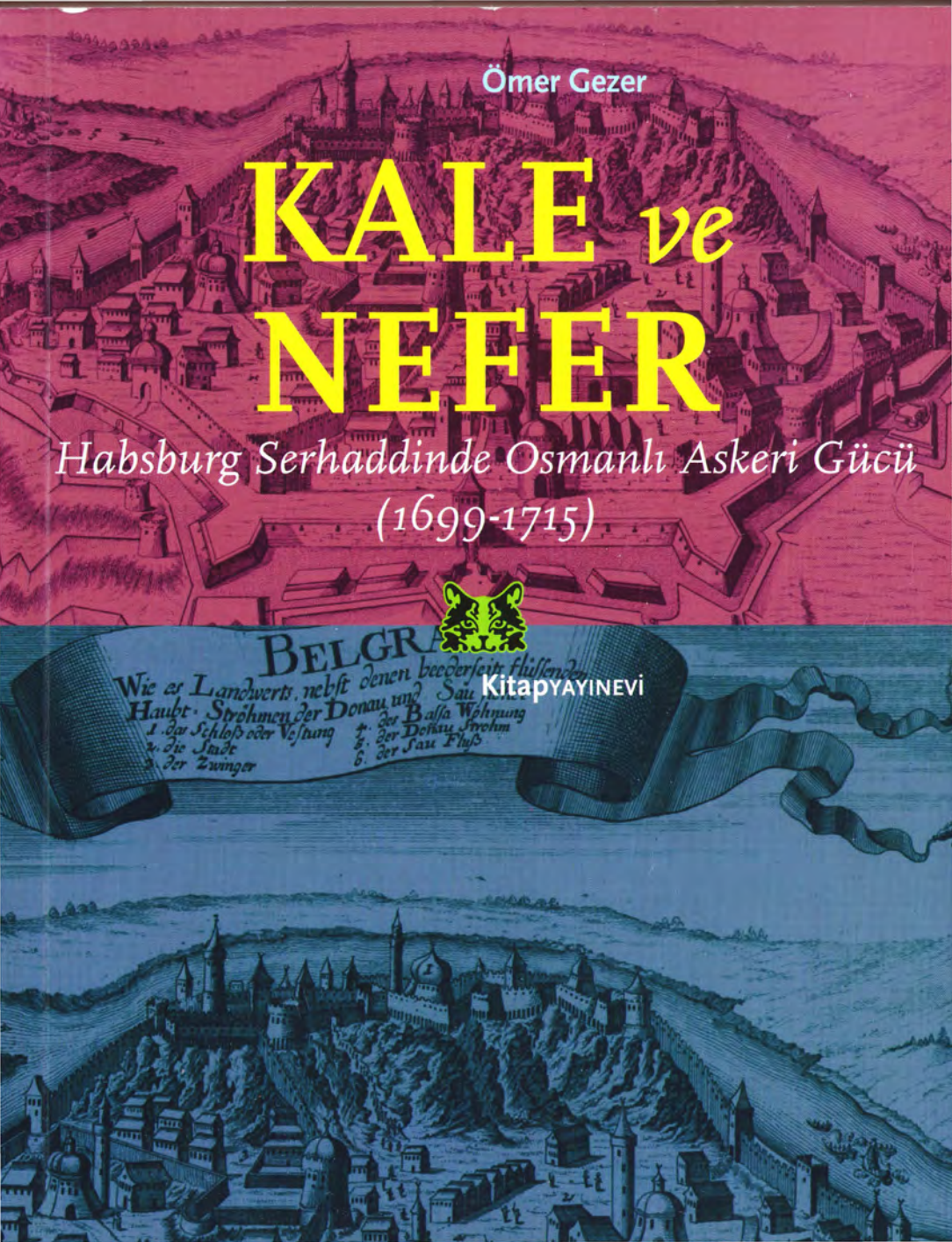
Ömer Gezer

KALE ve NEFER

Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)

KitapYAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 362
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 111

KALE VE NEFER; HABSBURG SERHADDİNDE OSMANLI ASKERİ GÜCÜ (1699-1715) / ÖMER GEZER

© 2020, ÖMER GEZER
© 2020, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KITAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
MART 2020, İSTANBUL

978-605-105-199-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/I-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Kale *ve* Nefer

Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü

(1699-1715)

Ömer Gezer

Kitap Yayınevi

Beni büyüten, okutan,
daima üzerime titreyen
büyük babam Cevdet ve
büyük annem Fatma'nın
aziz hatıralarına...
Bu kitabı hazırlarken
ellerimden kayıp gittiler.

İçindekiler

Teşekkür 7
Kısaltmalar 10
Tablolar 11
Haritalar 12

1. Giriş 13
Konu, Metodoloji ve Kavramlar 13
Osmanlı Askeri Tarihinin Kaynakları Meselesi 27
Literatür Üzerine Bir Değerlendirme 33

2. Osmanlı-Habsburg Serhaddinde Coğrafya, İnsan ve Devlet 38
Serhad ve Serhadlüler: Osmanlı-Habsburg Sınırının Coğrafyası 38
Serhadde Osmanlı Askeri Stratejisi Yahut Stratejinin Sınırları 67

3. Askeri Devrim ve Osmanlı Kaleleri Üzerine Bir Arasöz 109

4. Kale ve Garnizon: Habsburg Sınırında Osmanlı Kaleleri ve Garnizonları 137
Macaristan'da Son Osmanlı Garnizonu: Temeşvar 137
Sınırın Kilidi: Belgrad Kalesi ve Garnizonu 178
Osmanlı Askeri Serhaddi: Bosna Eyaleti 216

5. Nefer: Sultanın Askerleri 258
Askeri Bürokrasinin Çarklarında Osmanlı Neferi 258
Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri
Habsburg Serhaddinin Sosyo-askeri Tarihi 297

6. Sonuç 340

Kaynakça 344
Ekler 369
Ek 1. Karlofça Anlaşmasına Göre Osmanlı-Habsburg Sınırı 369
Ek 2. Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları 370
Ek 3. Temeşvar Kalesi'nin Kuşatma Planı (1716)
Ek 4. Belgrad Kalesi Planı (1717) 374
Dizin 375

Teşekkür

Elinizdeki bu kitap Haziran 2016'da savunduğum doktora tezimin gözden geçirilmiş halidir. Yedi sene süren doktora tez maceram ve tezimin kitaplaşması serüveni aşağıda ismini zikrettiklerim olmasaydı şüphesiz yarım kalırdı.

Tez hocam Prof. Dr. Mehmet Öz, danışmanlığının gölgesinde hazırladığım bu çalışmaya en fazla katkıda bulunanlar arasındadır. Başından sonuna kadar araştırmalarımın her aşamasını büyük bir ilgiyle takip etti; başta siyakat yazısının şifreleri olmak üzere içinden çıkamadığım birçok meselenin çözümünde yardımcı oldu. Yoğun mesaisine rağmen tezin müsveddelerini okuma zahmetine katlandı ve bibliyografyadaki eksikleri işaret etti. Danışmanlığı kuşatıcı değil, yol göstericiydi. Bir an için bile başaracağımdan şüphe etmeme izin vermedi. Hocama minnettarım.

Hocam, meslekte büyüğüm ve ağabeyim Prof. Dr. Fatih Yeşil, Hacettepe Tarihe adım attığım ilk saatten itibaren, tıfıllığımdan bugüne kadar, ilmi yahut insani manada ne zaman yardıma ihtiyacım olsa yanı başımda bulundu. Tezimin ortaya çıkmasında bilgisini, kütüphanesini, ham fikirlerimi dinlemek için zamanını benimle paylaşmasından başka, bütün müsveddeyi dikkatle okuyup, şaka değil, virgülüne kadar düzeltmesinin inkâr edilemez katkısı vardır. Teşekkür borcumu layıkıyla ifade edecek kelimeleri bulamıyorum. Eksik olmasın.

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Ramazan Acun, bölüm geleneği olan genç araştırmacıların azami ölçüde desteklenmesi ilkesini sürdürdü; bu rahatlık birçok şeyi mümkün kıldı. Henüz lisans öğrencisiyken Avrupa tarihine ilgimi çekmeyi başaran sevgili hocam Doç. Dr. Gümeç Karamuk, sonraki senelerde bilhassa Habsburg tarihi ile ilgili meselelerde sayısız soruma cevap verdi. Osmanlıca belgelerde okuyamadığım her kelime için kapısına gidip medet dediğim Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Lekesiz her defasında güler yüzle imdadıma koştu. Mensubu olmaktan gurur duyduğum Hacettepe Tarih ailesinin bütün fertleri, öğle yemeklerinde dahi, araştırmalarımla ilgili sonu gelmeyen gevezeliklerime tahammül etmek nezaketi gösterdi. Teşekkür ederim.

Bilkent Üniversitesinden Dr. Öğr. Üyesi Oktay Özel ve onun yurtdışına çıkmasından sonra yine aynı üniversiteden Dr. Öğr. Üyesi Evgeni Radushev, tez izleme komitesi toplantılarının son derece verimli geçmesini sağladılar. Olağandan uzun süren bu toplantılarda heyecanımı paylaşarak tezimin ana fikrini tartıştılar, cesaret verip motive ettiler. Teşekkürler...

Birçok kişi Osmanlı serhadleri sohbetlerime maruz kaldı; bazıları yeni düşüncelere teşvik etti. Bu cümleden olmak üzere Doç. Dr. Serhat Küçük, Dr. Öğr. Üyesi Özhan Kapıcı ve Arş. Gör. Necmettin Durmuş'a ilham veren sohbetleri için teşekkür borçluyum. Keza benzer dertlerle aynı dönemde tez yazdığımız, aşağı yukarı aynı çağı, fakat farklı coğrafyayı çalışan Dr. Öğr. Üyesi Alaattin Dolu beni imparatorluğun farklı hallerinden haberdar etti; Osmanlıca belgelerin okunmasında yardımcı oldu. Teşekkür ederim.

Arşiv çalışmaları için İstanbul'a üç ayrı sefer düzenlemek zorunda kaldım. Bir Ankaralı için yorucu olabilen bu zamanı kolay ve keyifli geçirmemi sağlayan dostların olması büyük şanstı. Özhan Kapıcı yoldaşlık etti; Burcu Kurt, Kemal Ayyıldız ve Mustafa Tanrıverdi oldukça misafirperverdi. Ali Emir Balakbabalar uzun bir süre için bana evini açtı. Hakan Engin ve Muhammet Ali Kılıç, belgeleri beklerken geçmeyen zamanı sohbetleriyle hoş hale getirmekle kalmayıp ayrıca konumla ilgili tesadüf ettikleri belgelere de dikkatimi çektiler. Teşekkürler...

Kütüphanenin masraf görüldüğü, tezlerin büyük bir kıskançlıkla saklandığı bir ülkede kaynaklara ulaşmak her zaman sorun oldu. Bu konuda yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Doç. Dr. Burcu Kurt, Arş. Gör. Rümeysa Kalem ve Kemal Ayyıldız'a da teşekkür etmeliyim. Dr. Szabolcs Hadnagy Türkiye'de bulunmayan araştırmalara ulaşmamı sağlarken, Dr. Emre Saral Macarca olan bu makalelerin okumasında yardımcı oldu; *köszönöm.*

Ekim 2012-Ağustos 2013 tarihleri arasında Viyana'da Avusturya arşiv ve kütüphanelerinde yaptığım araştırmalar bu kitaba büyük katkı sağladı. Türk Tarih Kurumunun o dönemki başkanı tarafından yurt dışı araştırma bursumun müstehzi sözler ve tavır eşliğinde keyfi bir biçimde iptal edilmesi benim için büyük bir hayal kırıklığı oldu. TÜBİTAK 2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programının sağladığı destek

sayesinde Viyana'da rahat bir biçimde araştırma yapabildim. TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Avusturya'daki araştırmalarım sırasında Viyana Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünden Prof. Dr. Claudia Römer, gerek akademik gerekse bürokratik bazı sorunların halledilmesinde yardımcı oldu; tez raporlarımı ilgiyle okuyup değerli fikirlerini benimle paylaştı. Claudia Hoca'ya müteşekkirim.

Ruşen Timur Aksak'ın arkadaşlığı Viyana'da birçok şeyi kolaylaştırdı. Avusturya arşiv ve kütüphanelerinde beraber çalıştığımız Doç. Dr. Hakan Karagöz, Arş. Gör. Dr. Çiğdem Dumanlı ve Hüseyin Onur Ercan da değerli yardımlarını esirgemediler. Tezden kitaba giden yol da pek kısa değildi. Bu yolda Prof. Dr. Kemal Beydilli'nin ansızın mail kutuma düşen tezin içeriğine dair bir dizi teklifi cesaret verdi. 2018'in sıcak yazında Dr. Öğr. Üyesi Özgür Kolçak'la Tuna kenarında Osmanlı askeri tarihine dair uzun süren sohbetlerimiz yeni sorular ve yeni cevaplar arayışına yöneltti. Halef Cevrioğlu yeni yayınların temininde yardımcı oldu. Teşekkürler...

Sadece akademik olarak değil insani olarak da yardımıma koşanlar oldu. Serpil Okumuş yüzümün düştüğünü fark ettiğinde bir abla şefkatiyle benimle ilgilendi. Alaattin Dolu, Ali İhsan Çağlar, Kadriye Topal ve Özlem Akay Dinç her zaman yanımda olduklarını hissettirdiler. Ahmet ve Kemal Ayyıldız biraderler, İrşad Sarıalioğlu ve Necmettin Durmuş kara gün dostu oldular. Hayat gailesinde sendelediğimde düşmeme izin vermeyen Rümeysa Kalem'in varlığı benim için talihti. Ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ömürlerini kendilerininkinden daha iyi bir hayata sahip olsunlar diye evlatlarına vakfeden annem Nuran'ın sonsuz desteği ve babam Tuncay'ın başka bir iş yapmamam konusundaki inadı olmasaydı, yedi sene süren doktora tezi macerama başlayamazdım. Onlara ve bu yolculuk boyunca türlü cevr ü cefama katlanan kardeşlerim Özlem, Fatma Zehra ve kuzenim Ebru Azra'ya mahsus teşekkür ederim.

Ber-vech-i mutad; bu kitabın eksikleri ve hataları da benimdir. Az bir kısmı hayatın akışını bahane eden tembelliğim, çok daha fazlası ise fikrimde sebat etmekteki inadım sebebiyledir. Takdir okurundur.

Çayyolu, Ağustos 2019

Kısaltmalar

Bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
d.	: dipnot
Ed.	: Editör
Exp.	: Expedit (Gelen Evrak)
fol.	: Folio (varak)
Haz.	: Hazırlayan
HHStA	: Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi)
HKR	: Hofkriegsrat (Saray Harp Şurası)
KA	: Kriegsarchiv (Harp Arşivi)
Konv.	: Konvolut (Tomar)
Kr.	: Karton
Krş.	: karşılaştırınız
OeStA	: Österreichisches Staatarchiv (Avusturya Devlet Arşivleri)
r.	: recto
Reg.	: Registratur (Giden Evrak)
s.	: sayfa
v.	: verso
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı

Tablolar

Tablo 1. 18. yüzyılın başında Osmanlı ordusunda kapıkulu ve yerli kulu sayıları 87
Tablo 2. 18. yüzyılın başında garnizon muhafazasındaki kapıkulu askerler 88
Tablo 3. 18. yüzyılın başında Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı ve oranı 89
Tablo 4. 1701-1702'de önemli bazı garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu 96
Tablo 5. 18. yüzyılın başında Osmanlı bütçesindeki ulufe harcamaları 100
Tablo 6. Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferler ve yevmiyeleri 150
Tablo 7. Temeşvar yerli kulu askerinin ocaklıkları (1702-1703) 153
Tablo 8. Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1697-1714) 157
Tablo 9. Temeşvar'da Osmanlı askeri gücünün yerli kulu kapıkulu oranı (Ocak 1704) 159
Tablo 10. Temeşvar Kalesi'ndeki cemaat ağalıkları ve sınıfları 160
Tablo 11. Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkibi (Ocak 1704) 161
Tablo 12. 1699'da Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu 185
Tablo 13. Belgrad'ın yeni nizamına göre garnizon tertibi 188
Tablo 14. Belgrad Kalesi ve tabi kalelerin ocaklıkları (1708) 191
Tablo 15. Belgrad Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1693-1714) 197
Tablo 16. Belgrad garnizonunun terkibi (1703-1704) 199
Tablo 17. Bosna Eyaleti'ndeki kapudanlıklar 226
Tablo 18. Bosna Eyaleti'ndeki yerli neferatın sancaklara göre dağılımı (Ekim 1701) 236
Tablo 19. Bosna Eyaleti'ndeki asker sayısının değişimi (1616-1709) 239
Tablo 20. Bosna yerli kulu neferatının ocaklıkları 243
Tablo 21. Bosna Eyaleti'nde asker mevcudu 500'ün üzerindeki kale ve palankalar 245

Tablo 22. Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkibi 246
Tablo 23. Banaluka ve Bihke kalelerindeki garnizonların terkibi 247
Tablo 24. H. 1115-1116 tarihli icmal defterinden Belgrad Kalesi'ne ait bir kayıt 281
Tablo 25. 18. yüzyılın başında Osmanlı ve Habsburg birliklerinde zabitler 295
Tablo 26. 16.-18. yüzyıllarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (akçe) 307
Tablo 27. 16.-18. yüzyıllarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (gümüş) 308

Haritalar

Harita 1. Osmanlı-Habsburg sınırının Temeşvar ve Sirem kesiti 48
Harita 2. Osmanlı-Habsburg sınırının Kuzeybatı Bosna kesiti 49
Harita 3. Lefkoşe, Varad ve Uyvar kalelerinin planlarına ait kesitler 115
Harita 4. 1688 Belgrad Kuşatmasını gösteren plandan bir kesit 118
Harita 5. Neuf-Brisach Kalesi'nin planından bir kesit 127
Harita 6. 1696 tarihli bir plana göre Belgrad Kalesi'nin tabyaları 128
Harita 7. Özü Kalesi'nin tamiri ve tahkimine dair plan 129
Harita 8. 1696 Habsburg kuşatması sırasında Temeşvar Kalesi 167
Harita 9. 1716 Habsburg kuşatmasını gösteren bir plandan Temeşvar Kalesi kesiti 175
Harita 10. 1688 Belgrad Kuşatmasını gösteren plandan bir kesit 202
Harita 11. 1717'de Belgrad Kalesi 210
Harita 12. 1718 Pasarofça Anlaşmasıyla çizilen Bosna sınırından bir kesit 217
Harita 13. 1697 Kuşatma planına göre Bihke Kalesi 254
Harita 14. 1717'de Bihke Kalesi'nin planı 256

Birinci Bölüm

GİRİŞ

Osmanlılar için 1683-1699 Harbi, felaketle sonuçlandı. Veziriazam Kara Mustafa Paşa, Viyana önündeki muharebeyi kaybettiğinde imparatorluğun kaderi değişti. Osmanlılar için sonraki yıllar Ahmed Refik'in dönemi anlattığı kitabına verdiği isimle, *Felâket Seneleri*[1] olarak anılmayı hak edecek kadar zor geçti: Bozgun, isyan, ihtilal ve buhran... Kazanılan birkaç muharebe ve sonuçsuz kuşatmaların harbin neticesini değiştirmeye yetmeyeceği anlaşılınca barış yapıldı. Karlofça Anlaşmasına göre Macaristan vilayetleri ile Sava Nehri'nin öte yakasındaki Bosna toprakları Habsburglara; Kamaniçe Kalesi ve Podolya Lehistan'a; Mora Yarımadası ve Dalmaçya kıyılarındaki bazı kaleler Venedik'e; Azak ise Rusya'ya bırakıldı. Bu geniş toprak parçalarının elden çıkması Osmanlı hazinesi için bir gelir kaybı olduğu gibi, esasen yüz elli yıllık zaman diliminde fetihlerle tahkim edilen serhaddin çökmesi de ciddi bir askeri zafiyet doğurdu. İmparatorluğun çekirdek coğrafyası, daha ötesinde, kalbi ve payitahtı İstanbul tehdide açık hale geldi. Elinizdeki çalışmanın amacı, Osmanlı ricalinin bu zafiyetin üstesinden gelmek ve söz konusu tehdidi bertaraf etmek için serhadde takip ettiği askeri siyaseti, Habsburg sınırını mercek altına alarak, aynı zamanda mali ve sosyal boyutlarıyla –imkânlar çerçevesinde– ortaya koymaktır.

Konu, Metodoloji ve Kavramlar

Karlofça Anlaşmasının şartları Osmanlı-Habsburg sınırında meydana getirdiği değişiklikler göz önüne alındığında İstanbul için fevkalade dramatiktir. Mohaç Muharebesinden (1526) itibaren Orta Avrupa'daki gücünü yeni fetihlerle perçinleyen Osmanlılar, Karlofça'da, hasımları Habsburglara karşı Macaristan'daki askeri üstünlüklerinin timsali ve dayanağı olan bütün kaleleri kaybettiklerini kabullenmek zorunda kaldılar. Budin (1541), Estergon (1543), Eğri (1596), Kanije (1600), Varad (1660) ve Uyvar (1663)[2] Macar cephesinde Osmanlı padişahının hükmünden çıkıp Habsburg impa-

1 Ahmed Refik (Altınay), *Felâket Seneleri (1094-1110)*, İstanbul: Kitâbhâne-i Askerî, 1332.

2 Parantez içindeki tarihler kalenin Osmanlılar tarafından kesin olarak fethini göstermektedir.

ratorunun idaresine giren kalelerin en önemlileridir. Bosna'da ise Sava ve Una nehirlerinin öte yakasında kalan Ösek, Brod, Gradişka, Kostaniçe gibi küçük ama Osmanlı ileri harekâtına lojistik üs olmaları sebebiyle stratejik öneme sahip kaleler Habsburglara bırakıldı.

Bu derece büyük toprak parçalarının el değiştirmesini, tarihin akışını bilmenin sağladığı fırsatla, Güneydoğu Avrupa'daki askeri ve siyasi güç dengesinin nihai biçimde Habsburglar lehine değiştiği şeklinde yorumlamak mümkündür.[3] Oysa Osmanlılar, Karlofça Anlaşmasının ağır şartlarını müverrih Naîmâ'nın ifadesiyle *"memâlik-i mahrûsaya tatarruk eden ihtilâli def' edip umûr-ı nâsa hüsn-i tedbîr ile nizâm vermek bir vakt-i râhat ve zaman-ı emniyete mevkûf olduğundan"* kabul etmişlerdi.[4] Anlaşmayı takip eden senelerde Babıâli, mali ve askeri kurumlarını güçlendirmeye yönelik bir restorasyon siyaseti takip etti. Ortak hedefi merkezi hazineyi güçlendirmek olan tedbirlerin birçoğu henüz harp yıllarında alınmaya başlanmıştı ve sonrasında da Osmanlı siyasetinin doğası izin verdiği ölçüde devam etti. Odağa askeri sahada elde edilen başarılar konulup örneğin Prut Muharebesi (1711) dikkate alındığında söz konusu reformların kısmen hedefine ulaştığı söylenebilir. Ancak Karlofça'da Venedik'e bırakılan toprakların yeniden fethi için çıkılan Mora Seferinin sonuçlarını yorumlamak bu kadar kolay değildir. Osmanlı-Venedik Savaşı, öncesinde Babıâli'nin Viyana'da muhtemel bir Habsburg-Venedik ittifakını engellemek için yaptığı diplomatik girişimler[5] akim kalınca, Osmanlı-Habsburg Savaşına dönüştü. Sonuçta Osmanlı ordusu Korfu'da başarılı olamasa bile Mora'da Venedik'e karşı zafer kazandı; fakat Tuna cephesinde, Prens Eugen'in idare ettiği Habsburg ordusu karşısında tam bir çöküş yaşandı. Osmanlı askeri Temeşvar, Belgrad ve Bosna'nın kuzeyinde yenildi.

1718'de Habsburgların ele geçirdiği coğrafya, Babıâli'nin Karlofça sonrasında imparatorluğun Avrupa vilayetlerinde ortaya çıkan askeri zafiyetin üstesinden gelmek için tahkim ettiği sınır hattıyla neredeyse tamamen örtüşür. Fazıl Mustafa Paşa'nın 1690'da Belgrad'ı fethini müteakiben başlayan

3 William McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Şikago: University of Chicago Press, 1964, s. 156.

4 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, cilt I, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK yay., 2007, s. 45.

5 Kemal Beydilli ve İsmail E. Erünsal, "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711) (142 sayfa belge ile birlikte)," *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 12/26, 2001, s. 16-17.

istihkâm faaliyetleri, 1699 sonrasında yeni sınırı serhadde çevirmeyi hedefleyen bir program halini almıştı ki bunun bir veçhesi olan Habsburg sınırında Osmanlı askeri gücünün yeniden örgütlenmesi bu kitabın konusudur.

Çalışmanın başlığına ve planına göz atıldığında iki husus dikkat çekecektir. İlki araştırmanın 1699-1715 seneleriyle sınırlandırılmasıdır; 1716-1718 Osmanlı-Habsburg Savaşı ancak serhaddi ilgilendirdiği boyutuyla kısaca ele alınacaktır. Bu şekilde, her biri ayrı ayrı anlamlı araştırma konuları olan harp kararı, Osmanlı sefer organizasyonu (iaşe, ikmal, savaşın finansmanı vb.), muharebe dizilişi, taktik vs. için harcanması gerekecek emek, araştırmanın bazı alanlarda derinleştirilmesine ayrılabildi. Ancak Babıâli'nin 1699 sonrasında bütün imkânlarıyla vücuda getirdiği savunma hattının nasıl olup da çöktüğü sorusuna cevap aramak da elzemdir. Bu nedenle ilgili başlıkların altında 1716-1718 Harbinin seyrine (örn. Temeşvar ve Belgrad kuşatmaları) yer verilecektir.

Bir diğer husus ise, Habsburg sınırındaki askeri örgütlenme ifadesiyle bölgedeki Osmanlı kara ordusunun, kaleler ve garnizonlarıyla bir bütün olarak, yeniden tanzim edilmesinin kast edilmiş olmasıdır. Osmanlılar, her ne kadar Tuna Nehri'nde ince donanma yüzdürmede ve donanmayı Habsburg savaşlarında, iaşe, ikmal ve muharebede etkin biçimde kullanmada mahir olsalar da, Osmanlı-Habsburg hududu bir kıta sınırıydı.[6] Bir başka ifadeyle, Tuna boylarında Osmanlı-Habsburg serhaddinin tarihi, bir anlamda, meydan savaşları ve kuşatmalar tarihidir. Bu tanım şüphesiz serhaddin askeri mücadele alanı olduğuna vurgu yapar. Serhaddin ve onunla alakalı diğer kelime ve kavramların tarihine bakıldığında, bu vurgunun tabii olduğu anlaşılacaktır.

Frederick J. Turner'ın 1893'te Amerikan Tarih Cemiyetinde (American Historical Association) serhaddin Amerika tarihindeki önemini vurguladığı tebliği, ilk defa olarak serhad kavramını tarih yazımının gündemine getirmiştir.[7] Issız yahut "gayri medeni" toprakların iskânı, kolonizasyonu ve

6 Habsburgların da Tuna'da gemi yüzdürdükleri 1683-1699 Harbinde dahi nehir esasen ikmal ve iaşe için kullanılıyordu. Bkz. Rossitsa Gradeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Centuy," *Oriente Moderno*, New Series 20 (81), 2001, s. 164.

7 Turner'ın tezi 1894'te yayınlanmış ve ciddi bir tartışma yaratmıştır. Bir cümle ile özetlemek gerekirse, Turner, Amerika (Birleşik Devletleri) tarihinin itici gücünün, Kıta Avrupa'sından bağımsızlık kazanmak değil, fakat vahşi toprakları medenileştirmek üzere batıya doğru yayılmak olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Frederick J. Turner, "The Significance of the Frontier in the American History," *Rereading*

medenileştirilmesi olguları etrafında şekillenen Turner'ın tezi, Avrupa tarihinin seyri dikkate alındığında haklı olarak eleştirildi; zira kıtada ıssız ve "gayri medeni" bölge bulunmuyordu.[8] Roma (ve daha sonra tarihinin erken dönemlerinde Bizans) İmparatorluğu'nun evrensel dünya hâkimiyeti fikrine istinaden bilinen dünyayı Romalı/medeni ve Romalı olmayan/barbar şeklinde ikiye ayıran sınır tasavvuru, Roma dünyasının çöküşünden sonra yerini ortaçağın teritoryal egemenlik anlayışına bırakmıştı.[9] Bu değişim egemenlik alanlarının kesiştiği yerleri zaman içinde askeri mücadele bölgelerine dönüştürecekti. Nitekim Turner'dan birkaç yıl sonra siyasi coğrafya üzerine yazan Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel, bir canlı organizmaya benzettiği devletin/ulusun tıpkı doğadaki diğer organizmalar gibi zamanla bir diğerinin aleyhine yayılma eğiliminde olduğunu tespit edecekti.[10] Bu yayılma nadiren barışçıl yollardan, ekseriyetle savaşla vuku buluyordu. Bu basit gerçeğin dildeki yansıması, 13. yüzyılda askeri cephe anlamında kullanılan *frontière* kelimesinin, Latince *limes* orijinli ve durağan bir sınırı ifade eden *limite* kelimesinin yerini alacak şekilde anlam genişlemesine uğraması oldu. *Frontière* 16. yüzyıla gelindiğinde Valoisların fetihçi politikaları sonucunda Fransa'nın sınırları için kullanılan bir siyasi terim halini almıştı.[11]

Sınır kavramını ifade eden kelimelerin Almancadaki etimolojik seyrini takip etmek de şayan-ı dikkattir. Erken dönemlerde sınır, sınır bölgesi, sınır işareti gibi anlamlara sahip olan *die Mark*[12] kelimesi, esasen 13. yüzyıl-

Frederick Jackson Turner- "The Significance of the Frontier in the American History" and Other Essays, (Ed. J.M.Faragher), New York: Yale Uni. Press, 1999, s. 31-62.

8 Rusya'nın Sibirya'ya yayılması ve Osmanlıların –daha sonra ayrıca tartışılacağı gibi– Avrupa sahnesindeki fetihleri *kısmen* istisna olarak kabul edilebilir. Rusya'nın sınırları ve tarih yazımında sınırlar tartışması için bkz. Dietrich Gerhard, "The Frontier in Comparative View," *Comparative Studies in Society and History*, 1/3, 1959, s. 223; Alfred J. Rieber, "Changing Concepts and Constructions of Frontiers: A Comperative Historical Approach," *Ab Imperio*, 1, 2003, s. 41.

9 Daniel Power, "Introduction: Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe," *Frontiers in Question Eurasian Borderlands, 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra: Palgrave, 1999, s. 5. Kadim uygarlıkların birçoğunda (örn. Çin ve Sasanilerde) sınırlar medeni dünya ile barbar olanı ayırıyordu. Roma İmparatorluğu'nda ise bu ayrım *limes* denilen duvarda tecessüm etmişti. Bkz. Rieber, *Changing Concepts*, s. 28-29.

10 Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, Leipzig: R.Oldenbourg, 1897, s. 452.

11 Power, *Introduction*, s. 6.

12 Friedrich Kluge, *Etimologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strazburg: Karl Trübner, 1899, s. 259-260; Jacob Grimm ve Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt XII, Lepizig: S.Hirzel Verlag, 1971, s. 1633 vd.

dan itibaren eşanlamlısı ve Slavca kökenli *die Grenze*[13] sözcüğüne yerini bırakırken Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun uç bölgelerini ifade eder oldu. *Die Grenze* ise Martin Luther'in İncil tercümelerinden sonra yaygın olarak kullanılmaya devam edecekti. Her iki kelime de özel olarak askeri bir olay ya da olguya işaret etmiyordu.[14] Bu yönden *frontière* ile farklı şeyleri anlatıyor olsa da, hem *frontière* hem de *die Grenze* sözcükleri –şayet kilise ya da dünyevi mülkleri kasteder anlamda kullanılmıyorsa– sınır çizgisinden ziyade, serhaddi belirtiyordu.[15]

Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, sınırlar Batı dünyasında devletlerin bir diğeri aleyhine büyümek için askeri mücadele yürüttüğü bölgeler olarak belirirken, Doğu dünyasında da durum pek farklı değildi. İslamiyetin doğuşu ve Emevi/Abbasi hilafetinin hızla Hindistan'dan Endülüs'e uzanan bir coğrafyada yayılması, İslamın vahyine atfedilen bir dünya tasavvurunun olgunlaşmasıyla birlikte vuku buldu. Buna göre dünya, yegâne meşru hukuk sistemi olan İslam şeriatının şemsiyesi altında bir halife tarafından idare edilmeliydi.[16] Bu tasavvurun doğal sonucu, tıpkı Roma ve diğer kadim uygarlıklarda olduğu gibi, dünyanın ikiye ayrılması oldu: *dârü'l-islam* ve *dârü'l-harb*.[17] Bu ikisinin temas noktaları Arapçada *el-hadd* (الحد) ve *es-sugûr* (الثغور) kelimeleriyle ifade edilirken, ilki esasen daha geniş manada bir coğrafi bütünlüğü bulunan bir şeyin sonu anlamını verecek şekilde kullanılıyordu.[18] *Es-sugûr* ise Hıristiyan ordularıyla mücadele edilen bölgeyi, hatta daha dar manada dârü'l-harbe geçiş noktalarını tanımlıyor, özellikle Arap-Bizans sınır boylarının (*el-*

13 Kluge, *Etimologisches Wörterbuch*, s. 151; Grimm ve Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt IX, s. 125 vd.
14 Power, *Introduction*, s. 7.
15 Günter Vogler, "Borders and Boundaries in Early Modern Europe: Problems and Possibilities," *Frontiers and the Writing of History, 1500-1700*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover: Wehrhahn, 2006, s. 25.
16 Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, (Çev. Fatih Gedikli), İstanbul: Yöneliş yay., 1999, s. 30, 55 vb.
17 Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, Şikago: University of Chicago Press, 1991, s. 73.
18 Ralph W. Brauer, "Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography," *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series 85/6, 1995, s. 12. *el-hadd* kelimesinin anlamı ve etimolojik seyri için ayrıca bkz. Carra de Vaux [J.Schlacht], "Hadd," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, s. 20-21; A.M. Goichon, "Hadd," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, s. 21-22; Ali Bardakoğlu, "Had," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1996, s. 547-551.

'avâsım/العواصم) en uç noktasındaki, askeri bakımdan tahkim edilmiş coğrafyayı işaret ediyordu.[19]

Hukuk kaynaklarından biri İslam şeriatı olan Osmanlılar da dârü'l-islam ve dârü'l-harb ayrımını benimsemişlerdi; bununla ilgili terimleri, Türkçe ve Grekçe[20] sözcüklerle birlikte, kâh olduğu gibi, kâh anlamını kuvvetlendirmek için başka kelimelerle terkip halinde kullandılar. *Hudûd* (*el-hadd*'in çoğulu) 18. yüzyıla kadar genellikle timar ya da vakıf gibi Osmanlı hukuk sistemine tabi araziler söz konusu olduğunda kullanılıyorken, iki devleti birbirinden ayırdığı varsayılan çizgiyi de *sınır* kelimesi karşılıyordu.[21] Keza *uc*, *sugur* ve *serhad* kelimeleri de Osmanlı sınırları söz konusu olduğunda kullanılan diğer kelimeler arasındaydı.

Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lügati't-Türk* isimli sözlüğünde Türkçe *uc* sözcüğünün karşılığı olarak *es-sugûru* gösterir.[22] *Uc* özellikle erken döneme ait metinlerde devletin sınır bölgelerini ifade ediyordu ki buralardan yapılan akınlar sayesinde Osmanlılar, Rumeli'de topraklarını genişletme imkânı bulmuşlardı. İmparatorluğun merkezi karakterinin güçlenmesi ve uc beylerinin bu doğrultuda tasfiye edilmesinden sonra *uc* kelimesi yerini *serhadd*e bırakmıştı: Nitekim 17. yüzyılın büyük lügatçisi François à Mesgnien Meninski'nin *Thesaurus Linguarum Orientalium* adlı çalışmasında ilk sözcüğü, bir şeyin sonu, en ileri noktası olarak tercüme edilirken, *serhadd*in Almanca karşılığı olarak ise yukarıda hakkında etimolojik bilgi verilen *die Grenze* kelimesi yer alıyordu.[23]

19 C. Bosworth, "al-Thugûr," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 446-447; M. Canard, "al-Awasim," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 761; Brauer, *Boundaries and Frontiers*, s. 14; Casim Avcı, "Sugūr," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXVII, İstanbul, 2009, s. 473-474.
20 Örneğin erken Osmanlı metinlerinde de geçen ve günümüzde yaygın olarak iki araziyi ayıran çizgi olarak kullanılan *sınır* kelimesi eski Grekçe *sinoron* sözcüğünden gelmektedir. Bkz. Osman Gümüşçü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı," *Bilig*, 52, 2010, s. 80.
21 Klaus Kreiser, "Osmanische Grenzbeschreibungen," *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Napoli, 1976, s. 167 vd.; Maria Pia Pedani, "The Border from the Ottoman Point of View," *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova: Cleup, 2007, s. 205.
22 Colin Heywood, "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths," *Frontiers in Question. Eurasian Borderlands 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra: Palgrave, 1999, s. 233-234; Pedani, *Border from the Ottoman Point*, s. 200; Markus Koller, *Eine Gesellschaft im Wandel - Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*, Stuttgart: Franz Steiner, 2010, s. 22. Ayrıca bkz. Elizabeth Zachariadou, "Udj," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 777.
23 François à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ*, Viyana, 1680, s. 489, 2587.

Şu halde, 18. yüzyıla kadar tıpkı Batı dünyasında olduğu gibi, Doğu dünyasında da sınır kavramı, serhad boylarının askeri mücadele bölgesi olduğunu bir biçimde ima eden kelimelerle ifade ediliyordu. Osmanlılarda ise askeri vurgu bilhassa ön plandaydı. Hasımlarına karşı iki evrensel iddianın (İslamın vahyi ve tek imparatorluk fikri) bayraktarlığını yapan Osmanlıların hudutları, tıpkı F.J. Turner'ın Amerika tarihini açıklamak için öne sürdüğü tezinde olduğu gibi, fakat ondan farklı olarak askeri araçlarla, *medeniyet*in yayıldığı açık ya da daha doğru bir ifadeyle gayrimuayyen ve hareketli sınırlardı.[24]

Karlofça Anlaşmasının Osmanlı-Habsburg sınırının kesin suretle tespiti ve tarafların bu *yeni sınıra* hürmet edeceklerini öngören altıncı maddesiyle dârü'l-islam ile dârü'l-harb arasında uzanan açık sınır telakkisinin değiştiği kabul edilir.[25] 1526'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa sahnesindeki tarihinin Osmanlı ve Habsburg hanedanlarının rekabeti etrafında şekillendiği düşünülürse, 1683-1699 Harbinde alınan mağlubiyetin İstanbul'u *evrensel* hâkimiyet, *medeniyet* taşıyıcılığı ve *açık* sınırlar fikir ve iddialarından uzaklaştırdığı kabul edilebilir. Fakat Osmanlı-Habsburg serhaddinin askeri niteliği yok olmadı. 1699 sonrasında sınır hattında alınan tedbirler, bilhassa daha önce benzerine rastlanmayan kale inşaatları[26] Habsburg sınırının askeri karakterini belki de hiç olmadığı kadar baskın hale getirecekti. Babıâli'nin Habsburg sınırında takip ettiği siyaset bu kitabın ikinci bölümünün konusudur.

İkinci bölümün ilk başlığında Osmanlı-Habsburg serhaddi ve bu geniş coğrafyada yaşayan toplum (*serhadlü* ve Habsburg tarafında *Grenzer*), tarih içinde ortaya çıkışına, gelişimine ve 1699'da geçirdiği değişime mercek tutularak işlenecektir. Burada iki soru özellikle önemlidir: Karlofça'da çizilen sınırın fiziki coğrafyası, Osmanlı askeri stratejisinin tayininde ne derecede belirleyicidir? Osmanlı-Habsburg serhaddindeki toplumsal dinamikler, Osmanlı ve Habsburg siyasetini nasıl etkiliyordu?

24 Feridun Emecen, "Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: TİMAŞ yay., 2009, s. 202.

25 Rifa'at Ali Abou-el-Haj, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703," *Journal of American Oriental Studies*, 89, 1969, s. 467 vd.; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 22.

26 Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı, 1699-1812," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt II: *1600-1914*, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Ayşe Berktay), İstanbul: Eren yay., 2004, s. 761.

Bu sorulardan ilkiyle meşgul olmak, coğrafya ve askeriye arasındaki kader tayin eden ilişkiyi anlayabilmek için kıymetlidir. Kısaca ifade etmek gerekirse, nereye kale yapılacağına karar verilirken coğrafya göz önünde bulunduruluyordu;[27] kaleye ağırlıklı olarak hangi sınıftan (piyade mi-süvari mi?) asker konulacağı kararını da kalenin etrafındaki arazi, yani yine coğrafya belirliyordu.[28]

İkinci soru daha karmaşık bir çözümleme gerektirir. Şüphesiz toplum ve siyaset arasındaki etkileşim karşılıklı ve belirleyicidir. Ancak siyasetin, bu çalışma bağlamında somut örnek vermek gerekirse, Habsburg serhaddinde Osmanlı askeri stratejisini inşa eden *devlet*in (saray ve Babıâli) ve bu siyasetin taşradaki taşıyıcıları olan *devletlü*lerin, erken modern dönemde topluma nüfuz edebilme güçleri oldukça sınırlıydı. Serhad bir askeri mücadele alanıydı; Babıâli, 1699'dan itibaren sınır boylarında geniş çaplı bir askeri program takip ediyordu; ancak Osmanlı toplumu iddia edildiği gibi *neredeyse mükemmel bir askeri cemiyet*[29] değildi. Hayatın ritmi, siyasetin tasavvur ettiği stratejinin sınırlarını tayin ediyordu. Bu sınırlayıcı ilişki sadece İstanbul ve *serhadlü*ler arasında değil, aynı zamanda Viyana ve *Grenzer*ler arasında da mevcuttu. Sınırın her iki tarafındaki toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi benzer ve farklı yönleriyle ortaya koyabilmek ancak karşılaştırmalı tarihin yarattığı fırsatla mümkündür.[30] Bu sebeple sınırın Habsburg tarafındaki toplumsal dinamiklere de bu başlık altında yer verilecektir.

Karlofça Anlaşmasıyla memleket büyüklüğünde topraklar el değiştirirken, her iki imparatorluk da yeni sınır hattını güçlendirmek üzere siyasi, mali ve idari veçheleri de olan askeri kararlar almak zorunda kalmıştı. İkinci bölümün ikinci başlığının ana eksenini Babıâli'nin Habsburg sınırındaki askeri stratejisi ve bunun sınırları oluştururken, diğer taraftan Viyana sarayı

27 Christopher Duffy, *Fire & Stone. The Science of Fortress Warfare, 1600-1860*, Londra: Greenhill, 1996, s. 25.

28 Gábor Ágoston, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler," *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul: TİMAŞ yay., 2012, s. 119.

29 Krş. Peter Sugar, "A Near Perfect Military Society: The Ottoman Empire," *War: A Historical, Political and Social Study*, (Ed. Lancelot L. Farrar), Santa Barbara: ABC-Clio, 1978, s. 95-104.

30 Otto Hintze, "Soziologische und geschichtliche Staatsauffassung," *Gesammelte Abhandlungen*, cilt II: *Soziologie und Geschichte: Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, (Ed. Gerhard Oestreich), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1964, s. 251.

Hofburg'un Osmanlı serhaddinde takip ettiği strateji, bunu belirleyen Habsburg kurumları ve bu stratejinin nasıl ve ne derecede tatbik edilebildiği gibi konular da ele alınacaktır.

Bu bağlamda, belki de Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki bir temel farklılığa ya da daha doğru bir ifadeyle Habsburg İmparatorluğu isminin aldatıcı yönüne erkenden dikkat çekmek gerekir. Habsburg hanedanının reisi bir taraftan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun tahtında oturuyor, diğer taraftan da 1700'den itibaren tedavüle giren Avusturya Monarşisi (*monarchia austriaca*) yani Habsburg mülklerinin taçlarını taşıyordu; ancak Viyana'da ikamet eden imparatorun Kutsal Roma Germen İmparatorluğu üzerindeki otoritesi fevkalade sınırlıydı.[31] Öte yandan Habsburg *mevrûs memâliki* (*Erblande*) 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uyumlu bir bütün haline gelmesine rağmen Macar Krallığı hâlâ tam manasıyla *Habsburg* olamamıştı.[32]

Osmanlılar için ise II. Mehmed döneminden itibaren merkezi imparatorluk sıfatı rahatlıkla kullanılabilirken, Karlofça Anlaşmasından sadece bir yüzyıl sonra, tablo her iki imparatorluk için de değişecektir. Ortak bir sınırda birbirleriyle rekabet halinde olan iki imparatorluğun kaderleri ayrı yönlerde ilerledi. Habsburglar merkezi bürokratik bir devlet kurarken Osmanlı İmparatorluğu'nda Babıâli'nin ipleri giderek elinden kaçırması dikkat çeken bir olgudur. Çalışmanın bilhassa bu başlığı altında, 1699 sonrasındaki birkaç yıllık dönemde takip ettikleri askeri stratejilerine mercek tutularak, iki imparatorluğun tarihinin niçin farklı seyrettiği sorusuna cevap aranacaktır.

Bu kitabın üçüncü bölümü, kısa bir arasöz olarak, Osmanlı kalelerine ayrıldı. Esas olarak erken modern dönemde Osmanlı kalelerinin askeri devrimin gerektirdiği fiziki yapıya sahip olup olmadığı sorusunun tartışıldığı bu bölümde askeri devrim ile ne kastedildiği kısaca anlatılacağından burada ayrıca bahsi açılmayacaktır. Ancak askeri tarih bağlamında, bilhassa da erken modern dönem söz konusu olduğunda, kalenin ne ifade ettiğini girişte vurgulamak gerekir.

31 Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergency War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, Londra: Longman, 2003, s. 9.

32 Habsburg İmparatorluğu'nun siyasi yapısı ve önce parçalanıp sonra bütünleşmesi hakkında bkz. Charles Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2003, s. 6 vd.

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ile birlikte Avrupa kıtasında savaş stratejileri esaslı biçimde değişmeye başlamıştı: Kalabalık orduların nihai sonuç için çarpıştığı meydan muharebeleri tercih edilmiyor, iaşe ambarları, ikmal yolları ve kalelerden oluşan coğrafyada yapılan manevralarla düşmanı çaresiz duruma düşürmenin yolları aranıyordu. Bu değişim, kaleleri savaşın en önemli hedefi haline getirdi.[33] Bir zafer ancak stratejik bir kalenin ele geçirilmesiyle somut bir başarıya dönüşüyordu. Öte yandan kale ve diğer tahkim edilmiş yapılar, savunan taraf için büyük bir güvenlik unsuruydu. Hiçbir general, meydan muharebesinde parlak bir zafer kazandıktan sonra bile, arkasında güçlü bir garnizon bulunan kaleyi bırakarak düşman topraklarında ilerlemeyi göze alamıyordu. Diğer taraftan sayıca kalabalık düşmanla yüzleşmek istemeyen komutanlar için güçlü tabyaları ve duvarlarıyla kaleler, şayet yeteri kadar erzak ve mühimmat da mevcutsa, düşmanın hızını kıracak ve belki de sefer mevsimini kaçırmasına sebep olacak birer sığınaktı.[34] Yakınlarda güçlü bir kale bulunması ise meydan savaşından kaçınmaya yetecek kadar ciddi bir tehlike olarak değerlendiriliyordu.[35]

Kaleler esasen tarihin kadim zamanlarından beri askeri stratejinin önemli bir parçasıydı ve ateşli silahlar, özellikle de top teknolojisindeki gelişmelere cevaben askeri mühendislik alanındaki yeniliklerin de –modern tabyalar gibi– nesnesi oldular.[36] Ancak kalenin faydaları sohbetinde herkes hemfikir değildi. Machiavelli ve Montesquieu gibi filozoflar güçlü istihkâmların tiranlar için yuva olacağını düşünüyordu.[37] Askeri açıdan değerlendirildiğinde ise, iyi tahkim edilmiş bir kale güç dengesini değiştirecek kadar önemli bir silahtı. Ancak muhafazası için ayrılan askerler, seferdeki ordunun insan gücünden düşüyordu. Örneğin XIV. Louis'nin dahi mühendisi

33 Georg Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit: Waffen der Kabinettskriege 1650-1792*, Augsburg: Bechtermünz Verlag, 2005, s. 87; Rolf-Dieter Müller, *Militärgeschichte*, Köln: Böhlau, 2009, s. 154; Haagen Haas, "Belagerungskrieg: Absolutistische Festungsstädte im Ausnahmezustand," *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana: Mandelbaum, 2010, s. 293.

34 Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, s. 172-173.

35 Henning Eichberg, "Geometrischer Krieg. Über frühmodernes Befestigungswesen und die gesellschaftliche Relativität zweckrationalen Handelns," *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana: Mandelbaum, 2010, s. 134.

36 Geoffrey Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul: Küre yay., 2006, s. 33.

37 Duffy, *Science of Fortress Warfare*, s. 24.

Vauban, Fransa'nın sınırlarında sadece on kale daha az olsa, kralın ordusunda ilave 30 bin kişilik bir kuvvetin hazır bulunacağına dikkat çekmişti.[38]

Ne var ki kalelerin krallar için başka anlamları da vardı. Büyük Elektör Friedrich Wilhelm, 1667'de kaleme aldığı *Siyasi Vasiyetname*sinde ilk cümlesinden itibaren kalenin önemine dikkat çekiyordu: Kaleler ne pahasına olursa olsun en iyi şekilde inşa, tahkim ve tamir edilmeli ve kralın en sadık adamlarının idaresine bırakılmalıydı. Kraliyet siyasetinin bir aracı olarak, sadece ama sadece krala bağlı kalmalıydı. Bu yönüyle kale, mutlakıyetin yapı taşlarından biriydi ve sadece dışarıya karşı değil, aynı zamanda içe dönük olarak da egemenlik işaretiydi.[39]

Osmanlı İmparatorluğu'nda da kaleler birer iktidar sembolüydü. Celalzâde Mustafa, sultanın görevleri arasında kale ve burçların teftiş ve tamir edilmesini de sayarak bu istihkâmların saltanatın gücünün temsilindeki önemine işaret ediyordu.[40] Kaleler aynı zamanda merkezi iktidarın siyasi iddialarını serhadde ve ötesindeki coğrafyaya taşıdığı yapılardı. 16. ve 17. yüzyıllarda sınırların nerede başlayıp bittiği, daha çok kalelerin hâkim olduğu alanlarla tarif ediliyordu.[41] Devletin gücünün taşradaki uzantısı olarak kale, nüfusun emniyetini temin ettiği gibi, harici düşmanlara karşı bir uyarı ya da tehdit unsuruydu. İmparatorluğun batı sınırlarında topraklarını genişlettiği yüzyıllarda yağma, akın ve seferlerin üssü olarak da hizmet ediyorlardı.[42] 18. yüzyıldan itibaren Osmanlılar askeri anlamda savunmaya geçtiklerinde de kaleler, güçlü garnizonlarıyla birlikte, memâlik-i mahrûseyi düşmanlarına karşı korudular. Bunun içindir ki Osmanlılar serhaddeki

38 Henning Eichberg, "Ordnen, Messen, Disziplinieren. Moderner Herrschaftsstaat und Fortifikation," *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit*, (Ed. Johannes Kunisch ve Barbara Stollberg-Rilinger), Berlin: Duncker Humboldt, 1986, s. 374.

39 Eichberg, *Ordnen, Messen, Disziplinieren*, s. 348-349. Yaklaşık 70 yıl sonra Prusya tahtına çıkan halefi II. Friedrich ise kaleleri hükümdarın taşra topraklarına geçirdiği tırnakları olarak tasvir edecektir. Bkz. Haas, *Belagerungskrieg*, s. 293.

40 Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar - Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, (Çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2014, s. 265.

41 Palmira Brummet, "The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 31; Emecen, *Osmanlı Sınırları*, s. 211.

42 Antonis Anastasopoulos, "Imperial Geography and War - The Ottoman Case," *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Studies*, (Ed. Sahar Bazzar, Yota Batsaki ve Dimiter Angelov), Vaşington: Harvard Uni. Press, 2013, s. 115-116.

kaleleri birçok sıfatla beraber anıyorlardı: *sedd-i sedîd, sugûr-ı İslamiyye, intihâ-yı serhadd-i İslamiyye* ve elbette en yaygını olarak *dârü'l-cihâd.*[43]

18. yüzyılın başında Temeşvar, Belgrad ve Banaluka için Osmanlılar dârü'l-cihâd sıfatını kullanıyordu. Bu kitabın *Kale ve Garnizon* üst başlığını taşıyan dördüncü bölümünün ilk iki başlığında sırasıyla Temeşvar ve Belgrad'ın kale ve garnizonları incelenecektir. Bu iki kale 1683-1699 Harbinde Osmanlı ordusunun direnç noktaları olarak belirmişti ve savaştan sonra Babıâli tarafından ikisine de yeni bir nizam verildi. Bu nizam, tek cümleyle özetlemek gerekirse, Temeşvar ve Belgrad'daki garnizon büyüklüklerini Eğri ve Budin garnizonlarının 1683 öncesindeki seviyesine çıkarmayı öngörüyordu. Kale defterlerinde anlatılan hikâyeye bakılırsa, bazı güçlüklerle de olsa, Babıâli bu hedefini gerçekleştirebilmiştir. Ancak, kaynakların ele alınacağı başlıkta vurgulanacağı gibi, defterdeki sayılar nadiren gerçek durumu yansıtıyordu. Bu bölümde garnizonların mevcudu yine de detaylı biçimde ele alınacak, zamanla meydana gelen değişimler açıklanacaktır. Zira defterdeki bu sayılar Babıâli'nin Habsburg serhaddinde tutmak istediği ordunun ne büyüklükte olmasını istediğini gösteriyor. Diğer taraftan kara ordusunun büyüklüğünü tam olarak tespit edebilmek için Osmanlı askeri gücünün önemli bir unsuru olan garnizon kuvvetlerini de hesaba katmak gerekir.[44] Kısacası bu sayılarla uğraşmak büsbütün beyhude bir iş değildir.

Bosna'da ise Banaluka ve Bihke diğer kale ve palankalardan muhafız asker sayısının çokluğuyla ayrılırken, yine de Temeşvar ya da Belgrad'daki gibi büyük garnizonlara sahip değildi. Fakat eyalette dikkate değer bir askeri güç bulunuyordu; savaş zamanında Bosna askeri, valinin komutası altında birleşerek eyaleti koruyordu. Bu keyfiyet ve Bosna Eyaleti'ne özgü *kapudanlık*[45] kurumunun varlığı, özellikle uluslaşma sürecinde Boşnak tarih yazımında eyaletin imparatorluk içinde özel bir konuma sahip olduğu

43 Mahir Aydın, "Kaleler," *Osmanlı Askerî Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 30.

44 Özgür Kolçak, "XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 97.

45 Literatürde *kapetan* olarak da kullanılagelen kelimenin, karşılaştığım belgelerdeki Osmanlıca imlâsına (قپودان) uygun olduğunu düşündüğüm şekilde yazımını tercih ettim. Kapetan kullanışı için örneğin bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar," *Doğu Batı Makaleler -II-,* İstanbul: Doğu Batı yay., 2008, s. 59

şeklinde yorumlanmıştır. Buna karşı Osmanlı tarihçileri arasından güçlü itirazlar geldiği de yeri gelmişken söylenmelidir.[46] Karlofça'dan sonra Bosna'da Osmanlı askeri gücünün yeniden örgütlenmesi bahsinde, Bosna askerinin nizamı ve ulufesi için tayin edilen ocaklıklar meselesi üzerinde bu nedenle genişçe durulacaktır.

Osmanlı askeri teşkilatı içinde Bosna askerinin yeri tartışılırken Habsburg askeri serhaddine (*Militärgrenze*) de bakmak gerekmektedir. Osmanlı-Habsburg savaşlarının ana cephesi Macar platosuyken, Bosna-Hırvat hududunda nadiren büyük bir ordu görünüyordu. Savaş bu bölgede nispeten küçük kuvvetlerin arasında geçiyordu; ancak barış ilan edildiğinde dahi çete ve potura gibi karşılıklı akınların ardı kesilmiyordu. Bu sürekli savaş hali hem Viyana'yı, hem de İstanbul'u bölgede yerel kaynakları örgütleyerek bir askeri nizam oluşturmaya mecbur bıraktı. Bu ortak ihtiyaçlardan neşet eden benzer iki askeri örgütlenmenin karşılaştırılması, Osmanlı modelini daha iyi kavramayı kolaylaştıracaktır. Bu sebeple dördüncü bölümün son başlığında, bir defa daha Habsburg tarihinin penceresinden bakılacaktır.

Çalışmanın beşinci bölümünde nefer üzerinden Osmanlı askeri tarihini ele almak amacıyla yola çıkıldı. Fakat mevcut literatür değerlendirilirken bahsedileceği üzere, askeri tarihçiliğin konularından biri olan ordunun kurumsal yapısı[47] gibi bazı temel konularda literatürde boşluklar olması bu bölümü, neferi aşacak şekilde yeniden planlamayı mecbur kıldı. İlk başlıkta Osmanlı askeri bürokrasisinin işleyişinin taşra boyutuyla ele alınması bu mecburiyetin bir sonucudur. Bu cümleden olmak üzere *müceddeden* yahut *mahlûlât* vb. sebeplerle nefer tahririnden Babıâli kalemlerinden berat verilmesine, garnizon muhafızlarının yoklanması için hüküm çıkarılmasından defterlerin İstanbul'da kayıt altına alınmasına kadar taşradaki garnizonlarla alakalı askeri bürokratik süreç açıklanacaktır. İstanbul'dan taşraya ve taşradan İstanbul'a askeri bürokrasinin işleyişi üzerine yapılacak bir inceleme,

46 Fikret Adanır, "Bosna-Hersek'te 'Müslüman' Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması," *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarihyazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul: İletişim, 2011, s. 340-341.

47 Fatih Yeşil, "Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyaloğu," *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 26-27.

Osmanlı bürokrasisinin, Habsburg serhaddindeki askeri gücüne ne derece hâkim olduğu hakkında bir fikir verecektir.

Bu başlığın bir diğer cüzü ise Osmanlı serhaddini bekleyen askerlerdir. Osmanlı taşrasındaki *neferât*, işi karşılığında nereden ücretini aldığına bakılarak, genellikle dört ayrı başlık altında incelenir: *Mevâcib*ini genellikle eyaletin kaynaklarından alan yerli kulları; ulufesi merkezi hazineden karşılanan ve nöbet usulüyle serhad garnizonlarında vazife yapan kapıkulları; dirlik sahibi sipahiler ve cebelileri; yol ve geçitlerin güvenliğinden sorumlu olan başta derbendciler olmak üzere yardımcı birlikler.[48] Timarlı sipahiler ve sadece belirli zamanlarda ortaya çıkan yardımcı birlikler, Osmanlı garnizon kuvvetlerine dahil olmadıklarından bu başlıkta kendilerine yer verilmeyecektir. Keza 17. yüzyıldan itibaren paşa kapılarında iş bulan *kapu halkı* da, her ne kadar muhafız paşaların emri altında garnizonlardaki Osmanlı askeri gücünün bir parçasını oluşturuyor olsalar da incelenmeyecektir. Zira kapu halkı, hakkında tarihi kaynaklarda güvenilir bilgi bulmanın zorluğundan başka, en başından itibaren Babıâli tarafından Habsburg sınırında Osmanlı askeri stratejisinin bir parçası olarak düşünülmemişti.

Bu başlıkta garnizon askerleri *klasik* tasnife uygun olarak ele alınacaktır. Esasen Osmanlı askerini mevâcibini aldığı kaynağa göre kapıkulu ya da yerli kulu olarak değil, fakat hangi sınıfta savaştığına göre yani piyade, süvari, topçu veya yardımcı birlikler olarak tasnif etmek ve buna göre incelemek, Osmanlı ordu terkibi hakkında daha doğru fikir verecektir.[49] Nitekim Osmanlı askeri aklının Habsburg serhaddini korumak için uygun gördüğü askeri gücün tahlili bu esasa göre yapılacaktır. Ne var ki kolaylıkla piyade sınıfına dahil edilebilecek yeniçeri ile *azebân* arasındaki fark, sadece Osmanlı bürokrasisinin kadim alışkanlığından ibaret değildi. Bu birlikler farklı kıyafetler giyiyordu, muhtemelen farklı silahlarla mücehhezdi; kimi zaman zabitleriyle, kimi zaman aldıkları yevmiyelerle birbirlerinden ayrışıyordu; aralarında mutlak bir hiyerarşi de söz konusuydu. Üstelik bu tür

48 Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı-Habsburg -Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 210.

49 Özgür Kolçak, "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipâhîler: 1663-64 Osmanlı Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi," *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2013, s. 250-251.

farklılıklar Dergâh-ı âli yeniçerisi ile yerli kulu yeniçeriler arasında da bulunuyordu. Bunlar arasında ayrıca bir asker dayanışması vardıysa bile, kapıkulu ve yerli kulu rekabeti bunu belgelere yansıtmayacak kadar keskindi. Bu durum, garnizon askerleri arasındaki farklılıkların psikolojik boyutunu oluşturuyordu.

Beşinci bölümün son başlığı, Osmanlı neferini, hayatın diğer cephelerinde de savaşmak zorunda kalan bir *insan* olarak konu ediniyor. Osmanlı askeri tarihi araştırmalarının en fazla ihmal edilmiş alanı, hiç şüphesiz ki, insan unsurudur; oysa insanı hikâyeye dahil etmeden Osmanlı askeri tarihini anlamak pek de mümkün olmayacaktır.[50] Nitekim askeri tarihin bir işi de, asker toplum ilişkisine mercek tutmak olduğu kadar, neferin bir sosyal varlık olarak toplum içindeki yerini yeniden inşa etmek, sadece savaşta değil, barış zamanında da gündelik hayatını nasıl geçirdiğini ortaya koymaktır.[51] Aileleriyle birlikte toplumun önemli bir yüzdesini meydana getiren askerleri sosyoekonomik ilişkileriyle ele alarak tarihselleştirmek topluma daha geniş bir açıyla bakma imkânı verecektir.[52] Ancak erken modern dönem Osmanlı tarihi için bu iş hiç de kolay değildir. Tarihçi, arkasında neredeyse hiçbir iz bırakmadan bu dünyadan geçip gitmiş Osmanlı neferinin hikâyesini, Babıâli kâtiplerinin yahut Osmanlı ricalinin gözünden *görmek* tehlikesiyle karşı karşıyadır.[53] Bu durum, tarihçiyi Osmanlı askeri tarihinin kaynakları meselesiyle uğraşmak zorunda bırakır.

Osmanlı Askeri Tarihinin Kaynakları Meselesi

Burada Osmanlı askeri tarihinin kaynaklarını ve bunlarla çalışmanın zorluklarını tüm yönleriyle ele almak imkânı olmadığı gibi, buna cüret etmem de beklenmemelidir. Lakin akademik çalışmalarda adet olduğu üzere giriş bölümünde kaynaklardan bahsetmek yerine, kaynaklarla çalışmak

50 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul: Homer yay., 2007, s. 166; Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 336.

51 Ernst Willi Hansen, "Zum Problematik einer Sozialgeschichte des Deutschen Militärs im 17. und 18. Jahrhundert," *Zeitschrift für Historische Forschung*, 6/4, 1979, s. 426-427.

52 Bernhard R. Kroener, " 'Das Schwungrad an der Staatsmachine?' Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit," *Krieg und Frieden Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, (Ed. Berhnhard R. Kroener ve Ralf Pröve), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1996, s. 22.

53 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 166-167.

meselesi üzerinde durmanın, Türkiye'de askeri tarih çalışmalarına küçük de olsa bir katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

Akademik tarihçilikte kaynaklar denildiğinde, bütün çeşitliliğine rağmen, akla evvela yazılı metinler, bilhassa da bürokrasinin ürettiği evrak gelir.[54] Mesleğin belge okumakla[55] özdeşleştiği Türkiye'de, ilk günden "*Arşive gittin mi?*" sorusuyla muhatap olan tarihçi adayı elbette ki *belge fetişizminin tehlikesi*nden[56] haberdardır. Ancak geçmişi aslında nasıl olduysa öyle anlatmak işine soyunan kimse için belge vazgeçilmez bir yapı taşıdır: Ne kadar çok, o kadar iyi (*mi?*)...

İmparatorluk kâtiplerinin kayıt tutmada gösterdiği titizlik sayesinde, Osmanlı tarihini çalışanlar *bu açıdan* şanslıdır. Arşivlerde mahfuz belge sayısı göz korkutacak kadar çoktur. Bunlar arasında bu çalışma kapsamında birincil önemde olanlar, kale ve garnizonlara dair kayıtların tutulduğu defterlerdir. Bu defterler arasında yeniçeri kütüğünün ayrı bir yeri olması beklenir. Nitekim *Kavânin-i Yeniçeriyân*'ın anonim müellifinin de belirttiği gibi, "*yeniçeri defteri bir 'azîm deryâdır.*"[57] Ne var ki İstanbul yangınlarından başka, esas olarak 1826'da yeniçeri ocağının ilgası ve yeniçeriliğin imhası badirelerini atlatabilen pek fazla defter olmaması sebebiyle, bugün, bu deryanın mahiyeti tam olarak bilinmiyor. Öyle ki eldeki az sayıdaki defterde yer alan bazı özel işaretlerin ne manaya geldiği bile ancak tahmin edilebilmektedir.[58] Öte yandan *kale defteri* olarak tabir edilen kayıtlar çok sayıdadır ve Osmanlı arşivinde *Başmuhasebe Kalemi*, *Büyük Kale Kalemi*, *Kamil Kepeci* ve *Maliyeden Müdevver* gibi fonlara dağılmış şekilde bulunurlar. Ancak kemiyet bir şeydir, keyfiyet başka bir şey.

54 John Tosh, *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1997, s. 32.

55 Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği," *Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap yay., 2012, s. 3, 9-10.

56 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2001, s. 2.

57 *Kavânîn-i Yeniçeriyân – Yeniçeri Kanunları*, (Haz. Tayfun Toroser), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2011, v.119b.

58 Uzunçarşılı yeniçeri defterleri hakkında malumat verirken, bunların ocağın ilgasından sonra lüzumu olmadığı gerekçesiyle nasıl yakıldığını, arşiv vesikalarından ve Osmanlı kroniklerinden aktarır; bu bahsi kapatırken şunu eklemeyi de ihmal etmez: "*Elde bu defterlerden sekiz on dane olsa şifrelerin daha kolay anlaşılması mümkün olacaktır.*" Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, cilt I: *Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara: TTK yay., 1988, s. 431-433.

Evvela kale defterleri denilen belge grubunun, garnizonlardaki neferler hakkında *esâme*, *yoklama* ve *mevâcib* başta olmak üzere çeşitli bilgiler veren ve aslında farklı bürokratik amaçlar ve işler neticesinde ortaya çıkan defterler olduğu tespiti yapılmalıdır. Bunlar arasında en geniş malumat, *müceddeden tahrir* örneklerini gösteren *esâme defterleri*nde bulunur. Bir kale ya da palankayı muhafaza etmek üzere yazılan yeni neferlerin esâmelerinden, yani isim ve künyelerinden başka, kimi zaman niçin ve nasıl nefer yazıldığı gibi sorulara cevap verilmesini de mümkün kılan arz, telhis, hüküm ve ferman örneklerini de ihtiva eden *müceddeden tahrir* defterleri Osmanlı askeri aklının izlerinin sürülebileceği türden belgelerdir. Bunlar *mühimme defterleri*ndeki eyalet valilerine ya da muhafız paşalara gönderilen hükümlerle birlikte okunduğunda, Babıâli'nin serhadde takip ettiği siyasetin hatları rahatlıkla anlaşılır.

Keza Osmanlı kara ordusunun temel birimleri olan cemaatlerin *asl*ında hangi kompozisyona sahip olduğu da en doğru şekilde *müceddeden tahrir* defterlerinde bulunabilir. Zira Osmanlı askeri bürokrasisi garnizon askerlerinin yoklandığı durumlarda savaş, ölüm, firar vb. sebeplerle mevcudu azalmış cemaatleri, hatta oda ve bölükleri dahi olduğu gibi kaydediyor, zaman içinde yazılan yeni neferlerle cemaatler ve garnizonlar takviye ediliyordu. Bu sebeple oda, bölük veya cemaatte ne kadar asker olduğu çoğu zaman farklılık gösteriyordu.[59] Bunun içindir ki *yoklama defterleri* garnizonlardaki Osmanlı askeri gücü ve yapısı hakkında ancak defterin tutulduğu güne dair bilgi verebilirler.

Daha sonra ele alınacağı üzere Osmanlılar, askeri zaruretler kadar mali saiklerle, beytülmalin zarara uğramaması adına da yoklama yapıyordu. Gerek Babıâli ve yoklamaya memur edilenler, gerekse kale zabitleri ve neferleri için hayli sorunlu olan yoklama sırasında tutulan deftere güvenmek ya da güvenmemek tarihçi için bir meseledir. Usulsüzlük vakaları göz ardı edildiğinde bile, yoklama için kendilerine yetki verilen mübaşirlere hitaben kaleme alınan hüküm ve fermanlardaki azami dikkat gösterilmesini tembihleyen sert üslup dahi, işin ne derecede sağlıklı yapıldığına dair kuşku

59 Claudia Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III., dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Viyana: Öst. Akademie der Wissenschaften, 1995, s. 32.

uyandırır. Şu halde, garnizonlardaki Osmanlı nefer sayısını *doğru* biçimde verebilmek mümkün müdür, sorusunu düşünmek gerekir.

Bu kolay değildir, zira her şeyden önce kayıtlar tek bir defterde ve bir arada bulunmazlar.[60] Osmanlı askeri bürokrasisi bahsinde tartışılacağı üzere, Babıâli, aynı kalede görev yapsalar bile kapıkulu ve yerli kulu neferlerin defterlerini ayrı tutuyordu. Bu anlaşılabilir bir şeydir, çünkü kapıkulu askeri nöbet usulüyle muhafız kuvvet olarak garnizonlara tayin ediliyordu ve zamanı gelince geri çekiliyor veya bir başka garnizona gönderiliyordu. Ancak kapıkulu neferlerin tamamının kayıtları da aynı kalemde hazırlanmıyordu; Dergâh-ı âli yeniçerileri için başka, cebeci, topçu ve top arabacı için başka defterler bulunur. Bu durumda bir garnizondaki Osmanlı nefer mevcudunu verebilmek için en az üç ayrı defterin birlikte değerlendirilmesi icap etmektedir. Humbaracı ve lağımcı gibi unsurlar için nadiren ayrı defter yazıldığını, bunların sayılarını tam olarak tespit edebilmenin ise çok daha fazla uğraş gerektirdiğini de hatırda tutmak gerekir.

Mevzubahis defterlerin 18. yüzyılda, bir önceki yüzyılda[61] olduğundan daha fazla sayıda ve garnizon büyüklüğünün yıllar içindeki değişimini de takip etmeyi mümkün kılacak şekilde seriler halinde bulunması da –ki bunların çoğu birbirini tekrar eden bilgiler verir– tarihçinin işini kolaylaştırmaz. Bütün yolsuzluklar ve usulsüzlükler bir tarafa, defterde kayıtlı bir yeniçeri pekâlâ ticaret için sınırın diğer tarafına geçmiş olabilir, bir azeb zamanının çoğunda çiftliğinde tarımla uğraşabilir, ismini deftere yazdırmış bir Bosnalı genç de köyüne geri dönüp yeniçerilik taslayabilirdi.[62] Tarihçi belge ilişkisi bakımından son derece karışık bu durumun içinden çıkmak, defterlerin incelenmesiyle elde edilen toplam sayının, garnizonun mevcudunu muhakkak doğru biçimde yansıtmadığını, fakat Babıâli'nin askeri aklının o garnizonda bulunmasını istediği nefer gücünü gösterdiğini kabul etmekle mümkündür.

Defterlerin bir başka sorunu da, Osmanlı neferinin insan olarak portresini çizebilmek adına çok az şey vermeleridir. Modern çağların ferdi

60 Mark Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2007, s. 97.

61 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 57-58, 97.

62 Bu tür nefer hikâyeleri için *Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri: Habsburg Serhaddinin Sosyo-askeri Tarihi* başlıklı bölüme bakılabilir.

olan tarihçi, Osmanlı neferinin ait olduğu toplumsal kökenler, eğitim durumu ve milliyeti ya da en basitinden yaşı, boyu, kilosu gibi bilgileri erken modern çağda tutulmuş bir defterde bulamaz; hal böyleyken "*'defter' içinden nasıl bir imparatorluk 'çıktığına' şaşılır.*"[63] Babıâli'nin büyük bir imparatorluğu –büsbütün sorunsuz olmasa bile– yönetmek için kullandığı defterlerin, neferin tarihini yazmak için pek az kullanışlı olması bir ironidir. Döneme ait Osmanlı kroniklerinde serhadlerden nadiren bahsedilmesi ise kaynaklardaki boşluğu daha da derinleştirir. Serhadlere yahut genel olarak Osmanlı neferine ayrılmış birkaç satıra itibar etmek ise tarihçiyi Osmanlı neferinin dünyasından uzaklaştıracak, Osmanlı ricalinin dünyasına yaklaştıracaktır.[64] Bununla birlikte, kimi zaman mevâcibi peşine düşmüş bir cemaatin ya da gediği için kavgaya tutuşmuş bir zabitin arzı, Osmanlı sosyo-askeri tarihinden fragmanlar içerir. Bu arzlar, Osmanlı arşivlerinin tasnifinde takip edilen farklı usuller nedeniyle *İbnülemin*, *Ali Emiri* ve *Cevdet* tasniflerindeki fonlarda, ama esas olarak *Büyük Kale Kalemi* dosyalarında bulunurlar.

Tarihçi için bir başka fırsat da, sosyo-askeri tarihin alanı genişletilerek elde edilir. Reayanın niçin nefer yazıldığı, eline geçen parayla nasıl bir hayat sürdüğü gibi sorularla meşgul olurken, diğer taraftan da firar ve isyan gibi vakaları askeri disiplinden ziyade sosyal bir olgu olarak değerlendirmek gerekir. Ancak bu şekilde belgelerin dayattığı dar kalıplardan kurtulmak mümkündür.

Bu bahiste Habsburg vesikaları da tarihçiyi başka ufuklara taşır. Osmanlı tarihi için önemi son yıllarda iki ayrı yazıya[65] konu olan Avusturya

63 Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Sosyal İnsan yay., 2007, s. 226. Kıvılcımlı, bu benzetmeyi 16. yüzyılın başına ait bir Vidin tahrir defteri için yapmıştır. Yazarın kitabını kaleme aldığı tarihten bugüne kadar tahrir defterleri üzerine yapılan çalışmalar, bu türe dair şaşkınlığı aşmakla kalmayıp *defteroloji* ismi altında Osmanlı tarihçiliğinde kendisine yer edinmiştir. Osmanlı askeri tarihini ilgilendiren defterler için şaşkınlık hâlâ devam ediyor.

64 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 166. Bu sadece Osmanlı tarihçiliğine özgü bir sorun değildir. Mutlakıyet ordularında savaşan nefer hakkındaki neredeyse bütün bilgiler bir başka sosyal sınıftan yani ricalden kalmıştır. Bkz. Hansen, *Zum Problematik*, s. 428.

65 Hakan Karagöz, Avusturya arşivlerini Osmanlı askeri tarihçiliği zaviyesinden değerlendirirken, Selim Aslantaş ise yazısında Hanedan, Saray ve Devlet Arşivindeki Türkiye fonlarını tanıtmıştır. Bkz. Hakan Karagöz, "Osmanlı Askerî Tarihinin Kaynağı Olarak Avusturya Arşivleri," *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 109-129; Selim Aslantaş, "Avusturya Saray ve Devlet Arşivi'ndeki (Haus-, Hof- Und Staatsarchiv) Türkiye Fonları," *Belleten*, 77/278, 2013, s. 109-118.

arşivleri (OeStA), yalnızca sınırın Habsburg tarafındaki ahvalden haber vermekle kalmaz, aynı zamanda Osmanlı tarafı için resmin eksik parçalarını da *kısmen* tamamlar. Bu cümleden olmak üzere büyük kısmı Hanedan, Saray ve Devlet Arşivindeki (HHStA) Türkiye fonlarında bulunan elçi raporlarından ziyade, Osmanlı sınırındaki kale komutanlarının Viyana ve Graz'a gönderdiği ve bugün Harp Arşivinde (KA) mahfuz bulunan takrirler son derece önemlidir. Ne var ki Habsburg arşivlerindeki belgelerin tamamı günümüze ulaşabilmiş değildir. 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren mekân sorunuyla boğuşan Saray Harp Şurası (Hofkriegsrat) memurları, büyük yer tutan bu raporların önemli bir kısmını 19. yüzyılda pratik ihtiyaçlar doğrultusunda eleyerek imha etmiştir.[66] 16. ve 17. yüzyıllara ait belgeler bu işlemden en büyük zararı görürken, 18. yüzyılın ilk çeyreği için de önemli miktarda kayıptan bahsedilebilir. Bu kaybı ancak söz konusu evrakın bazen bir iki satırlık bazen genişçe özetlerinin bulunduğu *Protokol Defterleri*ni (*Protokollbücher*) inceleyerek telafi etmek mümkündür. Keza savaş sırasında cepheden gönderilen raporlar da son derece değerlidir. *Eski Sefer Evrakı* (*Alte Feldakten*) fonunda yer alan Türk Harpleri dosyalarında sadece savaşın seyrine değil, Osmanlı kale ve garnizonlarının içinde bulunduğu duruma dair de bilgiler bulmak mümkündür. Ancak Habsburg sınır komutanlarının gönderdiği raporlarda, Osmanlı kale ve garnizonlarına dair yargıları da belirli bir ihtiyatla okumak gerekir, zira bunlar kimi zaman, sefil bir halde bulunan Habsburg garnizonuna iaşe ve para gönderilmesi için abartılı ifadelerle yazılıyordu.

Osmanlı askeri tarihinin kaynakları meselesinde en büyük sorunlardan biri şüphesiz Osmanlı kale planlarının elimizde olmayışıdır. Daha önce de bahsedildiği üzere Babıâli'nin Habsburg sınırındaki askeri stratejisinin bir ayağını serhaddeki kalelerinin tahkim edilmesi oluşturuyordu. Osmanlılar kale inşa ve tamir işlerini, mahallinde çizilen planın Babıâli tarafından onaylanmasından sonra başlattıkları halde, şimdiye kadar Osmanlı arşivlerinde 18. yüzyılın ilk yıllarına ait bir kale planına rastlanmamıştır.[67] Gerçi

66 Géza Pálffy, "Die Akten und Protokolle des Wiener Hofkriegsrats im 16. und 17. Jahrhundert," *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert) Ein exemplarisches Handbuch*, (Ed. Josef Pauser, Martin Scheutz ve Thomas Winkelbauer), Viyana: R.Oldenbourg, 2004, s. 190.

67 Osmanlı arşivlerindeki kale planlarından yayınlanmış bir seçki için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, (Haz. Ersin Kırca, Vahdettin Atik, Resul Köse vd.), İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., 2016.

aşağı yukarı aynı dönemde mahiyeti değişen *kale tamir* ve *keşif defterleri* yapılan tahkimatlar hakkında tasvir edici bilgiler verir ve bu anlamda önemlidir.[68] Ancak Osmanlı kalesinin neye benzediği sorusuna cevap verebilmek için görsel malzemeye ihtiyaç vardır. Bu alanda Avrupa arşiv ve kütüphanelerinde bulunan harita ve plan koleksiyonları benzersiz bir katkıda bulunur. Bunlar arasında Avusturya Harp Arşivi'ndeki *Harita Koleksiyonu*'nda (*Kartensammlung*) yer alan kuşatma planları ihmal edilmemesi gereken belgeler arasındadır. Bu araştırma kapsamında dijital devrimin bir nimeti olarak internet üzerinden ulaşılabilen iki zengin koleksiyondan daha faydalanılmıştır. Bunlardan ilki, 18. yüzyılın önemli koleksiyoncularından biri olan Bernhard Paul Moll'ün gayreti ile toplanmış ve şimdi Moravya Devlet Kütüphanesinde (Brno, Çek Cumhuriyeti) bulunan harita ve planlardır.[69] Diğeri ise yine 18. yüzyılda Graf Karl'ın emekleriyle bir araya getirilen *Wilhelmshöher Kriegskarten*'dir (Hessen Devlet Kütüphanesi, Marburg, Almanya).[70] Mamafih bu haritaları ve planları da dikkatle kullanmak gerekir, zira 17. ve 18. yüzyıllarda kale planları önemli koleksiyon objeleri arasındaydı ve bunlar pekâlâ, şeklini kâğıda döktüğü kaleyi hiç görmemiş kimseler tarafından da hazırlanabiliyordu. Ancak kale tamir ve keşif defterleri ve Habsburg ordu ceridelerindeki bilgiler ile karşılaştırarak, bu planları kullanmak mümkündür.

Literatür Üzerine Bir Değerlendirme

Askeri tarih ile serhad çalışmalarının kesiştiği yerde bulunan bu çalışma kapsamında, literatür eleştirisi yerine, her iki alandaki öncü araştırmalar üzerinden Osmanlı tarihçiliğinin kısa bir değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Türkiye'de Osmanlı araştırmalarının tarihine bakıldığında dikkat çeken olgulardan biri, akademinin gündemini Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık gibi büyük isimlerin yarattığı cazibeyle –çağdaş Avrupa tarih yazımının da gündeminden etkilenerek– kültür tarihi ve sosyoekonomik tarihin problematiklerinin belirlemiş olmasıdır;

68 Caroline Finkel ve Victor Ostapchuk, "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi," *Muqarnas*, 25, 2005, s. 154.

69 Ağ içi erişim sayfası: http://mapy.mzk.cz/en/ (Son erişim 24.01.2019).

70 Ağ içi erişim sayfası: http://www.digam.net/exposition.php?exp=177 (Son erişim 08.11.2015).

siyasi tarih çalışmaları, rağbet görmeyen, hatta söylenecek fazla söz bulunmayan bir alan olarak kabul edilmiştir.[71] Askeri tarih ise gerek cumhuriyetin erken dönemlerindeki ideolojik tarihçiliğin etkileri,[72] gerekse Avrupa'dan farklı olarak alanın asker tarihçilerin tekelinde kalmış olması sebebiyle[73] çok daha az ilgi gösterilen bir saha olarak kalmıştır. 1980'lerden itibaren Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki tasnif faaliyetlerinin hızlanması ve arşivin kolay erişilebilir hale gelmesiyle dünyada Osmanlı tarihçiliği bir ivme kazanırken, bunun Türkiye'deki yansımaları da sonraki on yılda daha belirgin olarak görülmeye başlanmıştır.[74] Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri tarihi söz konusu olduğunda, bu alandaki güncel literatürden beslenen çalışmaların yarattığı etki ile *yeni* askeri tarihçilik Türkiye'de akademinin gündemine girmeyi başarmıştır.[75] Bu kapsamda yapılan araştırmalar Osmanlı askeri tarihine dair bazı ön kabullerin sorgulanmasına ve terk edilmesine zemin hazırlamıştır.[76] Ancak ilk baskısını 1943'te yapan ve o tarihten itibaren Osmanlı ordusunun asli unsuru olan kapıkulları hakkındaki temel başvuru kaynağı olmak vasfını yitirmeyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın iki ciltlik *Kapıkulu Ocakları*[77] kitabına yöneltilen erken tarihli eleştirileri[78] dikkate alan yeni bir çalışma yapılmamış olması dahi, henüz yolun çok başında olunduğunu gösterir.

Keza yerli kulu neferat üzerine ne *eski* ne de *yeni* askeri tarihçilik metoduyla bütüncül bir monografi yazılmıştır. Bu bahiste Asparuch Velkov ve

71 Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselemeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 2003, s. 11.

72 Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, "Giriş," *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul: İletişim, 2011, s. 23.

73 Gültekin Yıldız, "'Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarih'e Doğru: Türkiye'de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine," *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 6, 10.

74 Söz konusu dönemde Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin panoraması için bkz. Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya, "Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi," *Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap yay., 2012, s. 15-50.

75 Kahraman Şakul, "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askeri Tarihçilik," *Toplumsal Tarih*, 198, 2010, s. 32.

76 Yeni askeri tarihçiliğin Osmanlı tarihi bağlamında bir değerlendirmesi için bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 60 vd.

77 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara: TTK yay., 1988.

78 Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu," *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/3, 1947, s. 292. Uzunçarşılı'ya bu bağlamda getirilen bir diğer güçlü eleştiri için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi, 1965.

Evgeni Radushev'in birlikte hazırladıkları h. 956/m. 1549-1550 tarihli yoklama defteri[79] yegâne kaynak neşriyken, ansiklopedi maddeleri haricinde yerli kulu askerlerini mercek altına alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Berat ve fermanları kaynak olarak kullanan Klaus Schwarz[80] ve nefer arzlarını çalışmasının merkezine koyan Claudia Römer'in[81] eserleri bu alanda birer istisna oluştururken, Salih Özbaran, imparatorluğun bir başka serhaddinde, Basra'da Osmanlı garnizonundaki neferleri bir makalesinde ele almıştır.[82] Mark Stein, *Osmanlı Kaleleri*[83] isimli kitabında Osmanlı garnizonlarındaki askerler için geniş bir bölüm ayırarak bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

Mahir Aydın ve Eftal Şükrü Batmaz'ın 1980'lerde kaleme aldıkları çalışmalar Osmanlı kalelerini inceleyen yazıların ilk örnekleri arasındadır.[84] Ne var ki bu eserlerin devamı gelmemiş, kalelerin tarih yazımının ilgi alanına girmesi için 2000'li yıllar beklenmiştir. Bunlar arasında Cengiz Fedakâr'ın Anapa, Hakan Engin'in İbrail, Mahir Aydın'ın Vidin ve Ahmet Şimşirgil'in Uyvar kaleleri üzerine yazdığı monografiler zikredilmelidir.[85]

Mark Stein'ın yukarıda sözü geçen kitabı, serhaddeki Osmanlı askeri organizasyonunu ele alması yönüyle diğerlerinden ayrılır. Stein, akademide iltifat gördüğü kadar eleştirilen[86] eserinde Eğri ve Kanije gibi stra-

79 *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparuch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte: Akademia Kiado, 1996.

80 Klaus Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden aus der Zeit Murads III*, (Doçentlik Tezi), Viyana: Universität Wien, 1988.

81 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*.

82 Salih Özbaran, "Osmanlı Ekonomisinin Sınır Bekçileri: Gönüllüyan, Müstahfızan, Azeban, Merdan," *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul: Kitap yay., 2004, s. 216-225.

83 Stein, *Osmanlı Kaleleri*.

84 Mahir Aydın, "Faş Kalesi," *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, s. 67-138; Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1989.

85 Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı. Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014; Hakan Engin, İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre (1736-1819), İbrail: Editure Istros a Muzeului Brailei, 2012; Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul: Ötüken yay., 2015; Ahmet Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar 1663-1685*, İstanbul: Beylik yay., 2015.

86 Gábor Ágoston, "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe," *Journal of Economic and Social History of Orient*, 52, 2009, s. 159-163; Fariba Zarinebaf, "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe," *European History Quarterly*, 41/1, 2011, s. 171-173; Özgür Kolçak, "Kitâbiyat: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe," *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 2011, s. 232-238.

tejik önemi bariz iki kale ile birlikte, genel olarak Macaristan'daki Osmanlı serhaddini de konu edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun serhadleri arasında Macaristan, gerek Macar Türkologların erken tarihli çalışmaları,[87] gerekse yakın zamanlarda yapılan katkılar[88] sayesinde en fazla malumat sahibi olduğumuz bölgedir. Klára Hegyi'nin uzun yıllara dayanan araştırmalarını da bu bağlamda özellikle zikretmek gerekir.[89] Aynı şekilde, Osmanlı askeri serhaddini layıkıyla incelemeden, Osmanlı tarihinin ancak eksik anlaşılabileceğini iddia eden Gábor Ágoston'un[90] katkıları oldukça önemli bir yere sahiptir.

İmparatorluğun diğer hudut boyları hakkında yapılmış çalışmalar ise, bu satırların yazarının filolojik yetersizlikleri sebebiyle okuyamadıkları haricinde, az sayıdadır. Bunun iki sebebi vardır. Öncelikle Türkiye'de tarih kürsülerinin ilgi alanı çok uzun süre imparatorluğun merkeziyle sınırlıydı; uzak eyaletlerin tarihi ise, kendi uluslarının geçmişini milliyetçi perspektiften yazanlara gösterilen tepki boyutunda kaldı.[91] 1990'lardan itibaren sayıları artan üniversitelerin tarih bölümlerinde ise tek bir kaynak türünden beslenen ve bilhassa Türkiye coğrafyasından seçilmiş bir bölgenin sosyoekonomik tarihini inceleyen çalışmalar yapıldı.[92] Bu durumun bir sonucu olarak Osmanlı serhadleri kapsamlı ve karşılaştırmalı perspektifle incelenmedi.[93] Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar bu konuya dikkat çekmeyi başarmıştır. Andrew Peacock'un editörlüğünde geçtiğimiz yıllarda yayınlanan ve münhasıran imparatorluğun serhadlerine ayrılmış makalelerden oluşan

87 Bir değerlendirme için bkz. Géza Dávid ve Pál Fodor, "Osmanlı Tarihi ile İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirilmesi," *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt I, Ankara: TTK yay., 2002, s. 1-37.

88 Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul: Ege yay., 2001; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimatı*, İstanbul: Kitabevi, 2010; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*.

89 Bütün bu araştırmaların meyvesi olarak bkz. Klára Hegyi, *The Ottoman Military Organization in Hungary - Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.

90 Ágoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s. 205.

91 Adanır ve Faroqhi, *Giriş*, s. 34, 53. Benzer şekilde Habsburg askeri serhaddi de siyasal gündemin oldukça fazla hissedildiği çalışmalara konu olmuştur. Bkz. William O'Reilly, "Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521-1881," *Frontiers and the Writing of History, 1500-1800*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover: Wehrhahn, 2006, s. 230-231.

92 Özel ve Çetinsaya, *Osmanlı Tarihçiliğinin*, s. 35-37.

93 Heywood, *Frontier in Ottoman History*, s. 240.

The Frontiers of Ottoman World[94] askeri tarihten idare tarihine, arkeolojiden iktisada uzanan alanlardaki yazılarla Osmanlı serhadleri çalışmalarının da bir anlamda çerçevesini çizmiştir. Bundan sonra, gerek Türkiye'de gerekse dünyada, Osmanlı serhadlerini çeşitli yönleriyle ele alan araştırmaların bu boşluğu doldurmaları beklenmelidir. Bu kitabın bir iddiası da, girişte bahsedilen soruları Osmanlı ve Habsburg kaynaklarından hareketle ve ortaya konan metodolojik yaklaşımla cevaplayarak, yukarıda işaret edilen literatürdeki boşluğu, bir geçiş dönemi olarak kabul edilen 18. yüzyıl bağlamında,[95] bir parça olsun doldurmaya çalışmaktır.

94 Andrew C.S. Peacock (Ed.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford Uni. Press, 2009.
95 Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History," *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 2004, s. 29.

İkinci Bölüm

OSMANLI-HABSBURG SERHADDİNDE COĞRAFYA, İNSAN VE DEVLET

Serhad ve Serhadlüler: Osmanlı-Habsburg Sınırının Coğrafyası

Modern devletlerden farklı olarak imparatorluk sınırları, eşit iki siyasi yapıyı birbirinden ayıran bir hat değil, fakat güç ve nüfuz kademelerinden oluşan coğrafi bir alandır. Serhadde, siyasi ve iktisadi sınır örtüşmez; çekirdek coğrafya ile kültürel farklılık barizdir. Tek cümleyle, imparatorluk sınırları geçirgen ve esnektir.[1] İki imparatorluk arasında askeri mücadele alanı olsa bile, Osmanlı-Habsburg sınırı da bu tanıma uyar. Bu mücadelenin seyrine, şiddetine ve retoriğine teslim olunduğu takdirde, Osmanlı-Habsburg sınırının iki farklı dünyayı kati surette ayırdığı zehabına kapılmak kolaydır. Nitekim Akdeniz'deki Osmanlı-Habsburg mücadelesini inceleyen Andrew Hess, yüksek yoğunluklu askeri mücadele neticesinde iki medeniyetin ayrıştığını ve kültürel ilişkilerin yok denecek kadar azaldığını iddia etmiş; üstelik bu durumun, iki devletin takip ettiği bilinçli bir siyasetin tezahürü olduğunu öne sürmüştür.[2] Emperyal ideolojinin taşıyıcısı olan *devletlü*ler kastedildiğinde dahi tartışmaya açık bu iddianın,[3] halk toplulukları söz konusu olduğunda kabulü mümkün değildir. Akdeniz'in *medeniyet kavgası* yaşanan bir başka bölgesinde, Osmanlı-Venedik serhaddinde, ticari hayatın canlılığı, köylülerin sınır aşırı tarım ve hayvancılık faaliyetleri ya da nerede rahat ediyorlarsa oraya göç etmek konusundaki kararlılıkları kültürel ve sosyoekonomik temasın asla kesil(*e*) mediğini göstermektedir.[4] Keza Macaristan ya da Erdel'den Avrupa'ya em-

1 Herfried Münkler, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, (Çev. Zehra Aksu Yılmazer), İstanbul: İletişim yay., 2009, s. 19-21.

2 Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: Küre yay., 2010, s. 3-4, 300, 303-304.

3 Osmanlı ve Avrupa arasında bir demir perde olmadığı hakkında bkz. Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), İstanbul: İmge, 2000, s. 119.

4 Eric Dursteler, *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, (Çev. Deniz Koç), İstanbul: Koç Üni. yay., 2013, s. 60, 64-65, 157.

tia ihracında Osmanlı fethinden sonra bir azalma yaşanmamıştı; sultanın hâkimiyetindeki Macarlar, 17. yüzyıl boyunca Avrupa ile dini, iktisadi ve siyasi olarak karşılıklı etkileşim içindeydi.[5] Şu halde erken modern dönemde sınırların bir ayrımdan çok kültürel ve siyasal temas alanı oldukları tespiti[6] Osmanlı serhadleri için de doğrudur.

Sınırın bir başka yönü de fırsatlar diyarı olmasıydı. Osmanlı-Habsburg serhaddi yüzünü kendisine dönenlere birçok ekonomik imkân sunuyordu. Her şeyden önce askeri hareketlilik (yağma ve akın), serhad neferleri için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu yolla, ticarete atılmak için gerekli sermayeyi biriktirmeleri bile söz konusuydu. Ayrıca yararlılık göstererek dirlik sahibi olma şansı birçok maceraperestin gönüllü yazılmasının da sebebiydi.[7] Becerikli olanlar için serhad, aynı zamanda imparatorluğun başkentine uzanan yolculuğun ilk adımlarının atıldığı yerdi. Osmanlılar, etrafındaki dünyaya dair istihbaratı, çoğu zaman serhadden topluyordu.[8]

Serhad, yalnızca askeri ve istihbari faaliyetlerde bulunanlar için değil, aynı zamanda reaya için de cazipti. Savaş, akın ve yağma ile ıssızlaşan köylerin iskânı için Osmanlılar –tabii Habsburglar da– vergi muafiyeti ilan etmek de dahil olmak üzere birçok tedbire başvuruyordu.[9] Bu siyaset kısmen başarılı da olmuştu. Ekip biçecek bir parça toprak sahibi olmak adına imparatorluğun birçok bölgesinden Habsburg serhaddine göç edenler vardı. Sipahiler, bu kimseleri tedhiş sebebiyle boşalan topraklara yerleştiriyorsa da defetere kaydetmeyerek timarlarının hassa dönüşmesini engelliyordu. Bu işten devlet zarar etse de, serhad ricali arasında sayılabilecek sipahiler kazançlı çıkıyordu.[10]

Bununla birlikte girişte vurgulandığı gibi sınırlar, birbiri aleyhine büyümek isteyen siyasi organizasyonların kesiştiği yerlerdi; yani askeri mü-

5 Numan Elibol, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleriyle İlgili Bazı Tespitler," *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 2004, s. 47; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 182.

6 Rieber, *Changing Concepts*, s. 23.

7 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 7-8, 14-15.

8 Gábor Ágoston, "Avrupa-Asya Arasındaki Teknolojik Diyalog ve Osmanlı İmparatorluğu: Barut Çağı'nda Askerî Teknoloji ve Uzmanlık," *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul: TİMAŞ yay., 2012, s. 152.

9 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 89.

10 Mark Stein, "Military Service and Material Gain on the Ottoman-Habsburg Frontier," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S.Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 456.

cadele alanıydı. Osmanlı-Habsburg serhaddi de bu manada özel bir yere sahiptir. I. Süleyman'ın askerlerinin 1521'de Belgrad'ı fethiyle Macar Krallığı'nın savunma hatları çökmüş ve birkaç yıl sonra, 1526'da, II. Lajos'un da hayatını kaybettiği ve böylece Stephan'ın tacının sahipsiz kaldığı Mohaç Meydan Muharebesinin akabinde Orta Avrupa'da Osmanlı ve Habsburg nüfuz mücadelesi başlamıştı. Kısa süre sonra bu nüfuz mücadelesi, I. Viyana Kuşatması (1529) ve Alaman Seferi (1532-1533) gibi açık çatışmaya dönüşecekti. Nihayet 1541'de Budin ilhak edildiğinde, Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg rekabeti bir başka merhaleye ulaşmıştı. Sonraki senelerde Osmanlılar, birçok önemli kaleyi ele geçirip Balkanlar ve Orta Avrupa'daki varlıklarını tahkim ederken, Habsburglar da Osmanlı sınırı boyunca yeni kaleler inşa ederek savunmalarını güçlendirdi. Bunun neticesinde, Osmanlı-Habsburg serhaddi, en azından 1699'a kadar, askeri olayların diğer vakaların önüne geçtiği bir coğrafya halini aldı.

Osmanlılar, eyaletin tahririnin tamamlanmasından yalnızca birkaç yıl sonra, Macaristan'da ani bir Habsburg taarruzuna karşı koyabilecek güçte garnizonlar oluşturabildiler.[11] 16. yüzyılın sonuna kadar bu garnizonlardaki asker mevcudu arttı; başlangıçta 15 bini bulan asker sayısı, eyaletteki timarlı sipahiler de hesaba katıldığında yaklaşık 25 bine çıkmıştı.[12] Sadece Budin ve Temeşvar vilayetlerinde (Eğri, Kanije ve Uyvar daha sonra kurulacaktır) yüzün üzerinde kale ve palanka Osmanlı askerinin elindeydi. İstanbul, Habsburg serhaddiyle yakından ilgileniyordu; icabında yeni kale ve palankalar inşa ediliyor veya harap halde olanlar tamir ettiriliyordu.[13] Osmanlı idari teşkilatlanması da stratejik faktörler dikkate alınarak yapılıyordu.[14]

Uzun Savaşı (1593-1606) sonlandıran Jitva Boğazı Anlaşması, Orta Avrupa'da sonraki yılların barış içinde geçmesine vesile olduğu halde, Os-

11 Strashimir Dimitrov, "Introduction," *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparusch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte: Akademia Kiado, 1996, s. 15.

12 Gábor Ágoston, "Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation," *European Warfare, 1350-1750*, (Ed. Frank Tallett ve D.J.B. Trim), Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2010, s. 118.

13 Fethi takip eden yüzyıl içinde Osmanlıların Macaristan'daki kale inşa ve tamir faaliyetleri için bkz. Pál Fodor, "Bauarbeiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert," *Acta Orientalia Academiae Scientarium Hungaricae*, 25/1, 1981, s. 55-88.

14 Ágoston, *Çevre ve Sınır Tarihi*, s. 113-114.

manlı-Habsburg serhaddinin askeri niteliğini değiştirmedi. 17. yüzyılda gerek İstanbul, gerekse Viyana sarayları, artan masraflara rağmen sınırda daha fazla asker istihdam etti.[15] Yüzyılın başında Osmanlıların ulufe çıkardıkları garnizon askerinin neredeyse dörtte üçü (yüzde 73) Habsburg hududuna yakın bölgelerdeydi. Bu oran, Osmanlı askeri gücünün imparatorluk genelindeki dağılımı hakkında yanlış bir intiba uyandırmaya müsait olduğu halde, Osmanlı sarayının Habsburg serhaddine verdiği önemi açık biçimde göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısında, Uyvar'ın fethinden hemen sonra sadece Budin, Varad ve Uyvar gibi kalelerdeki ulufeli nefer sayısının 18.043 olduğu dikkate alındığında ve yine aşağı yukarı bu dönemde Budin ve Temeşvar'daki 14 bin kayıtlı sipahi de hesaba katıldığında, bir yüzyıl içinde Habsburg serhaddinin sadece bir bölgesindeki Osmanlı askeri gücünün önemli miktarda arttığı ortaya çıkar.[16]

Bihke'den Uyvar'a kadar uzanan serhadde toplamda ne kadar Osmanlı askeri bulunduğu sorusunu cevaplamak, kaynakların yokluğunda maalesef mümkün değil. Paul Ricaut, 17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı kitabında, 800 milden uzun hudut boyundaki Osmanlı askeri gücünün 70 bin savaşçıdan daha az olamayacağını iddia ediyor.[17] Bu sayının mübalağalı olduğu açıksa da, imparatorluğun savaş gücünün sayıca en kalabalık kısmı Bosna ve Macar serhaddinde konuşlanmıştı. Her ne kadar imparatorluk genelindeki garnizonların kompozisyonu hakkında bir araştırma yoksa ve bilhassa Safevi serhaddindeki Osmanlı askeri varlığı hakkında çok az şey biliniyor olsa da, basit bir karşılaştırmayla, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlıların askeri gücünü nerede yoğunlaştırdığı görülebilir. 16. yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan ve Gürcistan hattında inşa veya tamir edilen kalelerde 10 binden fazla nefer bulunuyordu. Safevi serhaddinin kuzeyindeki bu bölgenin en büyük garnizonu, yaklaşık 5 bin mevcuduyla Revan Kalesi'ndeydi. Aynı tarihlerde Budin'deki asker sayısı ise 8 bini geçiyordu.[18]

15 Emecen, *Osmanlı Sınırları*, s. 207.

16 Gábor Ágoston, "Macaristan'daki Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askerî Serhaddi," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 188-189.

17 Paul Ricaut, *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1686, s. 341.

18 Rhoads Murphey, "The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1369/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şikago: University of Chicago, 1979, s. 172.

17. yüzyılın ilk yarısında Bağdat, Tebriz ve Revan'ın Safeviler tarafından ele geçirilmesinden sonra yeniden serhad kalesi olan Van'daki Osmanlı askeri gücü de yeniçeriler hesaba katılmadığında 5 binden azdı.[19] Bu durum şüphesiz Safevi ve Habsburg serhadlerinin coğrafi olarak birbirinden farklı olmasıyla da alakalıdır. İmparatorluğun doğusundaki hudut başlarında kalelerin yayıldığı coğrafya çok daha genişti ve bu nedenle kaleler arasındaki mesafeler kimi zaman üç yüz kilometreye kadar çıkıyordu. Diğer taraftan, Macaristan'dan farklı olarak, doğuda iki devlet arasında Gürcü prenslikleri gibi tampon bölgeler de vardı.[20]

Osmanlı-Habsburg sınırının diğer tarafında da ciddi bir askeri güç bulunuyordu; bu, Osmanlıların batıda niçin daha fazla sayıda nefer tuttuğunu açıklıyor. Osmanlı fethini durdurabilmek adına Habsburg sarayı, 1522'den itibaren evvela Hırvatistan'daki, daha sonra da Macar tacı üzerindeki kavganın bir neticesi olarak Yukarı Macaristan'a kadar uzanan bölgedeki kale ve palankalara asker yerleştirmişti. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı sınırını bekleyen Habsburg askerinin sayısı 20 bin civarındaydı. Jitva Boğazı Anlaşmasının tesis ettiği barış ortamı ve Otuz Yıl Savaşları'nın etkisiyle 17. yüzyılın ilk yarısında bu garnizonlar ihmal edildiyse bile, 1661'de ve 1683'te Türk tehlikesi yeniden baş gösterdiğinde, binlerce yeni asker yazıldı.[21]

İki emperyal rakibin ortak sınırlarında istihdam ettiği bu neferler, askerlik sanatını yalnızca savaş zamanında icra etmiyorlardı; Osmanlı-Habsburg sınırına askeri niteliğini veren şey çete, potura ve yağma gibi süre giden küçük çaplı silahlı faaliyetler, yani *Kleinkrieg* idi. Bu akınlar neferler için gelir kapısı olduğu kadar, iki devlet tarafından da, bilhassa siyasi gerilimin askeri çatışmaya dönüşme ihtimalinin yüksek olduğu zamanlarda, askeri stratejinin bir parçası olarak kullanılıyordu.[22]

19 Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, s. 99, 119.

20 Güneş Işıksel, "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkıyalar: Bir Çözümleme Denemesi," *Kebikeç*, 33, 2012, s. 40.

21 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 87.

22 Sanja Lazanin ve Nataša Štefanec, "Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries)," *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium –International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750," (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed. Drago Roksandić ve Nataša Štefanec), Budapeşte: CEU, 2010, s. 101.

Sınırdaki tansiyonun devletçe kontrol altına alınması kolay değildi. Bir önceki yüzyıla göre daha sakin görünen 17. yüzyılda bile, Habsburg serhaddindeki Osmanlılar, kendilerini gazi olarak kabul ediyor ve serhad ruhunu taşıyorlardı.[23] Dini duygu ve düşüncelerle iktisadi çıkarların beslediği bu ruh, 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı siyasetinde belirleyici bir etken olarak ele alınmalıdır. Kara imparatorluklarında, serhaddin çekim gücü, çoğu zaman merkezin fetihçi dinamiği kadar önemliydi.[24] Nitekim Uzun Savaş, Bosna askerinin akınları bir fetih harekâtına dönüştüğünde patlak vermişti. Büyük Savaş (1683-1699 Osmanlı-Habsburg ve Kutsal İttifak Harbi) ise, dönemin şahidi Hasan Esirî'ye göre, hakikati yansıtmayan arz ve mahzarlar vasıtasıyla, mal ve ganimet peşinde koşan serhad halkı tarafından kışkırtılmıştı.[25] Karlofça Anlaşmasının serhad ruhunu ehlileştirdiğini söylemek mümkün değilse de, Osmanlı ve Habsburg yetkilileri, suç kabul edilen bu tür işlerin peşinden koşanları cezalandırmak konusunda daha ciddi bir tavır sergileyecekti.

Osmanlı-Habsburg barışı için müzakereler 13 Kasım 1698'de başlamış, anlaşma 26 Ocak 1699'da imzalanmıştı.[26] 16 yıl devam eden harbin barış müzakerelerinin bu kadar kısa sürmesi, murahhas diplomatların başarısı olduğu kadar, müzakerelere geçilmeden önce yapılan uzun hazırlıkların da bir neticesiydi. Karlofça'da imzalanan anlaşmaya göre[27] birçok kalesi ve palankası Habsburg işgali altında bulunan Temeşvar Eyaleti, Tise ve Maroş nehirlerinin belirlediği doğal sınırlar içinde Osmanlı İmparatorluğu'na bırakıldı; söz konusu kaleler ve palankalar tahliyesinden evvel Habsburglar tarafından yıkılacak ve yeniden inşa edilmeyecekti. Keza bu iki nehrin sahillerinde kale veya palanka benzeri bir istihkâm da bina edilmeyecekti (2. madde).

Tise'nin Tuna'ya karıştığı noktadan Bosut Suyu'nun Sava'ya döküldüğü yere kadar bir hat çizilip güneyi Osmanlı idaresinde kaldı; ancak

23 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 103-104.

24 Münkler, *İmparatorluklar*, s. 69.

25 Hasan Esirî, "Hasan Esîrî'nin Miyârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)," (Haz. Göker İnan), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2017, s. 1384-1385.

26 Osmanlı-Habsburg barışının müzakereleri için bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 1963, s. 71 vd.

27 Osmanlı-Habsburg barışının maddeleri için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, Ankara: TTK yay., 2005, s. 92 vd. Karlofça Anlaşması maddelerine yapılan atıfların tamamı bu kaynaktan alınmıştır.

burada kale ve palanka yapılamayacağı gibi, varoşlar da açık inşa edilecekti (4. madde).

Beşinci madde ile Bosna Eyaleti'nin sınırları düzenlendi. Buna göre Sava ve Una nehirleri Bosna'nın hudutlarını çiziyordu. Sulh akdinin yapıldığı tarih itibariyle Habsburgların elinde olan Novi, Dubiçe, Yasenofça, Doboy ve Brot kaleleri arazileriyle birlikte boşaltılacak ve sınır, muhaddidler eliyle tespit ve tahdit edilecekti. Una Nehri'nin öte yakasındaki Kostaniçe Kalesi ise Habsburg İmparatorluğu'nda kalıyordu.

Yedinci maddeye göre anlaşmada yıkılarak tahliyesi ismen karara bağlananlar haricinde, her iki tarafın da elinde bulunan kale ve palankalar tamir ve tahkim edilebilecek, serhad reayasının korunması için açık varoş yapılabilecek ama bu hüküm bahane edilerek yeni kale inşasına başlanmayacaktı.

Karlofça Muahedesinin toprak ve kalelerle ilgili hükümleri kısaca böyleyken serhad toplumunu ilgilendiren üç madde üzerinde ayrıca durmak elzemdir. Altıncı maddede, sınır ve hududa hürmet gösterilmesi karara bağlanmıştı; sekizinci madde ile *çete işlemek* yasaklanmış ve ahidnameye riayet etmeyen kimselerin derhal mahkeme edilerek cezalandırılacağı kararlaştırılmıştı; dokuzuncu madde ise iki tarafın reayasından *çeteci ve garetci* olanların himaye olunmamasını ve yakalandıkları yerde tedib edilmelerini öngörüyordu. Bu maddelerin hükmü ve icrası, serhadlüleri gelir kaynaklarının önemli bir kısmından mahrum bıraktı. Habsburg sınırına yakın coğrafyada yaşayan serhadlüler için bunun sosyoekonomik sonuçlarının tam olarak ne olduğu açık değildir, zira yağma ve akın yasaklanmışsa da ticaret hâlâ canlıydı. Kuzeyde ise, Rus ve Leh serhaddinde meskûn Tatarlar arasında bu yasaklardan sonra iktisadi sıkıntılar baş göstermiş ve bu sıkıntılar, anlaşmalardan (Karlofça ve İstanbul) kaynaklanan genel memnuniyetsizliğe eklendiğinde isyan fikri kabul görmeye başlamıştı.[28]

Yine de serhad toplumunun dünyada ve imparatorluk içinde kendini konumlandırdığı yerin değiştiği söylenemez. Babıâli'nin Karlofça şartlarının bir anlamda ruhunu oluşturan sınır tahdidi ile çete, potura ve akının yasaklanmasına dair maddeleri kabul etmesinin, Osmanlı toplumunda bi-

28 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara: Tan yay., 2011, s. 92-93.

reyciliğin giderek daha fazla öne çıkmasıyla ne kadar alakalı olduğu açık değildir. İltizam ve malikâne usullerinin uygulanması, ayanın bir siyasi figür olarak öne çıkışı, yeniçerilerin zanaat ve ticaret ile uğraşmaları gibi şeyler Osmanlılarda mülkiyet fikrinin güçlenmesine Avrupa ile aşağı yukarı aynı tarihlerde yol açmıştı. Tahdit edilmiş sınırlar fikrinin Osmanlı ricalince kabulünü, kaybedilen savaş kadar, bunlar da kolaylaştırmış olabilir.[29] Fakat Osmanlı-Habsburg serhaddinde yaşayan Müslüman nüfus *serhadlü*, sınır garnizonlarındaki muhafız askerler ise –çoğu zaten serhadlüler arasından yazılıyordu– *serhadd-i mansûrenin neferi* olarak ortak bir kimliğe sahipti. Karlofça Anlaşmasından sonra da bu değişmeyecekti. Babıâli ise, her ne kadar müzakeresinde, imzasında ve tatbikinde karşılıklı diplomasinin pratiklerini kabul ettiyse bile, Venedik sınırı tahdidinde görüldüğü üzere tek taraflı diplomasinin retoriğini kullanmaya devam edecekti.[30]

Karlofça Anlaşmasının sınır tahdidini öngörmesi dolayısıyla Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edildiğinden girişte bahsedilmişti. Esasen Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde de gerek Hıristiyan gerekse İslam devletleriyle yapılan anlaşmalarda sınırları belirleyen şartlar bulunuyordu. Örneğin I. Bayezid'in Karamanoğlu Mehmed Bey ile yaptığı barışta Çarşamba Suyu "*hadd-i sınur*" tayin edilmişti.[31] Yine 1481'den sonra, Osmanlı-Venedik sınırındaki bazı ihtilaflı bölgeler birçok defa komisyonlar tarafından yerinde incelenmiş ve sorunlara çözüm yolları aranmıştı.[32] Bu bağlamda örnekleri çoğaltmak mümkünken Osmanlı tarihinde modern manada ilk sınır tahdidi, Avrupa tarihinin bu alandaki ilk teşebbüsünden[33] sadece 20 yıl sonra, 1680'de Osmanlı-Leh sınırında yapıldı.[34] Şu halde Kar-

29 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 23-24.

30 Darius Kołodziejczyk, "Between Universalistic Claims and Reality: Ottoman Frontiers in the Early Modern Period," *The Ottoman World*, (Ed. Christine Woodhead), New York: Routledge, 2012, s. 212.

31 Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca yay., 2008, s. 36.

32 Pedani bu uygulamaların Karlofça Anlaşması sonrasında yapılan sınır tahdidi işi için bir örnek teşkil ettiğini iddia eder. Bkz. Pedani, *Border from the Ottoman Point*, s. 205.

33 1659 Pireneler Anlaşmasının öngördüğü şekilde Fransa ve İspanya monarşileri arasındaki sınır özel işaretlerle belirlenmiş ve haritalandırılmıştır. Bkz. Vogler, *Borders and Boundaries*, s. 30.

34 Emecen, *Osmanlı Sınırları*, s. 205; Kołodziejczyk, *Between Universalistic Claims*, s. 209. Osmanlılar, söz konusu sınır tahdidini ayrıca Kamaniçe Eyaleti'nin mufassal tahrir defterine de kaydetmişlerdi. 1680 Osmanlı-Leh sınırı tahdidine dair Lehçe (ve İngilizce tercümesi) ve Türkçe metinler için bkz.

lofça Anlaşmasının ilgili maddeleri Osmanlı tarihinde değil, fakat Osmanlı-Habsburg sınırının tarihinde ilk defa bir tahdit öngörüyordu.

Osmanlı-Habsburg sınırının yerinde belirlenmesi ve sınırın işaretlenmesi işi için Babıâli, sabık Anadolu Muhasebecisi Şamî İbrahim Efendi'yi Dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı payesiyle görevlendirmişti. İbrahim Efendi'ye Sirem ve Temeşvar hududunun tespitinde Belgrad Muhafızı Ali Paşa, Bosna tarafı için de eyaletin valisi Köse Halil Paşa yardımcı olacaktı.[35] Sınır tahdidi için Viyana'nın belirlediği isim, barış müzakerelerinde Habsburg diplomatlarına danışmanlık yapan Luigi Ferdinando Marsigli[36] idi. Muhaddidler Nisan 1699'da Belgrad yakınlarında, Salankamen'de, bir araya geldiler. Ancak sınır tahdidi, anlaşmada öngörülenden çok daha uzun sürdü; 5 Mart 1701'de taraflar hududnameyi Bistra'da mübadele ettiler.[37]

Sınır tahdidinin bu kadar uzun sürmesinin sebebi tarafların anlaşmaya esas alınan *uti possidetis/alâ hâlihî* prensibinden farklı şeyler anlamalarıydı. Habsburglar anlaşmada aksi belirtilmediği sürece tarafların elindeki toprakları terk etmelerine gerek olmadığını ileri sürerken, Osmanlılar, bir kaleye kadimden beri tabi olan köyler ve arazilerinin de bu prensip çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunuyordu. Bu farklılık özellikle Bosna'da Novi Kalesi'ne

Darius Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century) An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden: Brill, 2000, s. 545-568.

35 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK yay., 1995, s. 673; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK yay., 2000, s. 136; Turan Gökçe, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16, 2001, s. 79. Babıâli, Venedik sınırı için sabık Başbakıkulu Osman Ağa'yı tayin etmişti. Mora hududunun tespiti Eğriboz Muhafızı İsmail Paşa'ya, Lehistan sınırı ise Özü Muhafızı Yusuf Paşa ve Devlet Giray'a havale edilmişti.

36 Marsigli'nin hayatı için bkz. John Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Londra: Yale Uni. Press, 1994; Güner Doğan, "Seyyah ve Diplomat İtalyan Luigi Ferdinando Marsigli'nin Osmanlı'sı (1658-1730)," *Türk Yurdu*, 102/310, Haziran 2013, s. 147-155; Özgür Kolçak, "Marsigli, Luigi Ferdinando," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt EK-II, 2016, s. 198-200.

37 Stoye, *Marsigli's Europe*, 213; Monika Molnár, "Borders of the Ottoman Empire: Theoretical Questions and Solutions in Practice (1699-1856)," *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21th Centuries- Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia 16-17 May 2012*, (Ed. Penka Peyskova ve Gábor Demeter), Sofya ve Budapeşte, 2013, s. 41. Osmanlı-Habsburg sınır tahdidi hakkında ayrıca bkz. Özgür Arık, "1699 Karlofça Antlaşmasına Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Sınırları," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2001; Antal András Deák, "Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz," *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Institus für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana: R.Oldenbourg, 2005, s. 83-96.

tabi toprakların sınırı belirlenirken müzakereleri yavaşlatmış, mesele nihayet başkentlere havale edilmişti. Habsburg işgali altındaki Sokov, Yasenofça, Dubiçe, Doboy ve Brot 25 Temmuz-18 Ağustos 1700'de boşaltılarak Osmanlılara teslim edilirken Novi meselesi ancak 1702 sonbaharında çözülecekti.[38]

Bu kitabın konusu çerçevesinde düşünüldüğünde belki de daha önemli bir sorun Temeşvar Eyaleti'nin sınırları belirlenirken Arad sebebiyle ortaya çıkmıştı. Maroş Nehri'nin coğrafyanın etkisiyle dar bir kavis çizerek nehrin güneyinde oluşturduğu kara parçasında bulunan palankanın stratejik konumunu ilk olarak Prens Eugen fark etmişti. Arad'ın tahkimi için yazdığı raporlar İmparator I. Leopold'ün dikkatini bu küçük palankaya çekmeyi başardığında, Arad, Osmanlı sınırında Habsburg askeri stratejisinin en önemli dayanaklarından biri haline gelmişti; öyle ki yapılacak yeni kalenin planını imparator bizzat seçti.[39] Henüz barış mükâlemeleri devam ederken inşaata başlanmış, Bosna sınırının belirlendiği günlerde ise yeni istihkâmlar görünür olmuştu. Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa, ahidnamenin hilafına olarak Arad'daki palankanın tahkim edilerek kaleye dönüştürülmesine geç bir tarihte, sınır tahdidi komisyonu bölgeye geldiğinde itiraz etti.[40] Muhtemelen bu ihmalin etkisiyle, fakat aynı zamanda Marsigli'nin diplomasi alanındaki maharetini dengeleyebilmek adına, Babıâli, anlaşmanın mübadelesi için Viyana'ya giden ve İstanbul'a dönüş yolunda bulunan İbrahim Paşa'yı Temeşvar valisi olarak tayin etti.[41] İbrahim Paşa, Arad'ın tahkim edilmesinin önüne geçemediyse de eyalette Habsburg işgali altında bulunan kale ve palankaların kısa sürede tahliye edilmesini sağlamıştı.[42]

38 Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s. 93; Molnár, *Borders of the Ottoman Empire*, s. 41. Bâbıâli, Novi arazisi ve Cedid Novi Kalesi'ne dair ihtilafların çözümü için Viyana'ya elçi olarak giden İbrahim Paşa'yı ve beraberinde bölgeyi iyi bilen sipahi zabitleri ile kapudan ve yerli kulu ağalarını seferber etmişti. Yerinde yapılan soruşturmalar neticesinde, Atik Novi'nin Una Nehri'nin karşı yakasında da arazisinin olduğu anlaşılmış, Osmanlılar lehine bir karara varılmıştı. Bkz. Arık, *Karlofça Antlaşmasına Göre*, s. 36; Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s. 81. Cedid Novi Kalesi'nin ise bütün istihkâmlarıyla yıkılmasına ve Habsburg askerinin bölgeyi boşaltmasına karar verildi. Bu iş ancak 1702 sonbaharında Bosna paşasının subaylarının nezaretinde tamamlanabilecekti. Bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 416 (Reg. 1702), 541r. September nr. 78, 79.

39 OeStA, KA, HKR Protokollen 405 (Exp. 1699), 51v. Januar nr. 173.

40 Mehmet Demiryürek ve Güner Doğan (Haz.), *Boundary Letters Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara: Birleşik yay., 2015, s. 54-56.

41 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 689-690. Ahmed Paşa, kale muhafızı olarak görevine bir süre daha devam edecektir.

42 Temeşvar'da Osmanlı-Habsburg sınır tahdidine dair müzakereler sırasında tercümanlık yapan Temeşvarlı Osman'ın gözlemleri için bkz. Temeşvarlı Osman Ağa, *Hâzâ kitâb-ı inşâ'dır ki ba'zı serhad*

Harita 1. Osmanlı-Habsburg sınırının Temeşvar ve Sirem kesiti[43]

Osmanlı-Habsburg sınırının haritalarını, Habsburg delegeleri arasında bulunan kartograf Johann Christoph Müller, görüşmeler devam ederken tuttuğu notlar ve hazırladığı eskizlerden yararlanarak 1703'te Nürn-

mektûbları ve hudûd kat'ı ve sâ'ir sınır ahvâllerine müte'allik mükâleme ve husûsları beyân eder, HHStA, Handschriftensammlungen, Orientalische Handschriften der Konsularakademie HS.125, s. 7-31.

43 Harita 1 ve 2, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Nürnberg'de ünlü matbaacı Yaşlı Christoph Weigel tarafından basılmış Karlofça haritasından detaydır. Harita 1 Temeşvar ve Sirem sınırını, Harita 2 ise Bosna'nın kuzeybatı sınırlarını göstermektedir. Her iki haritanın da sağ alt köşesinde orijinal haritanın hangi kesitine ait olduğu kırmızı çerçeve ile gösterilmiştir. Yukarıdaki görüntüler Weigel'in Moravya Devlet Kütüphanesindeki Moll Koleksiyonunda mahfuz örneklerinden alınmıştır. Bkz. MZK, Moll-0003.332: Christoph Weigel, *Mappa der zu Carlovitz geschlossenen und hernach durch zwey gevollmächtigte Commissarios vollzogenen Kaiserlich-Türkischen Grantz-Schneidung: so in dem früh Jahr 1699 angefangen und nach verfliessung 26. Monaten vollendet worden*, Nürnberg, 1701-1725. Haritaya çevrim içi ulaşmak için bkz. http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/765/2619316667/ (Son erişim 27.01.2019).

Harita 2. Osmanlı-Habsburg sınırının Kuzeybatı Bosna kesiti

berg'de yayınladı.[44] Bu haritalar (bkz. Harita 1 ve 2, Ek 1) Osmanlı-Habsburg sınırına damgasını vuran coğrafi unsurun Tuna Nehri ve kolları olduğunu açık biçimde gösterir.

Tuna Nehri, Balkanlar'a yerleşmelerinden itibaren Osmanlılar için kader nehri olmuştu. Nehrin geçitlerinin güvenceye alınması 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasetinin önemli hedefleri arasındaydı; Belgrad'ın fethini ve Macaristan içlerine doğru hızla ilerleyen Osmanlı akınını kolaylaştıran etken de Tuna'nın sağladığı ulaşım imkânlarıydı. İmparatorluk 1683'ten itibaren, özellikle de Belgrad'ın Habsburglar tarafından kısa süreliğine de

44 Antal András Deák, Miljenko Lapaine ve Ivka Kljajić, "Johann Christoph Müller (1673-1721)," *Kartografija i Geoinformacije*, 3, 2004, s. 72.

olsa 1688'de ele geçirilmesiyle birlikte savunmaya geçtiğinde, nehrin önemi bir kat daha arttı. Tuna Nehri sadece Balkanlar'ı değil, Karadeniz'i ve Rumeli'yi, dolayısıyla İstanbul'u da koruyordu.[45]

Nehrin debisi ve taşıdığı su miktarının seyrüsefere izin vermesi ve Tuna havzasında harekât halinde bulunan ordunun ikmal ve iaşesine imkân tanıması büyük bir avantajdı; ancak nehrin genişliği, karşı yakaya geçecek ordular için köprü kurmakta büyük sıkıntı yaratıyordu.[46] Fetih çağında Osmanlı sefer lojistiğinde hayati önemi haiz[47] olan Tuna Nehri, 1683'ten sonra garnizonların iaşesi için vazgeçilmez bir konuma geldi. Rumeli'den ve imparatorluğun diğer bölgelerinden satın alınan zahire, gemilerle Belgrad ambarına getiriliyor ve buradan huduttaki garnizonlara gönderiliyordu.[48] Osmanlılar da bu önemin idrakinde olarak Tuna Nehri'nde seyrüseferin güvenliği için harp senelerinden itibaren tedbirler almıştı. Bu kapsamda Tuna sahillerinde Tahtalıgirdap mevkiinde Dobra'ya ve Güvercinlik yakınlarında bulunan İpek'e palankalar yapılmış, nefer yazılmıştı;[49] nehrin Belgrad'dan Vidin'e kadar uzanan kesiminde güvenlik, muhafız paşalarla birlikte kale ve palanka dizdarlarına bırakılmıştı.[50]

Tuna'nın en kritik yeri Demirkapı denilen ve nehir yolculuğunun imkânsıza yakın hal aldığı geçitti.[51] Osmanlılar, Demirkapı'yı Tuna'nın kilidi olarak görüyorlardı;[52] 1688-1690 yılları arasında burada, sahilde ve nehrin ortasındaki adada birçok önemli muharebe vuku buldu. Marsigli, bu iki adadan birinin tahkim edildiği takdirde Osmanlıların Belgrad'a ulaşamayacağını iddia etmiş ve bu amaçla Viyana'da Saray Harp Şurası nezdinde girişimlerde bulunmuştu.[53] Osmanlılar, Fazıl Mustafa Paşa'nın gayretiyle

45 Franz Babinger, "Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches," *Südosteuropa-Jahrbuch*, cilt V: *Die Donau in ihrer geschichtlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Bedeutung*, (Ed. Rudolf Vogel), Münih, 1961, s. 18.

46 Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1800*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2010, s. 26.

47 Ágoston, *Çevre ve Sınır Tarihi*, s. 101.

48 Gradeva, *War and Peace*, s. 167.

49 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 507-508; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, cilt I, (Haz. Abdülkadir Özcan, Y.Uğur, B.Çakır ve A.Z.İzgöer), İstanbul: Klasik yay., 2013, s. 475.

50 Gradeva, *War and Peace*, s. 166.

51 P.L. İnciciyan ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-74, s. 25.

52 Faik Reşit Unat, "Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri- Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları," *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/2, 1941, s. 121.

53 A.Z. Hertz, "Ada Kale: Key to the Danube," *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, s. 176.

Vidin'den Belgrad'a kadar olan bölgeyi ele geçirdiklerinde, Demirkapı geçidinde İrşova ile Adakale'yi de almışlar ve burada buldukları istihkâmları tamirden geçirip sonraki yıllarda da kullanmaya devam etmişlerdi.[54]

Belgrad Kalesi ve garnizonu, Habsburg serhaddinde Osmanlı askeri gücünün sıklet merkeziydi. Belgrad'ın bu özelliği, kalenin ve şehrin fevkalade stratejik konumundan kaynaklanıyordu. 1695'te yayınladığı *Poliologia* isimli kitabında coğrafyacı Johann Heinrich Seyfried, Belgrad'ı Macaristan'ın anahtarı olarak tanımlarken, bir Osmanlı ile bir Nasranî'nin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde vuku bulan muhayyel sohbetinde Belgrad Kalesi Rumeli'nin kilidi olarak tarif ediliyordu.[55] Osmanlı askeri ricali de Belgrad'ın ne derece önemli olduğunun farkındaydı. 1693 yazında Habsburg askeri tarafından kuşatıldığında "*Belgrad bir def'a dahi eydî-i küffâra girerse farzan bütün memâlik-i Erdel zapt olunmuş Belgrad'a mu'adil olmaz ve bütün Rûm-ilinden hayır kalmaz.*" denilerek ordunun yönü Belgrad'a doğru çevrilmişti.[56] Stratejik konumu sayesinde Belgrad, 1683 öncesinde Osmanlı ordularının Macaristan seferlerinde kışlağı olmuştu; 1699 sonrasında ise, sınırın en güçlü kalesi olarak kalabalık bir garnizona ve Tuna donanmasının bir kısmına ev sahipliği yapıyordu.[57] Osmanlı savunma hattının merkezi olmasından başka, Belgrad, Habsburg askeri harekâtının da ilk hedefleri arasında yer alıyordu. Eylül 1716'da Venedikli bir yetkili, devam eden Osmanlı-Venedik ve Habsburg Savaşının ancak Belgrad ve Temeşvar'ın el değiştirmesinden sonra biteceğini yazıyordu;[58] nitekim bu öngörüsünde de haklı çıkacaktı.

54 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 396. Demirkapı, 1716-1718 Osmanlı-Habsburg Harbinden önce yeniden tahkim edilecek ve garnizonu güçlendirilecekti. Sefer için ordunun ihtiyaç duyduğu mühimmat burada tutulacaktı. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1003.

55 J.Heinrich Seyfried, *Poliologia, das ist accurate Beschreibung aller vornehmsten in der ganzen Welt befindliche Städten, Schlössern und Befestigungen*, Nürnberg, 1695, s. 417; Unat, *Bir Islahat Takriri*, s. 121; İnciciyan ve Andreasyan, *Osmanlı Rumelisi*, s. 85.

56 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa - Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)," (Haz. Nazire Karaçay Türkal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2012, s. 1498.

57 Belgrad'da bir Tuna kapudanı ikamet ediyor ve ince donanmanın gemilerinin bir kısmı kış aylarında Belgrad limanlarında bırakılıyordu. Bkz. BOA, C.BH. 181/8494; İE.ML. 49/4723.

58 Güner Doğan, "The Rivers of Ottoman in the Balkans on the Reports of Luigi Ferdinando Marsili (1699-1719)," *Boundary Letters. Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara: Birleşik yay., 2015, s. 28.

Temeşvar'ın önemi ise Habsburg hududunda Tuna'nın kuzeyindeki yegâne Osmanlı toprağı olmasından kaynaklanıyordu. Eyalette, Temeşvar dışında büyük bir kale yoktu; istihkâmları kayda değer palankalar ya Tuna Nehri kenarındaydı (Pançova ve Yenipalanka/Ujpalanka) ya da Habsburg sınırının uzağında (Mehadiye) kalıyordu.[59] Temeşvar'da fiziki coğrafyaya şeklini nehirler ve bataklıklar veriyordu. Bu durum sadece beşeri coğrafyayı belirlemiyor, askeri coğrafyayı, dolayısıyla da savaşın seyrini de doğrudan etkiliyordu. Nitekim 1683-1699 Harbinde Habsburg taarruzlarına karşı koyan Temeşvar Kalesi'nin gücü, tabyaları değil, kaleyi koruyan Temeş Suyu ve oluşturduğu bataklıklardı.

Temeşvar'dan farklı olarak Bosna'da coğrafyanın başat figürleri Sava'yı besleyen akarsular ve bunların meydana getirdiği vadilerdir. Doğudan batıya doğru bu akarsular Semendire Sancağı ile Bosna'yı ayıran Drina, eyalete ismini veren Bosna, Vrbas ve Una idi.[60] Vrbas ve Una nehirlerinin suları, eyaletin en önemli iki kalesinin, sırasıyla Banaluka ve Bihke'nin hendeklerini dolduruyordu. Bu ikisi, Büyük Harpte Sava'nın öte yakasındaki kaleler Habsburglar tarafından ele geçirildikten sonra yeniden önem kazandı ve Bosna, imparatorluğun elinden çıkana kadar, yani yaklaşık iki yüzyıl boyunca Osmanlı serhaddinin en batı noktasını oluşturdu.

Bosna'dan Temeşvar'a kadar uzanan bu hattın gerisinde imparatorluğun çekirdek coğrafyası, yani Rumeli uzanıyordu. Kuruluş tarihi itibariyle ilk Osmanlı beylerbeyliği olan Rumeli Eyaleti'nin toprakları, Avrupa'daki genişlemeye bağlı olarak yeni eyaletler kurulması (Silistre, Bosna ve Budin gibi) nedeniyle zamanla küçülmüştü; 18. yüzyılın başında eyalette toplam 18 sancak bulunuyordu ve bunların çoğu arpalık olarak tevcih edilmişti.[61]

59 A.F. Busching, *A New System of Geography*, cilt III, Londra: A.Millar, 1762, s. 72-73; J.C.G. Hayne, *Abhandlung über die Kriegskunst der Türken, von ihren Märchen, Lägern, Schlachten und dergleichen derjenigen Völker, welche unter dem Osmanischen Schutze stehen, als: Griechen, Armenier, Araber, Drusen, Kurden, Jesiden, Tatern, Wallachen, Moldauer u.d. gl. nebst einer militärischen Geschichte der drey letzten Türkenkriege in Ungarn*, Viyana, 1788: K.k. Hofbuchdruckerey, s. 280.

60 P.L. İnciciyan ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-76, s. 102.

61 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, s. 45-47. Mevzubahis 18 sancak arasında bir toprak parçasına değil, fakat Rumeli'de yaşayan topluluklara (Voynugan, Çengan ve Yörükan) tekabül edenler de vardır.

Osmanlı-Habsburg serhaddinin tarihi bağlamında Rumeli coğrafyasının bahse değer özelliği, *via militaris* yani *Roma askeri yolu*nun akarsu ve nehirlerin vadilerini takip ederek eyaleti doğudan batıya doğru geçmesidir. Osmanlılar bu kadim Roma yolunu batı istikametine yönelen seferlerde kullandılar, tamir ettiler ve korunması için yeni palankalar inşa ettiler. Niş, İstanbul-Viyana yolunda, bu iki imparatorluk başkentinin tam ortasında bulunması sebebiyle, *via militaris* üzerindeki en önemli mevkii idi.[62] Nişava Vadisi üzerinde Rumeli coğrafyasının adeta iç kapısı olan Niş, Osmanlıların Macaristan'a hâkim olduğu senelerde askeri önemini yitirmiş ve bu nedenle kale zamanın insafına terk edilmişti. Nitekim 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı sarayına gönderilen elçilerle birlikte seyahat eden Reinhold Lubenau ve Stephan Gerlach, Niş Kalesi'nin istihkâmlarını harabe halinde bulmuşlardı.[63] Lubenau ve Gerlach'tan yüzyıl sonra bölgeyi ziyaret eden Evliyâ Çelebi, Niş Kalesi'ni şehrin içinde kalmış, hana benzeyen bir taş bina olarak tarif eder; Osmanlı seyyahının yazdıklarına göre kalede nefer dahi yoktu.[64] Osmanlı askeri gücünün Macaristan'dan çıkarılması ve özellikle de 1688'de Belgrad'ın Habsburglar tarafından ele geçirilmesinden sonra Niş, cephenin bir parçası haline gelmişti. Habsburglar 1689'da şehri aldı ve derhal kalenin güçlendirilmesi için gerekli çalışmalara başlandı.[65] Buna rağmen kale bir yıl sonra yeniden Osmanlıların eline geçtiyse de, Babıâli, harp şartlarında kaleyi en fazla onarabilmişti.

Barıştan sonra Niş ihmal edilmiş gibi görünmektedir. Anlaşmanın mübadelesi için İstanbul'a giden Habsburg heyeti kaleyi bakımsız bulmuştu; kalenin tahkimatları tamir edilmemiş, duvarları ise yerle bir olmuştu.[66] Kaledeki garnizon ise dikkat çekici bir mevcuda sahip değildi. Kasım 1698'de yapılan bir yoklamaya göre kalede sadece 279 nefer silah altında-

62 Josef Konstantin İreçek, *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1990, s. 118.

63 Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi – Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*, cilt I, (Çev. Turkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 132; Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, cilt II, (Ed. Kemal Beydilli), (Çev. Turkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 841.

64 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, (Haz. Robert Dankoff, S.A. Kahraman, Y.Dağlı v.d.), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2011, s. 188.

65 Paul Ricaut, *The History of the Turks beginning with the Year 1679*, Londra, 1700, s. 372.

66 Abt Simperto, *Diarium, oder ausführliche curiose Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wieder zuruck in Teutschland*, Augsburg, 1735, s. 313.

dı.[67] Sonraki yıllarda, Habsburg serhaddinde Osmanlı askeri stratejisinin bir parçası olarak Niş Kalesi, çağın askeri mühendislik ilkelerine göre yeniden inşa edilmek istendiyse de, bu büyük proje, daha sonra detaylı biçimde anlatılacağı üzere, akim kalacaktı. Niş Kalesi ve garnizonunun Babıâli'nin gündemine hayati bir mesele olarak yeniden girmesi, Temeşvar ve Belgrad kalelerinin 1716 ve 1717'de Habsburgların eline geçmesinden sonrasına rastlar.

Aynı tarihlerde Vidin de, bir serhad kalesi olarak tahkim edilmeye ve güçlü bir garnizonla korunmaya başlanacaktır. Yüzyılın başında Vidin, Temeşvar Eyaleti'ne bağlı bir sancaksa da[68] tıpkı Niş gibi, Rumeli coğrafyasının Tuna'daki kapılarından biriydi. Vidin, 15. yüzyılda Osmanlıların Avrupa'daki en önemli uç kaleleri arasındaydı, fakat serhaddin Macar platosuna kaymasıyla birlikte iç ilde kalmış ve askeri önemi azalmıştı. Osmanlı askeri bürokrasisinin Vidin'e ilgi göstermesi, 1683-1699 Harbinde kısa süreliğine Habsburg işgalinde kalıp yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonrasına tesadüf eder. İşgalin devam ettiği on aylık kısa zaman zarfında Habsburg askeri mühendislerinin tahkimat çalışmaları, Balkanlar'daki Osmanlı kalelerinin birçoğunda olduğu gibi, Vidin'de de modern askeri mimarinin ilk taşlarını koymuştu.[69] Niş'ten farklı olarak bu istihkâmlar harbin sonunda da ayaktaydı.[70] Neredeyse bütün Osmanlı coğrafyasını gezen seyyah de La Motraye ise, kalenin çok güçlü olmadığını, fakat muhafazasında yeniçeri birlikleri bulunduğunu yazar.[71] Esasen Vidin, etrafındaki palankalarla birlikte bir savunma grubu meydana getiriyordu. Sayıları dokuzu bulan bu palankalara rağmen Vidin civarındaki muhafız asker sayısı ise fazla değildi.[72] Ancak 1718'den sonra Vidin, 1739'a kadar Habsburg sınırında Osmanlı müdafaa hattının merkezi olacak, 1739'dan sonra da bir serhad kalesi ve garnizonu olarak önemini korumaya devam edecektir.

Osmanlı-Habsburg serhaddinin tasviri bu kadar kolay değildir: Serhad, iki emperyal gücün ortak sınırın iki tarafında uzanan kaleler ve garnizonlardan

67 BOA, C.AS. 68/28894.
68 Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 347.
69 Gradeva, *War and Peace*, s. 154.
70 Simperto, *von Wien nach Constantinopel*, s. 75.
71 Aubry de La Motraye, *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, cilt II, Londra, 1723, s. 157.
72 Aydın, *Vidin Kalesi*, s. 60.

oluşan savunma hatlarından daha fazlasıydı. Osmanlı serhaddini incelerken, bu hatta ve ötesinde yer alan köyleri, kasabaları ve şehirleri de kapsayan geniş bir bölgeyi birlikte değerlendirmek gerekir.[73] Bu bölge insansız değildi, ya da daha doğru bir ifadeyle serhadde yaşayanlar sadece kale neferleri ve onların ailelerinden ibaret değildi. Serhaddi ve serhadlüleri anlayabilmek için, buradaki toplumsal dinamikleri de mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir.

18. yüzyılda Osmanlı serhaddinin toplumsal dinamikleri önceki yüzyıllardan farklıdır. Osmanlılar, Rumeli'de, Balkanlar'da ve Macaristan'da hâkimiyetlerini genişletirken, reayanın huzuru ve refahını kendisinden evvelki nizama nazaran daha fazla gözeten bir irade gösterebilmişti. Bu irade, Osmanlı düzeninin Balkanlar'da kolaylıkla tesis edilebilmesinin önünü açmıştı. Ortodoks kilisesinin Osmanlı idaresiyle bütünleşmiş olması da bu bağlamda bir başka önemli etkendir.[74] Keza eski idarenin bazı usullerinin benimsenmesinde gösterilen esneklik ve yerel unsurların –birtakım imtiyazlarını korumaları karşılığında– Osmanlı hizmetine alınması gibi faydacı siyasi kararlar da bunu kolaylaştırıyordu. Örneğin fetihten sonra yapılan tahrirlerde, bölgenin önde gelen Hıristiyan ailelerine timar verildiği ve bunların sipahi yazıldığı bilinmektedir.[75] Hıristiyan sipahilerin sayısı zamanla azalsa da, 16. yüzyılda dahi, yani fetihten kuşaklar sonrasında bile, bunlar mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdi.[76]

İslamın esaslarına atfedilen dünya telakkisi imparatorluk retoriğinin önemli bir dayanağını oluşturtsa da, Osmanlılar, "*Allah'ın izniyle*" zafer kazandıkları hudut boylarına, yani *serhadd-i mansûre*ye dair ideolojik değil, gerçekçi bir algıya sahipti.[77] Bu algının dış politikadaki izdüşümü *dârü'l-'ahd* yahut *dârü's-sulh*[78] ile kavramlaşırken, diğer taraftan serhadlerde, Habsburg

73 Ágoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s. 205.

74 Balkanlar'da Osmanlı idaresinin tesisi hakkında bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, cilt I: *18. ve 19. Yüzyıllar*, (Çev. İhsan Durdu), İstanbul: Küre yay., 2006, s. 54 vd.

75 Halil İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipâhîler ve Menşeleri," *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren yay., 1993, s. 75-76, 80.

76 Linda Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century," *Osmanlı Araştırmaları*, 43, 2014, s. 203.

77 Andrew C.S. Peacock, "Introduction: The Ottoman Empire and its Frontiers," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 16.

78 Halil İnalcık, "Dar al-'Ahd," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s. 116; Ahmet Özel, "Dârüssulh," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s. 5-6.

yahut İran tarafında, imparatorluğun çekirdek vilayetlerinde olduğundan daha belirgin şekilde esnek ve pragmatik siyaset takip ediliyordu.[79]

Macaristan serhaddi, Osmanlı siyasetinin pragmatik yönünün berrak bir örneğidir. Osmanlı fethinden sonra Sirem'e ve Macaristan'a doğru, refah arayan kitlelerin göç dalgası yaşanmış, hatta Osmanlı sarayı tarafından teşvik edilmişti. Ulah, Sırp ve Boşnakların oluşturduğu bu nüfus, kasaba, şehir veya kalelere yakın köylerde iskân edilmişti.[80] Osmanlılar bölgede *kadim* vergi düzenini olabildiğince korumuştu; savaşların maliyetini karşılamak için konan avârız gibi vergiler, reayadan gelen güçlü itirazlar dikkate alınarak toplanmadığında bölge ekonomik olarak bir cazibe merkezi haline geldi.[81] Bununla birlikte, Habsburg sınırına yakın yerlerde, reayanın sadece Osmanlılara değil, aynı zamanda eski senyörüne de vergi vermeye devam ettiğini, bu durumun köylülerin fakirleşmesine sebep olabileceğini de hatırda tutmak lazım. Şehirlerde ise durum farklıdır. Osmanlılar, Macar şehirlerine hukuki olarak geniş özerklikler tanımıştı; esasen Macar toplumundaki anlaşmazlıkları çözmesi beklenen yerel hâkimler olan *bírós*lar sadece hukuki meselelerde değil, idari konularda da etkindi.[82] Diğer yandan, 17. yüzyılda, savaşlar sebebiyle hazinenin artan yükünü hafifletmek amacıyla Macar vilayetlerinden cerâhor seferber edilmesi, reayanın saraya ve Babıâli'ye kadar ulaşan şikâyetlerine rağmen bu imtiyazların artık fazla dikkate alınmadığını da göstermektedir.[83]

18. yüzyıla kadar Osmanlı Avrupa'sında büyük bir isyan görülmemesinde, Osmanlı savaş makinesinin düşmanı uzakta tutmakta başarılı olması kadar, İstanbul'un dini meselelerde nispi bir özgürlük siyaseti takip etmesi de etkilidir. Daha önce bahsedildiği gibi, imparatorluğun gayrimüslim reayasının ekseriyeti Ortodoks Hıristiyan inancına sahipti ve kilise, kendi çıkarlarını Osmanlı emperyal siyaseti ile uzlaştırabilmişti. Katolikler ise

79 Gábor Ágoston, "Esnek Bir İmparatorluk: Sultan Buyruğu ve Osmanlı Serhatlerindeki Sınırları," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 168-169, 173; Işıksel, *Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkıyalar*, s. 40.

80 Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler*, s. 15; Nenad Moačanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden: Brill, 2006, s. 15.

81 Moačanin, *Town and Country*, s. 20.

82 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 131.

83 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 136-138.

Macaristan haricinde bütün imparatorlukta dini azınlıktı. 17. yüzyılda Balkanlar'da, bilhassa da Arnavutluk'ta Katolik propaganda sayesinde Roma kilisesi kendine taraftar bulabilmişti; ancak aynı dönemde Arnavutlar, kısmen cizyenin yarattığı ekonomik baskılardan kurtulmak için kısmen de toplum içinde yer edinebilmek adına İslamı kitleler halinde kabul ettiler.[84] Bölgenin İslamlaşmasındaki bir diğer faktör de, Babıâli'nin Venedik ile rekabetinde demografik üstünlüğü elinde tutabilmek adına, Katolik nüfusunun sınırları dışına göç etmesine izin vermesiydi.[85] Esasen Rumeli haricinde, imparatorluğun Avrupa topraklarında sadece Bosna Eyaleti'nde Müslümanlar nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Bosna'nın İslamlaşması uzun yıllar süren bir değişimin sonucuydu ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlar demografik olarak bölgede hâkim unsurdu.[86]

18. yüzyılda İslamlaşma hızını kaybetti; fakat yüzyılın ilk çeyreği bu konuda bir istisna oluşturur. Örneğin Karlovac'daki Habsburg sınır komutanı Rabatta, bir raporunda sorumluluğu altındaki bölgede bulunan bazı köylerdeki ailelerin topyekûn İslama geçtiğini, böyle vakaları engellemek için elinden geleni yapacağını yazmıştı.[87] Nitekim sonrasında bu tür vakalar giderek azaldı.[88] Ancak İslamlaşmanın hız kesmesi, bölgede Müslüman nüfusun sayısının artmadığı anlamına gelmez. Nitekim 1683-1699 Harbi sırasında ve sonrasında yaşanan göçler, Balkanlar'ın demografik yapısını, etkileri günümüze kadar uzanacak şekilde kökten değiştirmişti.

84 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V: *1699-1774*, İstanbul: Yeditepe yay., 2011, s. 224.

85 Hans Georg Majer, "Albaner und Bosnier in der osmanischen Armee. Ein Faktor der Reichsintegration im 17. und 18. Jahrhundert," *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forshungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen –Belgrad, 11.-17. September 1984*, (Ed. Klaus-Detlev Grothusen), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984, s. 115.

86 Srećko Džaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina- Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, Münih: R.Oldenbourg, 1984, s. 80. İslamın Balkanlar'da yayılması bugün için bile bir tarih yazımı problemidir. Ulus inşası sürecinde geçmişin tahrif edilmesi sebebiyle tarihe sızan kirlilik, akademiden gelen eleştirilere rağmen, hâlâ devam etmektedir. Bu konuda bkz. Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslâmlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi," *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul: İletişim yay., 2011, s. 259-306.

87 OeStA, KA, HKR Protokollen 463 (Exp. 1710), 492r. Juni nr. yok.

88 Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans. Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Leiden: Brill, 2004, s. 57.

Takribi 130 bin Müslüman, savaş sebebiyle yeni sınırlara doğru, en çok da Bosna'ya göç etmişti.[89]

Kitlesel göçler, aslında tarih boyunca Balkanlar'da görülen bir olguydu ancak 1683-1699 Harbinden itibaren bu coğrafyanın kaderi oldu. 18. yüzyılın arifesinde göç hareketlerinin hız kazanmasının sebebi Osmanlı-Habsburg harplerinin bu bölgeye taşınmasıyla doğrudan alakalıdır. 1683 Bozgunu sonrasında Balkanlar'daki Osmanlı düzeni bozulmuştu. İmparatorluğun Hıristiyan reayasının yurtlarına dair gelecek tasavvurlarını değiştiren[90] bu durum, başta Sırp ve Bulgarların Habsburg ordusuyla birlikte silaha sarılmalarına yol açmıştı.[91] Osmanlı askerinin bölgede yeniden güçlü biçimde zuhur etmesi üzerine, imparatorluktan Habsburg mülklerine doğru ilk büyük göç dalgası yaşanacaktı. Sırpların büyük göçü (*Velika seoba Srba*) gerek göç edenlerin sayısı gerekse –tarihteki ve günümüzdeki– etkisi itibariyle en önemlisidir.

Habsburg askeri serhaddi, tarihinin erken dönemlerinden itibaren göçlere sahne olmuştu. Savaşlar ve akınlar sebebiyle ıssızlaşan ve verimsizleşen toprakların kontrolü, savunma masraflarını karşılayan Viyana'daki merkezi idarenin eline geçmiş ve Hofburg burada askeri önceliklerini dikkate alan bir yönetim sistemi kurmuştu. Buna paralel olarak Balkanlar'da yerleşik nüfus arasından, ama daha çok Küçük Eflâk'ta hayvancılıkla geçinen Ulahlardan çok sayıda aile Habsburg askeri serhaddine göç etmişti. Viyana bu göçleri ekonomik vaatlerle teşvik ediyor ve bazı imtiyazlarla

89 Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s. 81. Yeri gelmişken bahsetmek gerekir ki Habsburgların eline geçirdiği bölgelerdeki Müslüman ahalinin tamamı Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara göç etmedi. Sayıları az da olsa bazı aileler mal ve mülklerini korumak için tanassur etmiştir. Silahdar Tarihi'nde buna dair birçok örnek bulmak mümkün olduğu gibi, 1714 senesinde yolu Budin'e düşen de La Motraye de, şehirde Hıristiyanlığı kabul etmiş beş, altı *Türk* aile ile karşılaştığını yazar. Bkz. de La Motraye, *Travels through Europe*, cilt II, s. 155.

90 Harald Heppner, "Die Entwicklungsmöglichkeiten für die südosteuropäische Gesellschaft infolge der habsburgisch-osmanischen Auseinandersetzungen des 16. bis 18. Jahrhunderts," *Österreich und die Osmanen - Prinz Eugen und seine Zeit*, (Ed. Erich Zöllner ve Karl Gutkas), Viyana: Öst. Bundesverlag, 1988, s. 210.

91 Stefan Spevak, "Unde potentia Turcocum pulsi, bonis universis amissis - Die Emigration der Familie de Vuko et Branko aus dem Osmanischen Reich nach Ungarn (1688-1828)," *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Institus für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana: R.Oldenbourg, 2005, s. 586.

*Militärgrenze*de hayatı cazip hale getirmeye çalışıyordu.[92] Bu imtiyazlar, askerlik hizmeti karşılığında bedelsiz arazi dağıtılması, 20 yıl süreyle vergi muafiyeti sağlanması ve en önemlisi soylular ve kilisenin iktisadi baskılarına karşı koruma güvencesi verilmesi başlıklarına ayrılabilir.[93] 5 Ekim 1660'ta II. Ferdinand'ın bir beratı ile bu haklar ve ödevler kanunlaştırıldı. Ulahların Statüsü (*Statuta Valachorum*) daha sonra askeri serhaddin tamamına teşmil edilecek ve yaklaşık yüzyıl boyunca bölgenin askeri, dini, hukuki ve iktisadi meselelerinde temel referans metni olacaktır.[94] Dini özgürlükler bahsinde Katolik subayların, özellikle de Cizvit rahipler eliyle kimi zaman kargaşaya ve cemaatler arasında çatışmaya sebep olan baskısı[95] hiç eksilmediği halde, *grenzer*ler esasında birer serf olan Habsburg (veya Macar ve Hırvat) köylüsünden daha rahat bir hayat sürüyorlardı. Nitekim 17. yüzyılda Hırvatistan'da, sivil idarenin kontrolü altındaki bölgelerde, feodal vergiler ve angarya sebebiyle yaklaşık 40 köylü isyanı çıkmıştı; bunlardan bazılarında isyancıların temel motivasyonu köylerini veya bölgelerini *Militärgrenze*ye dahil ettirmekti.[96] Habsburg İmparatorluğu'nda askeri serhadde yakın, fakat sivil idarenin hükmü altındaki bölgelerde, 18. yüzyıl boyunca çıkan birçok isyanın arkasında aslında refah arayışı olan bu arzu ve istek olacaktı.

Osmanlı vilayetlerinden Habsburg İmparatorluğu'na göçün sebebi bu nispi refah ortamıydı. Ancak 18. yüzyılın ilk yarısındaki göç hareketleri tek yönlü değildi; Habsburg tebaasından da Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmek için yola düşenler vardı. Viyana'da Saray Harp Şurası, 2 Mayıs 1699'da, Erdel'i terk edip Temeşvar'a yerleşen reayanın geri dönmesi için

92 Ekkehard Völkl, "Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'," *Die österreichische Militärgrenze Geschichte und Auswirkungen*, (Ed. Gerhard Ernst), Regensburg: Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts, 1982, s. 10-11, 14-17.

93 Jürg Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*, Frankfurt am Main: Verlag für Wehrwesen, 1965, s. 30.

94 Gunther E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana: University of Illinois Press, 1960, s. 76; Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, s. 34; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s. 18-19.

95 Rothenberg, *Austrian Military Border*, s. 85.

96 Nataša Štefanec, "Soziale Unruhen im Königreich Dalmatien, Kroatien und Slawonien (16.-18. Jahrhundert)," *Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450-1815) –Vorträge des Jahrestagung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien, 18.-20. Mai 2011)*, (Ed. Peter Rauscher ve Martin Scheutz), Viyana: Böhlau, 2013, s. 187, 191.

bölgenin valisi General Rabutin'in çabalarına devam etmesini emretmişti.[97] Fakat bu kolay değildi; Rabutin, gerek Temeşvar paşasının gerekse Eflâk voyvodasının, Sırp ve Bulgar ahaliyi özgürlük ve yüksek ücret vaat ederek ülkelerine çektiğinden şikâyetçiydi; ayrıca Sırplara (*Ratzen*) ödeme yapılırsa memnuniyetle yerlerinde kalacaklarını da Viyana'daki makamlara iletmişti.[98]

Sadece Erdel'de yaşayan *grenzer*ler değil, Hırvat soyluların baskısından ve yüksek vergilerden ezilen köylüler de sınırın diğer tarafına geçiyordu.[99] Ancak köylülerin sınırın iki yakasından birinde yerleşmek kararı hiçbir zaman kesin değildi; geri dönüşlere her zaman rastlanabilirdi. Nitekim Rákóczi İsyanı sebebiyle Osmanlı topraklarına firar eden Macar köylüsü, Osmanlı ve Habsburg serhad ricali arasında anlaşmazlıklara da neden olarak, 1711'den itibaren eski yurtlarına dönmeye başlamıştı.[100] İktisadi saiklerle göç edenler ise, geri dönmeden önce, vergi muafiyeti gibi bazı imtiyazlar koparabilmek için Habsburg makamlarıyla müzakere ediyorlardı.[101]

Osmanlı topraklarına yerleşmeyi cazip kılan sebepler arasında Karlofça Anlaşmasından sonra, harp senelerinde felakete uğrayan reayanın durumunu[102] düzeltmek için alınan tedbirlerin etkisi göz ardı edilemez. Babıâli, henüz savaş yıllarında reayanın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik yıkımın farkındaydı. Belgrad'ın kaybı ve yeniden fethi arasındaki sürede bazı yerlerde nüfus hayli azalmış, bilhassa Niş-Belgrad arasındaki bölge adeta ıssızlaşmıştı.[103] Belgrad'ın fethinden sonra Rumeli Valisi Küçük Cafer Paşa, bu boş topraklara Arnavutluk'tan reaya sürülerek iskân edilmesini teklif etmiş, fakat reayanın gönderdiği feryatçılar sayesinde "*cebr ü zûr ile bir kimse rencîde olunmamak*" için merhamet fermanı çıka-

97 OeStA, KA, HKR Protokollen 407 (Reg. 1699), 150r. 2 Mai nr.7.
98 Gertrud Hlavka, "Johann Ludwig Graf Bussy de Rabutin. Feldmarschall, geheimer Rat und kommandierender General in Siebenbürgen 1642-1716," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1941, s. 36; OeStA, KA, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 410v. Juni nr. 290.
99 OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 1017v. Juli nr. 316.
100 OeStA, KA, HKR Protokollen 469 (Exp. 1711), 438r. Mai nr. 238; 547v. Juni nr. 296.
101 OeStA, KA, HKR Protokollen 469 (Exp. 1711), 156v. Februar nr. 186.
102 Büyük Harp'te Osmanlı reayasının durumu için bkz. Markus Köhbach, "Sozioökonomische Auswirkungen der Türkenkriege im Osmanischen Reich," *Beiträge zur historischen Sozialkunde*, 12/4, 1982, s. 126-130.
103 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât - Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara: Birleşik yay., 2008, s. 303.

rılmış, böylece cebren iskân siyaseti akim kalmıştı.[104] Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın reformları maliyeye nefes aldırırken, özellikle cizyenin reayanın durumuna göre belirlenmesi usulüne geçilmesi ve savaş vergilerinin önemli bir kısmının kaldırılmasıyla Osmanlı reayasının şartları da bir nebze olsun iyileştirilmişti.[105] Keza reayaya tarım ve hayvancılık için yardım da yapıldı. Bu tedbirler, Osmanlı ordusunun Tuna'nın güneyine tekrar hâkim olmasıyla birleşince imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış reaya eski yurtlarına döndü.[106]

Ancak savaşın ve yol açtığı şiddetin etkileri özellikle cepheye yakın yerlerde hiç azalmamıştı. Reayanın hali öylesine içler acısıydı ki, Belgrad muhafızlığı görevi ile cephede bulunan Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa, 1691'de Osmanlı-Habsburg barışına zemin hazırlamak için diplomatik girişimlerde bulunan İngiltere Elçisi William Hussey'den köylerin yağmalanmasının engellenmesi adına arabuluculuk yapması için ricada bulunmuştu: En azından askerden ziyade bir hırsız gibi davranan *haydukl*ların fakir köylülere verdiği zararın önüne geçilmesi lazımdı.[107] Fakat barışın gecikmesi, ne harbin ne de eşkıyalığın yarattığı yıkımın gereği gibi tamir edilmesine izin verdi. Nihayet 1699'da Karlofça'da on altı senelik savaşı bitiren anlaşma imzalandığında, Osmanlı ricali, dört bir tarafta sakin reaya ve berayanın üzerine seferler dolayısıyla tahammüllerini zorlayacak kadar yük bindiğini düşünüyordu.[108] Sonraki yıllarda Babıâli, Balkanlar'daki reayanın hayat şartlarını iyileştirmek için askeri, mali ve siyasi önlemler alarak Osmanlı mülkünü, Habsburg köylüsü için cazip hale getirecektir. Reayanın cizye borcunun affı bu bağlamda en başta zikredilmelidir. H. 1110 (1699-1700) senesine ait Temeşvar, Belgrad ve havalisi ile Bosna'nın cizyesi, buralarda yaşayan reayanın yaralarını sarması için affedilmişti.[109] Bununla beraber vergi affı sadece bir sene ile sınırlı kalmayacak, icap eden yerlerde,

104 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 536.
105 Cizye reformu için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah yay., 1985, s. 137 vd.; Fehmi Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)," *Osmanlı Araştırmaları*, 20, 2000, s. 205-206.
106 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, s. 304.
107 Ricaut, *History of the Turks*, s. 410.
108 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 556.
109 Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 142.

gerek cizye gerekse diğer tekâlif affedilecek yahut cizyenin ednâ, yani en düşük birim üzerinden ödenmesi için ferman çıkarılacaktı.[110]

Diğer taraftan Babıâli, savaş zamanında dağılmış reayanın, timar ve zeamet sahipleri tarafından kadim karyelerine götürülmek üzere zorlanmamasını, bunların öşürlerini arazi sahiplerine, raiyyet rüsumlarını ise sipahilerine ödemelerini emretmişti.[111] Özellikle Belgrad ve Niş arasında yerleşmiş reayaya, barışın imzasından sonra yakınlarda bir köyde arazi verilmesi istenmişti. Böylece reaya tarımla uğraşmaya başlayacak, geçimini de sağlayabilecekti.[112]

Reayanın rencide edilmemesi, özellikle de sipahilerin hukuksuzluklarına karşı korunması Babıâli'nin öncelikli hedefleri arasındaydı. Fakat kimi durumlarda padişahın hükmü sipahisine geçmiyordu. Reayanın toprağını terk edemeyeceği Osmanlı İmparatorluğu'nda kadim kanundu; fakat sipahilerin, yeni yurtlarında on yılını doldurmuş kimseleri cebren timarlarına götürmeleri de yasaktı.[113] Bosna'da Stari Eflâk reayasından olup kadim köylerini on sene ve daha öncesinde terk etmişlerin sipahiler tarafından zorlanmaması için Halil Paşa'nın arzı üzerine ferman çıkarılmıştı.[114] Temeşvar reayası için de benzer bir hüküm yazılmıştı; ancak sabık Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa'nın kapıcılar kethüdası olan Süleyman, eşkıyayı da arkasına alarak, başka timar ve zeamette mütemekkin reayayı kendi zeametine yerleşmeye zorlamıştı. Babıâli bu zorbanın cezasını vermek için Temeşvar Valisi İbrahim Paşa'ya hitaben hüküm gönderecekti.[115]

Ancak taşrada padişahın gücünü ve adaletini temsil eden valilerin, her zaman için Babıâli'nin reayayı korumak siyasetine uygun davrandıkları söylenemez. Temeşvar'da Osmanlı köylüsünü mütegallibeden ve eşkıyadan korumak için emir alan İbrahim Paşa, çok değil sadece dört sene sonra, Bosna'da reayadan zahire bahanesiyle haksız akçe topladığı için ikaz edilecek-

110 Örneğin Temeşvar'da reayanın öşür haricindeki diğer vergilerinin affedildiğine dair hüküm için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 521/1814. Bosna'da istila sebebiyle perişan reayaya merhameten cizyenin ednâ tarifesinden ödenmesi hakkında bkz. BOA, İE.EV. 40/4538. Rumeli reayasının fakirliğinden bahisle cizye için ednâ evrakı verilmesi hakkında bkz. BOA, AE.SAMD.III 20/1849.

111 BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 484/2181.

112 BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 489/2208.

113 Halil İnalcık, "Timar," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, s. 170.

114 BOA, İE.DH. 15/1413.

115 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 213/765.

ti.[116] Keza Temeşvar Valisi Ali Paşa da, reayadan ayni vergi topladığı için uyarılmış ve bu tür hukuksuz işlere son vermesi istenmişti.[117] Böyle durumlarda reayanın hakkını savunması beklenecek kadılar ve cemaatlerin dini önderleri de, ehl-i örf ile birlikte hareket ederek ya da kilise hiyerarşisinde bir destekçi bularak, reayaya zulmeden tarafta zuhur edebiliyorlardı.[118] Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olduğu halde, reayanın maruz kaldığı zulmün ya da hukuksuzluğun daima İstanbul'da aks-i seda bul(a)mamış olabileceğini de hatırda tutmak gerekir. Keza kimi zaman reaya Babıâli'ye başvurmadan, şikâyet dairesinden çıkıp isyan dairesine giriyordu. 1703'te Hersek'te reayanın cizye sebebiyle isyan edip sancağın mutasarrıfı Recep Paşa ve yakınlarını öldürmesi,[119] iktisadi sebepleri olan toplumsal gerilimin hangi boyutlara ulaşabileceğini gösteriyor. Bütün sorunlarına rağmen İstanbul'un iskân siyaseti kısmen başarılı olmuştu. Örneğin, Karlofça Anlaşmasını takip eden yıllarda Temeşvar'a önemli bir kısmı Habsburg tarafından gelen 8 bin yeni reaya yerleşmişti.[120] Babıâli, nüfusu artan köy ve kasabaların vergi gelirlerini ocaklık usulüyle yeni nefer yazmak için kullanacaktı.[121]

Reayanın ekonomik çıkarlarını gözeterek iki imparatorluk arasında göç etmesi bahsinde, esasen 1699 sonrasında Osmanlı-Habsburg sınırının iki farklı ekonomik sistemi birbirinden ayırmadığını da hatırlatmak gerekir. Sınırın bir tarafında yaşayan Habsburg köylüsü, Osmanlı tarafında tarım yapabiliyor veya hayvanlarını otlatabiliyordu. Bunun için sipahiye vergisini verdiği ya da eyalet valisi bu işe zımnen rıza gösterdiği sürece bir sorun yoktu.[122]

Osmanlı-Habsburg serhaddinde ticari hayat da bir o kadar canlıydı. Viyana, serhaddeki komutanlarına Türk, Rum yahut Yahudi olsun fark

116 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 368/1674. İbrahim Paşa, haksız akçe talepleriyle üstelik sadece reayayı değil, garnizon askerlerini de incitmişti.
117 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 208/917.
118 Bosna'da Yayçe kadı naibinin zulmü hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 117, 144/630; Temeşvar'da Hıristiyan reayanın vladikalarından şikâyetleri için bkz. BOA, C.ADL. 19/1146.
119 Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 143.
120 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 209.
121 Örneğin Bosna'da Novi yakınlarındaki bir geçide, savaşta harap olan fakat şimdi yeniden şenlenen köylerin resm-i florisi ocaklık tayin edilerek martolos yazılmıştı, bkz. BOA, D.BKL. 54/63.
122 Nitekim Viyana'nın dostları arasında gösterilemeyecek Ali Paşa'nın Temeşvar valiliğine getirilmesiyle Sırp köylülerin sığır sürülerinin eyaletin otlaklarını kullanmasına izin verilmemiştir. OeStA, KA, HKR Protokollen 437 (Exp. 1706), 581r. April nr.361; HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 971v. Juli nr.129; 997r. Juli nr.236; 1167r. August nr.338; 1171v. August nr.349.

gözetmeksizin bütün Osmanlı tüccarına saygıyla davranılmasını, ancak yüklerinin dikkatle aranmasını emretmişti.[123] 1702'de Segedin'deki fuara, Temeşvar ve Belgrad'dan Osmanlı tüccarları yüz araba yükü malla gelmiş, tek bir sorun dahi yaşanmamıştı.[124] Fakat ticaret her zaman için sorunsuz değildi; Rákóczi İsyanı, Habsburg Macaristan'ını tehlikeli bir coğrafya haline getirmişti. Segedin komutanı Globitz, 1706'da Rákóczi'nin önderlik ettiği Kurucların meydana getirdiği tehdide karşı Osmanlı tüccarını korumak için nöbetçi tahsis etmek zorunda kalmıştı.[125]

Sadece köylüler, tüccarlar ve sığır sürüleri değil, aynı zamanda veba da sınır aşırı bir olguydu.[126] Osmanlı Avrupa'sında, Habsburg sınır komutanlarının raporlarından takip edilebildiği kadarıyla, hemen her yıl bir salgın vakasına rastlanıyordu. Yüzyılın ilk büyük salgını 1700'de Temeşvar'da 4 bin kişinin ölümüne yol açmıştı,[127] Belgrad'da ise –ayrıntılı biçimde anlatılacağı üzere– yerli kulu neferlerin isyanına sebep oldu. Bazı yıllarda Viyana'ya aylarca salgın haberi geliyor ve bilhassa Saray Harp Şurası yetkilileri, sınır komutanlarını gerekli tedbirleri almaları konusunda uyarıyordu. 1706-1708'de, art arda üç yıl neredeyse bütün Osmanlı Avrupa'sında veba hüküm sürmüştü. Bosna'nın çeşitli şehirlerinde,[128] Rumeli'de ve Belgrad'da,[129] Temeşvar'ın[130] neredeyse tamamında ve Eflâk'ta salgının önüne geçilememiş ve çok fazla can kaybı olmuştu. Salgın 1708'de Habsburg Macaristan'ına da sirayet etmiş ve Budin'e kadar olan bölgeyi etkilemişti.[131] Üstelik veba-

123 OeStA, KA, HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 367r. 26 Juli nr.249.
124 OeStA, KA, HKR Protokollen 412 (Exp. 1702), 663v. October nr.110.
125 OeStA, KA, HKR Protokollen 439 (Exp. 1706), 1605v. Dezember nr.359.
126 18. yüzyılın başında Osmanlı-Habsburg sınırında veba ve diğer salgın hastalıklar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ömer Gezer, "XVIII. Yüzyılın Başında Osmanlı-Habsburg Sınırında Veba," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed. Burcu Kurt ve İsmail Yaşayanlar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2017, s. 72-83.
127 OeStA, KA, HKR Protokollen 409 (Exp. 1700), 556r. November nr.24.
128 OeStA, KA, HKR Protokollen 437 (Exp. 1706), 600r. April nr.437. 1707'de veba Bosna Eyaleti'nde Saraybosna, Travnik, Kluc, Banaluka ve Bihke'de etkili olmuştu. Bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 444 (Exp. 1707), 372r. März nr.211.
129 OeStA, KA, HKR Protokollen 446 (Exp. 1707), 1071v. August nr.190; 1080v. August nr.228; HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 238v. Februar nr.328.
130 OeStA, KA, HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 220v. Februar nr.228.
131 Salgın 1712'de son bulduğunda Habsburg Macaristan'ındaki nüfusun yüzde 10'u, yani 400 bin kişi artık yaşamıyordu. Bkz. János Barta, "Habsburg Rule in Hungary in the Eighteenth Century," *Hungarian Studies Review*, 28/1-2, 2001, s. 141.

nın yarattığı kayıplar Habsburglar için askeri zafiyete dönüşmüştü. Gerekli tedbirleri almakta ihmalkâr davranan Arad Generali Wilson, askerlerinin önemli bir kısmını hastalığa kurban vermişti ve takviye yapılmazsa Kurucların kaleyi ele geçirebileceklerini itiraf etmişti.[132]

Bu büyük salgının Osmanlı İmparatorluğu'na maliyetini kestirebilmek tam olarak mümkün olmasa da, en azından bazı yörelerde demografik felakete yol açtığı tahmin edilebilir.[133] 1706'da Tuna sahillerinde görülen salgın sırasında yaklaşık 5 bin reaya Eflâk'a firar etmişti.[134] Ancak Osmanlı reayasının kaçgunluğuna veba kadar, sadece cana değil, aynı zamanda mala ve ırza da tasallut olan eşkıyalık faaliyetleri de sebep oluyordu.

Balkan geçitleri harp yıllarından itibaren eşkıya yuvası haline gelmişti. Babıâli, henüz savaş sürerken eşkıyalığı önlemek için tedbir almaya başlamış ve önemli mevkilere palanka inşa ederek muhafazası için nefer koymuştu; Sırbistan'da Bane ve Bulgaristan'da Kızılhisar bu amaçla tamir ve tahkim edilmişti.[135] Karlofça Anlaşmasının imzasından sonra Tuna sahillerinin, Morava Vadisi'nin, Belgrad ve havalisinin eşkıyadan temizlenmesi için birçok hüküm çıkarıldı.[136] Bu güvenlik tedbirlerinin etkisi sınırlıydı zira eşkıyalık da 18. yüzyılda Balkanlar'da sınır aşırı bir mefhumdu. Karlofça Anlaşmasının ilgili maddelerindeki açık hükümlere rağmen yağma, talan ve akın, her iki tarafın da ortak şikâyetiydi. Önceki yüzyıldan farklı olarak bu defa iki imparatorluğun serhad ricali bu tür şikâyetleri ciddiye alıyor, suçluları cezalandırıyor ve mağdurların zararını tazmin ediyordu.[137]

Vebadan ya da diğer salgın hastalıklardan, Osmanlı ricalinin keyfî idaresinden yahut kendi zulmünden değilse bile, reayanın eşkıyadan korun-

132 OeStA, KA, HKR Protokollen 452 (Exp. 1708), 759r. Juli nr.136.

133 Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s. 81, Bosna'nın 18. yüzyılda salgın hastalıklar sebebiyle nüfusunun bir kısmını kaybettiğini öne sürer.

134 BOA, C.ML. 44/2005.

135 Simperto, *von Wien nach Constantinopel*, s. 305; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 61.

136 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 584/2074; 584/2056, 2057.

137 OeStA, KA, HKR Protokollen 430 (Exp. 1705), 431v. März nr.509; 452v. März nr.580; 453r. März nr.581. Sadece Osmanlı-Habsburg sınırında değil, Osmanlı-Venedik sınırında da durum aynıydı. Bkz. Snježana Buzov, "Friendly Letters. The Early 18th Century Correspondence between Venetian and Ottoman Authorities in Dalmatia," *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova: Cleup, 2007, s. 215-221.

mak için güvencesi Osmanlı neferleriydi. Bu sebeple, örneğin Stari Eflâk reayası 1683-1699 yıllarında savaş şartlarında terk ettikleri kadim yurtlarına dönmek için, bölgedeki kale ve palankalara nefer konmasını bekleyeceklerini Bosna Valisi Halil Paşa'ya açıkça ifade etmişti.[138] Güvenlik zafiyeti olmasa bile, tehdit algısı dahi Osmanlı reayasının göç hazırlıklarına başlaması için yeterli olabiliyordu. Prut Harbi (1711) sırasında, Rus öncü birliklerinin Boğdan'da yağma ve talana başlamaları üzerine, Temeşvar'daki reaya diken üstünde yaşamaya başlamıştı; bunlar mallarını elden çıkarıyor ve Segedin üzerinden Habsburg tarafına geçiyordu. Eşkıyalar ise bu haberlerden cesaret alıp katliama başlamıştı.[139]

Saray Harp Şurası, yerel makamların göçmenleri dikkatle soruşturmasını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelenlerin kabul edilmemesini istiyordu. Fakat taşradan gelen cevap her defasında aynıydı: Gelenler Venedik tebaası olan köylülerdi ya da Kuruc İhtilali sebebiyle Osmanlı Devleti'ne sığınmış Habsburg firarileriydi; bunlar Karlofça Anlaşmasının şartlarına göre değerlendirilmemeliydi.[140] Osmanlı-Venedik Savaşı başladığında, topraklarını terk eden Osmanlı reayası Habsburg İmparatorluğu'na sığınmış ve burada yerel makamlardan iltica hakkı elde edebilmişlerdi.[141] Keza Hersek'ten önemli sayıda Morlak da Venedik'e sığınmış, hatta St. Marco Aslanı için savaşmak üzere silah kuşanmıştı.[142] Fakat bu durum Osmanlı reayasına özgü değildir. Osmanlılarla yeni bir savaş çıkacağı anlaşılınca Sirem'deki Habsburg köylüsü korkuya kapılmış ve yanlarına kıymetli eşyalarını alarak kadın ve çocuklarıyla güvenli olacağını düşündükleri bölgelere kaçmak için hazırlıklara başlamıştı.[143]

Görüleceği üzere Osmanlı-Habsburg sınırındaki *serhadlü*ler veya *grenzer*ler, imparatorluk merkezinin aldığı kararlardan doğrudan etkileniyor ancak kendi kaderlerini tayin edebilmek için gerekirse devletle müzake-

138 BOA, İE.DH. 15/1413.
139 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/7/3; 1711/7/5.
140 OeStA, KA, HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 165v. März nr. yok; 204v. März nr.194; HKR Protokollen 493 (Exp. 1715), 463r. Mai nr.110; 595r. Juni nr.317.
141 OeStA, KA, HKR Protokollen 493 (Exp. 1715), 174r. Februar nr.380; 241r. März nr.42.
142 Morlakların Venedik tarafında savaşmaları hakkında bkz. Domagoj Madunić, "Capi di Morlacchi: The Integration of the Morlacci in the Venetian defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645-1699)," *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis 18. Jahrhundert*, (Ed. Robert Born ve Sabine Jagodzinski), Memmingen: Jan Thorbecke Verlag, 2014, s. 29-47.
143 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/5/3.

re ediyor, olmazsa yeni yurt arayışına başlıyorlardı. 18. yüzyılın başında her iki devlet de, reayanın refahının askeri tedbirlerle doğrudan alakalı olduğunu ve bu ikisinin karşılıklı bir etkileşimde olduğunu, az ya da çok, biliyordu. Ancak bölgede takip ettikleri askeri stratejiyi, reayanın refahı değil, devletin askeri ve mali öncelikleri ile siyaset gücünün sınırları belirliyordu.

Serhadde Osmanlı Askeri Stratejisi Yahut Stratejinin Sınırları

Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı siyasetinin gündem maddelerinden biri serhaddeki askeri gücünün yeniden örgütlenmesiydi. Bunun bir gereği olarak, daha önce benzeri görülmedik sayıda kale yahut palanka inşası veya tamiri işine başlanması Babıâli'nin imparatorluğu savunma refleksini gösterir.[144] Nitekim devrin önde gelen siyasi figürlerinden biri olup bu çalışmanın mercek tuttuğu dönem içinde yedi defa defterdarlık makamına getirilen Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın,[145] Osmanlı için yeni bir çağın başladığı senelerde gelenekçi ıslahat fikirlerini kaleme aldığı *Nesâyihü'l-Vüzerâ*[146] isimli eserinde serhad kalelerine münhasır bir bölüm ayırması da, söz konusu savunma refleksinin Osmanlı düşüncesindeki tezahürüdür.

Defterdar Sarı Mehmed eserinde özetle şunları nasihat ediyordu: Serhad kalelerine muhafız paşa tayin edileceği zaman, güç zamanlarda tecrübe kazanmış vezir ve paşalar içinden çalışkan ve bahadır olanları seçilmelidir ki kaleyi düşmandan koruyabilsin; kalelerin harap düşmesine izin verilmeden tamiri, saltanatın ve devletin ehemm-i mühim işlerinden olup kale tamirinde azami dikkat gösterilerek metanet üzere yapılmalıdır ki sık sık tamire ihtiyaç duyulmasın; kalelerin mühimmatı düzenli olarak kontrol edilmelidir ki varsa eksikleri tamamlansın; barışta da sanki harpteymişçesine kalenin mühimmatı hazır tutulsun; kale mühimmatı bilhassa kayıt altına alınsın ki dizdar ve zabitler elinde zayi olmasın; zahire ve sair iaşe ile barut ve kurşun uzun kuşatmalarda yetecek miktarda hazır bulundu-

144 McGowan, *Ayanlar Çağı*, s. 761.
145 Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s. 98.
146 Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul: Dergah yay., 1997, s. 94.

rulsun; son olarak neferatın yoklanması işine mutemet memurlar tayin edilsin ki muhafız asker, gerek kapıkulu gerek yerli kulu, tam mevcuduyla garnizonda bulunsun.[147]

Sarı Mehmed Paşa'nın nasihat ettiği serhad nizamı, çalışmanın bu kısmında Babıâli'nin Habsburg serhaddinde takip ettiği askeri stratejinin değerlendirilmesi için bazı ana başlıklar verdiğinden bir anlamda nirengi noktası teşkil ediyor. Babıâli, serhad kalelerinin tamir ve tahkimi, mühimmatının gözden geçirilmesi ve garnizonların güçlendirilmesi için gerekli tedbirleri almaya muahedenin imzasından hemen sonra başlayacaktı. Fakat ayrıntılı olarak bunları incelemeden önce 18. yüzyılın başında Osmanlı siyasetinin işleyişine göz atılmalıdır.

1699'da Osmanlı tahtında Gazi Sultan II. Mustafa,[148] veziriazamlık makamında ise Köprülü hanesinden Amcazade Hüseyin Paşa bulunuyordu; muahedenin mimarı Râmi Mehmed, bizzat sultandan iltifat görmüş, fakat vezirlik teklifini geri çevirmiş ve reisülküttaplıkta kalmıştı.[149] Osmanlı *barış hizbi* anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra devletin hazinesi ve askeriyesinin restorasyonu için faaliyetlerine başlamıştı. Zenta Bozgununun (1697) ardından veziriazam olan Amcazade Hüseyin Paşa'nın bu minvaldeki ilk işi merkezi ordunun ıslahı meselesi oldu. Savaş yıllarında şişen kadrolarıyla yeniçeri ocağı, Osmanlı hazinesi için büyük bir külfetti. Yeniçeri kütüğünün tashihi ve böylelikle askerlikle ilgisi olmayanların ocakla bağının kesilip reaya defterine kaydı sonrasında imparatorluktaki yeniçeri sayısı neredeyse yarı yarıya azaltılmış, 70.304'ten 33.389'a indirilmişti. Bütün kapıkulu askerlerinin mevcudu ise 1701'de 59.100 idi.[150] Veziriazam, timar ve zeamet sahiplerinin beratlarını yenileyerek timar sistemindeki yozlaşmanın da önüne geçmek istediyse de, bu konudaki çabaları istenilen

147 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler - Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Haz. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1969, s. 79-81.

148 1695'te bizzat katıldığı Lugoş Muharebesinde kazanılan zaferden sonra *gazi* unvanı almıştı. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Mustafa II," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006, s. 276.

149 Recep Ahıskalı, "Râmi Mehmed Paşa," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2007, s. 450.

150 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 639-642; Avigdor Levy, "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," *Middle Eastern Studies*, 18/3, 1982, s. 231; Selim Hilmi Özkan, "Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006, s. 145; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul: Yeditepe yay., 2007, s. 215.

sonucu tam olarak vermemişti.[151] II. Mustafa'nın devlet işlerinde Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tesirinde kalması, Kıblelizâde Ali Efendi'nin saray tertibinin açığa çıkmasından sonra idamı, ilerleyen yaşı ve hastalığı gibi sebeplerle Amcazade Hüseyin Paşa veziriazamlıktan çekildiğinde (Eylül 1702)[152] aldığı tedbirler gevşetildi; örneğin, takip eden sene içinde Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudu yeniden 50 bini aşacaktır.[153]

Hüseyin Paşa'nın yerine Daltaban Mustafa Paşa getirildiyse de veziriazamlığı sadece dört ay sürdü. Mustafa Paşa, makamında Feyzullah Efendi'nin gölgesini görmek istemediğinden evvela bir suikast ile şeyhülislamı ortadan kaldırmak istemiş; daha sonra Kırım ve Bucak'taki isyanı el altından desteklemişti. Bütün bu işleri ortaya çıktığında Mustafa Paşa, makamıyla birlikte canını da kaybetti.[154] Veziriazamlıkta Daltaban Mustafa'yı Râmi Mehmed takip etti. Reisülküttapken bir günlük kubbe vezirliği sonrasında kendisine mühr-i hümâyûn verilen Râmi Mehmed Paşa, Amcazade'nin başlattığı restorasyonu devam ettirmek niyetindeydi; fakat maliye ve üretim alanlarıyla sınırlı kalan bazı tedbirlerinin etkisi kısa ömürlü oldu.[155]

II. Mustafa'nın, hocası ve şeyhülislamı Feyzullah Efendi'nin ve veziriazamı Râmi Mehmed Paşa'nın, yani Karlofça Anlaşmasının arkasındaki gücün iktidarı kaybederek siyaseten tasfiyesi 1703 Edirne Vakasıyla gerçekleşti. 1703 İsyanı, hangi ölçülerde büyük toprak kayıplarını kabullenemeyip 1683 sınırlarına doğru yeniden genişlemeyi hedefleyenlerin hareketiydi? İmparatorluğun sınırlarındaki değişiklikler sultanın ve gözdelerinin iktidarı kaybetmesinde ne derece etkiliydi? Bu soruların cevabı ayrı çalışmaların konusudur. Vakıa İstanbul'dan Edirne'ye yürüyen isyancıların retoriği 1699'da kaybedilen topraklara da atıfta bulunuyordu.[156] Fakat isyan, II. Mustafa ve ricalinin takip ettiği dış politikadan rahatsız olanlardan ziyade, tarih itibariyle

151 Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa*, s. 147. Amcazade Hüseyin Paşa'nın askeri alandaki diğer reformları için bkz. *aynı eser*, s. 148 vd.

152 Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa*, s. 199-200. Amcazâde'nin veziriazamlıktan çekilmesi ve kısa bir süre sonra ölümü üzerine kapısı da dağıtılmış ve çoğunun malları müsadere edilmişti. Bkz. Markus Köhbach, "Das Schicksal des Qıbleli-Zade Ali Beg und die Dimension des Großvesirs Amuca-Zade Köprülü Hüseyin Paşa," *Südost-Forschungen*, 40, 1981, s. 28-30.

153 Levy, *Military Reform*, s. 231.

154 Abou-el-Haj, *1703 İsyanı*, s. 92.

155 Ahıskalı, *Râmi Mehmed Paşa*, s. 450.

156 Abou-el-Haj, *1703 İsyanı*, s. 110.

halinden hoşnut olmayan birçok zümrenin işbirliği ile vuku bulmuştu. İsyana ve sonrasında Osmanlı siyasetine dair iki gelişme bu tespiti doğrulayabilir.

Evvela; Osmanlıların eli kalem tutanları Karlofça şartlarını, savaşın devlet ve halk üzerindeki yıkıcı etkilerini işaret ederek meşrulaştırıyor, "*ibâdu'llâhın râhatı ve bir müddet memâlik-i mahrûsanın nizâmı için*"[157] barış yapılması gerektiğini propaganda ediyorken, diğer taraftan bilhassa da serhadlüler arasında harpte yaşanan felaketleri hatırlatan, sultanı ve saray ricalini eleştiren türküler söyleniyordu.[158] Ancak isyan serhadde değil imparatorluğun başkentinde çıkmıştı.

İkinci olarak; isyanı, saray ve devlet ricalinin bulunduğu Edirne'den takip eden Habsburg Elçisi Michael Talman, Viyana'ya gönderdiği raporunda, Mustafa taraftarlarının kaybetmesi halinde Karlofça Anlaşmasını imzalayanların iktidardan uzaklaştırılacağını ve barışın tehlikeye gireceğini yazmıştı;[159] ancak 22 Ekim'de yeni padişah III. Ahmed'in veziriazamı Nişancı (ya da Kavanoz) Ahmed Paşa tarafından kabul edilen Habsburg elçisi, barışın devam edeceğine dair sözler işitmişti.[160] Nitekim öyle de olacaktır.

1703 İsyanının, Babıâli'nin Karlofça düzenini değiştirmek için ordu seferber etmesine yetmediği düşünüldüğünde, tahtta ve veziriazamlıkta kimin bulunduğundan kısmen bağımsız olarak Osmanlı siyasetinde bir *süreklilik* olduğunu söyleyebiliriz. 1683-1699 Harbinde kaybedilen yerlerin yeniden fethi Babıâli'nin siyasi hedefleri arasındaydı, fakat Osmanlılar bu konuda aceleci değildi; Avrupa diplomasisini takip ederek dış politikaya yön verilmesi 1699 sonrasında Osmanlı diplomasisinin ana ilkesiydi.[161] Buna rağmen Osmanlı-Habsburg barışının bozulmaması için her iki tarafın da ince bir siyaset takip etmesi gerekecekti. Talman, İstanbul'dan düzenli olarak gönderdiği raporlarında III. Ahmed'in yeniçeriler ve sipahiler tarafından savaşa zorlandığı-

157 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 639. Barışın siyaseten savunması sadece kroniklerde değil, edebiyatta da aks-i seda bulmuş, esasen bir kaside türü olan *sulhiyye*ler ortaya çıkmıştı. Nâbi ve Sâbit'in sulhiyyeleri Karlofça Anlaşması ile ilgilidir. Bkz. Bayram Rahimguliyev, "Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyeler," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2007, s. 87-89, 91-104. Vakanüvis Raşid Efendi de, 1703 İsyanı bahsinde Karlofça Anlaşması için "*Bin yüz onda buldu dünyâ râhat-ı sulh u salâh*" mısrası ile not düşmüştü, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 649.
158 Bazı örnekler için bkz. Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*, İstanbul: Milliyet yay., 1976, s. 459, 462, 477-486.
159 OeStA, KA, HKR Akten Kr. 86, Exp. 1703 Mai 271: Tallmannische Relationes anno 1703, fol.166r. vd.
160 OeStA, KA, HKR Akten Kr. 86, Exp. 1703 Mai 271: Tallmannische Relationes anno 1703, fol.259r. vd.
161 Beydilli ve Erünsal, *Prut Savaşı Öncesi*, s. 1.

nı yazıyor, Osmanlı başkentinden gelen bu tür haberler Avrupa matbuatında da yer buluyordu.[162] Rákóczi İsyanını destekleyen Macarların ve İspanya tahtı için Habsburglarla savaşan Fransa'nın Babıâli'yi yeni bir sefere kışkırttığı da haberler arasındaydı.[163] Kurucların ilk başarıları Temeşvar Valisi Ali Paşa'yı etkilemiş ve Rákóczi ile sürekli temas halinde olan paşa, İstanbul'a gönderdiği raporlarında Habsburglara karşı zafer fırsatından bahseder olmuştu. Fakat III. Ahmed'in kararını Ali Paşa'nın heyecanlı haberleri değil, aynı tarihlerde Bosna valisi olan Elçi İbrahim Paşa'nın soğukkanlı değerlendirmeleri belirledi.[164] Yine de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeleri dikkatle takip eden Talman, sonraki yıllardaki raporlarında da, sarayın ya da Babıâli'nin gizlice savaş planı yaptığından bahsetmeye devam edecektir.[165]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki her türlü askeri hareketlilik Habsburg elçisinin ilgisini çekiyordu. 1699 sonrasında Babıâli enerjisinin önemli bir kısmını serhadlerdeki kaleleri güçlendirmeyi ya da icap eden yerlere yenilerini yapmayı hedefleyen askeri stratejisi için harcıyordu; bu, esasında 18. yüzyılın tamamında görülecek bir siyasi iradenin neticesiydi.[166] Mamafih Babıâli'nin 1699 sonrasında inşa ettiği kaleler, Habsburg sınırında değil, imparatorluğun kuzey serhaddindedir. Bu durum, Azak'ın Osmanlı elinden çıkmasıyla doğrudan alakalıdır. Esasen Osmanlılar Azak'ta 17. yüzyıl boyunca orta ölçekli bir garnizon bulunduruyordu ve Azak, bir serhad kalesi olmaktan ziyade, özellikle Karadeniz'in güvenliği için bir kontrol noktasıydı.[167] İstanbul Anlaşması ile kale Rusya'ya bırakıldığında, Osmanlılar

162 *Wiennerisches Diarium* no.163, 21-24 Şubat 1705; Nurdan Melek Aksulu, *Die Hohe Pforte, Türkenkriege, Konflikte und Beziehungen zwischen Abendland und der Türkei (1703-1738)- Aus deutschsprachigen Zeitungen des 18. Jahrhunderts*, Norderstedt: Books on Demand, 2009, s. 24.

163 *Wiennerisches Diarium* no.158, 4-6 Şubat 1705.

164 Sandor Papp, "Krımtatarische und ungarische Interessengemeinschaft während des Rákóczi-Freiheitkampfes," *Studia Caroliensia*, 3-4, 2004, s. 68.

165 Eudoxiu Hurmuzaki (Ed.), *Documente privitore la Istoria Românilor*, cilt VI: *1700-1750*, Bükreş, 1878, s. 66.

166 Virginia Aksan, "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires," *Journal of Early Modern History*, 3/2, 1999s. 123.

167 Alan Fisher, "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *A Precious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Otoman Frontier*, İstanbul: ISIS Press, 1999, s. 69; Victor Ostapchuk ve Svitlana Bilyaveya, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 140.

için Karadeniz'in, dolayısıyla da payitahtın güvenliği tehlikeye düşmüştü. Çar I. Petro'nun Azak'ta büyük bir garnizon tutmak ve güçlü bir donanma kurmak için Rusya'nın insan ve mali kaynaklarını seferber etmesinin bu tehlikeyi bir tehdide çevirdiği aşikârdı.[168] Babıâli, bu tehdidi bertaraf etmek için, Azak Denizi'nin Karadeniz'e açıldığı stratejik Kerç Boğazı'nın iki yakasında Yenikale, Taman ve Temrük kalelerini inşa etti.[169]

Özellikle Yenikale, Azak'ın kaybını telafi etmek için düşünülmüştü. Kalenin inşa edileceği yer için Boğaz'ın en dar noktası olan Akıntıburnu'nun seçilmesi tesadüf değildir. Babıâli'nin hedefi seyrüseferi denetim altında tutmaktı. Kalenin mimarları humbaracı ve lağımcı ocaklarının ağalarıydı ve aslen bir İtalyan olan mühtedi Galoppo da inşaata nezaret ediyordu. Veziriazam Râmi Mehmed Paşa da Yenikale'nin inşaatıyla bizzat ilgileniyordu.[170] Rusya Elçisi Tolstoy'un Osmanlı maliyesinin yeni bir kale yapabilecek durumda olmadığını yazmasından[171] hemen sonra bu inşaata başlanması, Babıâli'nin serhadlerin tahkimi için kararlı bir siyaset takip ettiğini göstermektedir. Bu kararlılık Habsburg serhaddinde başka bir biçimde tecessüm edecektir.

Karlofça Anlaşmasının kısıtlayıcı hükümleri, hududa yakın bölgelerde ne Babıâli'nin ne de Hofburg'un yeni bir kale inşa etmesine izin veriyordu; ancak mevcut kaleler tamir edilebilirdi. Nitekim Osmanlılar, barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, harp senelerinin kısıtlı imkânlarıyla 1690'dan itibaren zaman zaman tamir gören Belgrad ve Temeşvar kalelerinin güçlendirilmesi için büyük bir işgücü seferber etmişti.[172] Bosna'da ise

168 Petro'nun Azak siyaseti için bkz. Brian Boeck, "When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695-1711)," *The Journal of Modern History*, 80, 2008, s. 485-514.

169 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 251; Nejat Göyünç, "Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert," *Internationaler Kongress für Militärgeschichte Wien 6.-10. Juni 1983, Beiträge*, Viyana, 1983, s. 79.

170 Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, cilt I, Ankara: TTK yay., 1951, s. 50-53. Râmi Mehmed Paşa, Yenikale'nin inşası için tayin edilen Humbaracıbaşı Osman Ağa, Lağımcıbaşı Mehmed Ağa ve Bina Nâzırı Mustafa Ağa'ya hitaben yazdığı bir mektupta şu ifadeyi kullanır: *"sefine mürûrına mâni' olur vechle,"* bkz. Ersin Kırca, "Sadaret Yazışmalarını Hâvî Bir Münşeât Mecmuası (1114-1116/1703-1704), İnceleme-Metin," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014, s. 243.

171 Pyotr Andreyeviç Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu- İstanbul'daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Hatıraları (XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, (Ed. M.R.Arunova ve F.S.Oreşkova), (Çev. İbrahim Allahverdi), İstanbul: Yeditepe yay., 2009, s. 108.

172 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 606.

daha geniş bir coğrafyaya ve zamana yayılmış şekilde askeri inşa programı başlatıldı. Ne var ki Karlofça Anlaşmasındaki kısıtlayıcı hükümler Babıâli'nin Habsburg serhaddindeki stratejisini de sınırlıyordu.

Babıâli 1699 sonrasında birçoğu Bosna Eyaleti'nde bulunan kale ve palankaları tamir ederken, çok az yerde yeni kale inşa etmek için girişimde bulundu. Bunlar ise çoğu zaman Habsburg sınır ricaliyle ya da doğrudan iki başkent arasında sorun yaratıyordu. 1699'da Habsburglara bırakılan Arad Kalesi'nin top altı mevziinde kurulması planlanan pazaryeri ve bunu korumak için yapılacak kule sebebiyle ortaya çıkan kriz bunlardan biridir. Kulenin inşaatını, o dönem Temeşvar valisi olan Elçi İbrahim Paşa bizzat takip ediyordu; işlerin yürümesi için bölgeye bir yeniçeri ağası nezaretinde askeri birlik de gönderilmişti. Arad'daki Habsburg garnizonu komutanı Löffelholz bu girişimi İbrahim Paşa nezdinde defalarca protesto etmiş ancak bir sonuç alamamıştı.[173] Viyana da yapılacak kalenin barışın açık bir ihlali olacağını düşünüyor ve bu konuda hem paşayı, hem de Babıâli'yi uyarıyordu.[174] İki tarafın uzlaşarak pazaryeri ve kulenin biraz daha iç bölgede inşa edilmek üzere anlaşması, Elçi İbrahim Paşa'nın Rumeli beylerbeyi olarak tayini ve yerine sabık Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın getirilmesi sonrasında mümkün olabilecekti.

Buna benzer bir vakaya Bosna'da da tesadüf edilir. Babıâli, harp zamanında yıkılmış birçok kale ve palankayı –beraberinde Sava Nehri sahillerindeki iskeleleri de– tamir ettirmek için 1699'dan itibaren müfettişler görevlendirmiş, keşif defterleri çıkarmış ve bütçe ayırmıştı.[175] Bunlar arasında özellikle Eski Gradişka'ya yapılması planlanan tahkimatlar Petervaradin'den Karlovac'a, Graz'dan Viyana'ya kadar Habsburg askeri serhaddinde söz sahibi bütün makamları teyakkuza geçirmişti. Bu konudaki ilk raporu Petervaradin Generali Baron de Nehem 1702 senesinin başında kaleme almıştı; onu diğerleri takip etti.[176] Karlofça Anlaşması ile Habsburglara bırakılan Gradişka'da, 17. yüzyılda sayıca orta ölçekli, fakat nispi olarak önemli bir

173 OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 389r. Juni nr.200; 476r. Juli nr.373; 479v. November nr.221.

174 Aksulu, *Die Hohe Pforte*, s. 11.

175 BOA, D.BKL.d. 32277.

176 OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 115r. Februar nr.150; HKR Protokollen 423 (Exp. 1704), 253r. März nr.233; Alte Feldakten Kr. 234: Akten des Karlstädter Generalats 1705, 1705/8/2.

Osmanlı garnizonu bulunuyordu.[177] Babıâli, bu kaybı telafi etmek için Sava Nehri kıyısında Atik Gradişka'yı yeniden tahkim etmek istemişti. İlk plana göre hendek temizlenecek ve varoşun etrafı şaranpoyla çevrilecekti. Bu iş için yalnızca 300 guruşluk oldukça cüz'i bir bütçe ayrılmıştı.[178] Gradişka'nın tahkimi, Nehem tarafından Bosna valisi nezdinde protesto edilmiş ve inşaatın bir an evvel durdurulması istenmişti, zira Osmanlılar sadece şaranpo yapmakla kalmıyor, mazgallarla güçlendirerek bunları birer istihkâma çeviriyordu.[179] Habsburg serhaddini tahkim etmeyi hedefleyen Osmanlı kararlılığı, bir defa daha eyaletteki paşanın değişmesi sebebiyle yumuşayacaktı. Bu defa da Elçi İbrahim Paşa'nın Eğriboz'a tayininden sonra, halefi, ilk işi olarak kethüdasını Petervaradin'e göndermiş ve Gradişka'da şikâyete konu olan tahkimatların inşaatını durdurduğunu haber vermişti.[180]

Arad ve Gradişka vakalarından hareketle Habsburg sınırındaki Osmanlı askeri stratejisinin sınır paşalarının takdirine bırakıldığı iddia edilebilir ki bu iddia, sadece kale ve palanka inşaatlarında değil, daha sonra gösterileceği üzere sınırdaki garnizon büyüklükleri mevzubahis olduğunda da *kısmen* doğrudur. Sınır paşaları, Osmanlı tarafında yapılacak tahkimatlar konusunda ne kadar esnekse, sınırın diğer tarafında inşa edilenler konusunda da bir o kadar katıydı. Vasvar Anlaşmasının (1664) kısıtlayıcı hükümlerine rağmen Bosna sınırında Habsburgların bir kale inşa etmesine göz yuman Sührab Mehmed Paşa'nın akıbetinin bu katılıkta ne derece payının bulunduğunu tam olarak kestirebilmek mümkün değildir; Sührab Mehmed Paşa önce Bosna valiliğinden azl ve ardından da idam edilmişti.[181]

Osmanlı serhad ricali, hududa yakın bölgelerde inşa edilen Habsburg istihkâmlarına Karlofça Muahedesinin yedinci maddesini öne sürerek itiraz ediyordu. Söz konusu madde, anlaşmada ismen zikredilerek yıkılan kalelerin bir daha inşa edilmemesini, fakat bunların haricindeki kale ve istihkâmların tamir edilebileceğini; diğer taraftan açık varoşların hiçbir bahaneyle kaleye çevrilmemesini öngörüyordu. Asıl tartışma sebebi bu

177 Gradişka garnizonunun mevcudu 905 iken, bütün Bosna Sancağı'nda sadece 5.160 nefer vardı. Bkz. BOA, D.BKL.d. 32182.
178 BOA, DBKL.d. 32277, s. 8.
179 OeStA, KA, HKR Protokollen 425 (Exp. 1704), 1329r. November nr.25.
180 OeStA, KA, HKR Protokollen 432 (Exp. 1705), 1492r. November nr.141.
181 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 101.

maddenin farklı yorumlanmasıydı. Örneğin Bosna Valisi Köse Halil Paşa, Habsburgların sınıra yakın bölgelerdeki ortaçağdan kalma kaleleri askeriyle işgal ve tahkim ettiğinden şikâyetçi olduğunda, Karlovac Generali Auersperg, bunların kadim Habsburg kalesi olduğu ve içlerinde kırk yıldır asker bulunduğu cevabını vermişti.[182]

Osmanlı itirazlarının hedefinde, sınırın hemen yanı başında muhafız kuleleri olarak inşa edilen çardaklar (Alm. *Tschardak*) vardı. Saray Harp Şurasına Mart 1699'da sunulan bir askeri raporda Osmanlı hududu boyunca bir güvenlik hattı oluşturulması ve bu hattın imparatorluğa yerleşmiş Sırp milislerce korunması fikri, uzun süren tartışmalar sonrasında, 1702'de kabul edilmişti. Plana göre Sava'dan Tuna'ya ve Tuna'dan Tise'ye kadar uzanan sınırda belirli aralıklarla çardaklar kurulması ve bunların her birine 32 muhafız milis konulması gerekiyordu; her altı çardağın neferi bir bölük meydana getiriyor ve Osmanlı hududu boyunca dizilen 101 çardaktan ibaret toplam 15 bölükte 3.199 asker istihdam ediliyordu.[183] Bu çardaklar esasen anlaşmadan hemen sonra inşa edilmeye başlanmıştı ve Osmanlı-Habsburg sınırının tahdidi görüşmelerinde de sorun olmuştu. Tarafların ayrıca tayin ettiği müfettişler bu çardakları yerinde görerek Babıâli'ye ve o tarihte anlaşmanın mübadelesi için Viyana'da bulunan İbrahim Paşa'ya hitaben bir takrir kaleme almışlardı.[184] Sadece Bosna'da değil, Temeşvar tarafında yapılanlar da şikâyet konusuydu.[185] Kasım 1700'de Temeşvar'a vali olarak tayin edilen İbrahim Paşa, Erdel Valisi Rabutin'in inşa ettirdiği çardakları protesto etmiş, bunun üzerine de Rabutin, mevzubahis çardakların Osmanlılarca teftiş edilmesine rıza göstermişti. İbrahim Paşa adına çardakları teftiş eden eyaletin divan tercümanlığını da yapan Temeşvarlı Osman Ağa idi. Osman Ağa, İbrahim Paşa'ya verdiği takririnde çardakları tarif ettikten sonra, bunların sınırları tahkim etmekten ziyade, reayanın Osmanlı ülke-

182 OeStA, KA, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 414v. Juni nr.311.
183 Fr. Vaníček, *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken Geschöpft*, cilt I, Viyana, 1875: K.k. Hof- und Staatsdruckerei, s. 130; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt I: *Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, (Ed. Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives), Viyana: Verlag des k.k. Generalstabes, 1876, s. 450-455.
184 Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s. 91-92.
185 OeStA, KA, HKR Protokollen 412 (Exp. 1701), 610r.

sine firar etmesini önlemek üzere bir tedbir olduğunu savunan bir takrir kaleme almıştı.[186] Viyana ise bu şikâyetleri sınırda inşa edilen çardakların birer kale olmayıp reayayı eşkıyadan korumak için yapıldığını öne sürerek geçiştiriyordu. Fakat Osmanlılar bu çardakların yıkılması için ısrar ediyordu. Nehem ise meselenin İstanbul'daki Habsburg Elçisi Talman'a havale edilmesinin doğru olacağını düşünüyordu.[187]

Babıâli, Habsburgların çardaklara ve bazı varoş şaranpolarına asker hatta top koyduğunu haber veren Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'ya, Karlofça Anlaşmasının ilgili maddesini hatırlatarak, bu durumun kesinlikle barışın ruhuna aykırı olduğunu yazmıştı.[188] Hasan Paşa'nın ısrarı üzerine Nehem, anlaşmanın hilafına inşa edilen çardakların yıkılacağına söz vermişti, ancak yıkım işleri uzun süre sürüncemede kaldı. Bu çardaklar bir süre sonra tekrar gündeme gelecek, Osmanlı-Habsburg sınır meselelerinin de ele alındığı müzakerelerde yeniden pazarlık konusu yapılacaktı.[189]

Sınırın iki tarafında da yapılan askeri tahkimatlar bu dönem boyunca tartışma konusu olarak kaldı. Bunlar kimi zaman yerel düzeyde karşılıklı protestolarla geçiştirilirken, kimi zaman da başkentlere kadar uzanan birer diplomatik mesele halini alacaktı. Saray Harp Şurası, bir süre sonra 1707'de, Karlofça Anlaşmasının ilgili maddesini yeniden düzenlemek adına bir girişimde bulunacak, sınırdaki komutanlarından, Bosna paşasından ya da Belgrad seraskerinden, Habsburgların serhadde kale inşa edebileceklerine dair bir temessük almalarını isteyecektir.[190] Fakat yeni bir Osmanlı-Habsburg harbi çıkana kadar Karlofça Anlaşmasının yedinci maddesi, her iki tarafça kendileri lehine esnetilmeye çalışılsa da değişmeden kalacak ve iki imparatorluğun da serhaddeki askeri stratejilerini kısıtlayan faktörlerden biri olacaktır. Ancak Osmanlıların Habsburg serhaddinde yeni kale

186 Temeşvarlı Osman Ağa, *Kitâb-ı İnşâ'*, s. 38-41.
187 OeStA, KA, HKR Protokollen 420 (Reg. 1703), 427v. 22 Juni nr.247; HKR Protokollen 424 (Exp. 1704), 539v. Mai nr.408.
188 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 756/4.
189 Jovan Pešalj, "Early 18th-Century Peacekeeping: How Habsburgs and Ottomans Resolved Several Border Disputes after Karlowitz," *Empires and Peninsulas Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, (Ed. Plamen Mitev, I.Parvev, M.Baramova ve V.Racheva), Berlin: LIT Verlag, 2010, s. 31, 36.
190 OeStA, KA, HKR Protokollen 447 (Reg. 1707), 627r. 20 Juni nr.338.

inşa etmemelerinin tek sebebi Karlofça Anlaşmasının kısıtlayıcı hükümleri değildir; başka engeller de söz konusuydu. Bunların tamamını tek bir örnekle tartışmak mümkündür.

Babıâli, h. 1113/m. 1701-1702 senesinde Niş'te yeni bir kale yapmak için hazırlıklara başlamıştı. Daha önce bahsedildiği üzere Niş, *via militaris* üzerinde önemli bir konumdaydı; Nişava Vadisi'nin, yani Semendire'den Rumeli'ye geçişin kilidiydi. Kale, savaşta iki defa el değiştirmiş, bu sırada tahkimatlarında bazı yenilikler yapılmış, ancak 1690 sonrasında ihmal edilmişti. Karlofça Anlaşması ile *serhad başlarında* yeni kale inşa etmeyeceğini taahhüt eden Babıâli için, hem daha önce burada bir kale bulunduğundan hem de Niş sınıra çok da yakın bir mesafede olmadığından yapılacak tahkimatlara dair diplomatik bir sorun söz konusu değildi. Anlaşmadan hemen sonra Belgrad ve Temeşvar'ın tamiri ve tahkimi için çalışmaya başlayan Babıâli, Niş'te de bu iki serhad kalesine benzer şekilde muhkem bir kale yapılmasını kararlaştırmıştı. Hikâyenin devamını Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Mehmed Efendi'nin tarihlerinden takip edebiliyoruz:[191]

Niş Kalesi'nin inşaatına Köstendil Mutasarrıfı Mehmed Paşa'yı nâzır tayin eden Babıâli, yapılan tahkimatların keşfini de Lağımcıbaşı Frenk Mehmed Ağa'ya sipariş etmişti. Mehmed Ağa'nın *"gösterdiği resme i'tibâr"* edilmiş ve *"hâric-i hendekte dört tabya"* yapılmak üzere toplam 361.435 guruşluk bir bütçe ayrılmıştı. Lağımcıbaşı Mehmed'in emrine Rumeli kazalarından ayrıca işçi de verilmişti. Mehmed Ağa, işe eski kale duvarlarını yıktırıp yeni hendek açtırmakla başladı, ancak çalışmalara kış sebebiyle ara verildi. Bu arada gerek işine başkasını karıştırmaması sebebiyle rencide olan serhad ricalinden, gerekse reayadan gelen şikâyetler nedeniyle Babıâli yeni bir karar vermek zorunda kaldı. *"İfrâğı dûr u dırâz müddete muhtâc"* ve *"mesârıfden gayrı kazâ re'âyâlarına dahi küllî cevr ü eziyet"* olacağından, yani tamamlanması için çok uzun bir süre gerektiğinden ve hazineye getirdiği masraftan başka reayanın büyük sıkıntı çekmesine yol açacağından Niş Kalesi'nin tahkimi çalışmaları iptal edilmişti. Mehmed Ağa vazifeden alınmış, hazineyi uğrattığı zarar sebebiyle idam edilmekten bazı devlet ri-

191 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 726-727; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 606. İtalik ile gösterilen alıntılar Târih-i Râşid'den yapılmıştır.

calinin yardımıyla kurtulabilmişti. Babıâli, kalenin eski haliyle yeniden inşa edilmesine karar vermiş, bu iş için bir sonraki senenin beklenmesini uygun bulmuştu. Gerek Defterdar Sarı Mehmed'in, gerekse Râşid Mehmed'in yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Lağımcıbaşı Mehmed'in planı çağın askeri prensiplerine uygundu. İşin iptal edilmesi de, yine erken modern dönem devletlerinin böylesi büyük inşa projelerinde yaşadıkları benzer sıkıntıların bir sonucuydu: Maliyet, işçilik ve zaman.

Babıâli'nin Niş Kalesi'nin yeniden inşası için ayırdığı para 43 milyon akçenin üzerindeydi. H. 1113/m. 1701-1702 tarihli Osmanlı bütçesi[192] incelendiğinde söz konusu meblağın tam olarak ne ifade ettiği daha rahat anlaşılabilir. İnşaat için öngörülen masraflar, h. 1113'te Osmanlıların yaptığı toplam harcamaların yüzde 4,12'sine karşılık geliyordu. Bu meblağ imparatorluğun bütün sınırlarındaki muhafız yerli kulu neferlerin mevâcibinin ise neredeyse beşte birine denkti. Aynı tarihte Babıâli'nin kale tamiri ve mühimmatı için sadece 3 milyon akçe harcadığı düşünüldüğünde, Niş Kalesi'nin yenilenmesinin Osmanlı hazinesine neye mal olacağı ortaya çıkar. Fakat yine aynı sene Osmanlı bütçesinin yaklaşık 130 milyon akçe fazla verdiği de hesaba katılmalıdır; yani mesele hazinede para bulunmaması değil, bunun korunmak istenmesidir. Şu halde fiskalist maliye politikalarının[193] Osmanlı askeri stratejisinde belirleyici etkenlerden biri olduğu açıktır.

İşgücünün temini ve maliyeti böyle büyük inşaat projelerindeki kısıtlayıcı etkenlerin başında geliyordu. İnşaatın zamanında tamamlanması için çok sayıda işçi çalıştırmak gerekiyor, bilhassa nitelikli ustaların istihdamı masrafları oldukça yükseltiyordu. Babıâli, inşaat için gerekli kol gücünü civar kazaların ahalisinden, kale neferlerinden ve timarlı sipahilerden temin ederek bu yükü azaltmanın bir yolunu bulmuştu. Bilhassa timarlı sipahiler, alaybeyleri nezaretinde *rûz-ı hızır*dan *rûz-ı kasım*a kadar, yani olağan sefer mevsiminde, bedenen kale inşaatlarında çalışmak üzere emir alıyorlardı. Bunlar gönderildikleri yerde yoklanıyor, padişahın

192 Mehmet Genç ve Erol Özvar (Haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt II, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi yay., 2006, s. 247-258.

193 Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken yay., 2000, s. 46-47.

fermanına itaat etmeyenlerin dirliği elinden alınıyor ve bir başkasına veriliyordu.[194] Sefere dahi katılmaktan kaçınan sipahinin niçin uzak memleketteki[195] bir kalenin inşaatında çalışmak isteyeceği bir başka sorundu. Nitekim bazı mazul alaybeyleri, bu eziyetten kurtaracağına söz verdiği sipahiyle işbirliği yaparak, eski dirliğine yeniden tevcih edilmek için çeşitli tertiplere bulaşıyordu.[196] Sancağındaki timarlıları bütün mevcuduyla kale tamirine götürebilenler ise, genellikle muhafız paşanın arzıyla, vazifesinde ibka olunuyordu.[197] Ancak ne kale neferi veya timarlı sipahi ne de cizyesine mahsuben kale inşaatlarında çalışan Eflâk ve Boğdan reayası kalifiye işçi değildi. Daha sonra örnekleri verileceği üzere Babıâli'nin kale inşaatlarının işçilik bahsinde asıl sorun işgücü temini değil, kalifiye işçilerin yüksek maliyetiydi.

Diğer taraftan, her ne kadar Osmanlı eşrafı ve reayası, emniyetleri söz konusu olduğunda Babıâli'ye müracaat ederek kazasına bir palanka yapılmasını yahut garnizon konulmasını istiyor ve bunun için madden ve bedenen yardımda bulunuyorsa da bazı zamanlar durum tam aksi olabiliyordu. Örneğin Banaluka Kalesi'nin tamirinde, eşraf ve zabitler arasından bazı kimseler birlikte hareket ederek işi yavaşlatmayı başarmış, ancak daha sonra Babıâli tarafından cezalandırılmışlardı.[198] Fakat Niş vakası, Osmanlı kroniklerinden anlaşıldığı kadarıyla farklıydı. Babıâli'nin Lağımcı Mehmed Ağa'nın yürüttüğü Niş Kalesi'nin modernleştirilmesi işinden vazgeçmesinin bir sebebi de, daha önce bahsedildiği üzere vergi muafiyetleri ve bazı başka teşviklerle iskân siyaseti takip ettiği bölgeden reayayı kaçırmak istememesiydi.

İnşaatın uzun yıllar sürecek olması Babıâli'nin yeni kale projesinden kaçınmasının bir başka nedenidir. Masrafları karşılamak bir yana, işgücü ve malzemenin temini inşaatı geciktirdiği gibi, sadece belli mevsimlerde çalışılabiliyor olması da, inşaatın zamanında tamamlanmasını engelliyordu. Osmanlılar, böyle önemli ve büyük istihkâm işlerini genellikle ordunun bölgede bulunduğu zamanlarda yapmayı tercih ediyordu; serasker deneti-

194 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 513/2285; 585/2617; 651/2905; İE.AS. 89/8218; C.TZ. 138/6852.
195 Örneğin Anadolu Eyaleti'ndeki livaların timarlıları 1714'te Hotin Kalesi'nin tamiri için tayin edilmişti. Bkz. BOA, C.AS. 871/37371.
196 BOA, İE.DH. 24/2189.
197 BOA, İE.DH. 21/1925; 24/2189.
198 BOA, İE.ŞKRT. 7/660.

mi, ordu istihkâmcıları, seferber edilen işçiler ve nakit para gibi unsurlar işin daha hızlı tamamlanmasını mümkün kılıyordu.[199]

Yukarıda temas edilen sorunlardan sadece Osmanlılar değil, erken modern dönemin bütün devletleri etkileniyordu. Örneğin Habsburglar, 1699'da Osmanlı hududunda kurulacak askeri düzeni belirledikleri planın öngördüğü kale inşaatlarının bazısına başlayamamış, bazısını ise bitirememişti. Söz konusu plana göre Arad, Segedin, Petervaradin, Ösek ve Brod kaleleri tamir ve tahkim edilerek sınırları koruyacaktı.[200] Karlofça Anlaşmasını takip eden dönemde kendini İspanya Veraset Savaşının içinde bulan Hofburg bu dönem boyunca mali sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalacak ve sınır kalelerini güçlendirmek için gerekli çalışmaları uzun süre başlatamayacaktı. Ufukta yeni bir Türk harbi göründüğünde yapılan tahkimat ve tamiratların masrafları ise, Babıâli'nin idam ettiği eski Eflâk ve Boğdan voyvodalarının Erdel'de tuttuğu şahsi hazinelerinin tamamının (yaklaşık 400 bin flori) cebren borç alınması ile karşılanabilmişti.[201] Bunlar yine de aceleyle yapılmış tahkimatlardı; 1699'da Saray Harp Şurasının kabul ettiği plana uygun olarak inşa edilen yegâne yapı olan Arad Kalesi bütün tabyalarıyla birlikte ancak 1783'te, Osmanlı tehlikesi bu coğrafyanın uzağında kaldığında tamamlanabilecekti.[202]

Babıâli de yeni bir savaş ihtimali belirdiğinde serhad kalelerinin tahkimi için harcadığı parayı doğal olarak artırmıştı. 1714'te imparatorluğun Habsburg, Venedik ve Rusya hudutlarındaki kalelerden stratejik önemi olanların tamiri için yaklaşık 480 bin guruş sarf edildi. En fazla harcama imparatorluğun uzak ucundaki Hotin Kalesi'ne yapılırken (takribî 134 bin guruş), Belgrad Kalesi'nin tamiri için 47.550 guruş ayrılmıştı.[203] Bir savaş tehlikesi söz konusu olduğunda, Babıâli de, çağın diğer devlet-

199 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 40-41.
200 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 210: Türkenkrieg 1698-1699, 1699/13/3; HKR Akten Kr. 73, Exp. 1699 September 153.
201 Ludwig Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Nach den Feld-Acten und anderen authentischen* Quellen, cilt XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18. Feldzug 1716*, Viyana: Verlag des k.k. Generalstabes, 1891, s. 105.
202 Mihai Georgita, "Der Festungsbau im westlichen Siebenbürgen im 18. Jahrhundert," *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum: Winkler Verlag, 2005, s. 35-36.
203 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 291.

lerinde olduğu gibi, bütün güçlüklerine rağmen kaleleri tahkim ve tamir etmek için gerekli parayı ve insan gücünü bulabiliyordu. Ancak bu cümle, Babıâli'nin yalnızca bir savaş durumunda serhadlerindeki askeri stratejisini hatırladığı anlamına gelmemektedir. Bu kitabın ele aldığı dönem içinde yeni kale inşaatından ziyade, güçlü garnizonlarla sınırı savunmak, serhadde Osmanlı askeri stratejisinin temel unsuruydu; nitekim Osmanlıların piyade ve süvariden mürettep güçlü garnizonlarına güvendiğini ve savaşlarda kuşatma yerine meydan muharebesini tercih ettiğini 17. yüzyılın ikinci yarısında yazan St. Gotthard Muharebesinin kahramanı General Montecuccoli'nin tespitini[204] yaklaşık yarım yüzyıl sonra Rus Elçisi Tolstoy da paylaşacaktır.[205] Bu durum aslında 17. yüzyıl boyunca Osmanlı ordusunda yaşanan değişimin de bir neticesidir. Bu nedenle 1699 sonrasında Babıâli'nin Habsburg serhaddindeki garnizonlara verdiği nizamı ele almadan önce Osmanlı ordusunun değişimi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Osmanlı ordusu *klasik çağ*da merkezinde Dergâh-ı âli yeniçerilerinin bulunduğu, fakat asıl gücünü timarlı sipahinin meydana getirdiği hafif süvari ağırlıklı bir orduydu ve hareketli süvariye göre bir taktik benimsenmişti.[206] Ancak Osmanlı ordusunun kompozisyonu 17. yüzyılda değişecek, piyadenin öne çıktığı bir taktik ve tertip gelişecektir. Bu değişimin izlerini geriye doğru, Uzun Harbe (1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı) kadar götürmek mümkünse de[207] bu tedriciydi; örneğin 1632-1639 Osmanlı-Safevi Savaşının en önemli safhası olan 1638 Bağdat Kuşatmasında Osmanlı ordusundaki süvari sayısı, piyade sayısının iki katından fazlaydı.[208]

204 Raimond Montecuccoli, "Vom Kriege mit den Türken," *Ausgewählte Schriften des Raimond Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall*, cilt II: *Militärische Schriften*, (Ed. Alois Veltzé), Viyana, 1899: Wilhelm Braumüller, s. 544, 555.

205 Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında*, s. 115.

206 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave, 2002, s. 257; Feridun Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu," *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: TİMAŞ yay., 2010, s. 44.

207 Emecen, *Ateşli Silahlar Çağı*, s. 44. Uzun Harp için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana: VWGÖ, 1988 ve 1593-1606 Savaşında Osmanlı ve Habsburg ordularının karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz. Tibor Szalontay, "The Art of War during the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto: University of Toronto, 2004.

208 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 59.

Bu keyfiyet Osmanlı ordusundaki dönüşümün hızıyla mı yahut kimi zaman kadimin yeniye tercih edilmesiyle mi alakalıdır,[209] yoksa Osmanlılar, savaştıkları cephenin taktiğine göre mi bir ordu seferber ediyorlardı, tam olarak söyleyebilmek için başka araştırmalara ihtiyaç var. Fakat batıda, Habsburg hududunda coğrafyanın kendine özgü şartları ve serhaddin askeri niteliği, süvariden ziyade piyade ağırlıklı bir savaş tarzını dayatıyordu ve bölgede görünen Osmanlı ordusu da en azından 17. yüzyılın başından itibaren bu duruma göre şekil almıştı.[210] Askeri tercihler kadar mali zorunluluklar da bu dönüşümü etkiliyordu. Donanımlı bir sipahi, her ne kadar erken modern devletlerin tamamında olduğu gibi Osmanlılar için de tercihe şayan ise de oldukça masraflıydı; bunların sayısının azaltılması hazine için büyük bir tasarruf kaynağıydı.[211] Nihayet yüzyılın sonunda Macar Seferi (1697-1698) için seferber edilen ordudaki askerin yaklaşık yüzde 57'si piyadeydi. Eyalet askerleri ise toplamın onda birinden ancak biraz fazlaydı; kapu halkı ve sair kuvvetler hesaba katıldığında taşra kuvvetlerinin yüzde 30'undan fazlasını piyade asker meydana getiriyordu. Yani dönüşüm sadece merkezi orduyu değil, aynı zamanda taşra kuvvetlerini de etkilemişti.[212]

Timarlı sipahilerin savaşçı bir unsur olarak Osmanlı ordusunda geri plana düşmesi bu dönüşümün bir sonucudur. Ateşli silahların yaygınlaşmasının timarlı sipahinin Osmanlı ordusundaki rolünü azalttığı genel olarak kabul görür.[213] Keza dünya ekonomisindeki yapısal değişikliklere bağlı olarak timar sisteminin eski önemini kaybetmeye başlaması, enflas-

209 1632'de timar sisteminde yapılan ıslahatlar, timarlı sipahinin bir savaşçı olarak hâlâ gözde olduğunu göstermektedir. Bkz. Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s. 213.
210 Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s. 235.
211 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 75; Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s. 227. Avrupa sahnesinde de durum buna benzerdi, bkz. Geoffrey Parker, "Hanedan Savaşları (1494-1660)," *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014, s. 164.
212 Ayrıntılar için bkz. Géza Dávid ve Pál Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century," *Eurasian Studies The Skilliter Centre-Istituto per l'Oriente –Journal for Balkan, Eastern Mediterranean, Anatolian, Middle Eastern, Iranian and Central Asian Studies*, 4/2, 2005, s. 175-180.
213 Özer Ergenç, "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine," *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2013, s. 364-365; Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da Askerî Dönüşüm, 1500-1800," *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul: TİMAŞ yay., 2012, s. 250-251; Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipâhîleri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipâhî Olmak (1530-1647)*, Ankara: Berikan yay., 2011, s. 77-78.

yon sebebiyle sipahinin timarından elde ettiği gelirle geçimini sağlayamaması gibi nedenler de askeri sebeplerle birlikte timarlı sipahinin gücünü azaltıyor, timara rağbeti engelliyordu.[214] 15. yüzyılda yeniçeriler timarla mükâfatlandırılırken,[215] 16. yüzyılda timarlılar ulufeli olmak için şehzade ordularına nefer yazılıyordu.[216] 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yeniçeriler artık timara rağbet göstermeyecekti.[217]

Diğer taraftan Osmanlı maliyesi, artan harcamaları karşılamak adına, verimsizleşen timar yahut hasları iltizama vererek eyalet askerine tahsis edilen gelirleri merkezi hazinenin kontrolüne alıyordu.[218] Birbirini besleyen bu iki olgu, Osmanlı askeriyesinin ateşli silahların artan gücünü kabul ederek ordu terkibinde hafif süvari yerine piyadeyi tercih etmesi ve Osmanlı maliyesinin uzun ve pahalı savaşların masraflarını karşılamak için timar gelirlerini mukataalaştırması, imparatorluktaki askeri dönüşümünün iki veçhesidir.

18. yüzyıla gelindiğinde timarlı sipahilere ne olduğu sorusu hâlâ cevap beklerken,[219] yüzyılın başında Babıâli'nin imparatorluğun temel yapı taşlarından biri olan timar sistemini ıslah teşebbüslerinin akim kaldığını da hatırlatmak gerekir. Birbirini takip eden fermanlara rağmen timarlılar tevcih beratlarını yenilemiyor, sipahi sancağında oturmayıp başka işlerle meşgul oluyor, alaybeyleri daha fazla gelir elde etmek için kanunsuz işlere bulaşıyor, tevcihatta usulsüzlükler yapılıyordu.[220] Yine de Babıâli, savaş zamanında timarlı sipahiyi seferber etmekten geri durmuyordu. Osmanlı ordusunda piyadenin öne çıkmasına karşın, timarlılar da bilhassa kuşat-

214 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üni. yay., 1978, s. 111-112; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah yay., 2014, s. 302; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 61; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 14.

215 Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s. 204.

216 Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara: TTK yay., 1961, s. 85-86; Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 36.

217 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 169.

218 Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 313; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 303.

219 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 62.

220 Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri," *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2013, s. 369-370.

ma savaşlarında önemli hizmetler vermeye devam etmişlerdi.[221] Ancak özellikle 18. yüzyılda timarlı sipahiye sefer emri gönderilmesi, bunların savaş meydanında bulundukları anlamına gelmemektedir. Osmanlı-Habsburg ve Venedik Harbinde (1714-1718), 15 bine yakın sipahi sefere katılmamış, yaklaşık 60 bini ise düşmanı görmeden firar etmişti.[222]

Osmanlı ordusunun yeni bir çehre kazanmasının ve timar sisteminin dönüşümünün bir başka yansıması da serhaddi bekleyen garnizonların mevcudunun artması ve serhadlülerin timarlı kadrolardan ulufeli kadrolara geçişidir.[223] 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde devlet gelirlerinin yüzde 37'si timarlı sipahilerin tasarrufundaydı; toplam 37.521 timarın 9.653'ü Osmanlı kalelerindeki müstahfızlara tevcih edilmişti; kalanı eşkinci timarıydı.[224] Kapıkulu neferlerinin sayısının 27 bin civarında olduğu bir zamanda cebelüleriyle birlikte imparatorluğun timarlı kuvvetleri 70 ila 80 bin kişi arasındaydı.[225]

Ancak 17. yüzyıl boyunca, boşalan timarların müstahfızlara tahsis edilmesiyle, Osmanlı sarayı, ordusunda hafif süvari yerine garnizon askeri istihdam etmeye başlamıştı.[226] Her ne kadar bu eğilim serhadde mahsus değilse de, Osmanlılar sınır garnizonlarını güçlendirmek için özellikle serhad vilayetlerindeki timarları müstahfızlara veriyordu. Örneğin Bosna'da 17. yüzyıl boyunca timar sayısı artmış, ancak eyaletin sipahisinin Osmanlı ordusundaki katkısı azalmıştı.[227] 1669'da fethi tamamlanan Girit'te ise yerli kulu neferata müstahfız timarı tevcih edilmişti; neferatın önemli bir kısmı 3 bin ila 4 bin akçelik timar tasarruf ederken zabitlere 6 bin ila 20 bin arasında gelir getiren dirlikler verilmişti. Ancak

221 Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s. 212-215.
222 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 231; Ágoston, *Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da*, s. 252.
223 Bu dönüşüm 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı vesikalarından izlenebilmektedir. Limni Adası'ndaki timarlı müstahfızların hizmetlerinin karşılığını ulufe ile almaya başlamalarıyla timar defterinden kaybolmaları hakkında bkz. Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: TTK yay., 2014, s. 66.
224 Tabakoğlu *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 297.
225 Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipâhîleri*, s. 62.
226 Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s. 242 vd.
227 Linda Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century," *Osmanlı Araştırmaları*, 45, 2015, s. 10.

18. yüzyılın başında Girit'teki yerli kullarının timarları ellerinden alınıp ulufe tahsis edilecekti.[228]

Hafif süvariden garnizon askerine, müstahfız timarından ulufeye doğru dönüşümün Habsburg serhaddindeki izleri bahsine geçmeden önce kısaca hatırlatmak gerekir ki, Babıâli'nin bu siyasetine rağmen müstahfız timarları sayıca azalacak, fakat büsbütün kaybolmayacaktı. Buna dair bazı örnekler verilebilir. Eğriboz Kalesi'nde 1700 öncesinde timarlı müstahfız sayısı bin civarındayken, Mora Seferinin arifesinde bu sayı 242'ye kadar düşmüş, savaş kararı alan Babıâli, mahlûl gedikleri yeni timarlı müstahfız yazarak tamamlamıştı.[229] Kale ve palanka dizdarlarından[230] başka özellikle Bosna'da müstahfızlara hâlâ timar tevcih edilebiliyordu. Babıâli, eyalette gedik timar tasarruf eden müstahfızları Aralık 1702'de yoklaması için Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Mehmed'i görevlendirmiş, kendisine yardımcı olmak üzere birkaç zaim ile birlikte eyaletin timar defterdarı Ali'yi tayin etmiş ve gereğinin layıkıyla yapılması için Seyfullah Paşa'ya hüküm göndermişti.[231] Daha geç tarihli (1712-1713) bir icmalden ise İzvornik Sancağı'nda, yekûnu 410 bin akçeden fazla tutan timarlara İzvornik, Böğürdelen, Srebreniç, Srebrenika ve Sokol gibi kalelerde mevcut toplam 275 neferin tasarruf ettiği anlaşılmaktadır.[232]

Bu bilgiler Osmanlı askeri sistemindeki dönüşümün Bosna'da başka bir seyri olduğu anlamına gelmez. Vakıa Köse Halil Paşa zamanında dahi ulufe alan muhafız neferin kadimde olduğu gibi yine timarlarıyla kanaat etmelerine karar verilebiliyordu.[233] Daha sonraki senelerde de, Babıâli'nin tedbirleriyle şenlenen köy ve kazaların geliri yine timarlı müstahfızlara verilmiş, bunların hazineye kalan ulufeleriyle yeni nefer yazılmıştı.[234] Fakat Bosna askerinin ücretinin nasıl ödendiğine bakıldığında, müstahfız timarların bir genel eğilim-

228 Nuri Adıyeke, "Girit'te Askeri ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler-Gönüllüyan Zümresi," *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt IV/3, Ankara: TTK yay., 2010, s. 1615.

229 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 199.

230 Örneğin Temeşvar Eyaleti'nde Medova Palankası'nın dizdarı Mahmud'a ve keza Belgrad'da Kal'a-i zîr Dizdarı İbrahim'e timar tevcihi için bkz. BOA, C.TZ. 102/5057; İE.DH. 20/1885.

231 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 405/1455; 406/1458.

232 BOA, D.BKL. 74/49.

233 BOA, D.BKL. 31/16. Bu konuda bir başka örnek olarak bkz. AE.SMST.II 3/282.

234 BOA, D.BKL. 56/93; 63/98.

den ziyade sadece istisna olarak mevcut bulunduğu anlaşılabilir.[235] Nitekim Babıâli'nin garnizon askerlerinin ücretlerinin ödenmesine dönük siyaseti, müstahfız timarların lağvı ve ulufe için ocaklık tayin edilmesi şeklindeydi.[236]

Esasen serhad askerlerine ocaklık tahsisi Osmanlıların erken tarihlerden itibaren, timar gelirlerinin garnizon askerlerinin ulufe masraflarını karşılayamaz hale gelmesiyle birlikte başlamıştı.[237] Serhad kalelerindeki garnizon askerlerine timar yerine mukataa gelirlerinden ulufe tahsis edilmesine dair örneklere 15. yüzyılın ikinci yarısında da rastlanıyordu; bu dönemde Osmanlılar kale ve neferleri timarlı ve ulufeli olarak ikiye ayırıyordu.[238] Osmanlı-Habsburg sınırının askeri niteliğini vurgulamak üzere bir önceki başlıkta verilen sayılara tekrar göz atıldığında serhadde ulufeli neferlerin –temkinli bir tahminle– en geç 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timarlılardan daha fazla sayıda olduğu anlaşılacaktır. Hatırlatmak gerekirse, 17. yüzyılın ikinci yarısında sadece Budin, Varad ve Uyvar gibi kalelerdeki ulufeli nefer sayısı 18 binin üzerindeyken, Budin ve Temeşvar'daki timarlılar ise 14 bin civarındaydı. Üstelik garnizon kuvvetleri yerli kulu neferden ibaret değildi. Osmanlılar, özellikle de 16. yüzyılın sonundan itibaren merkezi ordunun önemli bir kısmını serhad kalelerinde muhafız olarak tutmaya başlamıştı. Bu durum savaşın mevsimlik olmaktan çıkarak uzun seneler boyunca süren bir mücadele halini almasının sonucuydu.[239] Osmanlı fetih siyasetinin sonraki hedefine bağlı olarak bir bölgede garnizon kuvvetlerinin sayısı artabilirdi.[240] Fetihten sonra ya da daha doğru bir ifadeyle Osmanlıların yeni ele geçirdikleri bölgeye nizam vermelerinin akabinde buradaki asker sayısı azalırdı; ancak bu, Osmanlıların serhad kalelerindeki nefer sayısını azaltmayı hedefledikleri anlamına gelmez. Bilakis barış zamanlarında da bu garnizonlarda önemli sayıda asker mevcuttu ve genel olarak 17. yüzyıl boyunca serhad kalelerindeki nefer sayısı –kaynakların işaret ettiği şekilde–

235 Ayrıntılar için bkz. *Osmanlı Askerî Serhaddi: Bosna Eyaleti* başlıklı bölüm.
236 Örneğin Belgrad ve etrafındaki palankaların muhafız neferlerine verilen nizam için bkz. BOA, İE.AS. 45/4076.
237 Moačanin, *Town and Country*, s. 130.
238 Göksel Baş, "Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s to Early 1500s)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2017, s. 18, 36-37, 42.
239 Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s. 222.
240 Murphey, *Functioning of the Ottoman Army*, s. 182.

artış göstermişti.[241] Bu artışın yukarıda izah edilen hafif süvariden piyadeye, timardan ocaklığa; serhad garnizonları söz konusu olduğunda timarlı müstahfızlardan ulufeli yerli kuluna doğru dönüşümün bir sonucu olduğunu ve bu sebeple Osmanlı askeri gücündeki gerçek artışı abartacak şekilde belgelere yansıdığını hatırda tutmak gerekir.[242]

Fakat ne var ki 18. yüzyılın başında, imparatorluğun dört bir yanındaki garnizonlara dağılmış yerli kulu neferlerinin sayısı, Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısını geçmişti; ancak sipahiler de hesaba katıldığında kapıkulu ordusunun mevcudu, yerli kullarından fazla çıkabiliyordu. Döneme ait Osmanlı bütçelerinde neferlere yapılan ulufe ödemelerine ait kayıtlar bu durum hakkında fikir verebilir.

Tablo 1. 18. yüzyılın başında Osmanlı ordusunda kapıkulu ve yerli kulu sayıları[243]

Yıl	Yerli kulu	Dergâh-ı âli yeniçerileri	Kapıkulları (Yeniçeriler dahil)
h.1112/m.1700-1701	65.039	50.102	75.028
h.1113/m.1701-1702	69.710	39.925	63.817
h.1114/m.1702-1703	70.845	40.139	62.934
h.1116/m.1704-1705	71.424	52.642	81.626
h.1122/m.1710-1711	68.001	43.562	67.962

Yukarıdaki tabloda h. 1112 ve h. 1116 senelerinde kapıkulu mevcudunun yerli kulu neferlerinin sayısının bariz biçimde üzerinde olduğu görülebilir ve bu durum, Amcazade Hüseyin Paşa'nın tedbiriyle ocaktan çıkarılan *yeniçeri taslakçıları*nın 1703 Edirne Vakasından sonraki karışıklıktan istifade ederek kendilerini yeniden deftere yazdırabilmeleriyle alakalıdır. Bununla birlikte tabloda verilen bazı senelere ait kapıkulu askerinin toplamına dair ayrıntılar, kapıkulları ile yerli kulu neferler arasındaki

241 Ágoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s. 214; Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 96.
242 Ágoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s. 215.
243 Tablo 1, 2 ve 3'teki bilgiler Mehmet Genç ve Erol Özvar'ın hazırladığı Osmanlı bütçelerinden derlenmiştir. Kapıkulları toplamı altında şu birliklere ait askerler bulunur: Dergâh-ı âli yeniçerileri, cebecileri, topçuları ve top arabacıları ile kapıkulu süvariler. Tabloda Osmanlı ulufeli ordusunun *asli* unsuru olarak kabul edilen Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudu, yerli kulu neferatın askeri gücünün oransal değerini vurgulamak için ayrı bir sütunda verilmiştir.

karşılaştırmayı daha ilginç hale getirmektedir. Örneğin 1710 bütçesinde, öncekilerden farklı olarak bütün kapıkulu birliklerindeki *mütekait, korucu* ve *nânhoregân* sayıları yazar. Buna göre Dergâh-ı âli yeniçerilerinin neredeyse dörtte biri emekliler, odaların ve başkentin korunması için sefere götürülmeyenler ve küçük yaştaki kimselerden oluşuyordu; bütün kapıkulları sınıflarından 12 bin kişi sefere gitmiyordu.[244] Bunları kapıkulu ordusu mevcudundan düşerek Osmanlı merkezi ordusunun gerçek gücünün ne olduğu hakkında fikir sahibi olabiliriz. Ancak şu da unutulmamalıdır ki yerli kulu nefer arasında, sayıları merkezi ordudaki kadar çok olmasa da, muharip olmayan (örneğin cami hizmetlileri gibi) zümreler de vardı. Bunların toplamını gösteren bir kayıt yahut araştırma olmadığından, kapıkulları ile yerli kulları arasındaki muharip güçlerin oranları üzerine yorum yapmak mümkün değildir.

Diğer taraftan, daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı garnizonlarındaki neferler yerli kulundan ibaret değildi. Babıâli, kalenin önemine göre belirli bir sayıda yeniçeri, cebeci, topçu vb. kapıkulu askerini serhadde muhafız olarak görevlendiriyordu. Yine bütçelerden hareketle ne kadar Dergâh-ı âli neferinin muhafız olarak garnizonlarda bulunduğunu öğrenebiliyoruz.

Tablo 2. 18. yüzyılın başında garnizon muhafazasındaki kapıkulu askerler

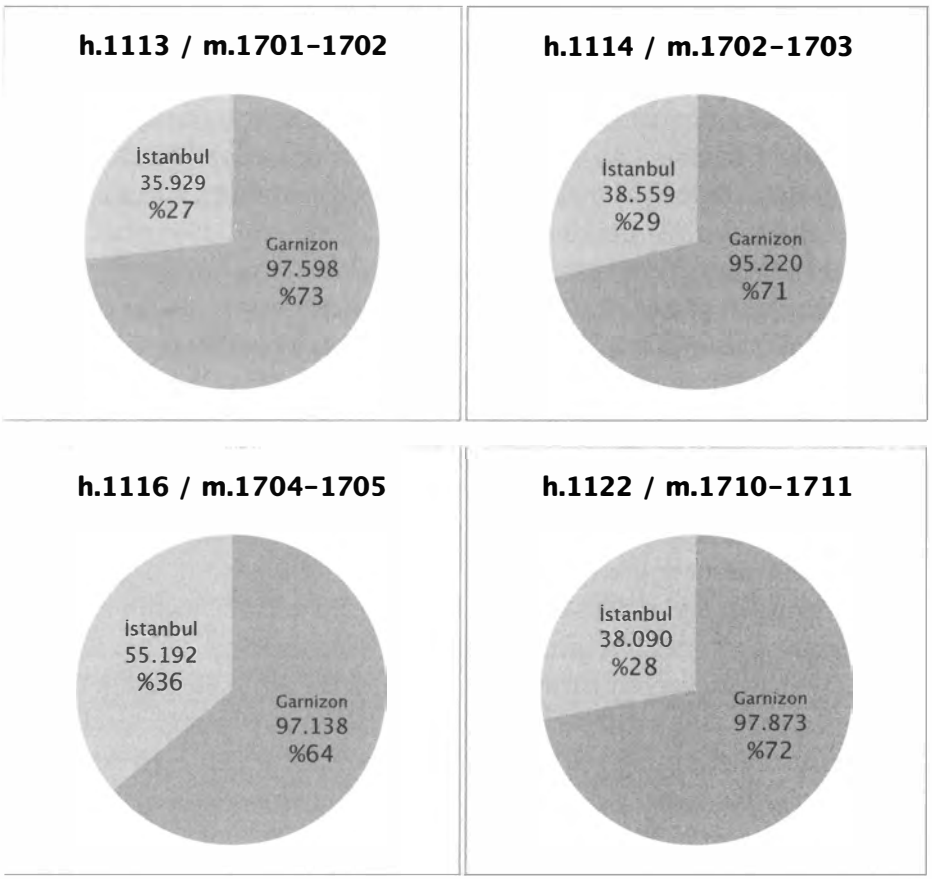
Yıl	Kapıkulları (Sipahi haricinde)[245]	Garnizon muhafızları	Muhafız kapıkulları oranı (%)
h.1113/m.1701-1702	50.818	27.888	54,87
h.1114/m.1702-1703	50.149	24.735	49,32
h.1116/m.1704-1705	64.493	24.714	38,32
h.1122/m.1710-1711	52.337	29.872	57,07

H. 1116'da serhad garnizonlarındaki muhafız kapıkullarının oran olarak azalması, Edirne Vakasından sonra yeniçeri mevcudunun artışıyla açıklanabilir. Bu istisna dışında sipahiler haricindeki kapıkulu askerinin yarıya yakını ya da daha fazlası imparatorluğun serhadlerinde görevlendi-

244 Genç ve Özvar (Haz.), *Osmanlı Maliyesi*, cilt II, s. 278-298.
245 Kapıkulu sipahiler muhafız olarak gönderilmediği için kapıkulu toplamına dahil edilmemiştir.

rilmişti; nispi ve sayısal olarak en yüksek değerler ise 1710 senesinde görülür ki bu durum muhtemelen sonraki sene savaşa dönüşecek Osmanlı-Rus ilişkilerindeki gerilimle ilgilidir. Serhad bekleyen kapıkullarının sayısı, yerli kulu neferlere eklendiğinde Babıâli'nin taşrada tuttuğu ulufeli asker sayısı hakkında daha belirgin bir tablo ortaya çıkar.

Tablo 3. 18. yüzyılın başında Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı ve oranı

Tablo 3'teki grafiklerde görüleceği üzere Babıâli, 18. yüzyılın başında ulufeli askerlerinin yüzde 64 ila yüzde 73'ünü taşra garnizonlarında istihdam ediyordu. Bu dönem içinde garnizon kuvvetlerinin sayısı 95 binin altına düşmemiş, genel olarak 97 binin üzerinde kalmıştı. Paşa kapılarındaki askerler ve timarlılarla birlikte taşradaki Osmanlı askeri gücü bu sayıdan çok daha fazla çıkacaktır.

Osmanlı garnizonlarında bulunan kapıkulu ve yerli kulu neferlerin ne kadarının serhad kalelerinde muhafız olduğu Osmanlı bütçelerinden hareketle ortaya konulamadığı gibi, kapıkullarının imparatorluk içindeki dağılımlarını gösteren icmaller arşiv evrakı arasında bulunduğu halde, yerli kulu nefer için toplu bilgi olmaması sebebiyle yukarıdaki tabloyu tamamlayacak önemli bir parça eksik kalmaktadır. Mamafih bu askerin önemli bir kısmının *serhadd-i mansûre*yi koruduğunu tahmin edebiliriz, zira her ne kadar Osmanlı coğrafyasında nizama ihtilal getiren isyanlar eksik olmasa da, asıl tehdit dışarıdan bekleniyordu. Üstelik kalelerin, düşmanın birinci hedefine dönüştüğü bir çağda, erken modern devletlerin ordularının önemli bir bölümünü garnizonlarda istihdam etmeleri de son derece olağandı. Ancak Osmanlılar, daimi ordunun oransal olarak büyük bir kısmını garnizonlarda tutmakla çağdaşı diğer devletlerden farklılaşır. Örneğin 1712'de, imparatorluğun kuzeydeki komşusu Rusya, kendi askeri devrimini tamamlamak üzere olduğu yıllarda, ordusundan yaklaşık 65 bin neferi garnizon muhafazasına ayırmıştı. Ne var ki Petro'nun ordusundaki garnizon askerlerinin toplam içindeki oranı yüzde 37 gibi düşük bir seviyedeydi. Aynı tarihte Rus ordusunun mevcudu 175 bin civarındaydı.[246]

Fransa'da ise bir başka manzara vardı. 1630'larda 30 bin civarında olan garnizon askerlerinin sayısı sadece kırk yıl sonra, 1678'de, 116 bini geçmişti. 18. yüzyılın hemen başında ülkenin dört bir yanına dağılmış kalelerdeki asker mevcudu 173 bine ulaşmıştı. Bu yüksek sayıya rağmen, Fransız askeri mühendisi ve uzmanı Vauban, ordunun sadece yüzde 40 ile 45'inin savaş zamanında tabyaların arkasında beklediğini tahmin ediyordu. Bu dikkat çekici durum, XIV. Louis'nin fetihçi siyaseti sonucunda Fransız ordu-

246 John L.H. Keep, *Soldiers of the Tsar Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford: Clarendon Press, 1985, s. 136.

sunun mevcudundaki inanılmaz artışın bir görünümünden ibarettir; kralın savaş makinesinde harp zamanında neredeyse 380 bin nefer bulunuyordu.[247]

Aynı tarihlerde Habsburg ordusunda kaç askerin garnizon muhafazasında olduğuna dair bilgi bulunmuyor. Esasen Viyana, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı hududundaki kalelerde ulufeli asker (*Ordinari Kriegsvolk*) istihdam ediyordu. Düzenli orduya geçiş ise, ancak Otuz Yıl Savaşları sonrasında, askerlerin bir kısmının (37 bin nefer) terhis edilmemesiyle mümkün olabilmişti.[248] Sonraki yıllarda Habsburg İmparatorluğu'na özgü sorunlar sebebiyle daimi ordunun mevcudu Büyük Harp öncesinde ancak 80 bine kadar çıkarılabilmişti; bunlardan başka garnizonlarda ve askeri serhadde 27 ila 28 bin kişilik bir kuvvet daha vardı.[249] Karlofça Anlaşması akabindeki terhislerden sonra ordunun kâğıt üstündeki gücü yeniden 80 bine kadar düşecek, bunların da ancak 55 bini bilfiil hazır bulunacaktı.[250] Bir yandan İspanya Veraset Savaşı, diğer taraftan Viyana'yı dahi tehdit eder boyuttaki Kuruc İsyanı, Hofburg'un askeri harcamalarını artırarak daha kalabalık bir ordu beslemesine sebep olmuştu; bu iki badireyi de atlattığında Habsburg ordusunun kâğıt üstündeki gücü 130 binin üzerindeydi.[251] Macaristan ve Erdel'de ise neredeyse 39 bin kişilik Habsburg ordusu vardı.[252]

Osmanlı sınırında Habsburg askeri gücü hakkında, Viyana'nın bölgede kurmak istediği askeri düzeni takip ederek, daha net bir tasvir yapılabilir. 3 Mart 1699'da, zamanın Saray Harp Şurası Başkanı (ve Viyana Kuşatmasında Habsburg başkentinin müdafii komutanı) Ernst Rüdiger von Starhemberg, yeni sınır hattında nasıl bir askeri strateji takip edilmesi gerektiğine dair rapo-

247 John A. Lynn, *Giant of the Grand Siècle The French Army, 1610-1715*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1997, s. 48, 62-63.
248 Michael Hochedlinger, "Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, stehendes Heer und 'Staatsverdichtung' in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie," *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart: Franz Steiner, 2006, s. 231-232.
249 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 103.
250 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 104.
251 Otto Fenzl, "Zustandekommen, Vorbereitung und Druchführung des Türkenkrieges 1716-1718," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1950, s. 23; Michael Hochedlinger, "'Onus Militare'. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500-1750," *Kriegsführung und Staatsfinanzen Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*, (Ed. Peter Rauscher), Münster: Aschendorff Verlag, 2010, s. 115.
252 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 190.

runu I. Leopold'e takdim etti. Daha önce Osmanlı sınırında Habsburg askeri varlığının dayanağı olacak kaleler bahsinde önemine işaret edilen bu rapor, tekrar etmek gerekirse Arad, Segedin, Petervaradin, Ösek ve Brod kalelerinin tahkim ve tamir edilmesini öngörüyordu. Macaristan'da stratejik önemi bariz olan Budin, Zigetvar, Kanije, Gran ve Komorno gibi kaleler küçük ölçekli garnizonlarla işgal edilecek, fakat diğerleri bir isyan halinde düşmanın eline geçmemesi için yıkılacaktı.[253] Bu kalelerde Habsburg askeri serhaddindeki *grenzer*ler haricinde 21.254 piyade, 8.100 süvari, toplam 29.354 nefer muhafız olarak bulundurulacaktı. Garnizon büyüklükleri itibariyle Arad (3 bin), Sathmar (2 bin), Kaschau (2 bin), Eğri (bin), Büyük Varad (bin), Petervaradin (2.500) ve Ösek (3.300) kaleleri öne çıkıyordu. Segedin ve Brod'da ise konumları itibariyle büyük garnizonlar tutmak gereksizdi.[254]

Starhemberg Planı, Habsburg askeri makamlarının yeni sınırın tahkim ve askeri manada yeniden örgütlenmesine yönelik tek planı da değildi. Karlofça Anlaşmasından bir sene sonra, Graz'daki Harp Şurasının yetkilileri, kendi sorumluluk alanlarındaki bölgeler için (Hırvat ve Slavon generallikleri) bir plan hazırlamış ve Bihke'nin karşısındaki vadinin ve Lika topraklarının tahkim edilmesi gerektiğini Viyana'ya bildirmişti.[255] Keza Erdel Valisi Rabutin, bu geniş toprak parçasını elde tutabilmek için asgari 6 ila 7 bin piyadeyle birlikte beş ya da altı süvari alayına ihtiyaç olduğunu yazmıştı.[256]

Fakat Habsburg planlarının önemli bir kısmı kâğıt üstünde kaldı. Örneğin Petervaradin Kalesi'nin komutanı Nehem, 1706 tarihli bir raporunda, askeri serhaddeki ordunun büyük bir kargaşa içinde bulunduğunu, yollar ve geçitlerin kötü inşa edildiğini ve korumasız kaldığını, firarların garnizonların gücünü büyük ölçüde azalttığını haber veriyordu.[257] Kuruc İsyanından hemen sonrasına ait bir icmalde, Habsburgların Macaristan'daki askeri gücü

253 Yukarı Macaristan'da 1703'e kadar 20'den fazla kale yıkılacaktı; 17. yüzyılda bölgesine hâkim olan Uyvar Kalesi'nin 1728'de yıkılmasıyla Starhemberg Planının bu kısmı tamamlanmıştır. Bkz. Ivan Mrva, "Vom Brennpunkt zur Peripherie. Festungswesen und Innovation auf dem Gebiet der heutigen Slowakei im 18. Jahrhundert," *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum: Winkler Verlag, 2005, s. 19-20.

254 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 210: Türkenkrieg 1698-1699, 1699/13/3.

255 OeStA, KA, İÖ.HKR Akten Kr. 20: Croatica, 1700 August 14.

256 Hlavka, *de Rabutin*, s. 35.

257 OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 844r. Juni nr.285.

resmedilir. Buna göre Macaristan'da 29.400 nefer olması gerekirken, firariler, hastalar ya da başka sebeplerle birliğinde olmayanlar bir kenara ayrıldığında bu sayı 25.408'e düşüyordu.[258] Aynı cetvele göre Erdel'de 9.540 neferlik (*Sollstand* yani kâğıt üstünde) bir kuvvet bulundurulduğu da hesaba katıldığında, Viyana'nın Osmanlı sınırında ücretini merkezi hazineden karşıladığı 39 bin kişilik bir ordu tutmak istediği ortaya çıkar. Buradan hareketle Habsburg ordusunun Osmanlı sınırında istihdam ettiği asker sayısının genele oranını tahmin etmek kolaylaşır. 1711'de, yani henüz İspanya Veraset Savaşı ve Kuruc İsyanı sebebiyle celp edilen askerler terhis edilmemişken Habsburg ordusunda 130.622 nefer bulunuyordu.[259] Buna göre Habsburg hazinesinden ulufesini (Alm. *Sold*) alan askerin (Alm. *Soldat*) neredeyse yüzde 30'u Osmanlı sınırında yahut çok yakınındaydı. İmparatorluğun bütün garnizonlarındaki asker mevcudu ve oranının bunun çok üzerinde olması gerekir.

Sınırın diğer tarafında yaklaşık 40 bin kişilik bir ordu (*Grenzer*ler ile birlikte bu sayının çok daha yukarıda olması icap eder.) bulunması Osmanlıların, Habsburg serhaddindeki askeri stratejilerini belirlemelerinde ne derece etkiliydi? Ya da bir başka soru: Babıâli'nin çağdaşı diğer Avrupalı devletlere nazaran daimi ordusunun büyük bir kısmını taşra garnizonlarında tutmasının bir sebebi de batı sınırındaki Habsburg gücünü dengelemek ihtiyacı mıydı?

Osmanlıların yeni sınır hattındaki askeri stratejisini açıklayan bir belge bulunmaması sebebiyle bu sorulara cevap vermek kolay değildir; ancak Habsburg serhaddinde takip edilen Osmanlı askeri stratejisini ortaya koyarak buna dair bir yorumda bulunmak mümkün olabilir. Bir defa daha tekrar etmek gerekirse, Babıâli'nin Habsburg serhaddindeki askeri stratejisinin en önemli unsuru güçlü garnizonlarla serhaddini takviye etmekti. Bu nedenle, Osmanlı maliyesini rahatlatmak üzere merkezi ordunun mevcudunu azaltmak için tedbirler alınırken, Habsburg serhaddini korumak üzere yeni neferler yazıldı. Babıâli, Karlofça Anlaşmasını takip eden birkaç senede, Bosna'dan Temeşvar'a uzanan bölgeye yeni askeri nizamlar verdi: Bosna'ya Halil Paşa nizamı, Belgrad'a Budin nizamı, Temeşvar'a ise Eğri

258 OeStA, KA, HKR Akten Kr. 114, Exp.1712 April 296. Bu sayıya sınır hattı boyunca uzanan *grenzer*ler dahil değildir.

259 Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 115. Bu sayı da Habsburg ordusunun kâğıt üstündeki gücünü gösterir.

nizamı. Bu nizamlar, esas olarak yerli kulu nefer sayısının Belgrad ve Temeşvar'da 1683 öncesinde Osmanlı Macaristan'ının iki önemli askeri merkezi olan Budin ve Eğri'ye kıyasen yeniden düzenlenmesini, Bosna'da ise öncesine nazaran daha fazla asker yazılmasını öngörüyordu.

Fethinden itibaren Osmanlı askeri serhaddi olan Bosna'da, 1645'te, eyaletteki çeşitli kalelere dağılmış toplam 14.262 yerli kulu nefer bulunuyordu.[260] 1645 itibariyle Bosna Eyaleti'nin coğrafyası daha büyüktü; 1699'da Zaçesna, Kırka ve Pojega sancakları kaybedilmiş, Bosna ve Hersek'teki bazı önemli kaleler de elden çıkmıştı. Eyaletin coğrafyasının küçüldüğü, müstahkem mevkilerin sayısının azaldığı ve yenisinin yapılamadığı bir dönemde, üstelik bölgenin insan kaynaklarını tüketen bir harpten sonra, Babıâli'nin daha az sayıda askerle bir savunma örgütlemesi beklenebilirdi. Ancak Halil Paşa nizamı ile eyaletteki asker sayısı 16 binin üzerine çıktı. Halil Paşa'nın halefleri Elçi İbrahim Paşa ve Osman Paşa'nın valiliği senelerinde ise Bosna'daki yerli kulu muhafız sayısı 20 bine yaklaşacaktı.[261] Basit bir hesaba göre, 1700'de eyaletteki asker sayısı yaklaşık 2 bin daha fazlaydı; sonraki senelerde yazılan yeni neferlerle, bir önceki yüzyıla kıyasla Bosna'daki Osmanlı ordusunun asker sayısı takriben yüzde 37 oranında artmıştı. Ancak bu artışta timarlı müstahfızların ulufeli yerli kuluna dönüşmesi sürecinde, müstahfızların da artık defterde görünür hale gelmesinin etkisi olsa gerektir.

17. yüzyılda Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı askerinin sayısı muhtemelen görmezden gelinecek kadar küçüktü. Kale, Budin'in fethi ve bir eyalet olarak teşekkülünden itibaren serhadden uzakta kalmış ve askeri önemini ancak Macaristan seferlerinde ordunun kışlağı olarak koruyabilmişti. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Belgrad Kalesi, 1683-1699 Harbinde yeniden serhadd-i mansûrenin en önemli mevkilerinden biri olmuştu. Bu önemin farkında olarak Babıâli, kaledeki garnizonu barış zamanında da güçlü tutmak istemişti. Bu amaçla yeni nefer yazılarak Belgrad garnizonundaki asker sayısı 5.566'ya tamamlandı.[262] Yeni nizamı tamamlandığında Belgrad, Habsburg serhaddinde Osmanlı askeri gücünün sıklet merkezi olurken, etrafındaki kale ve palankalarla birlikte bir savunma ünitesi meydana getirecek şekil-

260 BOA, D.BKL.d. 32182.
261 BOA, D.BKL.d. 32294, s. 10.
262 BOA, KK.d. 4895, s. 3.

de bir muhafız paşanın emrine verilmişti. Bu kale ve palankalarda 5 binin üzerinde yerli kulu nefer bulunuyordu.[263] Belgrad havalisindekilerle birlikte bölgedeki Osmanlı yerli kulu askerinin sayısı 10.500 civarındaydı.

Eğri nizamı gereğince Temeşvar Kalesi'nin yerli kulu mevcudu da uzun süren çabalar neticesinde 4.288'e çıkarıldı.[264] Böylelikle Habsburg serhaddindeki yerli kulu nefer sayısı 31 bini geçmişti. Bu dönemde (1699-1703) Osmanlı hazinesinden ulufe alan yerli kulu sayısı ise 65 bin ila 71 bin arasındaydı. Şu halde kabaca yapılmış bir hesaba göre, Babıâli'nin yerli kulu nefer mevcudunun aşağı yukarı yüzde 45'i Habsburg sınırındaki kalelerde bulunuyordu. Üstelik Habsburg hududundaki Osmanlı askeri gücü yerli kulu neferlerden ibaret de değildi.

Osmanlıların serhad kalelerini merkezi ordunun askerleriyle takviye ettiklerine daha önce değinilmişti. Kapıkulu ocaklarına mensup zümrelerden, Dergâh-ı âli yeniçerileri, cebecileri, topçuları ve top arabacıları ile humbaracı ve lağımcıları nöbet usulü ile garnizon görevlerine tayin edilirdi. Savaş yıllarında yahut savaştan hemen sonraki senelerde, Babıâli bölgede askeri nizamını tesis etmeden önce, bir kaledeki garnizonun önemli bir kısmını Dergâh-ı âli yeniçerileri meydana getirirdi. Daha sonra kapıkulu askerinin yerini yerli kulu neferler alırdı. Örneğin Uyvar'da, fethi takip eden ilk senelerde Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayıca çoğunluğu oluşturduğu bir garnizon bulunuyordu. 1663'te kalede 1.442 Dergâh-ı âli yeniçerisi vardı; 1667'de bunların sayısı 1.430'a gerilemişti. Topçu ve cebecilerle birlikte kapıkulları toplam 1.699 neferdi ki garnizon mevcudu ancak 2.546 idi. Sonraki yıllarda imparatorluğun merkezinden gönderilen yeniçerilerin sayısı 635'e kadar düşecekti. Ne var ki 1683-1699 Harbinde Osmanlılar, Uyvar'daki garnizonu yeniden merkezi ordunun askerleriyle takviye ettiklerinde yeniçeri sayısı 2.485'e ulaşmıştı.[265]

263 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 211.
264 BOA, KK.d. 4898.
265 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 62-63; Muhammed Fatih Çalışır, "War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province, 1663-1685," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009, s. 53-54; Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s. 156. Uyvar'da Osmanlı garnizonuna dair sayılar, aynı yıllar söz konusu olduğunda dahi, her üç çalışmada da farklıdır. Bunun sebebi, muhtemelen farklı dönemlere ait mevâcib kayıtlarının kullanılmış olmasıdır. Buradaki bilgiler, garnizonlardaki dergâh-ı âli yeniçerileri sayısının zaman içindeki değişimini daha açık biçimde gösterebilmek için en büyük ve en küçük sayıların alınmasıyla oluşturulmuştur.

Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı durağan değil bilakis dinamikti ve garnizon büyüklüğünü belirleyen faktör Osmanlı askeriyesinin nabzının nerede attığıyla doğrudan ilgiliydi. İmparatorluk genelindeki Dergâh-ı âli askerinin dağılımı da Osmanlıların savunma ihtiyaçlarını göstermesi bakımından önemlidir.[266] 18. yüzyılın başına ait bir Dergâh-ı âli yeniçerileri icmal defteri bu konuda bir şeyler söyleme imkânı verir.

Tablo 4. 1701-1702'de bazı garnizonlardaki Dergâh-ı âli yeniçeri sayısı[267]

Kale	Mevcut	Kale	Mevcut
Bağdat	4167	Eğriboz	799
Belgrad	2517	Ace (Kırım)	685
Kandiye	1700	İnebahtı	668
Kefe	986	Temeşvar	656
Özü ve Kılburun	950	Acu (Kırım)	525
Bender	907	*Van*	523
Hanya	825	Babadağı	508

Yukarıdaki tabloda yer verilmeyen Selanik, Şam-ı Şerif, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Sakız, Limni vb. kalelerde de Osmanlılar Dergâh-ı âli yeniçerilerini muhafız olarak bulunduruyorlardı; ancak bunların hiçbirinde yeniçerilerin mevcudu 500'ü geçmez. Kapıkulu yeniçerileri mevcuduyla dikkat çeken garnizonların başında imparatorluğun İran serhaddinde bulunan Bağdat Kalesi gelir. İcmaldeki bilgilere göre Bağdat'ta 3.382 Dergâh-ı âli yeniçerisine, ayrıca 785 nefer daha ilave edilmiş ve böylelikle garnizondaki muhafız yeniçeri sayısı 4 bini geçmişti. Diğerlerine kıyasla bir istisna olduğu ilk bakışta anlaşılan Bağdat'taki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısının bu denli fazla olması, muhtemelen şehrin geçmişte bir yerli kulu isyanı neticesinde Safevilerin eline geçmesiyle ilgilidir. 12 bin neferi bulan Bağdat Kalesi'nin yerli kulu askerine komutanlık eden Bekir Subaşı'nın Osmanlı

266 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 81.

267 BOA, MAD.d. 1729. Yeniçeri mevcudu 500'ün üzerindeki garnizonlar listelenmiştir. İtalik karakterli yazı ve sayılar belgenin durumu sebebiyle okunmasında güçlük çekildiğine işaret eder. İcmalde h. 1113/m. 1701 senesinde çıkan mevâcib kıstlarına göre birden fazla kayıt da bulunabildiği halde, iki kayıt arasında anlamlı değişiklikler olmadığı için buraya yalnızca biri alınmıştır.

Irak'ının merkezi olan bu kale ve şehri, üzerine gönderilen orduyu yendikten sonra İran'a teslim etmesi 1623'te Osmanlı-Safevi Harbini başlatmıştı.[268] Osmanlılar Bağdat'ı tekrar ele geçirdiklerinde (1638) burada 3.800 Dergâh-ı âli yeniçerisini muhafız olarak tuttular.[269] Şu halde Dergâh-ı âli yeniçerileri, yalnızca serhad garnizonlarını düşman tehdidine karşı takviye etmiyor, aynı zamanda kaleyi diğer *Osmanlı* unsurlarından da koruyordu.

1701-1702'de Osmanlı serhadlerindeki garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu itibariyle Bağdat'ı, batı serhaddinin kilidi Belgrad takip ediyordu. İcmalde esasen Belgrad Kalesi'ne ait, her ikisi de h. 1113 senesinden iki kayıt bulunur. H. 1113 masar ve recec mevâcib[270] kayıtlarına göre Habsburg sınırındaki kaleye 2.517 Dergâh-ı âli yeniçerisi muhafız olarak tayin edilmişti. Aynı senenin reşen ve lezez döneminde Belgrad yakınlarındaki Fethülislam Kalesi'ndeki 72 neferle birlikte ceman 2.456 kapıkulu yeniçerisi imparatorluğun batısındaki en önemli kaleyi işgal ediyordu. Söz konusu defterde Temeşvar'daki Dergâh-ı âli yeniçerileri için de iki farklı kayıt bulunur. Osmanlı Macaristan'ının bu dönemdeki dikkate değer tek garnizonunda 656 nefer yeniçeriye masar ve recec dönemleri için ulufe ödenmiş, sonraki iki kıst döneminde ise yeniçeri sayısı 645'e gerilemişti.[271] Habsburg serhaddindeki gelişmelere bağlı olarak Babıâli buradaki kapıkulu yeniçerilerinin sayısını daha da artırma yoluna gidecekti. Örneğin Kuruc İsyanı sebebiyle 1703-1704'te 500 Dergâh-ı âli yeniçerisi Belgrad'a ve Temeşvar'a takviye olarak gönderildi.[272]

Tablo 4'teki sayıların gösterdiği kadarıyla Babıâli'nin serhad garnizonlarında tuttuğu muhafız yeniçeri sayısı nadiren bini aşıyordu. Bağdat ve Belgrad haricinde Girit'in en büyük ve en önemli kalesi olan Kandiye'de binin üzerinde (1.700) kapıkulu yeniçeri vardı. Bunlar dışında Osmanlılar genellikle 500 ila bin arasında Dergâh-ı âli yeniçerisini serhad muhafazasına

268 Bekir Subaşı İsyanı için bkz. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, cilt II, s. 516 vd.
269 Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I: *Yeniçeriler*, İstanbul, 1299, s. 102-103.
270 Bâbıâli, mevâcib yani nakit ödeme yaptığı maaşları taksitler halinde öderdi. İleride bu usul hakkında bilgi verileceğinden burada şimdilik şunu belirtmekle yetinelim: Masar muharrem, safer ve rebîü'l-evvel aylarının; recec Rebîü'l-âhir, cemaziye'l-evvel, cemaziye'l-ahir aylarının; reşen receb, şaban ve ramazan aylarının; lezez ise şevval, zi'l-ka'de ve zi'l-hicce aylarının yer aldığı dönemlerdir.
271 Belgrad ve Temeşvar kalelerine dair verilen bilgiler için bkz. BOA, MAD.d. 1729, s. 3-4.
272 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 723.

göndermişti ve bunların önemli bir kısmı kuzeyde, Kırım civarındaydı. Mezkûr icmalin gösterdiği en dikkat çekici bilgi ise Bosna Eyaleti'ndeki hiçbir kaleye Dergâh-ı âli yeniçerisi gönderilmemesidir ki diğer icmaller de incelendiğinde Bosna'da kayda değer sayıda yeniçeri bulunmadığı ortaya çıkar.

Yeniçeriler serhad garnizonlarına muhafız olarak gönderilen yegâne kapıkulu zümresi değildi; cebeciler, topçular ve top arabacıları da garnizon muhafızları arasında önemli bir yer tutuyordu. 1702-1703'te Belgrad'da 740 cebeci, 407 topçu ve 67 top arabacı olmak üzere diğer kapıkulu ocaklarından toplam 1.214 nefer muhafız olarak bulunuyordu. Temeşvar'da Dergâh-ı âli topçu ve cebecilerinin toplamı ise 367 idi.[273] Bu yardımcı sınıflarla birlikte Belgrad ve Temeşvar kalelerindeki kapıkulu askerlerinin mevcudu 4.754 civarındaydı ve bu sayı (İki farklı seneye ait icmal bilgilerinden bir toplama ulaşıldığı unutulmalıdır.) serhad muhafazasına gönderilen kapıkulu askerlerinin yüzde 17 ila 19'una karşılık geliyordu.

Farklı senelere ait olsalar bile bu sayılardan hareketle imparatorluğun batısındaki iki önemli garnizonda istihdam edilen ulufeli asker miktarını tespit edebiliyoruz. 18. yüzyılın başında Belgrad'da 9.297, Temeşvar'da ise 5.311 nefer serhadd-i mahrûseyi koruyordu. Şu halde, Habsburg serhaddinde Babıâli'nin ne kadar ulufeli asker istihdam ettiğini ve bunların imparatorluğun garnizonlarında bulunan askeri gücün toplamının ne kadarına tekabül ettiğini söyleyebiliriz: Karlofça Anlaşmasını takip eden senelerde Babıâli'nin Habsburg serhaddine yeni askeri nizamını verdikten sonra, Belgrad Kalesi'nde ve ayrıca havalisinde, Temeşvar'da ve Bosna'da mevcudu 40 bine yaklaşmış bir daimi ordu bulunuyordu. Bu sayı –ihtiyatla hesap edildiğinde bile–[274] Osmanlı ordusundaki ulufeli askerin yüzde 25'ine, imparatorluğun garnizonlarındaki askerlerin ise yüzde 40'ına tekabül ediyordu. Daha önce belirtildiği gibi Habsburglar da aşağı yukarı aynı sayıda bir askeri gücü Osmanlı sınırında tutuyordu. Bu sayılara bakarak her iki imparatorluğun da, hemhudut oldukları coğrafyada yekdiğerine kıyasla sayıca neredeyse denk bir ordu beslediği ve her ikisinin de askeri gücünün büyük bir bölümünü serhadde konuşlandırdığı anlaşılacaktır.

273 BOA, D.BŞM.d. 1029, s. 3-4.

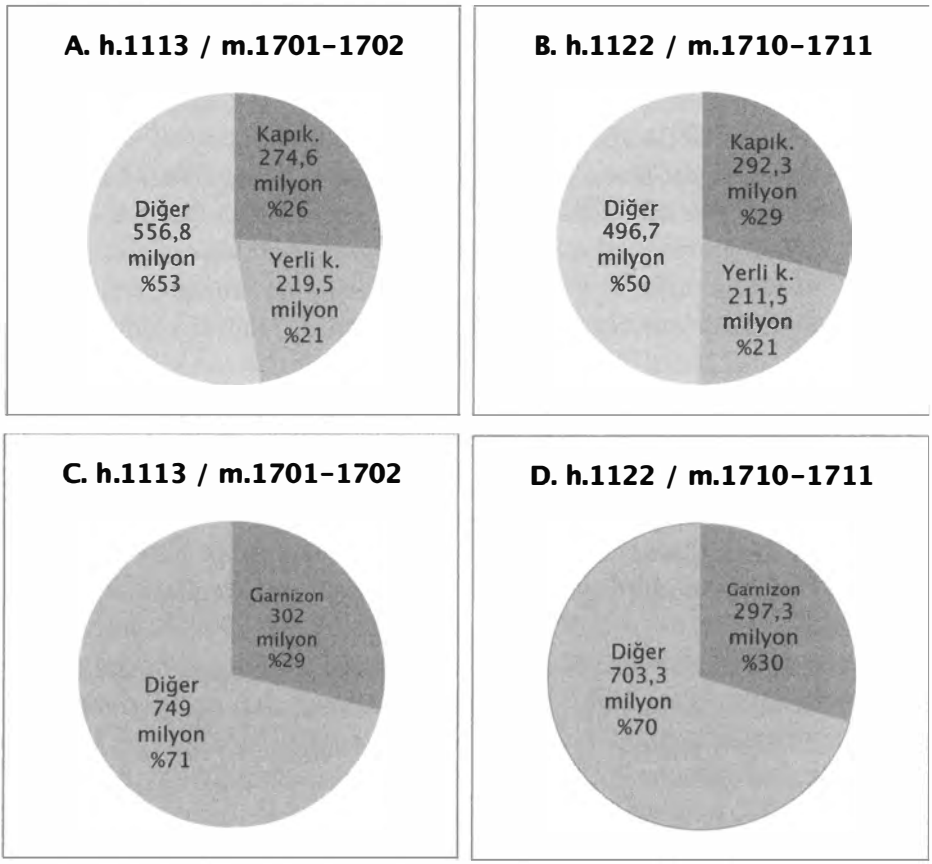
274 En kalabalık asker mevcudu üzerinden h. 1116/m. 1704-1705 bütçesine göre hesaplanmış; Habsburg serhaddindeki asker mevcudu ise 39 bin olarak kabul edilmiştir.

Fakat Babıâli'nin nefer yazarken tek kaygısı sınırın diğer tarafındaki düşmanın gücü değildi. Belgrad, Temeşvar, hatta Banaluka ve Bihke kalelerine elbette ki Babıâli'nin memâlik-i mahrûseyi Habsburg işgalinden korumak için uygun gördüğü sayıda nefer konmuştu. Keza kimi zaman *lüzumlu/lazımlı mahal* olduğu gerekçesiyle de nefer yazılabiliyordu.[275] Bölgenin sosyoekonomik durumu da nefer tahriri için bir gerekçe olabilirdi. İlginç bir vaka olarak şu örnek zikre değer: Bosna'da Belgradcık yahut Glamuc Kalesi'nin yaz ve kış kalabalık bir garnizonla korunması gerektiğinden başka "*gaza ve cihâd ile meşhûr* [...] *berâtlı neferâtından mâ'adâ harb ü darbe kâdir vâfir ahâlisi olmağla serhadd-i mezbûrda nefer kayd olmadıkça kimi yeniçeri ve kimi sekbânlığa heves idüb* [ihtiyaç halinde] *mevcûd bulunmazlar*" korkusuyla reayadan kimseler eyaletin valisi el-Hac Mustafa Paşa arzıyla yerli kulu kadrolarına kaydedilmişti.[276]

Babıâli'nin hangi sebeple olursa olsun *müceddeden nefer tahririnde*, yani yeni ulufeli asker kadrosu tahsis ederken dikkat ettiği en önemli husus, askeri harcamaların Osmanlı hazinesine daha fazla külfet oluşturmamasıydı. Bu nedenle garnizonlardaki yerli kulu nefer mevcudu da sabit tutulmaya çalışılırdı ki bu 18. yüzyıl öncesinde de görülen bir askeri/mali tedbirdir: 1568'de Budin beylerbeyine eyaletindeki artan nefer mevcudunu yeniden asıl sayısına çekmek üzere mahlûl gediklere tevcih yapılmaması, mevcut olmayanların defterden düşülmesi gibi bir dizi önlem almasını emreden hüküm buna örnektir.[277] Karlofça Anlaşmasından sonra bir taraftan merkezi ordunun şişmiş mevcudunu azaltırken, Babıâli'nin diğer taraftan Habsburg serhaddinde yerli kulu sayısını artırma yoluna gittiği daha önce söylenmişti. Fakat burada da Babıâli, imparatorluk maliyesinin imkânlarını fazla zorlamaktan kaçınıyordu. Ne var ki İstanbul'un hesabı, nefer tahrir edilen bölgedeki askeri işgücü piyasasının gerçekleriyle örtüşmeyebilirdi. Böyle durumlarda maliyetin artması pahasına askeri öncelikler gözetiliyordu. Örneğin Temeşvar'a Eğri nizamı verilirken yevmî 10 akçeden süvari yazılamamış, garnizon için öngörülen asker sayısının tamamlanması için Babıâli'nin günlük 15 akçeden süvari istihdam etmeyi kabul etmesi gerekmişti.[278]

275 Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 31/1; 31/16; AE.SAMD.III 126/12432.
276 BOA, İE.AS. 68/6109.
277 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 33.
278 BOA, KK.d. 4898, s. 2.

Tablo 5. 18. yüzyılın başında Osmanlı bütçesindeki ulufe harcamaları[279]

Bosna Valisi Köse Halil Paşa'ya, barış ilan edildiğinde, önceden ilam ettiği nizam üzere nefer tahrir etmemesi gerektiğini bildiren hüküm,[280] bu anlamda İstanbul'daki devlet ricalinin –çağdaşı diğer başkentlerde olduğu gibi– savaş ve barış zamanı için iki farklı nefer mevcudu düşündüğüne işa-

279 Genç ve Özvar'ın yayınladığı bütçelerden hareketle hazırlanmıştır. Akçe hesabıyladır.
280 BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 582/2678.

ret eder. Yine de Babıâli, Halil Paşa'nın imparatorluğun hem Habsburg hem de Venedik serhaddindeki eyaletine önceki senelerde olduğundan daha fazla asker yazmasına da itiraz etmeyecekti. Fakat sonraki yıllarda Bosna'daki nefer sayısının Babıâli'nin siyasetinin hilafına artması sebebiyle, 1708-1709'da Mustafa Paşa nizamı olarak anılacak bir tanzim ve terhis dönemi yaşanacaktı.

Osmanlı hazinesinden yapılan harcamalara bakıldığında, Babıâli'nin niçin askeri ve mali öncelikleri arasında bir denge gözettiği anlaşılır. Tablo 5'teki A ve B grafikleri, ilgili bütçe senelerinde Osmanlı hazinesinden çıkan ulufeyi, süvariler de dahil olmak üzere kapıkulu ve yerli kulu arasındaki dağılımını ve genel harcamalar içindeki oranını göstermektedir. C ve D grafikleri ise aynı yıllarda, merkezi bütçe giderlerinin ne kadarının garnizon askerine ulufe olarak ayrıldığını gösterir. Bu oran on yıllık dönemde neredeyse değişmemiş ve yüzde 30 civarında kalmıştır. Babıâli'nin harcamalarının yaklaşık yarısını merkezi orduda ya da garnizonlarda istihdam ettiği askerlerin (mütekait, korucu ve nânhoregân ile birlikte) ulufeleri meydana getiriyordu. Üstelik ulufe haricinde neferlere kışlık giysileri, et ve ekmek masrafları için de ek ödemeler yapılıyordu.

Kalelerin tamiratı ve cephanelerindeki mühimmatın ikmali için de yüklü miktarda para harcanıyordu. Örneğin h. 1113/m. 1701-1702'de bu kalemlerin karşısında yaklaşık 45 milyon akçe masraf yazılmıştır; h. 1122/m. 1710-1711'de de bu masraflar neredeyse aynı miktardadır.[281] Bu üç kalemle birlikte Osmanlıların bir senelik giderlerinin yarıdan fazlasını askeri harcamalar oluşturuyordu ki bu hesaba muhafız paşaların maaşları yahut kendilerine tahsis edilen arpalık türünden ödemeler dahil değildir.

Öte yandan Babıâli'nin ulufe harcamaları merkezi hazinenin gelirleri ile orantılandığında başka bir görüntü ortaya çıkar.[282] 1701-1702'de kapıkulu ve yerli kulu neferlere ödenen ulufeler, Hazine-i amire gelirlerinin yüzde 41'ine, garnizon askerlerinin senelik mevâcibi ise yüzde 25'ine denkti; on yıl sonra, 1710'da, Babıâli gelirinin yüzde 38'ini ulufeli askerleri için, yüzde 22'sini ise taşrada muhafız bulunan askerler için ayıracaktı. Bir cümleyle,

281 Genç ve Özvar (Haz.), *Osmanlı Maliyesi*, cilt II, s. 247-258, 278-298.
282 Bu döneme ait Osmanlı bütçelerinin gelir ve gider tablosu için bkz. Ahmet Tabakoğlu, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4, 1985, s. 398.

bu on yıllık sürede Babıâli'nin ulufe harcamaları imparatorluğun giderlerine nazaran yüzde 5 artmış, gelirleri dikkate alındığında ise yüzde 3 azalmıştı. Bu durum İstanbul'un takip ettiği mali politikaların bir neticesidir.

1699 sonrasında Osmanlı bütçeleri fazla verdi; Babıâli, imparatorluğun gelirlerini giderlerinin üzerinde tutmayı başarmış, hatta istikrarlı biçimde merkezi hazinenin gelirlerini de artırmıştı.[283] Fazıl Mustafa Paşa'nın zamanında hayata geçirilen cizye reformunun meyveleri toplanmaya başlanmıştı.[284] 1695'te Osmanlı maliyesinin malikâne usulünü benimsemesiyle de merkezi hazinenin gelirleri önemli miktarda artmıştı.[285] Sonuç olarak cizye reformu ve malikâne usulüne geçilmesi Osmanlı bütçesinin büyümesinin birincil sebepleridir.[286]

Büyük Harp senelerinde sürekli olarak açık veren Osmanlı maliyesi barışın ilk yıllarından itibaren *toparlandı*. Üstelik h. 1103/m. 1691-1692'de imparatorluğun gelirlerinin üçte birinden fazlası tahsil edilemiyordu; h. 1114'te, yani sulh akdinden üç yıl sonra dahi 70 milyon akçenin üzerinde bir para Osmanlı hazinesine girmemişti.[287] Büyük toprak kayıplarına rağmen kısa sürede maliye kaleminin Hazine-i amire gelirlerini, üstelik sadece nominal değil reel olarak da artırması dikkate değer; ancak yine de 1711'de Osmanlı gelirleri, akçenin içeriğindeki gümüş hesaba katıldığında 1566'dakinden daha azdı.[288]

Osmanlıların, 17. ve 18. yüzyıllarda imparatorluk gelirlerini diğer Avrupa devletlerine nazaran çok cüz'i miktarda artırabilmiş olmalarının, 18. yüzyılda imparatorluğun askeri rekabet gücünü erozyona uğrattığının ve Osmanlı ordusunu disiplin, eğitim ve taktik anlamda sınırladığının dikka-

283 Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s. 398.
284 Rhoads Murphey, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century," *Poetics Today*, 14/2: *Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Medieval and Early Modern Periods*, 1993, s. 433; Yılmaz, *Life of Köprülüzade*, s. 205-206.
285 Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı," *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi yay., 2006, s. 62. Malikâne için ayrıca bkz. Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne*.
286 Linda Darling, "Osmanlı Maliye Tarihinde Gelir-Toplama ve Meşruiyet," *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi yay., 2006, s. 47-48.
287 Halil Sahillioğlu, "Savış Yılı Buhranları," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27/1-2, 1967, s. 97.
288 Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s. 400.

te alınması salık verilir.[289] Mamafih yüzyılın başında, Osmanlı maliyesinin askeriyenin ihtiyaçlarını karşılamakta, çağdaş Habsburglardan daha başarılı olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Osmanlı maliyesi, 17. yüzyıldan itibaren ordu ve savaş için gerekli parayı temin etmek zaruretine göre şekillenmiş, bu alandaki gelişmelere paralel olarak evrim geçirmişti.[290]

Habsburg maliyesinin memurları ise 17. yüzyıldan 18. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir dönemde kronik sorunlarla boğuştu. İmparatorluğun parçalı siyasi organizasyonuna bağlı olarak Viyana'da merkezi bir hazine bulunmuyordu; 18. yüzyılın ortasına kadar bu özel durum devam etti. Askeri harcamaların önemli bir kısmı, Otuz Yıl Savaşları zamanında ihdas edilmiş ve zamanla kalıcı hale gelmiş bir çeşit olağanüstü vergi olan *Kontributions* ile karşılanıyordu. Bu gelir Habsburg maliyesinin kontrolünü elinde bulunduran *Hofkammer* tarafından idare ediliyor ve askeri harcamalar buradan çıkan onay ile yapılabiliyordu.[291] Habsburg siyasetine yön vermek için Saray Harp Şurası ile sürekli rekabet halinde olması sebebiyle, çoğu zaman garnizonlardaki askerlerin ulufesi yahut diğer masraflar için bütçe ayrılması sorun oluyor ya da en iyi ihtimalle gecikiyordu. Örneğin Segedin Komutanı Globitz, bir raporunda, garnizonunun içinde bulunduğu mali sıkıntılara örnek olarak celladın parasını ödeyemediği için suçluları cezalandıramadığını, yine de maliye bürokratlarının işlerine karışmayacağını yazmıştı.[292]

Esasen Habsburgların açmazı, askeriye ve maliye ricali arasındaki çekişmeden ziyade, imparatorluk maliyesinin içinde bulunduğu durumla alakalıydı. Askeri harcamalar için toplanan vergiler nadiren savaş masraflarını karşılayabiliyordu; çoğu zaman harcamaların ancak yarısına yakını bu vergilerden gelen gelirle yapılabiliyordu.[293] Vakıa Habsburglar, 1680-1705 arasındaki çeyrek yüzyıllık dönemde hazine gelirlerini beş katına çıkarabilmişti; ancak bütçe giderleri açısından bakıldığında askeri harcamalar bazen yüzde 90'a kadar ulaşabiliyordu.[294] Üstelik söz konusu dönemde Viyana,

289 Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi," *Toplumsal Tarih*, 191, 2009, s. 26, 28-30.
290 Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne*, s. 10.
291 Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 98, 115.
292 OeStA, KA, HKR Prtokollen 405 (Exp. 1699), 203r. April nr.162.
293 Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 118.
294 Thomas Winkelbauer, "Nervus rerum Austriacum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarc-

yeni ele geçirdiği Macar vilayetlerinden mali açıdan katkı alamıyordu. Hofkammer'in vergi siyaseti Rákóczi İsyanına ateş taşıyan bir yük getirmişti.[295]

Karlofça Anlaşmasını takip eden senelerde Habsburgların, doğudaki komşuları Osmanlılar gibi bir barış dönemine girmediği ve Macaristan'daki vergi gelirlerinin düşük kalmasına sebep olan isyandan başka, askeri harcamaların kontrol altına alınmasını engelleyen İspanya Veraset Savaşları ile uğraştığı da unutulmamalıdır. Keza 18. yüzyılın başında Viyana, tekrarlayan mali krizlerden de mustaripti. Saray bankeri Samuel Oppenheimer'ın ölümü üzerine Habsburg hazinesi parasız kalmıştı. Sonraki senelerde kredi ilişkilerini kurumsallaştırmak için açılan devlet bankası da iflas edecekti. Ancak 1706'da Wiener Stadt-Banco'nun kurulmasından sonra Habsburg hazinesi kredi kullanarak yeni bir iflas daha yaşamaktan kurtulmuştu.[296] İki cephede durmaksızın devam eden savaşlar ve mali sorunların üstesinden gelebilmek için ortaya konan çabalar Habsburg *mucize*sini yaratacaktır.[297]

Fakat 18. yüzyılın başında, bilhassa da serhad kale ve garnizonlarında, bu mucizeyi hissetmek mümkün değildi. Parasızlık sınırdaki komutanların genel şikâyetiydi ve firarı teşvik edecek boyutlara ulaştığında askeri gücün erozyona uğramasının başlıca sebebiydi. Firar haricinde hastalık vb. sebeplerle garnizonlardaki asker sayısı olması gerekenin altında kalıyor ve yeni nefer tahriri Habsburglar için hiç de kolay olmuyordu. Daha önce de incelediğimiz 1712 tarihli cetvele göre Macaristan'daki Habsburg ordusunda piyade mevcudu 2.500 kişi eksikti; firariler, hastalar ve izinliler eklendiğinde ise noksan 600 nefer daha artıyordu. Süvariler için ise durum çok daha trajikti. Macaristan'da 11 bin süvari olması gerekirken 483 nefer, 1.820 at eksikti; mealen Osmanlı serhaddindeki Habsburg süvarisinin bazısının atı yoktu.[298]

Osmanlı neferinin ahvalini gösteren yoklama defterlerindeki bilgiler ile kıyaslandığında, sınırın her iki tarafında da garnizon mevcudundaki eksiklerin önemli boyutta olduğu görülür. Fakat yine bu defterlere göre

hie um 1700," *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart: Franz Steiner, 2006, s. 182-183.

295 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 37; *Onus Militare*, s. 123.

296 Winkelbauer, *Nervus rerum*, s. 198-199, 202.

297 Siegfried Fiedler, *Kriegswesen und Kriegsführung im Zeitalter der Kabinettskriege*, Koblenz: Bernard &Graefe, 1986, s. 57-58.

298 OeStA, KA, HKR Akten Kr. 114, Exp. 1712 April 296.

Osmanlı tarafındaki kayıp oranı, Habsburglara nispeten daha düşüktü. Örneğin 1706-1707 tarihli bir yoklamaya göre Bosna'daki neferlerin yalnızca yüzde 7'si namevcut görünüyordu ki[299] bu sayının tamamını firariler meydana getirmiyordu. Ölüm yahut bir başka vazifeye geçenler de namevcutlar arasında yer alıyordu. Ancak bu noktada, tarihçinin karşısına üstesinden gelmek zorunda olduğu metodolojik bir sorun çıkar. Bizzat Osmanlı bürokrasisinin şüpheyle yaklaştığı bu yoklamalar gerçeği ne derece *gösteriyordu*?

Osmanlı ricali yoklama işinin ne derece sorunlu olduğunun farkındaydı; daha önce özet olarak bu meseledeki fikirlerini okuduğumuz Defterdâr Sarı Mehmed şöyle yazıyordu:

> [Garnizon askerlerini] *mümkün olursa senede bir defa yoklamak lâzımdır. Ve yoklamaları için mutemedün-aleyh âdemler gönderilüb yoklatdıralar. Lâkin şol şartla ki yoklamaya gönderilen âdem neferâtdan bir mikdâr hidmet alub nısıf mikdârı yoğ iken tamamdır deyü bir defter düzdürüb getürmiye. Olbâbda gaayet ihtimam lâzımdır. Zirâ fi zemânınâ bu makuule hîdmet-i mühimmeye tayin olunanların ekseri bu ahvâli güya kendüye celb-i menfaat içün hidmet bilüb hilâf-ı inha beytülmâle gadr ve kendüye dahî dünya ve âhırette kahr ve zecr olacağı mukarrer idüğünü fehm ü idrâk itmeyüb neferâtın bu kadar noksanı var iken birkaç akçeye tama' ile cadde-i sadâkatden inhirâf ve hakîkat-i hâli ketm ü ihfâ idüb tekmîlen cümlesi mevcûddur deyü haber virür.*[300]

Sarı Mehmed Paşa'nın işaret ettiği sorunlar, Osmanlı merkezi bürokrasisinin, bilhassa da maliye kaleminin, hazırlanan deftere şüpheyle yaklaştığını gösterir. Defterin resmettiği ahvalin İstanbul'a ulaşan bilgilerden farklı olması durumunda yeni bir yoklama emri verilebiliyordu. Örneğin Karlofça Barışı sonrasında Bosna'da yapılan ilk yoklamanın, mübaşirlerin işten anlamaması sebebiyle "*mevâcibleri husûsunda her vechile mîrîye gadr nümâyân olmağla*" tekrarlanması ve bu defa eyaletin defterdarı Ebubekir Efendi eliyle yapılması istenmişti.[301] Buna benzer örnekler çoğaltılabilir ve Babıâli'nin yok-

299 BOA, D.BKL.d. 32294, s. 10.
300 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s. 81. Transkripsiyondaki imla aynen korunmuştur.
301 BOA, D.BKL. 30/49.

lamalarda azami dikkat gösterilmesi için gönderdiği tehdit kokan hükümlere de atıfta bulunulabilir. Osmanlı askeri bürokrasisinin işleyişi ele alınırken yoklama pratiklerinden ve sorunlarından ayrıntılı biçimde bahsedileceğinden burada şunu belirtmek yeterli olacaktır: Babıâli, mali sebeplerle garnizon neferatının yoklamasına önem veriyordu. Fakat bu, meselenin askeri açıdan önemsiz görüldüğü anlamına gelmez. Nitekim Belgrad'da çıkan yerli kulu isyanından sonra kaleye muhafız paşa olarak gönderilen Köprülü Numan'ın isyancı neferlere karşı takip ettiği tedip siyaseti sebebiyle garnizondan firar artınca, Babıâli, paşayı azl ve yerine bir başkasını tayin etmişti.[302]

Habsburg hududunda Osmanlı askeri stratejisinin sınırları bahsinde son olarak serhad paşalarına değinmek gerekiyor. Osmanlı düzeninde eyalet valileri bulundukları bölgede padişaha vekâlet ederlerdi: *"Ahkâm-ı şerî'at-ı mutahharayı icrâ ederler. Hıfz u hırâset-i ra'iyyet ve zabt u rabt-ı asker ve def'-i mezâlim-i ahvâl-i memleket ve umûr-ı seyf ü siyâset bi'l-külliye beylerbeyilere müfevvazdır."*[303] Özetle taşranın nizamı valilere emanetti. Bunlar arasında serhadde vazifeli olanların ise daha fazla yetkisi ve sorumluluğu bulunurdu. Örneğin 17. yüzyılda Habsburg serhaddinin en önemli siyasi figürü Budin paşalarıydı: Habsburg barışının korunması, diplomatik işlerin yürütülmesi, istihbarat toplanması gibi özel görevleri bulunurdu. Üstelik imparatorluğun diğer Macar vilayetlerinde de söz sahibiydi. IV. Murad, zamanın Temeşvar beylerbeyini, Budin Valisi Ali Paşa'ya serhad umurunda muhalefet etmemesi için uyarmıştı. Keza Eğri Vilayeti, Budin Paşası Hüseyin'in arzı ile Leboğlu Mustafa'ya tevcih edilmişti.[304]

Karlofça Anlaşması sonrasında Budin paşasının rolünü kısmen Belgrad muhafızı üstlenecekti. Bütün serhad paşalarına barışı ihlal etmemek üzere hüküm gönderiliyordu; fakat Draç'ta Fransız gemilerine el konulması, Macaristan'da Osmanlı tüccarının katli gibi meselelerin müzakeresi için Belgrad paşasının murahhas tayin edilmesi,[305] diğerlerine kıyasen

302 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 898.

303 Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, (Haz. Ahmet Aslantürk), İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012, s. 50.

304 *Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümâyûnları- Suver-i Hutût-ı Hümâyûn*, (Haz. Önder Bayır), İstanbul: Çamlıca yay., 2014, s. 96, 210. Ayrıca bkz. L. Fekete, "Budin," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1285.

305 Pešalj, *Early Eighteenth Century*, s. 35.

Belgrad muhafızının serhad meselelerinde daha fazla söz sahibi olduğunu gösterir. Belki de bu sebeple Osmanlı sınırında tecrübeli bir komutan olan Löffelholz, Belgrad ve Temeşvar paşaları arasında rekabet ve çekememezlik olduğunu yazacaktı.[306]

Şüphesiz ki serhad paşalarının en önemli vazifesi, eyaletindeki yahut muhafızlığındaki Osmanlı askeri nizamını korumaktı. Bu nedenle kimi zaman bizzat sınırdaki karakolları ve diğer istihkâmları teftiş eder,[307] kimi zaman da serhaddeki kale ve palanka komutanlarını divanına çağırırdı. Fakat serhad paşalarının kaçı Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın işaret ettiği vasıflara sahipti? Hatırlatmak gerekirse tecrübeli devlet adamı, serhad kalelerine muhafız gönderilenlerin savaşta yetenekli, zorluk görmüş, gayretkeş ve serhad ahvalini bilenler arasından seçilmesi gerektiğini nasihat ediyordu.[308] Mevcut literatürde serhad paşalarının prosopografik özelliklerini ortaya koyacak bir çalışma olmaması bu soruya cevap vermeyi güçleştiriyor. Ne var ki döneme ait kaynaklar ve modern araştırmalardan hareketle bazı şeyler söylenebilir.[309]

Evvela; Babıâli'nin Bosna, Temeşvar ve Belgrad'a tayin ettiği paşaların önemli bir kısmı devlet işlerinde tecrübe sahibiydi. Mevcut bilgiler serhad paşalarının önemli bir kısmının Osmanlı seyfiyesinde yetiştiğini gösteriyor. Elçi İbrahim Paşa bu konuda önemli bir istisnadır; serhad paşalığına tayini, daha önce bahsedildiği üzere Osmanlı-Habsburg sınır tahdidi görüşmelerinin bir neticesiydi. Ancak eklemek gerekir ki Osmanlı ricali arasında kalemiyeden yetişmelerin eyalet valiliklerinde yahut daha sonra İstanbul'da kendilerini paşa makamlarında bulmalarına yine bu dönemden itibaren rastlanır.[310] Diğer taraftan Râmi Mehmed Paşa'nın kendisine ayak bağı olan Yeniçeri Ağası Ali Ağa'yı Belgrad'a muhafız tayin etmesi gibi vakalar da yok değildi.[311]

İkinci olarak; Habsburg serhaddine tayin edilen paşaların önemli bir kısmı yine yakın serhad bölgelerinden gönderiliyordu. Çoğu zaman Bosna, Belgrad ve Temeşvar paşaları yer değiştiriyor yahut Eğriboz veya Özü

306 OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 789r. Juni nr. 12.
307 OeStA, KA, HKR Protokollen 439 (Exp. 1706), 1340v. Oktober nr. 27.
308 Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s. 79.
309 1699-1715 arasında Habsburg sınırındaki serhad paşalarının listesi için bkz. Ek 2: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları.
310 Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities," *Studia Islamica*, 16, 1962, s. 86 vd.
311 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 641.

gibi başka serhadlerden yerlerine yenileri tayin ediliyordu. Nadir de olsa doğrudan serhadde pişmiş birinin de paşa yapıldığı olurdu ki Ferhadpaşazade Mustafa'nın Bosna valiliğine tayini, Mustafa'nın kendi arzı ve bazı konularda Babıâli'ye verdiği sözler neticesinde vuku bulmuştu.[312]

Dikkat çeken bir diğer husus ise Babıâli'nin serhad paşalarını çok sık değiştirdiğidir. 1699-1715 tarihleri arasında Temeşvar'da 12, Bosna'da 13, Belgrad'da ise 15 defa muhafız/vali paşalar değişmişti. Bu, Osmanlı siyasetinin bilinçli bir tercihiydi. Budin'deki 145 yıllık Osmanlı hâkimiyeti süresince 75 paşanın görev yaptığı bilinmektedir; neredeyse iki sene dolmadan vali değiştiriliyordu.[313] Bu durum haliyle serhad paşalarının kale ve garnizonlarına tam manasıyla hâkim olmalarının önüne geçiyor, Babıâli'nin Habsburg serhaddine vermeyi istediği askeri nizamı bölgedeki daha düşük rütbeli Osmanlı ricalinin ellerine bırakıyordu. İstanbul'da veziriazamlık makamındaki değişiklikler de hesaba katıldığında, söz konusu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasetin doğasının bir şahsın önderliğinde kararlı bir siyaset takip etmeye izin vermediğini düşünmek kolaylaşır: 1699-1715 arasında veziriazamlık makamında 13 defa değişiklik olmuştu.[314]

Habsburg tarafına bakıldığında ise başka bir tablo ortaya çıkar. Osmanlı serhaddindeki en önemli Habsburg kalesi olan Petervaradin'in komutanlığı on yıldan uzun süre Nehem'in uhdesinde kalmıştı; yerine geçen isim daha önce uzun yıllar Arad'da görev yapan Löffelholz idi. Viyana'da ise önemli makamlardaki istikrar çok daha dikkat çekici boyuttadır. Prens Eugen, 1703'te tayin edileceği Saray Harp Şurası başkanlığında sonraki 33 sene boyunca Habsburg siyasetine yön verecekti. Nihayet bizatihi Saray Harp Şurası gibi, imparatorluğun askeri meseleleriyle doğrudan ilgilenen bir kurumun varlığı dahi, Habsburg merkezinin orduya ve taşraya Osmanlılardan daha etkin biçimde nüfuz edebilmesini sağlıyordu.[315]

312 BOA, MAD.d. 692, s. 42-43.
313 Fekete, *Budin*, s. 1285.
314 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt V, İstanbul: Türkiye yay., 1971, s. 49-54.
315 Ágoston, *Empires and Warfare*, s. 126.

Üçüncü Bölüm

ASKERİ DEVRİM VE OSMANLI KALELERİ ÜZERİNE BİR ARASÖZ

Kısa bir zaman öncesine kadar tarih yazımında Osmanlılar ve askeri teknoloji bahsinde iki farklı dönem için iki farklı bakış açısı hâkimdi. İmparatorluğun sınırlarını genişlettiği zaferler çağında, ağırlıklı olarak süvariden mürettep ordularında ateşli silahların Çaldıran (1514) ve Mohaç'ta (1526) olduğu gibi savaşın kaderini tayin edecek kadar etkin biçimde kullanıldığı genel olarak kabul görmektedir. İstanbul'un fethinde (1453) de başarının önemli bir kısmı Osmanlı topçusuna atfedilir. Esasında Osmanlıların daha erken tarihlerde ordularında topçu neferi istihdam ettikleri de bilinmektedir.[1]

Tarihinin erken dönemlerinde Osmanlıların ateşli silahlar teknolojisini başarılı biçimde kullandığı hususunda yaygın bir görüş birliği bulunduğu gibi, "*duraklama*" ve takiben "*gerileme*" dönemlerinde bu alanda Avrupa'daki *ilerleme*yi takip edemedikleri ve çağın gerisine düştükleri de, her ne kadar sebepleri konusunda farklı fikirler öne sürülse bile, tarih yazımının bir başka ortak kanaatidir. Askeri devrim olarak tarif edilen olgunun teknolojiden taktiğe, ordu terkibinden neferin talimine kadar geniş bir alanda icap ettirdiği dönüşümün ıskalandığı iddiası,[2] son zamanlarda yapılan bazı araştırmalarla yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu cümleden olmak üzere Macar tarihçi Gábor Ágoston'un Osmanlı ordusunda kullanılan top ve barut üzerine yaptığı çalışma, bu konuda sadece öncü değil, aynı zamanda belirleyici de olmuştur.[3]

Bununla birlikte söz Osmanlı kalelerine geldiğinde hâlâ kapsamlı bir yeniden değerlendirme yapılmamış, eski kabuller yeni cümlelerle tekrar edile gelmiştir: "*Osmanlı kaleleri Avrupa kaleleri kadar iyi tasarlanmış ve inşa edilmiş değildi.*"[4] Daha ileri giden bir yoruma göre askeri mimarideki yeniliklerin

1 Salim Aydüz, "Osmanlı Askerî Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4, 2004, s. 268; Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap yay., 2006, s. 42.

2 Parker, *Askeri Devrim*, s. 226 vd.

3 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*. Kitabın İngilizce ilk baskısı 2005 yılında yapılmıştır.

4 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 45. Benzer bir ifade için bkz. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 135. Buna benzer bir iddia son olarak Temeşvar Kalesi'nin 1716'da Habsburglar tarafından ele geçirilmesini açıklamak

İslam dünyasında doğrudan bir yansıması olmamıştı.[5] Bu bahiste yeni şeyler söyleyenler ise editör müdahalelerine maruz kalmıştır.[6] Bu sebeple, Habsburg serhaddinde Osmanlı kale ve garnizonlarına mercek tutmadan önce, genel olarak Osmanlı kaleleri hakkında bir dizi değerlendirme yapılması faydalı olacaktır. Evvela şunu hatırlatmak gerekir: Bu arasözde askeri devrim ve Osmanlılar tartışması yapılmayacak,[7] fakat askeri devrim içinde kale ve istihkâmların evrimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu devrim/evrimdeki yeri tespit edilmeye çalışılacak, sonra da 18. yüzyılın başında *Osmanlı kalesi*nin neye benzediği ve çağdaşları ile benzer ve farklı yönleri ortaya konulacaktır.

Askeri devrimin mahiyeti tartışmalarına yazılarıyla önemli katkıda bulunan Geoffrey Parker, bir bölgede askeri devrimin görülüp görülmediğini tespit etmek için anahtar değişkenin *trace italienne* olduğunu iddia eder.[8] Esasen bu yeni istihkâm türü önceki yüzyıllarda meydana gelen birikimin bir neticesidir. Topun kuşatma savaşlarındaki faydasını ispat etmesi üzerine ortaçağdan kalma yüksek ama ince surların artık bir koruma sağlamadığı anlaşılmış, yeni savunma stratejileri geliştirmenin yolları aranır olmuştu. 14. yüzyılın ortalarından itibaren top ve topçu birlikleri kalelerin korunması için seferber edilmişti. Mazgallar genişletilmiş, kuleler güçlendirilmiş, hatta ateş gücünü artırmak için yenileri inşa edilmişti. Bu tedbirler kuşatma altındakilere birkaç gün kazandırsa bile nihai akıbeti değiştiremiyordu.[9] 15. yüzyılın

için kullanılmıştır: " [Osmanlılar] askeri teşkilattaki bozulma, batının askeri ve teknik bakımdan üstünlüğü karşısında bu topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır." Bkz. Bekir Gökpınar, "Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkması (1716)," *Osmanlı Araştırmaları*, LIV, 2019, s. 236.

5 A. Northedge, "Sur," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt IX, Leiden, 1997, s. 883.

6 Kahraman Şakul'un Osmanlı askeri mühendisliğini ele aldığı makalesi bu konuda bir örnektir. Yazarın 2013'te Bruce Lenman editörlüğünde hazırlanan kitap için kaleme aldığı çalışması adeta sansürlenmiş ve yeniden yorumlanmıştır. Bunun üzerine Şakul, makalesinin orijinal halini academia.edu ağ sayfasındaki profilinde paylaşmıştır. Makaleye yapılacak atıflar, Şakul'un internet ortamında yayınlanmış orijinal yazısınadır. Bkz. Kahraman Şakul, *Military Engineering in the Ottoman Empire (The Original Version)*, Ağ içi erişim için bkz. https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version (Son erişim 10.01.2016). Editör müdahalesine maruz kalmış makale için bkz. aynı yazar, "Military Engineering in the Ottoman Empire," *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State*, (Ed. Bruce P. Lenman), Dundee: Edinburgh Uni. Press, 2013, s. 179-199.

7 Yakın dönemde yapılmış değerlendirmeler için bkz. Emecen, *Ateşli Silahlar Çağı*; Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 45-55.

8 Parker, *Askeri Devrim*, s. 34.

9 Geoffrey Parker, "Barut Devrimi," *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. G. Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014, s. 116.

ikinci yarısından itibaren Kastilya ordularına karşı küçük kalelerini savunmak isteyen Arap askeri mühendisler, topun sağladığı ateş gücünden faydalanmak için surlarda yarım daire şeklinde geniş tabyalar inşa etmeye başlamıştı. Endülüs'te ortaya çıkan yeni istihkâmlar *Reconquista*'nın 1492'de Gırnata'nın teslimiyle tamamlanması üzerine, kıtaya yayılmak için bir başka bölgede son halini almak zorunda kalmıştı.[10] Apenin Yarımadası'nı işgal eden VIII. Charles'ın ordusu, İtalyan mühendislere ve mimarlara modern tahkimatların ilk örneklerini geliştirmek için ilham kaynağı oldu. Surlar, top ateşine dayanacak kadar kısa ve kalın inşa ediliyor, düşmanı uzakta tutabilmek için de ateşli silahlarla, bilhassa da top ile korunuyordu. Ateş gücünü artırmak için surlara tabyalar ekleniyor ve bu tabyalar ateş sahalarını çakıştırarak birbirini destekleyecek açılarda inşa ediliyordu. Bu mimari usul 16. yüzyılın başında İtalya'da kendini kabul ettirirken kısa zaman sonra kıtaya da yayıldı ve menşeine işaret eden Fransızca ismiyle *trace italienne* olarak anıldı.[11]

Takip eden senelerde V. Karl'a karşı topraklarını korumak isteyen Fransa Kralı I. François tarafından istihdam edilen İtalyan mühendislerin inşa ettiği yeni usul tabyalar Alpler'in kuzeyinde görülmeye başlandı; İtalyan mühendisler, sadece Fransa'da değil Hollanda, Almanya ya da farklı devletlerden işverenler için yeni kaleler ve tabyalar inşa ettiler.[12] Böylece Avrupa'da modern istihkâmlar hızla geniş bir coğrafyada yayılırken Portekiz'in okyanus aşırı ticaretini korumak için 1541'de yine bir İtalyan mühendise Fas sahilinde inşa ettirdiği Mazagão/el-Cedîde Kalesi bu türün Avrupa dışındaki ilk örneği oldu.[13]

Osmanlıların bu yeni tarzda istihkâmların gücüyle karşılaşmaları da ilk defa Afrika'nın bir başka sahilinde, Cezayir'de, Akdeniz hâkimiyeti için İspanya Habsburgları ile verilen mücadele sırasında vuku buldu.

10 Gottfried Liedl, "Wettrüsten oder Der Weg der Kanone," *Im Zeichen der Kanone Islamisch-christlicher Kulturtransfer am Beginn der Neuzeit*, (Ed. Gottfried Liedl, Manfred Pittoni ve Thomas Kolnberger), Viyana: Mandelbaum, 2002, s. 73-77.

11 Kenneth Chase, *1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2008, s. 79.

12 Parker, *Askeri Devrim*, s. 17; Henry Gverlac, "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi," *Modern Stratejinin Ustaları*, (Ed. Edward Mead Earle), (Çev. Selma Koçak), İstanbul: Doruk, 2007, s. 50.

13 Laurent Vidal, *Mazagao Şehirler de Göçer – Fas'tan Amazon'a (1769-1783)*, (Çev. Nedim Demirtaş), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2010, s. 11.

1563'teki Vehran/Oran Kuşatmasında Osmanlı ordusu, İspanyol hasımlarının koruduğu yeni istihkâmları ele geçiremediği gibi, ağır kayıplar da vermişti; 1565 Malta Kuşatması, Osmanlı neferinin *trace italienne* karşısındaki ikinci başarısızlığı oldu.[14] Bu iki başarısızlığın en önemli sebebi, Osmanlı donanmasının sefer mevsiminin kuşatmanın gerektirdiği haftalara ve aylara yetecek kadar uzun olmamasıydı. Esasında modern tabyaların en önemli işlevi de tam olarak buydu: Bu tarzda inşa edilmiş bir kalenin fethi için haftalar, hatta aylar gerekiyordu.[15] Bununla beraber Osmanlı ordusu 1570-1573 Osmanlı-Venedik Harbinde Lefkoşa (1570) ve Magosa (1571) kuşatmalarından topçuluk, özellikle de lağımcılıktaki yetenekli personeli sayesinde başarıyla ayrıldı. Söz konusu her iki kale de, 16. yüzyılın ortalarında askeri mühendisliğin yeni prensiplerine göre inşa edilmişti ve Rönesans askeri mimarisinin önemli örnekleri arasında yer alıyordu.[16] Lala Mustafa Paşa idaresindeki ordu Lefkoşa'yı kısa sürede ele geçirirken sırtını Akdeniz'e dayamış Magosa Kalesi'nin tabyalarında yaklaşık bir sene savaştı ve ağır kayıplar verdikten sonra kaleyi ele geçirebildi. Kaleme aldığı Osmanlı tarihine kuşatma hakkında birkaç satırlık bilgi yazan Selânikî, orduda olmamasına rağmen, Magosa Kalesi'nden etkilenmişti.[17]

Osmanlıların batı cephesindeki harplerinde yeni istihkâmlarla güçlendirilmiş kalelerle karşılaşması da 16. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Osmanlı fetihleri karşısında Habsburglar, İtalyan askeri mühendisler eliyle Zigetvar, Kanije, Yanık, Komorno, Uyvar, Eğri ve Temeşvar gibi kaleleri yeni usullerle tahkim etmişti.[18] Ne var ki yeni istihkâmlarla güçlendirilmiş kalelerin pek azı Osmanlı topçusunun ve lağımcısının tahrip gücüne uzun süre dayanabilmişti; çoğu on ila yirmi gün arasında düşmüştü.[19]

14 Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, s. 117-118, 122.

15 Parker, *Barut Devrimi*, s. 119.

16 Gianni Perbellini, "The Military Architecture of Venetian Famagusta," *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History*, (Ed. Michael J.K. Walsh, Peter W. Edbury ve Nicholas S.H. Coureas), Farnham: Ashgate, 2012, s. 188-189.

17 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, cilt I: *(971-1003/1563-1595)*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK yay., 1999, s. 79-80.

18 Gábor Ágoston, "Habsburglar ve Osmanlılar: Savunma, Askeri Değişim ve Güç Dengesindeki Kaymalar," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 119.

19 Ágoston, *Empires and Warfare*, s. 1118-119; Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 37. 16. yüzyılda Osmanlıların kale kuşatma pratikleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Göger, "16. Yüzyıl Osmanlı

Hofburg, 16. yüzyıl boyunca Osmanlı serhaddindeki kalelerini modernleştirmeye devam etti. Habsburglar, yeni istihkâm ilminin İtalyan olmayan ilk büyük teorisyeni ve tatbikçisi Daniel Specklin'in emeğinden de yararlandılar: Viyana, Graz, Komorno ve Varazdin kaleleri bunlar arasında anılmaya değer olanlardır.[20] Fakat maddi imkânsızlıklar sebebiyle birçok kale inşaatı 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar tamamlanamayacaktı.[21] Uzun Savaş (1593-1606) sırasında bu bahsi geçen kaleler değilse de, yine Habsburg askeri mühendisleri tarafından modern tabyalarla güçlendirilmiş Yanık (1594; 1598'de Osmanlılar kaleyi kaybedecektir.), Eğri (1596) ve Kanije (1600) gibi stratejik önemi yüksek kaleler Osmanlı ordusuna teslim olmuştu.

Osmanlı ordusunun *trace italienne* tarzında inşa edilmiş kalelere karşı kuşatma savaşındaki üstünlüğü 17. yüzyılda da devam etti: Varat (1660), Uyvar (1663), Kandiye (1669) ve Kamaniçe (1672) kalelerinin fetihleri Osmanlı askeriyesinin başarı hanesine kolaylıkla yazılabilir. Bunlar arasında bilhassa Kandiye Kuşatması askeri tarih içinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı donanmasının kaleyi denizden kuşatmayı başaramaması başta olmak üzere askeri ve idari birçok sebepten Kandiye için savaş olağanüstü uzun sürmüştü. Bu süre zarfında Osmanlılar, İtalyan askeri mühendislerin de hizmetinden faydalanarak, güçlü tabyalara paralel uzanan siperler kazarak yeni taarruz yolları bulmuş, bu usulü Uyvar, Kamaniçe ve Çehrin kuşatmalarında da başarıyla tatbik etmişlerdi.[22] Kuşatma Avrupalı askeri mühendisler için de öğreticiydi. Vauban, Kandiye'de Venedik saflarında savaşan Fransız subayların anlattıklarıyla Osmanlıların muharebe usullerini etüt etme imkânı bulacaktı.[23]

Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014.

20 Winkelbauer, *Österreichische Geschichte 1522-1699 Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*, cilt I, Viyana: Ueberreuter, 2004, s. 411.

21 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 124. Habsburg kalelerinin yeni istihkâmlarla güçlendirilmesi işi yüzyılın erken tarihlerinde Arşidük Karl tarafından başlatılmış, Karlovac/Karlstadt ve Sissek kaleleri top ateşini savunmada etkin biçimde kullanmak üzere tasarlanmıştı. Bkz. Anton Dolleczek, *Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Viyana: Kreisel & Gröger, 1887, s. 131.

22 Graf Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (Çev. Kaymakam Niyazi), Ankara: Erkanıharbiye Matbaası, 1934, s. 241-242.

23 Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, Londra: Routledge, 1985, s. 221.

Kandiye Kuşatması, muhafızlar için kale savunması bağlamında önemli bir tecrübe oldu; bilhassa da Alman askeri mühendisler –ki çoğu Venedik hizmetinde ücretli olarak çalışıyordu– burada edindikleri tecrübeyi yurtlarına taşıdı.[24] Bu askeri mühendisler arasında yer alan bir isim, Georg Rimpler, istihkâm ilmi alanında rüştünü ispat ettikten sonra Habsburg hizmetine girecek ve Viyana başta olmak üzere birçok kaleyi tamir ve tahkim edecekti. Kale tahkiminde Rimpler'e daha sonra askeri mühendislik alanında şöhret kazanacak olan Daniel Suttinger yardım etmişti. Viyana'yı Osmanlı taarruzundan koruyanlar arasında bulunan Kardinal Kollonits de Kandiye Kuşatmasında Venedik namına savaşmıştı.[25] Sonuç olarak, Osmanlı ordusunu Viyana surları önünde yavaşlatan ve kalenin düşmesini engelleyen tabyalar ve savunması, Kandiye Kuşatması ile başlayan askeri mühendislik alanındaki ivmenin bir neticesiydi.

Kısacası Osmanlılar ortaya çıktığı tarihten itibaren *trace italienne* tarzındaki kalelere aşinaydı. Kıbrıs'ta yahut Girit'te, fakat en fazla Macaristan cephesinde Osmanlı askeri bu kalelere hücum etmiş, çoğunu ele geçirmiş ve kuşatma sonrasında yıkılan tabya ve duvarları tamir ettikten sonra güçlü garnizonlarla işgal etmişti. Bu basit gerçek, Osmanlı askeri uzmanlarının yeni istihkâmların önemini kavradıklarını ve bunları benimsediklerini göstermektedir. Nitekim Koca Sinan Paşa, Yanık'ın fethini İstanbul'a müjdelemek için gönderdiği mektubunda askeri başarısını *"eğer vüs'atde ve eğer metânet ü istihkâmda umûmen Rûmili'nde olan ehl-i İslâm kal'alarından biri buna mu'âdil* [değildir]" diyerek parlatırken mübalağalı dil kullansa bile yoktan bir hikâye anlatmıyordu.[26] Takriben 60 sene sonra, bu defa Fazıl Ahmed Paşa idaresindeki ordunun Uyvar'ı fethi üzerine bir eser kaleme alan Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*'te Osmanlı memâlikinde böyle bir kale olmadığını yazacaktır.[27] Osmanlı tarihlerinde başka örneklerine rastlanması mümkün olan bu ifadeler, bir dereceden sonra zaferini yüceltmek ya da hamisinden

24 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 13.

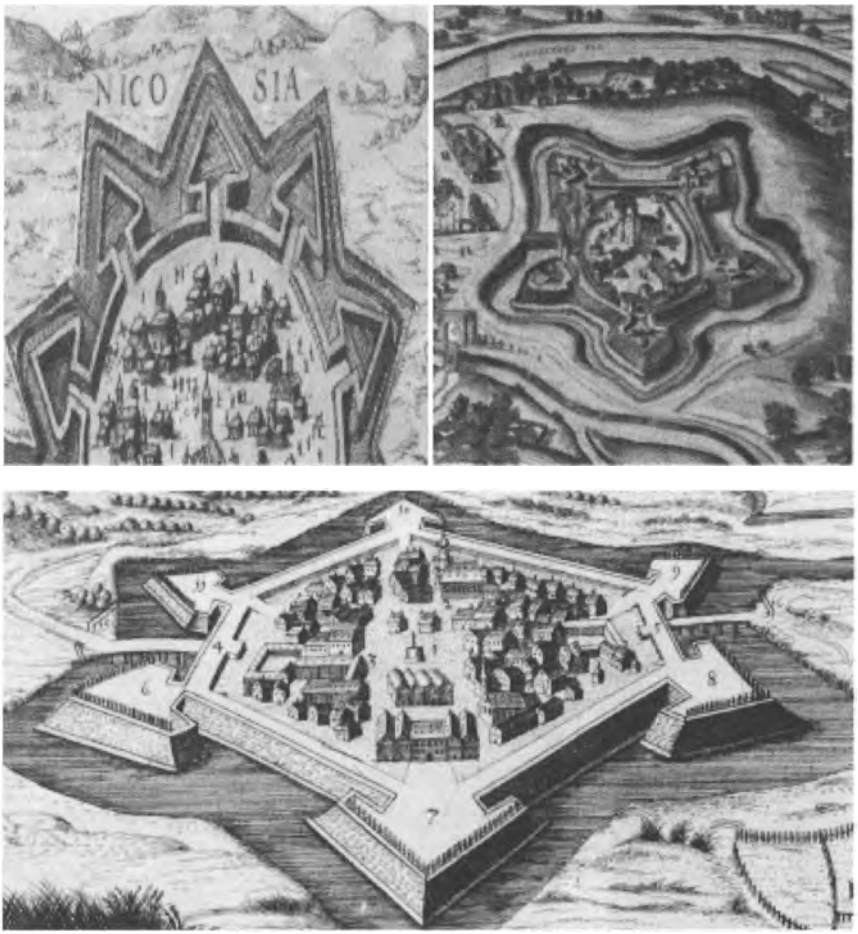
25 Walter Hummelberger ve Kurt Peball, *Die Befestigungen Wiens*, Viyana: Paul Zsolnay Verlag, 1974, s. 52-53; Stoye, *Viyana Kuşatması*, (Çev. Derin Türkömer), İstanbul: Doğan, 2003, s. 109.

26 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, cilt I, s. 396.

27 "Bu Uyvar Kal'ası Âl-i Osmân'da ana mânend bir kal'a yokdur." Mühürdar Hasan Ağa, "Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-tevârih'i," (Haz. Abubekir Sıddık Yücel), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1996, s. 175.

iltifat görmek isteyenlerin propaganda cümleleri olarak da kabul edilebilir. Ancak çağdaş kale planlarına göz atıldığında yukarıda ismi geçen kalelerden çoğunun birbirine benzediğini ve yeni istihkâm ilminin 16. yüzyıldaki prensiplerine göre inşa edildiğini görmek mümkündür.

Harita 3. Lefkoşe, Varad ve Uyvar kalelerinin planlarına ait kesitler[28]

28 Lefkoşe Kalesi'nin planı Giocamo Franco'nun *Viaggio da Venetia a Constantinopoli per Mare* (1597) isimli eserinden; Varad Kalesi'nin planı haritacılar Georg Braun ve Frans Hogenberg'in *Civitates orbis*

Bu durumda Osmanlı kalelerinin çağdaşı Avrupa kaleleri gibi iyi tasarlanmamış olduğunu söylemek doğru olmayacaktır, zira bunların çoğu zaten çağın askeri icaplarına göre İtalyan mühendisler tarafından yapılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı kaleleriyle ilgili örneğin Raimondo Montecuccoli'nin yazdıklarını değerlendirirken, Osmanlı tarihlerine ve arşiv evrakına ne derecede mesafeli yaklaşılıyorsa, aynı şekilde eleştiri süzgecinden geçirerek bir sonuca varmak gerekir. Habsburg generali "*Türklerin muhkem yerleri bizimkiler kadar iyi değildir. Bunlara yeni usûllere göre istihkâm verilmemiştir; gerçek manada yan cepheleri*[29] *yoktur ve dardır; açık varoşları bulunur; ekseriya ahşap olan evler ya kale duvarlarına bitişiktir ya da bunların pek uzağında değildir*"[30] diye yazarken, eserinin bir yerinde Viyana'dan Belgrad'a kadar Ösek, Mohaç ve Temeşvar'dan başka önemli bir kale bulunmadığını, bir başka yerinde ise Kanije, Uyvar ve Zigetvar haricinde Budin'den İstanbul'a kadar uzanan coğrafyada büyük ve önemli bir kale olmadığını iddia ediyordu.[31]

Ne var ki Montecuccoli bu satırları, Osmanlı ordusu Uyvar'ı aldıktan yedi, Kanije'yi kuşatan Habsburg ordusu kale önünden eli boş çekildikten sadece altı sene sonra yazmıştı. Her iki kuşatmanın da kaderini belirleyen kalelerin güçlü tabyaları değil esasen imdada gelen orduların başarısı yahut başarısızlığı idi.[32] 17. yüzyıl boyunca, Büyük Harp de dahil olmak üzere, Habsburg serhaddinde Osmanlı kalelerinin kolayca teslim olmadıkları da hatırda tutulduğunda, bunların askeri mühendislik anlamında çağ dışı sayılamayacaklarını kabul etmek gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı Macaristan'ının başkenti Budin 1542, 1598, 1602 ve 1603'te Habsburg ordusu tarafından kuşatılmış, ancak ele geçirilememişti.[33] Bu somut bilgilere rağmen Lajos Fekete, Osmanlıların Budin'i –sık sık değişen valilerin İstanbul'dan

terrarum (1572-1617) isimli atlasından alınırken, Uyvar'ın planı ise haritacı Jakop Koppmayer'e aittir. Planların tamamı açık kaynaklardan alınmıştır.

29 Montecuccoli, burada Almanca *die Flanke* kelimesini kullanır ki bu kelimeyle kastedilen bir tabyanın, komşu tabyaların altındaki bölgeyi savunan yan cepheleridir.

30 Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s. 544. Benzer ifadeler için bkz. Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s. 276; Charles de Warnery, *Des Herrn Generalmajor von Warnery Sämtliche Schriften*, cilt VI: *Bemerkungen über das türkische und russische Militair*, (Çev. W. von Zechau), Hannover: Helwinsche Hofbuchhandlung, 1787, s. 94; *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 618.

31 Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s. 534, 555.

32 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 226, 261-264.

33 Fekete, *Budin*, s. 1284.

yeteri kadar destek alamadıkları için– sistemli biçimde tahkim etmediklerini ve kalenin ortaçağ Macar krallarının zamanındaki şekle sahip olduğunu iddia eder.[34] Oysa Osmanlıların 1541'de Budin'i bir İtalyan askeri mühendis eliyle tahkim ettikleri bilinmektedir.[35] Bu *"ortaçağ"* kalesi 1684'te 120 gün boyunca tabya ve istihkâmlarını harabeye çeviren Habsburg kuşatmasına ve taarruzuna dayanmıştı; 1686'da ise yaklaşık 80 gün süren kuşatmadan sonra Habsburg askerleri tarafından ele geçirilecekti.[36] İki vaka arasındaki farkın sebebi 1684'te yardıma gelen Osmanlı ordusunun muharebeyi kaybetse bile gücünü koruyarak çekilmeyi başarabilmesi, 1686'da ise Habsburgların mutlak bir zafer kazanması ve Budin Kalesi'ndeki muhafızlara yardım ulaştırılamamasıdır. Budin şayet antik surlar ve burçlardan ibaret bir kale olsaydı, Osmanlı ordusu bölgeye ulaşmadan önce Habsburglara teslim olması gerekirdi.

Osmanlı kalelerinin vasfı bahsinde değilse bile, Budin'den sonra Rumeli içlerine kadar uzanan coğrafyada güçlü bir Osmanlı kalesi olmadığı ve Belgrad'dan sonra İstanbul yolunun açık olduğu fikrinde Montecuccoli haklı görünür: *"Bir meydan muharebesinin kazanılmasıyla bütün vilayetler feth edilecektir, ... zira Türklerin işgal ettiği mevkiler çok güçlü değildir ve Kanije, Uyvar ve Zigetvar hariç önemsizdir."*[37] Nitekim 1687'de Mohaç'ta Osmanlı ordusunun bozguna uğraması ve takip eden siyasi ve askeri buhran sebebiyle Habsburglar önce Belgrad'ı (1688), daha sonra da Niş ve Vidin'i (1689) ele geçirebilmişti. Döneme ait bir kuşatma planının açıkça gösterdiği üzere (bkz. Harita 4) I. Süleyman'ın yaptırdığı tahkimatlardan sonra Belgrad Kalesi askeri devrimin prensiplerine göre yenilenmemişti. 1688'de Yeğen Osman Paşa'nın kaleyi korumak yerine emrindeki orduyla birlikte geri çekilmesi de Habsburg başarısını hazırlamıştı. Bu kalelerin kolaylıkla el değiştirmesinin bir sebebi de, 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı-Habsburg savaşlarının uzağında kalmış bulunmaları ve bu sebeple yeni istihkâmlarla güçlendirilmemiş olmalarıdır; esasen bunların *trace italienne* tarzında tahkim edilmeleri için 1686'ya kadar askeri bir mecburiyet yoktu.

34 Fekete, *Budin*, s. 1285.

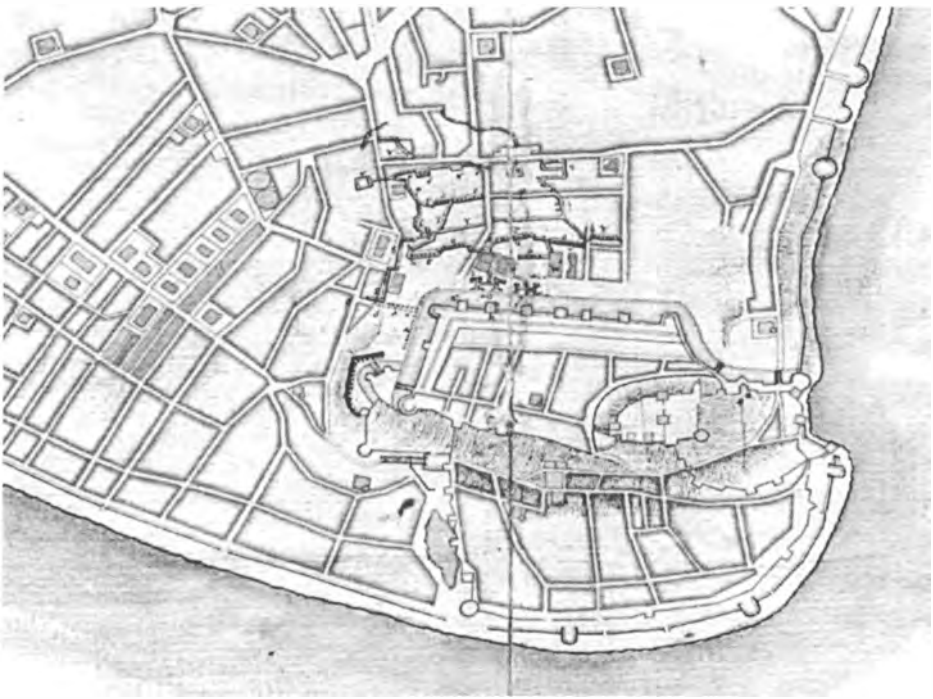
35 Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s. 211. Budin'de Osmanlıların yaptığı tahkimatlar hakkında bkz. Mária Sándor, "Balkanische Elemente in der türkischen Militärarchitektur in Ungarn im 16.-17. Jahrhundert," *Electronic Journal of Oriental Studies*, 4, 2001, s. 2-3.

36 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 272-273, 294.

37 Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s. 555.

Özetle 17. yüzyılda batı cephesindeki Osmanlı kaleleriyle ilgili olarak iki tespit yapılabilir: Evvela bu kalelerin önemli kısmı Habsburg İmparatorluğu'ndan koparılmıştı ve ekseri çağın askeri mühendisliğinin ilke ve prensiplerine uygun olarak inşa edilmişti; bunlar, ordu-yı hümâyûn bölgede görünene kadar dayanabiliyor, kuşatmanın nihai sonucunu yardıma gelen ordunun akıbeti belirliyordu. Ayrıca serhadde olmayan kaleler, askeri bir mecburiyet söz konusu olmadığından, 17. yüzyılın sonuna kadar yenilenmemişti.

Harita 4. 1688 Belgrad Kuşatmasını gösteren plandan bir kesit[38]

Bu noktada bir başka ayrımı işaret etmek lazımdır. Osmanlı kalesi ile Osmanlı *yapısı* kale arasındaki fark şimdiye kadarki askeri tarih çalışmalarında önemsenmemiş görünmektedir. Oysa bu ayrımı Evliyâ Çele-

38 OeStA, KA, Kartensammlung H III c 143 K2.

bi'nin seyahatnamesinde dahi görmek mümkündür. 1663-1664 Harbini cephede yaşayan ve ömrünün önemli bir kısmını imparatorluğu uçtan uca dolaşarak geçiren Evliyâ Çelebi, *"Âl-i Osmân kal'a yapamaz derler. Bu kal'a* [Vidin Kalesi] *ile Bender kal'ası ve Segedin ve Boğazhisar kal'aların görmeyen Âl-i Osmân padişâhları ne kuvvetde ve ne metânetde kal'a inşâ etdiklerini bilmezler."*[39] yahut Bender Kalesi için de benzer şekilde *"Âl-i Osmân kal'a inşâ edemez derler. Bu kal'ayı görmeyen Âl-i Osmân'ın kal'a yapmasına elbette münkirdir."*[40] diye yazarak, 17. yüzyılda dahi tedavülde olduğu anlaşılan Osmanlıların kale yapamadığı iddiasına karşı kendi fikirlerini dile getiriyordu. Evliyâ Çelebi şüphesiz iyi bir gözlemciydi, fakat askeri mühendis değildi; ayrıca yazılarında sık sık mübalağaya başvurması, tarihçiyi bu alıntıların tarihi hakikati ne derece yansıttığı konusunda kolaylıkla üstesinden gelinemez bir şüpheye düşürür.

Osmanlı kalelerinin mimarisine ilişkin özgün kaynak bulmanın güçlüğü, padişahın hizmetindeki mühendislerin bu konuda bir risale kaleme almamış olmaları ve arşivlerde bu döneme ait bir kale planı bulunmaması bir başka sorundur.[41] Oysa savaş sanatı ve bunun bir cüzü olarak istihkâm ilmi üzerine neşriyat 17. yüzyıl Avrupa'sında altın çağını yaşıyordu.[42] Bunun sebebi askerlik ve askeri mühendislik alanlarındaki ketum usta çırak ilişkisinin 17. yüzyıl ortasından itibaren aşılması ve bu işlerin bilimin sahasına girmesidir; matbaa vasıtasıyla bu bilgiler kamuoyuna mal oluyordu. 1650-1750 tarihleri arasındaki yüz yıllık dönemde Avrupa'da telif, tercüme yahut tekrar baskı olmak üzere 954 yayın kaleleri konu ediniyordu; bunların 233 tanesi ise Almanca konuşulan ülkelerde basılmıştı.[43] Avrupa matbuatının kalelere yönelik ilgisi bir vaka ise de, şayet neşriyat yalnız başına savaşta başarı getirseydi Habsburgların başını çektiği Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ordularının Paris'i kolaylıkla fethetmeleri

39 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/6. kitap, s. 98.
40 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 65.
41 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 45.
42 Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, s. 181.
43 Yukarıdaki sayılara Klaus Jordan, *Bibliographie zur Geschichte des Festungbaues von den Anfängen bis 1914*, Marburg: Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung, 2003 künyeli çalışmadaki bilgiler esas alınarak ulaşılmıştır. İstihkâm ilmi üzerine 17. yüzyılda 758, 18. yüzyılda ise toplam 1.118 kitap basılmıştı, bkz. *aynı eser*, s. 8.

gerekirdi.[44] Keza bu alanda geriye bir şey bırakmayan Osmanlılar da, daha önce bahsedildiği gibi, kale kuşatmalarında fevkalade başarılıydılar; hatta lağımcılıkta standartları belirleyecek seviyede iyiydiler.[45]

Bu keyfiyet Osmanlı mimarisinin sırrını korumada gösterdiği titizliğin bir işareti de olabilir.[46] Bu ahvalde Osmanlı askeri mimarisi üzerine düşünen tarihçinin diğer bilimlerin ihtisasından yararlanması, kaynakları başka gözle değerlendirmesi gerekmektedir. Arkeolojik alan çalışmaları bu manada oldukça önemli sonuçlara ulaşılmasını temin etmiştir. Macaristan'daki kalelerin (Çoğu Starhemberg Planı gereğince 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yıkılacaktı.) günümüze ulaşan kalıntıları incelendiğinde, Osmanlıların, örneğin Köprülü Mehmed Paşa'nın valiliği zamanında Eğri Kalesi'ni beşgen tabyalarla güçlendirdiği ortaya çıkmıştır.[47] Moskof serhaddindeki kalelere yönelik çalışmalar da Osmanlı mühendislerinin askeri devrimi takip ettiği iddiasını güçlendirir. Osmanlı belgeleriyle desteklenmiş arkeolojik araştırmaların gösterdiği üzere Babıâli, 17. yüzyılın sonuna doğru kaleleri toprak rampalar ve top ateşine dayanıklı tabyalarla güçlendirmişti; sultanın hizmetindeki askeri mimar ve mühendisler, tabyalardan ve şaranpodan top ve humbara ateşine imkân tanıyan bir üslup benimsemişlerdi.[48] Tarihi metinlere bakılırsa, Osmanlılar kale duvarlarını top ateşine daha dayanıklı bir duruma getirmek için ilk defa 15. yüzyılda Otranto'da kale planında bazı değişikliklere gitmişti. Mühendisler, Otranto Kalesi'nin duvarlarını alçaltmış, ama aynı zamanda kalınlaştırmıştı; top ateşine dayanabilmesi için de surların önüne ayrıca toprak siperler yapılmıştı. Bu yeni istihkâmlar sayesinde Osmanlı askeri kaleyi dört buçuk ay başarıyla savunabilmişti.[49]

44 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 13.
45 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 37.
46 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 45.
47 Keza Estergon'da da benzer tabyalar yapılmıştı. Bkz. Sándor, *Balkanische Elemente*, s. 5.
48 Ostapchuk ve Bilyaveya, *Ottoman Northern Black Sea Frontier*, s. 156.
49 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 63. Kolçak, Otranto'daki Osmanlı istihkâmlarının *trace italienne* üslubuna ilham vermiş olabileceğini bir ihtimal olarak öne sürerken, 18. yüzyılda Osmanlı ordusunu gözlemlemek fırsatı bulan Warnery, Otranto'da Avrupalı mühendislerin zekâsını aramak taraftarıdır. Bkz. Warnery, *Bemerkungen*, s. 94. Diğer taraftan Osmanlı tahkimatlarının İtalyan mühendislere örnek oluşturduğu, ancak Osmanlıların bu sanatta daha sonra pek fazla ileri gidemedikleri de iddia edilmiştir. Bkz. Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s. 279.

Burada 15. yüzyılda Osmanlı askeri mimarisi üzerine bir parantez açılmalıdır. Endülüs'te ve İtalya'da kale mimarisinde ateşli silahların birer savunma aracı olarak kullanılmasını mümkün kılan dönüşüm henüz ilk evresindeyken, Osmanlı kalelerinde de benzer unsurlar ortaya çıkıyordu. II. Mehmed'in boğazlarda inşa ettirdiği kaleler, topun kuşatma savaşlarındaki gücünü kabul eden ve buna göre planlanmış istihkâmlardı. Nitekim Rumeli Hisarı Rönesans askeri mimarisinin ilk örnekleri arasında gösterilirken,[50] Kale-i Sultaniyye, erken dönem askeri mimarisinin ustalık eserleri arasında sayılır.[51] II. Bayezid döneminde de, Osmanlılar, ateşli silahların gücünü vurgulayan bir mimari üslupla, dairesel formlara sahip tabyalarla güçlendirilmiş kaleler inşa edeceklerdi. Fakat bu dönemde Avrupa'da askeri mühendislerin kalenin bütün cephelerini istihkâmlarla güçlendirmeyi öngören anlayışını benimsememişlerdi. Muhtemelen bu nedenle Osmanlı kaleleri *zayıf* görünüyordu.[52]

Bunun bir sebebi de, daha önce işaret edildiği üzere, Osmanlıların askeri mimari üzerinde kalem oynatmamalarıdır. Diğer taraftan, şimdiye kadar tekrar edile geldiği şekilde, Osmanlıların, Baron de Tott gibi Batılı uzmanların ordu-yı hümâyûnda istihdam edildiği tarihe kadar istihkâm ilmine karşı kayıtsız kaldıkları da iddia edilemez.[53] Nitekim Osmanlı arşiv belgeleri bu iddiaların temelsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Yalnızca Osmanlı askeri tarihinin değil, aynı zamanda mimari tarihinin de önemli kaynakları arasında yer alan keşif ve tamir defterleri,[54] kalenin planından mimari özelliklerine kadar birçok konuda malumat vermesi bakımından Osmanlı askeri tarihi için önemli kaynak grupları arasındadır.[55] Bu defter-

50 Burcu Özgüven, "Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1997, s. 150. Bu dönemde inşa edilmiş Osmanlı kalelerinin yeni askeri üslubun iyi örnekleri arasında kabul edilmesini öne süren bir başka görüş için bkz. Simon Pepper, "Ottoman Military Architecture in the Early Gunpowder Era: A Reassessment," *City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective*, (Ed.) James Tracy, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 309.

51 Denwood Nathan Stacy Holmes, "The Independently Fortified Tower: An International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 2012, s. 257.

52 Holmes, *Independently Fortified Tower*, s. 269 vd.

53 Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s. 177.

54 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları," *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 3/5-6, s. 98 vd.

55 Engin, *İbrail Kalesi*, s. 39.

ler söz konusu özelliğe 18. yüzyılın başında geçirdikleri dönüşüm sayesinde sahip olmuştur; bu zamana kadar kale tamiri için harcanan/harcanacak meblağı gösteren defterler, yüzyılın başından itibaren yapılan tamiratı yahut inşaatı da tarif eden bir içeriğe kavuşmuştur.[56]

Yine de bu tariflerin yanıltıcı olabileceğini ya da daha doğru bir ifadeyle gerçeğin ancak bir kısmını yansıtabileceğini unutmamak lazımdır. Örneğin *tabya* kelimesinin neyi ifade ettiği, hangi metne bakıldığıyla doğrudan alakalıdır: Özü Kalesi'nin tamir defterinde toprak dolma yapıya sahip ve üzerinde hafif ateşli silahların ateşlenebileceği, fakat ağır toplar için uygun olmayan basit istihkâmlar olarak görünebilirken,[57] başka metinlerde modern manada, üzerinden top ateşi yapılabilecek üçgen yahut beşgen veya başka biçimde muhkem platformlar olarak da tarif edilebilir.[58] Bu durum Osmanlıların benimsediği yenilikleri her zaman için lisanlarında vurgulamayı tercih etmediklerini, bazı durumlarda *yeni* bir şeyi *eski* bir kelime ile ifade ettiklerini düşündürür. Kadim alışkanlıklar bu tercihi belirlemiş olmalıdır. Nitekim Bosna'daki bazı kalelerin mevâcib hesabının tutulduğu bir icmalden kale, palanka, kule, şaranpo ve çardak isimlerinin yapıdan ve muhafız nefer sayısından bağımsız biçimde kullanıldığı intibaı edinmek mümkündür: Törökmihalpekler *Kale*si'nde 15, Korasna *Çarda*ğı'nda 40, Teşne *Palanka*sı'nda 50, Kladoş *Şaranpo*su'nda 77, Cisr-i Çetine *Kule*si'nde 115 nefer mevcuttu.[59] Ancak Osmanlıların benimsedikleri askeri yenilikleri lisanlarında açıkça ifade ettiği vakaların da sayısı az değildir.

Palanka ve şaranpo kelimeleri bunlar arasında rahatlıkla gösterilebilir. Palanka, Osmanlıların Balkanlar'da karşılaştıkları bir savunma yapısıydı ve Osmanlı fethiyle birlikte, muhtemelen hızlı ve nispi olarak daha az masrafla inşa edilebildiği için bölgede yayıldı. Etimolojik kökeni kadim Yunancaya işaret etse de,[60] Türkçeye Macar lisanından geçmiş olmalıdır; *palánk* hatta *párkany* olarak da kullanılırdı[61] ve Türkçede ilki son derece

56 Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s. 154.
57 Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s. 173-174.
58 Ostapchuk ve Bilyaveya, *Ottoman Northern Black Sea Frontier*, s. 158.
59 BOA, D.BKL. 54/96.
60 Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde*, s. 34.
61 Franz Salamon, *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschafft*, (Çev. Gustav Jurany), Leipzig: Haessel, 1887, s. 127.

yaygın olmakla birlikte her iki haliyle de yer bulmuştu. Palanka, iki sıra kerestenin arasına doldurulan toprakla güçlendirilmiş duvarları olan basit bir istihkâmdı.[62] Osmanlılar, bu basit istihkâmları fark edilebilir Türk mimari öğeleriyle yeniden inşa ettiler yahut güçlendirdiler. Hendek, kışla, cephanelik, ambar gibi yapılarla takviye edilen palankalar, en başta stratejik önemi haiz bölgelerle ulaşım ve iletişimi temin etmek için inşa edilirdi.[63]

Temel yapı malzemelerinin ağaçtan ve topraktan olması savaşa ve zamana dayanmalarını güçleştirdiği içindir ki günümüze ulaşmayı başarmış bir palanka bulunmaz; ancak Balkanlar'da birçok yerleşim yerinin isminde bu kelimeye tesadüf edilebilir. Bunlara örnek gösterilebilecek Bela Palanka,[64] Türkçesiyle Musapaşa Palankası hakkında, 17. yüzyılın ikinci yarısına ait bir tasvir, genel olarak iyi durumdaki bir palankanın neye benzediğini anlamamıza imkân tanır. Dersaadete Habsburg çıkarlarını gözetmek üzere gönderilen Albrecht Caprara'nın maiyetinde bulunan Johanne Benaglia'nın satırları şöyledir: "*Bu palanka* [Musapaşa Palankası] *şimdiye kadar gördüklerimiz içinde en iyileri arasındaydı; mazgallara sahip surlarla çevrilidir; dört adet güçlü yuvarlak kuleyle cephe kazanmıştır ve önde geleni tamamen demirden olan kapılar üzerinde de iki adet dikdörtgen kulesi vardır.*"[65] Yazarın tarif ettiği Musapaşa Palankası'nın tarih itibariyle Habsburg serhaddinin çok gerisinde, iç ilde olduğu da akılda tutulduğunda, serhaddeki palankaların daha muhkem oldukları tahmin edilebilir. Ayrıca evsafından bağımsız olarak palankalar, her ne kadar basit birer istihkâm gibi görünseler bile, muhafız neferleriyle bir arada düşünüldüğünde kalabalık bir askeri güç meydana getiriyor ve bu haliyle Osmanlı askeriyesinin önemli unsurlarından biri oluyordu.[66]

Kale ya da palankanın en dıştaki savunma hattı olarak tarif edilebilecek şaranpo, hendeğin ilerisinde, düşmana silahlı ilk direnişin sergi-

62 Sándor, *Balkanische Elemente*, s. 4; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 45-46.

63 Burcu Özgüven, "Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 171.

64 Bugün Sırbistan Cumhuriyeti sınırları içinde Niş şehri yakınlarında bulunmaktadır.

65 Johanne Benaglia, *Ausführliche Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutshcland, auch was sich Merckwürdiges dabey zugetragen: deß hoch-Gebohrnen Grafen und Herrn Albrecht Caprara*, Frankfurt, 1687, s. 34.

66 Kolçak, *XVIII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 98.

leneceği seğirdim yerini koruyan kazık perdedir.[67] Meninski'nin Macarca kökenine işaret ettiği[68] kelimenin Osmanlılar tarafından ilk defa olarak ne zaman kullanılmaya başladığını Türkçenin etimolojik sözlüğü olmaması sebebiyle tam olarak tespit edebilmek mümkün değilken, Evliyâ Çelebi'nin *"kalın direkler ile şaranpav ta'bîr etdikleri parmaklık"* veya *"şaranpov ya'nî parmaklık"*[69] şeklinde izah ederek yazdığına bakılırsa, 17. yüzyılın ikinci yarısında okuryazar Osmanlılar arasında dahi kelimeyi işittiğinde ne olduğunu anlamakta güçlük çekecekler bulunuyordu. Bununla birlikte şaranpo askeri devrimin kale mimarisine yansımış yenilikleri arasında yer almaz: Orta Yüksek Almanca *das Schrankbaum* isminden Macarcaya geçen kelime eski çağlardan itibaren bir bölgeyi korumak için çevrilen çitleri ifade ediyordu.[70]

Geçişken sınırların hâkim olduğu bir dünyada akültürasyona her alanda rastlamak mümkünken savaşın ortak payda olduğu bir çevrede bunun daha fazla olması tabiidir. Nitekim sadece askeri mimari alanında değil, savaş araç ve gereçleri, bilhassa da ateşli silahlar söz konusu olduğunda büyük çaplı Alman *Faule Metze* topunun Osmanlılarda *balyemez* ismini alması gibi örnekler de çoğaltılabilir.[71]

Osmanlıların askeri devrimin bir unsuru olarak yeni istihkâm ilmini takip ettiklerini daha sarih biçimde ortaya koyacak bir başka örnek daha vardır. 17. yüzyılın son çeyreğinde, daha belirgin bir ifadeyle 1683-1699 Harbi senelerinden itibaren kullanılmaya başlanan *şans* kelimesi, yine Almanca *die Schanze*[72] isminin Türkçeleşmiş halidir; Osmanlılar, muhtemelen 1688 sonrasında, Habsburglar Tuna Nehri üzerindeki adayı stratejik önemi nedeniyle tahkim ettiklerinde bu isimle ve ifade ettiği şeyle tanışmıştı. Nitekim burası sonraki senelerde de Osmanlılarca Şans Adası olarak anılacaktı.[73] Osmanlıca imlâsı (شانس) [74] şeklinde olan kelime kimi zaman

67 Aydın, *Kaleler*, s. 20.
68 Meninski, *Thesaurus*, s. 2793.
69 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap s. 66; I/6. kitap, s. 114.
70 Grimm ve Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt XV, s. 1633.
71 H.J. Kissling, "Balyemez," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1007-1008.
72 Grimm ve Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt XIV, s. 2162-2163.
73 Simperto, *von Wien nach Constantinopel*, s. 72.
74 Örneğin BOA, İE.AS. 45/4108; *Anonim Osmanlı Tarihi*, v.143b.

şans[75] olarak, kimi zaman da şanis[76] yahut şanes[77] olarak da yeni harflere çevrile gelmiştir. Askeri terminolojide kalenin ana gövdesinden ayrı ve bağımsız bir savunma tahkimatını ifade eden kelime zamanla kaleye bitişik bütün istihkâmlar için kullanılır olmuştu[78] ki Osmanlılar da farklı yapıdaki istihkâmları bu sözcükle ifade etmiş görünürler. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *"şans tâ'bîr itdükleri şaranpo ağaçlarıyla"* Habsburg ordusunun Bükreş yakınlarındaki bir derbendi korumak için meydana getirdiği sahra tabyalarını betimlerken,[79] Râşid Mehmed Efendi, Kırım'da Akıntıburnu'na inşa edilen *"kal'anın döküntü üzerine tarhı tahmîn olunan şanesin binâsı husûsuna"* memur edilen mimar ve mühendislerin teftişinden bahsederken şansı kalenin bir tabyası olarak kabul ediyordu.[80]

Askeri devrimin Osmanlılarca benimsendiğinin yazılı ifadesi olarak gösterilebilecek son örnek ise 1690'da Belgrad'ın Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesinden sonra yapılan tahkimatlar bahsinde Râşid Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır: *"Asl-ı dîvâr ve handekden hâric dört aded kal'a manendi toprak dolma kebîr tabyalar ve dâiren-mâ-dâr şaranpolar"*[81] inşa edilerek Belgrad Kalesi güçlendirilmişti. Kale duvarlarından ve hendeğinden bağımsız tabyalar inşa edilmesi, yeni istihkâm ilminin kararlı düşman hücumlarına, bilhassa da lağım patlamalarına karşı 18. yüzyılın eşiğinde geliştirdiği bir fikirdi. Bu fikri geliştiren Vauban, iki yüzyıllık geçmişi olan askeri devrim içinde bir devrim yapmıştı.

Fransa Kralı XIV. Louis'nin hizmetinde yarım yüzyıldan uzun bir süre bilfiil askeri mühendislik yapan Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707),[82] 1651-1704 seneleri arasında Fransa'nın bütün savaşlarında cephede hizmet etmiş, 40'ın üzerinde kale kuşatmış ve bunların 39'unu teslim almıştı. Hayatı boyunca 30 yeni kale inşa ve onlarca eski kaleyi

75 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1316, 1323, 1330 vb.
76 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 131; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 378.
77 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 722.
78 Wilhelm Rüstow, *Militärisches Hand-Wörterbuch*, cilt II, Zürich, 1859, s. 196.
79 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1323 vb.
80 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 722.
81 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 429.
82 Vauban'ın yaşam öyküsü için bkz. Jean Denis G.G. Lepage, *Vauban and the French Military under Louis XIV: an Illustrated History of Fortifications and Strategies*, Jefferson: McFarland, 2010, s. 5-29.

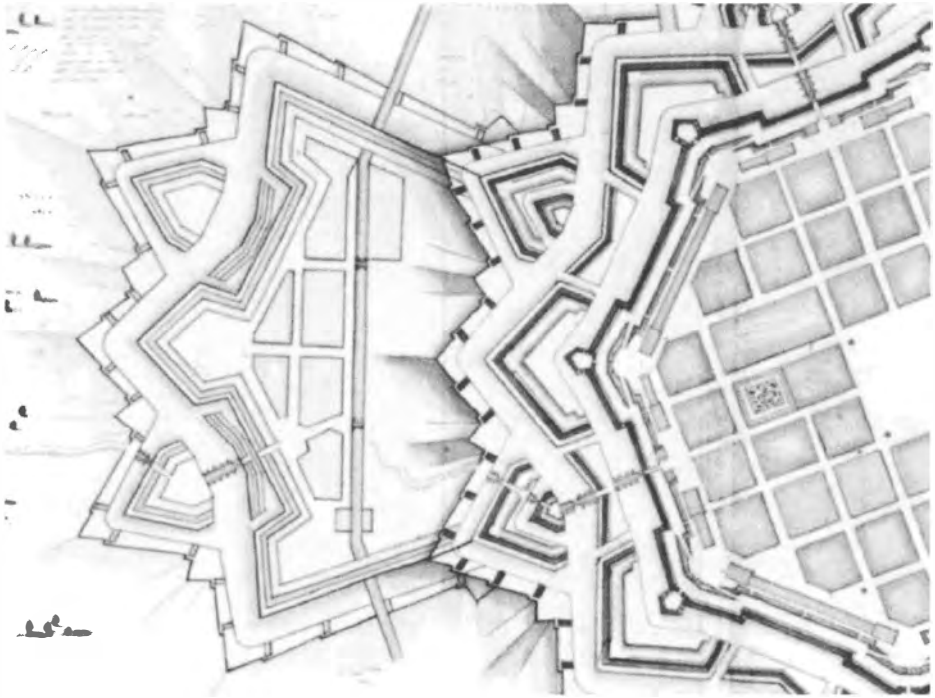
tamir ve tahkim eden Vauban, tahkimatlarında kuşatma tecrübelerinden hareketle edindiği yeni fikirlerini deneme şansı bulmuştu. Ana tabya düştüğünde bütün bir kalenin kaybedilmesi sorununa bulduğu çözüm, kalenin ana gövdesinden ayrı olarak her biri diğerlerinden bağımsız ama bir savunma bütünü içinde olacak şekilde tabyalar inşa etmekti. Böylelikle ilk hat işgal edilse bile, sonraki hatta yeni bir savunma organize etmek mümkün olacaktı. Vauban daha sonra ikinci savunma hattının önünde yarım ay şeklinde inşa edilmiş tabyalarla destekleyen üçüncü bir hat oluşturarak yeni bir kale savunma sistemi üzerine çalışsa bile ortaya çıkan masraflar sebebiyle bu planı sadece bir yerde, Neuf-Brisach'ta, vücuda getirebilmişti.[83]

Ren Nehri'nin sağ yakasında bulunan ve yine Vauban tarafından tahkim edilen Breisach Kalesi 1697'de Habsburglara terk edilince, XIV. Louis'nin nehrin sol yakasına inşa edilmesini istediği kale (Neuf-Brisach ya da Yeni Breisach), Fransız askeri mühendisin son ve ustalık eseriydi. Yapılan masraflara rağmen kale, değişen siyasi iklime bağlı olarak askeri tarihin ilgisini çekecek vakalara sahne olmadı. 1743'te Habsburg kuşatmasını atlattıktan sonra kale, 1870'teki Fransa-Almanya Harbine kadar ancak yerel düzeyde bazı olaylarla gündeme geldi; 1870 sonbaharında ise Alman ordusunun modern silahlarına bir aydan uzun bir süre dayanmıştı. Vauban'ın ustalık eseri, ait olmadığı bir çağda dahi güçlü bir hücum karşısında ayakta kalmış olması sebebiyle övgüyü hak eder.

Vauban'ın geliştirdiği istihkâmların ana fikri, kuşatma ordusunu kale gövdesini oluşturan duvarlar ve tabyalar ile bunları çevreleyen asıl hendeğin ilerisinde kurulan yeni ve güçlü bir savunma hattı ile uğraşmak zorunda bırakmaktı. Osmanlı ordusu, buna benzer istihkâmlarla ilk defa Kandiye'de, daha sonra da Viyana'da karşılaşmıştı. 1690'da Belgrad'ın yeniden fethinden sonra –aşağıda bahsedileceği üzere– askeri mühendis Andrea Cornaro'nun sultanın hizmetine girmesinin de sağladığı kolaylıkla Osmanlılar bu yeni usulü benimsedi; Belgrad Kalesi'nin sonraki yıllardaki istihkâmları da buna uygun olarak yapıldı.

83 Lepage, *Vauban and the French Military*, s. 73-76.

Harita 5. Neuf-Brisach Kalesi'nin planından bir kesit[84]

Harita 6'da ilk bakışta dikkat çeken boynuz tabyalar (1) ve şans tabya (2), yukarı ve aşağı kaleleri (3 ve 4) çevreleyen hendeğin içinde ve hemen dışında, şehrin varoşuna (5) doğru inşa edilmiş görünürler. Üç cephesi Sava ve Tuna nehirleri ile çevrili olan Belgrad'ın sahil tarafındaki surlarını nehirler üzerindeki adacıklara tabyalar yaparak koruyan Osmanlılar, kalenin güneydoğu cephesinde inşa ettikleri bu yeni istihkâmlarla Rumeli'nin kilidini sağlamlaştırmıştı. Nitekim fark edileceği üzere bu haliyle Belgrad Kalesi, 1688'deki ortaçağ hisarının çok uzağındadır.

84 Bibliothèque nationale de France, Département Estampes et photographie, EST VA-68 (4): *Plan du neuf Brisach*, 1698. Ağ içi erişim için bkz. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69023223.r=neuf%20brisach (Son erişim: 11.05.2016).

Harita 6. 1696 tarihli bir plana göre Belgrad Kalesi'nin tabyaları[85]

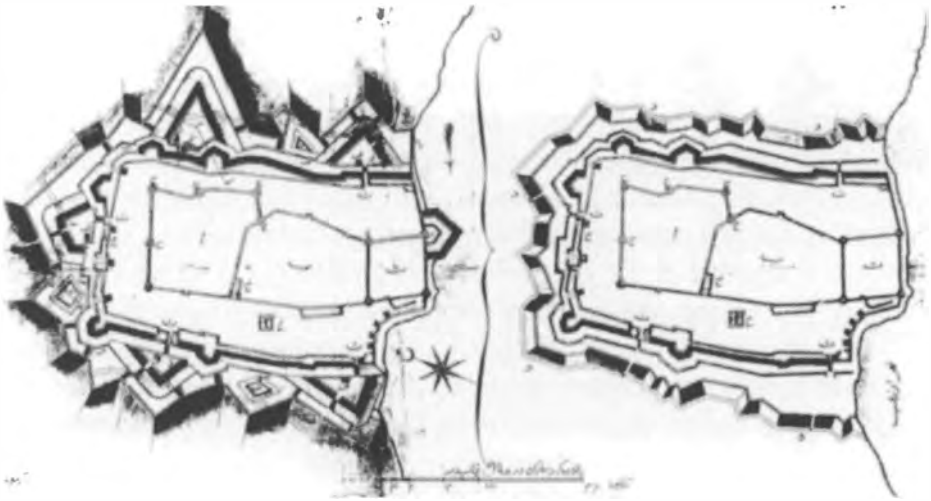

Babıâli, bütün kalelerinde olmasa bile (Böylesi çok pahalı olurdu.) stratejik önemi yüksek yerlerde Vauban usulü istihkâmlar inşa etti. Osmanlı arşiv malzemesi arasında nadir bir örnek olan 1737 yılına ait Özü Kalesi'nin güçlendirilmesi çalışmalarını resmeden aşağıdaki plan, yüzyılın başındaki kale modernleştirilmesini görsel olarak daha açık biçimde ortaya koyar.

Sağdaki çizim Özü Kalesi'nin 1737'deki halini gösterirken, üç ayrı bölmeden meydana gelen ortaçağ hisarını kuşatan yeni surlar üzerindeki yıldız tabyalar ve bunların önündeki hendek ile ilerisindeki şaranpolar askeri devrimin kale mimarisindeki ilk izlerini taşır. Soldaki plan ise Özü'de yapılması teklif edilen istihkâmların planıdır: Kalenin ana duvarları ve tabyalarından ayrı olarak inşa edilmesi düşünülen tabyalar Osmanlı mühendislerinin istihkâm sanatındaki gelişmeleri takip ettiğinin bir delilidir.

85 MZK, Moll-0003.362: Heinrich Jonas Ostertag, *Belgrad schloss, Welches vom Carnaro Anno 1696 erbauet werden*, Regensburg, 1717. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/805/2619316606/ (Son erişim 10.04.2016).

Harita 7. Özü Kalesi'nin tamiri ve tahkimine dair plan[86]

Erken modern dönemde Osmanlı hizmetindeki askeri mühendisler hakkında bir araştırma bulunmaması sebebiyle bunların yetenekleri hakkında kolayca bir yargıya varılamaz. Osmanlı padişahının askeri teknolojiyi takip ve tatbik edecek mesleki bilgiye sahip kalifiye mühendisleri olmadığı, ancak yabancı uzmanların raporları sayesinde bu alandaki eksikliğin farkına varıldığı kabul edilir.[87] Erken modern dönem için öne sürülen bir başka iddia da, Osmanlıların, askeri teknoloji alanında *yabancı* (Batılı diye okuyunuz!) uzmanlara bağımlı olduklarıdır. Vakıa çalışmaya konu olan dönemdeki askeri mühendislerin ve kale mimarlarının önemli bir kısmı mühtedi yahut dini inancını koruyarak Osmanlı askeriyesinde kendisine bir yer bulmuş kimselerdir. Çağdaş bir başka devlet ya da kültür söz konusu olduğunda uluslararası iş piyasasından askeri mühendis istihdam etmek yeni fikirlere açık olmanın bir işareti olarak kabul edilirken aynı durumun Osmanlılar için yabancı uzmanlığa bağımlılık şeklinde yorumlanmasındaki

86 Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s. 164. Finkel ve Ostapchuk'un makalelerinde verdiği harita BOA, Plan ve Proje, 857 numarada mahfuzdur.
87 Engin, *İbrail Kalesi*, s. 40-41.

isabetsizlik ortadadır.[88] Nitekim erken modern dönemde, 1600-1737 tarihleri arasında, Habsburg ordularında imparator namına seraskerlik (Alm. *Generalleutnant*) yapan komutanların hiçbiri Habsburg mevrus memâlikinden gelmiyordu; yüksek rütbeli diğer subaylar arasında da az sayıda isim Avusturya, Bohemya veya Macaristan'dandı. 1632-1737 arasında Saray Harb Şurasına başkanlık eden sekiz kişinin sadece üçü Habsburg soylusuydu.[89] Askeri mühendislik alanında da durum farklı değildi. Viyana'nın kale mimarlarının neredeyse tamamı yabancıydı ve bilhassa da Fransa'dan kovulan Huguenotlar bu işte istihdam ediliyordu.[90] Şu halde padişahın hizmetinde çalışan yabancı uzmanları ve Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne teknoloji transferini, askeri mühendislik alanındaki yeniliklerden Osmanlıların hissesine düşeni alması şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.[91]

Daha önce de söylendiği gibi, bu kitabın mercek tuttuğu dönemdeki birçok askeri mühendis ve kale mimarı yabancı kökenliydi. Bunlar arasında hakkında en fazla malumat bulunan isim, yukarıda adı geçen Andrea Cornaro'dur. Kandiyeli bir Venedikli olan Cornaro, Habsburg hizmetinde bir askeri mühendisken 1688-1690 tarihleri arasında Belgrad Kalesi'ndeki tamir işlerinin başında bulunmuştu. Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad'ı fethettiğinde, ailesi ile birlikte en yakındaki Habsburg kalesi Petervaradin'e doğru firar etmek niyetinde olan Cornaro, Tatar süvarisi tarafından esir alınmıştı. Sonrasında Osmanlılar için çalışmaya başladı ve inşa ettiği tabyalar kalenin 1693'teki Habsburg kuşatmasına dayanmasına katkı sağladı.[92] Sonraki yıllarda Cornaro sadece Belgrad'ı değil, aynı zamanda Temeşvar'ı da tamir ve tahkim edecekti. Çağdaşı Dimitri Cantemir, Mimar Andrea'nın matematik ve teknik alanlarında mükemmel bilgi sahibi olduğunu yazar; bu yetenekleri Andrea'nın senelik sekiz kese altın maaşla istihdam edilmesini sağlamıştır.[93]

88 Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, s. 123; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 73 vd. Daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Ágoston, *Teknolojik Diyalog ve Osmanlı*.
89 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 113.
90 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 24-25.
91 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 62.
92 Nikola Samardžić, "The Emergence of the Baroque in Belgrade," *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette: Purdue Uni. Press, 2011, s. 256.
93 Dimitrie Cantemir, *Historie de L'Empire Othoman où se Voyent les Causes de son Aggrandissement et de sa Decadence*, (Çev. M. de Joncquieres), cilt II, Paris, 1743, s. 201-202.

Cornaro ölümüne kadar (tahminen 1701 baharında) Babıâli için çalıştı. Ölümünden sonra yerine Dergâh-ı âli cebecilerinden mühtedi Ahmed Abdullah Belgrad Kalesi mimarı olarak tayin edildi. Mimar Ahmed'in Belgrad'a tayini süreci, sarayın ve Babıâli'nin bu işe önem verdiğini açık biçimde gösterir. Boşalan Belgrad mimarlığı için "*üstâd mi'mâr*" istenmesi üzerine Ahmed'in mimarlıktaki mahareti bir ferman-ı şerif ile Cebecibaşı el-Hac Mehmed'den sual edilmiş ve "*tarh eylediği resûmâtına nazar olundukda kemâl-i ehliyyeti nümâyân*" olunca, yani yeteneği yaptığı çizimlerden anlaşıldığında tevcih edilmişti.[94]

Cebecibaşı'nın takriri, daha önce bahsi geçen Niş Kalesi'nin modernleştirilmesine dair Râşid Mehmed Efendi'nin yazdıkları[95] ile birlikte okunduğunda, Babıâli'nin, kale mimarı seçerken yahut tahkimine karar verirken *resim* yani kale planlarını görerek bir tercih yaptığı anlaşılır. Yine Târih-i Râşid'de, bu defa Pasarofça Anlaşması sonrasında Niş ve Vidin kalelerinin tahkimini anlatan satırlar bu konuda oldukça ilginçtir:

> *Kemâl-i metânet ü rasanet ile istihkâm verilmek lâ-büdd ü lâzım olduğu ecilden, bi'l-cümle hayr-hâhân-ı Devlet-i Aliyye istisvâb etmeleriyle tarh ve cirmleri hadd-i i'tidâlde olup her bir tabya ve makasları birbirlerini gözedüp, bir dürlü mahzûr ve kusuru kalmayacak vech üzere mücessem resm eylemek içün bundan akdem irsâl olunan mi'mâr ve kalfalar varup ol tarafta olan mi'mârlar ve serhad ricâlinden kal'a resmi ve tarhında vukuf u şu'ûru olanlar ile her mahalline tedkîk-i nazar ve ta'lîk-i basar eyleyerek hatve hatve âlât-ı hendesiye ile mesâha edüp, ba'z-ı mahallerinde el-yevm bulunan hudûd-ı binâya i'tibâr ve ba'z-ı mevâzi'in dahi idhâl ü ihrâc ile dâiren-mâ-dâr keşif ve defter ve mücessem resm* [edildi.][96]

Yukarıdaki uzun alıntıda iki defa tekrar edilen *mücessem resm*in, yani gözle görülür, elle tutulur şekle sokulmuş kale planının ne (ve şimdi nerede)

94 BOA, AE.SMST.II 136/15067.

95 Niş Kalesi'nin yeniden inşasının hikâyesini Râşid Mehmed Efendi'nin kaleminden okumak için bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 606.

96 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1153. Bu tarihlerde Niş ve Vidin kalelerinin tamiri hakkında bkz. Göyünç, *Osmanische Festungen*, s. 80-83.

olabileceği tarihçinin aklını meşgul edip hayal gücünü kışkırtırken, parçanın bütününden hareketle yapılabilecek en kesin yorum, Babıâli'nin imparatorluğun serhadlerinin tahkimi işini serhad paşalarına bırakmayıp yakından ilgilendiğidir.[97] Diğer taraftan stratejik önemi bulunmayan kale ve palankaların tamiri için askeri ve sivil mimari arasında uzmanlık farkı gözetilmediği de olurdu. Mesela Banaluka yakınlarındaki Çetine Kalesi'nin tamiri için vazifelendirilen Hassa Mimarı Yusuf Ağa ayrıca kaledeki camiyi de onarmıştı.[98]

Osmanlılar, 17. yüzyıldan itibaren serhad vilayetlerinde mimar bulundurmaya dikkat ediyorlardı; örneğin Budin'de, Hassa Mimarlar Ocağına kayıtlı olarak *mimar-ı kal'a-yı Budin* unvanlı bir görevli ve emrinde önemli miktarda çalışan vardı.[99] İstanbul'dan tayin edilen mimarlar haricinde, kale tamiri ve tahkiminde mimarlıktaki maharetini göstermek fırsatı bulabilenler de, mimar kadrosuyla olmasa bile, uygun bir gediğe tevcihen el altında tutuluyordu. Kılburun Kalesi'nin inşaatında mimarlıktaki yeteneği anlaşılan emektar İbrahim'in, Haşanpaşa Palankası'nın müstahfizan cemaatine kaydı için Özü Muhafızı Mehmed Paşa aracı olmuştu.[100] Fakat taşradan bir kimsenin mimarlık sanatındaki ehliyetine işaret eden takrirler neticesinde yapılan her atamanın yerinde olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Yagodina Kapudanı Ahmed'in mahir mimarlar olduğunu yazarak tevcih ettirdiği Nemçe'den firari dört mühtedinin, aslında mimarlıkla alakaları bulunmayıp sekban bölükbaşı oldukları daha sonra anlaşılmıştı.[101] Habsburg hizmetinden firar ederek Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eden bir başkası, Petervaradin Kalesi'nin topçu ustası Johann Miliani, Belgrad Kalesi'nde mühendis olarak istihdam edildiğinde, Viyana'daki askeri yetkililer bu tecrübesiz mühendisin Osmanlılara çok az fayda sağlayabileceğini düşündüklerinden firarinin teslim edilmesini istememişti.[102]

97 Osmanlı kalelerinin tamir ve tahkim süreçleri hakkında fikir vermesi bakımından bkz. Ostapchuk ve Bilyaveya, *Ottoman Northern Black Sea Frontier*, s. 151-154, 161-163.
98 BOA, AE.SAMD.III 63/16634.
99 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 73.
100 BOA, İE.TCT. 9/1096.
101 BOA, AE.SMST.II 45/4428.
102 OeStA, KA, HKR Protokollen 493 (Exp. 1715), 69r. Januar nr.292; HKR Protokollen 495 (Reg. 1715), 149v. 26 Januar nr.371. Bir başka benzer vaka için bkz. HKR Protokollen 448 (Reg. 1707), 684v. 5 Juli nr.75.

Buna benzer hikâyeler Osmanlı askeri mühendislerinin, kökeni ne olursa olsun, işlerinde ne derece ehil olduklarını düşündürür. 17. yüzyılda istihkâm ve lağımcılıkta söz sahibi olan Osmanlıların, Büyük Harp senelerinde bu kadroların önemli bir kısmını yitirmiş olması ve askeri mühendisliğin de diğer zanaatlar gibi sözlü aktarıma ve iş üstünde eğitime dayanması sebebiyle mevcut bilgi birikimini kaybettikleri söylenebilir.[103] Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk mühendishaneler, 18. yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul'da eğitim vermeye başlayacaktı. Bu tarihe kadar Osmanlı askeri mühendisleri alaylı usulüyle yetişecekti. Diğer taraftan, en azından yüzyılın başında Prens Eugen de, emrinde çalışan mühendislerin meziyetlerinden memnun değildi. 1710 tarihinde kaleme aldığı bir takririnde düzgün bir kale inşa edecek tek bir mühendisinin bile olmadığından yakınıyor ve Viyana'da bir askeri mühendislik mektebi açılmasını ve orduda mühendis kıtaları tertip edilmesini savunuyordu.[104] Habsburglar 1717 ve 1718'de biri Brüksel'de, diğeri de Viyana'da olmak üzere askeri mühendislik mektepleri kurdular; ancak orduda mühendis kıtaları oluşturulması için 1747'ye kadar beklenecekti.[105]

Prens Eugen'in beğenmediği Habsburg askeri mühendisliği Osmanlıların takdirini kazanmıştı. Gerek Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, gerekse Anonim Osmanlı Tarihi'nin müellifi Habsburgların 1689'da ele geçirdiği Niş'te yaptıkları tabyalardan övgüyle bahseder.[106] Sadece müverrihler değil, Osmanlı mühendisleri de Habsburg hizmetindeki meslektaşlarının eserlerini beğeniyordu. 1718 sonrasında Vidin'i bir serhad kalesine çeviren Osmanlı mühendisleri, 1689'da kalenin Tuna Nehri sahilinde Habsburglar tarafından yapılmış surların sağlamlığından sitayişle bahsedecekti.[107]

103 Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Çev. Mesut Uyar), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014, s. 204.
104 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 25.
105 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 124; Robert Rill, "Das Festungswesen im Habsburgerreich des 18. Jahrhunderts im Überblick," *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum: Winkler, 2005, s. 39.
106 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1311; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 13-14. Keza Râşid Mehmed Efendi de Niş Kalesi'nin istihkâmlarını övmüştür. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 391.
107 Gradeva, *Between Hinterland and Frontier*, s. 336 d.21.

Osmanlı askeri mühendislerinin işleri ise genellikle çağdaş Batılı gözlemciler tarafından küçümsenmiştir. Babıâli'nin Karadeniz'in kuzeyinde Kerç Boğazı'nı korumak için inşa ettiği Yenikale, örneğin buradaki yapıları asla görmemiş olan Rus Elçisi Tolstoy tarafından zayıf bulunmuştu; zira Osmanlılar, padişahın hizmetindeki üst düzey ustalara rağmen bu yeni kaleleri İstanbul Boğazı'nı koruyan kalelere benzer şekilde inşa edecekti ki bunlar katiyen sağlam yapılar değildi. Rus elçiye göre Osmanlılar ayrıca istihkâm ilminde de hile yapıyordu.[108] Yenikale'yi görüp tabyalarını gezmek fırsatı bulan de La Motraye ise kalenin sağlam taştan örülmüş kalın duvarları olduğunu ancak bunların düzensiz şekilde inşa edildiğini yazar. Muhafız paşanın tercümanlığını yapan İtalyan mühtedinin anlattığına göre, diye ekliyordu de La Motraye, kalenin planını bir İtalyan çizmiş ancak inşasında bir Türk mühendisinin muhalefetiyle karşılaşmıştı; sonuçta hemen herkesin göreceği gibi Türk işiyle Hıristiyan işi bu kalede bir çatışma halindeydi. Esasen din eğitimi almış ve askeri uzmanlığı bulunmayan de La Motraye, yine de kalenin mevkiini deniz trafiğini kontrol etmek için son derece elverişli bulmuştu; boğazdan geçmek isteyen her gemi Yenikale tabyalarının top menzilinde olacaktı.[109] Şu halde, Petro'nun Azak'ta inşa ettiği donanmayı Karadeniz'e çıkarmamak isteyen Babıâli için Yenikale amacına uygun biçimde inşa edilmişti.

Ya Habsburg serhaddindeki Osmanlı kaleleri? Sonraki başlıklarda sırasıyla Temeşvar ve Belgrad kaleleri ile Bosna Eyaleti'nin direnç merkezleri Banaluka ve Bihke kaleleri ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada ayrıca bilgi verilmeyecektir. Ancak bu arasözde ortaya konan iddianın, tek cümleyle Osmanlı kalelerinin askeri devrimin gerektirdiği gibi istihkâm ilminin esaslarına göre inşa edilmiş tabyalarla korunduğu keyfiyetinin akla getirdiği bir soruya peşinen cevap vermek gerekir. Nasıl oldu da, Osmanlılar, *iyi* tahkim edilmiş ve *güçlü* garnizonlarla işgal edilmiş kaleler olan Temeşvar'ı (1716) ve Belgrad'ı (1717) Habsburg ordusuna karşı savunamadı? Kuşatmaların kaderini, şayet şanslı bir atış muhafız kuvvetlerin canını yakan bir noktaya, örneğin kale cephanesine isabet etmemişse, daha önce de ifade edildiği gibi kalenin

108 Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında*, s. XXXIX, 109-110.
109 de La Motraye, *Travels through Europe*, cilt II, s. 38-39.

imdadına gelen ordunun başarısı veya başarısızlığı belirliyordu. Osmanlı ordusu 5 Ağustos 1716'da Petervaradin Muharebesinde Habsburglar karşısında ağır bir mağlubiyet aldığında, ordu-yı hümâyûnda panik havasının oluşması ve tedbir aklının kaybolması, Tuna Nehri'nin öte yakasında savunmasız kalan Temeşvar Kalesi'ne zamanında yardım gönderilememesine neden oldu. Kuşatılan kale 47 gün sonra Prens Eugen'in ordusuna teslim olmak zorunda kalmıştı. Belgrad Kalesi ise, 51 günlük bir muhasaradan sonra, Halil Paşa idaresindeki Osmanlı ordusunun 16 Ağustos 1717'de kale önünde hezimete uğramasının ardından teslim oldu.[110]

Bu iki kuşatmanın askeri tarih açısından önemi, Habsburg ordusunun Osmanlı kalelerine ilk defa Vauban'ın üç paralel sistemi ile saldırmış olmasıdır. Kale mimarı olarak bilinen Fransız mühendisin savaş sanatına asıl katkısı olan üç paralel sistemi, kuşatılan kalenin top menzilinin dışından başlayarak kazılacak metrislerle kaleye yaklaşmayı öngörüyordu. Kale duvarlarına mümkün olabilecek en yakın mesafede açılacak üçüncü ve son metris üzerine inşa edilmiş ceplere yerleştirilmiş havan toplarının ateşiyle, kuşatan orduya çok fazla cana mal olan son piyade hücumuna gerek kalmadan kale teslim olmaya zorlanacaktı.[111] Vauban, bu planın hatasız uygulanması halinde küçük bir kalenin iki hafta içinde düşeceğini, güçlü kalelerin ise en fazla 48 gün dayanabileceğini hesap etmişti. Vakıa Vauban'ın takvimine uymayan örnekler de söz konusudur: Zayıf istihkâmlı Mons Kalesi (1691) 9 ay boyunca kuşatma ordusuna direnirken, güçlü bir kale olan Maastricht (1673) 13 gün sonra düşmüştü.[112]

Temeşvar ve Belgrad'daki Osmanlı kaleleri ve garnizonları aşağı yukarı Vauban'ın öngördüğü süre kadar Habsburg askerinin hücumlarına dayandı. Şu halde, bu kıyastan hareketle, Osmanlı kalelerinin askeri mühendislik bağlamında kuşatmanın kaderine etki edecek derecede eksiği bulunmuyordu. Diğer taraftan askeri mühendisliğin kuşatma savaşlarındaki rolü üzerinde yeniden düşünmek gereklidir. Zira Venedik hesabına çalı-

110 Söz konusu kuşatmalar hakkında ayrıntılı bilgiler için ilgili bölümlere bakılmalıdır.

111 Fiedler, *Kriegswesen und Kriegsführung*, s. 45. Paraleller sistemi için ayrıca bkz. Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 78 vd.; Christer Jörgensen ve Michael F.Pavlovic vd., *Dünya Savaş Tarihi*, cilt II: *Erken Modern Çağ, 1500-1763*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: TİMAŞ yay., 2011, s. 196-197. Vauban bu sistemi ilk defa 1673'te Maastricht'te Hollandalılara karşı denemişti, bkz. Gverlac, *Vauban*, s. 64.

112 Lepage, *Vauban and the French Military*, s. 54.

şan Fransız mühendisler La Salle ve Levasseur tarafından yalçın bir kayalık üzerine inşa edilen Mora Yenişehri'ndeki Palamedi Kalesi, 1714'te Osmanlı askerine yalnızca sekiz günlük bir kuşatmadan sonra teslim olmuştu.[113] Üstelik Osmanlılar, Vauban'ın olgunlaştırdığı paraleller sistemiyle değil, hâlâ Kandiye Kuşatmasında olduğu gibi, top ateşine değil, lağım patlatmaya dayanan tarzda hücum ediyordu.

113 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 223-224.

Dördüncü Bölüm

KALE VE GARNİZON: HABSBURG SINIRINDA OSMANLI KALELERİ VE GARNİZONLARI

Macaristan'da Son Osmanlı Garnizonu: Temeşvar

Osmanlılar 1552'de Temeşvar'ı fethetti. Aynı tarihte Eğri Kuşatması başarısızlıkla sonuçlansa da, bölgedeki nispeten küçük 15 kale daha Osmanlı ordusuna teslim oldu; böylelikle Erdel içlerine kadar uzanan bir alan Osmanlı padişahının hâkimiyetine girdi.[1] Ordu-yı hümâyûnun Tuna Nehri'nin kuzeyinde bir askeri harekâta girişmesinin sebebi, Erdel'de bir süredir yerel siyasi figürler üzerinden devam eden nüfuz mücadelesinin Habsburg ordusunun doğrudan müdahalesi ile bir başka hal almasıydı. Ancak Osmanlı askeri harekâtı Habsburg siyasetine karşı ani bir tepki olarak gelişmemişti; Osmanlı başkentinin, fethin on sene evvelinde Temeşvar'ın ve çevresindeki diğer bazı kalelerin önemini gayet iyi kavradığını gösteren deliller mevcuttur. Nitekim Rumeli'nin ve Macaristan'ın güvenliği için stratejik önemi haiz Sirem Sancağı'nın emniyeti Temeşvar'ın fethiyle sağlanmış, ayrıca Erdel, Eflâk ve Boğdan ile Habsburgların bağı tamamen kesilmiş oluyordu.[2]

1552'de ele geçirilen topraklarda derhal yeni bir eyalet kuruldu ve iki sene içinde tahriri tamamlandı. Zaman içinde Temeşvar Eyaleti'nin sınırları, sancak sayısı ve paşa sancağı değişecektir. Temeşvar'dan başka, Lipova (1555-1557) ve Yanova (1658-1693) bir süre için paşa sancağı olmuştu. 16. ve 17. yüzyıllarda eyaletteki sancak sayısı ise beş ila sekiz arasında değişecekti.[3]

1 Mihai Maxim, "Tımışvar," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, s. 94.

2 Ágoston, *Çevre ve Sınır Tarihi*, s. 116; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 258.

3 Géza Dávid, "Temeshwar," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 417. Temeşvar Eyaleti'nin sancakları olarak ismi geçen yerler şunlardır: Yanova, Arad, İrşova, Beşkelek/Beçkerek, Çanad, Göle, Kaçnat, Kulaboş, Lipova, Lugoş, Morava (Medova?), Sebeş, Vidin ve Vulçıtrın. Ayrıntılar için bkz. Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 1976, s. 39-40. Ayrıca Alacahisar, Çakova, Çayla, Naylak, Pançova, Pankota, Segedin ve Verseç de zaman zaman Temeşvar Eyaleti'nin sancakları arasında sayılır. Bkz. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 258-285.

17. yüzyılın ortalarına ait Osmanlı İmparatorluğu'ndaki timar ve zeametleri konu edinen bir risaleye göre eyalette Temeşvar, Göle, Modava, Yanova, Çanad ve Lipova livalarında toplam 710 kılıç timar ve zeamet vardı ve bunlar cebelileriyle birlikte 3 bin civarında askere tekabül ediyordu. Söz konusu risalenin müellifi eyalette ayrıca ulufeli asker olduğunu da yazıyordu.[4]

Yüzyılın son çeyreğinde, eyalette timar kalmadığı, vergi gelirlerinin yerli kullarının mevâcibi için harcandığına dair mevcut literatürde bilgi bulmak mümkünse bile bu şüphelidir.[5] Nitekim Marsigli 17. yüzyılın sonunda eyalette 567 timar ve zeamet olduğunu yazar.[6] Keza Karlofça Anlaşmasından sonra Babıâli eyaletteki timar ve zeamet sahiplerinin yoklanmasını ve yeniden deftere geçirilmesini isteyecekti.[7] Söz konusu hüküm Temeşvar Eyaleti'nde 18. yüzyılın başında hâlâ timar bulunduğunu göstermektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında, bilhassa da en açık şekilde serhad vilayetlerinde görülen timarlı müstahfızlardan yerli kuluna dönüşüm Temeşvar'da da yaşanmıştı. 1591'de eyaletin bütününde 2.637 ulufeli asker varken, bu sayı 1613'te 3.679'a, 1634'te ise 3.748'e çıkmıştı.[8] Dikkate değer bu artış Eğri ve Varad'ın fethinden, yani bir serhad kalesi olarak Temeşvar'ın öneminin azalmasından sonrasına rastlar ve kadim zamanların timarlılarının ulufeli nefer mevcutlarını gösteren defterlerde kendilerine yer bulmalarıyla alakalı olmalıdır.

Kaynaklardaki boşluklar sebebiyle Osmanlıların Temeşvar'da 17. yüzyıl boyunca istihdam ettiği askeri gücün tam manasıyla bir tasvirini yapmak mümkün değildir. Fakat eyaletteki Osmanlı ordusuna dair bazı

4 İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle," *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, 32: *Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, 1979, s. 911.

5 Birken, *Die Provinzen*, s. 39. Birken, burada kaynak olarak Hezârfen Hüseyin Efendi'nin kitabını gösterir. Vakıa Hezârfen kitabının Eyâlet-i Tamışvar bahsinde eyaletin timarlı askerine dair bilgi vermez, ancak buradan hareketle Temeşvar'da timar bulunmadığını iddia etmek doğru olmasa gerektir. Nitekim Hezârfen'in Temaşvar'ın idari yapısına dair verdiği malumattan eyalette bir timar defterdarı olduğunu da anlayabiliyoruz. Bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara: TTK yay., 1998, s. 120-121.

6 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 133.

7 BOA, A.DVNS.MHM.d.111, 528/1843. Keza Temeşvar'da Topçubaba Tekkesi'nin zaviyedarı Ahmed Dede'ye 18.000 akçelik timar tevcih edilmesi hakkında bkz. BOA, C.EV. 513/25924 .

8 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 260; Klára Hegyi, "Ottoman Network of Fortresses in Hungary," *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden: Brill, 2000, s. 186.

tespitler yapılabilir. Macar tarihçi Klára Hegyi'nin çalışmalarının[9] gösterdiği üzere eyaletin en önemli askeri merkezi Temeşvar Kalesi'ydi. Burada 1633-1634 tarihinde 963'ü nefer, 118'i cami hizmetlisi, mütekait ve divan çavuşu gibi vazifeliler olmak üzere toplam 1.081 ulufeli bulunuyordu; bunlar müstahfız, topçu, barutçu, pasban, müteferrika, faris, azeb, köprücü ve martolos gibi sınıflara ayrılmıştı. Garnizonda yerli kulu yeniçeri ise yoktu.[10] Maroş Nehri'nin güneyinde bulunan Lipova'da ise 1628-1630 senelerinde 620 nefer mevcuttu. Yine aynı tarihlerde Göle Kalesi'ni 436 kişilik bir garnizon koruyordu.[11] Eyaletteki diğer yerlerde, isimlerinin defterlerde kale yahut palanka şeklinde geçmiş olmasından bağımsız olarak sayıları çoğunlukla onlarla ifade edilen birlikler vardı; nefer sayısı yüzü geçen garnizona nadiren rastlanıyordu.

Bu sayılar şüphesiz Temeşvar'daki Osmanlı askeri gücünün yalnızca bir kesitine aittir. Bölgede ayrıca Dergâh-ı âli yeniçerisi ve sair kapıkulu askeri ile timarlıların mevcut olduğunu, bunlara paşa kapısındaki neferatı da eklemek gerektiğini söylemeye gerek yoktur. Mamafih bu gruplara dair mevcut literatürde ve kaynaklarda tatmin edici bir malumat bulunmaz. Evliyâ Çelebi, yüzyılın ortasında paşa kapısındaki askerlerle birlikte Temeşvar'da yaklaşık 10 bin Osmanlı neferi ve timarlı olduğunu iddia etse de,[12] artık bir uc vilayeti olmayan eyalette bu sayıda asker bulunması akla yatkın değildir. Fakat Temeşvar'ın durumu 1683'ten sonra neredeyse bütün Osmanlı Avrupa'sı için olduğu gibi değişecektir.

Büyük Harpte Budin (1686), Eğri (1687) ve Belgrad'ın (1688) Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra Temeşvar Eyaleti Osmanlı-Habsburg savaşının cephelerinden biri oldu. Fazıl Mustafa Paşa'nın enerjisiyle kısa süreliğine başarı kazanan Osmanlılar Salankamen Muharebesinde (1691) mağlup olurken Erdel cephesinde faaliyet gösteren bir başka Habsburg ordusu da Lipova'yı ele geçirmişti. Bu cephenin komutanı Friedrich Graf von Veterani başarısının stratejik öneminin son derece

9 Hegyi, *Ottoman Network of Fortresses*, s. 186-190. Ayrıntılı bilgi için bkz. aynı yazar, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, cilt III, Budapeşte: MTA, 2007, s. 1349-1492.

10 Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, s. 1364-1367.

11 Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, s. 1456-1457, 1474-1475.

12 Ömer Bıyık, "1652-53 Tarihli Şer'iye Sicili'ne Göre Temeşvar," *Karadeniz Araştırmaları*, 45, Bahar 2015, s. 236.

farkındaydı. Habsburg ana ordusuyla birlikte Temeşvar'ı kuşatmak için Erdel'den güneye inecek birliklere Lipova Kalesi köprübaşı olacaktı.[13] Saray Harp Şurası, Veterani'nin sonraki sefer mevsimi için önerdiği planı askeri bakımdan riskli bulduğu için evvela Temeşvar'ı değil, daha kuzeyde bulunan Varad'ı kuşattı. Habsburg ordusu bu önemli kaleyi Haziran 1692'de ele geçirdi;[14] takip eden senenin ilkbaharında Yanova Kalesi de düşecek ve Habsburglar Macaristan'daki varlığını sağlamlaştıracaktı. 1695 kışında Göle Kalesi'nde yalıtılmış bir durumda bulunan Osmanlı garnizonu teslim olduğunda,[15] padişahın hüküm-fermâ olduğu Macar vilayetlerinden elde sadece Temeşvar kalmıştı.

1695 ve 1696'da Osmanlı ordusu, Macaristan'daki varlığını korumak için tahta henüz cülus etmiş II. Mustafa'nın idaresinde Temeşvar'a iki ayrı sefer düzenledi. 1695'te Veterani'nin komuta ettiği, sayıca küçük bir kuvvetten oluşan Habsburg ordusu Lugoş'ta ağır bir yenilgi almış, ancak bu zafer Osmanlılar için meyvesiz kalmıştı. Vakıa Lipova, Lugoş ve Sebeş gibi kaleler fethedilmiş ve Temeşvar üzerindeki Habsburg baskısı da kırılmıştı. Diğer taraftan önemli sayıda Habsburg mühimmatı da ele geçirilmişti. Ancak Osmanlılar, müdafaası güç olduğundan Lipova Kalesi'nin tabyalarını yıktı; diğer iki kaleyi de güçlü garnizonlarla işgal etmedi.[16] Ele geçirilen mühimmatın tamamı Temeşvar Kalesi'nin envanterine katıldıktan sonra ordu-yı hümâyûn kışlağa çekildi.[17]

1696'da Osmanlı askeri ricali, Tuna'nın ötesinde evvela bir meydan muharebesi fırsatı arayıp sonra da bir kale fethetmek niyetindeyken Temeşvar'ın kuşatıldığı haberi gelmiş ve harekât planı tamamen değiştirilmişti. Osmanlı kaynakları kuşatmanın 9 ya da 18 gün devam ettiğini yazar.[18] Habsburg kaynaklarına göre kuşatma 12 Ağustos'ta başlamış ve bir hafta

13 Federico Veterani, *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683 bis 1694. Aus dem Italianischen neu übersetzt, mit Zusätzen und Auszügen aus authentischen Handschriften*, Dresden, 1788, s. 114.

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt III/I: *II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar*, Ankara, 1995, s. 550.

15 Veterani, *Des Grafen Veterani*, s. 152.

16 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 506-510.

17 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 559.

18 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 119; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 526.

sonra, 19 Ağustos'ta, Habsburg askeri Temeşvar Kalesi önünden çekilmiştir; bu kadar kısa zaman zarfında kazılan metrisler sayesinde kalenin dış mevzilerine ulaşmaya elli adım kadar mesafe kalmış, Saksonya Elektörü (Bir sene sonra Lehistan kralı seçilecektir.) Friedrich August, büyük palankayı ele geçirmek için genel bir taarruz planı dahi hazırlamıştı.[19] Ne var ki Belgrad sahrasından kuzeye yönelen ordu-yı hümâyûnun yaklaştığı haber alınınca Habsburg ordusu Osmanlıları karşılamak için güneye inmişti. 26 Ağustos 1696'da karşılaşan iki ordunun da ağır kayıplar verdiği muharebe sonrasında Friedrich August'un birlikleri Osmanlı Macaristan'ından tamamen çekilmişti. II. Mustafa'nın ordusu ise bir başka askeri harekâta girişemeyecek duruma düşmüştü; ordu-yı hümâyûnun insan gücü kuşatmada zarar gören Temeşvar Kalesi'nin tahkimatlarının onarılması ve yenilerinin inşası ile uğraşmıştı.[20]

Kuşatma kısa sürmüştü ama Temeşvar'ı savunmak güçtü. Bu güçlüğün en iyi ifadesi, kaleye muharebeden sonra muhafız olarak tayin edilen Arslan Cafer Paşa'nın bu görevi kabul etmekteki açık isteksizliğidir. Paşa, "*Ben üç sene bu kal'ada kelb ve kedi eti yiyüb bunca zahmet çekdim. Etbâ'ım durmaz, vüs'atim yok.*" diyerek Veziriazam Elmas Mehmed Paşa'ya memnuniyetsizliğini bildirmiş, hatta kaleye girmeyerek durumu açıkça protesto etmişti.[21] Ne var ki Cafer Paşa, 1697 Zenta Bozgunu'nda hayatını kaybedene kadar Temeşvar muhafızlığı vazifesinde bulunacaktır. Ordusunun Zenta'da uğradığı hezimet II. Mustafa'nın Macaristan'ı yeniden fetih rüyasını bitirirken, Tuna Nehri'nin karşı yakasında elde kalan tek Osmanlı kalesi Temeşvar'ı da korumasız bırakmıştı. Fakat sefer mevsiminin sonuna gelinmiş olması sebebiyle Prens Eugen komutasındaki Habsburg ordusunun Temeşvar üzerine yürümesi mümkün olamamış, Eugen elindeki gücü koruyarak bir sonraki sene Belgrad'ı kuşatmak üzere ordusunu kışlağa çekmek zorunda kalmıştır.[22]

İngiltere ve Hollanda'nın tavassutuyla 1698'de Osmanlı-Habsburg (ve Kutsal İttifak) barış müzakerelerinin başlaması Eugen'i, Belgrad ve

19 Paul Haake, "Die Türkenfeldzüge Augusts des Starken 1695 und 1696," *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde*, 24, 1903, s. 145-146.

20 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 526.

21 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 123-124.

22 F. Heller (Haz.), *Militärische Korrespondenz des Prinzen Eugen von Savoyen. Aus österreichischen Quellen*, cilt I: *Jahr 1694-1702*, Viyana: Carl Gerold, 1848, s. 163-164.

Temeşvar üzerine yeni bir askeri harekâttan alıkoydu. Fakat 1683-1699 Harbinde tecrübe kazanan Eugen, Temeşvar'ın askeri stratejik öneminin farkında olarak, halihazırda birçok palankası işgal altında bulunan eyaletin Temeşvar Kalesi'yle birlikte Habsburglara bırakılmasının müzakereler sırasında gündeme getirilmesini istiyordu; böylelikle Osmanlılar Tuna'nın karşı yakasından sökülüp atılacak, Macaristan'a tekrar girebilmeleri ancak Eflâk üzerinden mümkün olacaktı.[23] Osmanlı-Habsburg sulhü için sultanın askerlerinin Temeşvar'dan çekilmesi şartı önceki barış girişimlerinde de gündeme gelmiş, fakat Babıâli tarafından kabul görmemişti.[24]

Karlofça Anlaşmasında Maroş ve Tise nehirleri sınır olmak üzere Temeşvar Osmanlılarda kaldı; fakat anlaşmanın ikinci maddesine göre eyaletteki Sebeş, Lugoş, Lipova, Çanad, Kanize,[25] Beki, Beçkerek ve Ajayık/Jabya[26] palankaları ile *"Tamışvar toprağında vâki' bu misüllü her ne var ise ba'de'l-yevm yapılmamak üzere müşar-ileyh Çasar tarafından hedm"* edilecek ve *"ba'de'l-yevm ne zikr olunan mevâzi' ve ne Maroş ve Tise yalıları kurbünde sagîr ü kebîr gayri yerler kal'a sûretine konulmayub binâ"* olunmayacaktı.[27]

Karlofça Anlaşmasının bu kısıtlayıcı hükmü Babıâli'yi Tuna Nehri'nin ötesindeki topraklarını sadece Temeşvar Kalesi ile savunmak zorunda bıraktı; eyaletteki diğer kale ve palankalar bu dönem boyunca askeri manada önemsizdi. 1699 sonrasında Temeşvar Eyaleti'ndeki sancaklar

23 Heller (Haz.), *Militärische Korrespondenz*, cilt I, s. 176.

24 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V, s. 103; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt III/I, s. 551.

25 Osmanlı kroniklerinde Kanşuva olarak da ismi geçmektedir. Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 655; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 566. Muâhedât Mecmuası'nda ise Kanize şeklinde okunacak imla ile yazılmıştır (قنزه). Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s. 93. Söz konusu palanka Harita 1'de (Ayrıca Ek 1) Segedin'in güneyinde görünen Klein Canisca/Küçük Kanije olmalıdır.

26 Defterdar Sarı Mehmed ve Râşid tarihlerinde Zabik olarak geçer. Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 655; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 566. Muâhedât Mecmuası'nda ise (اژابیق) şeklinde yazılmıştır. Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s. 93. Habsburg kaynaklarında söz konusu palanka Macarca ismiyle Zsablya yahut Almanca Sabia olarak anılır. Bkz. *Friedens-Schluß zwischen Ihrer Römischen Kayserlichen Majestat Eines und der Ottomanischen Porten Andern Theils zu Carlowitz bey Simach In der General Versammlung der hohen Aliirten Plenipotentiarien aufgerichtet und den 26. Januarii st. n. 1699 unterschrieben*, tz., s. 3; Moritz von Angeli, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt II: *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Viyana: Verlag des k.k. Generalstabes, 1876, s. 302. Habsburg kaynaklarına istinaden doğru telaffuzun Jabya olması gerekir. Palanka, Tise Nehri'nin sağ yakasında olup anlaşmaya göre Habsburg hâkimiyetinde kaldığı halde, isminin niçin zikredildiğini anlamak mümkün olmamamıştır.

27 *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s. 93.

Osmanlı *klasik* düzeninin hatırası olarak kalmış gibidir: Eyaletin tevcihat defterinde paşa sancağından başka Çanad, Sebeş/Lugoş, Medova, İrşova ve Lipova sancaklarına rastlanıyordu. Ancak bunlardan birçoğuna 18. yüzyılda tevcihat yapılmamıştı.[28] Babıâli yine bu dönemde yaptığı bir idari düzenleme ile Vidin'i Temeşvar Eyaleti'ne bağladı.[29]

Babıâli'nin savaş yıllarında büyük bir yıkım yaşayan imparatorluğun iktisadi ve sosyal durumunu güçlendirmek üzere tedbirler aldığına daha önce değinilmişti. Karlofça Anlaşmasının imzalanmasıyla beraber Osmanlı Avrupa'sında reayanın içinde bulunduğu şartları iyileştirmek için cizye affı ilan edildi. Sonraki senelerde Temeşvar reayasının öşür haricindeki diğer vergileri de affedilecekti.[30] Babıâli'nin takip ettiği siyasetin Temeşvar'daki sonuçlarını ancak fragmanlar halinde görebiliriz. *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin müellifi, mevâcib ödemeleri için ocaklık tahsis edilmesiyle birlikte "*neferât re'âyâyı sıyânet edüp*" ya da bir başka deyişle reaya üzerinde neferlerin zulmü hafiflediğinden eyalete 8 bin yeni reaya yerleştiğini ve bölgenin mamur olduğunu yazar.[31] Bu nüfus artışı şüphesiz sınırın diğer tarafında alevlenen Rákóczi İsyanı ile ilgilidir. Nitekim isyanın sona erdiği tarihlerde, Osmanlı arşiv kayıtları Temeşvar Eyaleti'nde bir nüfus kaybı yaşandığına işaret etmektedir. Temeşvar'ın 1707'de tamamlanan tahririndeki sayılar bu tahririn 1711'de yapılmış tashihinde verilen sayılarla karşılaştırıldığında yüzde 5'in üzerinde bir nüfus kaybı söz konusuydu; bunun tabii sonucu da eyaletin mukataa gelirlerinin azalmasıydı.[32] Ancak buna rağmen, aynı tarihte Temeşvar hazinesini teftiş etmek için bölgede bulunan Yeğen Hüseyin Ağa hazinede 9 bin guruş fazla bulmuştu.[33]

Temeşvar Eyaleti'nin nüfusu bahsine dönecek olursak; Osmanlı tahrir kayıtlarından hareketle eyaletin 18. yüzyılın başındaki nüfusunu ancak tahmin edebiliriz. Tarihçi Géza Dávid, eyaletteki Müslim, gayrimüs-

28 Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında*, s. 48; Géza Dávid, "The Eyalet of Temesvár in the Eighteenth Century," *Oriente Moderno*, New Series 18 (79)/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century*, (Ed. Kate Fleet), 1999, s. 120.

29 Gradeva, *Between Hinterland and Frontier*, s. 347.

30 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 521/1814.

31 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 209.

32 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 121-122.

33 BOA, C.AS. 492/20569.

lim ve Kıpti, reaya ve askeri de dahil olmak üzere toplam nüfusun 180 bin ila 200 bin arasında olması gerektiğini yazar.[34] Temeşvar'ın Habsburg idaresine girmesinden hemen sonra Viyana'nın merkezi maliye kurumu Hofkammer tarafından 1716-1717 senelerinde yapılan tahrirler nüfusu değilse de, yerleşim yerlerini ve hane sayısını verir. Buna göre 1716'da Temeşvar'da 740 yerleşim yeri vardı; bir sene sonra bunların sayısı 658'e düşecek, hane sayısı ise 21.289 olarak belirlenecekti. 1720'de ise 587 yerleşim yerinde 14.026 hane bulunuyordu.[35] Bu kaçgunun sebebi muhtemelen Temeşvar köylüsünün şikâyetlerine sebep olan Habsburg mali idaresiydi.[36]

Temeşvar'daki sosyoekonomik manzara böyleyken, eyaletin idarecilerine dair daha mufassal bilgi verilebilir.[37] 18. yüzyılın başında Temeşvar Eyaleti'nde 12 farklı vali yahut muhafız paşa görev yaptı; üçü haricindeki tevcihlerin tamamı Babıâli'nin rutin değişiklikleri olarak kabul edilebilir. 1700'de Ahmed Paşa'nın sınır tahdidi işinde ihmalkâr davranması sebebiyle yerine Elçi İbrahim Paşa'nın getirilmesi; Ekim 1708'de bu defa Belgrad muhafızı bulunan Elçi İbrahim Paşa'nın ani ölümü üzerine yerine acilen Temeşvar Valisi Karayılanoğlu Ali Paşa'nın ve onun boşalttığı makama da Çakırcıbaşı Hasan Paşa'nın tayini; 1709'da Temeşvar'a tevcihinden hemen sonra vefat eden Seyfullah Paşa'nın yerine Bender Muhafızı olan Sarı Mustafa Paşa'nın tayini olağanüstü olarak görülebilir. Prosopografik bir araştırma bulunmaması ve mevcut biyografik kaynakların kısıtlı bilgi vermesi sebebiyle Temeşvar'da görev yapmış paşaların bürokratik kökenlerini tespit etmek oldukça güçtür. Elçilik ve defterdarlık görevlerinde bulunan el-Hac/Elçi İbrahim Paşa ve Sarı Mustafa Paşa kalemiye sınıfından yetişmeydi. Diğer Temeşvar paşalarının seyfiyeye mi, kalemiyeye mi mensup olduklarını tespit etmek kolay değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki, 18. yüzyılın başında seyfiye ve kalemiye ayrımı belirginleşse ve imparatorluk bürokrasisinde ikincinin önemi artmaya başlasa bile, birkaç on yıl sonra görülecek

34 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 123.

35 Vojin S. Dabić, "The Habsburg-Ottoman War of 1716-1718 and Demographic Changes in War-Afflicted Territories," *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette: Purdue Uni. Press, 2011, s. 195.

36 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 127.

37 Temeşvar valilerinin azil ve tayinleriyle ilgili detaylı bilgiler için bkz. EK 2: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları.*

keskin ayrım manzarası henüz yoktu. Temeşvar paşaları arasında mezkûr İbrahim Paşa haricindekilerin tamamı daha önce imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde paşalık yapmış tecrübeli kimselerdi. Babıâli'nin tevcihatta yakın bölgelerden tercih yapma usulü Temeşvar için de söz konusudur. Bosna, Rumeli, Eğriboz, Bender ve Özü'den Temeşvar'a tayin yapılmışken, Temeşvar'dan azledilen paşaların Rumeli, Belgrad ya da Eğriboz'a gönderildikleri de vakidir.

Osmanlı eyalet valilerinin taşranın nizamından sorumlu olduklarına ve bu manada padişaha vekâlet ettiklerine işaret edilmişti. Serhad paşaları ayrıca komşu devletle olan ilişkilerin yürütülmesinde de en azından yerel düzeyde etkiliydiler. Temeşvar muhafızı paşaların bu bağlamda bilhassa Rákóczi ile kurdukları temas ve yürüttükleri diplomasi zikre değer. İsyanın henüz erken safhasında Prens Rákóczi, Temeşvar'a bir elçisini göndererek Osmanlı yardımını istemişti.[38] Kurucların kazandığı askeri başarılar Babıâli'nin Macaristan'daki isyana müdahil olmasına yetmediyse de,[39] Rákóczi'ye giden Fransız yardımına da engel olunmadı.[40]

Fakat Temeşvar'daki Osmanlı paşalarının Kuruc İsyanını sadece meraklı gözlerle seyrettiğini düşünmek doğru değildir. Babıâli'nin Habsburg sulhünü korumak kararına karşın, Temeşvar Valisi Ali Paşa, Maroş Nehri kenarındaki Arad Kalesi'ni kuşatması için Rákóczi'ye cesaret veriyordu, zira kaledeki Habsburg garnizonu firar gibi sebeplerle zayıf düşmüştü.[41] Aynı Ali Paşa, Temeşvar'a tayinini tebrik bahanesiyle Habsburg sınır generallerinden tatmin olacağı miktarda hediye aldığında hasmane tutumundan vazgeçerek Nemçe köylülerinin sürülerini Temeşvar otlaklarına geçirmesine izin vermiş, iaşesi biten garnizonların Osmanlı tüccarından erzak satın almasına da rıza göstermişti.[42] Ali Paşa sadece kendi tayininde değil, Temeşvar sınırındaki Habsburg kalelerine yapılan tayinlerde de iyi ilişkilerin devamı için yüklü miktarda hediyeler kabul

38 OeStA, KA, HKR. Protokollen 418 (Exp. 1703), 483r. Juni nr.75; 483v. Juni nr.79.
39 Papp, *Krımtatarische und ungarische*, s. 68.
40 *Wiennerisches Diarium* no.164, 25-28 Şubat 1705.
41 Domokos Brenner, *Histoire des révolutions de Hongrie, oú l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, cilt V: *Qui contient les Memoires du prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, dépuis 1703 jusqu'à sa fin*, Den Haag, 1739, s. 379.
42 OeStA, KA, HKR Protokollen 439 (Exp. 1706), 1242v. September nr.76; 1254v. September nr.127.

etmişti. Arad'ın yeni komutanı Wilson, paşaya yüz duka altını değerinde bir hediye vermek gerektiğini düşünüyorken, Viyana'daki Saray Harp Şurası sadece Ali Paşa'ya değil, aynı zamanda kâhyasına, kethüdasına, yeniçeri ağasına, defterdara ve tercümana da hediye gönderilebileceğini haber veriyordu.[43]

Reayanın himayesi ve sulhün korunması, yani sosyal nizamın devamı ve sınır diplomasisinin sürdürülmesi serhad paşalarından beklenen vazifeler arasındayken, valisi ya da muhafızı oldukları bölgenin askeri bakımdan da savaşa hazır bir halde tutulması fevkalade önemliydi. Babıâli, önceki bölümde anlatıldığı gibi, Habsburg serhaddindeki askeri stratejisini güçlü garnizonların koruduğu kilit kalelere dayanan bir savunma hattı inşa etmek üzere belirlemişti. Bu amaçla Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesi kararlaştırılmıştı.

Eğri Kalesi, 1596'da Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1687'de Habsburglar tarafından ele geçirilinceye kadar askeri stratejik merkezlerden biri olması sebebiyle Macar serhaddinde önemli bir rol oynamıştı. Osmanlı fethinin hemen sonrasında kalede 5 binin üzerinde asker bulunuyorken daha sonra bu sayı 1.965'e kadar gerilemişti; 1607'de kalede Dergâh-ı âli yeniçerisi ve cebecisinden başka müstahfız, topçu, top arabacı, gönüllü, faris, azeb ve martolos cemaatleri bulunuyordu.[44] 1664'te Eğri'yi ziyaret eden Evliyâ Çelebi ise kaledeki Osmanlı garnizonunu farklı biçimde tasvir eder. Osmanlı seyyahına göre kalede hisar erlerinden başka beşli, martolos ve gönüllü ile birlikte yerli kullarından cebeci, topçu, humbaracı ve baruthane neferi vardı. Bunların mevcudu 12 bindi. Kalede 4 oda Dergâh-ı âli yeniçerisi ile 12 oda yerli kulu yeniçeri bulunuyordu ki sadece yerli kulu yeniçerilerin sayısı 1.500'dü. Bu ulufeli askerlerden başka Evliyâ Çelebi, *"garîb yiğit ma'zûlcü askerileri"* yani serhadlü neferlerin kadrolarında bir gedik boşalmasını bekleyen ve bu esnada kalede pasbanlık ya da nigâhbanlık (bekçilik) yapan kimselerin sayısını 3 bin olarak verir.[45] Şu halde 17. yüzyılın ortasında Eğri Kalesi'nde 15 binin üzerinde Osmanlı askeri bulunması gerekirdi;

43 OeStA, KA, HKR Protokollen 445 (Exp. 1707), 660v. Mai nr.65; HKR Protokollen 448 (Reg. 1707), 1108r. 17 November nr.172.

44 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 292-293; Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, s. 1504-1509.

45 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/7. kitap, s. 63.

ancak 1687'de Habsburg ordusu kaleyi ele geçirdiğinde yapılan tahrire göre şehrin bu oranda bir nüfusu barındıracak fiziki kapasitesi yoktu.[46]

Eğri Kalesi'ndeki garnizon büyüklüğüne dair en sağlıklı bilgi Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi için yazılan ferman-ı âlide bulunur; buna göre 17. yüzyılın ikinci yarısında, tahminen Büyük Harpten biraz önce *"Eğri kal'ası sedd-i sedîd-i İslâmiyye'den iken 4.288 yerlü neferâtı var idi."*[47] 28 Cemâziye'l-âhir 1111/21 Aralık 1699'da, Ahmed Paşa'ya hitaben kaleme alınan hükümde Temeşvar Kalesi *"sugûr-ı İslâmiyye'den olmağla Eğri nizâmı verilmek ehemm ü elzem olduğundan"* garnizondaki yerli kulu asker sayısının bir an evvel Eğri Kalesi'nin kadim nizamına göre yeniden düzenlenmesi emrediliyordu. Hükmün kaleme alındığı tarihte Babıâli'deki kayıtlara göre Temeşvar Kalesi'nde ve etrafındaki palankalarda, Belgrad muhafazasına tayin edilen Varad garnizonunun neferleri hesaptan düşüldüğünde, 2.022 nefer bulunuyordu; bu sayıya harp senelerinde Osmanlı elinden çıkan Eğri, Yanova ve Göle kalelerindeki askerler de dahildi.[48] Babıâli, Ahmed Paşa'ya hitaben gönderdiği hükümde, Temeşvar'a Eğri nizamını vermek üzere bir süre sonra eyaletin defterdarı olacak Ömer Efendi'yi memur tayin ettiğini bildiriyordu. Ömer Efendi, evvela kale neferatını yoklayıp namevcutları tespit edecekti; daha sonra yoklama neticesinde ortaya çıkan namevcutların gedikleri için ve bunlardan başka Eğri nizamı için eksik kalan sayıda yeni asker yazacaktı. Kendisine bu konuda serhad ahvalini bilen ağalar ve ihtiyarların yardımcı olması gerekiyordu. Ayrıca neferatın *"pîr ve sabî makûlesi olmayub ceng ü harbe ve rezm ü darbe kâdir tâmmü's-silâh* [...] *serhad yiğitleri"* içinden yazılması önemliydi. Osmanlı sarayı, Temeşvar garnizonunda istihdam edeceği neferler için günlük 10 akçelik bir ücret verileceğini de hükme açıkça yazmıştı.[49]

Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi işinde Ahmed Paşa ve Ömer Efendi'yi en fazla uğraştıran mesele, Babıâli'nin askeri emek pazarının gerçeklerinin farkında olmayarak belirlediği bu 10 akçelik yevmiye oldu. 24 Şaban 1111/14 Şubat 1700'de İstanbul'a Temeşvar'ın yeni askeri nizamı

46 Géza Dávid, "Eğri," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt X, İstanbul, 1994, s. 490.
47 BOA, KK.d. 4898, s. 2.
48 BOA, KK.d. 4898, s. 2.
49 BOA, KK.d. 4898, s. 2.

ile ilgili icmali de ihtiva eden bir takrir gönderen Ahmed Paşa, atik kadrolarda harp yıllarında nefer sayısı bazılarında ikiye kadar düşmüş 85 ağalık bulunduğunu, bu halde "*nizâm ve intizâmları müşkil olduğundan*" serhadde yetişmiş ve ömrünü tüketmiş ağalarla istişare ederek sayılarının 40'a düşürüldüğünü ve yeni yazılan neferlerin de bu cemaatlere dağıtıldığını haber veriyordu. Ancak Babıâli'nin belirlediği ücretle piyade yazılabilmişken süvari kadrolarına rağbet olmamıştı; Ahmed Paşa, izin verilmesi halinde yevmî 15 akçe ile yani İstanbul'da öngörülen ücretin yüzde 50 fazlasına süvari (gönüllü ve faris) yazılabileceğini takririne eklemişti.[50]

Babıâli, bu durum karşısında, Temeşvar nizamının tamamlanması uğruna ek masrafı kabul etmek zorunda kaldı. 13 Şevval 1111/3 Nisan 1700 tarihli ferman ile Ahmed Paşa ve Ömer Efendi'nin 457 süvari neferini 15 akçe yevmiye ile yazmalarına müsaade verildi; fakat atik süvari nefer arasından günde 15 akçeden fazla ulufe alanların gedikleri boşaldıkça, tayin olunacak yeni neferlerin de en fazla 15 akçe yevmiye ile yazılması ve farkın hazinemande edilmesi yani hazineye aktarılması isteniyordu.[51] Babıâli, böylece garnizon masraflarını yıllar içinde azaltmayı hedefliyordu.

Ne var ki bir süre sonra meselenin çözümünün pek de kolay olmadığı anlaşılacaktı. Ömer Efendi, eksik kadroları tamamlamak için 400 nefer yazmıştı, ancak bunlar bir kıst mevâciblerini yani üç aylık ücretlerini peşin olarak almak istiyordu. Babıâli, cemaat ağalarının da ricacı olmasıyla, bu neferlere üç aylık ulufelerinin peşin olarak verilmesini kabul etmişti. Bosna'da ve Tuna yalılarında sakin ahaliden Temeşvar'a asker yazılmak için peşin ulufe ödenmesini şart koşanların isteği ise geri çevrildi. Babıâli bu kimselerin ulufeyi alıp kalede ikamet etmeyerek ortadan kaybolacağını düşünüyordu. Bunların yerine Temeşvar'ın kadim ahalisinden olup etrafa dağılmış olanlar arasından nefer yazılabilirdi.[52]

İstanbul, 21 Mart 1701'de Temeşvar'a Eğri nizamı henüz verilmediği için eyaletin beylerbeyini ve defterdarını ikaz etti ve en kısa sürede eksiğin tamamlanarak Temeşvar yerli kulu neferatının defterinin başkente gönde-

50 BOA, D.BKL. 31/14.
51 BOA, KK.d. 4898, s. 2.
52 BOA, KK.d. 4898, s. 2. Hüküm tarihi 13 Muharrem 1112/30 Haziran 1700. Yine de esami defterine bakıldığında Bosna'dan çok sayıda asker yazıldığı fark edilir.

rilmesini istedi.[53] Mamafih işler Babıâli'nin istediği hızda yürümüyordu. Erdel Valisi Rabutin, Osmanlıların Karansebeş'te nefer yazdığını ve eyalet askerlerine gecikmiş iki yıllık mevâcibini ödediğini Viyana'ya bildirdiğinde tarih Ocak 1702 idi.[54] Rabutin'in raporunda bahsettiği gecikmiş mevâcibin ödenmesinin ne derece etkisi vardır bilinmez, fakat üç yıl önce ferman-ı âli ile emredilen Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi işinin tamamlanması da 1702 sonbaharında mümkün oldu. 7 Rebiü'l-evvel 1114/31 Ağustos 1702'de, Eğri nizamının eksik kalan neferlerin de yazılmasından sonra Babıâli'nin öngördüğü şekilde tamamlandığını bildiren bir takrir ile birlikte, esami defteri el-Hac/Elçi İbrahim Paşa'nın mührü ile İstanbul'a gönderildi.[55]

Temeşvar garnizonu neferlerinin sayısı Eğri nizamına tamamlandığı halde Babıâli'nin önünde bir başka sorun daha bulunuyordu: Bu kadar askere düzenli olarak nasıl ödeme yapılacaktı? Nitekim İbrahim Paşa, yeni yazılan neferlerin esami defterini gönderdikten hemen sonra, belki de aynı günlerde, Temeşvar ağalarından bir heyet ulufe meselesini görüşmek üzere İstanbul'a geldi. Kimlerden oluştuğu bilinmeyen heyetin elinde Temeşvar garnizonundan cemaat ağalarının ve ayrıca Camii-i Kebir İmamı Ahmed, Temeşvar Vaizi Mehmed ve Müftü İsmail'in mühürlerinin de bulunduğu bir mahzar vardı. Eyaletin her köşesinde bulunan neferat fukarası adına yazılan ve mühürlenen mahzarda, mevâcibleri için havale emri verilen yere gidip gelmenin[56] büyük sıkıntıya yol açtığı, kadimde olduğu gibi bundan sonra da Temeşvar yakınında münasip bir gelirin kendilerine ocaklık olarak tahsis edilmesi isteniyordu.[57] Temeşvar Kalesi'ndeki yerli kulu neferlerinin vekilleri olarak Babıâli'ye gelen ağaların elinde ayrıca İbrahim Paşa'nın da bir ilamı vardı. Paşa, neferlere mevâciblerine karşılık ocaklık tahsis edilmesi için bir arz kaleme almıştı; arzın üzerine Defterhâne-i amire'den düşülen derkenar eyaletteki yerli kulu neferatın icmalini verir.[58]

53 BOA, KK.d. 4898, s. 2; A.DVNS.MHM.d. 111, 534/1867.
54 OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 51v. Januar nr.168; 117v. Februar nr.170.
55 BOA, KK.d. 4898, s. 2-3, 16.
56 Örneğin 22 Receb 1112 ile 3 Şevval 1112 tarihleri arasındaki 70 günlük ulufe için Bâbıâli, Temeşvar yerli kulu neferatına Gümülcüne memlehasından ödenmek üzere havale emri vermişti. Bkz. BOA, İE.AS. 40/3696.
57 BOA, HAT 1654/51/1.
58 BOA, HAT 1654/51/2.

Tablo 6. Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferler ve yevmiyeleri[59]

Kale/Palanka	Nefer sayısı	Yevmiye (akçe)
Temeşvar Kalesi	3279 (-163=) 3116	60.871
Varoş ve menzillerde	369	5.342
Pançova	169	2.581
Medova	32	365
Palanka-i cedîd	229	3.475
İrşova	205	2.622
Ara Toplam	4283 (-163=) 4120	75.256
Cedîd neferat (Temeşvar'da)	*1009*	*10.895*
Toplam	5292 (-163=) 5129	86.151

Babıâli, yerli kulu askerlere ulufelerini merkezi hazinenin lehine, neferlerin aleyhine olacak şekilde genellikle bir guruş 180 akçe kuru üzerinden hesap ederek ödüyordu. Temeşvar yerli kullarının mevâcibi de, bir sene 354 gün olmak üzere bir guruş 180 akçe hesabıyla, senede 169.529 guruş tutuyordu.[60] Temeşvar neferlerine vekâleten İstanbul'a gelen ağalar, Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinin 90 bin guruş kabul edilerek kendilerine ocaklık olarak verilmesini ve eksik kalan yaklaşık 80 bin guruşun da başka mukataalardan tahsis edilmesini talep ediyordu. Bahsi geçen Temeşvar Eyaleti gelirleri birçok kalemden mürekkepti: Eyaletin ehl-i zimmet kefere ve Kıpti cizyesi; Temeşvar mukataası; İrşova, Sebeş, Lugoş ve Façet'teki müstahfız köyleri; sahipsiz timarların gelirleri; Lipova ve Çanad'daki kadim mukataalarının hudut içinde kalan malları; Köprülü Mehmed Paşa evkafının köyleri; Şehid Mehmed Paşa evkafından olan Beçkerek mukataası;

59 11 Cemâziye'l-evvel 1114/3 Ekim 1702 tarihinde düşüldüğü anlaşılan derkenarda İbrahim Paşa'nın Ağustos 1702'de gönderdiği defterdeki neferler yer almaz. Cedid neferat, Hazine-i amire ve Büyük Kale Kalemi defterlerine II. Mustafa'nın 9 Kasım 1702 tarihli onayından sonra kaydedilmiştir. Yeni askerlerin bilgileri arzın arkasına yazılmıştır. Defterhaneden düşülen derkenara eklenen yeni askerlere dair sayılar tabloda italik olarak gösterilmiştir. Sonradan yazılan neferlerin tamamı Temeşvar Kalesi'nde muhafız olarak görevlendirilmişti. Parantez içindeki sayılar ise muharip olmayan unsurlara ait olup defterde yer alan toplamdan çıkarılmış ve sonuç aynı sütunda ikinci satıra yazılmıştır.
60 BOA, HAT 1654/51/2.

Çakova, Berçe, Pançova ve Palanka-i cedîd mukataaları; Eflâk ve Boğdan tarafından gelen kasaplık hayvanlardan alınan vergiler ile resm-i ağnam ve rüsûm-i bid'at ve sair bütün cins gelirler.[61]

Belgenin muhtevasından anlaşıldığı kadarıyla Temeşvar ağaları, mevâciblerine tahsis edilecek ocaklık için pazarlığı defterdar ile yürütüyorlardı. O tarihte defterdarlık makamında Halepli bir tüccarın oğlu olan Muhsinzade Hacı Mehmed Efendi bulunuyordu.[62] Mehmed Efendi, ocaklık meselesinin halledilmesi için yürüttüğü görüşmeleri özetlediği arzında, Temeşvar Eyaleti'nin h. 1113 (1701-1702) senesi gelirlerinin eyaletin defterdarı tarafından zaptedildiğini, ancak henüz bütün vergiler tahsil edilmediği için bunun ne kadar olacağının bilinmediğini açıkça yazıyordu. Defterdar Efendi'ye göre eyaletin reayası harp senelerinde dağılmıştı; "*mevâtın-ı kadîmîlerine iskân eylemek için* [reayadan] *her birine istimâletde dikkat ve her vechile himâyet ve sıyânet ve intizâm-ı ahvâlleri husûsunda bezl-i kudret eylemek şartiyle*" cemaat ağalarının isteği kabul edilebilirdi. Temeşvar'ın atik neferatına h. 1114 Muharremi (Mayıs 1702) itibariyle eyaletin bütün gelirleri ocaklık olarak verilmeli, eksik kalan 80 bin guruş da uygun bir başka mukataadan tahsis edilmeliydi. Cedid neferata ise h. 1114 senesinde hak ettikleri iki kıst mevâcib için bir defalık bir havale emri çıkarılmalı ve h. 1115'ten (1703-1704) itibaren ödenmek üzere ocaklık beratı yazılmalıydı.[63] Muhsinzade Hacı Mehmed'in arzı II. Mustafa'nın önüne, Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'nın telhisiyle gitti. Veziriazam, neferat ağaları Temeşvar gelirlerini 90 bin guruş olarak istedikleri halde, 200 keseye yani 100 bin guruşa tahammülleri olduğunu yazmıştı. 8 Kasım 1702'de Mustafa Paşa'nın belirttiği şekilde II.Mustafa'nın müsaadesi alındı.[64]

Temeşvar neferatı ağaları, Babıâli ile oturdukları pazarlık masasında ilk isteklerini kabul ettirememişlerdi. Fakat ocaklık tahsisi pazarlığında halledilmesi gereken bir başka mesele daha vardı. Babıâli, mevâcibin 100 bin guruşluk kısmını Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinden vermeyi taahhüt ettiği

61 BOA, HAT 1654/52.
62 Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, cilt V, s. 282. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (Haz. Nuri Akbayar), cilt III, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1996, s. 1064.
63 BOA, HAT 1654/52.
64 BOA, HAT 1654/52.

halde, hâlâ 70 bin guruşu bulan bir açık söz konusuydu. Temeşvar ağaları, mezkûr meblağın bir kısmının Vidin Sancağı gayrimüslim ve Kıpti cizyesi ile Vidin İskelesi gümrüğü mallarından, *"her sene taraflarından müstakilen zabt olunub âhardan ferd-i vâhid karışmamak üzere"* ocaklık tayin edilmesini istemişti. Ne var ki 12 bin guruş geliri olan Vidin Sancağı mukataası veziriazam hassı idi ve o tarihte malikâne usulüyle Hazinedar Mustafa isimli birine verilmişti. Vidin iskelesi gümrüğünün gelirleri ise 2.690 guruş ediyordu ki bunun da bir kısmı Kapudan Paşa hizmetindekilere ve bazı kale askerlerine ocaklık tahsis edilmişti; bir kısmı ise yine malikâne olarak Hazinedar Mehmed'in üzerindeydi. Vidin Sancağı'nda meskûn kefere ve Kıpti cizyesi ise toplam 26.020 guruştu ve doğrudan Hazine-i amire'ye gönderiliyordu.[65]

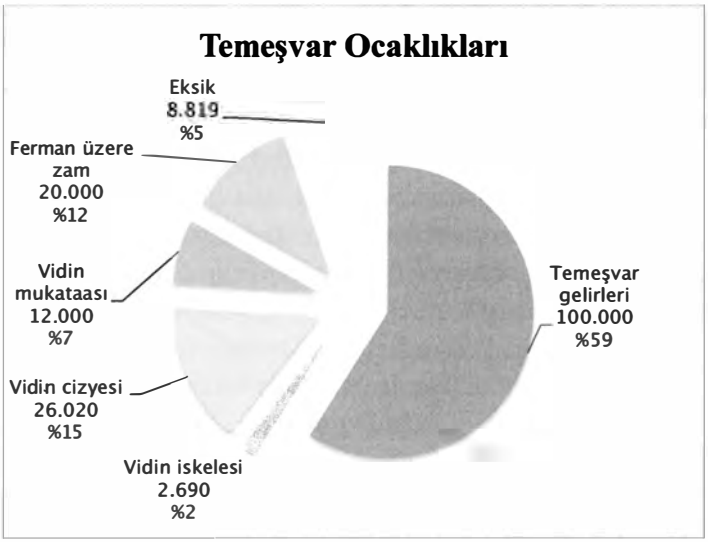
Babıâli'nin hesabına göre Temeşvar ağalarının kendilerine ocaklık olarak verilmesini istediği mukataa gelirleri 40.710 guruş tutuyordu. Cemaat ağalarının, hemen yanı başlarında bulunan Vidin'deki vergi gelirlerinin ne kadar olduğunu tahmin edebildiklerini, bu gelirlerin kimin tasarrufunda olduğunu bildiklerini kabul etmeliyiz. Vakıa Vidin coğrafi konumu sebebiyle Temeşvar'a oldukça yakındı; ocaklık gelirlerinin tahsili ve idaresi kolay ve masrafsız olabilirdi. Ancak aradaki yaklaşık 30 bin guruşluk farkın telafi edilmesi için yerli kulu neferin mucize yaratacak kadar iyi bir işletmeci olması gerekebilirdi. Söz konusu farkın 20 bin guruşu fermân-ı âli ile Temeşvar neferatının ocaklığına eklenince durum bir nebze olsun iyileşti; fakat hâlâ bir senelik mevâcibten tam olarak 8.819 guruş eksikti. Neferat ağaları bu eksiği, Vidin gelirlerinin kendileri tarafından tasarruf edilmesi ve bir başkasının müdahalesinin padişah fermanı ile yasaklanması halinde telafi edilebilir bulmuş olmalılar.

Babıâli ise meseleye hazineden çıkacak paranın azalması açısından bakıyordu. Veziriazam hassı için bir başka yerden gelir tahsis edilebilir, diğer kalelerin neferlerine başka ocaklıklar bulunabilirdi. Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu nefere tahsis edilmesi gereken ocaklıklar meselesi böylece halledilirse hazinenin büyük kârı olacaktı. Neferat ağalarının isteği üzerine ocaklık beratına eski hak sahiplerinin veya bir başkasının müdahale etmeyeceği yazılabilirdi; ayrıca gerek zimmî gerekse Kıpti cizyesi için her sene cizye kaleminden gerekli evrakı alarak vergiyi bizzat Temeşvar neferleri toplayabilirdi.

65 BOA, HAT 1654/51/3.

Ancak cizye ödemesi beklenen reayanın sayısının seneden seneye artması bekleniyordu. Her sene bu nüfusta meydana gelecek artış cizye kalemine doğru biçimde bildirilmeli ve ona göre evrakı alınmalıydı; *"yoklandıkda ketm ü ihtifâları zâhir olur ise bir vechile i'tizârları mesmû' olunmayub mes'ûl ve mu'âteb olacakları"* beratlarına şerh düşülmeliydi.[66]

Tablo 7. Temeşvar yerli kulu askerinin ocaklıkları (1702-1703)[67]

66 BOA, HAT 1654/51/3.

67 Tablo yukarıdaki bilgilere göre hazırlanmıştır. Anonim Osmanlı Tarihi'nde Temeşvar neferleri için ocaklık tahsis edilmesi üzerine bir bahis varsa da verilen sayılarda tutarsızlık bulunur. Müellif, Temeşvar askerine ödenmesi gereken senelik mevâcibi doğru olarak belirttiği halde, toplam yevmiyesini sehven 8.651 akçe olarak vermiştir. Neferata ocaklık olarak verilen gelirlerin en büyük kalemi olan Temeşvar mukataası ve cizyesi ise yine sehven 10 bin guruş olarak yazılmıştır. Ayrıca 2 bin guruşluk *"ziyâde-i kapudan neferatı"* kalemi de Anonim Osmanlı Tarihi'nde Temeşvar yerli kullarına ocaklık olarak tahsis edilmiş göründüğü halde, incelediğim belgelerde buna dair bir bilgi yoktur. Eserin müellifi, II. Mustafa'nın fermanı üzerine Vidin gelirlerine eklenen 20.000 guruştan ise bahsetmez. Buna göre Temeşvar garnizonlarındaki neferlere tahsis edilen ocaklık gelirleri 142.710 guruş tutmaktadır ki eksik 26.818 guruştur. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 209. Temeşvar yerli kulu neferlerine (ve daha sonra bahsedilecek Belgrad ve Bosna yerli kullarına) mevâcibleri için ocaklık tayin edilmesini eserinde, Anonim Osmanlı Tarihi'ndeki bilgilere dayanarak yer veren Joseph von Hammer-Purgstall ise bu uygulamayı Râmi Mehmed Paşa'nın bir reformu olarak ele alır ki daha önce değinildiği üzere ocaklık usulü geçmişi daha öncesine uzansa da 17. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan bir ödeme şekliydi. Hammer'in iddi-

Yaklaşık dört ay kadar süren müzakereler neticesinde, bu şartları da içerecek şekilde, 17 Ocak 1703'te Temeşvar yerli neferlerinin ocaklık beratları yazıldı. Böylece, en azından resmi anlamda, Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi işi tamamlandı. Ocaklıklarına bütün olarak bakıldığında ise manzara göründüğünden daha karışıktı. Mevâcibin yüzde 59'u Temeşvar Eyaleti'nin öz kaynaklarından karşılanıyordu; Vidin Sancağı'ndaki gelirler ise Temeşvar neferlerine tahsis edilen ocaklığın yüzde 24'ünü meydana getiriyordu. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi Temeşvar neferlerine ödenmesi gereken mevâcibin yüzde 5'i için ocaklık geliri tahsis edilmemişti. Ayrıca ferman üzere Vidin gelirlerine eklenen 20 bin guruşun ise karşılığı nedir, tam olarak ifade edilmemişti.

Temeşvar yerli kulu vekili olarak Babıâli ile ocaklık görüşmelerini yürüten ağaların bu eksikliğe rağmen niçin razı oldukları sorusuna cevap bulmak kolay değilse de sonraki senelerde Temeşvar neferlerinin ocaklığı için yapılan düzenlemeler bu konuda fikir verebilir. Babıâli, 1705'te ocaklık meselesini yeniden görüşmek üzere Temeşvar yerli kulu neferlerini temsilen yedi-sekiz ağa ile eyaletin timar defterdarı Ahmed Efendi'yi İstanbul'a çağırmıştı. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, üç sene evvel "*8.819 guruş kusûrları dahi inşâ'allahu te'âlâ şîn ve âbâdân olub cizyelerinin tahammülü* [olduğundan]" ocaklık olarak verilen Vidin Sancağı gelirlerine, bilhassa da ehl-i zimmet cizyesi için talip çıkmıştı. 1703'te bin evsat ve 8.300 edna evrak üzerinden hesap edilerek ocaklık verilen Vidin zimmî cizyesi, 1705'te, "*ednâ evrâk ile cibâyet olunduğundan ol havâlide olan aklâmın ekser keferesi Vidin aklâmına varub iskân*" ettiğinden –Babıâli'nin istihbaratı bu yöndeydi– 1.200 evsat ve 13.800 edna, toplam 15 bin evrak olarak yeniden hesap edilerek sancağın diğer gelirleriyle birlikte 70 bin guruşa malikâne olarak verilebilirdi. Babıâli, İstanbul'a çağırdığı ağalara, Vidin Sancağı gelirlerinin 70 bin guruş olarak düzeltilerek ocaklık beratının yenilenmesini teklif etti.

ası için bkz. Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, cilt VII: *Vom Carlowiczer bis zum Belgrader Frieden 1699-1739*, Peşte: Hartlebens Verlag, 1831, s. 64. Hammer'in iddiası literatürde de tekrar edilmektedir. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 120. Diğer taraftan yukarıda da belirtildiği üzere Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferlere ocaklık tayin edilmesi Daltaban Mustafa Paşa'nın veziriazamlığı döneminde vuku bulmuştur; Râmi Mehmed Paşa'nın veziriazamlığa tayini 6 Ramazan 1114/24 Ocak 1703 tarihindedir. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, cilt V, s. 50.

Neferat ağaları, bölgeyi şen ve abadan kabul etmeye yetecek kadar reaya gelmediğini, özellikle de civardaki bölgelerde yaşayıp cizyesini başkasına ödemesi gereken reayanın Vidin topraklarına yerleşmediğini, bu sebeplerle Vidin zimmî cizyesi gelirlerine artış yazılmasının doğru olmayacağını öne sürdüyse de Babıâli'nin istediği oldu; Vidin Sancağı gelirleri 70 bin guruş kabul edilerek Temeşvar yerli kulu askerine ocaklık olarak yeniden tahsis edildi. Böylece yerli kullarının ulufesi için eksik kalmamıştı. Bunun karşılığında Temeşvar ağaları, ocaklıklarına bir başkasının müdahale etmeyeceği garantisini teyit ettirmişlerdi. Fakat Babıâli, bu defa diğer bölgelerden gelerek Vidin'e yerleşmek isteyen cizyegüzar reayaya kesinlikle izin verilmemesini ve Vidin Sancağı'ndaki reayanın kayıtlarının da özen gösterilerek tutulmasını şart koşmuştu.[68]

Temeşvar yerli kullarının ocaklıkları meselesinin karara bağlandığı (Esasen sonraki yıllarda da bazı değişiklikler yapılacaktır.) iki müzakerede de ortak tartışma konusunun cizye geliri olması dikkat çekicidir. Babıâli ile Temeşvar Eyaleti'ndeki ulufeli garnizon askeri arasındaki görüşmeler, özellikle Vidin Sancağı'ndan elde edilen cizye gelirinin kaç guruş tuttuğu ve kimin tarafından toplanacağı/tasarruf edileceği ekseni etrafında geçmişti. Bu durumda Temeşvar *neferat*ının, mevâcibi için tahsis edilen ocaklık gelirlerini müstakilen idare etmek kaydıyla –bir biçimde telafi edebileceği– zararı göze aldığını söyleyebiliriz. Cümledeki vurgu neferat kelimesinde olsa bile, esasen müzakereleri yürütenler zabitler olduğu gibi, ocaklık gelirlerini toplayacak ve askerin hakkını gözetecek olanlar da bunlardı. Ne var ki sistem, bütün imparatorlukta olduğu gibi Temeşvar'da da, ocaklık gelirlerinin toplanması aşamasında nispeten iyi işlerken, neferlere ulufelerinin tesliminde sorun eksik olmuyordu. Bu sebeple Ocak 1704'te Temeşvar'da büyük ve kanlı bir isyan çıkacaktı; daha sonra geniş biçimde ele alınacak bu isyan, yerli kulu yeniçerilerin mevâcibinin zabitleri tarafından ödenmemesi sebebiyle patlak vermişti.[69]

Temeşvar garnizonuna dönecek olursak; yerli kulu neferleri gösteren defterlerde muharip olmayan unsurlar da yer alıyordu. Şubat 1700'de

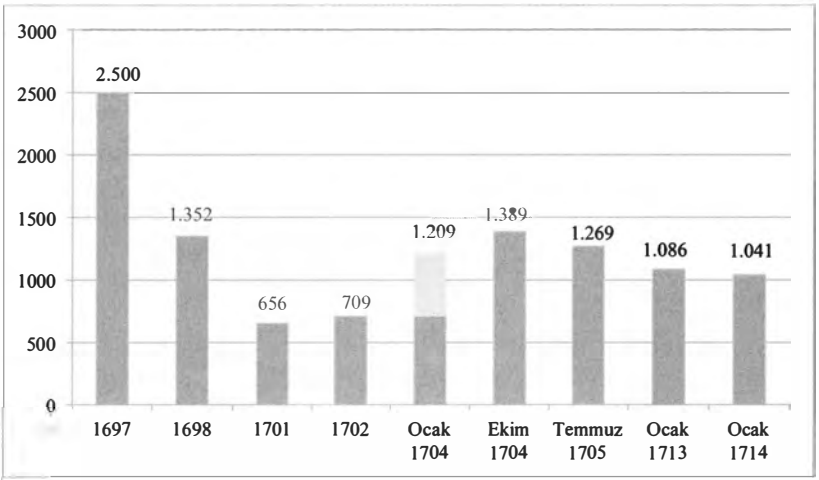
68 BOA, D.BKL. 55/18.
69 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 117/631.

Ahmed Paşa'nın gönderdiği defterde 113 nefer cami hizmetlisi, 16 nefer Göle Kalesi hizmetlisi,[70] 24 nefer divan çavuşu ve 10 nefer şakirt ve mimar olmak üzere toplam 163 kişinin askerlikle alakası yoktu.[71] Kalan 5.129 yerli kulu nefer bilfiil asker olduğu halde, kolaylıkla tahmin edileceği gibi, Temeşvar Eyaleti'nin askeri gücünün önemli bir kısmını meydana getirmelerine rağmen, bölgedeki asker sayısı bunlardan ibaret değildi. Merkezi ordunun taşra garnizonlarına nöbet usulüyle gönderdiği yeniçeri, cebeci, topçu gibi ocaklara mensup kapıkulları da Temeşvar Kalesi'nde Habsburg serhaddini bekliyordu.

Bu cümleden olmak üzere ilk dikkat edilmesi gereken grup elbette ki Dergâh-ı âli yeniçerileridir. Babıâli, Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra, serhad kalelerine muhafız olarak gönderilmiş kapıkulu yeniçerilerinin önemli bir kısmını geri çekti. Zenta Muharebesi (1697) sonrasında Temeşvar'daki Dergâh-ı âli yeniçerisi sayısı 2.500'e kadar ulaşmıştı.[72] H. 1110 masar mevâcibi döneminde (10 Temmuz 1698 – 6 Ekim 1698) ise kalede 1.352 Dergâh-ı âli yeniçerisi mevcuttu.[73] Buna karşın 24 Haziran 1699 tarihli raporunda Rabutin, Temeşvar'dan yeniçerilerin ayrıldığını ve yerlerine sipahilerin gönderildiğini Viyana'ya haber veriyordu.[74] Rabutin'in bahsettiği *sipahiler*, Temeşvar Kalesi'nin tamiri için gönderilen timarlılar mıdır, yoksa Habsburg valisi bu kelime ile yerli kulu neferatını mı kastetmektedir tam olarak bilmek mümkün değil; fakat istihbaratın Dergâh-ı âli yeniçerileri ile ilgili kısmı doğrudur. Nitekim 1701 tarihli bir icmalde Temeşvar Kalesi'ndeki kapıkulu yeniçerilerinin mevcudu 650 civarında görünmektedir.[75] Mayıs 1702-Mayıs 1703 tarihleri arasında mevâcib ödemesi için çıkan havale emrine ve et ödenekleri (bedel-i lahm) için verilen hükme göre kalede 610 ila 709 nefer Dergâh-ı âli yeniçerisi vardı.[76]

70 Defterde sehven "*Hademe-i hademe-i kal'a-yı Göle*" olarak yazılan bu kimselerin Göle Kalesi'nde ne iş yaptıkları anlaşılamamaktadır.
71 BOA, D.BKL. 31/14.
72 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, "Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)," (Haz. Mehmet Topal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2001, s. 326.
73 BOA, MAD.d. 6683, s. 97-127.
74 OeStA, KA, HKR Protokollen 405 (Exp. 1699), 389v. Juli nr.151.
75 BOA, MAD.d. 1729, s. 2-3.
76 BOA, İE.AS. 48/4347; İE.ML. 50/4842.

Tablo 8. Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1697-1714)[77]

Fakat bir yıl sonra Babıâli Temeşvar Kalesi'ndeki kapıkulu birliklerini takviye etmek zorunda kalacaktı. "*Macar tâ'ifesinin ba'zı mertebe hareketleri olduğu*" işitildiğinden –kastedilen Rákóczi İsyanıdır– Belgrad'daki kapıkulu yeniçerilerinin zabiti Turnacıbaşı Mehmed Ağa'dan kaledeki beş oda yeniçeri ve 202 nefer yamak ile birlikte toplam 500 yeniçeriyi Temeşvar garnizonuna takviye olarak göndermesi istenmişti.[78] Bu takviye ile birlikte Tuna Nehri'nin öte yakasındaki tek Osmanlı kalesini bekleyen kapıkulu yeniçerilerinin sayısı 1.200'ü geçmişti. Sonraki senelere ait icmal defterleri ve çeşitli ödeme emirlerindeki bilgilerden hareketle hazırlanan tabloda görüleceği gibi Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu binden aşağı düşmeyecekti.

77 Ocak 1704 tarihli sütundaki bilgi, 1702'de Temeşvar Kalesi'nde bulunan yeniçerilere, Rákóczi İsyanı sebebiyle Belgrad'dan takviye olarak gönderilen yeniçerilerin sayısının eklenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır; takviye olarak gönderilen 500 yeniçeri aynı sütunda koyu renkle gösterilmiştir. Metin içinde bahsedilmeyen tarihlere ait bilgiler şu belgelerden alınmıştır: Ekim 1704 için bkz. BOA, MAD.d. 3923, s. 5; Temmuz 1705 için bkz. BOA, MAD.d. 5874, s. 293-315; Ocak 1713 için bkz. C.AS. 644/27118; Ocak 1714 için bkz. İE.AS. 72/6470.

78 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 116/629. Bu olay Râşid Tarihi'nde Zi'l-ka'de 1115, yani defterdeki hükümden bir ay sonrasına tarihlendirilmektedir. Ayrıca Râşid Mehmed Efendi'ye göre Belgrad'a da 500 kişilik kapıkulu yeniçeri takviyesi gönderilmişti. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c.II, s. 723. İlgili hüküm sadece Belgrad garnizonundan Temeşvar'a takviye gönderilmesini öngörüyor; Râşid Mehmed'in bahsettiği hatt-ı hümâyûna ise arşivde maalesef ulaşamadım. Bâbıâli, Belgrad'dan Temeşvar'a kaydırdığı askerin yaratacağı zâfiyeti önlemek için bir ay sonra Belgrad garnizonunu da takviye etmiş olmalıdır.

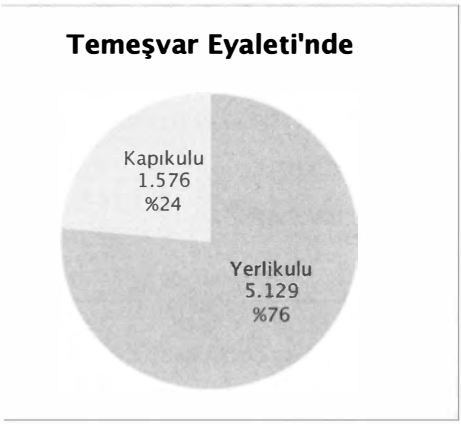
Serhad garnizonlarında bulunan kapıkulu askerleri sadece yeniçeriler değildir. Temeşvar'da ayrıca İstanbul'dan gönderilmiş cebeci ve topçular da bulunuyordu. Mayıs 1703'te kapıkulu topçu ve cebecilerinin imparatorluk genelinde hangi kalelerde bulunduğunu gösteren bir icmal defterine göre Temeşvar Kalesi'nde 272 nefer cebeci ve 95 nefer topçu bulunuyordu.[79] Bunların sayısında da, tıpkı Dergâh-ı âli yeniçerilerindeki gibi, zamanla dalgalanmalar olduğu muhakkaktır ama bazen rakamların pek değişmediği de görülür. Örneğin 1707-1708 tarihinde kaledeki cebeci sayısı 162 idi; beş yıl sonraki bir başka kayıt da Temeşvar'daki cebeci sayısını 163 olarak vermektedir.[80]

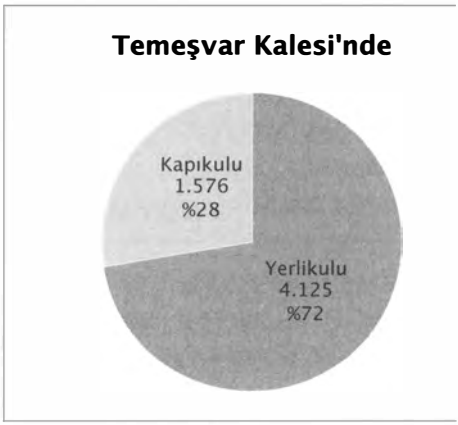
Babıâli, yukarıda bahsi geçen bu üç zümreden başka huduttaki kale ve garnizonlarında top arabacı, humbaracı ve lağımcı ocaklarından neferler görevlendiriyordu. İcmal defterlerinde Temeşvar Kalesi'nde vazifeli top arabacı cemaat veya bölükleri hakkında bir bilgi bulunmuyor; bu işler muhtemelen yerli kulu neferlere havale edilmişti. Esasen büyük topların naklinde yardımcı birlik vazifesi gören top arabacılarının[81] Temeşvar'da bulunmalarını gerektirecek bir askeri zaruret de söz konusu değildi. Temeşvar Kalesi konumu gereği Osmanlı serhaddinin ucunda yer alıyordu ve örneğin Belgrad Kalesi gibi bir mühimmat merkezi değildi.

Humbaracı ve lağımcılar ise nöbet usulüyle kalelere gönderilirdi; ancak bu birliklerin ulufeli değil timarlı olmaları sebebiyle hangi tarihte nerede kaç humbaracı veya lağımcı olduğunu tespit etmek güçtür. 1683-1699 Harbinin sonuna doğru humbaracı ve lağımcılar yoklanmış ve 87'si humbaracı, 55'i lağımcı olmak üzere bu iki zümreden toplam 128 neferin mevcut bulunduğu anlaşılmıştı. Bunlar içinden iki nefer humbaracı Temeşvar Kalesi'nde görevliydi; garnizonda ise lağımcı bulunmuyordu.[82] Sonraki yıllarda Temeşvar'da ne kadar humbaracı nefer tutulduğu hakkında bir malumata sahip olmasak da, 1704'te Humbaracıbaşı Osman Ağa'nın Temeşvar'a memur edilmesinden kalede kapıkulu humbaracılarının mevcut olduğu sonucuna ulaşabiliriz.[83]

79 BOA, D.BŞM.d. 1029, s. 3-4.
80 BOA, İE.ML. 82/7705; İE.ML. 115/10879.
81 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 97.
82 BOA, MAD.d. 4849.
83 BOA, C.AS. 657/27641.

Tablo 9. Temeşvar'da Osmanlı askeri gücünün yerli kulu kapıkulu oranı (Ocak 1704)

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Temeşvar Eyaleti'ndeki her dört askerden üçü yerli kulu defterlerinde bulunuyordu; kaledeki kapıkulu askerinin oranı ise biraz daha fazladır. Yüzyılın başında imparatorluğun bütünündeki askeri gücün dağılımı ile karşılaştırıldığında[84] Temeşvar'ın askeri kompozisyonu imparatorluk geneli ile son derece uyumludur. Diğer taraftan Temeşvar'daki Osmanlı askerlerinin, maaşlarını nereden aldıklarına, künyelerinin hangi defterde olduğuna değil de, sınıflarına dair bir başka değerlendirme daha yapmak gerekir.

Hatırlatmak gerekirse; Osmanlı askeri bürokrasisi defterdeki arz ve telhiste süvari ve piyade başlığı altında genel bir toplam verdiği halde, neferatı kadim geleneklerine uygun olarak çeşitli isimler altında yazıyordu; müstahfız, azeb, faris bunlardan sadece üçüdür. Temeşvar'a Eğri nizamı verilirken nefer sayısı son derece azalmış ağalıklar kaldırılarak sayıları 40'a indirilmişti. Buna göre piyade, süvari ve topçu ve yardımcı kuvvetler başlığı altında toplanabilecek ağalıklar şöyledir:

84 Bkz. Tablo 3. 18. yüzyılın başında Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı ve oranı.

Tablo 10. Temeşvar Kalesi'ndeki cemaat ağalıkları ve sınıfları[85]

Piyade	Süvari	Topçu ve Yardımcı
Yerli yeniçeriler (1)	Gönüllü (1)	Topçu (3)
Müstahfız (2)	Faris (10)	Humbaracı (1)
Azeb (8)		Cebeci (1)
Azebân-ı çekme (5)[86]		Barutçu (1)
Martolos (2)		Barutçu müstahfızı (1)
		Bendci (1)
		Köprücü (1)
		Paspan (2)

Yine Ahmed Paşa'nın gönderdiği deftere göre Temeşvar Kalesi'ndeki muharip atik neferatın 1.342'si piyade, 553'ü ise süvariydi. Ahmed Paşa, 1.773 piyade ve 457 süvari neferi daha yazarak Eğri nizamını tamamlamayı düşünüyordu; fakat daha önce anlatıldığı üzere Babıâli'nin öngördüğü ücretlerle süvari yazmak mümkün olmamıştı. Keza yukarıdaki tabloda topçu ve yardımcı kuvvetler sütununda gösterilen ağalıklar da Ahmed Paşa tarafından piyade sınıfında sayılmıştı. Bunların toplamı 476 neferdi. Daha sonra yazılan askerlerle birlikte Temeşvar garnizonundaki yerli kullarına nihai nizamları verildiğinde kalede 2.639 nefer piyade, 1.010 nefer süvari ve 476 nefer topçu ve yardımcı sınıftan asker bulunuyordu. Eğri nizamının sonraki birkaç yıl bozulmadığını kabul edersek, 1704 itibariyle Temeşvar'da bulunan kapıkullarını da toplama dahil ettiğimizde, kaledeki Osmanlı garnizonunun bütününe dair daha net bir tablo ortaya çıkar (Bkz. Tablo 11).

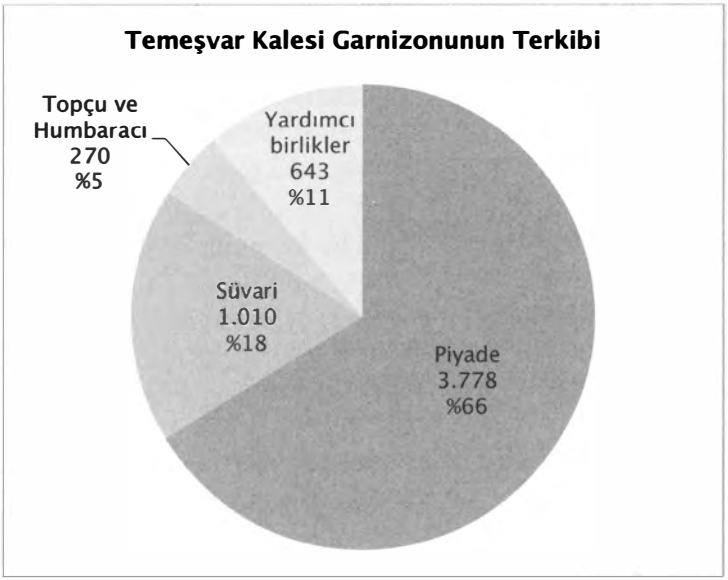
Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunu meydana getiren ocak, cemaat ve zümrelere bir bütün olarak tekrar bakıldığında en kalabalık grubu yeniçeri (kapıkulu ve yerli kulu birlikte) unvanlıların oluşturduğu (2.709), bunları ise sırasıyla azeb (788), faris (712) ve gönüllülerin (310) takip ettiği görülüyor. Kalede 372 nefer cebeci, 230 nefer topçu, 40 nefer de humbaracı bulunuyordu. Bunlar haricinde 189 mevcutlu müstahfız cemaati, 70 kişilik

85 BOA, D.BKL. 31/14. Parantez içindeki rakamlar, söz konusu zümrede kaç ağalık bulunduğunu göstermektedir.

86 Bunlar Temeşvar Kalesi'nin hendekleri üzerindeki çekme köprüleri korumakla yükümlüydü.

bir paspan birliği, toplam 80 kişiyi bulan mevcutlarıyla iki martolos ağalığı, 40 kişilik köprücü, 50 kişilik bendçi neferleri ve Temeşvar baruthanesini işleyen 80 nefer barutçu ile baruthaneyi koruyan 31 müstahfız vardı.

Tablo 11. Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkibi (Ocak 1704)

Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonun *kâğıt üzerindeki* gücü 1704 yılı Ocak ayında 5.701 neferdi; fakat gerçekte durum çok daha karmaşıktır.[87] Temeşvar yerli kulları h. 1116, h. 1118-1119 ve h. 1124 tarihlerinde olmak üzere üç defa yoklamaya tabi tutulmuştu; ilkinde özel olarak Eğri yeniçerileri, diğer ikisinde ise eyaletteki bütün ulufeli askerler yoklanmıştır. Eğri Kalesi'nin yerli kulu yeniçerilerinin sayısı 1.500'ü buluyordu ve bunlar 1687 sonrasında Temeşvar'a nakledilmişlerdi.[88] Temeşvar'a Eğri nizamı

87 Temeşvar'daki Osmanlı askeri gücü hakkında başka kaynaklardan hareketle Pál Fodor farklı sayılar verir. Krş. Pál Fodor, "A temesvári vilajet a török hódoltságban," *In Memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Peşte: JPTE, 1996, s. 195-208.
88 Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, s. 1369.

verildiğinde, Ahmed Paşa, harp senelerinde eriyen bu yeniçeri cemaatine 1.289 yeni nefer yazarak mevcutlarının yeniden 1.500'e çıkarılmasını hedeflemişti.[89] Yeni askerlerin önemli bir kısmı daha sonra İbrahim Paşa tarafından deftere yazılacaktı.[90] Temeşvar'da Ocak 1704'te patlak veren kanlı isyanın ardında Eğri yeniçerileri vardı. Bu isyan bastırıldıktan sonra Eğri yeniçerileri Temeşvar'daki nispeten tehlikeli bölgelere dağıtılmıştı.[91] "*Şekâvet idenlerin kimi katl ve kimi firâr eylediğinden*" bu neferatın yoklanması ve yeni bir nizam verilmesi için dönemin Temeşvar Valisi Ali Paşa ferman çıkarılmasını istemiş, 16 Eylül 1704'te bu isteği gerçekleşmişti.[92] 25 Ramazan 1116/21 Ocak 1705'te tamamlanan yoklamaya göre Eğri yeniçerilerinin sadece 602'si mevcutken katl, firar yahut başka bir sebeple mahlûl gedik sayısı 898 idi; bir başka deyişle yerli kulu yeniçerilerin neredeyse yüzde 60'ı artık yoktu.[93]

Eyaletin asker gücünün önemli bir kısmının kayıp olmasından başka, şimdiye kadar bu kayıp neferlere mevâcib ödenmesi de Babıâli için bir başka sorundu. Yapılan tahkikat neticesinde Hazine-i amire'nin zararı 26.661 guruştu ki bunun 6 bin guruşunu Ali Paşa başta olmak üzere Temeşvar valileri harcamıştı; kalan 20.661 guruş ise Temeşvar'a Eğri nizamı vermek üzere Babıâli'nin memur ettiği Defterdar Ömer Efendi'nin elinde kalmıştı.[94] Bu büyük mevâcib yolsuzluğu ve muhtemelen Eğri yeniçerilerinin gönderildikleri köylerde reayaya zulmetmeleri sebebiyle[95] Babıâli, Eğri ocağının söndürülmesine karar vermişti. Plana göre bu yeniçerilerden mevcut olanlar azeb cemaatlerine dağıtılacak, namevcutların yerine yine azeb cemaatlerine nefer yazılacaktı; 500 neferlik esami ise defterden tamamen silinecekti.[96]

Fakat Temeşvar'daki Osmanlı askeri ricali mevcut sorun karşısında farklı düşünüyordu. Önceki zamanlarda Osmanlı Macaristan'ında düşma-

89 BOA, D.BKL. 31/14.
90 BOA, KK.d. 4898.
91 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 114.
92 BOA, D.BKL.d. 32301, s. 1. Buradan anlaşıldığına göre Bâbıâli'nin isyan eden Eğri yeniçerilerinin hudut başlarındaki menzillere dağıtıldığından haberi bulunmuyordu.
93 BOA, D.BKL. 56/26; D.BKL.d. 32301, s. 10.
94 BOA, D.BKL. 56/26.
95 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 114.
96 BOA, D.BKL.d. 32301, s. 1.

na karşı koyacak birçok kale ve palanka varken *"şimdilik nehr-i Tuna'nın berü yakasında fakat bir Tamışvar kal'ası kalmağla el-yevm mevcûd üzere esâmilerinden dahi ziyâde esâmiye muhtâc"* idi. Yerli kulu yeniçerileri azeb cemaatlerine dağıtılabilirdi; fakat defterden silinmesi istenen esamilerin yevmiyeleriyle yine azeb ve ayrıca *"Tamışvar etrâfı sahrâ olub süvâri yeri olub süvârisi kalîl olub süvâriye muhtâc olmağla"* süvari yazılmalıydı. Keza eyaletin taşrasındaki köy ve kasabaların da muhafazası için yeni azeb ve faris ağalıkları ihdas etmek gerekiyordu. Defterden düşülecek esaminin yevmiyesinin bir kısmı da bunun için harcanmalıydı. Babıâli, Temeşvar serhaddinden gelen bu askeri değerlendirmeyi kabul ederek 7 Zi'l-ka'de 1117/20 Şubat 1706'da gereken izni verdi.[97]

İstanbul, Şubat 1707'de, bu defa Temeşvar Eyaleti'ndeki bütün yerli kulu neferlerin yoklanmasını istedi. Zaman içinde oluşan mahlûl nedeniyle boş gediklerin doldurulması gerekirken *"zâbitlerin hıyâneti ve Tamışvar vâlilerinin dahi müsâ'adesi sebebiyle"* yeni nefer yazılmıyordu. Mevcutların ise *"kimi etbâ' ve kimi Kıbtî ve sıbyan makûlesi olmağla hidmet-i muhâfazada ekseri nâ-mevcûd ve mevâcibleri vülât ve zâbitlere me'kel"* olmaları sebebiyle, yani mevcutların çoğu kapı halkı, Kıpti yahut çocuk olduğundan ve kalede bulunmadıklarından, ulufelerine ise zabitleri tarafından el konulduğundan *"eyâletin nizâmına inhilâl ve ahvâl-i neferâta küllî ihtilâl târî olduğu"* haber alınmıştı. Bu sebeple Temeşvar Kalesi'ndeki muharip ve gayr-i muharip bütün cemaatlerin yoklaması için İstanbul'dan bir mübaşir gönderilmişti ve kendisine yardımcı olmak üzere Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Mehmed Ağa tayin edilmişti. Eyaletin valisi Ali Paşa da yoklamada herhangi bir usulsüzlük olması durumunda mesul tutulacağı konusunda ikaz ediliyordu.[98]

İstanbul'dan tayin edilen Sadr-ı âli ağalarından Ahmed Ağa ve mezkûr Mehmed Ağa, Temeşvar Eyaleti'nin yoklamasını Nisan 1707'de tamamlayıp mevcutlar ve namevcutların esamilerini iki defter halinde Babıâli'ye takdim ettiler. Eyaletin kadim defterinde 5.314 yerli nefer kayıtlı görünürken, daha önce yoklaması yapılan Eğri yeniçerilerinin namevcutları hesaptan düşüldüğünde 4.416 neferin mevcut olması gerekirdi. Oysa yapılan yoklama

97 BOA, D.BKL.d. 32301, s. 1.
98 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 225/995.

neticesinde 503 neferin daha kayıp olduğu anlaşılmıştı. Eyaletteki Osmanlı askeri gücü geçen birkaç yıl içinde erozyona uğramış, nefer sayısı 3.950'ye inmişti. Neredeyse her dört ulufeli yerli kulundan biri kaybolmuştu. Namevcutların 336'sı Temeşvar Kalesi'nde muhafız olarak görünüyordu; 65'i varoş ve menzillerde, 101'i ise tabi kale ve palankalarda idi. Sayıca en büyük kayıp yerli yeniçerileri cemaatindeydi. 603 mevcutlu yerli yeniçeri ocağından 87 esami, yani toplamın yüzde 14,5'i yoktu. Temeşvar Kalesi garnizonu genelindeki mahlûl oranı ise ancak yüzde 10 civarındaydı. Kalede yoklama yapıldığı tarih itibariyle 3.364 nefer vardı ve hizmetliler düşüldüğünde muharip nefer olarak ancak 3.187 kişi silâh altında bulunuyordu.[99]

Babıâli, Temeşvar yerli kulu defterindeki gediklerin tamamlanması için "*'asl-ı nizâmları tekmîl olmak üzere nâ-mevcûd ve mahlûlâtları yerine güzîde ve tüvâna ve ceng ü harbe kâdir*" yeni nefer yazılmasına müsaade etmişti.[100] Ali Paşa zamanında buna uygun olarak nefer tahrir edildiği halde, defterleri İstanbul'a gönderilmemiş ve yeni neferlerin Büyük Kale Kalemine kayıtları yapılmamıştı. Bu ihmal h. 1124/m. 1712-1713 tarihli yoklama neticesinde fark edilecekti. Yoklamanın yapıldığı sene Temeşvar muhafızı olan el-Hac Mustafa Paşa'ya göre, Ali Paşa zamanında nefer yazılan ancak deftere kaydedilmeyen 502 nefer asker olacak özelliklere sahipti ve ocaklıkları ile kanaat ediyorlardı. Babıâli'nin izniyle bu isimler Temeşvar Kalesi yerli kulu esami defterine kaydedildi.[101] İstanbul ayrıca h. 1124 yoklamasında namevcut görünen 308 neferin yerine 10 akçe yevmiye ile piyade, 15 akçe ile süvari yazılmasını ve eyaletin asker mevcudunun yeniden 4.500'e çıkarılmasını istemişti.[102]

Ancak erken modern dönem ordularında yaygın olarak rastlanan ve henüz disiplin tedbirleriyle önü alınamayan firar, Osmanlı ordusunda ve garnizonlarında kronik bir hal almıştı. Temeşvar askeri bir taraftan yazılan yeni neferlere rağmen eksilmeye devam ediyordu. Nitekim 1715'te Mora Seferi'ne hazırlanan Osmanlı ordusuna levent olarak yazılmak isteyen serhad kulları arasından bazıları Temeşvar'ın yerli kulu askeriydi. Bunlar

99 BOA, D.BKL. 60/76; D.BKL.d. 32310, s. 72.
100 BOA, D.BKL.d. 32310, s. 73. Temeşvar Muhafızı Ali Paşa'ya hitaben yazılan bir başka hükümde ise yeni nefer yazmak yerine Erdel hududuna gönderilmiş Eğri yeniçerilerinin Temeşvar'a nakledilmesi isteniyordu. Bkz. BOA, A.DVN.MHM.d. 115, 409/1790.
101 BOA, D.BKL. 80/72.
102 BOA, D.BKL. 74/102.

gediklerinin bir başkasına verildiğini iddia ediyorlardı. Ordu-yı hümâyûndan –Temeşvar'dan değil– gelen arz üzerine bu durumu haber alan Babıâli, eyaletin yoklanması için ferman çıkardığı[103] halde, bu yoklamanın yapılabildiğine dair bir kayıt bulunmuyor; zaten kale ve mücavir toprakları 1716'da Osmanlı elinden çıkacaktır.

Fakat Temeşvar Kalesi'nin Habsburg ordusu tarafından kuşatılmasından hemen önce, 14 Ramazan 1128/1 Eylül 1716'da el-Hac Mustafa Paşa'nın kaleme aldığı arzdan anlaşıldığı kadarıyla sorun sadece firariler değildi. Paşa, yerli kulu neferler ile kaleyi düşmandan korumaya imkân olmadığını, daha önceki arzlarına cevap alamadığı halde şimdi kaledeki kadın ve çocuklara acıyarak acilen eyalet askerinden 20 bin miktarı bir gücün kaleye takviye olarak gönderilmesini istemişti. Habsburg tehdidini yakından hisseden Mustafa Paşa'ya göre, Temeşvar Kalesi "*dâ'iren şarampo ve tabyalarıyla kılâ'-ı sâ'ireden kebîr ve vasî'*" olduğundan daha az bir kuvvet ile savunmak mümkün değildi. 15-20 gün içinde, takviye güç gönderilemezse kalenin akıbeti kötü olacaktı; bundan sonra "*keyfiyyet-i ahvâli niçün bildirmedinüz deyü*" ceza verilmemeliydi.[104] Bir mukayese imkânı sağlaması için: 1697'de Zenta Muharebesinden sonra kalenin kuşatılmasını bekleyen Sultan II. Mustafa, Temeşvar'da 11 bin neferin üzerinde bir garnizon gücü bırakmıştı.[105] 1716 Petervaradin Muharebesinden sonra Temeşvar Kalesi'ne zamanında takviye güç gönderilemeyince sonuç Mustafa Paşa'nın korktuğu gibi oldu.

Râşid Mehmed Efendi, el-Hac Mustafa Paşa'nın 1683-1699 Harbinde birçok badire atlatmış Temeşvar Kalesi'ni Prens Eugen'e teslim edişini paşanın askerin cesaretini kırmasını sebep göstererek aktarır.[106] Fakat Osmanlı müverrihi cephede değildi ve Temeşvar'daki Osmanlı garnizonunun ahvalini ve korumakta oldukları kalenin durumunu bilmiyor-

103 BOA, D.BKL.d. 32376.
104 BOA, AE.SAMD.III 216/20890.
105 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 326-327. Mehmed Ağa'ya göre 1697'de Temeşvar Kalesi'nde 2.063 yerli kulu ve 2.050 dergâh-ı âli yeniçerisine ilaveten 450 yeniçeri, 768 cebeci, 223 topçu; ayrıca Halep, Sivas, Karaman ve Adana sipahileri, Bosna'dan yazılan bin nefer levent, 450 nefer Arnavut levent, Boşnak Cafer Paşa'nın 250 nefer miri süvarisi ile 500 kişilik Macar birliği bulunuyordu.
106 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1035. Uzunçarşılı'ya göre el-Hac Mustafa Paşa, Temeşvar Kalesi'ni teslim ettiği için bir süre Kavala Kalesi'ne hapsedilmişti. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt IV/I, s. 128 d.1.

du. 1712'deki yoklamadan sonra, namevcutların yerine yenisini yazmak için Babıâli'nin iznini isteyen Mustafa Paşa, aynı zamanda 40 neccar yani marangoz istihdam etmeyi istiyordu. Bunların başında bir de mimar bulunacaktı.[107] İki sene sonra Temeşvar'dan bu konuyla ilgili ikinci bir arz geldi. Bu defa Azebân-ı sâlis Ağası İbrahim'in imzası bulunan 16 Şevvâl 1126/14 Ekim 1714 tarihli arzda, Temeşvar Kalesi tahta, kazık, ağaç ve ahşaptan inşa edildiğinden *"her bâr ta'mîr ve termîme muhtâc olub"* fakat diğer serhad kaleleri gibi bir mimarı ve neccarı olmadığından tamirinde zorluklar yaşandığı ifade ediliyordu.[108]

Temeşvar Kalesi'nin ağırlıklı olarak ahşap malzemeden inşa edilmiş olması etrafındaki coğrafyanın bir sonucudur. 17. yüzyılın ortasında Temeşvar'ı gören Evliyâ Çelebi kaleyi kendine has üslubuyla şöyle tarif eder: "[Etrafında] *aslâ ve kat'â bir bakla mikdârı taş bulunmaz yerde binâ olunmuş bir kal'a-i zîbâdır."* Osmanlı seyyahının tasvirine göre kale duvarlarının yapı malzemesi, taş veya tuğla değil, meşe ve pelit ağaçlarıydı. Dış cephesinin üzeri kireçle sıvanmış bir çitle çevrilmişti. Evliyâ Çelebi'ye göre Türk mimarların başarıyla tatbik ettikleri Horasan harcı Temeşvar Kalesi'nin dolma palanka duvarları için de kullanılmıştı. Bu şekilde ahşap, Horasan harcı ve topraktan oluşan duvarlar öyle sağlam olmuştu ki *"bin yıl nice yüz bir top-ı kûp gülleleri ursan palanka direklerinin aralarına gülleler girüb gâ'ib olur. Taş kal'alar gibi topdan aslâ havf u haşyeti yokdur. Eğer palanka ağaçların âteşe uralım deseler, deryâ-misâl sudan ve bataklardan yanına varılmaz ve etrâfında batakdan meterise girilmez, iç kal'adan ve dörd aded makas tabyalardan şayka toplar âdem gezdirmez, değil ki palankasın âteşe ursunlar."*[109]

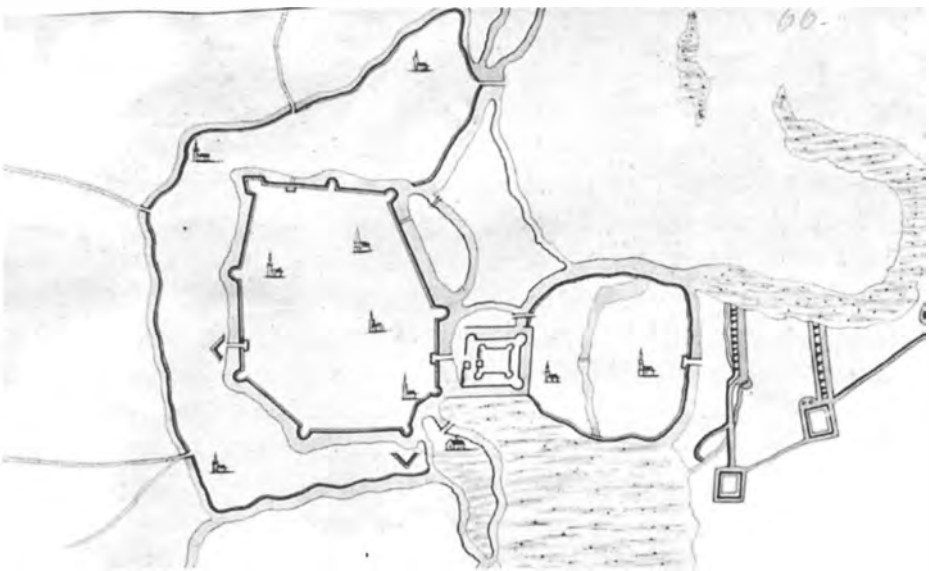
Osmanlı seyyahı ile takriben aynı tarihlerde, Habsburg diplomatik misyonu beraberinde Temeşvar'ı görmek fırsatı bulan Heinrich Ottendorf da kaleyi aşağı yukarı aynı cümlelerle anlatıyordu: *"Şehir, sağlam ve yüksek kazıkların arasına yatay biçimde dizilip bir tutkal ile tutturulmuş*

107 BOA, D.BKL. 74/102.
108 BOA, D.BKL. 80/83.
109 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 204. Evliyâ Çelebi'den yaklaşık yarım yüzyıl sonra Temeşvar Kalesi'ni tarif eden humbaracı ocağı zabitlerinden Bayramoğlu Ali Ağa'nın tarifi de kalenin bu özelliğine vurgu yapar. Bkz. Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gaza Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım)*, (Haz. Salim Aydüz ve Şamil Çan), İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, s. 103-104.

kalaslardan oluşan duvarla çevrili; birçok yeri bu şekilde tahkim edilmiş ve toprakla doldurulmuş, böylece üzerinde top durabiliyor."[110] Temeşvar bu haliyle, Montecuccoli tarafından Osmanlı Macaristan'ının en önemli kaleleri arasında sayılıyordu.[111]

Esasen 17. yüzyıl boyunca askeri mimaride, her iki seyyahın da Temeşvar için yazdıklarını tasdik eden bir gelişim yaşanmış, yapı malzemesinin tedariğinde sorunların yaşandığı coğrafyalarda, örneğin Seksen Yıl Savaşları (1568-1648) sırasında Hollanda'da olduğu gibi, düşman topçusuna direnme kabiliyeti bakımından taş duvarların koruduğu kalelerden hiç de geride kalmayan bir üslup ortaya çıkmıştı.[112]

Harita 8. 1696 Habsburg kuşatması sırasında Temeşvar Kalesi[113]

110 Henrik Ottendorf, *Von Wien auff Temeswar, 1663*, (Haz. Ioan Haţegan), Temeşvar: Academia Romana, 2006, s. 40.

111 Montecuccoli'nin saydığı diğer önemli kaleler Mohaç ve Ösek'tir. Bkz. Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s. 534.

112 Daniel Hohrath, "Festungsbau," *Enzyklopädie der Neuzeit*, cilt III, (Ed. Friedrich Jaeger), Stuttgart: Verlag J.B.Metzler, 2006, s. 955; Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, s. 178.

113 OeStA, KA, Kartensammlung, H III c 163.

Temeşvar'ı Habsburgların eline geçmeden kısa bir süre önce, Londra'dan İstanbul'a uzanan yolculuğu sırasında gören de La Motraye ise kaleyi "*antik ve modernin melezi*" olarak tanımlıyordu: "*Çok büyük miktardaki su, onu bir bataklığa çeviriyor ve hayli derin olan hendeklerini dolduruyor ki bu kaleye yaklaşmayı güçleştiriyor.*"[114] Temeşvar'da ise, 17. yüzyılın toprak ve ahşaptan inşa edilmiş kalesini 1714 tarihinde antik ve modern askeri mimarinin melezi haline getiren şey Osmanlıların 1699 sonrasında yaptıkları tamir ve tahkim faaliyetleriydi. Kale 1690'da Temeşvar Muhafızı Topal Hüseyin Paşa tarafından kısmen tamir edilmişti.[115]

Temeş ve Bega nehirlerinin kolları ve meydana getirdiği bataklıkların doğal bir savunma alanı yarattığı kaleye Habsburg ordusu 1696'da güneyden saldırmış, fakat Osmanlı ordusunun yaklaştığı haberi alınınca kuşatma kaldırılmıştı. Temeşvar Kalesi'nde ilk büyük tamir ve tahkim çalışması bu kuşatma sonrasında Arslan Cafer Paşa'nın gayretleriyle gerçekleşti: İç ve dış kalenin surları yıkılarak üzerinde top, top arabası ve piyade hareketliliğine izin verecek genişlikte yeniden inşa edildi. Kale duvarları yine kazık perdeden oluşuyordu ve bunların arası toprakla doldurulmuştu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesiyle, surlar o kadar geniş inşa edilmişti ki balyemez toplar kundaklarıyla birlikte kale kapısından rahatça giriyor, surlar üzerine çıkıyor ve kaleyi baştanbaşa dolaşabiliyordu. Cafer Paşa, kalenin sadece surlarını değil, hendeklerini de elden geçirmiş, zamanla dolan hendekler temizlenmiş, derinliği ve genişliği artırılmıştı. Ayrıca iç kalenin güney cephesinde makas tabyalar inşa edilmişti.[116] 1697'de tamamlanan tahkimatlar kaleye son halini vermişti.

Ancak harp şartlarında ve aceleyle yapılmış bu tabyalar ve surlar uzun süre ayakta kalmadı. Ekim 1699 tarihli bir rapor kalenin sefil bir halde bulunduğunu ortaya koyuyordu. Kale duvarlarında uzunluğu yer yer 180 metreye varan göçükler meydana gelmişti.[117] Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra kalenin tamiri için derhal çalışmalara başlandı. Bu amaçla inşaatta kullanılmak üzere Eflâk'tan 58 adet öküz arabası satın

114 de La Motraye, *Travels through Europe*, cilt II, s. 156.
115 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 44.
116 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 325-326.
117 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 115.

alındı.[118] Sonraki senelerde de yük taşımacılığı için büyük önem taşıyan öküz arabaları Eflâk reayasının cizye borcu karşılığında temin edilecekti.[119] Eflâk cizyesi daha sonra da Temeşvar'da kale tamir ve tahkim işlerinin masrafları için kullanılacaktır.[120]

Babıâli, ücretli işçi çalıştırmanın masraflarından kaçınmak adına Ağustos 1701'de Rumeli Eyaleti'ndeki bazı sancakların sipahilerine Temeşvar Kalesi'nin tamiri için seferberlik emri vermişti.[121] Takip eden yıllar içinde Osmanlı Avrupa'sından birçok sipahi aynı amaçla Temeşvar'a gönderildi. Bu inşa faaliyetlerini dikkatle takip eden Habsburg serhad ricalinin raporları dikkat çekicidir. Nisan 1705'te kalenin tamiri için 10 bin Arnavut'un Temeşvar'a geldiği Viyana'da yayınlanan gazetede bile kendisine yer bulmuştu.[122] Aynı tarihli bir başka Habsburg istihbarat raporunda ise Temeşvar Kalesi'nin tamiri için 20 bin sipahinin seferber edildiğinden bahsediliyordu.[123] Bu sayıların abartılı olduğu kabul edilebilir. Ancak açıktır ki timarlılar kale tamiri söz konusu olduğunda Osmanlıların en önemli işgücünü oluşturuyordu. Bunlar ruz-ı hızırdan ruz-ı kasıma, yani 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar olan süre içinde çalışmak üzere emir alıyordu.[124]

Sipahilere yahut Temeşvar muhafızı paşalara yazılan hükümlerden kalede ne gibi inşa faaliyetleri yapıldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin 1701'de kalenin hendekleri ve bentleri tamir edilmişti. Temeşvar ahalisinin şikâyeti üzerine hendeklere su taşıyan nehirlerin bentlerinin zamanla birkaç yerden yıkıldığı anlaşılmıştı. Bu sürede bazı kimseler doğal yatağına dönen sular üzerinde değirmenler kurmuştu. İstanbul bentlerin derhal tamir edilerek hendeklere yeniden su bırakılmasını ve değirmen sahiplerinin de bentleri bozmasının önüne geçilmesini emretmişti.[125]

118 BOA, İE.AS. 46/4151.

119 1704'te Eflâk'tan getirtilen arabalar hakkında bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 116. h. 1118'de yine Eflâk'tan getirilen 100 adet araba ve 150 cerahor altı ay süreyle çalıştırılmıştı. Bkz. BOA, D.BKL. 57/7.

120 BOA, İE.HR. 8/783; 13/1287; İE.ML. 96/9048.

121 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 726; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 606.

122 *Wiennerisches Diarium* no.181, 25-28 Nisan 1705. Mevzubahis Arnavutlar, Tırhala ve Yanya'nın timarlılarıdır. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 513/2285.

123 OeStA, KA, HKR Protokollen 430 (Exp. 1705), 61ov. April nr.442.

124 Örneğin Tırhala ve Yanya timarlılarına h. 1117'de ve daha sonra h. 1118'de Niğbolu timarlılarına giden hükümler için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 715/3205, 3206; A.DVNS.MHM.d. 115, 239/1048.

125 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 42/127.

Babıâli, Temmuz 1705'te kalenin Kanlı Tabya ile Horoz Tabyası arasında kalan şaranposundaki yaklaşık 25 adet evin yıkılmasını istemişti: "*Serhad kal'alarında olan tabya ve şaranpo içinde hâne ve süknâ memnû' olmağla*" bunların yıkılıp nefereta savaş alanı açılması gerekiyordu. Söz konusu evler garnizon askerlerine ait olduğundan, Babıâli, askerlerin maddi kaybının hafifletilmesi için mirî hazineden 500 guruş göndermişti.[126] İstanbul'daki Osmanlı ricali Mart 1714'te bu defa Muhafız Mustafa Paşa'nın ilamı üzerine, daha önce izin verdiği, iç kale hendeği ile parmaklıklar arasındaki hanelerin yıkılmasına da müsaade edecekti.[127]

1705'te yine Yanya ve Selanik sipahilerinin yardımıyla kale bedenleri ve tabyalar etrafında dolma çitten top siperleri yapılmıştı.[128] 1707'de ise kalenin hendekleri temizlenmiş, bazı tabyalar güçlendirilmiş ve baruthaneye bir mahzen yapılmıştı.[129] Temeşvar Kalesi'nin tamir ve tahkimi işlerinde eyalet askerinin seferber edilmesi usulü daha sonra terk edildi. Garnizonun ocaklık beratını yenilemek üzere İstanbul'a giden cemaat ağaları kalenin tamiratının tamamlandığını ve bundan sonra yapılacak işleri üstlendiklerini ifade etmişlerdi. Mühimme defterindeki hükümden neye karşılık böyle bir taahhüt verildiği anlaşılamasa da verilen sözler tutulmadı. Horoz Kapısı'nda yeni yapılan tabyanın toprak dolgusu tamamlanmamıştı; yine Temeşvar surlarının bir kısmının toprak dolgusu yapılmamış, bir kısmı ise çökmüş ve tamir edilmemişti; top siperlerinin içleri de boş bırakılmıştı. Ayrıca Su Kapısı'ndaki tabyanın duvarları çatlamıştı; hendekler uzun zamandır temizlenmediği için çamurla dolmuştu; tophaneyi düşman ateşinden korumak amacıyla çatısına daha fazla toprak konmalıydı.[130] Yerli kulu neferlerden ağaların taahhütlerini kısa süre içinde yerine getirmesi istendiği halde, sonraki sene

126 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 588/2632. Zamanın Temeşvar Muhafızı Ali Paşa, yıkılan hane başına 100 guruş talep ettiği halde, Bâbıâli, hane başına ancak 20 guruş göndermişti. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 117.

127 BOA, A.DVNS.MHM.d. 120, 140/536.

128 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 715/3204; 715/3206. Bu iş için önce Yanya ve Tırhala sipahisine hüküm gönderilse de, daha sonra Tırhala Sancağı timarlıları Eğriboz Kalesi'nin tamirine yollanmış, bunların yerine Temeşvar'a Selanik sipahisi tayin edilmişti. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 743/3318.

129 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 239/1047.

130 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 639/2798.

emredilen işlerin niçin hâlâ yapılmadığını araştırmak üzere Temeşvar'a bir mübaşir gönderilmişti.[131]

Teftiş amacıyla Temeşvar'a gönderilen Osmanlı mübaşirinin kalenin durumu hakkındaki fikirleri ya da bahsi geçen eksikliklerin giderilip giderilmediği hakkında malumat bulunmuyor, ancak 1711'de Arad Kalesi Komutanı von Rosenstein'ın istihbarat toplaması için gönderdiği subayı, Temeşvar Kalesi'nin tahkimatlarının gayet iyi durumda olduğunu rapor etmişti.[132] Söz konusu istihbarat raporunu Viyana'ya gönderen von Rosenstein, belki de pek iyi durumda bulunmayan kalesi ve zor şartlarda bir arada tuttuğu garnizonu için bir imdat çağrısı olarak kasten mübalağalı bir dil kullanmıştı. Habsburg komutanına göre Temeşvar'ın tahkimatları ve bilhassa garnizonun iaşesi övgüyü hak ediyordu.[133]

Habsburg istihbarat raporları sonraki yıllarda da Temeşvar Kalesi'nin tamir, garnizonun iaşesinin ikmal, mühimmatının da takviye edildiğini bildirecekti.[134] Temeşvar Kalesi'nin mühimmatı, kalenin ve garnizonun savaş gücünü göstermesi bakımından özellikle bahse değer. 8 Aralık 1714 tarihli bir mühimmat defterine göre kalede 118'i tunç, 11'i demir toplam 129 parça top vardı.[135] Bunlardan başka dokuz havan ve on beş adet saçma topu da bulunuyordu. Defterde ayrıca on parça topun kullanılamaz durumda olduğu kaydedilmişti. Kaledeki mevcut topların 93 adedi her an ateşlenebilecek şekilde kundakta tutuluyordu. Bazı topların, menşeine işaret edecek şekilde *kafirî* sıfatıyla yazıldığı defterdeki bilgilere göre, Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı ateş gücünün önemli bir kısmını 1 ve 1,5 kıyyelik gülle atar şahî toplar meydana getiriyordu ki bunların sayısı toplamda 58 idi. Temeşvar Kalesi'nin ateş gücü Azeb Kapısı, Horoz Kapısı, Kanlıkule Kapısı ve Su Kapısı'nda yoğunlaşmıştı. Bu kapıları koruyan

131 BOA, A.DVNS.MHM.d. 116, 292/1206.

132 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/5/8.

133 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/7/7. Her bakımdan Arad'dan çok daha kötü durumda olan Segedin'den gelen benzer bir rapor için bkz. OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/9/2.

134 Örneğin bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 481 (Exp. 1713), 837v. November nr. 150; 846v. November nr. 219; HKR Protokollen 481 (Exp. 1714), 1084r. November nr. 361; 1172v. Dezember nr. 330.

135 BOA, MAD.d. 1030. Aksi işaret edilmediği sürece Temeşvar Kalesi mühimmatına dair sıralanan bilgiler bu defterden alınmıştır.

tabyalarda ceman 45 parça top bulunuyordu. Kalan topların ise büyük bölümü Kal'a-i birûn'daki diğer tabyalarda sayıları bir ila altı arasında değişecek şekilde dağıtılmıştı. Miktar olarak bakıldığında en fazla top, toplam on parça ile Azeb Kapısı önündeki el-Hac Mustafa Paşa tabyasında bulunuyordu. İç kalede ise 38 parça top vardı.

Aynı tarihlere ait bir başka defterde ise sadece toplar değil, fakat aynı zamanda kaledeki diğer mühimmat hakkında da malumat bulunur.[136] Kalenin cephanesinde çeşitli ebatlarda 17.075 yuvarlak yani top güllesi ve havan mermisi kayıtlıydı. Gülle envanterine bakıldığında küçük çaplı top mermilerinin sayıca çokluğu dikkat çeker. İlginç olan ise 18 kıyyelik balyemezler için uygun güllelerin Temeşvar cephaneliğinde bulunmamasıdır. Kalede kazma, kürek ve balta gibi inşaat işlerinde kullanmak üzere araç ve gereçler bulunurken, yine kadim zamanların silahları olan ok, kılıç, köhne kalkan ve mızrak da deftere yazılmıştı. Cephanelikte ayrıca top ve tüfek için fitil ve tüfek mermisi dökmek üzere bol miktarda kurşun depolanmıştı. Temeşvar Kalesi'ndeki humbara mühimmatı da şayan-ı dikkattir: 3 bin adet dolu tahta humbara, 2 bin adet boş havan humbarası malzemesi, 9 bin adet el humbarası, 18 bin adet boş el humbarası, 30 bin kıyye ham demir ve 2 bin kantar barut.[137]

Temeşvar Kalesi ve garnizonuna dair son bilgileri Habsburg istihbarat raporları ve harp cerideleri veriyor. Mamafih özellikle istihbarat raporlarında çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı reayası bir Sırp'ın verdiği bilgilere göre Haziran 1716'da Temeşvar'da 10 bin nefer vardı; hepsi kundakta 200 top bulunuyordu ve iaşe yönünden herhangi bir sıkıntı söz konusu değildi.[138] Daha sonraki günlere ait bir başka raporda ise Temeşvar paşasının Belgrad'dan asker ve erzak istediği yazar; Osmanlılar, kaleye yardım götürmek için nehrin üzerine bir köprü kurmuştu.[139]

136 BOA, MAD.d. 1005. Tarihi bulunmayan bu defterdeki bilgiler büyük oranla h. 1126 tarihli MAD.d. 1030 numaralı defterle örtüşür. Bu defteri Temeşvar Kadısı Salih Efendi hazırlamış ve mühürleyerek İstanbul'a göndermiştir.

137 Cephanedeki işlenmeye muhtaç ham malzeme, harp zamanında kaledeki baruthane ve tophanede kullanmaya hazır hale getirilebilirdi. Temeşvar'daki baruthane ayda 200 okka barut üretim kapasitesine sahipti. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 117.

138 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/6/2.

139 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/7/8.

Kuşatma sırasında Temeşvar Kalesi'ni kaç askerin savunduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Habsburg istihbarat raporları kalede 7 bin ila 10 bin neferlik[140] bir garnizon bulunduğu yönünde tahminler yapsa da, mevcut literatürde Osmanlıların kaleyi Haziran 1716'da yeni birliklerle güçlendirdikleri öne sürülerek Temeşvar'da 10 bin ila 18 bin civarında asker bulunduğu iddia edilir.[141] Mustafa Paşa'nın kuşatma öncesinde orduyı hümâyûndan acil asker yardımı talep ettiği göz önünde tutulduğunda Temeşvar'daki Osmanlı garnizonunun sayıca büyük bir kuvvete sahip olmadığı anlaşılabilir. Karlofça Anlaşması sonrasında Temeşvar garnizonuna Eğri nizamı verildiğinde, Dergâh-ı âli askerleriyle birlikte eyaletin tamamındaki Osmanlı askeri gücü 6.885 neferden ibaretti. Bu mevcudun tamamı Temeşvar Kalesi'nde olmadığı halde, yine bu toplam içinde paşa kapısındaki defterli askerlerin de bulunmadığını belirtmek gerekir. Kuşatma sırasında Temeşvar Kalesi'nde bulunan İbrahim Naimeddin ise garnizondaki asker sayısının 8.000'i bulmadığını ifade eder.[142]

27 Ağustos'ta Temeşvar önünde görünen Habsburg ordusu birkaç gün içinde kuşatma hazırlıklarını tamamlamıştı. Prens Eugen, 1696'daki kuşatmadan gerekli dersi çıkararak kaleye kuzeyden yaklaşmayı kararlaştırmıştı; ordusunu da buna göre dizdi. 1 Eylül'de ilk metrisin kazılmasına başlandı ve takip eden günlerde, bütün aksaklıklara rağmen çalışmalara hızla devam edildi. Osmanlı süvarisinin huruç harekâtı Habsburg piyadesini metrislerden sökemediği gibi, üçüncü metrisin (paralel) büyük palanka-

140 Petervaradin Muharebesini takip eden günlerde Habsburg süvari birlikleriyle Temeşvar'a geçen Palffy, Osmanlı hezimetini haber aldıktan sonra dehşete düşmüş 7 bin ila 8 bin askerin kaleyi koruduğunu yazacaktı. Bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 224. Yukarıda atıfta bulunulan istihbarat raporlarından başka, Ağustos ya da Eylül 1716 tarihli bir başka rapora göre kalede sivil ahaliyle birlikte 10.000 kişi vardı. Bkz. Costin Feneşan, "O Descriere a Cetăţii Timişoara din August 1716," *Analele Banatului, Serie Nouă, Archeologie – Istorie*, 22, 2014, s. 298. Feneşan'ın makalesinde transkripsiyonunu verdiği istihbarat raporu için bkz. OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 343: Türkenkrieg 1716, 1716/10/1.

141 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 232; Fenzl, *Zustandekommen*, s. 63-64; Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen – Eine Biographie*, cilt III: *Zum Gipfel des Ruhmes*, Viyana: Verlag für Geschichte und Politik, 1964, s. 324.

142 İbrahim Naimeddin Efendi, *Hadîkatü'ş-Şühedâ-yı Serhad*, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlungen, Cod. H.O.93, v.167b. Osmanlı tarihi literatüründe de Naimeddin Efendi'nin verdiği sayı genellikle kabul görür. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 115; Gábor Ágoston, "Venedik ve Avusturya'ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Yüzyıl Başlarında Tuna Boylarında Değişen Askerî Güç Dengesi," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 150 n.21.

nın duvarlarına yaklaşmasını da engelleyememişti. Kuşatmaya bizzat şahit olan İbrahim Naimeddin Efendi "[Habsburg ordusu kalenin istihkâmlarına yaklaştıktan sonra] *tabyaların binâ ve itmâm ve yigirmi dokuz pâre balyemez top ve yigirmi bir 'aded havan humbarasın bindirüb yigirminci günü ki yevm-i ahadda ba'd-ı tulû'ü'ş-şems topların ve humbaraların bir fitilden ateş verüb ehl-i İslâmı tazyîk ve hayrân ve nâzenîn Tamışvar Kal'ası'nı harâb ve virân*" ettiğini canlı biçimde anlatmaktadır.[143] Bu tarihe kadar kalenin surlarını sahra topları ile döven Habsburglar, 14 Eylül'de Budin'den getirtilen ağır topların da kullanılmaya başlanmasıyla ateş üstünlüğünü de tam manasıyla ele geçirmişti. Sonraki günlerde devam edecek takviyelerle birlikte 2 ila 100 funtluk kalibrelerde toplam 137 parça top ve havan, bazısı günde takribî 80 atış ile Temeşvar Kalesi'nin surlarını ve kale içindeki yerleşim alanını yoğun biçimde ateş altında tutacaktı.[144] Osmanlı topçusunun açtığı ateş de Habsburg ordusunda büyük kayıplara sebep oluyordu. Ancak kuşatmanın kaderi metrislerde ya da surlarda değil, Temeşvar'daki Osmanlı garnizonuna yardıma gelen gönüllü birliklerinin 23 Eylül'de Habsburg süvarisi tarafından mağlup edilmesiyle aslında kesinleşmişti.

Osmanlı yardım kuvvetinin yarattığı tehlike savuşturulduktan sonra, 1 Ekim sabahı genel bir taarruzla Habsburg askeri büyük palankayı ele geçirmeyi başardı. el-Hac Mustafa Paşa, kaybedilen mevzileri geri almak için humbara ateşinin de desteğiyle son bir defa hücum ettiyse de başarılı olamadı. Osmanlıların zayiatı yaklaşık 2.500 ölü ve yaralıydı.[145] Yaralılar arasında Mustafa Paşa'nın oğlu da bulunuyordu. Habsburg tarafında ise 1.500 yaralı ve 455 ölü vardı.[146]

143 İbrahim Naimeddin Efendi, *Hadîkatü'ş-şühedâ*, v.167b. Naimeddin Efendi'nin tarif ettiği yoğun topçu atışı Habsburg ordusunun üçüncü paralele inşa ettiği tabyadan 13 Eylül 1716 Pazar günü yapılmış olmalıdır. Bununla birlikte Naimeddin Efendi'nin kuşatma sırasındaki vakaların tarihlerine dair kayıtlarına şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Zira Naimeddin Efendi, ordu-yı hümâyûndan gönderilen birliklerin kuşatmanın 41. günü Temeşvar'a ulaştığını ve mağlup edildiğini yazmaktadır, *aynı eser*, v.168a.

144 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 243, 257-258. Matuschka, Habsburg ordusunda tutulan kayıtlara istinaden kuşatma boyunca Habsburg ordusunun toplam 28.620 atış yaptığını yazar, bkz. *aynı eser*, s. 267. Kalenin teslim edilmesinden sorumlu tutulan Mustafa Paşa ise savunmasında Habsburgların kuşatma süresince 3 bin top ve bin humbara attığını iddia etmiştir. Bkz. Bekir Gökpınar, *Osmanlı Macaristan'ında*, s. 224.

145 Osmanlı kuvvetlerinin bu son hücumunu canlı biçimde tasvir eden İbrahim Naimeddin garnizon mevcudunun üçte birinin hayatını kaybettiğini aktarır. Bkz. İbrahim Naimeddin, *Hadîkatü'ş-şühedâ*, v.171b.

146 Fenzl, *Zustandekommen*, s. 67. Mustafa Paşa, oğlunun tedavisi için Prens Eugen'den bir cerrah

Harita 9. 1716 Habsburg kuşatmasını gösteren bir plandan Temeşvar Kalesi kesiti[147]

göndermesini rica etmiş ve karşılığında birkaç seçme at hediye etmişti. Eugen'in cerrahı Temeşvar'dayken, Mustafa Paşa küçük oğlunu rehin bırakacaktı. Bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 255.

147 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 345a: Türkenkrieg 1716, 1716/13/105. Planın tamamı için bkz. Ek 3: Temeşvar Kalesi'nin Kuşatması Planı (1716).

7 Ekim'de Budin'den takviye olarak gelen havan ve ağır bombardıman topları büyük palankada inşa edilen mevzilerine yerleştirildi ve kale aralıksız olarak top atışına tutuldu. Şehirde baş gösteren yangınlar sebebiyle meydana gelen kargaşa yeterince büyüktü. Osmanlı askeri 11 Ekim'de tabyalardan da çekilmek zorunda kaldı. Ertesi gün, 12 Ekim 1716 saat 11:30'da Temeşvar Kalesi'ne beyaz bayrak çekildi ve Osmanlı garnizonu teslim oldu.[148]

47 gün süren kuşatmada Habsburg topçusu 28.620 atış yapmıştı; bu zamana kadar görülmemiş bir topçu ateşi[149] sonrasında Habsburg zabitlerinin kalede karşılaştığı manzara son derece kötüydü. Şehirdeki çok sayıda bina yanmış veya hasar görmüştü; top ateşinden masun kalmış az sayıdaki evde ise yaralıların tedavisi yapılıyordu.[150] Cadde ve sokaklar o derecede harabeye dönmüştü ki Osmanlı garnizonunun kaleyi terk etmesi için gerekli arabaları geçirmek mümkün olmayınca sokakların temizlenmesi emredilmişti. Kalenin teslimi için imzalanan kapitülasyonda öngörülenden iki gün sonra, 17 Ekim'de Osmanlı askeri kaleden çıkacak ve Temeşvar'daki Osmanlı varlığı ilanihaye son bulacaktı.[151]

Habsburg ordusu takip eden günlerde Temeşvar Eyaleti'ndeki diğer Osmanlı palankalarını da, birçoğunda direnişle karşılaşmadan ele geçirecekti.[152] Temeşvar'ın düşmesinden sonra bütün bir eyaletin kaybı Osmanlı askeri gücünün neredeyse tamamının Temeşvar Kalesi'nde bulunmasıyla alakalıdır.[153] Karlofça Anlaşmasının Temeşvar'da yeni bir kale inşa edilmesini yasaklayan maddesi Babıâli'nin bölgede yeni bir askeri direnç noktası oluşturmasını engellemişti. Buna karşın İstanbul'daki ve ordudaki Osmanlı askeri ricali Temeşvar Kalesi'nin düşmeyeceğinden neredeyse emindi. Kalenin teslim edildiği haberi büyük bir üzüntüye sebep olmuş, infiale yol açmaması için de bir süre ahaliden saklanmıştı.[154]

148 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 256-259.
149 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 267-268.
150 Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, Münih: Verlag des Süddeutschen Kulturwerks, 1966, s. 17.
151 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 265.
152 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V, s. 375.
153 Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s. 114.
154 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1035. Haberin İstanbul'da yarattığı etki için bkz.

Osmanlı ricali kalede güçlü bir garnizon, yeterince erzak ve mühimmat olduğunu düşünüyordu[155] ki erzak ve mühimmat konusundaki görüşleri isabetliydi. Habsburg ordusu Temeşvar Kalesi'nin cephaneliğinde 156 parça toptan başka 1.700 humbara, 10 bin gülle ve bol miktarda barut, kurşun ve erzak ele geçirmişti. Kıyas etmek gerekirse, ele geçirilen barutun miktarı, neredeyse kuşatma boyunca Habsburg ordusunun harcadığı kadardı.[156] Fakat kalede yeterli sayıda asker yoktu. Osmanlı garnizonu kuşatma sırasında Temeşvar'daki güçlü tabyalarını terk etmek zorunda kaldığı gibi, önemli miktarda askerini de kaybetmişti. Mustafa Paşa'nın teslim olmasının en önemli sebebi kaleyi savunacak kadar askerinin kalmamasıydı. Garnizon teslim olduğunda Osmanlı askerinin yeni bir müdafaa hattı kurabileceği tek mevzi iç kaleydi, fakat burası o kadar küçüktü ki bir arada ancak 200 nefer savaşabilirdi. Üstelik iç kaledeki top bataryaları ve siperler, tabyalar kadar sağlam da değildi.[157] Ayrıca ordu-yı hümâyûndan yeni bir yardım gelmesinden ümidini kesen askerin moralinin bozulması da el-Hac Mustafa Paşa'yı böyle bir karar almaya mecbur bırakmıştı.[158] Nitekim kuşatma altındaki kalede bulunan Temeşvarlı Osman Ağa, yeniçeri ve diğer muhafız askerlerin savaşa devam edilmesi halinde şehir halkının esir düşeceğini öne sürerek Mustafa Paşa'yı teslim olmaya ikna ettiğini yazar.[159]

Temeşvar'ın Habsburgların eline geçmesi Tuna serhaddinde Osmanlıların lehine olan askeri dengenin de bozulmasına yol açtı. Modern araştırmalarda Prens Eugen'in Belgrad yerine Temeşvar'ı kuşatmayı tercih etmesi, kendisini önceki kuşağın generallerinden ayıran bir karar olarak övülür.[160] Eugen, Temeşvar'ı kuşatma kararını, Petervaradin'de kaybetse bile Osmanlı askerinin gücünü koruması[161] ve Tuna donanmasının Habs-

Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2013, s. 96.

155 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1035.

156 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 267.

157 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/7/37a.

158 Fenzl, *Zustandekommen*, s. 68.

159 Temeşvarlı Osman Ağa, *Kitâb-ı İnşâ'*, s. 126-127.

160 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 238.

161 Eugen, özellikle yeniçerilerin muharebedeki cesaretinden etkilenmişti. Bkz. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, cilt III, s. 322.

burg harekâtını engelleyebilecek güçte olmasıyla açıklamıştı.[162] Nitekim Habsburg ordusu Temeşvar'ı aldıktan sonra, Viyana'nın ince donanması da Tuna Nehri'nde daha rahat gemi yüzdürmeye başlamış, hatta Osmanlı donanmasının harekât alanını da kısıtlamıştı.[163] Diğer taraftan Habsburg generaline göre Belgrad Kalesi, Temeşvar'dan daha müstahkem bir yapıydı ve kuşatma için hazırlıkları tam olmayan ordusunun kaleyi ele geçirmesi aylar sürebilirdi.[164] Belgrad, Eugen'in 1717 seferindeki hedefi olacaktı.

Sınırın Kilidi: Belgrad Kalesi ve Garnizonu

I. Süleyman, Belgrad'ı 1521'de fethetti. Osmanlılar, kaleyi daha önce 1440'ta ve 1456'da iki defa kuşatmış, fakat başarısız olmuşlardı. Belgrad ya da Macarca ismiyle Nándorfehervár, Osmanlı akınlarına karşı inşa edilen Macar askeri serhaddinin en önemli kalesiydi ve kaybı Macar Krallığı için telafi edilmesi güç bir sorun yarattı.[165] Belgrad'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi, bölgedeki askeri dengeyi kesin surette Osmanlılar lehine değiştirdi; takip eden senelerde kale, Macaristan'ın fethi için önemli bir askeri ve lojistik üs olarak kullanılacaktı. Bu sebeple Osmanlılar şehri *dârü'l-cihâd* yani cihat evi sıfatına layık görmüştü.[166]

Belgrad, fethinden sonra Semendire Sancağı'nın merkezi oldu; Semendire ve Sirem de dahil olmak üzere Tuna'nın karşı yakasındaki yeni Osmanlı memâliki buradan idare ediliyordu.[167] Bu durum Budin'in fethi ve bir eyalet olarak teşekkülüne kadar devam etti. Şehir ve kale, 1541'i takiben oluşturulan Osmanlı Avrupa'sının yeni idari teşkilatında Budin Eyaleti'ne bağlandı ve Budin paşasının kaymakamı tarafından yönetildi. Belgrad aynı

162 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 215.
163 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1061.
164 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 215.
165 Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)," *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden: Brill, 2000, s. 13.
166 Osmanlılar, Belgrad'ı aynı isimdeki diğer şehirlerden ayırmak amacıyla Belgrad-ı Engürüs, Aşağı Belgrad veya Tuna Belgradı gibi tamlamalarla da ifade ediyordu. Bkz. B. Djurdjev, "Belgrade," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1163; Divna Djuric-Zamolo, "Belgrad," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, s. 407; Selim Aslantaş, "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2011, s. 13-14.
167 Djurdjev, *Belgrade*, s. 1164.

dönemde, serhad kalesi hüviyetini kaybettiği halde, 16. ve 17. yüzyıllarda batıya yönelen seferlerde bir ikmal üssü olarak askeri önemini korumaya devam etti.[168] Aynı zamanda Macar serhaddinde savaşan Osmanlı birlikleri için kışlak olarak da kullanıldı. Örneğin 1664'te ordu-yı hümâyûn Edirne ya da İstanbul'a çekilmeyerek Belgrad Kalesi'nde kışladı.[169]

Belki de bu özelliği sebebiyle, artık bir serhad kalesi olmasa da, Belgrad şehrinin hâkim unsurunu Osmanlı neferleri meydana getiriyordu. Evliyâ Çelebi, Belgrad'daki bütün nüfusu *"yeniçeri geçinirler"* diye tanımlıyor.[170] Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin maiyetinde İstanbul'a seyahat eden Paul Tafferner ise, 1665 yazında Belgrad'daki Osmanlı askerleri arasında pek az yeniçeri, daha çok zanaat sahibi neferler görmüştü.[171] Askerler ve zanaatkârlar arasındaki ayrımın kaybolması Belgrad'a özgü değildi ve esasen 17. yüzyıldan öncesine uzanan bir olgudur. Ancak şehirdeki canlı ticari hayat bu geçişleri kolaylaştırmış olmalıdır. Nitekim yüzyılın son çeyreğinde, Büyük Harpten hemen önce Belgrad'ı görme şansı bulan Johanne Benaglia, Almanya, İtalya ve Bosna'dan tüccar kafilelerinin şehre gelip gittiğini yazıyor, ayrıca şehirde bir de merkezi bulunan Viyana Şark Kumpanyasının faaliyetlerinden bahsediyordu.[172]

Bu canlı ticari hayat ve Habsburg seferlerinin beslediği savaş ekonomisi Belgrad'ın büyümesine katkıda bulundu. Yangınlar ve veba salgınlarına rağmen Belgrad 16. ve 17. yüzyıllarda büyüdü ve gelişti.[173] Fakat Belgrad'ın kaderi 1686'da Budin'in Osmanlıların elinden çıkmasından sonra değişti. Macar serhaddindeki kalelerin birbiri ardına düşmesi Belgrad'ı yeniden bir serhad kalesi, daha doğru bir ifadeyle Osmanlı-Habsburg savaşlarının cephesi haline getirecekti.

Belgrad'ın önemi coğrafi konumundan kaynaklanıyordu. Viyana'dan İstanbul'a uzanan yolun en önemli duraklarından biri Belgrad idi; ayrıca

168 Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 154.
169 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 396.
170 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 195.
171 Paul Tafferner, *Curiose und eigentliche Beschreibung des von Ihro Röm. Kays. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß-Botschafften ... Herrn Graff Walther von Leslie*, Leipzig, 1700, s. 54.
172 Benaglia, *Ausführliche Reiß-Beschreibung*, s. 28-29.
173 Bu tarihlerde Belgrad'ın sosyoekonomik durumu hakkında bkz. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 219-222.

kuzeyden, Temeşvar'dan gelen yol da burada *via militarise* dahil oluyordu. Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde, etrafına hâkim bir tepe üzerine inşa edilmiş kalesi sayesinde Belgrad, bu iki nehir üzerindeki seyrüsefaini de kolaylıkla kontrol ediyordu.[174]

Coğrafi konumu Belgrad'ı Tuna'nın her iki tarafına da açılan ya da kapanan bir kilit haline getirmişti: Macaristan'ı yahut Rumeli'yi tutan bir kilit.[175] Öyle ki Montecuccoli, Habsburg ordusunun Sava Nehri'ni geçerek Belgrad'ı aldığı takdirde ya askeri yolu takiben Sofya, Filipe ve Edirne üzerinden devam etmesini ya da yan yollar üzerinden Arnavutluk ve Makedonya'ya doğru yönelmesini salık veriyordu; bir başka seçenek de kuzeye yönelerek Erdel ve Eflâk istikametinde ilerlemek olabilirdi.[176] Nitekim 1688'de Belgrad'ın Habsburgların eline geçmesi üzerine Tuna sahilindeki Semendire, Hisarcık ve Güvercinlik gibi kale ve palankalardan başka Temeşvar yakasındaki Lugoş, Sebeş, Mehadiye ve İrşova'da bile büyük bir kargaşa başlamış ve ahali yurtlarını terk etmişti. Rumeli'nin Belgrad'dan Vidin'e kadar Habsburg ordusu tarafından ele geçirilmesini hikâye eden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, toplam 34 kale ve palankanın işgale uğradığını ve Müslüman nüfusun ancak üçte birinin canını kurtarabildiğini yazar.[177] Bu askeri çöküşün sebebi, Osmanlı siyasetinin içine düştüğü buhran kadar, Rumeli'de Belgrad'dan başka Habsburg ilerleyişini durduracak bir kale olmamasıydı.[178] Osmanlılar kaleyi 1690'da geri alarak Rumeli'deki varlıklarını tahkim ettiler. Böylece Budin'de Habsburg ve Belgrad'da Osmanlı güçlerinin temerküz ettiği stratejik bir denge kuruldu ve bu denge harbin sonraki senelerinde değişmedi.[179]

Belgrad Kalesi'nin Osmanlı-Habsburg sınırındaki önemini son bir kez daha vurgulamak için Prens Eugen'e atıfta bulunabiliriz. Saray Harp

174 Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften*, cilt II, Karlsruhe, 1842: Müllerische Hofbuchhandlung, s. 59.

175 Seyfried, *Poliologia*, s. 208; Unat, "Bir Islahat Takriri, s. 121. Ayrıca bkz. Aslantaş, Belgrad-ı Dârü'l-cihâd, s. 14; İlhan Türkmen, XVI. Yüzyılda Belgrad," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014, s. 369.

176 Montecuccoli, *Kriege mit den Türken*, s. 534.

177 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1169-1170, 1283.

178 Ricaut, *History of the Turks*, s. 313.

179 Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 236.

Şurasının 1697 Seferinde nasıl bir askeri strateji takip etmesi gerektiği, özellikle Belgrad'ı yeniden ele geçirmeyi hedefleyen bir askeri harekâtın riskleri hususunda görüşüne danıştığı[180] askeri rical arasında yer alan Eugen, Osmanlıların aklını başına getirmek için Belgrad Kalesi'nin mutlaka alınmasını tavsiye ediyordu. Böylelikle sadece güçlü bir kaleye sahip olunmayacak, aynı zamanda Macaristan'ın da güvenliği sağlanacaktı.[181] Eugen, 1697'de harekât üstünlüğünü Osmanlı birliklerine kaptırdığından Belgrad'ı kuşatamadıysa da, Zenta Bozgunu, II. Mustafa'yı ve Babıâli'yi barış müzakerelerine itecekti.

Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra Babıâli, Belgrad'a gereken önemi gösterdi. Harp senelerinde olduğu gibi, 1699 sonrasında da Belgrad Kalesi'nde vezir rütbeli bir muhafız paşa bulunuyordu. Bu durum elbette kalenin Habsburg serhaddindeki askeri öneminden ileri geliyordu. Fakat Macar vilayetlerinin kaybı üzerine Avrupa topraklarındaki idari teşkilatı bozulan Babıâli, savaş sonrasında Belgrad'ı komşu eyaletlerden birine dahil etmediği gibi Belgrad merkezli bir eyalet de kurmadı. Bunun yerine Belgrad, Sava Nehri'nin karşı yakasında kalan küçük bir arazi parçası ile Semendire Sancağı'nın askeri ve idari merkezi olan bir serhad kalesi şeklinde Osmanlı taşra teşkilatı içinde özel bir yere sahip oldu. Batılı yazarlar tarafından sehven Belgrad paşalığı olarak isimlendirilen bu bölgeyi Belgrad Kalesi muhafızı idare ediyordu. Muhafız paşanın sorumluluğu sadece askeri meseleler ile sınırlı değildi. Belgrad paşası, Divân-ı Belgrad vasıtasıyla Semendire Sancağı'ndaki timar ve zeamet tevcihinde belirleyici bir rol oynuyordu. Belirtmek gerekir ki, sancakbeyliği Belgrad muhafızının uhdesinde değildi.[182]

Timar ve zeamet tevcihinde belirleyici yetkisi olan Belgrad muhafızı, söz konusu Balkanlar'ın güvenliği olduğu zaman, civar livaların sancakbeylerinin azl ve tayini için de girişimlerde bulunabiliyordu. Örneğin Belgrad Muhafızı Ali Paşa, Perakin Kalesi neferlerinin mevâcibini zimmetine geçiren Alacahisar Sancakbeyi Kurd'un azlini ve yerine sabık Temeşvar Valisi

180 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 206: Türkenkrieg 1697, 1697/I/5a.
181 Heller (Haz.), *Militärische Korrespondenz*, cilt I, s. 119-120.
182 Semendire Sancakbeyi Ahmed'in Belgrad Divânına müracaat etmesi üzerine 24.500 akçe geliri olan bir zeametin tevcihi hakkında bkz. BOA, C.TZ. 139/6908. Bir başka vaka için bkz. BOA, AE.SAMD.III 113/11127.

Mustafa Paşa'nın tevcihini rica etmişti. Bunun üzerine esasen Rumeli Eyaleti'ne bağlı olan Alacahisar Sancağı'na Belgrad muhafızının istediği isim tayin edilmişti.[183] Ali Paşa'nın, mazul Sancakbeyi Kurd'un asli vazifesini ihmal ettiği ve bu sebeple hudud eşkıyasının reayaya ve sipahiye huzur vermediği yönündeki ihbarı da bu tevcihin yapılmasında etkili olmuş olabilir. Zira Babıâli, Rumeli'nin eşkıyadan temizlenmesi meselesini halletmek için Belgrad muhafızlarına yetki vermişti. Haziran 1701'de Belgrad muhafızına, kadısına, neferat ağalarına, derbent zabitlerine ve bölgedeki kale ve palankaların dizdarlarına gönderilen hükümlerde yollar, geçitler ve derbentlerin haydut ve eşkıyadan korunması için gereken tedbirlerin alınması isteniyordu. Bunun için Belgrad yerli kulu neferlerinden asker ayrılacak, Belgrad Kazası reayasından da pandur yazılacaktı.[184] Aynı tarihlerde kaleme alınmış bir başka hükümden Belgrad paşasına havale edilen haydut ve eşkıyanın temizlenmesi işinin, bir başka ifadeyle Belgrad garnizonunun sorumluluk sahasının hangi coğrafyayı kapsadığı daha rahat anlaşılır. Belgrad'dan Tuna yoluyla Fethülislam'a, Batçina'dan Niş'e, Niş'ten İzvornik'e; yine Belgrad'dan Sava yoluyla Böğürdelen'e, karşı yakada Sirem'e ve Belgrad Mukabelesinde olan Zemun'a kadar uzanan geniş bölgenin iç güvenliği Belgrad muhafızına ve garnizonuna emanet edilmişti.[185]

Babıâli tarafından eyalet valilerine gönderilen hükümlerde yer alan reayanın ve sair ahalinin korunmasına yönelik ifadelere tevcih ve ibka gibi sebeplerle Belgrad muhafızlarına yazılan hükümlerde de rastlanır.[186] Yine bu tevcih hükümlerinden hareketle Habsburg barışının korunması Belgrad paşalarının bir başka vazifesi olarak görülebilir.[187] Nitekim Belgrad muhafızı, daha önce de işaret edildiği gibi, yerinde vuku bulan diplomatik görüşmelerde Babıâli'yi temsil ediyordu.

Şüphesiz serhad paşalarının en önemli vazifesi sorumlu olduğu bölgenin askeri nizamını gözetmekti. Tevcih yahut ibka sebebiyle yazılan

183 BOA, AE.SMST.II 10/965.
184 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 584/2056, 2057. Hisarcık, Semendire, Hasanpaşa Palankası, Pasarofça, Güvercinlik, Fethülislam ve Yagodina gibi kale ve palankaların dizdarlarına hitaben yazılan hükümler birbirini takip etmektedir.
185 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 590/2074.
186 Örneğin BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 371/1328; A.DVNS.MHM.d. 114, 207/883.
187 Mesela bkz. BOA, C.AS. 10/4966; A.DVNS.MHM.d. 116, 140/570; İE.DH. 28/2547.

hükümlerde *"serhadlerin tanzîm-i ahvâli*[ne]"[188] ve *"Belgrad Kal'ası'nın muhâfazasına ve ol taraflarda olan serhadlerin tertîb-i esbâb-ı nizâmına"*[189] özen gösterilmesi gibi ifadeler yahut daha açık şekilde *"kal'a-ı mezbûrenin hıfz u hırâsetinde ve neferâtının zabt u rabtında"*[190] ve *"husûsâ Belgrad Kal'ası'nın kemâl-i metânet ve istihkâm üzere ta'mîr ve termîm ve tarsîninde ve hendeklerin tanzîm ve tathîrinde"*[191] dikkatli olunmasını emreden cümleler dikkat çeker. Babıâli'nin bu işler için Belgrad muhafızlığına seçtiği paşalar, Elçi İbrahim Paşa istisna olmak üzere, çoğunlukla askeriye kökenliydi. Yeniçeri ağalığından Belgrad'a tayin olunan Dellak Ali Paşa haricindekilerin tamamı daha önce bir serhad vilayetinde muhafızlık yapmıştı; yani Belgrad'a gelen Osmanlı paşası aynı zamanda taşra nizamında da tecrübe sahibiydi. 1699-1715 tarihleri arasında Belgrad Kalesi'ne 15 paşa tayin olmuştu. Ancak bu tayinlerden ikisi olağanüstü vaka olarak kabul edilebilir; Belgrad'a tayin edildiği halde Özü ahalisinin ricası ile Özü muhafızlığında ibka olunan Yusuf Paşa'nın ve Elçi İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine Belgrad Kalesi'nde bir süre için vekâleten muhafızlık yapan Tuna Kapudanı Eyüp Paşa'nın durumları birer istisnadır.[192]

Fakat Belgrad söz konusu olduğunda *sıradan* olağanüstü vakalara rastlanır. Bu dönem içinde muhafız paşalık makamında iki mecburi değişiklik yapılmıştı. Moralı Ali Paşa, Belgrad yerli kulu askerlerinin isyanında katledilmiş ve yerine Hüseyin Paşa tayin edilmişti. 18. yüzyılın hemen başında çıkan bu isyan Ali Paşa'nın veba salgını sebebiyle aldığı tedbirlerin yeniçerilerin canını yakması üzerine patlak vermişti. Yerli kullarının isyanı nedeniyle Babıâli'nin Belgrad muhafızlığında yapmak zorunda kaldığı diğer değişiklik ise Kasım 1714'e rastlar. İsyanın sebebi Köse Halil Paşa'nın neferlerin mevâcibine müdahale etmesidir. Babıâli, bunun üzerine Halil Paşa'nın yerine Köprülü Numan Paşa'yı gönderdiyse de, paşanın asilerin tedibinde çok sert davranması üzerine Belgrad garnizonundan birçok askerin firar etmesi, önceki atamanın senesi dolmadan kaleye yeni bir tevcihi gerektirmişti.[193]

188 BOA, İE.DH. 28/2547.
189 BOA, C.AS. 10/4966; A.DVNS.MHM.d. 116, 140/570.
190 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 207/883.
191 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 232/829.
192 Ayrıntılar için bkz. EK 2: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Paşaları.*
193 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 898.

Belgrad'da yerli kulu isyanının muhafız paşaların değiştirilmesine kadar giden sonuçlar vermesi, kalenin Habsburg serhaddindeki Osmanlı askeri örgütlenmesinin merkezi olması dışında, asker mevcudu bakımından da göz ardı edilemeyecek önemi haiz olmasıyla ilgilidir. Osmanlı fethini takip eden ilk senelerde Belgrad garnizonunda yaklaşık 1.850 nefer bulunuyordu.[194] 16. yüzyılın ikinci yarısına dair kesin bir bilgi bulmak mümkün değilse de, Budin Eyaleti'nin kurulmasından sonra Belgrad garnizonundaki nefer sayısı azalmış olmalıdır; yüzyılın sonunda kaledeki asker sayısı ancak yüzlerle ifade ediliyordu.[195] Buna rağmen Evliyâ Çelebi, 17. yüzyılda Belgrad Kalesi dizdarının, hisar erlerinden başka topçu, cebeci ve azebden mürettep bin kişilik bir garnizona komutanlık ettiğini yazar.[196]

1683-1699 Harbinde, Budin'in düşmesinden sonra Osmanlılar Belgrad'da yeniden kalabalık bir garnizon tutmaya başladılar. 1688 Kuşatmasında kalede 3.500 kişilik bir Osmanlı gücü bulunuyordu. Ricaut, bu sayıdaki bir garnizonun Belgrad Kalesi'ni elde tutmaya yetmeyeceğinden İstanbul'da endişe edildiğini yazar.[197] Osmanlılar, kaleyi tekrar ele geçirdiklerinde Belgrad'da daha büyük sayıda asker bulunduracaktır. Belgrad garnizonundaki nefer sayısına dair nispeten sağlıklı bilgiler de 1690 sonrasına aittir. 1692 senesine ait bir mevâcib defterine göre kalede 2.045 nefer bulunuyordu.[198] Bu sayı sadece yerli kulu neferlerin mevcudunu göstermektedir. Belgrad'daki Osmanlı askeri gücü hakikatte bundan daha büyük olmalıdır, zira bir sonraki seneye ait sayıların resmettiği tablo başkadır.

1693 sonbaharında, Habsburgların Belgrad'ı yeniden ele geçirmek teşebbüsleri akim kaldıktan hemen sonra, kalede yaklaşık 15 bin kişilik bir kuvvet bırakılacaktı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kaydına göre 2.700 yerli kulu, 6.300 Dergâh-ı âli yeniçerisi, 1.500 cebeci, 100 top arabacı ve sair timarlı serdengeçti ve sancak askeri bu son derece kalabalık garnizonu meydana getiriyordu.[199] 1694'te kaledeki Osmanlı askerinin mevcudu, sancak askerine dair bir bilgi olmadığından tam olarak bilinmiyorsa da, yerli kulu ve kapı-

194 Aslantaş, *Belgrad-ı Dârü'l-cihâd*, s. 29.
195 Djurdjev, *Belgrade*, s. 1164.
196 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 194.
197 Ricaut, *History of the Turks*, s. 308.
198 Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, s. 351.
199 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyli Fezleke*, s. 1516.

kulu sayısı neredeyse aynı kalmıştı.[200] Harp senelerinde Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı askerinin sayısına dair son bilgi 1697'de Zenta Muharebesi sonrasındaki haftalara aittir. Belgrad Kalesi'nde 3.700 yerli kulundan başka 5.987 kapıkulu askeri ve ayrıca Çorum, Saruhan ve Konya sipahilerinden 400 nefer ile bir miktar Bosna piyadesi ve sair taşra askeri –bir kısmı ruz-ı kasımda sancağına dönmek üzere– tedbiren bırakılmıştı.[201]

Karlofça Anlaşması imzalandıktan sonra Babıâli, Belgrad'daki ordusunun önemli bir kısmını İstanbul'a çekti. Bu döneme ait bir masraf defteri 1699'da Belgrad'daki Osmanlı askeri gücü hakkında fikir verir. Tablo 12'deki sayıların açıkça gösterdiği üzere Babıâli, 26 Ocak 1699'da imzalanan anlaşmayı takip eden üç aylık süre içinde kapıkulu askerinin neredeyse 1/3'ünü geri çekmişti. Osmanlılar, Hasburg serhaddinin kilidi olan bu kaledeki kapıkulu nefer sayısını daha sonra da azaltmaya devam edecekti. Öyleki Edirne Vakasında Karlofça Anlaşmasını hazırlayan barış hizbinin iktidardan uzaklaşması üzerine Viyana'da yeni bir Türk harbinin beklendiği günlerde, Petervaradin garnizonu komutanı Nehem, Belgrad'daki Osmanlı gücünün çok az sayıda askerden meydana geldiğini yazacaktı.[202]

Tablo 12. 1699'da Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu[203]

Birlik	Şubat	Mart-Nisan	Mayıs
Kapıkulu yeniçerileri	6.000	5.050	4.000
Kapıkulu cebecileri	1.500	1.402	1.204
Kapıkulu topçuları	600	580	522
Kapıkulu top arabacıları	100	100	88
Yerli kulu neferat	3.778	3.778	3.778
Kursluyan taifesi[204]	1.060	1.060	1.060
Toplam	13.038	11.970	10.652

200 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyli Fezleke*, s. 1566.
201 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 330.
202 OeStA, KA, HKR Protokollen 419 (Exp. 1703), 1233v. Dezember nr.268. Nehem, bir sonraki raporunda Belgrad'a takviye asker gönderildiğini, ancak bunun arkasında yatan sebepleri bilmediğini yazacaktı. Bkz. HKR Protokollen 419 (Exp. 1703), 1245v. Dezember nr.354.
203 BOA, C.AS. 871/37331.
204 Belgede Kursluyan taifesi, yani Thökely İmre'nin Macar askerinin Niğbolu'ya gönderileceği ifade edilmektedir.

Bir başka dikkat çekici husus ise Belgrad'daki yerli kulu mevcudunun 3.778'e çıkmasıydı ki bu 1692 senesindeki mevcuda (2.045) göre ciddi bir artış yaşandığı anlamına gelir. Defterdeki kayıtlar dikkatle incelendiğinde bu artışın önemli bir kısmının Varad Kalesi'nin yerli kulu neferlerinin Belgrad muhafazasına gönderilmesi sonucu meydana geldiği anlaşılmaktadır. Varad Kalesi, Haziran 1692'de Habsburgların eline geçmişti. Varad yerlilerinin 1699'daki sayısı 896 idi; defterde Belgrad yerli kulu ifadesinin karşısında 2.755 nefer yazıyordu. Ayrıca *Neferât-ı Osman Ağa* ismiyle kaydedilmiş 127 nefer daha vardı.[205]

Babıâli, Belgrad'a Budin nizamı verilmesi için Ali Paşa'ya hüküm gönderdiğinde kaledeki yerli kulu neferatın sayısı yukarıda yazıldığı gibiydi. 12 Temmuz 1699'da Babıâli, Belgrad Kalesi'ndeki yerli kulu nefer sayısının 1683 öncesinde Budin'de mevcut yerli kulu sayısına, yani 5.555'e çıkarılmasını istemişti. Babıâli'nin kayıtlarına göre Belgrad'ın yerli kulu neferi, kaledeki Budin yeniçerileri ve Varad askeriyle birlikte 2.979 idi; noksan kalan 2.576 nefer müceddeden tahrir edilecekti.[206]

Birkaç ay arayla tutulmuş iki kayıtta, Belgrad yerli kulu neferatının mevcuduna dair çok farklı iki sayının nasıl meydana geldiğini izah etmek kolay değildir. Makul görünen tek açıklama, Belgrad ambarından kâğıt üzerindeki nefer sayısı dikkate alınarak tayinat dağıtılmış olabileceğidir. Nitekim ismi var cismi yoklara yapılan masraflar Osmanlı hazinesi için bir gider kalemiyken başkaları için gelir kapısı olabiliyordu. Belgrad Kalesi'ne Budin nizamı verilmesine dönersek; Babıâli, Belgrad garnizonunda hangi birliğe ne kadar asker yazılacağını gösteren bir icmal defterini de Belgrad Muhafızı Ali Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hükümle birlikte göndermişti. Defterdeki bilgilere göre Belgrad Kalesi'nde 588 nefer süvari bulunuyordu ki bu sayı Budin'dekinden 20 nefer daha fazlaydı. Babıâli, süvari sayısının aynen korunmasını istemişti. Mevcut süvarinin ekseriyeti (416 nefer) Varad Kalesi'nin faris, gönüllü yahut kapudan cemaatlerinin askerleriyle sipahilerinden oluşuyordu.[207]

İcmaldeki bilgilere göre en büyük nefer açığı yerli yeniçeri cemaat ve bölüklerindeydi. Garnizonda mevcut yerli yeniçerilerin mevcudu yalnızca

205 BOA, C.AS. 871/37331. Osman Ağa neferatı, daha sonra gösterileceği üzere humbaracı askeridir.
206 BOA, D.BŞM.d. 957, s. 8.
207 BOA, D.BŞM.d. 957, s. 2-3.

888 iken, bu sayının 3.331'e tamamlanması icap ediyordu; eksik, tam olarak 2.423 neferdi.[208] Yeniçeri birliklerinde büyük bir eksik söz konusuyken diğer piyade ve yardımcı unsurlarda Belgrad garnizonundaki nefer sayısı 1683 öncesinde Budin'de olduğundan daha fazlaydı. Müstahfız, cebeci ve topçu neferlerinin toplamı 1.011 iken, bu sayı barutçuyan ve müstahfizan-ı barutçuyan da dahil olmak üzere Budin'de yalnızca 889 idi. Babıâli, Belgrad garnizonunda mevcut bulunmayan barutçu ve barutçu müstahfızları ile humbaracı kadrolarına sırasıyla 90 ve 30 neferin Belgrad'ın yerli cebeci, topçu ve müstahfızlarından tebdilen yazılmasını istiyordu; arta kalan 122 nefer ise azeb kadrolarına nakledilecekti.[209] Bundan sonra Budin nizamının tamamlanması için eksik kalan 44 nefer de müceddeden tahrir olunacaktı.[210]

Babıâli, yoklamada ortaya çıkan namevcutların yerine yazılacakların ve müceddeden tahrir edilecek neferlerin *"ol havâlide iftâ-yı ömr ile serhad ahvâline vukûf-ı tâm tahsîl eylemiş ağalar ve ihtiyârlar buldurulub istişâre ve ma'rifetleriyle 'amel-mânde, pîr ve sabî makûlesi olmayub ceng ü harb ve razm ü darbe kâdir tâmü's-silâh ve tüvâna serhad yiğitlerinden cem' "* edilip günlük 10 akçe ile deftere kaydedilmesini istiyordu.[211]

Ali Paşa, Babıâli'nin istekleri doğrultusunda Belgrad garnizonuna Budin nizamını kısa sürede vererek 15 Eylül 1699 tarihinde esami defterini İstanbul'a gönderdi.[212] Belgrad'ın yeni askeri nizamının Temeşvar'da olduğundan çok daha kısa sürede tamamlanması, burada Babıâli'nin tayin ettiği ücretle asker istihdam etmeyi başarabilmesiyle ilgilidir ki bu da Belgrad'a süvariden ziyade piyade nefer yazılmasıyla alakalıdır.

Ali Paşa ve Budin nizamının tatbiki için İstanbul'dan tayin edilen Ömer Efendi'nin[213] gönderdiği deftere kalemden yazılan telhiste, Belgrad Kalesi'ndeki *yeni* Osmanlı garnizonunun 630 nefer süvari ve 4.936 nefer

208 BOA, D.BŞM.d. 957, s. 4.
209 BOA, D.BŞM.d. 957, s. 4-5.
210 BOA, D.BŞM.d. 957, s. 5. Yukarıda sayılan bu muharip unsurlardan başka Belgrad Divanı için ayrıca 59 çavuş yazılacaktı. Bkz. *aynı defter*, s. 3.
211 BOA, D.BŞM.d. 957, s. 8.
212 BOA, KK.d. 4895, s. 3.
213 Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesine memur edilen Ömer Efendi ile aynı kimse midir tam olarak tespiti güçse de Bâbıâli'nin Belgrad'daki vazifesini kısa sürede tamamlayan Ömer Efendi'yi Temeşvar'a da göndermiş olabileceği yüksek bir ihtimaldir.

piyadeden mürettep olduğu belirtilir.[214] Buna göre Belgrad garnizonu, Babıâli'nin öngördüğünden fazla, toplam 5.566 nefer olmak üzere tertip edilmişti; bunların 2.633'ü müceddeden tahrir olunmuş neferdi. Bu fazlalık muhtemelen Babıâli kalemlerindeki bilgi ile Belgrad'daki mevcut durum arasındaki ihtilaftan kaynaklanıyordu. Nitekim Temeşvar'dan Belgrad'a gönderilen 37 nefer Varad askerine dair bilgi, Ali Paşa'ya gönderilen hüküm ve icmal defterinde yer almıyordu. Yeni yazılan asker sayısındaki fazlalık ise kolayca, Budin nizamının tekmilinden önce yapılması emredilen yoklamada ortaya çıkan namevcutlarla açıklanabilir.

Diğer taraftan esami defteri bütün olarak incelendiğinde, Belgrad garnizonunun 1683 öncesindeki Budin nizamının bir kopyası değil, fakat Temeşvar'da olduğu gibi yerinde yapılan istişareler neticesinde kendine has bir askeri örgütlenme olduğu ortaya çıkar:

Tablo 13. Belgrad'ın yeni nizamına göre garnizon tertibi[215]

Piyade	Süvari	Topçu ve Yardımcı
Yerli yeniçeri (1)	Gönüllü (1)	Topçu (1)
Müstahfız (7)	Faris (3)	Humbaracı (1)
Azeb (5)	Varad Kapudan süvarileri (1)	Serhumbaracı Osman Ağa neferleri (1) [216]
Varad azebleri (3)	Varad sipahileri (1)	Cebeci (1)
Ada palankası müstahfiz ve azebleri (1)	Barutçu (1)	Barutçu müstahfızı (1)
		Paspan (2)

Yukarıdaki tabloda piyade mi, süvari mi oldukları kayıtlarından anlaşılamayan ve hakkında Temeşvar'dan geldiklerinden başkaca bir bilgi bulunmayan 37 nefer yer almaz. Ayrıca Belgrad garnizonunun esami defterinde ismi yer alan vazifeliler, yani cami hizmetlileri, Belgrad Mukabele-

214 BOA, KK.d. 4895, s. 3.

215 Parantez içindeki sayılar kaç ağalık olduğunu gösterir.

216 Krş. Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, s. 346. Türkmen, defterde yerli humbaracı neferatına ait kayıtları demirci olarak vermiştir. Türkmen'in, *Cemâ'at-i demirciyân* ve *Cemâ'at-i neferât-ı Osman Ağa Serdemirciyân* şeklinde okuduğu kayıtlar, Belgrad yerli humbaracıları ile geçici süreyle Belgrad'da bulunan Humbaracıbaşı Osman Ağa'nın humbaracı birliklerine aittir.

sinin şakirtleri ve duagular ile divan çavuşlarına da, bunlar muharip unsur olmadıklarından, yer verilmemiştir. Belgrad'daki gayr-i muharip neferlerin toplamı 93 idi. Bu sayı toplamdan düşüldüğünde Belgrad garnizonundaki muharip mevcudunun 5.473 olduğu ortaya çıkar.[217]

Babıâli, bu kadar büyük bir yerli kulu ordusunun masraflarını karşılayabilmek için Budin nizamının öngördüğü meblağın çok üzerinde bir bütçe ayırmak zorundaydı. Evvela Belgrad Kalesi için Budin nizamından fazla yazılan neferlerin yevmiyesi, ikinci olarak askerden bazısına verilen terakki sebebiyle yaklaşık 25 bin akçelik bir artış söz konusuydu. Bu artış ile birlikte Belgrad Kalesi'nin yerli kulunun Osmanlı hazinesine günlük maliyeti 65.677 akçe tutuyordu. Bu hesaba göre Babıâli'nin masrafları takriben yüzde 38 artmalıydı; ancak Belgrad yerli neferlerinin mevâcibi bir guruş 160 akçe hesabıyla ödenecekti. Oysa Budin yerlilerine ulufeleri 190 akçe hesabı üzerinden veriliyordu. Bu durumda Belgrad garnizonunun yerli neferatının senelik ücretleri 145.310 guruş ediyordu ki bu da yüzde 50'nin üzerinde bir masraf artışına denk düşüyordu.[218]

Belgrad'da Budin nizamının tesisi Babıâli için maddi anlamda hayli külfetli olacaktı. Bahsedilen yüksek artışın yanı sıra, Belgrad yerli kullarının mevâcib ödemeleri için ocaklık tayin edilmesinde Babıâli'nin üstesinden gelmesi gereken başka sorunlar da mevcuttu. Belgrad'ın coğrafi parçası olduğu Semendire Sancağı, gelirleri itibariyle kaledeki yerli kulu askerlerin mevâcibini karşılayacak güçte değildi. İstanbul'daki Osmanlı ricali, Semendire de dahil olmak üzere harbin yıkıcı etkisine maruz kalmış bölgelerde refahı artırmak için vergi affı gibi klasik bazı tedbirlere başvurmuştu. Bölgenin mukataa gelirleri de Belgrad'daki yerli kullarının mevâcibini karşılamaktan

217 Krş. Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, s. 321-322. 1699'da Belgrad garnizonunun mevcudu hakkında malumat veren İlhan Türkmen, kalede 2.896 atik ve 2.633 cedid, yani din görevlileri ve rütbeliler de dahil olmak üzere toplam 5.556 asker (!) bulunduğunu ifade ettikten hemen sonra, 56 esami olarak tespit ettiği din görevlilerini bu toplamdan çıkararak asker sayısını 5500 olarak verir. Ancak defterin hemen başında bulunan icmaline ve içindeki esami kısmına bakıldığında üç başlıkta yazılmış gayr-i muharip unsurların sayısının 93 olduğu anlaşılır. Bkz. BOA, KK.d. 4895, s. 2, 6. Keza Türkmen, atik ve cedid neferatın toplamını da 5.556 olarak verir ki doğrusu 5.566 olmalıdır. Türkmen aynı zamanda defterde *Defter-i neferât-ı Varad* başlığı altında kaydedilmiş 322 nefere dair bilgiyi, bunların geçici görevle Varad Kalesi'nde bulunduğu şeklinde yorumlamıştır. Yukarıda işaret edildiği üzere bunlar Varad'ın Habsburgların eline geçmesinden sonra (1692) Belgrad'a tayin edilen Varad yerli kulu ve sipahileridir.
218 BOA, KK.d. 4895, s. 3.

uzak olduğu için Babıâli, garnizon askerinin en azından tayinatını verebilmek adına, masrafları Belgrad ambarından görülmek üzere, günlük olarak ekmek pişirilip neferata dağıtılmasını emretmişti.[219]

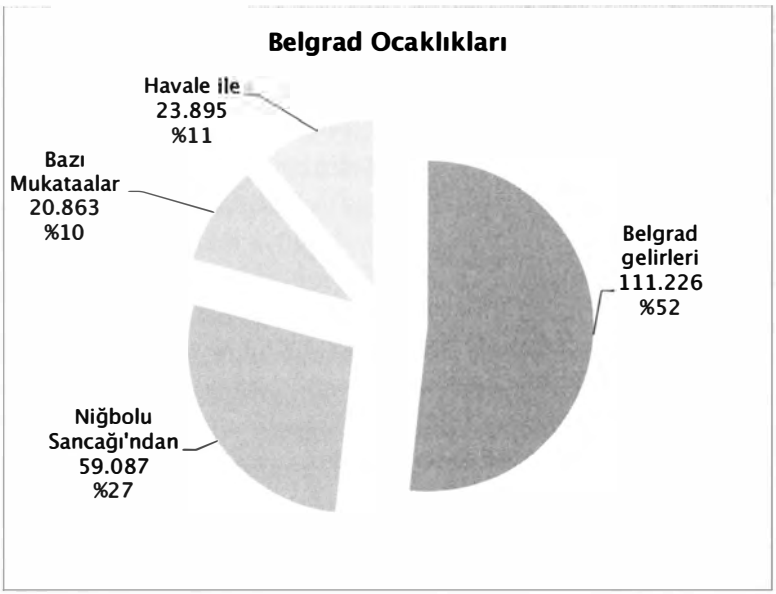
Reayanın yeniden vergi ödeyebilecek duruma geldiği güne kadar geçen zaman zarfında Babıâli, nefer ücretlerinin bir kısmını Semendire Sancağı'nda bulunan müstahfız timarlarından ödedi. Kasım 1702'de Babıâli, bu müstahfız timarlarının havass-ı hümâyûna tahsis edildiğini ve bu tarihten itibaren Belgrad ve etrafındaki kale ve palankaların yerli kulu askerlerine mevâciblerinin ocaklık olarak verileceğini kale muhafızı Hasan Paşa'ya bildirmişti.[220] Anonim Osmanlı Tarihi'ndeki kayda göre Belgrad ve etrafındaki kale ve palankaların askerine Belgrad gümrüğü, Belgrad cizyesi, Yagodina mukataası ve başka bazı münasip mukataalar, Niş, Şehirköy ve Semendire adet-i ağnam vergisi ile Rahova ve Niğbolu Kıpti cizyesi *"ber-vech-i kabûl"* ocaklık olarak verilmişti; Osmanlı hazinesinden çıkacak meblağ neredeyse 264 bin guruştu. Bu meblağın önemli bir kısmını, mevcudu 5.041 olan Belgrad etrafındaki kale ve palankalardaki askerlerin mevâcibi oluşturuyordu.[221]

Belgrad Kalesi ile ona tabi kale ve palankaların neferatlarına tahsis edilmiş ocaklıklar hakkında daha sağlıklı ve kesin bilgiler 1708 tarihine ait bir hükümde bulunur. Bu tarihte yapılan bir yoklamaya göre Belgrad Kalesi garnizonunda yevmi 50.651 akçe ile 4.094 nefer istihdam ediliyordu ki bunların senelik mevâcibi 160 akçe üzerinden hesap edildiğinde 112.065 esedî guruş tutuyordu. Tabi kale ve palankalardaki nefer mevcudu ise 4.356 idi ve bunların bir senelik ücretleri, bir guruş 190 akçe hesabıyla, 103 bin guruş ediyordu. 215 bin guruştan biraz fazla tutan nefer mevâcibi için Babıâli, 191 bin guruşluk ocaklık tahsis etmiş, kalan yaklaşık 24 bin guruşu da havale ile göndermek üzere karar almıştı.[222]

219 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 605/2121; 2123.
220 BOA, İE.AS. 45/4076.
221 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 211. Yukarıda italik olarak verilen ifade Belgrad neferlerine ocaklık tahsisinin de, tıpkı Temeşvar garnizonundaki yerli kulları için olduğu gibi bir müzakere neticesinde gerçekleştiğini ima etse bile, arşivde buna dair bir belgeye tesadüf edilmemiştir. Diğer taraftan müellif, Belgrad Kalesi'ndeki yerli neferatın mevcudunu 5.611, mevâcibini ise senelik 147.446 guruş olarak verir ki incelenen defterdeki sayılara kıyasla nefer sayısı az, mevâcip ise fazla gösterilmiştir.
222 BOA, MAD.d. 692, s. 23.

Babıâli'nin Belgrad yerli kullarına havale göndermek usulünü kısmen de olsa yeniden tercih etmesinin sebebi gün yüzüne çıkan mevâcib yolsuzluklarıydı. 1703-1704'te Belgrad ve etrafındaki kale ve palankaların neferlerine ocaklık olarak tahsis edilen Rahova Kazası cizyesi, askere dağıtılmamış, ocaklık beratı hükmüne göre cizyeyi toplamakla görevli ağalar ve zabitler tarafından usulsüzce harcanmıştı. İmparatorluğun maliye memurlarının tespitine göre 1705-1706 senesinden itibaren buharlaşan meblağ 100 bin guruştan daha fazlaydı. Bu durum karşısında İstanbul'daki devlet ricali yolsuzluğa konu olmuş mukataanın ocaklıktan çıkarılmasına, Belgrad Kalesi'ndeki ve Belgrad'a tabi kale ve palankalardaki yerli kulu askerlerinin mevâcibleri ayrı ayrı ödenmek üzere ocaklıklarının yeniden düzenlenmesine karar vermişti.[223]

Tablo 14. Belgrad Kalesi ve tabi kalelerin ocaklıkları (1708)[224]

223 BOA, MAD.d. 692, s. 24.
224 BOA, MAD.d. 692, s. 20-23. Grafikteki bilgilere dair metinde verilen ayrıntılar için ayrıca dipnot gösterilmeyecektir.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Belgrad Kalesi'nin ve ona tabi kale ve palankaların yerli neferlerinin mevâcibinin yarısından fazlası, Belgrad gelirleri başlığı altında sayılabilecek mukataalardan karşılanıyordu. Bu başlık altındaki en önemli gelir kalemini Belgrad'daki gayrimüslimlerden ve Kıptilerden toplanan cizye oluşturuyor, bunu Belgrad gümrüğü gelirleri takip ediyordu. Bir diğer gelir kalemi de Belgrad etrafındaki mukataalardı; Perakin, Semendire, Haçova, Alacahisar gibi yerlerin mukataaları, Sava ve Tuna nehirleri üzerindeki iskelelerin gümrük gelirleri ile Sirem ve Semendire sancaklarında evvelden müstahfız timarı olan bazı timar ve zeametin gelirleri bunlar içinde sayılabilir.

Yekûn olarak bakıldığında anlamlı bir bütün oluşturan diğer mukataalar Niğbolu Sancağı'nın kazalarından tahsis edilmişti. Rahova, İvraca, Lofça ve Ziştovi gibi kazaların avârız, bedel-i nüzul, celebkeşan yahut adet-i ağnam gibi vergileri bu başlık altında toplanmış gelir kalemleri arasındadır. Fakat sayılan bütün bu mukataaların gelirleri esasen toplam içinde sadece cüz'i bir yer tutuyordu. Belgrad yerli neferlerine Niğbolu Sancağı'ndan tayin edilmiş ocaklıkların dikkate değer olanı, toplam 40 bin guruş tutarındaki Silistre ve Niğbolu'nun Kıpti cizyesi gelirleri idi.

Tabloda verilen grafikteki üçüncü ocaklık başlığı altında da, bütün içinde yüzde 10'a tekabül eden Niş, Şehirköy, Yagodina, Ma'den-i İpek mukataalarının gelirleri ile Alacahisar'ın adet-i ağnamı gibi vergiler bir araya getirilmiştir. Babıâli'nin doğrudan doğruya İstanbul tarafından tayin edilen cizyedar eliyle toplanmasına karar verdiği 71.925 guruşluk Niğbolu Sancağı kazalarının gayrimüslim cizyesi ise Belgrad neferlerinin ocaklıklarından yukarıda işaret edilen sebepler nedeniyle çıkarılmıştı; buna göre yerli kulu neferlerin mevâcibi için eksik kalan yaklaşık 24 bin guruş havale ile gönderilecekti. Babıâli, söz konusu meblağın yine Rahova cizyesinden havale edilmesini istemişti.[225] Bir dizi bürokratik yazışmayı gerektiren bu usulden sonraki senelerde de vazgeçilmeyecekti.[226]

Belgrad askerine tahsis edilen ocaklığı hangi bölgelerden ne çeşit gelirlerin meydana getirdiği bir tarafa, mezkûr defterdeki bir başka bilgi de

225 BOA, MAD.d. 692, s. 23.
226 Örneğin bkz. BOA, MAD.d. 10155.

oldukça ilgi çekicidir. Ocaklık beratının tashihinde esas alınan yoklamaya göre, yukarıda belirtildiği gibi, Belgrad Kalesi'nde 4.094, etrafındaki tabi kale ve palankalarda ise 4.356 nefer mevcuttu. Belgrad'a Budin nizamı verildiği günden itibaren garnizondaki Osmanlı askeri gücü dörtte bir oranında erozyona uğramıştı. 5.566 neferden mürettep olması öngörülen ve bu sayıyı tamamlayacak şekilde yeni asker yazılan Belgrad Kalesi yerli kullarından 1.472 nefer, yani mevcudun yüzde 26'dan biraz daha fazlası adeta buharlaşmıştı. Belgrad'a tabi kale ve palankalardaki namevcut oranı ise nispeten düşük olmasına rağmen ciddi bir kayıp söz konusuydu: 705 nefer, bir başka ifadeyle olması gereken nefer sayısının yüzde 14'ü noksandı.

Yoklama sonucunda ortaya çıkan nefer sayısına göre ocaklık beratının yenilenmesinin ve garnizonun Budin nizamına tekmilinin talep edilmemesi, Babıâli'nin 1708 öncesinde (muhtemelen 1706-1707) Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun Budin nizamının öngördüğünden daha az sayıda askerden oluşmasını kabullendiğine işaret eder. Tam olarak hangi tarihte Belgrad garnizonundaki yerli kulu asker mevcudunun azaltılmasına karar verildiğini söylemek mümkün değilse de, Budin nizamının tamamlanmasını takip eden ilk birkaç senede Babıâli'nin Rumeli'nin kilidini kalabalık bir garnizonla tutmak fikrinde ısrarcı olduğu kesindir. Öyle ki Mart 1701'de Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'ya hitaben yazılan bir hükümde, yerli yeniçeriler başta olmak üzere yerli kulu askerin "*ba'zıları milel-i muhtelifeden olub hidmete 'adem-i ehliyet ve istihkakları olduğundan*" nizamın bozulduğunu ve bunların isimlerinin defterden silinerek yerlerine "*hidmete yarar güzîde yiğitler*" yazılması istenmişti.[227] Keza Belgrad garnizonundaki yerli kulu neferlerin gediklerinde mahlûl meydana geldikçe Büyük Harp sırasında toprağını kaybetmiş timar ve zeamet sahiplerinin deftere yazılmasının emredilmesi[228] de Babıâli'nin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

İstanbul'daki devlet ricali, 1708 sonrasında, 1712 ve 1713 tarihlerinde de Belgrad garnizonundaki askerlerin yoklanması için ferman çıkarmıştı. 1712'de Belgrad muhafızı paşadan, garnizonu izinsiz terk edenlerin isimlerini defterden silerek yerlerine yeni nefer yazması istenmişti. Osmanlı

227 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 515/1786.
228 BOA, D.BKL. 46/1.

padişahı, *"serhadd-i mansûremin bir neferi noksân olmamak üzere"* ağa ve zabitlere uyarıda bulunmayı da ihmal etmemişti.[229] Kısa bir süre sonra, 25 Eylül 1713'te Dergâh-ı âli gedikli çavuşlarından Mehmed Ağa, Belgrad Kalesi ve etrafındaki kale ve palankaların yerli kulu neferlerinin yoklanması için tayin edildi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın serhadlerin nizamı için tavsiye ettiği tedbirlerden biri düzenli olarak yoklama yapılması idi, fakat iki yoklama arasındaki sürenin bu kadar kısa olmasının sebebi, Babıâli'nin yerel makamların yaptığı yoklamaya güvenmemesiydi. Nefer yoklamalarında yapılan hileler, Osmanlı maliyesinin zarara uğramasına sebep oluyor ve serhad garnizonlarının gücünü erozyona uğratıyordu; diğer taraftan yerel askeri ricalin de zenginleşmesine imkân tanıyordu.

Mehmed Ağa yoklama işini 23 Mart 1714'te bitirdi ve defterini Babıâli'ye gönderdi. Yoklama sonucuna göre Belgrad Kalesi'ndeki muharip yerli nefer mevcudu yalnız 3.168 idi.[230] Oysa yoklamaya esas alınan 1706-1707 tarihli defter, Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunda istihdam edilen yerli neferlerin sayısını, gayr-i muharip unsurlarla birlikte 4.155 olarak veriyordu. Yoklama neticesinde Belgrad Kalesi'ndeki namevcutların sayısı 947 çıkmıştı ki bu yaklaşık olarak yüzde 23 gibi bir kayıp oranına tekabül ediyordu. Sayıca en fazla eksik yerli yeniçerilerin saflarındaydı. Belgrad garnizonunun en kalabalık asker grubunu meydana getiren yerli yeniçerilerden işinin başında bulunan nefer sayısı 1.438, namevcutların sayısı ise 551 idi; kayıp oranı yüzde 38'in biraz üzerindeydi.[231]

Belgrad Kalesi'nin yerli kuluna dair defterdeki bilgilere bakıldığında da bir şey daha dikkat çeker. Budin nizamının tamamlanmasından sonra Belgrad garnizonunun sadece asker mevcudu azalmamış, aynı zamanda bazı cemaatler bütünüyle kaybolmuş, bazıları ise yeni kurulmuştu. 1699'da Belgrad garnizonunun bir parçası olan Humbaracıbaşı Osman Ağa idaresindeki humbaracılar 1714 tarihli defterde görünmezler. Bununla birlikte Sava Nehri üzerine yapılmış köprüyü korumak için köprücüyan cemaati,

229 BOA, MAD.d. 10155, s. 20.

230 Defterin icmalinde verilen toplamda cami hizmetlileri, Belgrad Mukabelesi hüddamı ile şakirtler yer almaz; bunların sayısı ayrıca verilmiştir. Toplam içinde verilen 40 neferlik Belgrad çavuşları da, gayr-i muharip unsur kabul edilerek Belgrad yerli kulu nefer mevcudundan çıkarılmıştır. İcmal için bkz. BOA, MAD.d. 6376, s. 2-4.

231 BOA, MAD.d. 6376, s. 4.

Sirem Sancağı'nın timar ve zeamet sahipleri, neccar ve kalfa cemaati, Belgrad Sarayı'nın müstahfızları, mirî ahengeran (demirciler) cemaati ve lağımcı cemaati garnizonun *yeni* unsurları arasındadır.[232] Söz konusu *yeni*liği doğru yorumlamak için, bu cemaatlerdeki neferlerin esamisinin 1699 defterinde başka cemaatlerin başlığı altında bulunabileceği, zamanla ihtiyaca göre ihdas edilmiş yeni birliklere buralardaki fazla askerin kaydırılmış olabileceği ihtimallerini de hatırda tutmak gerekir.

Yine 1714 tarihli defterde mütekaitler cemaati olarak esamisi ayrı başlık altında verilmiş ve Belgrad nizamının ilk defteri olan 1699 tarihli defterde bulunmayan bir başka grup daha vardır. Esasen bu başlık altındaki neferler, cemaatin defterdeki isminin çağrıştırdığından farklı olarak sadece emeklilerden oluşmaz. Yerli yeniçerilerin yüksek rütbeli subayları, örneğin yerli yeniçeriler ağası, alemdarı ve halifelerinin isimleri de bu başlık altında verilmiştir.[233]

Mehmed Ağa aynı zamanda Belgrad etrafındaki kale ve palankaların neferlerini de yoklamakla görevliydi. Aynı defterin devamında, bahsi geçen bu kale ve palankalardaki askeri gücün mahiyeti hakkında da bilgi bulunur. Babıâli, Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra bu kalelerde 5.041 yerli kulu nefer istihdam etmişti; 1708'de ise bunların mevcudu 4.356'ya gerilemişti. 1714 yoklamasında ise bu istihkâmlarda ancak 3.774 nefer sayılmıştı; namevcutların toplamı 757 idi. Bu askeri güç, ekseriyeti 50 ila 200 kişilik küçük garnizonlar tarafından işgal edilmiş 39 kale ve palankada bulunuyordu. Sayıca en büyük askeri birlik 327 neferin istihdam edildiği Sava Nehri sahilindeki Böğürdelen Kalesi'nde[234] tutuluyordu. Daha sonra Konak Palankası (253), Semendire Kalesi (222) ve Niş Kalesi (201) asker sayısı itibariyle dikkat çeken diğer yerlerdi.[235]

Sonuç olarak Osmanlı-Habsburg Harbinin arifesinde Belgrad Kalesi ve etrafındaki Osmanlı istihkâmlarında toplam 6.942 yerli kulu asker bulunuyordu. Öte yandan Babıâli, 1699 sonrasındaki askeri stratejisi için büyük bir önemi haiz olan Belgrad Kalesi'nde başlıbaşına bir garnizon büyüklüğünde kapıkulu askeri tutuyordu.

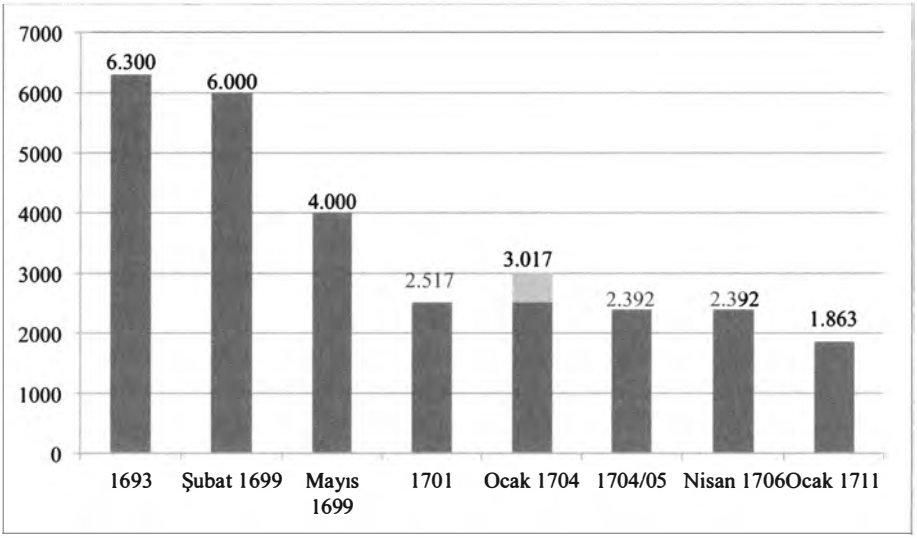
232 BOA, MAD.d. 6376, s. 2-4.
233 BOA, MAD.d. 6376, s. 36.
234 Bugün Sırbistan sınırları içindeki Šabač şehrindedir.
235 BOA, MAD.d. 6376, s. 4-7.

Harp senelerinde ve Osmanlı-Habsburg barışından hemen sonraki aylar içinde Belgrad garnizonundaki Dergâh-ı âli askerlerinin mevcudu hakkında daha önce bilgi verilmişti. Belgrad'ın Osmanlılar tarafından yeniden fethinden barışın ilan edildiği tarihe kadar kalede 6 binin üzerinde kapıkulu yeniçerisi vardı. Sonraki birkaç ay içinde bunların sayısının 4 bine kadar düşürüldüğünü ve Babıâli'nin merkezi ordunun askerlerini cephe hattından çekmeye devam ettiğini de hatırlatmak faydalı olacaktır. Bu askeri stratejinin neticesinde Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı 1701'de 2.500'e kadar gerileyecekti. Bu haliyle bile Belgrad Kalesi, imparatorluğun taşrasına dağılmış kapıkulu yeniçerilerinin Bağdat'ın ardından en kalabalık sayıda bulunduğu yerdi.[236] Bu tarihten itibaren Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudunda dalgalanmalar olmakla birlikte önemli miktarda bir azalma gözlenmeyecektir.

Aşağıdaki tabloda yer alan iki tarihe ait veriler ayrıca izaha muhtaçtır. Ocak 1704 tarihindeki kapıkulu yeniçeri mevcudunu gösteren sütundaki koyu renkli alan, Rákóczi İsyanı sebebiyle Belgrad'a takviye gönderildiği varsayılan 500 kişilik bir yeniçeri birliğini gösterir. Râşid Mehmed Efendi'nin vekayinamesindeki bir kayıt[237] dikkate alındığında Belgrad garnizonunun güçlendirildiği anlaşılsa da, mühimme defterinde yer alan ilgili hükümde[238] açıkça Temeşvar Kalesi'ndeki garnizona takviye olarak Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçerileri ve yamaklarından mürettep 500 asker gönderilmesinin ferman edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu sırada Belgrad'a gelen takviyenin, zaten eksilen mevcudu tamamlamak için gönderilmiş olması gerektiği ortaya çıkar. Filhakika 1704-1705 tarihli icmal defterinin de açıkça gösterdiği üzere Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu yüzyılın başına göre küçük de olsa bir miktar azalmıştı. Şu halde, Ocak 1704 tarihindeki mevcudu gösteren sütundaki bilgiye her zamankinden daha fazla şüpheyle yaklaşmak gereklidir.

236 Bu konudaki sayılar için bkz. Tablo 4: 1701-1702'de önemli bazı garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu.
237 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 723.
238 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 116/629.

Tablo 15. Belgrad Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1693-1714)[239]

Şayan-ı dikkat bir başka bilgi de Ocak 1711 tarihinde Belgrad Kalesi'ndeki kapıkulu yeniçeri mevcudunun 2 binin altına düşmesidir. Bu azalmanın sebebi Babıâli'nin Prut Savaşı için hazırlıklarını hızlandırması olmalıdır. Nitekim Osmanlı başkentinden, sefer lojistiğinin bir kısmınının Belgrad'daki harp sanayiinden karşılanması için fermanlar gönderilmişti.[240] Belgrad Muhafızı Abdi Paşa'dan özel olarak 150 parça tonbaz arabası, 150 parça kayık, 30 parça cisr-i kebir tonbazı hazırlanması istenmişti.[241] Babıâli ordunun nefer ihtiyacını karşılamak için Dergâh-ı âli askerinin sayısını, gerek yeniçeri gerekse cebeci ve topçu cemaatlerinde, önemli miktarda artırma kararı vermişti.[242] Fakat Belgrad'daki kapıkulu yeniçerilerinin cüz'i

239 Metin içinde bahsedilmeyen tarihlere ait bilgiler şu belgelerden alınmıştır: 1704-1705 için bkz. BOA, MAD.d. 3923, s. 5; Nisan 1706 için bkz. BOA, İE.ML. 112/10678; Ocak 1711 için bkz. C.AS. 93/4259.
240 Belgrad'a ve Bosna'ya bu konuda gönderilen hükümler için bkz. M.Münir Aktepe, "1711 Prut Seferiyle İlgili Belgeler," *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 34, 1984, s. 38-41, 44. 1711 Prut Seferi lojistiğinde Belgrad'ın yeri ve önemi için ayrıca bkz. Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2006, s. 118-122.
241 BOA, C.AS. 369/15279.
242 Kurat, *Prut Seferi*, cilt I, s. 174.

bir kısmının harbe katılmak yahut Moskof serhaddindeki kalelerin muhafazası için garnizondan ayrılmış olması bir ihtimaldir.

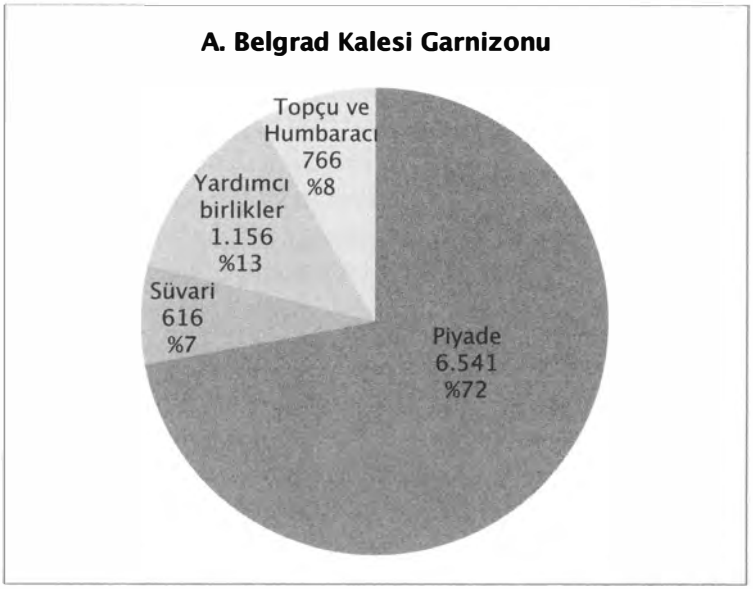
Belgrad garnizonundaki kapıkulu askerleri arasında yeniçerilerden başka cebeciler, topçular ve top arabacıları gibi unsurları da saymak gerekir. 1683-1699 Harbi senelerinde Belgrad'da sayıları 2 binin üzerinde bulunan bu üç sınıftan askerler barış zamanında da Belgrad garnizonunun önemli parçalarından biri olarak kaldı. 1702-1703 tarihinde Belgrad Kalesi'nde 740 nefer Dergâh-ı âli cebecisi ile birlikte 407 nefer kapıkulu topçusu ve 67 nefer de top arabacısı mevcuttu.[243] Tıpkı diğer cemaatler için söz konusu olduğu gibi cebeci, topçu ve top arabacıların da mevcudu sabit değildi ve zamanla değişmişti. Nisan 1706'da kalede 513 cebeci, 343 topçu ve 65 top arabacı kapıkulu askeri vardı.[244] 1708-1709'da ise Belgrad Kalesi'nde 437 kapıkulu cebecisi muhafız olarak bulunuyordu.[245]

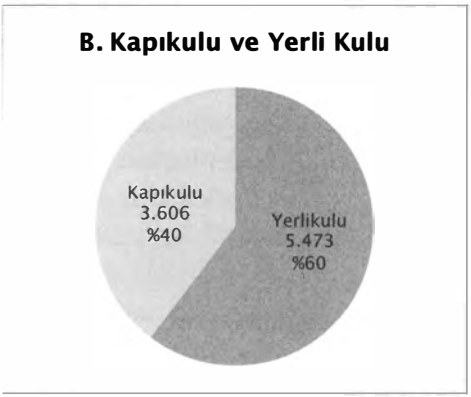
Belgrad Kalesi'deki yerli kulu ve Dergâh-ı âli askerlerinin zaman içindeki mevcuduna dair yukarıda sıralanan fragmanlar bir araya getirildiğinde Habsburg serhaddindeki en büyük Osmanlı garnizonunun resmi belirginleşir (bkz.Tablo 16).

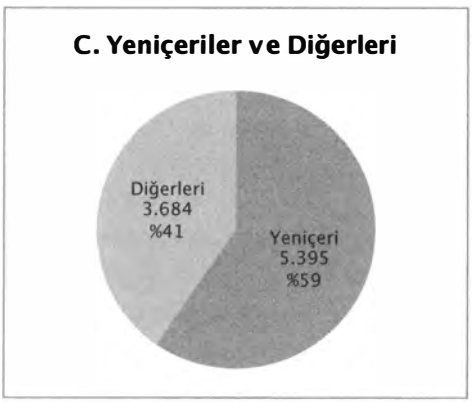
Söz konusu tarihte Belgrad garnizonunun terkibini –Osmanlı vesikalarındaki boşluğa rağmen– gösteren aşağıdaki tabloya göre kaledeki Osmanlı askerinin sayısı 9.079 idi. Bu sayı dönem içinde Belgrad'daki garnizonun en kalabalık olduğu tarihe aittir. Mevcudun yüzde 72'si piyadeyken, yüzde 8'i topçu ve humbaracı, yüzde 13'ü yardımcı sınıflardan oluşuyordu. Süvari askerin oranı ise ancak yüzde 7 idi (bkz. Grafik A). Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı askeri gücüyle[246] karşılaştırıldığında, Belgrad'daki piyade oranının neredeyse aynı olduğu, fakat süvarilerin sayısı ve oranında bariz fark bulunduğu görülür. 1704'te Temeşvar'daki süvari sayısı 1.010, bunların genel içindeki oranı da yüzde 17 idi. Belgrad'da ise, daha kalabalık bir garnizon tarafından işgal edildiği halde, daha az sayıda ve daha küçük oranda bir süvari grubu bulunuyordu. Bu farkın temel sebebi, Temeşvar Kalesi'nin coğrafi konumu nedeniyle çok sayıda süvari

243 BOA, D.BŞM.d. 1029.
244 BOA, İE.ML. 112/10678.
245 BOA, C.AS. 837/35730.
246 Tablo 11: Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkibi (Ocak 1704).

Tablo 16. Belgrad garnizonunun terkibi (1703-1704)

askerine ihtiyaç duymasıydı.[247] Belgrad'daki yardımcı sınıfların sayıca fazla olması ise kalenin Habsburg serhaddinde Osmanlı askeriyesinin lojistik üssü olmasıyla alakalıdır.[248]

Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu aynı zamanda gerek kapıkulu asker sayısının fazlalığı (Grafik B), gerekse –ister yerli kulu olsun ister Dergâh-ı âli– yeniçeri unvanlı askerlerin ekseriyeti meydana getirmesiyle Temeşvar garnizonundan ayrılır. Belgrad'ın bir başka dikkat çekici özelliği de kalede toplam 766 nefer topçu ve humbaracının istihdam edilmiş olmasıdır. Temeşvar'daki topçu ve humbaracı neferi mevcudunun (230 topçu ve 40 humbaracı) neredeyse üç katı asker, kalenin tabyalarında yahut diğer istihkâmlarında savaşmak için hazırdı.

Belgrad'a verilen Budin nizamını gösteren defterden[249] yahut ale'l-esâmi yoklama defterinden[250] kalenin en azından bazı önemli yapıları hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Birer müstahfız ve birer paspan cemaatleri tarafından işgal edilen kal'a-i bâlâ ve kal'a-i zîr, yani aşağı kale ve yukarı kale kadim zamanlardan beri Belgrad'ın savunma merkeziydi. Bunlar haricinde Beyaz Tabya, Liman Tabyası, Tabya-i kebir, Tabya-i bâb-ı cedîd, Şehriyari Tabyası gibi istihkâmlarda da müstahfız bulunuyordu. Ayrıca Sava Nehri'ndeki ada üzerinde bulunan bir yeni palankada da müstahfız ve azeb askeri görevliydi.

Belgrad yukarıda sayılan yapıların bir kısmını 1688'den itibaren peyderpey yapılan tamir ve tahkim işlerine borçluydu. Vakıa Belgrad Kalesi, fethini takip eden senelerde I. Süleyman tarafından güçlendirilmişti. Kale bu dönemde aldığı şekli 17. yüzyılın sonuna kadar korumuştur. Özellikle Budin'in fethinden sonra Osmanlıların iç ilde kalan bir kalenin modernizasyonu için para harcamaları gerekmedi. Şu halde Büyük Harp öncesinde Belgrad Kalesi, askeri devrimin kale mimarisi ve mühendisliği alanındaki izlerini *trace italienne* usulünde inşa edilmiş kaleler kadar taşımıyordu.

247 BOA, D.BKL.d. 32301, s. 1.
248 Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, 1716'da Osmanlı askeri ricali Petervaradin Kalesi'ni kuşatmaya karar verdiğinde, ordu-yı hümâyûnun ateş gücünün eksiği Belgrad cephaneliğinden verilen top ve mühimmat ile giderilmişti. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 855; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1013.
249 BOA, KK.d. 4895.
250 BOA, MAD.d. 6376.

Nitekim Evliyâ Çelebi, Belgrad'ı tasvir ederken kale duvarlarını çevreleyen 116 adet kuleden bahseder, fakat tek bir tabya bile zikretmez.[251] Belgrad Kalesi'ni gördüğünde Osmanlı seyyahını özellikle etkileyen şey, iç kale yani yukarı kale içinde ayrı bir hendekle çevrilmiş bir başka iç kale olmasıdır: "*Nâdir görmüşüzdür. Eğer var ise böyle metânet üzre değildir.*" Seyahatname'nin yazarı muhtemelen, kendi ifadesiyle cephanelik olarak kullanılan yüksek ve sağlam kulelerden etkilenmişti, zira yukarı kale içindeki iç kale haricinde Belgrad Kalesi'nin pek de sağlam bir yapı olduğunu düşünmüyordu. Evliyâ'ya göre, şayet zamanla harabeye dönmüş duvarları tamir ettirilirse, Belgrad Kalesi eski gücüne yeniden kavuşabilirdi.[252] Evliyâ Çelebi'den birkaç sene sonra Belgrad'ı görmek fırsatı bulan Johanne Benaglia da kalenin tamir ve tahkim edilmesi halinde son derece önemli bir askeri mevzi olacağını düşünüyordu, zira bir tepe üzerine kurulmuş kale, kulelerle desteklenmiş surlarla çevrili olmaktan başka aynı zamanda nehre kadar uzanan yarlarla korunuyordu.[253]

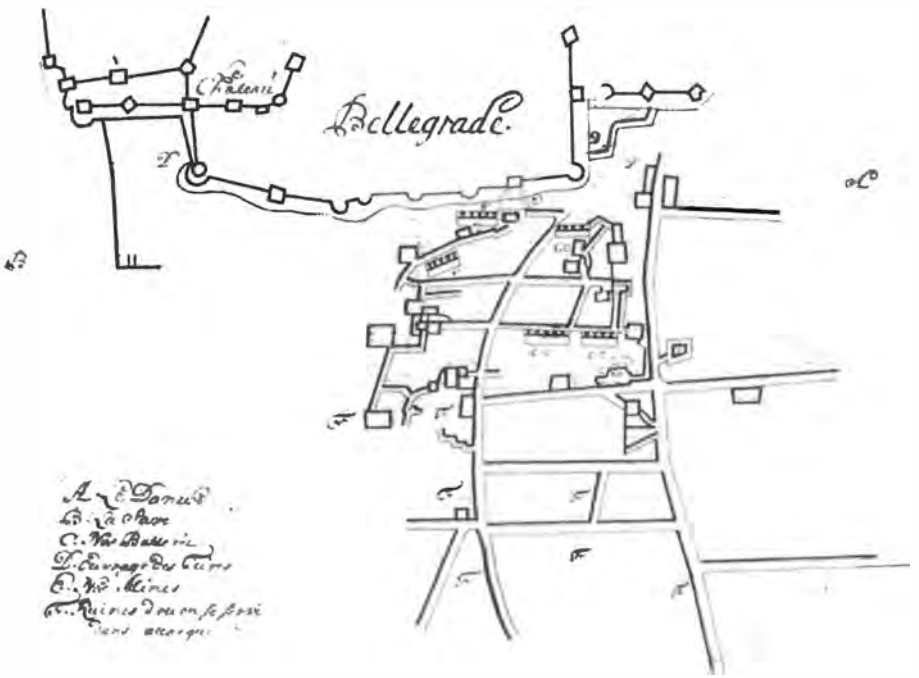
Bavyera Prensi Max Emanuel 1688'de Sava Nehri'ni geçtiğinde muhtemelen yukarıda tasvir edilen kaleden daha güçlüsünü bulmamıştı. Nitekim Almanca kaleme alınmış bazı kaynaklar, 1686'da Budin'in düşmesinden sonra Belgrad'ın çağın askeri mühendislik prensiplerine uygun olarak tahkim edildiğini iddia etse de,[254] Osmanlı müverrihi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Belgrad'ın "*tabyasız ve şaranposuz yalın kat bir çürük dîvârlı hisâr*" olduğunu yazar.[255] Keza kuşatma planları dikkate değer bir yenilik olmadığını göstermektedir.

Fakat Belgrad Kalesi 1688'deki haliyle bile kolay lokma değildi. Modern askeri mimarinin gereği olan tabyalardan mahrum bulunsa da, güçlü ve muhkem kulelerdeki mazgallar kale duvarlarına cephe kazandırmıştı. Bu duvarlar kaleyi ve şehri, varoşlar haricinde, tamamen çevreliyor ve bölmelere ayırıyordu. Habsburg metrislerinin Belgrad Kalesi'ne yaklaştığı güney cephesinde ise derin ve geniş bir kuru hendek bulunuyor ve bu hen-

251 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 192-194.
252 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 193.
253 Benaglia, *Ausführliche Reiß-Beschreibung*, s. 28.
254 Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s. 276; *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 278.
255 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1169.

dek yer yer tuğlalarla çevrilmiş siperlerle korunuyordu. Habsburg askerlerini en çok şaşırtan şey, bu siperlerin arkasında da bir hendek ve duvar bulunmasıydı; Viyana'nın istihbaratı da bu istihkâmlardan habersizdi.[256] 6 Eylül'de beş ayrı noktadan kale üzerine taarruz eden Habsburg askeri bu ikinci savunma hattını gördüğünde bir an için duraksamış, ancak Max Emanuel'in ateşli sözleri ve kale burçlarına bayrak dikecek ilk asker için vaat ettiği 10 bin dukalık ödül sayesinde Habsburg askerinin cesareti yerine gelmişti. Birkaç saatlik muharebeden sonra Belgrad Kalesi düşecekti.[257]

Harita 10. 1688 Belgrad Kuşatmasını gösteren plandan bir kesit[258]

256 Von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm*, cilt II, s. 59-60.
257 Wilhelm Schreiber, *Max Emanuel, Kurfürst von Bayern*, Münih, 1861, s. 35-36.
258 HStAM, WHK 6/44: *Plan der Angriffsanlagen vor der Festung Belgrad, 1688*. Ağ içi erişim için http://www.digam.net/document.php?dok=2635 (Son erişim: 07.04.2016). Kuşatmanın bir başka planı için bkz. Harita 4. 1688 Belgrad Kuşatmasını gösteren plandan bir kesit.

Kuşattığı kalenin istihkâmları hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmayan, komuta heyeti arasında büyük bir çekişmenin yaşandığı Habsburg ordusu, bütün bunlara rağmen Belgrad'da büyük bir zafer kazandı. Bu zaferi kolaylaştıran şey şüphesiz, Max Emanuel Sava Nehri'ni geçmeyi başardığında Osmanlı Seraskeri Yeğen Osman Paşa'nın ordusuyla birlikte geri çekilmesi ve bu sırada askeri tedbir olarak sadece Belgrad varoşunu ateşe vermeyi düşünebilmesiydi. 1684'te ya da 1686'daki Budin kuşatmalarında olduğu gibi arkasından saldıracak bir düşman bulunmadığı zaman, Max Emanuel bütün dikkatini ve enerjisini Belgrad'ı ele geçirmeye ayırabilmişti.[259] Bir ay süren kuşatmada Osmanlılar 6 bin ölü ve bin civarında esir vermişti; Habsburg tarafının kaybı ise sadece 278 idi. Belgrad Kalesi'nin cephaneliğindeki 77 top, 3 havan ve 6 humbara ile birlikte 8 bin gülle ve önemli miktarda mühimmat da ele geçirilmişti.[260]

Habsburg ordusu sonraki sene Rumeli içlerine doğru yeni fetihler yaparak büyük yağma akınları düzenlerken, mühendisleri de Belgrad Kalesi'ni tahkim etmek için çalıştı. Belgrad Kalesi'nin tamir ve tahkim işlerinin başında mimar ve askeri mühendis Andrea Cornaro bulunmuştu. Cornaro, Kandiye doğumlu bir Venedikliydi; hakkında çağdaşı Marsigli'nin verdiği malumata itimat edilecek olursa Osmanlıların kaleyi kuşattığı senelerde Şövalye Vernad'ın emrinde çalışmış ve istihkâm ilmine dair ilk tecrübelerini bu sırada edinmişti.[261] Bilgisini ve emeğini uluslararası iş piyasasında kiralayan zamanın birçok mühendisi gibi Cornaro'nun hayatına dair bilinenler de kısıtlıdır; ne zaman ve hangi şartlar altında Habsburg hizmetine girdiği meçhuldür. Fakat Belgrad kadar stratejik bir kalenin tamir ve tahkimi işi kendisine emanet edildiğinde, fenn-i istihkâmdaki rüştünü en azından Saray Harp Şurasına ispat edecek kadar süre Habsburg hizmetinde çalıştığını kabul etmek gerekir. Ne var ki Cornaro'nun *trace italienne* tarzında inşa ettiği tabyalar, iki sene sonra, 1690'da Belgrad'ın yeniden Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini önleyemeyecektir.

259 Marcus Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel von Bayern als Feldherr*, Münih: Herbert Utz Verlag, 1979, s. 77.
260 Von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm*, cilt II, s. 71; Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, s. 80.
261 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 253.

Fazıl Mustafa Paşa'nın idare ettiği Osmanlı ordusunun Belgrad Kalesi'ni fethi bazı kaynaklarda mezkûr Cornaro'nun ihanetinin bir neticesi olarak anlatılır. Bu söylentinin kaynağı elbette kuşatmadan hemen sonra Osmanlılara esir düşen Cornaro'nun 1690 sonrasında sultanın hizmetine girmiş olmasıdır. Birçok kişi esaret hikâyesine inanmaz; gerçek hikâyeye göre, Belgrad cephaneliğini infilak ettiren kıvılcımı bizzat Cornaro ateşlemiştir.[262] Osmanlı kaynaklarındaki anlatıma göre cephaneliğe peş peşe iki humbara güllesi isabet etmiş, şanslı atışlar sonrasında vuku bulan patlamalarda sadece kale duvarlarında gedikler oluşmakla kalmamış, önemli sayıda Habsburg askeri de ölmüştü.[263] Osmanlı müverrihlerinin aktardıklarından Cornaro'nun Belgrad Kalesi'nin mimarisinde ciddi bir değişiklik yapamadığı, tamir ve tahkimat işlerinin ihmal edildiği anlaşılır ki ihanet hikâyesi anlatanlar da dahil omak üzere döneme ait kaynaklarda bu ihmal açıkça işaret edilir; Viyana, kısıtlı mali imkânlarını Belgrad'ın daha ilerisinde ve ikisi de son derece stratejik yerlerde bulunan Niş ve Vidin kalelerinin modernizasyonu için seferber etmiş, Belgrad'a yeterince para ayrılmamıştı.[264] Cornaro'nun ayrıntılı planına rağmen Habsburglar Belgrad'da sadece surlarda açılan gedikleri onarmış ve kaleye yeni bir kapı açmıştı.[265]

Babıâli ise 1690 sonrasında, hızla ve önemli bir kısmını ordu-yı hümâyûnun neferlerinin meydana getirdiği büyük bir işgücünü seferber ederek Belgrad Kalesi'nde Cornaro'nun planlarını gerçekleştirmek için harekete geçti. Kalenin tamir ve tahkim işlerinin Osmanlı ordusundaki Fransız askeri mühendislerin nezaretinde tamamlandığı iddiası[266] bir kenara bırakıldığında –zira ne Osmanlı ne de Habsburg kaynaklarında bu yönde bir iddia bulunur– Andrea Cornaro'nun Belgrad Kalesi

262 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 253; Veterani, *Des Grafen Veterani*, s. 71: Anmerkung 25 ad 103; von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm*, cilt II, s. 138.
263 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1325-26; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 17; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 393. Ricaut'nun 1690 Belgrad Kuşatmasına dair anlattıkları da Osmanlı müverrihlerininkiyle benzerdir. Bkz. Ricaut, *History of the Turks*, s. 383.
264 Ricaut, *History of the Turks*, s. 317; Veterani, *Des Grafen Veterani*, Anmerkung 25 ad 103, s. 70.
265 Marko Popović, *The Fortress of Belgrade*, (Çev. Olga Kavran), Belgrad: The Institute of the Protection of the Cultural Monuments of Belgrade, 1991, s. 55.
266 Ricaut, *History of the Turks*, s. 384.

mimarı olarak istihdam edildiği ve bu tarihten ölümüne kadar geçen süre içinde Belgrad'daki büyük çaplı askeri inşa faaliyetlerini yürüttüğü açıktır. Babıâli, hizmetleri karşılığında Cornaro'ya iç kalede, dizdar ve kethüdaya komşu bir haneyi vermiş,[267] ayrıca Samakov Nahiyesi'ndeki üç karyeyi de timar olarak tahsis etmişti.[268] Cornaro 1701'de öldü ve yerine bir başka Avrupalı, mühtedi Ahmed Abdullah, Belgrad Kalesi mimarı olarak tayin edildi.[269]

Mimar Andrea'nın 1688'de ortaçağdan kalma surları tamir edip güçlendirmesiyle başlayan Belgrad mesaisi, 1690 sonrasında iç kalenin kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının tahkimi, kuzeyde ve doğuda iki ayrı tabya inşa edilmesi gibi faaliyetlerle devam etti. Modern araştırmalar Cornaro'nun çalışmaları sayesinde Belgrad'ın 1693'teki Habsburg kuşatmasına dayanabildiğini iddia eder.[270] Osmanlı müellifleri de, Mimar Andrea'nın ismini zikretmeden, bu dönemde yapılan tahkimatların 1693 kuşatmasındaki faydalarından bahseder.[271] Şüphesiz ki Cornaro'ya atfedilen başarının arkasında, Babıâli'nin savaş şartlarında bile Habsburglara nazaran önemli miktarda işgücü ve parayı temin etmekte zorlanmaması yatar. Harp senelerinde Osmanlıların işgücünü düşmanla savaşmak için orduda toplanmış neferler meydana getiriyordu: "*'Asâkir-i İslâm münâvebe ile Belgrad kal'asını ta'mîre mübâşeret edüp*" şaranpo ve top tabyası inşa etmiş, hendekleri temizlemişti.[272]

Daha sonra yapılan tamir ve tahkimat işlerinde de yine neferler çalıştırılmıştı. 1692'de ileri harekâta kalkışmayan Osmanlı askeri ricali, "*Belgrad kal'ası virân eyler, dutar yeri yok, içinde olan dahi bıragup gider*" korkusuyla kalenin tamir ve tahkimine karar vermişti. Sonraki 50 gün içinde Belgrad'da Atpazarı Kapısı'ndan Su Kapısı'na kadar olan bölgede veziriazam ve yeniçeri ağasının askerleri ile cebeci ve topçu ocaklarının neferleri dört ayrı tabya inşa ettiler; ayrıca şaranpo ve lağımlar ile kaleye istihkâm da

267 BOA, C.AS. 501/20922.
268 BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 614/2837.
269 BOA, AE.SMST.II 136/15067; İE.AS. 31/2754.
270 Samardžić, *The Emergence of the Baroque*, s. 256-258; Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 296.
271 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 50; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s. 432; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 449.
272 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 44.

verilmişti. Su Kapısı tarafında, bir önceki yılda inşa edilmiş Beyaz Tabya'ya kadar olan bölgenin istihkâmı tamamlanmak istense bile bunun için yeteri kadar zaman kalmamıştı.[273]

1693 kuşatmasında hasar gören kalenin tamirinde de ordudaki askerler bilfiil ter dökmüştü. Fakat işgücü sadece bunlardan ibaret değildi. Belgrad Kalesi'nin güneyinde Atpazarı bölgesindeki kadim duvarlar ve tahkimatların yıkılıp yerine daha sonra Kethüda Tabyası olarak anılacak büyük bir tabya yapılmasına karar verildiğinde, bu iş için gedikli müteferrikalar, çavuşlar, Divân-ı hümâyûn kâtipleri, defterhâne kâtipleri, Veziriazam Bozoklu Mustafa Paşa'nın ve Köstendil Valisi Arnavut Cafer Paşa'nın kapı halkı vardiyalar halinde 21 gün çalışmıştı.[274] Bundan başka Sava Nehri tarafında büyük hasar almış tabya cebeciler tarafından, Beyaz Tabya önündeki bir başka tabya da silahtar sipahlar tarafından yapılmış ve bunlara Cebeci Tabyası ile Bölük Tabyası isimleri verilmişti. Yine Sava Nehri tarafından Tabya-i kebir'e kadar olan bölgede üç sıra halinde şaranpo parmaklıkları dizilmiş ve aralarına hendek kazılmıştı. Nemçe Tabyası önünde birbirini koruyan iki küçük top tabyası daha inşa edilmiş, Cafer Paşa Tabyası toprakla desteklenmiş, kale duvarlarının yüksekliği de düşman top atışına karşı direnç sağlamak için kısaltılmıştı. Bunların önüne de kurşun menzili mesafede şaranpo çekilmişti. Anadolu Eyaleti'nin timarlılarının inşa ettiği Mısırlızâde Tabyası ve yeniçeriler tarafından tamir edilen Ağa Tabyası da 1693'te inşa edilen diğer istihkâmlardı. "*Bu zikr olunan altı tabyalar müceddeden eski hisâr handaklarından hâric yerlerde binâ olunup, bu tabyaların cümlesine muhît ü müştemil birer kat handak ve parmaklıklar dikilüb ve câ-be-câ makaslar ve köşeler binâ olunup, itmâm buldu.*"[275]

Alıntının açıkça aktardığı üzere Belgrad Kalesi'nin 1693'te gördüğü tamir ve tahkim, yeni istihkâm ilminin prensiplerine göre yapılmış, birbirini tamamlayan bir bütün halinde, düşmanı kale duvarlarının uzağında tutan bir savunma hattının oluşturulması hedeflenmişti. Fakat Belgrad Muhafızı Cafer Paşa ve diğer ileri gelen askeri rical tarafından

273 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1471.
274 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1514.
275 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1515.

Nisan 1694'te İstanbul'a gönderilen mektup bir başka hikâye anlatır. Buna göre bir önceki sene kuşatmada yıkılan yerler gereği gibi müstahkem tamir edilmemişti ve viran haldeydi; şayet kale yeniden kuşatılırsa ancak on gün dayanabilirdi. Belgrad'ın bu derece kötü bir durumda bulunduğunu haber alan III. Ahmed, kendisini kandırmak cüretini gösteren sabık veziriazamı Mustafa Paşa'ya önce idam, daha sonra merhamet ederek sürgün cezası vermişti.[276]

Büyük Harbin takip eden senelerinde Habsburglar Belgrad'ı tekrar kuşatmadılar, fakat Osmanlılar da kaleyi güçlendirmekten geri durmadılar. 1695-1696'da Sava Nehri yalısındaki surlar tamir edildi ve buraya iki yeni tabya inşa edildi.[277] Bu tarihte Belgrad'ı görmek fırsatı bulan Fransa Elçisi Charles de Ferriole'ün maiyetinden biri Yukarı Kale'nin istihkâmlarının gayet sağlam olduğunu ancak fazla yüksek inşa edildiklerini yazarken, varoşa doğru uzanan boynuz tabyaların ise gereğinden kısa yapıldığını ve hendeklerinin de yeterince derin olmadığını düşünüyordu. Bu mühendislik hataları nedeniyle kaleyi çok sayıda askerle korumak gerekecekti.[278]

1697 Zenta Bozgunu sırasında Belgrad muhafızı olan ve muharebede rical-i devletin büyük bir kıyıma uğramasından sonra veziriazamlığa getirilen Amcazade Hüseyin Paşa, 1698'de Tuna üzerindeki Yabanada'ya bir tabya inşa ettirerek Belgrad Kalesi'nin nehir tarafındaki cephesini güçlendirmişti.[279] Bulunduğu coğrafi konum dolayısıyla ancak güney cephesinden kuşatılabilecek Belgrad Kalesi için Osmanlıların nehirler tarafında da istihkâm yapması aynı anda iki amaca hizmet etmekteydi. Bir kuşatma halinde Sava Nehri'nin öte tarafında Habsburgların topçu tabyaları kurarak kaleye hasar vermelerini önlemek bunlardan ilkiydi. Nehir istihkâmlarının ikinci hedefi ise 1688 ve 1693 kuşatmalarında olduğu gibi kaleyi kuşatmak üzere nehri geçecek orduya çok daha fazla kayıp verdirtmekti.

276 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1529.
277 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 504. Bu tabyalardan biri Tuna Nehri sahilindeydi ve şehrin varoşunu görecek şekilde inşa edilmişti. Bkz. OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 206: Türkenkrieg 1697, 1697/6/9; 1697/6/14.
278 Popović, *Fortress of Belgrade*, s. 57-59.
279 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 382.

Karlofça Anlaşmasından sonra da Belgrad Kalesi'ni tahkim çalışmaları devam etti. Temeşvar Kalesi için olduğu gibi, Belgrad'ın da tamiri ve istihkâmı için Rumeli Eyaleti'ndeki sancak askerlerine ferman çıkarılmıştı, zira *"ücret ile işler 'amele ve rençber ile yapdırılmakda 'usret mukarrer"* idi.[280] Aynı tarihe (1701-1702) ait bir masraf defterine göre Belgrad Kalesi'ne 24.820 guruş harcanmıştı; bu tutar Temeşvar ve Niş kaleleri için sarf edilen meblağdan fazla, Bosna Eyaleti'ndeki kalelerin tamamı için harcanandan biraz daha azdı. Temeşvar Kalesi için 16.666 guruş, Niş Kalesi için 16.737 guruş, Bosna kaleleri için 28.480 guruş, toplamda ise 128.284 guruş masraf edilmişti.[281]

Ancak Belgrad Kalesi'nde yapılması ferman edilen tamir ve tahkimatın masrafları gerçekte yukarıda anılan meblağdan çok dafa fazlasıydı. Keşif defterine göre 33.381 guruş hesap edilen tamir masrafları, işgücü olarak Rumeli Eyaleti'nin sancaklarıyla Sirem ve Semendire'den tayin edilen timarlılar ile kale muhafızı neferler ve civar kazalardaki reayanın sadece ekmek tayinatı bahasına, yani karın tokluğuna çalıştırılması sebebiyle Babıâli'ye yalnızca 20 bin guruşa mal olmuştu. Üstelik Hazine-i amire'den çıkan paradan yalnızca Belgrad Kalesi'nin değil, aynı zamanda Belgrad yakınlarındaki Perakin, Aleksinac ve Cisr-i Morava palankalarında yapılan tamiratın masrafları da karşılanmıştı.[282]

1704 tarihinde yapılması gereken bazı tamirat ve yeni istihkâmların inşası için de aynı usulün takip edilmesi kararlaştırılmıştı. Belgrad Kalesi'nin duvarlarındaki top meydanı olarak isimlendirilen tabyalardan bazılarında zamanla ve bilhassa aşırı yağmur sebebiyle göçükler oluşmuş ve bunlar kullanılamaz hale gelmişti. Belgrad Muhafızı Hasan Paşa, ayrıca kaledeki yeniçeri kışlasının, tophanenin, cephaneliğin ve beylik sarayın tamir edilmesi gerektiğini; kale hendekleri üzerine mevcut yedi köprüden başka beş köprü daha yapılmasının icap ettiğini; yangınlar sebebiyle zarar gören bazı cami ve mescitlerin de onarılmasının elzem olduğunu yaz-

280 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s. 726; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 606.
281 BOA, MAD.d. 3798, s. 4. Kale tamiratı başlığındaki en büyük meblağ 34.177 guruş olarak İnebahtı ve Preveze kalelerinin karşısında yer alır.
282 BOA, MAD.d. 2545, s. 4.

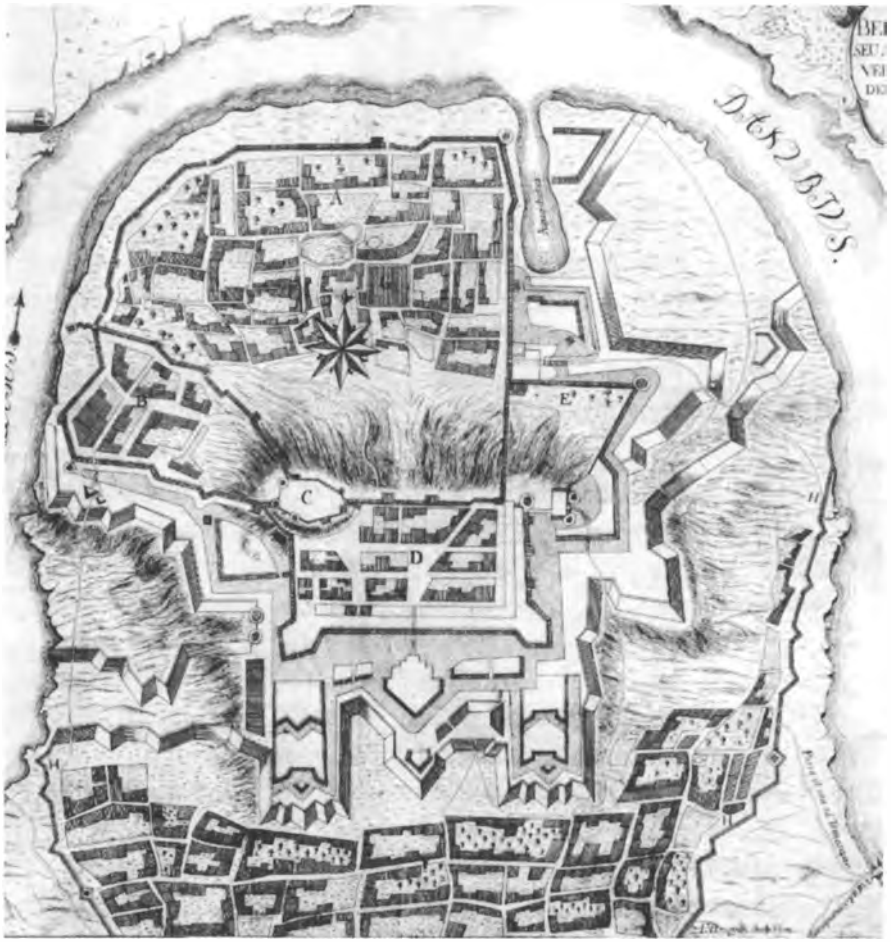
mıştı. Belgrad'ın yerli ve kapıkulu askeri ricali ve kadısının mühürlerinin bulunduğu keşif defterine göre işçi ücretleri de dahil olmak üzere yaklaşık 11 bin guruş masraf öngörülüyordu.[283]

Defterin kalede yapılacak tamirata dair mufassal bilgi verildiği kısmında işaret edildiği şekilde timarlılardan başka 10.020 cerahora ve 7.760 neccara ihtiyaç vardı; ayrıca 24 nefer ahengeran yani demirci ustası da gerekli kalifiye işgücü arasında sayılmıştı. Hesaplar incelendiğinde yapılacak tamir masraflarının 285.970 akçesini bu işçilerin yevmiyesi ve tayinatı meydana getiriyordu. İşçilere harcanacak para toplam gider içinde yüzde 22'den biraz daha fazlasına tekabül ediyordu. Tek tek harcama kalemlerine bakıldığında ise taş, kireç ve kiremit başta olmak üzere inşaat malzemeleri en büyük masraf kalemleriydi. Yaklaşık 11 bin araba taş, 5 bin kantarın üzerinde kireç ve 325 bin adet kiremit Belgrad Kalesi'nde yapılacak tamiratta kullanılmak üzere temin edilecekti.[284] III. Ahmed, çöken veya yıkılan istihkâmların bütün masraflarına rağmen kâgir olarak yeniden inşa edilmesini istemiş, maliyeti azaltmak için de tamiratta ve diğer inşaat işlerinde muhafız neferlerin ve timarlıların yine karın tokluğuna, sair amelelerin ise ücreti mukabilinde çalıştırılmasını ferman etmişti. Babıâli, keşif defterinde öngörülen bedelin altında 7.500 guruşa bütün bu işlerin tamamlanabileceğini düşünüyordu.[285]

Osmanlılar sonraki yıllarda da, gerektikçe, Belgrad Kalesi'ni tamir ve tahkim ettiler. Son olarak 1714'te, imparatorluğun serhadlerindeki kalelerin tamiri için neredeyse 480 bin guruş harcanmıştı ve bu masrafın 47.550 guruşu Belgrad Kalesi'nin tamiri için yapılmıştı.[286] Osmanlı-Habsburg Harbi başladığında da Belgrad'da yeniçeriler için dokuz adet yeni kışla inşa edilmişti.[287] Ayrıca Tuna Nehri üzerindeki adaya bir tabya daha inşa edilmiş ve buraya 15 parça top ve çok sayıda asker yerleştirilmişti.[288]

283 BOA, MAD.d. 2545, s. 3.
284 BOA, MAD.d. 2545, s. 6.
285 BOA, MAD.d. 2545, s. 4.
286 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 291.
287 BOA, C.AS. 946/41063.
288 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/7/16.

Harita 11. 1717'de Belgrad Kalesi[289]

1717'de Habsburg ordusu tarafından kuşatılmadan hemen önce Belgrad Kalesi Harita 11'deki şekle sahipti. Tuna Nehri üzerindeki adada bulunan tabya haricinde Belgrad Kalesi'ni bütün unsurlarıyla gösteren

289 MZK, Moll-0003.365: A. Ribro Couttats, *Belgradi, Seu Albegraecae Vera, Et Noua Delineatio 1717*, Viyana, 1717. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/810/2619316691/ (Son erişim: 10.04.2016). Haritaya atfen Belgrad Kalesi'ndeki yapılara dair verilen bilgiler haritadaki açıklamalardan alınmıştır.

planda, paşa konağının (G) Aşağı Şehir/Su Şehri (A) merkezinde yer aldığı; kadim surlarıyla yukarı kalenin (B) ve iç kalenin (C) etrafına hâkim bir tepenin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu yüksekliği takip ederek batı-doğu ekseninde Belgrad şehrini çevreleyen eski kale ve surlarında (D) yeni tabyalar inşa edilmişti. Kadim kalenin üzerine kurulduğu yükseltinin eteklerinde ise geniş hendekler bulunuyordu. Bu hendekler üzerinde, surlardan ve birbirinden bağımsız, kaleyle sadece köprüler vasıtasıyla bağlanacak yani hin-i hacette bütün bağları koparılabilecek şekilde inşa edilen tabyalar güneye, şehrin varoşuna doğru uzanıyordu. Varoşun etrafı basit bir şaranpo (H) ile çevrilmişti. Sava ve Tuna sahillerini koruyan şaranpolar ise eğimli bir yükseklik oluşturacak şekilde inşa edilmişti. Sava Nehri kıyısından başlayarak Tuna'ya açılan limana doğru uzanan kuru hendekleri korumak üzere ayrıca başka istihkâmlar (E) da mevcuttu.

Bütün bu istihkâmlarıyla Belgrad Kalesi'nin dikkat çeken ilk özelliği, plana bakıldığında da fark edileceği üzere, matematik ve geometrinin yasalarına dayanan Vauban tarzında inşa edilmiş yıldız tabyalı kalelere benzemediğidir.[290] Osmanlı kaleleri, matematik, geometri ve askeri bilimlerin yardımıyla savaşı ehlileştirmeye çalışan Avrupa mutlakıyetinin tecessüm ettiği kalelerden farklı olarak, gerektikçe yapılan tahkimatların bir araya geldiği askeri yapılardır. Vakıa bu tahkimatlar yeni istihkâm biliminin ilkelerine göre inşa ediliyordu, fakat kadim olanı ikame etmek üzere *bütünüyle yeni* bir askeri yapı meydana getirilmesi Babıâli'nin benimsediği bir yöntem değildi. Daha önce bahsi geçen Niş Kalesi'nin yeniden inşası projesinin hangi sebeplerle akim kaldığı hatırlandığında Babıâli'nin niçin böyle bir tercihte bulunduğu anlaşılabilir.

Ancak Belgrad Kalesi'nin yıldız tabyalı kalelerin geometrik nizamına sahip olmaması kalenin askeri mühendislik açısından güçsüz olduğu anlamına gelmez. 1717'de Belgrad'ı kuşatan Habsburg ordusunda savaşan bir Fransız subayın fikrine göre kale iyi tahkim edilmişti. de la Colonie, Sava ve Tuna nehirlerinin sahillerinde bulunan istihkâmları, bu cepheden gelecek bir tehlike karşısında kaleyi korumak için yeterli bulmuştu; ayrıca Tuna'daki ince donanma da Belgrad garnizonuna önemli miktarda ateş desteği sağlayabilirdi.

290 Bkz. Harita 5. Neuf-Brisach Kalesi'nin planından bir kesit.

Yukarı kale geçmiş zamanlardaki kuşatmalarda ortaya çıkan ihtiyaca binaen yapılmış tabyalara sahipti. Tabyalar iyi inşa edilmişti ve düzgün hendeklere, şaranpolara ve siperliklere sahipti.[291] Ancak bunlar herhangi bir askeri metoda ya da düzene göre inşa edilmiş değildi. de la Colonie'ye göre, tam da bu sebeple, yani tabyaların düzensiz yerleşiminden dolayı, mevcut top tabyalarının ateş sahaları çakışıyor ve bu sayede kalenin savunma gücü artıyordu.[292]

Osmanlılar, şayet böyle bir şey söz konusuysa, kalelerinin muntazam geometrik plana sahip olmamasından kaynaklanan zaaflarını, kalabalık garnizonlar ve büyük ateş gücüyle dengeliyordu. Her ne kadar, kuşatma sırasında kalede bulunan top miktarını Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak ortaya koymak mümkün değilse de, cephaneliğindeki silah ve mühimmatıyla birlikte kaleyi teslim alan Habsburgların tuttuğu kayıtlara göre Belgrad'daki top ve benzeri ateşli silah sayısı muazzam boyuttadır. Belgrad Kalesi'ndeki çeşitli kalibrelerde 200 parça top ile 67 parça havan ve humbara, kalenin teslim şartları gereğince Habsburg ordusuna bırakılmıştı; topların 55'i için kullanılamaz notu düşülmüştü. Belgrad'daki ince donanmanın cephaneliğinde bulunan toplarla birlikte ceman 398 parça kullanılabilir durumdaki top, havan ve humbara 1717 seferinde Habsburgların eline geçen ganimetin sadece bir kısmıydı. Belgrad önünde uğradığı ağır yenilgi sonrasında ağırlıklarını bırakarak gözden kaybolan ordu-yı hümâyûndakilerle birlikte toplam 665 parça top ve 104 parça humbara el değiştirmişti.[293]

Kuşatma sırasında garnizondaki Osmanlı asker mevcuduna dair bu kadar kesin bir sayı vermek ise mümkün değildir. Barış zamanında Belgrad Kalesi'nde ne kadar asker bulunduğundan yukarıda bahsedilmişti; en kalabalık haliyle 9 binin üzerinde muhafız askeri bulunan kale, harp senelerinde daha çok sayıda nefer tarafından savunuluyordu. Örneğin 1693'teki kuşatma sonrasında kalede neredeyse 15 bin asker silah altındaydı. Karlofça Anlaşması imzalandığında ise bu sayı, yerli kulu, kapıkulu neferleri ve Macar askerleriyle birlikte tam olarak, yukarıda işaret ediliği üzere, 13.038 idi.

291 Modern araştırmalar da Belgrad Kalesi'nin tabyalarının iyi inşa edilmiş olduğuna işaret eder. Bkz. Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 239.
292 M. de la Colonie, *The Cronicles of an Old Campagnier (1692-1717)*, (Çev. Walter C. Horsley), Londra: John Murray, 1904, s. 407-408.
293 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 352: Türkenkrieg 1717, 1717/8/116.

Petervaradin Muharebesinde alınan mağlubiyet ve Temeşvar Kalesi'nin kaybedilmesinden sonra Osmanlıların Belgrad Kalesi'ni daha büyük bir garnizon ile işgal ettiğini tahmin edebiliriz. Nitekim 1717 baharında Belgrad muhafazasına yardımcı olmak emri alan Şatır Ali Paşa, kapı halkı ve Rumeli Eyaleti askeriyle garnizonu takviye etmişti.[294] Bazı Habsburg kaynakları kalede 12 bin yeniçeri, 4 bin Arnavut levent, 2 bin Tatar ve 3 bin sipahi, toplam 21 bin asker bulunduğunu yazar ki bu sayıya Belgrad'daki Tuna donanmasının neferleri dahil değildir.[295] Kaynakların büyük bir kısmı ise Belgrad Kalesi'nde 30 bin kişilik bir savunma gücü bulunduğuna işaret eder.[296] Ancak modern araştırmalarda bu sayılara temkinle yaklaşılır.[297] Nitekim kuşatılması beklenen bir kaleye 30 bin kişilik bir ordu hapsetmek, kuşatma günlerinde ortaya çıkması muhtemel iaşe sorunlarına davetiye çıkarmak demekti.

Prens Eugen'in komuta ettiği Habsburg ordusu Belgrad önünde görüldüğünde Osmanlılar çok az direniş gösterdiler. de la Colonie, garnizonun sanki kaleyi savunmaya gücü yokmuş gibi Osmanlı ordusu görünene kadar büyük bir kaygıyla beklediğini yazar.[298] Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa, kaleye yaklaşan Habsburg birliklerini top atışıyla taciz etmekten başka bir şey yapmamış, muhtemelen askerini nihai muharebenin yaşanacağı güne saklamak istemişti. Diğer taraftan garnizondan firar ederek Habsburglara sığınan bir neferin ifadesine göre kaledeki askeri rical şaşkınlık içindeydi, zira Osmanlılar düşman ordusunu Tuna Nehri üzerinden beklemiyordu.[299] Habsburglar 1688 ve 1693 kuşatmalarında Sava Nehri üzerine köprü kurarak Belgrad tarafına geçmişti. Osmanlılar sonraki senelerde bu bölgeyi savunmak için tahkim etmişti. Sava Nehri'ni ve Tuna dar boğazını koruyan Osmanlı istihkâmlarından haberdar olan Eugen ise ordusunu Tuna Nehri'nin kuzeyinde kalarak doğuya doğru yürütmüş ve Titel yakınlarında Tise'yi geçtikten sonra Pançova'da –Belgrad Kalesi'nden sadece 15

294 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 1063-1064.
295 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 354: Türkenkrieg 1717, 1717/13/27: *Excellent Plan et Journal de la Bataille donnée par S.A.R. le Prince Eugène de Savoie. L'année 1717 le 16. Août*, s. 6.
296 Josef Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg 1716-1717*, Düsseldorf: Nolte, 1938, s. 84.
297 Ágoston, *Venedik ve Avusturya'ya Karşı*, s. 150.
298 de la Colonie, *The Cronicles*, s. 410.
299 Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, s. 83.

km. uzakta– inşa ettirdiği köprüler üzerinden nehrin güneyine, Belgrad tarafına geçirmişti.[300] Habsburg generaline bu imkânı veren, şüphesiz bir önceki yıl Temeşvar Kalesi'ni ele geçirmesi olmuştu.[301]

15 Haziran'da köprüyü geçmeye başlayan Habsburg ordusu, 18 Haziran'da ihtiyaten köprünün karşı yakasında bekleyenler haricindeki bütün birlikleriyle Tuna'nın güney yakasına inmişti. Eugen sadece Osmanlı ordusundan önce hareket ettiği takdirde Belgrad'ı alabileceğine inandığı için bütün eksiklerine rağmen bu kadar erken bir tarihte cepheye gelmişti. Nitekim Belgrad henüz 1716'da Habsburg askeri harekâtının hedefindeydi. Ancak yine Osmanlı ordusunun cephede erken görünmesi Eugen'i savunmada kalmaya mecbur bırakmış, Osmanlı ordusunu yendikten sonra sefer mevsiminin sona ermek üzere olması sebebiyle Belgrad değil, daha kolay hedef olarak görülen Temeşvar kuşatılmıştı.[302] Habsburg generalinin senelerdir kovaladığı fırsat 1717 yazında eline geçecekti.

19 Haziran'da Habsburg ordusu savaş nizamı alarak Belgrad Kalesi önüne gelmiş ve kalenin etrafındaki hâkim tepeleri işgal ederek derhal ordugâhın etrafını tahkim etmeye başlamıştı. Sonraki yirmi gün Sava'dan Tuna'ya uzanacak bir kuşatma hattının inşa edilmesiyle geçti. Eugen Hattı olarak bilinen bu tahkimatlar çağın istihkâm ilminin parlak bir örneğiydi.[303] Bu sırada kuşatma topları da getirilmiş, Belgrad Kalesi bilhassa Sava Nehri'nin karşı yakasına yerleştirilen tabyalardan ateş yağmuruna tutulmuştu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın rivayetine göre günde 2 bin top ve havan mermisi şehre düşüyordu.[304] Bu şartlar altında Habsburg metrislerinin kaleye yaklaşmaması için huruç harekâtından başka tercihi olmayan Mustafa Paşa, askerlerinin cesaretine rağmen Habsburg ilerleyişini durduramamıştı. Ne var ki 28 Temmuz'da öncü birlikleri görünen ordu-yı hümâyûn 30 Temmuz'da Belgrad'a geldiğinde kuşatmanın seyri muhafızların lehine dönmüş görünüyordu.

300 Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, s. 81-82.
301 Eugen'in planladığı bu askeri harekâtın, modern askeri tarihçiler tarafından Napoléon'un manevraları ile karşılaştırılarak övülmesi bir başka önemli ayrıntıdır. Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s. 239.
302 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 118.
303 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVII, s. 81. 19. yüzyılda bile izleri belirgin olan bu tahkimatlar toplam 9 km uzunluğundaydı, *aynı eser*, s. 88-89.
304 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 880-881.

Serasker Halil Paşa'nın bütün gücüyle hücum edeceğini tahmin eden Eugen bir savunma muharebesi için gereken düzeni hızla aldı, fakat Osmanlı askerleri saldırmak yerine siperler ve tabyalar inşa etmeye başlamıştı. Tuna'nın kuzeyinde de bir askeri harekât yürüten Osmanlılar, Mehadiye'yi ele geçirmiş ve Tuna üzerindeki zayıf köprü haricinde Habsburg ordusunun ikmal yollarını kesmişti. Ordu-yı hümâyûn ile Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu arasında sıkışan Eugen'in askerleri ise Osmanlı topçusunun açtığı ateş kadar salgın hastalıklara da yenik düşüyordu.[305]

Ancak Osmanlılar, Habsburg ordusunu kuşatmış olsalar bile savaşma iradesini kıramamışlardı. Belgrad Kalesi'ne yoğun biçimde top ateşi devam etti ve 4 Ağustos'ta aşağı kaledeki cephanelik isabet aldı. Patlama Belgrad'da büyük hasara yol açmıştı.[306] Bundan on gün sonra (14 Ağustos'ta), tenassur ederek Habsburg hizmetine girmiş bir Osmanlı olan Leopold Halil'in Viyana tophanesinde döktüğü humbaradan ateşlenen merminin yukarı kaledeki cephaneliğe isabet etmesi Belgrad Kalesi için kuşatmanın kaderini tayin etti. Sabahın erken saatlerindeki patlama o kadar şiddetliydi ki surlarla birlikte bazı kuleler, haneler ve yukarı kaledeki cami havaya uçmuş, enkazın bir kısmı Sava Nehri'ne düşmüştü. Habsburg kaynaklarına göre kaledeki garnizonun zayiatı toplam 3 bin kişiydi;[307] Osmanlı vekayinâmeleri ise bu patlamada 12 bin asker ve sivilin hayatını kaybettiğini yazar.[308]

Bu patlamalar sonrasında Belgrad Kalesi'nin harabeye dönmüş olmasına rağmen Osmanlı ordusunun varlığı Eugen'i son yürüyüşe geçmekten alıkoyuyordu. Tamamen kuşatılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan Eugen, Belgrad'daki büyük patlamadan iki gün sonra, 16 Ağustos sabahında hava şartlarından da istifade ederek Osmanlı istihkâmlarına

305 Fenzl, *Zustandekommen*, s. 101-102; Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, cilt III, s. 352. Osmanlı ordusunun Belgrad önlerinde görünmesinden itibaren savaşın seyri için bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVII, s. 115 vd.

306 Fenzl, *Zustandekommen*, s. 101.

307 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 345: Türkenkrieg 1716, 1716/13/21, s. 166-167.

308 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 882. Habsburg topçu ateşi o kadar güçlüydü ki enkaz altında kalan cesetlerin yaydığı koku nedeniyle kaleyi teslim aldıktan sonra günlerce sürecek bir temizliğe başlanmıştı. Bkz. de la Colonie, *The Cronicles*, s. 459.

taarruz etti. Sis dağıldığında Belgrad'ın hâlâ ayakta kalabilmiş tabyalarından görülen manzara, kale muhafazasındaki Osmanlı askeri için kâbus gibiydi. Muharebede 10 bin kayıp veren Osmanlı ordusu birkaç saat içinde bütün istihkâmlarından sökülmüş ve Belgrad'ı kaderine terk etmişti.[309]

Erzakı, mühimmatı ve her şeyden önemlisi savaşma azmi tükenmiş Belgrad garnizonu 18 Ağustos'ta Temeşvar ile benzer şartlarda teslim oldu.[310] Belgrad'ın kaybı 1699'dan itibaren Habsburg serhaddinde inşa edilen Osmanlı askeri stratejisinin çökmesi anlamına geliyordu. Babıâli'nin elinde kalan sadece Bosna kaleleriydi.

Osmanlı Askeri Serhaddi: Bosna Eyaleti

1716 ve 1717 senelerinde Bosna cephesinde birçok muharebe ve kuşatma yaşandı. Bosna Eyaleti'nde esasen bir yıl öncesinde, 1715'te Venedik Harbi için askeri seferberlik başlamış, ordu-yı hümâyûn Mora Seferi'ne çıkmışken, iki devlet Dalmaçya'da nispeten daha küçük kuvvetleriyle savaşmıştı.[311] Osmanlı-Venedik Harbi 1716'da boyut değiştirdiğinde, savaş Bosna'nın doğusundaki Venedik hududundan kuzeye, Habsburg sınırındaki bölgelere doğru kaydı. Bu savaşta Osmanlılar, Bosna'da bazı muharebeleri kaybetti, bazılarını kazandı. Pasarofça Anlaşması imzalandığında Bosna'daki Osmanlı askeri varlığının temel dayanakları Babıâli'nin elinde kalmasına rağmen Sava Nehri'nin güneyindeki kale ve palankalar Habsburg İmparatorluğu'na terk edilmişti.[312] Osmanlılar, nehrin sağladığı savunma imkânlarını kaybetmişti ama Bihke, Novi ve Banaluka gibi stratejik kaleler hâlâ sultanın askerlerinin elindeydi. Tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse, Bosna'daki toprak kayıpları, Osmanlı askeri Bosna'nın kilit kalelerini savunabildiği halde, Macaristan ve Sırbistan'da alınan mağlubiyetlerin bir sonucuydu.

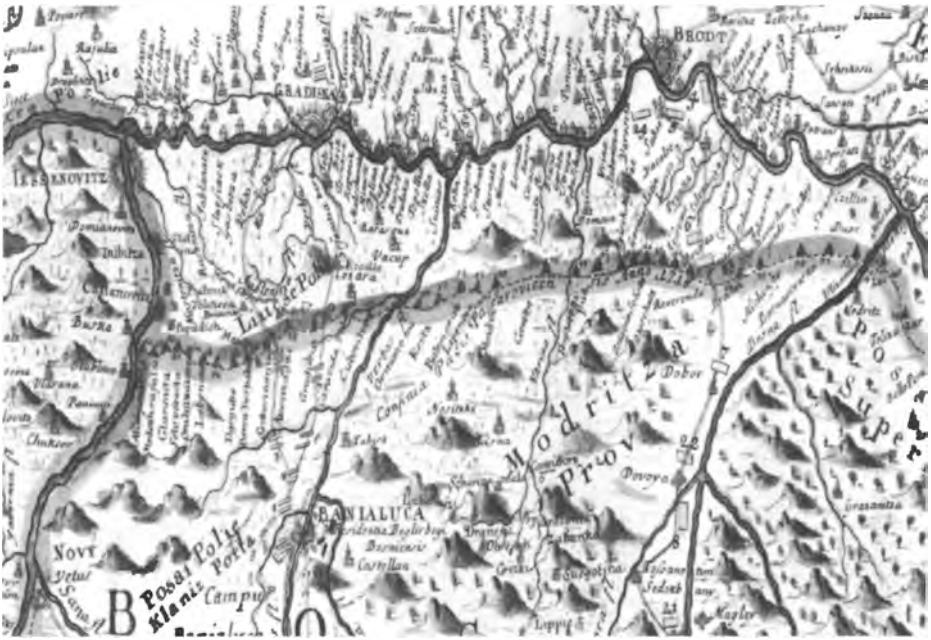
309 Muharebe için bkz. Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, s. 96 vd.; Fenzl, *Zustandekommen*, s. 109-111; Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, cilt III, s. 355-357.

310 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVII, s. 176-177.

311 Bosna cephesinde Osmanlı savaş hazırlıkları için bkz. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 202.

312 Pasarofça Anlaşmasının 3., 4., 5. ve 6. maddeleri Bosna tarafında Osmanlı-Habsburg hududunu tayin eder. Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s. 104-105.

Harita 12. 1718 Pasarofça Anlaşması ile çizilen Bosna sınırından bir kesit[313]

Osmanlılar 1736-1739 Harbinde Bosna'daki kayıplarını telafi edecekti. Ordu-yı hümâyûnun 1738'de Hisarcık/Groçka Muharebesinden galip ayrılması kadar, Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1737'de, muhtemelen Bosna tarihinin gördüğü en kalabalık Habsburg ordusuna karşı elde ettiği başarılar da bu sonuca katkıda bulunacaktı. Ali Paşa'nın kazandığı askeri zaferlere, tarihindeki diğer askeri vakalara olduğu gibi, Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki *özel* yerini vurgulamak için işaret edilir. Bosna ve Boşnaklar örneğinde uzun süren uluslaşma çağında ortaya konan tarih görüşüne göre, Osmanlı fethine rağmen Bosna tarihi kesintisiz biçimde Boşnaklar tarafından *yazılmıştır*.[314]

313 MZK, Moll-0003.308: Etienne Briffaut, Evžen Savojský ve J.J. Khevenhüller-Metsch, *Le Royaume de Bosnie, dans son entier Carte Originale et particuliere de la Bosnie ...*, Viyana, 1738. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/598/2619316507/ (Son erişim: 13.04.2016). Haritada kırmızı ile işaret edilen çizgi 1718 hududunu göstermektedir.

314 Safvet Beg Başagiç, *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), İstanbul: Kastaş yay., 2015, s. 45. Başagiç, 19. yüzyılın son çeyreğinde Habsburg idaresi altına giren Bosna'da Boşnak milli kimliğini

Bosna serhaddinin *özel*liğine vurgu yapan ifadelerde haklılık payı vardır. Fethinden Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı güne kadar Bosna, Osmanlı İmparatorluğu içinde askeri yönü her zaman baskın kalan coğrafya olarak diğerlerinden ayrılır. Bosna (1463), Hersek (1470) ve İzvornik'in (1478-1483) ele geçirilmesiyle buralarda başlangıçta Rumeli Eyaleti'ne bağlı sancaklar kuruldu ki bunlar tarih itibariyle Macaristan ve Venedik serhaddinde Osmanlı uç bölgelerini meydana getiriyorlardı. Bosna Eyaleti'nin teşekkülü ise yüzyıl sonra Eylül 1580'de vuku buldu.[315] Osmanlı sarayının Bosna sancaklarını ayrı bir eyalet olarak örgütlemesi sınırın diğer tarafında büyüyen Habsburg tehdidine karşı alınan idari bir önlemdi.[316]

Eyaletin teşekkülünden önce Osmanlı Avrupa'sındaki önemli uç merkezlerinden biri olması Bosna'nın askeri yönünü zaten öne çıkarmıştı. 16. yüzyıl boyunca Bosna nüfusunun bir kısmı akıncı, voynuk veya martolos adı altında, bazı imtiyazlar karşılığında Osmanlı padişahına askerlik hizmeti veriyordu.[317] Bu imtiyazlar ya da bazı muafiyetler zamanla Müslüman nüfusun önemli bir kısmını kapsayacak şekilde genişletilecek, sonuçta Bosna, coğrafyası ve nüfusuyla bir nevi kışla halini alacaktı.[318] Bosna'daki kale sayısının Osmanlı fethini takip eden elli yılda iki katına çıkması bu görüntüyü pekiştiriyordu. Diğer taraftan 16. yüzyılın sonunda Una ve Sava nehirlerinin ilerisinde giriştikleri askeri harekâtlarda Osmanlılar büyük toprak parçaları ele geçiremediler; 17. yüzyılda ise bu cephede Osmanlı fethi neredeyse tamamen durmuştu. Bu keyfiyetin sonucunda Bosna bir serhad eyaleti olarak kaldı.[319]

vurgulayan bir siyasi tarih kaleme alarak bu yolda ilk adımı atmıştı. Sonraki senelerde Boşnak tarihçiler Başagiç'i takip ederek siyasi gündemi de olan tarihçiliğe devam ettiler. Bkz. Adanır, *Bosna-Hersek*, s. 307-350. Boşnak tarihyazımında Başagiç'in yeri hakkında bkz. Fatma Sel Turhan, "Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/15, 2010, s. 238.

315 İnalcık, *Osmanlı Devleti'nde Uc*, s. 56-58; Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna," *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 30: *III. Međunarodni Simpozijum za Predosmanske i Osmanske Studije, Sarajevo, 18-22. septembra 1978*, 1980, s. 433; Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, s. 250-253.

316 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2003, s. 109.

317 Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2006, s. 147-148, 151.

318 Sućeska, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s. 428, 440.

319 Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s. 55-56.

Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı askeri varlığı sayıları gittikçe artan kalelerde tecessüm ediyordu. 1463'te yaklaşık 20 olan kale sayısı sonraki elli yıl içinde iki katına çıkarken, iki yüzyıl sonra 126'yı bulmuştu.[320] Eyaletteki asker sayısı da önemli miktarda artmıştı. Bütün bunlar bir serhad bölgesinin makûs talihi olarak kabul edilebilir. Fakat Bosna'nın askeri örgütlenmesi söz konusu olduğunda, eyalete özgü karakteristik bir askeri kurumu, yani kapudanlıkları da dikkate almak gerekir.

Bosna'da bilinen ilk kapudanlık 1535 senesi civarında, 16. ve 17. yüzyıllarda bölgedeki Osmanlı askeri varlığının önemli merkezlerinden biri olan Gradişka'da kuruldu.[321] 1580'de ayrı bir eyalet olarak teşekkülüne kadar Bosna'daki kapudanlıkların sayısı bir elin parmaklarını ancak geçiyordu; birkaç on yıl sonra ise Habsburg serhaddi boyunca uzanan coğrafyada yeni kapudanlıklar ihdas edilmişti. Kapudanlıkların sayıca çoğalmasının arkasında yatan sebep, Habsburg himayesinde çarpışan Uskoklara karşı Bosna'yı korumak ihtiyacının da artmasıydı.[322] 17. yüzyılın ilk yarısında Bosna'daki kapudanlıkların sayısı Sava Nehri'ndeki ince donanmanın kapudanı haricinde 18'e yükselmişti. Gradişka'dan başka Dubiçe, Kostaniçe, Zrin, Bihke, Kilis, Kamengrad, Udvina, Obrovaç, Nadin, Skradin, Vrana, Zemun, Sedd-i İslam, Zadra, Vırgoraç, Gabela ve Novi'de birer kapudan bulunuyordu; bunların önemli bir kısmı Uskok tehlikesinin belirgin biçimde hissedildiği Dalmaçya kıyılarındaydı.[323]

Kapudanlar emirleri altındaki diğer askeri birliklerle beraber geniş bir bölgenin güvenliğinden sorumluydu; diğer taraftan bu bölgenin idaresi ve iskânı gibi konularda da söz sahibiydiler. Aynı zamanda azeban cemaatinin de ağası olması sebebiyle ve azeb isminin esasında Osmanlı donanmasının neferlerine verilmesinden hareketle kapudanların, örneğin Gradişka

320 Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s. 55; Adem Hanciç, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında," *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay., 1985, s. 266.

321 Moačanin, *Town and Country*, s. 148.

322 Nenad Moačanin, "Exposing Existing Fallacies Regarding The Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th-18th Centuries," *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium International Project Conference Papers 2: 'Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750' (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed. Drago Roksandić ve Nataša Štefanec), Budapeşte: CEU, 2000, s. 80.

323 Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 269.

Kapudanı Mahmud Bey'in, belgelerle henüz sarih biçimde ortaya konulamasa bile, Sava'daki ince donanmanın da komutanlığını üstlenmiş olabileceği düşünülür.[324] Fakat en geç 1616'da Gradişka'da iki farklı ismin iki ayrı askeri makama, ince donanmanın kapudanlığına ve merkezinde Gradişka Kalesi'nin bulunduğu ve ona tabi kale ve palankaların meydana getirdiği bir coğrafyanın kapudanlığına tayin edildiği bilinmektedir.[325] Keza bu tarihten daha önce, Osmanlıların ince donanma bulundurmadıkları nehirlerin kıyısındaki kalelerde de kapudan görevlendirdikleri biliniyor. Örneğin 1592'de fethinden itibaren Bihke'de bir kapudan vardı ve Una Nehri'nin debisi ve yatağının nehirde ince donanma işletmeye uygun olmaması sebebiyle Bihke kapudanı, yine azeban cemaatinin ağası olup kale kapudanıydı.[326] Sonraki senelerde Osmanlılar sadece azeb ağalarından değil, farisan ve martolosan cemaatleri ağalarından da kapudan yazacak, kale kapudanları ile nehir kapudanları arasındaki fark giderek daha da belirgin bir hal alacaktı.[327] Buna rağmen 17. yüzyılın ortalarında dahi, sadece Bosna'da değil, Habsburg serhaddinin diğer bölgelerinde bulunan kapudanların da küçük filolara komutanlık ettikleri, nehir güvenliğini sağladıkları ve mühimmat nakliyesinde önemli görevler üstlendikleri iddia edilir.[328]

Kapudanların aynı zamanda nehir güvenliğinden sorumlu olmaları, bu özel askeri kurumun nasıl ortaya çıktığı hakkındaki tartışmalarda da bir dayanak noktasıdır. Buna göre Osmanlılar, Bosna'nın fethinden önce de denizde yahut nehirlerde donanma kapudanı istihdam ediyorlardı; Bosna'daki vaka ise, kapudanların daha sonra görev ve sorumluluklarının genişlediğine işaret ediyordu.[329] Bir diğer iddiaya göre, Osmanlılar bu askeri yapıyı Habsburglardan etkilenerek benimsemişti.[330] Bir başka görüş ise, nehir kapudanlığı için Osmanlıların Bosna fethinden öncesine dayanan bir

324 Moačanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s. 76.
325 Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 269.
326 Moačanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s. 78.
327 Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 270.
328 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 90; Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s. 168.
329 Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 269.
330 Hamdija Krešavljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Saraybosna: Narodna Stamparija, 1954, s. 305. Ayrıca bkz. Hans Joachim Kissling, "Betrachtungen über Grenztradition und Grenzorganisation der Osmanen," *Scientia Revue Internationale de Synthése Scientifique*, 104 (Septième Série 63), 1969, s. 8.

askeri birikimleri olduğunu kabul etmekle birlikte, Bosna'da geniş bir bölgenin askeri amiri olan kale kapudanının Ulahlar vasıtasıyla Osmanlı savaş makinesinde yerini aldığını öne sürer. Buna göre gündelik hayatlarında Senjli Uskoklar başta olmak üzere Habsburg grenzerleri ile temas halinde olan Ulahlar, hasımlarının komutanlarına verdikleri bu unvanı kendi ağalarına da yakıştırmışken, Osmanlılar da bilinmeyen bir tarihte asker zabitlerini kapudan olarak isimlendirmeye başlamıştı. Tarihi hakikat tam olarak böyle değildiyse bile, ister akıncı, ister azeb yahut martolos olsun serhaddeki askeri yapılar birbirine oldukça benziyordu ve bazılarının farklı isimler taşıyor olması askeri geleneklerle, dinle veya nasıl ücretlendirildikleriyle alakalıydı.[331]

Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı serhaddindeki askeri örgütlenmesine bakıldığında, Hofburg'un Osmanlılarla aşağı yukarı aynı tarihlerde, 1540'larda serhaddeki kapudanlıkları yeniden organize ettiği görülür. Adriyatik'ten Yukarı Macaristan'a kadar uzanan coğrafya altı kapudanlığa taksim edilmişti: Kuzeyden güneye doğru Kaschau/Košice, Uyvar, Raab/Yanık, Kanije, Varazdin ve Karlovac kalelerinin etrafında örgütlenmiş farklı savunma bölgeleri Osmanlı serhaddini koruyacaktı.[332]

Esasında iki imparatorluğun serhadlerindeki askeri sistemlerin birbirine benzemesi, akültürasyon kadar, belki de daha fazla olarak erken modern dönemde sürekli savaş halinin yarattığı savunma baskılarına karşı eldeki imkânlarla bulunan çözümlerin birbirine benzemesiyle ilgilidir. Nitekim İstanbul'daki devlet ricalinin yahut Viyana'daki askeri çevrelerin imparatorluk serhadlerine nizam vermelerinden iki yüzyıl önce, dünyanın bir başka ucunda Ming Çini'nde, Moğol tehdidine karşı kuzey ve kuzeybatı sınırlarında bağımsız ama birbiriyle bütünlük oluşturacak şekilde savunma komutanlıkları oluşturulmuş ve ücretleri topraktan karşılanan askerler istihdam edilmişti. Bu siyasetin bir başka veçhesi de, Ming ordusunda nefer olmayı cazip hale getiren bazı imtiyazlar sayesinde yerleşik hayata geçen Moğollardan serhad neferi yazılmasıydı. En nihayet geniş sınırları

331 Moačanin, *Town and Country*, s. 151.

332 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 84. Bununla birlikte Venedik tarafındaki askeri organizasyon Osmanlı/Habsburg askeri sistemiyle ilişki kurulamayacak kadar başkadır. Bkz. Lazanin ve Štefanec, *Habsburg Military Conscription*, s. 94.

korumanın maliyeti Ming hazinesi için fazla masraflı olduğunda kadim Çin Seddi yeniden ihya edilecekti.[333] Daha yakın bir örnek ise Macar kralların Osmanlı fetihlerine karşı hudutlarını korumak için inşa ettiği güçlü kalelere, vergi muafiyeti başta olmak üzere çeşitli imtiyazlar karşılığında köylüleri asker yazarak oluşturdukları askeri serhaddir.[334] Habsburgların Türk tehdidine karşı takip ettikleri siyasetin esası da Ming hanedanı zamanında Çin İmparatorluğu'nun yahut ortaçağ Macar Krallığı'nın sınırlarında oluşturulan askeri sistemin arkasındaki aklın izlerini taşır; erken modern dönemde bütün devletler en az masrafla en çok sayıda askeri serhad kalelerinde istihdam etmek istiyorlardı.

Osmanlıların Belgrad'ı fethinden bir sene sonra 1522'de Osmanlı akınlarıyla baş edemeyen Hırvat soyluların ricası üzerine Habsburg askerleri, Osmanlı sınırındaki kalelere muhafız olarak gönderildi. Bu olay *Militärgrenze*/Habsburg askeri serhaddinin miladı kabul edilir.[335] Viyana'yı böylesine bir askeri tedbire mecbur bırakan şey, Osmanlı akınlarının sadece Macaristan ve Hırvatistan'daki köy ve şehirleri değil, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karintiya (Kärnten) ve İstayer (Steiermark) gibi Avusturya illerini de hedef almasıydı.[336] 1526'da Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın (1558'de Kutsal Roma Germen İmparatoru olacaktır.) bazı Macar soylular tarafından kral seçilmesi üzerine Habsburgların Osmanlılara karşı savunmak zorunda kaldığı coğrafya genişleyecek, buna bağlı olarak da Viyana'nın idari ve mali ihtiyaçları günbegün artacaktı.

Saray Harp Şurasının 1556'da kuruluşu bu idari ihtiyacın bir sonucudur.[337] Kurulduğu günden itibaren Habsburg (Kutsal Roma Germen

333 Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, s. 44-47, 67.

334 Ferenc Szakály, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse," *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, (Ed. János M. Bak ve Béla Király), New York: Columbia Uni. Press, 1982, s. 142-148; Pálffy, *Origins and Development*, s. 7-13.

335 Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, s. 28; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s. 10-11.

336 Jacob Amstadt, *Die k.k. Militärgrenze 1522-1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*, Würzburg, 1969, s. 3; Avusturya'ya uzanan Osmanlı akınları için bkz. Leopold Toifl ve Hildegard Leitgeb, *Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, Viyana: Öst. Bundesverlag, 1991, s. 6-11.

337 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 118. Türk tehdidinin Habsburg ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'ndaki mali ve idari etkileri için bkz. Karl Vocelka, "Die inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung Österreichs mit den Osmanen," *Südost-Forschungen*, 36, 1977, s. 13-34.

değil!) askeriyesinin merkezi kurumu olan Saray Harp Şurası, imparatorun savaş kabinesi olmasının yanı sıra Habsburg ordusunun bürokratik işlerinin de görüldüğü kalemdi. Osmanlı ve Rusya ile yürütülen diplomatik ilişkilerin de belirlendiği Saray Harp Şurasının sorumlulukları arasında askeri meseleler ön plandayken, bu kurum bilhassa da *Militärgrenze*nin askeri, idari, siyasi ve mali işleriyle de meşguldü.[338] Viyana'daki askeri yahut mali bürokrasiye mensup ricalin Osmanlı hududunda daha güçlü bir savunma hattı inşa etmek konusundaki çabalarıyla kaleler tahkim, garnizonlar ise takviye edilmişti. Saray Harp Şurasının kurulmasını takip eden 20 sene içinde Osmanlı serhaddindeki kale sayısı yarı yarıya artmıştı; 1576'da 128 kale ve palankada mevcudu 22.500'ü bulan süvari ve piyade düzenli asker ve 4.500 civarında *extra ordinari/düzensiz* yahut gönüllü nefer ile birlikte toplam 27 bin silahlı kişi Türk tehlikesini savuşturmak için istihdam ediliyordu.[339] Bu savunma sisteminin maliyeti Habsburg hazinesinin karşılayamayacağı kadar fazlaydı. Nitekim imparatorluğun parçalanmış yapısının da etkisiyle kronik olarak mali krizlerle boğuşan Hofburg, savunma masraflarını yerel unsurların katkısıyla karşılayabilmek için otoritesini de paylaşmak zorunda kalacaktı.[340]

Bosna'ya komşu coğrafyanın iki kapudanlığı olan Karlovac ve Varazdin'deki kale ve garnizonların masrafları, iç Avusturya şemsiyesi altında toplanan Karintiya, İstayer ve Krayina illerinin gelirlerinden karşılanıyordu. Bunun sonucunda bu iki kapudanlığın idaresi 1578'de, aynı tarihte Graz'da faaliyetine başlayan Harp Şurasına (*Grazer Hofkriegsrat*) bırakıldı.[341] Tarih itibariyle bu iki bölgede (*Krabatische* ve *Windische Gränitz*) 6.756 asker bulunuyordu ve Graz hazinesi yarım milyon guldenden fazla tutan masrafların tamamını, kale tamiri için gereken parayla birlikte, karşılamayı taahhüt etmişti.[342] Buna karşılık askeri serhaddeki en yüksek rütbeli komutan olan *Generalobrist*

338 Oskar Regele, *Der Österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Viyana: Öst. Staatsdruck, 1949, s. 15, 43.
339 Pálffy, *Origins and Development*, s. 49.
340 Winkelbauer, *Österreichische Geschichte*, cilt I, s. 438-441.
341 Regele, *Österreichische Hofkriegsrat*, s. 32-33. Bruck an der Mur'da yapılan müzakereler sonrasında Graz'ın Habsburg askeri serhaddinin idaresindeki rolü hakkında bkz. Amstadt, *Die k.k. Militärgrenze*, s. 58-60.
342 Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s. 10-11; Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, s. 31-32.

haricindeki bütün subayları Graz'daki yetkililer seçecekti.[343] Böylelikle Graz, Adriyatik'ten Sava Nehri'ne kadar uzanan bölgenin askeri ve tartışmalı da olsa sivil idaresini tamamen uhdesine almıştı; savaşa ve barışa elbette ki hâlâ Viyana karar veriyordu, fakat kısa zamanda Habsburg neferleri için de geçim kapısı haline gelecek olan yağma ve talan akınlarını başlatmak ve durdurmak konusundaki son söz sahibi Graz'daki Habsburg ricaliydi.[344]

1579'da Bosna'dan kaçarak Habsburg hâkimiyetindeki topraklara yerleşmek isteyen Ulahlara verilen imtiyazlar, askeri serhaddin tarihinde yeni bir ivmeyle beraber yoğun bir göç dalgası yarattı.[345] Esasen Osmanlı idaresi altında yaşamak istemeyen köylülerin Habsburg tarafına geçerek, ekip biçecekleri toprak karşılığında askerlik yapmayı kabul etmeleri, bu tarihten on yıllar öncesine, 1535'e kadar geri gider.[346] Osmanlı akıncılarının hedefi olan köy ve kasabaların zamanla ıssızlaşması, bu topraklar üzerinde feodal hakları olan kilise ve soyluların güçlerini kaybetmesine zemin hazırlamıştı. Feodal aktörlerin güç kaybı, Habsburg askeri serhaddini yöneten ricalin söz konusu araziyi ekonomik imtiyazlar vaadiyle, fakat askeri ödevler karşılığında, Osmanlı idaresinden hoşnutsuz ya da Habsburg akınlarıyla terörize edilen bölgelerden kaçan köylülere açmasını kolaylaştırmıştı.[347] Sınırın diğer tarafında Osmanlıların güçlü bir savunma sistemi kurmasından sonra artık kadim imtiyazlara dikkat etmemesi de, bir zamanlar elde ettikleri bu ayrıcalıklar üzerine hayat kurmuş kimselerin, özellikle de martolosların, Habsburg tarafına geçmesini tetikliyordu.[348]

Özellikle 1593-1606 Harbinin yıkıcı etkisinin hızlandırdığı Osmanlı mülkünden Habsburg askeri serhaddine doğru firar neticesinde bilhassa

343 Regele, *Österreichische Hofkriegsrat*, s. 33; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s. 12.
344 Rothenberg, *Austrian Military Border*, s. 47.
345 Amstadt, *Die k.k. Militärgrenze*, s. 70 vd.; Rothenberg, *Austrian Military Border*, s. 49-50.
346 Karl Kaser, "Das 'Kriegstheather' zwischen den Kulturen - Die habsburgische Militärgrenze in Kroatien," *Krieg und Akkulturation*, (Ed. Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer ve Gerald Weigl), Viyana: Mandelbaum, 2004, s. 86.
347 Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s. 17.
348 Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü mali krizler nedeniyle artık martoloslaın imtiyazlarına dikkat etmediği de vurgulanır. Bkz. Milan Vasi , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar," (Çev. Kemal Beydilli), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, 1977, s. 51-52. Ulahların 1530'lardan itibaren sınırdaki Habsburg makamlarıyla kendilerine verilecek imtiyazlar karşılığında taraf değiştirmek için müzakere yürüttüğü bilinmektedir, bkz. Amstadt, *Die k.k. Militärgrenze*, s. 28 vd.

da Slavonya'da geçimini topraktan sağlayan askerler ortaya çıkmıştı. Zaman içinde artan nüfuslarına bağlı olarak Osmanlı hududunda Habsburg askeri gücünün ulufesiz neferleri haline gelen bu kimselerin haklarını düzenleyen *Statuta Valachorum* (*Ulahların Statüsü – 5 Ekim 1660*), aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç ederek Habsburg askeri serhaddine yerleşen köylüleri bir dizi askeri ödev karşılığında soylulardan ve Katolik kilisesinden korumayı hedefliyordu.[349]

Ulahlarla sınırlı kalması planlanan ayrıcalıklar zamanla, Habsburg İmparatorluğu'ndaki dinamiklere de doğrudan bağlı olarak, askeri serhaddeki halkların tamamına teşmil edildi. Böylece *işleyen* bir sınır savunma sistemi kurabilen Viyana ve Graz (Esasında bu ikisi 1665'te bir daha ayrılmamak üzere I. Leopold'ün şahsında birleşmişti.[350]) Osmanlı serhaddinde barışı koruyabildiği yahut toprak kayıplarını asgari seviyede tutabildiği oranda, Habsburg mutlakiyetinin önünde engel oluşturabilecek soylular sınıfının isteklerini de bastırabiliyordu. Nihayet 1683-1699 Harbindeki parlak Habsburg zaferleri, Viyana'nın askeri serhad için öngördüğü merkeziyetçi siyaseti kuvveden fiile dökmek imkânı verecekti. Habsburgların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopardığı kadim Macar Krallığı'na ait toprakların akıbeti, tek bir Macar temsilcinin dahi bulunmadığı bir komisyonun çalışmalarına bırakıldığında, askeri serhaddeki nizamın yeni ele geçirilen topraklarda da uygulanması ve her konuda nihai kararın mutlak surette Viyana'da bulunması fikri galip gelmişti.[351] Haziran 1705'te Graz'daki Harp Şurasının Viyana'daki merkezi kurum olan Saray Harp Şurasına bağlanması,[352] Osmanlı sınırı boyunca uzanan ve artık hatırı sayılır bir derinliği de olan askeri serhaddin merkezileşmesinin önündeki tek engeli de kaldıracaktı. Bu tarihten itibaren Saray Harp Şurası, merkezi maliye kalemi Hofkammer ile birlikte Habsburg mutlakıyetinin taşıyıcı

349 Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, s. 34-35; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s. 18-19. Ayrıntılar için bkz. Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881)*, Graz: Böhlau, 1986, s. 108-117.

350 Ingrao, *The Habsburg Monarchy*, s. 9.

351 Amstadt, Die k.k. Militärgrenze, s. 144-145; Rothenberg, *Austrian Military Border*, s. 89; Ingrao, *The Habsburg Monarchy*, s. 86; Pálffy, *Origins and Development*, s. 60-62.

352 Rainer Egger, "Hofkriegsrat und Kriegsministerium als Zentrale Verwaltungsbehörden der Militärgrenze," *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 43: Festschrift Kurt Peball*, 1993, s. 84.

kurumları olurken, askeri serhad de Habsburg mutlakıyetinin laboratuvarı haline gelecekti.

Karlofça Anlaşmasından sonra *Militärgrenze*de askeri, idari yahut iktisadi olarak ne yapılması gerektiği hakkında Habsburg İmparatorluğu'nda canlı bir tartışma ortamı mevcutken, İstanbul'un hükmettiği serhadde sınırın diğer tarafına kıyasla sessiz sedasız yeni bir nizam kuruldu. Bosna'da eyaletin askeri karakterini pekiştirecek yeni tedbirler alındı. Bu bağlamda ilk olarak kapudanlıkların sayısı 32'ye çıkarıldı.[353]

Tablo 17. Bosna Eyaleti'ndeki kapudanlıklar[354]

Bosna Sancağı	**Novi (f) (80/714)**	**Hersek Sancağı**
Teşne (f) (45/328)	Bihke Sancağı	Çaçvine (a) (50/133)
Doboy (f) (58/139)	Bihke (a) (80/1533)	Mostar (a) (60/535)
Kobaş (a) (43/173)	İzvornik Sancağı	Poçitel (f) (39/396)
Banaluka (a) (157/1225)	İzvornik (a) (80/412)	Vidoşka (a) (61/428)
Gradişka (a) (65/485)	Gradçaç (f) (50/112)	Jupanpotok (f) (50/170)
Dobiça (a) (35/268)	Bırçka (a) (70/150)	Klobuk (a) (47/150)
Kamengrad (f) (40/118)	Kilis Sancağı	Banvir[355] (a) (51/499)
Şehr-i Brud (a) (80/552)	Kluc (f) (30/329)	Cisr-i Tara (a) (30/50)
Yenipazar (a) (52/70)	Kuprez (a) (47/92)	Kluc (a) (56/172)
Östervişçe (a) (70/334)	Karaorman (a) (25/75)	Lipoşka (f) (49/200)
Yayçe (f) (40/121)	İhlevne (a) (53/838)	
Derbend (f) (70/222)	Cisr-i Kebir (f) (96/595)	

353 Karlofça Anlaşmasından sonra Bosna'daki kapudanlıkların sayısının yeni ihdas edilen 13 kapudanlıkla birlikte 25'e çıkarıldığı iddia edilse de Tablo 17'ye esas alınan defterde kapudanlık sayısı 32 olarak görülür. Krş. Enes Pelidija, "The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia," *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, s. 114.

354 BOA, MAD.d. 2387'den hareketle hazırlanmıştır. Parantez içindeki harfler kapudan cemaatinin azeb veya faris olduğuna işaret ederken, sayıların ilki cemaatin, ikincisi ise kalenin asker mevcudunu verir.

355 Kal'a-i Banvir yahut Panvir, Bosna'daki kapudanlıklar hakkında bilgi veren araştırmalarda rastlanmayan bir yerdir. Bununla birlikte BOA, MAD.d. 2387, s. 8'de بانوير ve yine Bosna Eyaleti'ndeki kale ve palankaları gösteren bir başka icmal defteri olan BOA, D.BKL.d. 32294, s. 9'da بانويرد olarak yazılmıştır.

Tabloda açıkça görüleceği üzere Bosna Eyaleti'ndeki kapudanlıklar, sayıca eyaletin coğrafi olarak en büyük sancağı olan Bosna'da yoğunlaşmıştı. Bosna livasında 13 kapudanlık varken Venedik sınırında olan Hersek'te ise 10 kapudanlık bulunur. Bunlardan başka Kilis'te beş, İzvornik'te üç ve Bihke'de ise yalnızca bir kapudanlık vardır. Karlofça Anlaşmasıyla birlikte sınırları oldukça küçülen Kilis Sancağı'nda ve gerek Habsburg gerekse Venedik serhaddinin uzağında olan İzvornik Sancağı'nda az sayıda kapudanlık olması tabii kabul edilebilecekken Bihke'de yalnızca bir kapudanlık olması izaha muhtaç görünmektedir.

Evvela Bihke Sancağı'nın 1683-1699 Harbinde bazı topraklarını kaybetmesi neticesinde küçük bir coğrafyayı idare etmek için tek bir kapudanlığın yeterli olacağı pekâlâ akla yatkındır. Ancak Bihke kapudanına tabi kale ve palankaların çokluğu ve buradaki nefer sayısının fazlalığı, Babıâli'nin Bosna'nın en önemli iki kalesinden birini her bakımdan güçlü bir kapudanın idaresine teslim etmek istediğini de düşündürür.

Yukarıdaki tablodan hareketle kapudanlar hakkında daha kesin ifadeler kullanılabilir. Her bir kapudanlığın yanında yer alan parantez içindeki harfler, söz konusu kapudanın azeb (a) cemaatine mi, faris (f) cemaatine mi ağalık ettiğini göstermektedir. 18. yüzyılın başında Bosna'daki kapudanların tamamı bu iki sınıftan olup bir önceki yüzyılda rastlanan martolos kapudanlar ise, her ne kadar Bosna'da ve diğer Osmanlı garnizonlarında martolos cemaatlerine hâlâ tesadüf etmek mümkünse de, defterde görünmez olmuşlardır. Defterde örneğin *cemâ'at-i 'azebân-ı evvel kapudân* yahut *cemâ'at-i fârisân-ı evvel kapudân* olarak yazılan piyade ya da süvari birliklerinin de ağaları olan bu kapudanlar muhafız olarak bulundukları kalelerde bir dizdar olsa dahi, o kalenin en yüksek rütbeli askeri ve idari sorumlusu idi.[356] Yine parantez içindeki sayıların gösterdiği üzere kapudan cemaatleri tek başına bir askeri güç oluşturacak kadar kalabalık olmadığı gibi, bulundukları kale ya da palankadaki garnizonun gücü de kimi zaman oldukça önemsiz kalabilmektedir.

Kapudan cemaatleri Osmanlı askeri geleneklerine uygun olarak 40 ila 80 nefere sahipken kale ve palankalardaki asker mevcudu, tabloya bakıl-

356 Moačanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s. 79.

dığında görüleceği üzere nadiren 500'ün üzerine çıkıyordu. Garnizon mevcudu dikkate değer ölçüde büyük olanlar önemine daha önce işaret edilen Bihke ve Banaluka kaleleriydi. Bosna'da Yenipazar, Kamengrad, Yayçe ve Doboy; İzvornik'te Gradçaç ve Bırçka; Kilis'te Karaorman; Hersek'te Cisr-i Tara, Çaçvine, Klobuk, Jupanpotok ve Kluc'daki garnizon mevcutları 200'ü bile bulmuyordu. Hersek'te Cisr-i Tara'da sadece 50 nefer vardı. Şu halde 18. yüzyılın başında güçleri oldukça sınırlı görünen kapudanların nasıl olup da bir yüzyıl sonra Bosna'da siyasetin seyrini tayin edecek hale geldikleri, hatta yeniçeri ocağının ilgasına en şiddetli tepkinin kapudanların[357] önderliğinde yine Bosna serhaddinde görüldüğü soruları üzerinde düşünmek gerekir.

Mevcut literatürde kapudanlıkların Bosna tarihindeki önemine değinen çalışmalar, bunların toplum içinde seçkin bir yere sahip olduğuna vurgu yapar; kapudanlar askeri güçlerini iktisadi ve idari güce tahvil etmek için yetkilerini istismar etmişler, bunun sonucunda imparatorluk taşrasında ayanların şahsında temerküz eden yerel iktidarın Bosna'daki sahipleri olmuşlardır.[358] Yine bu görüşlere itibaren kapudanlık makamının babadan oğula miras olarak bırakılması ve görevlerine bağlı olarak büyük gelir getiren timarlara tasarruf etmeleri kapudanların yerli bir güç olarak ortaya çıkmalarını hızlandırmıştır.[359]

Bu noktada, ihdasından ilgasına kadar Bosna kapudanlıklarının tarihinde küçük bir kesite denk düşen döneme ait incelenen kaynaklardan hareketle iki tespitte bulunmak gerekir. Evvela bu dönemde kapudanlar vazifeleri karşılığında timar tasarruf etmiyor, fakat diğer serhad neferi gibi ulufe alıyordu. Nitekim Osmanlılar erken denebilecek tarihlerden itibaren serhad neferlerine geliri belirsiz müstahfız timarı tayin etmektense ulufe ödemeyi tercih ediyordu.[360] 17. yüzyıl boyunca, daha önce tasvir edildiği

357 Sućeska, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s. 442. Kapudanların önderlik ettiği fakat isyancı figürlerin kapudanlardan ibaret olmadığı Bosna İsyanı hakkında bkz. Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, İstanbul: Küre yay., 2013.

358 Sućeska, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s. 437; Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s. 81; Moačanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s. 81; Markus Koller, "Vom Reich der Osmanen zum Osmanischen Reich –Herrschaft, Macht und Gewalt vom 16. bis zum 18. Jahrhundert," *Das Osmanische Europa Methoden und Perspektiven der Frühneuzeitforschung zu Südosteuropa*, (Ed. Andreas Helmedach, Markus Koller, Konrad Petrovszky ve Stefan Rohdewald), Leipzig: Eudora, 2014, s. 67-68.

359 Turhan, *Eski Düzen Adına*, s. 72; Koller, *Vom Reich der Osmanen*, s. 67.

360 Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 266; Moačanin, *Town and Country*, s. 130.

üzere, müstahfız timarları tamamen ortadan kalkmayacak olsa bile, serhaddeki yerli kulu askerlere mukataa gelirlerinden tayin edilen ocaklıklarla ulufe ödenmesi hız kazanmıştı. Yine de örneğin Belgrad Kalesi dizdarlarına timar tevcih edilmesi gibi durumlara rastlanıyordu. Ancak Bosna'da kapudanlara defterlerdeki bilgilerin işaret ettiği üzere ulufe tahsis edilmişti; örneğin Bihke Kapudanı Mustafa Ağa yevmî 65 akçe alıyordu.[361]

Fakat bir kapudanın ya da diğer Osmanlı zabitlerinin elinin değdiği akçe, Babıâli'nin yevmiye olarak tayin ettiğinin çok üzerindeydi. Bunlar çoğu zaman emrindeki askerlerin mevâcibinin dağıtılmasında, hatta çok daha mühimi neferatın mevâcibi için tayin edilen ocaklıktan gelirlerin toplanmasında da önemli roller oynuyordu. Babıâli'nin serhad kullarına ulufesini ödemek için benimsediği ocaklık usulü yolsuzluk yapılması için oldukça müsaitti; kapudanların da, tıpkı diğer Osmanlı askeri ricali gibi, sahip oldukları makamı önce ekonomik, daha sonra da siyasi güce çevirebilmeleri, bu ocaklık gelirlerini rahatça *tasarruf* etmelerine bağlıydı. Yurtluk ocaklık, ocaklık timar ve mevâcib ocaklık arasındaki farklılıklar[362] göz önüne alındığında ve Bosna kapudanlarının kendilerine yurtluk olarak verilmiş timar yahut zeametlere değil[363] ulufeye sahip olduklarına dikkat edildiğinde, bunların toplum içindeki gücünün kadim zamanlara dayanan soylu kanlarından değil, fakat elindeki askeri sermayeyi iktisadi ve siyasi sermeyaye çevirmedeki başarılarından kaynaklandığı anlaşılır. Bosna'da yeterli güce ulaşan kapudanlar, diğerlerinin de desteğini alarak daha yüksek makamlara, örneğin Bosna valiliğine kendilerini layık görebiliyordu. Aşağıda ayrıntılı biçimde anlatılacağı üzere Banaluka Kapudanı Mustafa, Bosna valisi tayin edilebilmek için Babıâli'ye arzda bulunacak kadar *sermaye* biriktirmişti.

361 BOA, D.BKL.d. 32293, s. 4.

362 Bu konuda bkz. Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 269-277; Orhan Kılıç, "Ocaklık," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIII, İstanbul, 2007, s. 317-318. Bosna'daki ocaklık timarın teşekkülü için bkz. Nedim Filipović, "Ocaklık Timars in Bosnia and Hercegovina," *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1987, s. 149-180. Bununla birlikte Bosna'da ocaklık timarların 19. yüzyıla kadar görüldüğünü de eklemek gerekir. Bkz. Moačanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s. 86.

363 Nitekim 1711 tarihli Bosna Eyaleti timar defterine göre önemli sayıdaki timara Bosna divanının mensupları olan müteferrika, çavuş gibi kimseler tasarruf ediyordu. Bkz. Filipović, *Ocaklık Timars*, s. 171-172.

Diğer taraftan bu birikim, şayet sonraki nesillere aktarılamayacak olsaydı, çok şey ifade etmezdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok gedik gibi, bu çalışmanın sonraki başlıklarında açıkça gösterileceği üzere, kapudanlık gedikleri de veraseten intikal ediliyordu. Bir azeb neferinin ya da faris zabitinin sahip olduğu gediğini evladına bırakabilmek imtiyazı kapudanlar için de geçerliydi. Ancak kapudanlığın evlada ya da kimi durumlarda kardeşe yani varise bırakılması her zaman için kendiliğinden gerçekleşen bir durum olmadığı gibi,[364] nasıl ki bir azeb ya da faris gediği için kişiler arasında Babıâli'ye kadar ulaşan kavgalar patlak veriyorsa, çok daha etkili/akçeli bir makam olan kapudanlıklar için de gedik kavgaları yapılıyordu.

Halil Paşa tarafından Bosna'ya cedid nizamı verildiği tarihte yeniden organize edildiği anlaşılan Novi Kalesi'nin kapudanlığı için yaşanan gedik kavgası, evrakta sahtecilik de dahil olmak üzere birçok *silah*ın kullanıldığı ve uzun yıllar süren mücadelelere iyi bir örnektir.[365] Bu tür mücadelelerin uzun sürmesinin sebebi, Babıâli'nin kapudanların azil ve tayinlerinde Bosna valilerinin arzlarına göre hareket etmesiydi. Eyalete yeni bir paşa gönderildiğinde eski defterler yeniden açılıyor ve şansı yaver giderse, bir önceki kavganın mağlubu bu defa kendi lehine Babıâli'ye hitaben bir arz yazdırmayı başarıyordu. Sonuç olarak bir kapudanın gücü ve ikbali, 18. yüzyılın başında Bosna'daki Osmanlı paşasının ve nihayet Babıâli'nin onayına muhtaçtı. Üstelik kapudanlar sadece gedikleri için değil, hâkim oldukları alanı bir diğerinin aleyhine genişletmek için ya da bir başkasının ihtirasından korumak için de kavga vermek zorundaydı. Örneğin Östervişçe Kapudanı Topal Osman'ın bir zaman önce Mustafa ve Seyfullah paşaların arzı üzerine beratını aldığı kapudanlığına tabi Çetin, İstorlik, İstazin, İstine, Todornovi, Varoş-ı Kebir, Törökmihalpekler[366] ve başka kale ve palankalar "*ba'zı ashâb-ı ağrâz sözü ile aher kapûdânlığa*" katılmak istenmiş, ancak Osman bu tertibi *murâfa'a* ile yani mahkemede davalısı ise yüzleşerek bozmuştu. Fakat rakibi Mustafa "*hilâf-ı inhâ müdâhaleden hâli*" olmayınca Östervişçe

364 Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden, 1997, s. 78.

365 Bu konuda ve kapudanlık gediği için yapılmış diğer mücadeleler hakkında bkz. *Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri: Habsburg Serhaddinin Sosyo-askerî Tarihi* başlıklı bölüm.

366 Bugün Peićigrad olarak bilinen kalenin ismi hakkında bkz. Moačanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s. 88.

kapudanı yeniden Babıâli'ye müracaat ederek kaydına şerh düşülmesini ve kendisine murâfa'a beratı verilmesini istemişti.[367]

Topal Osman ve rakibi Mustafa arasındaki güç mücadelesinin yeniden alevlenmesinin Bosna'da 1709 senesinde üst üste yaşanan vali değişiklikleri dönemine denk düşmesi basit bir tesadüf değildir. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere, 18. yüzyılın başında Babıâli, askeri, idari ve iktisadi alanların tamamını istediği kadar kontrol edemiyor olsa bile, yüzyılın sonundaki gibi yerel gücü ayanın/kapudanın eline kaptırmış değildi. Babıâli'nin tayin ettiği paşalar, Bosna'da cedid nizamı tesis ettikleri gibi, eyaletteki nizamı, bu arada çeşitli makamlar için tayin ve azilleri de ihmal etmeyerek, korumak için çalışıyordu.

Karlofça Anlaşması imzalandığında Bosna Eyaleti'nin valisi Köse Halil Paşa'ydı. Halil Paşa, maliye kalemlerinde yetişmiş, çeşitli önemli görevlerde bulunduktan sonra Ekim 1698'de, Daltaban Mustafa Paşa'nın yerine Bosna valisi olarak tayin edilmişti.[368] Paşa, Aralık 1702'ye kadar dört sene boyunca bu makamı işgal edecek, ele alınan dönem içinde Bosna'da en uzun süre görev yapan vali olacaktı. Halil Paşa, valiliği boyunca iki önemli görevin, Bosna'da imparatorluk sınırlarının tespiti[369] ve eyalete yeni askeri nizamının verilmesi işlerinin üstesinden başarıyla gelmişti.

Halil Paşa'dan sonra Bosna'ya on iki paşa daha tayin edildi.[370] Bosna'ya geldikten birkaç ay sonra İnebahtı'ya tayin edilen Doğramacı Mehmed Paşa, görevine başlamadan tekaüdlük maaşıyla Dimetoka'ya gönderilen Veli Paşa ve ancak birkaç ay valilik yaptıktan sonra vazifesi başında ölen Saffet Paşa kısa süreyle görev yapmıştı. Keza Ferhadpaşazade Mustafa Paşa da, valilikte bir yılını dolduramadan hayatını kaybetmişti. Sayılan bu isimlerin haricindeki Bosna paşaları ise bir ila iki sene süren valiliklerinden sonra yine Osmanlı serhaddindeki kalelerden birine gön-

367 BOA, D.BKL. 64/61.

368 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, cilt II, s. 587-588; Başagiç, *Bosna Hersek Tarihi*, s. 144.

369 Güner Doğan, "Osmanlı-Venedik Egemenliğinde Balkanlar ve Dalmaçya Kıyıları: Savaş, Diplomasi ve Sınır (1691-1721)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016, s. 170-171.

370 Ayrıntılar için bkz. EK 1: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Paşaları*. Başagiç 1699-1715 seneleri arasında Bosna'da toplam on beş paşanın bulunduğunu yazar ki burada Osmanlı arşiv vesikalarından ya da vekayinamelerinden hareketle hazırlanan listeden farklı isimler ve tarihler bulunur. Krş. Başagiç, *Bosna Hersek Tarihi*, s. 271-272.

derilmişti ki zaten birçoğunun Bosna'ya gelmeden önceki görevleri yine serhad muhafızlığıydı.

Babıâli'nin nazarında "*Bosna eyâleti kâffe-i umûrunda ziyâde ihtimâma muhtâc memlekettir.*"[371] Osmanlı sarayı ve merkezi bürokrasisi özellikle reayanın ve fakirlerin korunmasını arzu ediyordu. 1683-1699 Harbi Bosna'da sınır bölgesine büyük bir yıkım getirmişken Prens Eugen'in 1697'deki seferi eyaletin iç bölgelerinin de bu yıkımdan payına düşeni almasına sebep olmuştu.[372] Osmanlıların elinden çıkan topraklardaki Müslüman nüfus Bosna'da Bihke ve Tuzla bölgelerine doğru göç etmişti.[373] Buna rağmen Rus sefiri Tolstoy, Osmanlı başkentinde topladığı istihbarata dayanarak, Bosna'da nüfus kaybı sebebiyle büyük toprak parçalarının boş kaldığını, halkın fakirleştiğini, Bosna vadilerine yerleşen Arnavutların ise vergi verecek durumda olmadığını yazmıştı.[374] Daha önce bahsedildiği gibi Babıâli, perişan haldeki Bosna reayasını ekonomik olarak desteklemek için bir süre vergi affı uygulamıştı. Nihayet Eylül 1702'de Bosna valisine gönderilen bir hükümde, harp günlerinde düzen bozulduğu halde artık hem Bosna hazinesine, hem de kale ve neferlerine nizam verildiği yazılmış ve bundan sonra reayadan şeriata aykırı olarak bir nesne istenmemesi emredilmişti.[375] Babıâli'nin bu hükmünün –ve benzerlerinin– Bosna paşalarınca ya da diğer valiler tarafından düstur edinildiği söylenemez. Nitekim Elçi İbrahim Paşa'ya gönderilen bir hüküm, paşanın zahire bahanesiyle reayadan hukuksuz ve kanunsuz vergi topladığını ve bu işlere bir son vermesini açıkça emreder.[376]

Banaluka Kapudanı Mustafa'nın, Bosna valiliğine atanabilmek için Babıâli'ye bir temessük göndermeye cesaret edebilmesi de tam olarak Osmanlı paşalarının hukuksuz işlerinin bir sonucuydu. Mustafa'ya göre Bosna'da işler yolunda gitmiyordu; kalelerin çoğu kötü durumdaydı, acilen

371 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 19/72.
372 Harp senelerinde Bosna'daki yıkım için genel olarak bkz. Halil İnalcık, "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I," *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/9, 1942, s. 178-187; aynı yazar, "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna II," *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/11, 1943, s. 372-384.
373 Pelidija, *Influence of the Peace*, s. 125.
374 Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında*, s. 46.
375 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 125/400.
376 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 368/1674.

tamir edilmesi gerekiyordu. Ulufesini sair Osmanlı neferinden farklı olarak gayr-i ez seb'in yani 238 gün hesabı üzerinden alan Bosna yerli askeri, Bosna paşasına ve defterdarına birer resm/vergi ödüyordu. Paşaların zahire bahası ya da başka gerekçelerle reayadan para toplamaları yetmiyormuş gibi, cizyedarlar da fazla akçe talep ediyordu; durum o kadar kötüydü ki harp yıllarında kaçan reaya, kadim yurtlarına dönmeye cesaret edemiyor, Bosna toprakları boş kalıyordu. Ne var ki paşalar şayet bir başlarına Bosna'ya gelmedilerse *"bu makûle teklîfleri almadıkları hâlde kapusu halkı ile bir vechile geçinmeğe imkân*[ları] *dahi yokdur."* Mustafa kendi tayin edildiği takdirde cizyeyi hukukuna uygun olarak toplayacağını, kanunsuz vergi tahsil etmeyeceğini, böylece firar eden reayanın yerlerine döneceğini, neferlere merhamet göstereceğini Babıâli'ye taahhüt ediyordu. Mustafa'nın vaatleri bunlardan ibaret değildi. Banaluka kapudanı temessüküne eklediği hesaba göre, kendisine verilecek caize ve eyalet bütçesinden yapılacak tasarrufla elde edilen 39 kese akçeyi de Banaluka Kalesi'nin ferman edilen tamiri dahil Bosna'daki diğer kale ve palankaların güçlendirilmesine ayıracaktı.[377]

Mustafa, bir süre sonra Bosna paşası olarak tayin edildiyse[378] de vaatlerini gerçekleştirecek kadar uzun süre işbaşında kalamadan öldü. Mustafa'yı Bosna valiliğine kadar yükselten birikimi sadece Bosna serhaddinde kapudanlık yapmasından ileri gelmiyordu. Banaluka Kapudanı Mustafa'nın soyu Bosna'nın ilk valisi olan Sokullu Ferhad Paşa'ya kadar uzanıyordu. Ferhadpaşazade Mustafa Paşa, *"Bosna ocakzâdelerinden"* idi.[379] Dolayısıyla Babıâli'nin Bosna'ya tayin ettiği Mustafa, Osmanlı siyasetini iyi okuyan zeki bir kapudandan daha fazlasıydı; İstanbul'da ve Osmanlı sarayında tanınan bir aileye mensup olması da bu tayini mümkün kılan nedenler arasındadır. Mustafa Paşa, bu dönemde Bosna'nın yegâne ocakzade valisi değildi. Selefleri arasında yer alan Seyfullah Paşa da Bosna ocakzadelerindendi.[380]

377 BOA, MAD.d. 692, s. 42-43.

378 Habsburg serhad ricali Banaluka kapudanının Bosna valiliğine tayin edildiğini bildirmekle birlikte, Mustafa Paşa'nın ismini sehven Ali olarak yazmıştır. Bkz. OeStA, KA, Alte Feldaken Kr. 267: Unruhen in Ungarn 1708, 1708/7/6 (27 Temmuz 1708).

379 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 595/2635. Mustafa Paşa'ya dair tesadüf ettiğim en erken tarihli belge Temmuz 1698 tarihli Bosna kaleleri yoklama defteridir; Mustafa, bu defterde Banaluka Kalesi'nde azebân-ı evvel cemaatinde *Mustafa Ferhadpaşazâde kapûdân* ismiyle kayıtlıdır. Bkz. BOA, D.BKL.d. 32271, s. 10.

380 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 706; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, cilt V, s. 1500.

Seyfullah Paşa kapudan mıydı bilinmiyor fakat Bosna'da bazı ocakzadeler, mesela Atlubeyzade Mehmedpaşaoğlu Mehmed kapudanlık için mücadele etmişti.[381] Anlaşılan Bosna'da güç sahibi ailelerin bu gücü koruyabilmeleri ya da perçinleştirebilmeleri için sahip olmak istedikleri makamlardan biri kapudanlıktı. Ancak tarih, daha önce de söylendiği gibi, Mustafa'dan başkasının paşa olmak için girişimde bulunmasına henüz hazır değildi; kapudanlık kavgası veren ocakzadeler dahi imparatorluğun taşrasında hâlâ güç sahibi olan Babıâli'nin kendileri lehine karar vermesine muhtaçtı.

Babıâli'nin ve Bosna paşasının eyaletteki önceliği elbette Habsburglara karşı güçlü bir savunma sistemi kurmaktı. Bosna, Temeşvar'dan kısmen, Belgrad'dan ise bütünüyle farklı olarak, Osmanlı hâkimiyeti boyunca bir serhad vilayeti olarak kalmıştı. Bu nedenle eyalette önemli sayıda asker bulunuyordu. Timarlı müstahfızdan ulufeli serhad neferine dönüşümün hızlandığı 17. yüzyılın başında, 1616 tarihli bir deftere göre Bosna'da müstahfiz, azeb, faris, topçu ve martolos sınıflarından müretteb 10.107 nefer mevcuttu.[382] Bu sayı sonraki yıllarda artacaktır. Eyalete ait 1635-1636 tarihli bir bütçeden anlaşıldığı kadarıyla Bosna'daki ulufeli nefer sayısı 11.473 idi.[383]

On yıl sonra, 1645-1646'da Bosna'daki Osmanlı garnizonlarının asker sayısı 14 bini geçmişti. 17. yüzyılın ortasında Bosna'nın askeri durumuna dair en geniş malumatı veren bu defterdeki sayılar incelendiğinde Osmanlı askerinin eyalet içindeki dağılımı hakkında da fikir sahibi olunur. Eyaletteki ulufeli neferin önemli bir kısmı, neredeyse üçte biri, Bosna livasındaydı. Buradaki Gradişka ve Kostaniçe gibi Sava Nehri kıyısında bulunan iki kaledeki garnizonların asker sayıları bine yakındı. Bihke Kalesi'nde 825; Hersek livasındaki Nove'de 947, Sedd-i İslamda 721 nefer vardı. Ayrıca Zaçesna Sancağı'nda 1.173, Kırka Sancağı'nda 1.891 ve Pojega Sancağı'nda 1.349 nefer bulunuyordu.[384] İsmi geçen bu yerlerden Bihke ve Gradişka haricindekiler

381 BOA, D.BKL. 63/98.

382 Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 268. 17. yüzyılda Bosna Eyaleti'ndeki sipahi sayısı ise 8.000 olarak verilir. Bkz. Şahin, *Timâr Sistemi Hakkında*, s. 912. Yüzyılın sonunda Marsigli bu sayının ancak 772 olduğunu söyler. Bkz. Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 133.

383 Said Öztürk, "1042-1045 (1632-1635) Yılları'na Ait Bosna Eyaleti Bütçesi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1999, s. 336.

384 BOA, D.BKL.d. 32182.

1683-1699 Harbinde Osmanlıların elinden çıkacaktır; fakat eyaletin coğrafyası küçüldüğü[385] halde, eyaletteki asker sayısı artmaya devam edecektir.

Bosna'daki asker sayısında artış harp senelerinde vuku buldu. Habsburg ilerleyişine karşı enerjik biçimde karşı koyan ve önemli kaleleri yeniden ele geçiren Daltaban Mustafa Paşa'nın 4 Temmuz 1698'de tamamladığı yoklamaya göre eyaletteki mevcut asker sayısı 15.058 idi.[386] Bütün bu bilgilerden hareketle söylenebilir ki, Bosna'da Osmanlı askerinin sayısı 17. yüzyıl boyunca 10 binden 15 bine kadar çıkmış, yaklaşık yüzde 50 oranında bir artış yaşanmıştı. Karlofça Anlaşmasıyla birlikte eyaletin kaybettiği topraklar da göz önüne alındığında, 1699 tarihi itibariyle Bosna Eyaleti, öncesinde olmadığı kadar asker yoğun bir coğrafya haline gelmişti.

Karlofça Anlaşmasını takiben Bosna'daki Osmanlı ordusu sonraki senelerde Halil Paşa nizamı olarak anılacak yeni bir düzene sokuldu. Karlofça Anlaşması şartlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılan, fakat bir süre daha Habsburg işgali altında kalan Sokov, Yasenofça, Dubiçe, Doboy ve Brot 1700 senesi yaz aylarında teslim edildikten[387] sonra söz konusu kale, palanka ve kuleleri korumak için yeni nefer tahrir edildi; ayrıca Venedik tarafından tahliye edilen kalelere de nefer yazıldı.[388] Babıâli, Habsburg ve Venedik hudutlarının kesinleşmesinde Osmanlı tezlerini karşı tarafa kabul ettirebilen Halil Paşa'yı valilikte ibka ederken aynı zamanda eyaletteki askerlerin de eksiksiz biçimde yoklanmasını ve namevcutların tashihini istemişti.[389] Halil Paşa kısa süre içinde Bosna'daki yerli kulu askerlerin yoklamasını tamamlayarak esami defterini İstanbul'a gönderdi; Bosna'nın beş sancağına dağılmış kale ve palankalardaki yerli kulu neferleri 16.227 olarak sayılmıştı.[390] Babıâli'nin sonraki senelerde Bosna Eyaleti'nin askeri organizasyonu için esas alacağı nizam da böylelikle ortaya çıkmış oluyordu.

385 Bosna Eyaleti'nin livaları hakkında bkz. Birken, *Die Provinzen*, s. 43-47. Orhan Kılıç, Karlofça Anlaşmasından sonra Bosna'nın sancakları olarak şunları sayar: Paşa Sancağı (Bosna), Hersek, İzvornik, Kırka, Kilis, Zaçesna ve Bihke. Bkz. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında*, s. 47. Bununla birlikte defterlerde Kırka ve Zaçesna sancaklarına rastlanmamaktadır.

386 Deftere göre bunlardan başka 608 nefer namevcut görünür. BOA, D.BKL.d. 32271, s. 70.

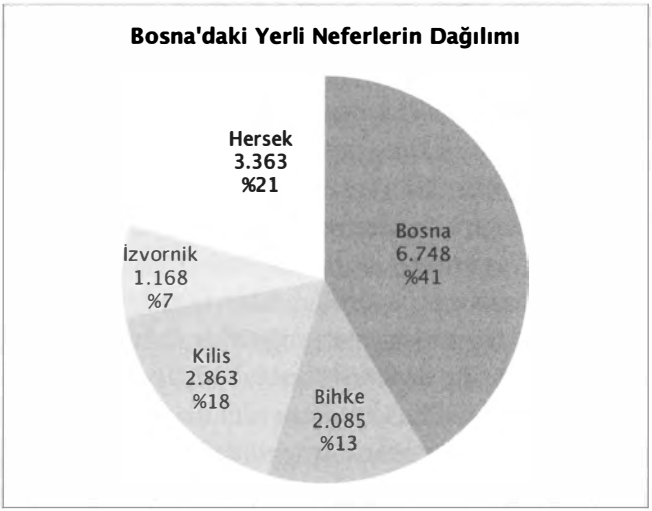
387 Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s. 93.

388 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 411/1410.

389 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251.

390 BOA, KK.d. 4896, s. 75.

Tablo 18. Bosna Eyaleti'ndeki yerli neferlerin sancaklara göre dağılımı (Ekim 1701)

Sonraki valiler döneminde bu nizama tam anlamıyla riayet edildiği söylenemez. Nitekim İbrahim ve Osman paşalar zamanında da yeni asker yazılacak, Bosna'daki Osmanlı yerli neferlerinin mevcudu 20 bine yaklaşacaktı.[391] Bosna'daki yerli kulu mevcudunun bu derece artmış olmasından Osmanlı askeri bürokrasisinin işleyişi sebebiyle Babıâli'nin habersiz olması mümkün değildir. Nitekim Halil Paşa zamanında olduğu gibi, ondan sonraki dönemde de Bosna paşaları yahut kapudanlar veya ağalar, hatta ahali dahi nefer yazılması için Babıâli'ye müracaat edebiliyordu. Kimi zaman niçin nefer yazılması gerektiği, basit bir cümleyle *lüzumlu/lazımlı mahal* olduğuna işaret edilerek ifade ediliyordu. Bazen bu lüzum daha açık biçimde yazılabilirdi; örneğin karşısında bulunan Kostaniçe Kalesi Habsburg ordusunun kışlağı olması sebebiyle Bosna'da Sokov Kulesi'nin mevcut 121 neferden daha fazla askerle korunması kararlaştırılmıştı.[392]

Sadece Habsburg tehlikesine karşı değil, yolların ve geçitlerin güvenliğinin sağlanması, eşkıyalığa karşı önlem alınması ya da iktisadi

391 BOA, D.BKL. 63/87.
392 BOA, C.AS. 423/17533; 867/37172; İE.AS. 56/5024.

kaynakların korunması gibi sebeplerle de asker yazılıyordu. Örneğin Novi Kalesi yakınlarında bulunan Docarine Boğazı'ndan gelip geçenler eşkıyalarla karşılaştıklarında çoğu zaman malını, bazen de canını kaybediyordu. Novi Kalesi'nin ağalarının arzıyla bu geçidi korumak için müceddeden martolos cemaati yazılmıştı.[393] Bundan önceki senelerde Novi Kalesi'ne, bu bölgeye yerleşen reayanın istimaleti için zimmî nüfus arasından martolos yazılmasının[394] da gösterdiği üzere, reayayı ve tüccarı korumak asker yazmayı icap ettirebiliyordu. Keza Karadağ'da bir türlü kontrol altına alınamayan isyanın Hersek köylerini ve kasabalarını tehdit etmeye başlamasıyla sınıra yakın yerlerdeki kalelerde de yeni nefer istihdam edilecekti.[395] Bir başka örnek ise şöyledir: Östervişçe Kapudanı Topal Osman'ın arızıyla Una Nehri yakınlarındaki İstazin Kalesi'ne, bölgedeki Lika eşkıyası sebebiyle *"ceng ü cidâl eksik olmayub re'âyâ ve berâyâ zirâ'atinden hâli kalmağla"* yeniden nefer yazmak gerekmişti.[396] Babıâli, reayayı ve ziraati olduğu kadar, tüccarı ve ticareti, yolu ve yolcuları korumak için de nefer yazıyordu.[397] Üstelik ekonomik faaliyetlerin gözetildiği vakalar bunlarla sınırlı da değildi. Bosna'da Kamengrad Kazası'na tabi Boşavik Köyü'nde bulunan bakır madeninin muhafazası için 60 piyade ve 40 süvari yazılacaktı.[398]

Babıâli'nin imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Bosna'da da yeni nefer istihdamı söz konusu olduğunda en fazla dikkat ettiği mesele masrafların nasıl karşılanacağı idi. Daha önceden müstahfız timarlarına sahip neferlerin timarları yeniden şenlenince bunlara tahsis edilen ulufe kesiliyor ve tasarruf edilen parayla yeni nefer yazılabiliyordu.[399] Böylelikle eyalette az sayıda dahi olsa müstahfız timarına tasarruf eden asker kalmıştı ve Babıâli bunlar için 1702'de genel bir yoklama yapılmasını emretmişti.[400]

393 BOA, D.BKL. 54/63.
394 BOA, D.BKL. 45/31; İE.AS. 53/4830; 66/5938. Söz konusu zimmî martoloslardan boşalan gedikler için daha sonra Müslüman nüfus arasından asker yazılacaktır. BOA, D.BKL. 74/6; 74/7; 74/8.
395 BOA, D.BKL. 49/98.
396 BOA, D.BKL. 63/52.
397 Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 33/14; 33/15; 33/18; 33/19; 49/98.
398 BOA, İE.MDN. 3/178.
399 Örneğin Kilis Sancağı'nda Glamuç (Belgradcık) Kalesi'ndeki müstahfızlara tekrar kadim timarları tevcih edilince kesilen ulufeleriyle 20 nefer yazılmıştı. Bkz. BOA, C.AS. 838/35731.
400 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 405/1455; 406/1458. Bosna'daki timarlı müstahfızlara dair bazı örnekler için bkz. s. 76-77.

Ancak bütün imparatorlukta olduğu gibi Bosna'da da askeri harcamalar için benimsenen usul ocaklık tayin edilmesiydi.

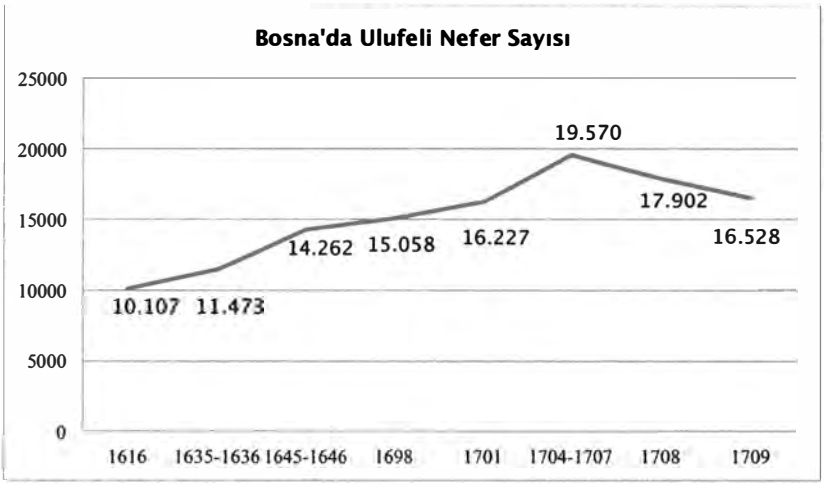
Babıâli'nin temel prensibi Hazine-i amire giderlerinin önemli bir kısmını oluşturan askeri harcamaların daha fazla artmasını engellemekti. Bu sebeple çoğu zaman yeni neferlere, lüzumu görülmediği için ref edilen yani dağıtılan cemaatlerdeki askerlerin mevâcibi tayin ediliyordu. Örneğin Yasenofça Kalesi'ne müceddeden yazılan neferlerin ulufesinin, daha önce esamisi defterden terkin edilen yani ismi defterden çıkarılan Hersek Sancağı'ndaki bazı kule neferlerinin mevâcibinden karşılanmasına dair ferman çıkarılmıştı.[401] Keza Karadağlı asiler tarafından tehdit edilen Onogoşte Kalesi[402] için yazılan neferlerin ücretleri de Mostar Kalesi'nde dağıtılan cemaatlerin mevâcibinden tahsis edilmişti.[403]

Fakat bütün bu önlemlere rağmen yukarıda değinildiği üzere İbrahim Paşa ve Osman Paşa'nın valilikleri döneminde Halil Paşa nizamından fazla olarak 3.354 nefer yazılmıştı. Bu askerlerin Osmanlı hazinesine maliyeti senede 11 milyon akçenin üzerindeydi; ne var ki defterde kayıtlı 19.570 neferden 1.460'ı namevcuttu. Üstelik eyaletteki askerin yoklamasını yapan Mustafa Ağa'nın ilamına göre Brot, Derbend, Dubiçe ve Yayçe'nin de aralarında bulunduğu birçok kale, palanka, kule ve şaranpoya gereğinden fazla nefer yazılmıştı. Bunların *"bir vechile lüzûmları olmamağla cemâ'atleri ile neferât ve yevmiyyeleri ref"* edilmeliydi. Ayrıca yine bu dönemde reis, kulaguz, kâtip ya da paspan sıfatıyla yazılan veya yevmiyelerine zam yapılan kimseler ise ancak diğer askerler gibi ücretlerinde indirim yapıldığı takdirde görevlerine devam edebilirdi. Diğer taraftan Krupa ve İmoçka kalelerindeki neferatın mevâcibine de zam yapılarak, diğer Bosna kalelerindeki askerlerin mevâcibine eşitlenmeliydi; Banaluka, Bihke ve Mostar kaleleri de dahil olmak üzere birkaç kale ve palankaya ise müceddeden toplam 787 nefer yazılması icap ediyordu. Mustafa Ağa'nın ilamına göre hareket edilirse eyaletin asker mevcudu 1.590 kişi azaltılacak ve böylelikle 4 milyon akçeden fazla para hazinede kalacaktı.[404] Babıâli bu plana göre

401 BOA, D.BKL. 44/110.
402 Bugün Karadağ Cumhuriyeti sınırları içinde Nikšić şehrindedir.
403 BOA, D.BKL. 49/98.
404BOA, D.BKL.d. 32294, s. 10-11.

Bosna'daki ordunun mevcudunu 18 bine düşürdü. Takip eden sene içinde eyaletin valisi Ferhadpaşazade Mustafa'nın da tedbirleriyle Bosna kale ve palankalarındaki ulufeli asker sayısı 16.528'e kadar indirilecek ve Halil Paşa nizamına yaklaşacaktı.[405]

Tablo 19. Bosna Eyaleti'ndeki asker sayısının değişimi (1616-1709)

Ferhadpaşazade Mustafa'nın ölümünden hemen sonra neredeyse bütün Bosna kale ve palankalarından kapudanlar, dizdarlar, ağalar, hatta ahali Babıâli'ye lağvedilen ya da mevcudu azaltılan cemaatlerin eski hallerine getirilmesini rica eden arzlar gönderdi. Bu arzlardaki ortak dile göre neferler yoklamada mevcuttu, azledilmeleri için bir gerek bulunmuyordu ve kale yahut palankalar da muhafazası lazım mahallerdi.[406] Harp senelerindeki fedakârlıklarından bahseden askerler ise, ulufelerinden başka bir gelirleri olmadığını da arzlarına ekliyor ve hallerine merhamet edilmesini istiyordu.[407] Babıâli'nin ulufeli nefer kadrolarının şişmemesi için aldığı

405 BOA, D.BKL. 63/87. Defterde Halil Paşa nizamına göre Bosna'daki asker sayısı, Halil Paşa'nın hazırlattığı esami defterinden farklı şekilde 16.216 olarak verilir. Ferhadpaşazade Mustafa Paşa'nın nizamı için ayrıca bkz. BOA, D.BKL. 63/98.
406 Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 64/17; 64/19; 64/21; 64/24; 64/52; 66/24.
407 BOA, D.BKL. 64/40.

tedbirlere sadece ağalar ve askerler değil, bazen bölgedeki ahali de itiraz edebiliyordu. Gradişka ve sair Bosna serhaddi ahalisi, Despot Brodu'nun karşısındaki bu kalenin askerinin azaltılmaması için ricacı olmuş ve Bosna valisi ve Saraybosna kadısını da araya sokarak İstanbul'un bu kararını tekrar gözden geçirmesini istemişti.[408] Hududa yakın kale ve palankaların kapudanları ise karşıdaki düşmanın çokluğunu öne sürüyordu. Örneğin Sokov Kulesi'nin askerleri Mustafa Paşa nizamı ile azaltıldığında, faris ve müstahfız cemaatlerinin ağaları *"kalan neferât kalîl olub karşumuzda düşmanımız çok olmağla bir vechile gece ve gündüz muhâfazaya iktidârımız olmamağla"* diyerek Babıâli'nin asker sayısını artırmasını temin edebilmişti.[409] Ne var ki, Babıâli askeri açıdan gerekli olduğuna inanmadığı durumlarda defterden ismi silinen neferlerin yeniden ulufe almasına kolaylıkla rıza göstermiyor, Osmanlı padişahının merhameti ise çoğu zaman 1/10 oranında tecelli ediyordu. Babıâli'nin çok sayıda nefer yazılmasına izin verdiği durumlarda ise bu yeni neferatın mevâciblerinin, daha önce esamisi defterden silinenlerin mevâciblerinden ödenmesi ferman ediliyordu. Askeri harcamaların sabit kalması, daha önce de vurgulandığı gibi, Babıâli'nin temel prensibiydi.

Babıâli, Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Bosna'daki yerli kulu askerlerin ocaklıklarına da düzen vermek için harekete geçmişti. Nitekim eyaletteki askerin eksiksiz biçimde yoklanmasını emrettiği Halil Paşa'dan, aynı zamanda Bosna hazinesinin gelirlerini de tespit edip defterini İstanbul'a yollaması istenmişti.[410] Bu tarihe kadar eyaletteki yerli kulu askerlere ocaklık tayin edildiği halde, hâlâ mevâcibini havale usulüyle alanlar bulunuyordu. Örneğin Bihke veya Kluc gibi kalelerin ve bazı palankaların birkaç cemaatindeki neferlere mevâcibleri Trablusşam mukataasından havale edilerek ödenmişti.[411] Ancak bütün imparatorlukta söz konusu olduğu gibi, Bosna neferatı da havale ile gönderilen ulufelerinden çok azının ellerine geçtiğinden şikâyetçiydi. Mevâcibleri

408 BOA, D.BKL. 72/2; 72/3. Aynı şekilde Östervişçe kapudanlığına tabi bazı kalelerin neferatının da yeniden deftere yazılması hakkında bkz. BOA, D.BKL. 72/5.
409 BOA, D.BKL. 71/40.
410 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251.
411 BOA, İE.AS. 31/2752.

için ocaklık tayin edilmesi halinde, gerekirse bir kısmından hazine lehine feragat edebileceklerini dahi ifade eder olmuşlardı.[412] Fakat Babıâli, Bosna yerli kullarının ocaklıklarına tam manasıyla bir düzen vermek için Halil Paşa'nın teftişinin sonucunu bekleyecekti.

Halil Paşa'nın hazırladığı deftere göre Bosna Eyaleti'nin gelirlerinin toplamı 16 milyon akçenin biraz üzerindeydi; bu meblağın önemli bir kısmı barış sonrasında cizye gelirlerindeki artıştan kaynaklanırken, bir kısmını da emaneten idare edilen iskele gelirleri oluşturuyordu. Eyaletteki neferatın bir senelik mevâcibi ise 40 milyon akçeyi geçiyordu. Bosna Eyaleti'nin mukataa gelirleri ile cizye gelirlerinden başka Üsküp hazinesinden[413] de ocaklık tayin edilmişti. "*Gayr-i ez seb'în bir seneleri 238 gün hesâbında senevî mevâcibleri çürük hesâbı üzere*" yapıldığında dahi Bosna kalelerindeki muhafız askerlerin mevâcibinin yaklaşık yarısı için ocaklık bulunamamıştı.[414]

Babıâli, söz konusu eksiği barış ilan edildikten sonra kadim yurtlarına yerleşen zimmî reayadan tahsil edilecek cizyeden karşılamayı kararlaştırmıştı. Buna karşılık Üsküp, Dupniçe ve Dukakin cizyeleri Bosna yerli kullarının ocaklık beratından çıkarılacaktı. Mevcut açığı kapatmak için Halil Paşa'nın Bosna'daki iskele ve gümrük gelirlerini artırmış olmasından da istifade edildi. Diğer taraftan Bosna askerlerine ocaklık olarak tayin edilen en büyük kalemlerden birini Üsküp nezareti malı oluşturacaktı. Kısa bir süre önce Bosna Eyaleti'nin gelirleri eyaletteki yerli kulu neferatın mevâcibini karşılayamaz haldeyken, Babıâli'nin yaptığı hesaba göre şimdi Bosna hazinesine 840 binden fazla akçe kalmalıydı.[415]

Bosna neferatının mevâcibine ocaklık tayin edilmesi meselesinde Babıâli'nin maliye bürokratlarının asıl başarısı Üsküp nezaretinin gelirlerini tespit ederken gösterdikleri sihirbazlıktan ileri geliyordu. Üsküp nezaretinin gelirleri kadimde 6 milyon akçe civarındayken harp senelerinde reayanın dağılması sebebiyle ancak 1,6 milyon akçeye malikâne usulü ile satılmıştı. Osmanlı maliyesinin memurları, savaşın sona ermesinden

412 BOA, D.BKL.d. 32278.
413 Bosna neferatı ocaklıklarını gösteren bir başka belgeye göre Üsküp hazinesi olarak başlık atılan kalem, Üsküp cizyesinden başka Dupniçe ve Dukakin cizyelerini de kapsıyordu. Bkz. BOA, HAT 1654/53/3.
414 BOA, HAT 1654/53/4.
415 BOA, HAT 1654/53/3.

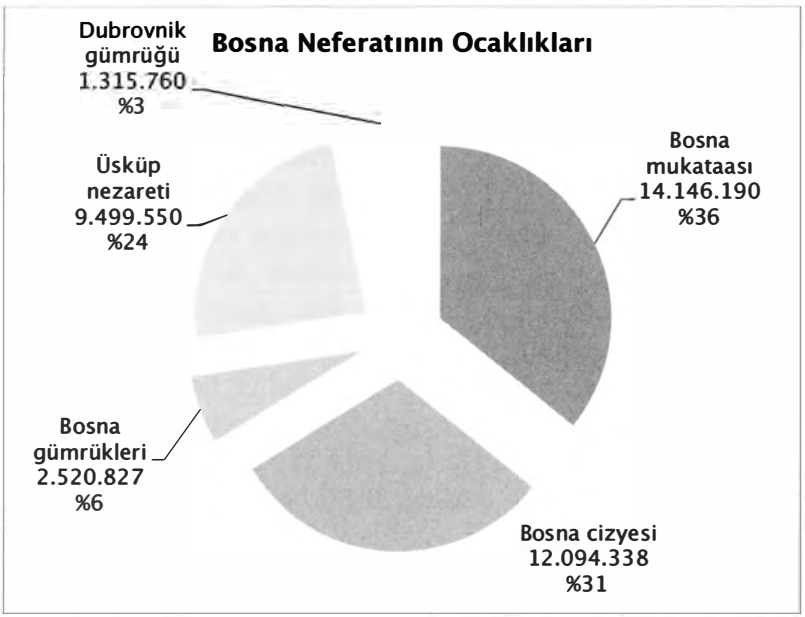
birkaç sene sonra, Üsküp'teki gelirlerin Büyük Harpten önceki seviyeye geldiğine inanıyordu. Zaten malikâne şartlarına göre bir mukataanın öncekinden daha düşük bir bedel karşılığında verilmesi mümkün değildi; önceki uygulama sebebiyle Hazine-i amire zarara uğratılmıştı. Oysa Temmuz 1700'de iki parçaya ayrılarak malikâne olarak gelirleri satılan Üsküp nezareti, *"kat'a bir mukâta'ası ifrâz olunmayub bi'l-cümle mukâta'ât ve rüsûmât-ı sâ'iresi her ne ise yine kemâ-fi'l-evvel bir mukâta'a olmak üzere zabt olunub taraf-ı âherden ferd-i vâhid karışmamak şartiyle eyâlet-i Bosna'da vâki' ba'zı münâsib olan kılâ' neferâtına mâl-ı kâdîmi ile ocaklık ta'yîn ve neferât tarafından zabt olunmak fermân buyurulur ise cânib-i mîrîye nef'-i küllî hâsıl olacağı mukarrer"* idi.[416]

Yukarıda alıntılanan satırlar, Temeşvar ve Belgrad neferlerine ocaklık tayin edilmesi bahislerinde gösterildiği üzere Babıâli'nin alışılageldik uygulamalarına işaret eder. Nitekim Osmanlı yerli askerleri, mevâcibleri için ocaklık tayin edilmesi halinde, ocaklıklarının bir mültezimin değil, bizzat kendilerinin tasarrufunda olmasını istiyordu. Zira mültezimler çoğu zaman ödemeleri zamanında yapamıyor, kimi zaman da askerin hakkı olan ulufesini nakit olarak değil de ayni olarak vermeyi teklif ediyordu.[417] Daha önce Temeşvar neferlerinin, Vidin aklamının gelirlerinin ağaları tarafından idare edilmesi halinde, kendi aleyhlerine olan –fakat zamanla lehlerine çevirecekleri– şartları kabul etmekte zorlanmadıklarına değinilmişti. Bosna yerlilerinin de Üsküp nezaretinin malını kabul etmemesi için bir engel görünmüyordu. Nitekim meseleyi veziriazama arzeden Defterdar Muhsinzade Hacı Mehmed Efendi'ye göre Seyfullah Paşa, eyaletteki kale ve palankalardan henüz ocaklık tayin edilmemiş cemaatlerin ağalarını toplayarak *"söyleşüb ve kabûllerinde hüccet itdirüb ve ağalarından dahi memhûr temessük alub"* arz ettiğinde ocaklıkları tayin edilebilirdi. Buraya kadar her şey normal görünür; Üsküp nezaretinin geliri –reayanın harp öncesindeki refah seviyesine ulaştığını kabul edersek– 5.999.400 akçe olarak Bosna neferlerine ocaklık tayin edilecektir.[418] Ancak aslında başka bir hesap söz konusudur.

416 BOA, HAT 1654/53/1.
417 Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 126.
418 BOA, HAT 1654/53/1.

İki sene önce malikâne olarak satıldığında 2 milyon akçe bile etmezken Bosna neferatına 6 milyon akçe geliri vardır diye verilen Üsküp nezareti malı *"her yüz doksanar akçesi bir guruş hesâbından 94 yük*[419] *99.050 akçe"* olarak, yani neredeyse 10 milyon akçe olarak hesaplanmıştı.[420] Babıâli'nin maliye bürokratlarının Hazine-i amire lehine yaptıkları bu hesap sihri, zaten bir senede sadece 238 gün yevmiye alan Bosna neferleri için ayrıca bir külfetti. Ancak bu şartlarda bile kabul edildiğine göre, neferlerin tasarruf ettiği ocaklıklar, İstanbul'dan gönderilecek havaleye ya da iltizamdan alınacak ocaklığa tercih ediliyordu.

Tablo 20. Bosna yerli kulu neferatının ocaklıkları[421]

419 Bir yük 100.000 akçedir.
420 BOA, HAT 1654/53/3.
421 BOA, A.DVN. 283/91. Anonim Osmanlı Tarihi müellifinin Bosna ocaklıklarına dair verdiği sayıların bazılarında küsuratta farklılıklar görülür. Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 210.

Tablo 20'de görüleceği üzere Bosna'daki 16.312 neferin 238 gün üzerinden hesaplanan senelik mevâciblerinin yüzde 73'ü Bosna Eyaleti'nin gelirlerinden karşılanıyordu. Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinin garnizonun masraflarının sadece yüzde 59'unu karşıladığı, Belgrad Kalesi ve tabi kalelerdeki askerlerin ocaklılarına tayin edilen mukataalardan ancak yüzde 52'sini Belgrad cizyesi ve gümrüğü gelirlerinin oluşturduğu düşünüldüğünde bu oran oldukça anlamlıdır.[422] Bu sayılar, Bosna serhaddini koruyan Bosnalı askerlerin mevâcibinin Bosna'dan ödendiğini söylemek için yeterli midir, değil midir sorusu tartışmaya açıktır. Ancak bir şeye işaret etmek gerekir: Bosna neferinin ulufesi gayr-i ez seb'în yani 238 gün üzerinden değil de normal biçimde 354 gün üzerinden hesap edilerek ödenmiş olsaydı, 20 milyon akçe daha bulmak gerekecek, Babıâli başka kaynaklarını da Bosna yerli kullarının mevâcibi için tahsis etmek zorunda kalacaktı.

Nitekim daha önce bahsedildiği üzere Bosna'da Halil Paşa nizamının öngördüğü sayıdan daha fazla asker yazıldığında, Babıâli, neferatın mevâcibinin ödenebilmesi için başka kaynaklar tahsis etti. Bosna'daki Osmanlı istihkâmlarında kayıtlı nefer sayısı 18.761'e ulaştığında bunların senelik mevâcibleri 50 milyon akçenin üzerine çıkmıştı. Yukarıda sayılanlar haricinde Vulçıtrın ve Samakov cizyesi, Stari Eflâk mukataası ve bazı yerlerin Kıpti cizyesi gibi kaynaklar, kimi bir guruş 200 akçe, kimisi bir guruş 210 akçe hesabı üzerinden Bosna neferlerine ocaklık olarak tahsis edilmişti.[423] Üzerinde tarih bulunmadığı halde, Bosna neferatı mevcudundan hareketle 1704-1707 senelerine ait olduğu anlaşılan defter, neferlere tahsis edilen ocaklıkların, çoğu zaman mevâcibin tamamının tek bir yerden karşılanacak şekilde değil, birçok farklı mukataadan bir araya getirilerek oluşturulduğunu gösterir. Örneğin Banaluka Kalesi'ndeki muhafız yerli kullarının yaklaşık 4 milyon akçe tutarındaki mevâciblerinin 2.400.000 akçeden biraz fazlası Bosna gayrimüslim cizyesi gelirlerinden, kalanı ise Eflâk rüsûmu, Brod Kazası'nın avârız-ı divaniye vergisi, Yayçe

422 Temeşvar neferatının ocaklıkları için bkz. Tablo 7: Temeşvar yerli kulu askerinin ocaklıkları (1702-1703); Belgrad ve havalisindeki kale ve palankalar neferatının ocaklıkları için bkz. Tablo 14: Belgrad Kalesi ve tâbi kalelerin ocaklıkları (1708).

423 BOA, MAD.d. 2387, s. 9.

adet-i ağnam vergisi ile Kobaş ve Banaluka'dan bazı başka mukataalardan tahsis edilmişti.[424]

Bu ocaklıklar zamanla yeniden düzenlenebilir, garnizonun artan ya da azalan mevcuduna göre ekleme ya da çıkarma yapılabilirdi. Nitekim Ferhadpaşazade Mustafa zamanında eyaletteki nefer sayısı yeniden Halil Paşa nizamına uygun hale getirildiğinde, birçok kale ve palankanın neferine mevâcibleri için tayin edilen ocaklıklar yeniden düzenlenmiş ve yeni beratları yazılmıştı.[425] Fakat Banaluka gibi stratejik önemi yüksek kaledeki asker sayısının aynı kalmasına özen gösteriliyor ve böyle durumlarda tayin edilen ocaklıklar değiştirilmiyordu. 1711-1712 tarihli bir deftere göre Banaluka garnizonunun ocaklıkları aynen korunmuştu.[426]

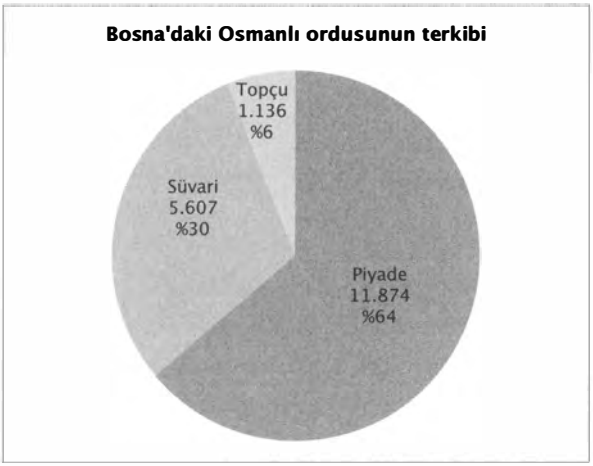
Bosna Eyaleti'ndeki asker mevcudunun önemli bir kısmı kale, palanka, kule veya şaranpolarda, toplam sayısı 104'ü bulan istihkâmlarda tutuluyordu. Bunların yarıya yakını Bosna Sancağı'nda (49), diğerleri ise Kilis (21), Hersek (18), İzvornik (9) ve Bihke (7) livalarında bulunuyordu; ancak çok azında dikkate değer sayıda asker mevcuttu. Bazı kalelerdeki nefer sayısı onlarla ifade edilebilecekken eyalette sadece Banaluka ve Bihke kalelerindeki muhafız sayısı binin üzerindeydi.

Tablo 21. Bosna Eyaleti'nde asker mevcudu 500'ün üzerindeki kale ve palankalar[427]

Kale	Sancak	Mevcut
Bihke	Bihke	1.563
Banaluka	Bosna	1.225
İhlevne	Kilis	838
Novi	Bosna	714
Cisr-i Kebir	Kilis	595
Şehr-i Brod	Bosna	552
Mostar	Hersek	535

424 BOA, MAD.d. 2387, s. 5.
425 BOA, C.AS. 81/3810.
426 BOA, MAD.d. 18746, s. 2.
427 BOA, MAD.d. 2387.

Tablo 22. Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkibi[428]

Bosna kalelerindeki garnizon mevcutları kadar eyaletteki Osmanlı ordusunun piyade, süvari ve topçu neferleri dağılımı da oldukça ilginçtir. Yukarıdaki tabloda dikkat çeken ilk husus, Bosna Eyaleti'nde bulunan Osmanlı ordusundaki süvari piyade oranıdır. Temeşvar ve Belgrad ile kıyaslandığında Bosna'daki süvari sayısının oranı belirgin biçimde fazladır; süvari yeri olarak tarif edilen Temeşvar'da süvari oranı yüzde 17, Belgrad'da daha düşük olarak sadece yüzde 7 idi.[429] Bosna'ya özel bu durumun sebebi, eyaletteki kale ve palankaların birçoğunda, yolları ve geçitleri korumak gibi iç güvenlik hizmetinde kullanılmak üzere nefer istihdam edilmesidir. Böylesi bir görev için askerin hızlı hareket edebilmesi gerekliydi.

Bosna'daki topçu sayısının azlığı da dikkat çeken bir başka olgudur. Yüzün üzerinde kale ve palankanın bulunduğu Bosna Eyaleti'nde topçu sınıfından askerlerin genel içindeki oranı yüzde 6 idi. Bosna'daki kale ve palankaların ancak 45'inde topçu birliği bulunduğu hesaba katıldığında eyaletteki istihkâmların önemli bir kısmının aslında iç güvenlik karakolları

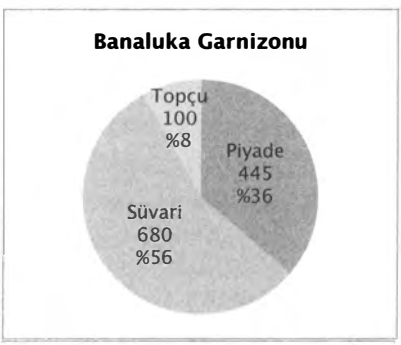
428 BOA, MAD.d. 2387 numaralı defterden hareketle hazırlanmıştır. Tablo hakkında yapılan yorumların tamamı aksine işaret edilmedikçe bu defterdeki bilgilere dayanmaktadır.
429 Temeşvar Kalesi garnizonu için bkz. Tablo 11: Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkibi (Ocak 1704); Belgrad Kalesi garnizonu için bkz. Tablo 16: Belgrad garnizonunun terkibi (1703-1704).

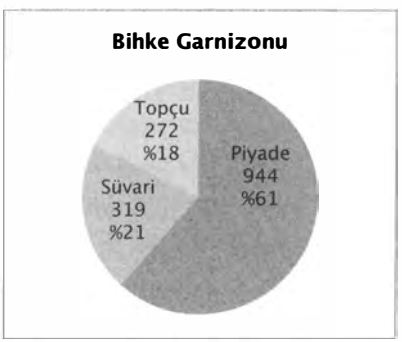
olarak kabul edilmesi gerekir. Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkibine bakıldığında bir başka dikkat çekici husus ise yardımcı birliklerin yok denecek kadar az olmasıdır. Mevcutları itibariyle Bosna'daki Osmanlı ordusu içinde önemli bir orana sahip olmayan cebeci ve paspan gibi yardımcı birlikler ile esasen gayr-i muharip bir unsur olan cami hizmetlileri yukarıdaki tabloya dahil edilmemiştir. Bu iki gruptaki nefer sayısının toplamı ancak 144 olup oranları yüzde 1'i dahi bulmuyordu.

Özellikle cebecilerin eksikliği dikkat çekicidir. Bütün Bosna kaleleri içinde sadece Yayçe Kalesi'nde, *cemâ'at-i müstahfizân-ı cebeciyân* unvanı ile bir grup nefer cebecilik yapıyordu.[430] Sayıları 15'ten ibaret olan mezkûr cebeci birliği de, Vrbas Nehri'nin kenarında hâkim bir tepede bulunan Yayçe Kalesi'nin konumu ve güçlü yapısı sebebiyle, gerektiğinde Bosna muhafızının yanında bulunan askere yahut kale neferatına verilmek üzere mühimmatın tutulacağı bir cephanelik inşa edilmesi sonrasında yazılmıştı.[431] Cebecilerin yokluğunda Bosna kalelerindeki mühimmatı muhtemelen müstahfız birliklerine mensup askerler koruyordu.[432]

Bosna'da Habsburg tehdidine karşı ana savunma üssü olan Banaluka ve Bihke kalelerindeki garnizonların terkibine bakıldığında ise Bosna genelinde mevzubahis olandan ve birbirinden farklı iki manzara görülür.

Tablo 23. Banaluka ve Bihke kalelerindeki garnizonların terkibi

430 BOA, MAD.d. 2387, s. 3.
431 BOA, D.BKL. 31/17.
432 Sonraki yıllarda örneğin Bihke Kalesi'ne de yerli cebeci yazılacaktır. Bkz. BOA, D.BKL. 74/45.

Bosna Eyaleti'ni kuzey-güney ekseninde ikiye bölen Vrbas Nehri kenarındaki Banaluka Kalesi, nehrin açtığı vadiyi yani eyaletin iç bölgelerine giden yolları koruyordu. Stratejik önemi nedeniyle Babıâli, Banaluka Kalesi'nde, diğer Bosna kalelerine nazaran güçlü bir garnizon bulunduruyordu; fakat mevcut gücün yarıdan fazlası süvari neferleri idi. Müstahkem mevkileri korumak için süvari askeri istihdam etmek esasen masraflı bir yoldu; Banaluka Kalesi'ndeki piyade neferi yevmî 10 akçe alırken, süvarilerin yevmiyesi 15 akçe idi.[433] Bu nedenle Banaluka garnizonundaki asker sayısı eyaletteki bir diğer önemli kale olan Bihke'deki asker mevcudundan yaklaşık olarak 330 nefer daha az olduğu halde, Banaluka neferlerinin yevmiyesi Bihke'deki meslektaşlarından sadece bin akçe daha azdı.[434] Osmanlı Avrupa'sının en batı ucunda bulunan Bihke Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu ise piyade ve süvari oranıyla kale muhafazası için uygundu. Bihke'de dikkat çekici olan kaledeki topçu neferinin nispi olarak Habsburg serhaddindeki, Temeşvar ve Belgrad da dahil olmak üzere, en büyük sayıya sahip olmasıdır. Nitekim Bihke gerek Büyük Harpte, gerekse 1716-1718 Harbinde Habsburg ordusunun hedefleri arasındaydı ve topçu neferi sayısının fazla olması bu bağlamda doğaldı.

Bosna'daki bütün kale ve palankaların cemaatleri tek tek incelendiğinde ise çarpıcı bir başka sonuç ortaya çıkar. Tabloda piyade, süvari ve topçu başlığı altında toplanan Bosna yerli neferleri azeb, faris, müstahfız, topçu, martolos, cebeci ve paspan cemaatlerine dağılmıştır. Bütün Bosna askeri arasında tek bir nefer dahi yerli yeniçeri unvanı taşımaz; Bosna'da yeniçeriyân-ı yerlüyân cemaati bulunmamaktadır. Oysa yüzyıl sonra yeniçeri ocağının ilgasına ve imparatorluk genelinde yeni bir askeri nizam kurulmasına Bosna'da isyan ile cevap verilecektir.[435] 1826'da önce Travnik'te, sonra da Saraybosna'da yeniçeriliğin ilgasını ilan eden fermanın okunmasının hemen ardından Bosna yeniçeri ağası Rusçuklu Ali Ağa ve eyaletteki yeniçeri, kapu-

433 Banaluka Kalesi'ndeki neferatın yevmiyesi için bkz. BOA, KK.d. 4896, s. 9-13. Bu defterde Banaluka Kalesi'ndeki topçu sayısı sadece 25 olarak görünmektedir. İleride anlatılacağı üzere Banaluka garnizonuna piyade ve süvari askerinden topçu neferi devşirilecektir. Bkz. BOA, C.AS. 1179/52541.

434 BOA, MAD.d. 2387, s. 2, 5.

435 Yerli kulu nefer ile yeniçeriyân-ı yerlüyânın tam manasıyla aynı şey olmadığı halde, modern araştırmalarda çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmış ve sonuç olarak Bosna'daki yerli kulu neferatın Bosna yerli yeniçerileri olduğu fikri yerleşmiştir. Krş. Sućeska, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s. 36.

dan ve ulema gibi yerel figürlerin önderliğinde bir isyan çıkacaktı. Babıâli, bu isyanı bastırırken yeniçeriliğin ilgasının sadece Dergâh-ı âli yeniçerileri ile ilgili olduğu, kadim askeri düzene, dolayısıyla da Bosnalıların imtiyazlarına halel gelmeyeceği propagandası yapmıştı. Neticede eyalette yeni düzene karşı ilk isyan hareketi bastırılsa bile daha sonra kapudanların önderlik edeceği ve Bosna toplumunda çok daha kökleşecek bir isyan patlak verecekti.[436]

19. yüzyılda yeniçeriliğin ilgasına tepki olarak başlayan isyan öncesinde eyalette ne kadar yeniçeri bulunduğu, bunların ne kadarının Dergâh-ı âli yeniçerisi, kaçının yerli kulu yeniçeri olduğu malum değildir. Yüzyılın başında Bosna'yı ziyaret eden seyyahlar, yeniçerilerin sayısının 78 bini bulduğunu, bunlardan ancak 16 bin kadarının savaşlara katılıp ulufe aldıklarını yazarken,[437] aşağı yukarı aynı tarihe ait bir Habsburg askeri raporu da sadece Saraybosna'da mevcudu 12 bin olan bir yeniçeri ortasının bulunduğunu haber verir.[438] 18. yüzyıl boyunca Bosna'daki askeri kompozisyonun nasıl olup da yeniçerilerin hâkim unsur olduğu bir hale dönüştüğü de bir araştırmaya konu olmamıştır. Kesin olarak şu söylenebilir ki, 18. yüzyılın başında Bosna Eyaleti'ndeki yerli nefer kadrolarında yerli yeniçeriler yer almıyordu.

18. yüzyılın başında Bosna'daki kapıkulu yeniçeri sayısı da görmezden gelinecek kadar azdı. Dergâh-ı âli yeniçerilerinin imparatorluk genelinde hangi garnizonlarda bulunduğunu gösteren icmal ve esami defterlerine göre Ekim 1704'te Bosna muhafazasında 28,[439] Temmuz 1705'te ise 33[440] kapıkulu yeniçerisi vardı. Nisan 1707'de ise *muhâfaza-i kal'a-i Bosna*'daki kapıkulu yeniçeri sayısı sadece 51 idi.[441]

Bosna Eyaleti'nde kapıkulu askerinin yokluğu, tahmin edileceği gibi, sadece barış zamanlarına özgü bir durumdur. Ancak savaş zamanında dahi bunların mevcudu fazla olmayabilirdi. 1663-1664 Harbi sırasında Bosna'daki kapıkulu yeniçeri sayısı 255 idi.[442] 1683-1699 Harbinin

436 Sel Turhan, *Eski Düzen Adına*, s. 103-121, 226-228, 266-270.
437 Sel Turhan, *Eski Düzen Adına*, s. 226.
438 OeStA, HHStA, Bosnien, Kr. 1 Konv. 1 (17. und 18. Jahrhundert), *Beschreibung von Königreich Bosnien*, fol.19v.
439 BOA, MAD.d. 3923, s. 4.
440 BOA, MAD.d. 5874, s. 209-210.
441 BOA, AE.SAMD.III 115/11331.
442 Gülay Yılmaz, "The Economic and Social Roles of Janissaries in an 17th Century Ottoman City: The

son senelerinde ise Bosna'da 312 ila 489 kapıkulu yeniçerisi görevliydi.[443] 1715'te Venedik'e savaş ilan edildiğinde, ordu-yı hümâyûn Mora'dayken çatışmaların Dalmaçya'da yoğunlaşması ihtimaline karşı, Bosna'daki Osmanlı ordusu İstanbul'dan gönderilen 4 bin yeniçeri, 500 cebeci, 200 topçu ve 100 top arabacısıyla takviye edilmişti.[444] Fakat 1723-1724 tarihli bir başka cetvelden anlaşıldığı kadarıyla savaştan sonra Bosna'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudu yeniden azaltılacak, Saraybosna'da 58, İzvornik'te 235 olmak üzere Bosna Eyaleti'ndeki kapıkulu yeniçerilerinin sayısı 293'e kadar düşecekti.[445] Ne var ki yüzyılın ortasında Bosna'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı, hâlâ eyaletteki askeri kompozisyonda hâkim bir güç olmalarına yetecek kadar çok olmasa da, belirgin biçimde yüksektir; 1750-1751'de Saraybosna'da 961, İzvornik'te ise 244 olmak üzere kapıkulu yeniçerilerin mevcutları 1.205'e ulaşmıştı.[446]

Bosna'daki Osmanlı askeri gücünün neredeyse tamamen yerli kulu neferattan ibaret olması keyfiyeti, Babıâli'nin eyaleti kendi askeri potansiyeline emanet ettiği ve bu sayede 1715-1718 Harbinde savaşa en hazır Osmanlı eyaletinin Bosna olduğunu iddia etmeyi kolaylaştırır.[447] Buna karşın Bosna'daki yerli kullarından mürettep ordunun, harp zamanında İstanbul'dan gelecek yardıma bağımlı olmasından başka, barış senelerinde de özellikle kalelerin tamiri ve Bosna'daki askeri savunmanın planlanması konularında Babıâli otoritesini yerel güçlerle paylaşmaya razı değildi.[448] Osmanlı sarayının ve Babıâli'nin askeri ve mali bürokrasisinin, asker sayısı ve mevâcibi için tahsis edilecek ocaklıklar yoluyla Bosna neferleri üzerinde en azından güçlü bir denetim mekanizması oluşturmak istediği ve bunda kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Bosna'daki Osmanlı kalelerinin tamiri ve tahkimi meselesinde de eyaletin askeri ricalinden ziyade Babıâli bürokratları başroldeydi.

Case of Istanbul," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Montreal: McGill University, 2011, s. 255.
443 BOA, MAD.d. 6683, s. 205-211. Aynı tarihli bir başka belgede de Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı 427 olarak verilmektedir. Bkz. BOA, AE.SMST.II 9/867.
444 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 202.
445 Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s. 108.
446 Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s. 105.
447 Pelidija, *Influence of the Peace*, s. 115.
448 Hickok, *Ottoman Military Administration*, s. 20-21.

Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Babıâli, Bosna'daki kale ve palankaların ne durumda olduğunu ve hangilerinin tamir gerektirdiğini teftiş etmiş ve derhal bu kale ve palankaların tamiri için harekete geçmişti.[449] Karlofça Anlaşmasının şartları Babıâli'nin Bosna'daki askeri inşa faaliyetlerini hayli kısıtlıyordu. Gerek her iki imparatorluğun serhaddeki askeri ricali arasında, gerekse başkentlerinde, söz konusu kısıtlamalar sebebiyle yaşanan anlaşmazlıklara değinilmişti. Burada bir örnek üzerinden bu anlaşmazlıkların sonuçları hakkında bazı çıkarımlarda bulunmak yeterli olacaktır. Anlaşmanın öngördüğü üzere Habsburg askeri Brod Kalesi'ni Osmanlılara teslim etmişti. Fakat kaledeki tabya ile soltat odaları yani nefer kışlaları yıkılmış ve hendeği ise yeniden toprakla doldurulmuştu. Babıâli, Şehr-i Brod'un kaleyi andıracak şekilde tahkim edilmemesini, ancak Sava Nehri üzerinde ticaret yapan tüccarı korumak için şaranpo çekilmesini istemişti.[450] Osmanlı askerinin Brod'u teslim alması ve İzvornik Sancağı sipahilerinin şehri çevreleyecek şaranponun inşaatı işine tayin edilmesi aşağı yukarı aynı tarihlerde olmuştu. Habsburg serhad ricalinin yapılan inşaatın anlaşmanın şartlarına aykırı olduğuna dair itirazları da gecikmeyecekti. Taraflar arasındaki görüşmeler neticesinde Habsburg ricali, Brod şehrinin Sava Nehri sahili ve iskelesini şaranpo ile tahkim edilmesini, kara tarafının ise tamamen korunacak şekilde çardaklarla çevrilmesini kabul etmişti.[451] Babıâli, Novi Kalesi'nin mücavir arazisi henüz Habsburgların elindeyken Viyana'yı kışkırtacak inşa işlerine girişmemesi için Halil Paşa'yı tekrar tekrar uyaracaktı.[452] Fakat Osmanlı-Habsburg sınırına dair son meseleler halledildikten sonra bile, Bosna'da Osmanlı kale ve palankalarının tahkimi işleri iki imparatorluk arasında sorun olmaya devam edecekti; Babıâli de, Viyana'nın işgal ettiği ortaçağdan kalma harabe kaleleri tamir etmesinden şikâyetçiydi.[453]

Karlofça Anlaşması şartlarının belirlediği kısıtlamalar gözetilerek Bosna'da birçok kale ve palanka ve bu arada cami, iskele gibi sivil yapılar da

449 Bâbıâli'nin Bosna'daki kale ve palankalarının tamirini ferman etmesinden sonra Halil Paşa'nın yaptığı hazırlıklar hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. III, 699/2474.
450 BOA, A.DVNS.MHM.d. III, 411/1411.
451 BOA, A.DVNS.MHM.d. III, 701/2478.
452 BOA, A.DVNS.MHM.d. III, 412/1412; 702/2482; 703/2483; 703/2484.
453 İki imparatorluk arasında diplomatik krizlere de sebep olabilen şikâyetlere bir örnek olarak bkz. BOA, AE.SAMD.III 176/17142.

tamir ve tahkim edildi. Babıâli, eyaletin yeniden inşası için adeta bir seferberlik başlatmıştı. Osmanlı sarayı, 1699 sonrasında Bosna serhaddinde onlarca kale, palanka ve kuleyi tamir ve tahkim ettirdi.[454] Yüzyılın sonunda Bosna'daki istihkâm sayısı, kale, palanka ve kuleler ile birlikte 200'ü bulacaktı.[455] Yasenofça, Dubiçe (Dubica), Sokov, Şehr-i Brot (Brod), Bihke, Doboy (Doboj), Teşne (Tešanj), Maglay (Maglaj), Krupa, İzacık (Izačić), Tırşiç (Tržac), Berkoviçe, Ostroviç (Ostrožac), İstine (Stijana), İstazin (Cazin), Törökmihalpekler (Pećigrad), Todornovi, Viranovgraç (Vrnograd), Pojin (Bužim), Kıladoş-ı kebîr (Velika Kladuša), Rebce, Ostroviça-i atik (Ostrovica), Bilay ve Sokoliçe kaleleri Habsburg hududuna yakın yerlerde olup tamir ve tahkim edilen istihkâmlar arasındadır. Mezkûr kalelerdeki tamirat işleri için yapılan harcamaları gösteren masraf defterine göre Hazine-i amireden binlerce guruş çıkmıştı; üstelik birçok yerde yapılan iş hendeklerin temizlenmesi, şaranpo çekilmesi, cephanelik inşası veya tamiri yahut 1683-1699 Harbinde yıkılan kale duvar ve tabyalarının yeniden inşasından ibaretti. Babıâli, bu işler için çoğunlukla etraftaki kazaların reayasını yardıma çağırıyor, küçük çaplı onarım işlerinde muhafız askerleri bedenen çalıştırıyor ya da adet olduğu üzere timarlı sipahileri bu işe koşturuyordu.[456] Sadece yukarıda sayılan kalelerin tamiri için değil, sonraki senelerde yapılacak tamir ve tahkim işleri için de, örneğin İzvornik Sancağı sipahileri amele olarak çalıştırılacaktı.[457] Babıâli, kendilerine emredildiği şekilde kale tamirine gitmeyen timar ve zeamet sahiplerini, dirliklerini bir başkasına vererek cezalandırıyordu.[458]

Sonraki senelerde de Osmanlılar, Bosna'daki askeri varlıklarını istihkâmlarla güçlendirmeye devam ettiler. Habsburg serhad ricalinin Viyana'ya gönderdiği raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Sava Nehri boyunca kuleler yapılıyordu.[459] 17. yüzyıl süresince Habsburg akınlarından korunmak için,

454 Özgüven, *Palanka Forts*, s. 175.
455 Aydın, *Kaleler*, s. 12.
456 BOA, D.BKL.d. 32277, s. 7-11. Yukarıda sayılanlardan başka Venedik hududu yakınlarındaki Vakf-ı Una, Kluc ve Onogoşte gibi yerlerin de kaleleri tamir edilmişti. Ayrıca bkz. Eyüp Kul, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)," *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, cilt III, (Ed. Zafer Gölen ve Abidin Temizer), Ankara: Gece Kitaplığı, 2016: s. 1043-1066.
457 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 574/2546.
458 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 283/1220, 1221.
459 OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 115r. Februar nr.150; HKR Protokollen 425 (Exp. 1704), 1203v. October nr.125.

bilhassa da Uskokların yağma ve talanları sebebiyle güvenlik karakolları olarak Bosna coğrafyasında yayılan kuleler, 1699 sonrasında da benzer amaçla Habsburg hududu boyunca yeniden inşa ediliyordu.[460] Sadece yeni istihkâmlar yapılmıyor, aynı zamanda yollar da genişletiliyordu. Graz'daki Harp Şurasının istihbarat raporu, Osmanlıların Yasenofça'dan Novi'ye giden yolu genişlettiğini haber veriyordu. Aynı tarihteki Habsburg serhad ricalinin gönderdiği haberlere bakılırsa Babıâli, eyalette askerini yokluyor ve namevcutların yerine yenisini yazıyordu; bütün bu askeri hazırlıklar esasen Venedik Cumhuriyeti'ne karşı yapılan harp hazırlıklarının bir parçasıydı.[461]

Babıâli, Karlofça Anlaşması sonrasında, bütün Bosna Eyaleti içinde en büyük askeri yatırımı Bihke Kalesi ve etrafındaki kale ve palankaların güçlendirilmesi için yaptı. "*Nemçe tarafında Bosna serhaddinin Bihke Kal'ası sedd-i sedîdi olub ve gereği gibi metânet ve istihkâm üzere ta'mîri ehemm ü elzem*" olduğundan bir an evvel gerekli çalışmaların titizlikle yapılması isteniyordu. Sadece Bihke'de değil etrafındaki bazı kale ve palankalarda da istihkâmların güçlendirilmesi ferman edilmişti.[462] Yerinde yapılan keşiflerden sonra Bihke Kalesi için 11.980, Tırşiç için 3.200, İzacık için 2.500 guruş masraf tahmin ediliyordu. Ayrıca Berkoviçe, Rebçe, Motinçe ve Sokoliçe için de 2.900 guruş gerekliydi. Bihke Kalesi'nin ve etrafındaki kale ve palankaların tamiri ve tahkimi için gerekli meblağ böylece 20 bin guruştan fazla tahmin edilirken, Babıâli ancak 3.200 guruş havale etmişti.[463]

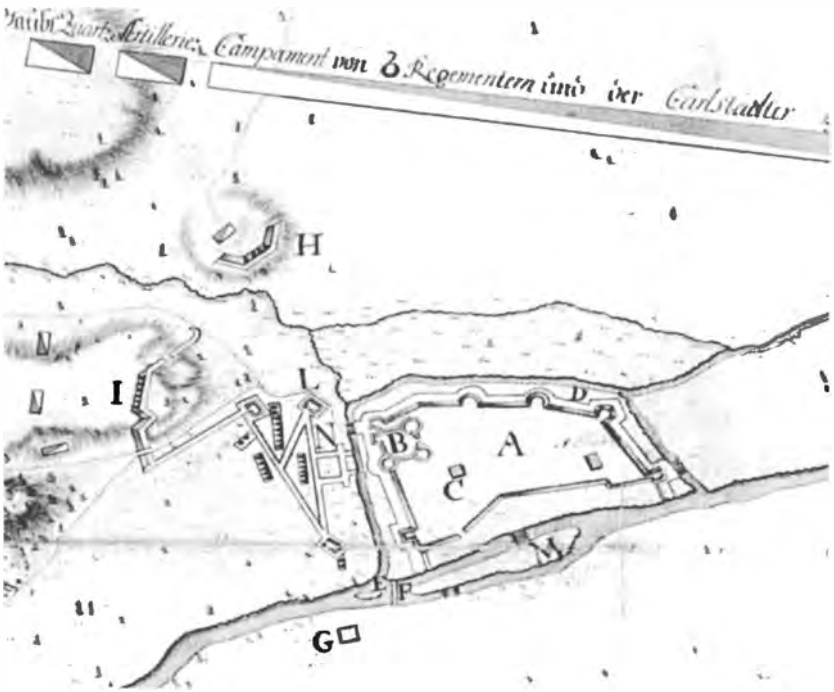
Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durum, imparatorluğun diğer köşelerindeki serhad kalelerini bir defada tamir etmeye imkân vermediğinden olsa gerek, Bosna'daki kale tamiri işleri de uzun yıllar boyunca sürdü. Osmanlı sınırındaki Habsburg kale komutanlarının Viyana'ya gönderdiği raporlara göre 1707 ve 1708'de Bihke Kalesi'nin tahkimi hâlâ devam ediyordu.[464] Keza Banaluka Kalesi'nin güçlendirilmesi için 1703'te başlayan

460 Kulelerin ve içindeki muhafız neferlerin tarifi için bkz. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 240.
461 OeStA, KA, HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 403r. März nr.514, 458r. April nr.114, 691r. Juni nr.305.
462 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 700/2476.
463 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 704/2486.
464 OeStA, KA, HKR Protokollen 446 (Exp. 1707), 1113r. August nr.386; HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 67r. Januar nr.117.

çalışmalar[465] 1712 senesinde dahi tamamlanamamıştı.[466] Banaluka Kalesi'nin tamirinin bu kadar uzun sürmesinin sebebi, daha önce işaret edilen sorunlar haricinde, şehrin ileri gelenlerinin "*bize kal'a lâzım değildir*" diyerek ahaliyi inşaata yardım etmekten kısa süreliğine men etmesiydi.[467]

Tıpkı Belgrad ve Temeşvar'da veya 18. yüzyılın başında imparatorlukta inşa edilen diğer kaleler için de söz konusu olduğu gibi Bosna'daki kale ve palankaların da harita yahut planları bulunmaz; ancak Habsburg kuşatma planlarından hareketle Bosna'daki Osmanlı kalelerinin şekli hakkında fikir edinmek mümkündür.

Harita 13. 1697 Kuşatması planına göre Bihke Kalesi[468]

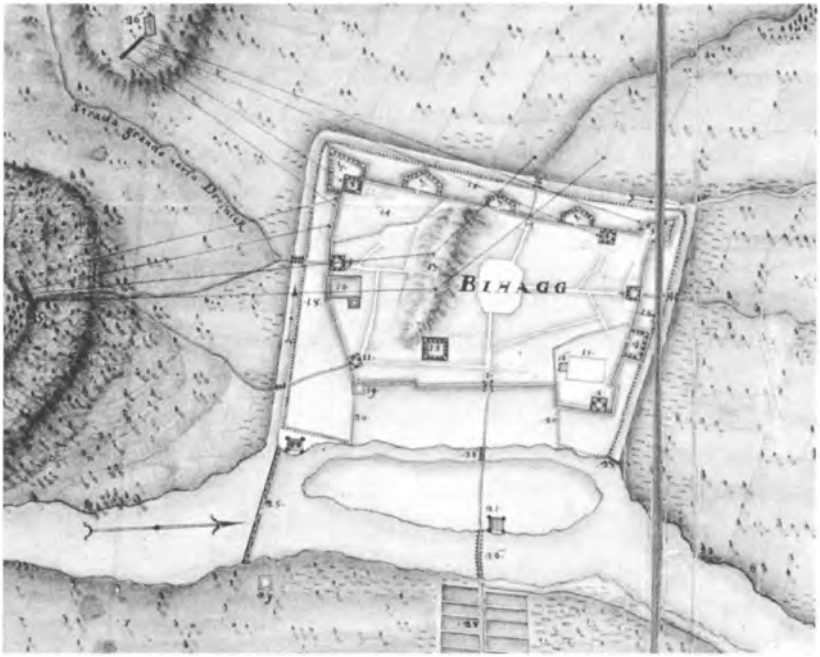
465 Banaluka Kalesi'ne Saraybosna'dan mimar ve taş ustası nefer gönderilmesi hakkında bkz. BOA, AE.SAMD.III 128/12577.
466 OeStA, KA, HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 387v. Juni nr.42; 401v. Juni nr.169.
467 BOA, İE.ŞKRT. 7/660.
468 OeStA, KA, Kartensammlung H III c 146-1.

Yukarıdaki haritanın derkenarına düşülmüş notlardan anlaşıldığı kadarıyla kuşatma öncesinde Bihke Kalesi'nin surlarını korumak için kale duvarlarıyla hendek arasına şaranpo (D) çekilmişti. Kalenin güneyindeki surlar boyunca bazı tabyalar inşa edilmişti ve güneydoğudaki iç kale (B) ile birlikte Bihke Kalesi'nin istihkâmları güçlü görünüyordu. Ancak kuşatma sırasında ele geçirilen bir esirin sorgusunda itiraf ettiği gibi, Habsburg ordusunun hedefinin Bihke Kalesi olduğu anlaşıldığında duvarlardaki gedikler sepetler ve sandıklarla doldurulmuştu. Üstelik kalede az sayıda top ve mevcudu ancak 800'ü bulan bir garnizon vardı.[469] Habsburgların 1697'de Bihke Kalesi'ni ele geçirememesinin en önemli sebebi, Osmanlı ordusunun kuşatma altındaki garnizonun yardımına tam zamanında yetişmesiydi. Râşid Mehmed Efendi, 1697 Kuşatması sonrasındaki Bihke Kalesi'ni şöyle tarif eder: *"Kal'a-i merkûmenin binâsı atîk ve der ü dîvârı harâba müşrif olmak hasebiyle top dânelerinden birkaç gün içinde ekser kulle ve burûcu münhedim ve mukaddemâ müceddeden binâ olunan parmaklıkdan gayrı cây-ı tahassun u tahaffuz mün'adim oldu."*[470] Osmanlıların, Bihke Kalesi'ndeki ilk büyük onarımları bu kuşatmadan sonrasına tesadüf eder.[471]

Yukarıda anlatıldığı üzere Karlofça Anlaşmasından sonra Babıâli, Bihke Kalesi'nin tamirine gereken önemi göstermişti. Ancak 1717 tarihli planın gösterdiği kadarıyla Bihke Kalesi'nde yapılan değişiklikler bazı küçük tahkim işlerinden ibaretti. Kale duvarına bitişik olarak inşa edilmiş tabyalar korunmuş, fakat tabyalara ateş sahasını genişletecek şekilde yan cepheler kazandırılmıştı. Bihke Kalesi'ne ayrıca hendek haricinde ana duvardan bağımsız bir tabya yapılmamıştı. Şaranpo ise hendeği koruyacak şekilde inşa edilmişti. Bunlardan başka Bihke Kalesi'nin güneydoğu ve kuzeybatı kanatlarına iki bölme inşa edilerek kale içinde de ayrı savunma hatları meydana getirilmişti. Kalenin içindeki yükseklik üzerine inşa edilmiş kule ise mücavir alanı görmek için son derece elverişli bir mevkideydi. İki kuşatma arasında Bihke Kalesi'ndeki en bariz değişiklik kalenin ağaç çatma duvarlarının taş duvarlarla değiştirilmesiydi.

469 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr.206: Türkenkrieg 1697, 1697/5/ad24.
470 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 540.
471 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiat*, s. 616.

Harita 14. 1717'de Bihke Kalesi'nin planı[472]

Esasen 1716-1718 Harbinde Habsburg sarayı ricalinin savaş planı Bosna için büyük bir sefer öngörmüyordu. Habsburg askeri serhaddinin önemli komutanlarından biri olan Petrasch güçlü bir orduyla Banaluka Kalesi'nin kuşatılmasını teklif etmişti. Banaluka ele geçirildiği takdirde Bihke Kalesi'ne yardım ulaştırmak mümkün olmayacaktı. Fakat Eugen, Habsburg ordusunun kaynaklarını tamamıyla bir cephede toplayarak kesin bir zafer kazanmak istiyordu.[473] Eugen'in öncelikli hedefi Belgrad Kalesi'ni kuşatmaktı; fakat Petervaradin Muharebesinden sonra Temeşvar'a yönelmek zorunda kalacaktı.

Petrasch'ın fikri kabul görseydi tarih nasıl akardı sorusu üzerine fikir yürütmek gerekmese de, Osmanlıların bir kuşatma ihtimalini göze-

472 OeStA, KA, Kartensammlung H III d 975; Plan, Bihke Kalesi'nin kuşatılmasına hazırlık olarak çizilmiştir.

473 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 118, 145.

terek Banaluka'daki garnizonu derhal takviye ettikleri biliniyor. Habsburg istihbarat raporuna göre 1716 Haziranı'nda kaledeki asker sayısı 5 bini bulmuştu, başka takviye gönderilmesi de bekleniyordu.[474] Nitekim bir ay sonra Banaluka'daki asker sayısı 7 bine ulaşacaktı. Bihke, Novi ve Gradişka gibi kalelerdeki garnizonlar ise timarlı sipahilerle takviye edilmişti.[475] Ancak Osmanlılar Sava Nehri kıyısındaki kalelerini savunmayıp birliklerini geri çekmişti; bu sayede Habsburglar az sayıda askerden mürettep ordularıyla nehrin kuzeyindeki Osmanlı istihkâmlarını işgal etmeyi başarmışlardı; sadece Novi Kalesi kuşatıldığı halde ele geçirilememişti.[476]

Bir sonraki sefer mevsiminde Habsburg ordusu bütün gücüyle Belgrad'a saldırırken, Eugen, Sava Nehri kıyısında girişilecek bir askeri harekâtla Osmanlıların gücünü bölmeyi ümit ediyordu. Fakat Böğürdelen (Šabac) Kalesi'ndeki garnizonun tahmin edilenden uzun dayanması Habsburg savaş planını aksatmıştı. Ağustos ayı içinde Osmanlı ordusunun Belgrad'da aldığı ağır mağlubiyet ve kalenin Habsburgların eline geçmesi ve bu arada Böğürdelen'in teslim olması, Habsburg serhad ricalinin Bosna'ya yönelik bir askeri harekâta Eugen'den bekledikleri yardımı alabileceklerini ümit etmelerine yol açtıysa da, Habsburg generali, harbin uzaması halinde Bosna'nın zenginlikleriyle ordusunu beslemeyi düşünüyordu; serhad milisleri bekleyebilirdi. Bu şartlar altında yeteri kadar piyadesi olmayan Petrasch, İzvornik'i kuşattıysa da alamadı. Eyaletin batısında ise tamamıyla Hırvat grenzerlerden oluşan daha küçük bir ordu Bihke'yi kuşatmak için harekete geçmişti. Eugen, Bihke'nin öneminin farkındaydı ancak serhad ricali evvela Novi'yi ele geçirip daha sonra Bihke üzerine yürümeye karar vermişti. Ancak Habsburg ordusu Novi önünde Bosna askeri karşısında kesin bir mağlubiyet alınca Bihke'ye yönelik kuşatma planı tatbik edilemedi.[477] Osmanlılar 1718'de Pasarofça Anlaşması imza edildiğinde Bosna'daki önemli kaleleri ellerinde tutmayı başarmıştı.

474 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr.339: Türkenkrieg 1716, 1716/6/10.
475 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 164.
476 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s. 326.
477 Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, s. 121-126.

Beşinci Bölüm

NEFER: SULTANIN ASKERLERİ

Askeri Bürokrasinin Çarklarında Osmanlı Neferi

Talimli ordu kurulmadan önce reayayı nefere dönüştüren mekanizma Osmanlı askeri bürokrasisinin çarklarıydı. Köylünün nefer yazılmasını men eden kadim nizam, ateşli silahların yaygınlaşması üzerine daha fazla tüfenkendâz nefere ihtiyaç duyulduğu tarihlerde bir kenara bırakıldı.[1] Bu dönemden itibaren Osmanlı ordusunun kalabalıklaşması ve askeri bürokrasinin genişlemesine paralel olarak, ordu terkibinin timarlı süvariden piyadeye doğru evrilmesinin de tesiriyle piyade askerinin işleriyle ilgilenen kalemler de ihtisaslaşmaya başladı.

Yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı gibi piyade sınıfından kapıkulu askerlerinin kayıtlarını tutan *Piyâde Mukâbelesi*, 17. yüzyılda Osmanlı askeri bürokrasisinin önde gelen kalemlerinden biriydi. 1670'ten sonraki bir tarihte *Yeniçeri Kalemi* kurulunca merkezde yahut taşra garnizonlarında olsun fark etmeksizin bütün Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kayıtları burada tutulmaya başlandı.[2] İsmi geçen her iki kalem de esasen Osmanlı maliye bürokrasisi içinde yer alıyor, sorumluluk alanında bulunan işler için yapılan harcamaları takip ediyordu;[3] kapıkulu ordusunun askeri planlaması ise kapıkulu ocaklarının işiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi ordunun ödemeleriyle ilgilenen kalemlerin ihtisaslaşması başlamışken, Fransa'da, henüz Richelieu (ö. 1642) döneminde başlayıp Mazarin (ö. 1661) zamanında devam eden ve savaşın devletleşmesinin önünü açan reformlar, Paris'te bir savaş nazırlığının (*Secrétariat de la Guerre*) kurulması, nihayet serhad kalelerinin bu kuru-

1 İnalcık, *Military and Fiscal Transformation*, s. 286. Bu sürecin ayrıntılı bir tasviri için bkz. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 151 vd.

2 Piyâde Mukâbelesi'nde ayrıca alemdar, hassa terzileri, çamaşırcılar, mutfak ve kiler hizmetlileri, çadır mehterleri ve ehl-i hıraf gibi görevlilerin de mevâcib kayıtları tutulurdu. Bkz. Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s. 411.

3 Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları," *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 144.

mun nezaretine bırakılmasıyla merkezi bürokratik planlama ve denetimin tekamül etmesine yol açmıştı.[4]

Osmanlıların ise imparatorluğun taşra ordusunun askeri planlaması için özel bir askeri bürokrasisi bulunmuyordu. Esasen taşradaki kale ve garnizonlarla meşgul olan kâtipler, henüz 16. yüzyılda *kılâ' tezkirecisi* sıfatını taşıyor ve başdefterdarın nezareti altında çalışıyordu. Rumeli de dahil olmak üzere imparatorluğun birçok vilayetindeki kalelerin yerli kulu askerlerinin beratları kaleler tezkirecisinin eliyle hazırlanıyor, ulufeleri hesap ediliyordu.[5] Uzunçarşılı, yine bu tarihlerde Osmanlı maliye bürokrasisi içinde Mora Yarımadası ve civarındaki bazı kalelerin berat, ulufe, tezkire gibi işlerini gören bir başka kale tezkirecisinin varlığından bahseder.[6] Nitekim 17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış ve Osmanlı merkez teşkilatı hakkında bilgi veren eserlerde, divanıhümayuna katılan hacegan ve şakirtler arasında *tezkire-i kılâ'-i büzürg* ve *tezkire-i kılâ'-i küçük* yani büyük kale ve küçük kale tezkirecileri de sayılır.[7] 18. yüzyıldan itibaren *Büyük Kale Kalemi* ve *Küçük Kale Kalemi* olarak anılmaya başlanan bu iki kalemde Osmanlı kalelerine ve garnizonlarına yapılan harcamaların kayıtları tutulur, az ileride anlatılacağı gibi Osmanlı köylüsünü serhad kalesi muhafızı yapan çarklar burada dönerdi.

Büyük Kale Kalemi, Mora Yarımadası, Arnavutluk ve Ege Denizi adalarındaki kaleler haricinde imparatorluğun geniş coğrafyasındaki kaleler ve buralardaki garnizonlarla ilgilenirdi. Kalemin ismine atfen bunun büyük kalelerdeki muhafızların kayıtlarını tuttuğu yahut sadece Rumeli'deki Osmanlı kalelerinin mevâcib işlerini gördüğü iddiaları, bu kalemin evrakına göz atıldığında yanlış veya eksik görünür.[8] Muhtemelen sorumluluk

4 Hans Schmidt, "Militärverwaltung in Deutschland und Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert," *Krieg und Frieden Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, (Ed. Berhnhard R. Kroener ve Ralf Pröve), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1996, s. 32.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988: TTK yay., s. 341-342.

6 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 345.

7 Eyyubî Efendi, *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Eren yay., 1994, s. 28; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, s. 75.

8 Krş. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 351, 358; Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s. 412; Çelik, *Maliye Büroları*, s. 145. Ayrıca bkz. Adnan Gürbüz, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Müstahfizan Defterleri," *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi – 21-23 Kasım 2012 İstanbul- Bildiriler*, cilt I, Ankara, 2013, s. 382.

alanının genişliğine mütenasip biçimde çalışan kâtip sayısının çokluğundan ismini alan Büyük Kale Kalemi,[9] nefer kayıtlarından başka, kalelerdeki top, humbara ve sair mühimmatın denetimi ve kale tamiri için kaynakların seferber edilmesi gibi konularda da titizlikle çalışırdı.[10] Bu haliyle Büyük Kale Kalemi, imparatorluğun taşrasındaki, daha doğru bir ifadeyle serhadlerindeki askeri örgütlenmesinin planlamasının değilse bile denetiminin yapıldığı merkezi kurumdu.

İş yükü açısından bakıldığında Büyük Kale Kaleminde çalışan kâtipleri en fazla meşgul eden mesele yerli kulu neferlerin kayıtlarıydı. Osmanlıların taşra garnizonlarındaki askerleri tam olarak hangi tarihten itibaren yerli kulu olarak isimlendirdikleri bilinmemekle beraber, erken dönemlerden itibaren ulufesini merkezi hazineden alan kapıkulları ile maaşları için taşradan timar yahut bir mukataadan ocaklık tahsis edilen askerler arasında bir ayrım yapılıyordu.[11] Osmanlı tarihinde *serhad kulu*, *serhadlü*, *yerli kulu*, *neferât-ı yerlüyân* ve *yerliye* isimleri altında rastlanan bu askerlerin vazifesi bulundukları kalelerin muhafazasından ibaretti; ancak gerekirse ordu-yı hümâyûna katılmak üzere de seferber edilirlerdi.[12] Bunların sayısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesiyle birlikte kapıkulu ocaklarının serhaddi koruyacak kadar çok askeri olmaması sebebiyle artmıştı.[13] Bu artışta merkezi iktidarın yerli kulu neferleri akıncılara nazaran daha kolay kontrol edilebilir bulması da etkili olmuştu.[14]

Marsigli yerli kullarının önemli bir kısmının hakikaten de muhafaza ettikleri bölgenin *yerli*si olduğunu yazar.[15] Diğer taraftan Anadolu'da

9 Buna karşın Hammer, aynı işi yapan bu iki kalemin sadece bir diğerinden ayrılabilmesi için büyük ve küçük sıfatlarıyla anıldığını yazar. Bkz. Joseph von Hammer-Purgstall, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, cilt II, Viyana: Camesinasche Buchandlung, 1815, s. 180.

10 Aydın, *Kaleler*, s. 25-26.

11 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, s. 116; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, s. 175. Bunlar hakkında ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2009, s. 560-561; aynı yazar, "Yerli Kulu," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIII, İstanbul, 2013, s. 484-485.

12 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 95. Aksan, Babıâli'nin ordusundaki asker sayısını çoğaltmak için seferberlik yazdığı askerlere de serhad kulu dendiğini ifade eder. Krş. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 62-63.

13 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 92.

14 Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 107.

15 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 157.

yahut Rumeli'de bir işte tutunamamış olanlar da serhaddin yarattığı ekonomik fırsatların cazibesiyle hudut boylarına yöneliyordu.[16] Osmanlılar bilhassa yeni fethedilmiş bir kaleye yerli kulu nefer yazdıklarında ilk olarak ordu-yı hümâyûnda bulunan insan kaynaklarından faydalanıyordu. Uzun Savaş (1593-1606) sonrasında Macaristan'da ele geçirilen kale ve palankalarda istihdam edilen yerli kulu askerler, bir zamanlar köylü olup harp senelerinde orduya alınan ve büyük bir kısmı terhis edilmeyen leventlerden yazılmıştı. Toplumsal kökeni ne olursa olsun alelade bir kimseyi Osmanlı sultanına asker yapan süreç aslında talimden ziyade bir kalem işiydi.

Bir kaleye genellikle Osmanlı idaresinin yerleşmesinden sonra yerli kulu nefer yazılıyordu. Örneğin Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra, etraftaki birkaç sancağın birleşmesiyle bir eyalet olarak teşekkül eden Kanije'de, öncelikle eyaletin vergilendirilebilir ekonomik kaynaklarının tahriri yapılmıştı. Bundan sonra ise çeşitli sınıflardan toplam 2 bin kişilik yerli kulu askeri yazılmıştı.[17] Osmanlıların bir kalede ya da daha geniş bir bölgede yeni bir askeri nizam kurduğu bu gibi vakalar, Osmanlı askeri bürokrasisinin işleyişini bütün yönleriyle göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle, daha önce Belgrad ve Temeşvar bahislerinde Habsburg serhaddindeki bu iki önemli kaleye verilen nizam askeri boyutuyla ele alınmışken, burada bürokratik süreci incelemek faydalı olacaktır.

Babıâli, Belgrad ve Temeşvar'daki garnizonları Habsburg serhaddindeki askeri stratejisine uygun olarak yeni bir düzene sokmak istediğinde, bu iş için evvela muhafız paşalara hitaben bir ferman göndermiş, akabinde çok sayıda yeni nefer yazılmasını öngören planı tatbik için İstanbul'dan mübaşir tayin etmişti. Önce mevcut neferlerin yoklaması yapılarak ne kadar asker yazılması gerektiği tespit edilmiş, ardından da nefer tahririne geçilmişti. Osmanlı sarayı ve Babıâli, sultanın ordusunda asker olarak istihdam edileceklerin dikkatlice seçilmesini istiyordu; nefer yazılacak kimse yaşlı, çocuk ya da sakat olmamalı, savaşın zor şartlarının icap ettirdiği bedensel özellikleri taşımalıydı.[18] Ne var ki hangi vasıflara sahip nefer tahrir

16 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt I: *1300-1600*, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Halil Berktay), İstanbul: Eren yay., 2004, s. 136.

17 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, s. 280.

18 BOA, KK.d. 4898, s. 2.

edilmesi gerektiğine dair bilgi veren Osmanlı belgeleri, görevlilerin nasıl asker yazdığı hakkında bir fikir vermez. Ömer Efendi, Temeşvar Kalesi'ne yeni muhafız yazarken, eyaletin kasaba ve köylerini mi dolaşmıştır, yoksa Babıâli'nin nefer tahrir ettiğini işiten gönüllüler Temeşvar'a mı toplanmıştır bilinmiyor. Ancak Babıâli'ye yazdığı bir takrire cevaben kaleme alınmış hükümden anlaşıldığı kadarıyla Ömer Efendi, Tuna Nehri sahilindeki kasabalara ve Bosna'ya, Temeşvar garnizonunda istihdam etmek üzere asker toplaması için mutemet adamlarını göndermişti.[19] Bu usul, yani merkezi devlet tarafından asker yazmak için tayin edilen mübaşirin, belirli bölgelere güvenilir ve iş görür adamlarını göndermesi ve onların seçtiklerinin asker yazılacak kaleye getirilmesi, etrafında askeri işgücü pazarının yeterince kalabalık olmadığı yerler için işlevsel görünür.

Yeteri kadar talipli bulunduğunda, asker/nefer yazmak fiiline ismini veren işe, esami defterinin yazılmasına geçilirdi. Askeri amaçlı defter hazırlanması, Osmanlılardan çok önce, Abbasiler döneminde İslam devletlerinin bürokrasilerinde yerleşmiş bir uygulamaydı.[20] Osmanlılar da, İlhanlı tesiriyle askeri ve mali bürokrasilerinde defter usulünü benimsemiş ve geliştirmişlerdi.[21] 18. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin hazırladığı esami defterleri genellikle *Defter-i neferât-ı yerlüyân[-ı piyâdegân ve süvâriyân]*[22] başlığını taşır. Başlıkta ayrıca defterin kim tarafından, ne sebeple ve hangi tarihte yazıldığına dair malumat da verilirdi. Başlıktan sonra cemaatler ve bölükler halinde askerlerin adı, baba adı, memleketi ve günlük ücreti yazılırdı. Zabitlerin baba adı yazılmaz, ancak isimlerinin altına ya da üstüne unvanları eklenirdi. Her cemaate ait neferlerin esamisi tamamlandıktan sonra *yekûn* çizgisi çekilir ve altında asker mevcudu (*neferen*) ve bunlara ödenecek toplam ücret akçe cinsinden (*yevmen*) belirtilirdi. Bütün cemaatler tek tek yazılıp tamamlandıktan sonra genel toplamı vermek için bir başka yekûn çizgisi çekilir ve altına yine neferen ve yevmen defterde kaç askerin yazıldığını ve bunların günlük ücretlerinin toplamda ne kadar tuttuğunu belirten bir not düşülürdü. Bundan sonra defteri tutulan garnizonun bulunduğu kalenin muhafızının

19 BOA, KK.d. 4898, s. 2.
20 Bernard Lewis, "Daftar," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s. 80.
21 Nejat Göyünç, "Defter," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s. 90.
22 Örneğin bkz. BOA, KK.d. 4895; KK.d. 4898; D.BKL.d. 32271.

ya da eyaletin valisinin yapılan işi kısaca anlattığı bir arz bulunur ve nihayet muhafız paşanın ya da valinin mührü ile defterin yerinde tahrir süreci sona erer, Babıâli kalemlerindeki serüveni başlardı.

Osmanlılar askeri amaçla kullandıkları defterlerin nüshalarını çıkararak farklı yerlerde muhafaza ederdi.[23] Hazırlanan defterlerin tamamı önce başkente götürülür ve defterdar veya veziriazam telhisi ile hakkında ferman verilmesi için padişahın onayına sunulurdu. Osmanlı padişahının izni sonrasında, ilgili kalemde saklanmak üzere defterin Başmuhasebe veya Büyük Kale Kalemine kaydı yapılırdı. Bir sureti ise mahalline gönderilmek üzere ayrıca hazırlanırdı; taşraya gönderilen bu defterler ya eyalet divanında ya da doğrudan eyalet defterdarı tarafından gerektiğinde kullanılmak üzere saklanırdı. Belgrad Kalesi'ndeki yerli kulu neferatın esami defterinin bir kopyası ise Belgrad Mukabelesi'ne gönderilmişti.[24] Ancak esas olan yani *düstûrü'l-'amel* tutulan defter, Babıâli'de muhafaza edilen defterdi; bütün işlemler bu defterdeki bilgiler kontrol edildikten sonra yapılırdı.

Defterin kaydı için padişahın onayı alındıktan sonra neferlerin beratları yazılırdı.[25] Beratlar kimi zaman nefer tahriri sürecinin bir özeti olacak kadar geniş malumat verirken, çoğu zaman sadece muhatabı olan neferin hangi kalenin hangi cemaatinin kaçıncı odasında ne kadar akçe yevmiye ile istihdam edildiğini bildirir. *Müceddeden tahrir* vakalarında, yani bir cemaatin ihdas edildiği ve tamamıyla yeni nefer yazıldığı durumlarda genellikle süreç özetlenir, son olarak hangi deftere istinaden berat verildiği de belirtilirdi. Örneğin Bosna'da Östervişçe kapudanlığına tabi Çetine Kalesi'nin on ikinci farisan cemaatine ağa olarak tayin edilen Veli'ye Elçi İbrahim Paşa'nın;[26] Islatine Kulesi'ni muhafaza için tayin edilen azeban cemaatinde nefer olan Handan'a ise Osman Paşa'nın[27] *müfredât defteri*ne istinaden beratları verilmişti.

23 16. ve 17. yüzyıllarda askeri amaçlı defterlerin nasıl hazırlandığı hakkında bkz. Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 88-89; Gürbüz, *Kale ve Müstahfizan Defterleri*, s. 382-383; Bilgin Aydın ve Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, İstanbul: Yeditepe yay., 2008, s. 70 vd.

24 BOA, KK.d. 4895, s. 3.

25 Berat hakkında genel olarak bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Berat," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, s. 472-473.

26 BOA, AE.SAMD.III 115/11314.

27 BOA, AE.SAMD.III 113/11139.

Sadece yeni neferlere değil, aynı zamanda beratını kaybedenlere de yeni berat yazılması icap ediyordu.[28] Keza yoklama sonrasında da beratların yenilendiğine rastlanabilir. Örneğin 1707-1708'de Bosna Eyaleti genelinde yerli kulu neferlerin yoklaması yapılmış ve tamamının beratları yenilenmişti.[29] Tahta yeni bir padişahın cülus ettiği hallerde de imparatorluk genelinde olduğu gibi, kale muhafızı neferlerin beratları yeniden yazılır ve üzerine yeni padişahın tuğrası çekilirdi. Edirne Vakası sonrasında III. Ahmed'in tahta çıkması üzerine yerli kulu askerin beratları yenilenmişti; "*üslûb-ı sâbıkâ üzere*" Osmanlı padişahına hizmete devam etmesi istenen kişi ayrıca *resm-i berat* ödeyecekti.[30]

Berat resmi sabit bir vergi değildi; oransal olarak yüzde 1 ila yüzde 3 arasında ödeniyordu.[31] Râşid Mehmed Efendi, II. Mustafa'nın cülusunda yenilenen beratların tahakkuk eden ancak harp şartlarında toplanamayan berat vergilerinin kale neferleri için bir aylık ulufeleri miktarında olduğunu yazar.[32] Bosna yerli kulu neferleri ve zabitleri, Büyük Kale Kalemindeki kâtiplerin harç adı altında beratları için olması gerekenden fazla akçe talep etmeleri üzerine şikâyetçi olduğunda, berat resminin dizdar, ağa ve kapudandan iki, kethüdadan bir buçuk, sair neferattan ise bir guruş olacak şekilde alınması ferman edilmişti.[33] Berat vergisi de mahsup edildikten sonra, Osmanlı reayasının sultanın askeri olma süreci Babıâli'nin kalem odalarında tamamlanırdı.

Bu süreç sonunda asker yazılanların mesleğe ne kadar uygun olduklarını bilmek mümkün değildir. Bahsedildiği gibi Babıâli, en azından yaşı ve sağlığı askerlik için müsait olanlardan nefer yazılmasını bekliyordu. Ancak nefer tahriri için gönderilen mübaşirlerin her zaman için bu şartlara dikkat etmediği, ulufeli nefer kadrolarının askerlik işi için uygun olmayanlarca doldurulduğu da oluyordu. Bu usulsüzlükleri düzeltmenin tek yolu askerin yoklanmasıydı. Daha önce Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kale-

28 BOA, D.BKL. 30/33; 30/47.
29 BOA, AE.SAMD.III 134/12966; 150/14772; 157/15371; C.AS. 790/33484.
30 BOA, İE.AS. 54/4831. Diğer tecdid-i berât örnekleri için bkz. BOA, İE.AS. 41/3765; 41/3769; 41/3770; AE.SAMD.III 7/512; 13/1159.
31 L. Fekete, "Berat," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1171.
32 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 492.
33 BOA, D.BKL. 62/44.

me aldığı nasihatnamesinde serhadlerde garnizon askerinin yoklanmasına özen gösterilmesi gerektiğine dair fikirlerine değinilmişti. Defterdar, garnizon askerlerinin her sene yoklanmasını, bu iş için güvenilir ve namuslu kimseler seçilmesini, aksi halde yoklamaya memur edilen kimselerin neferat ağaları ile birlik olup kendi menfaatleri için hazineyi zarara uğratmak pahasına namevcutları işbaşındaymış gibi göstereceğini yazıyordu.[34]

Babıâli'nin yerli kulu neferleri yoklama sıklığı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın tavsiye ettiği gibi değilse bile, ihtiyaç oldukça bir genel yoklama yapıldığı mevcut yoklama defterlerinden anlaşılır. Bunlardan başka bazı kale ve palankaların garnizonları, neferlerin yerinde olmadığı ihbarı üzerine Babıâli'nin gönderdiği memurlar tarafından yoklanabiliyordu; Rumeli Eyaleti'nde Baneska Palankası'nda müstahfız bulunan 50 nefer böyle bir ihbar sonucunda yoklanmıştı.[35] Ancak bu ihbarlar kimi durumlarda başka sorunlar yaratabiliyordu. Karadağ İsyanını bastırmak isteyen Bosna valisine, beraberindeki orduda bulunan İskenderiye, Dukakin ve Prizren kalelerindeki yerli kulu askerlerin firar ettiği ihbar edilmiş ve Babıâli bunun üzerine yoklama için mübaşir tayin etmişti. Ahmed Paşa'nın hakikati İstanbul'a bildiren arzı sonrasında ise neferatın *"yoklama ile rencîde"* edilmemesine karar verilmişti.[36]

Babıâli, bir eyaletin ya da kalenin neferatının yoklaması için genellikle İstanbul'dan ya da taşradan tecrübe sahibi birini gönderiyordu. Yoklamada acemilikle hata yapılması Babıâli memurlarının o deftere güvenmemesi için yeterli bir sebepti. Örneğin harp senelerinde Bosna askeri yoklandığı halde *"mübâşirlerin kemâl mertebe vukûfları olmadığından"* hemen sonrasında yeni bir yoklama yapılması gerekmişti. Bu iş için seçilen Ebubekir Efendi, Bosna hazinesinin defterdarı olmakla birlikte, kendisinin *"kılâ' ve neferâtın keyfiyetlerine her vechile vâkıf ve bu emr-i mühimmenin 'uhdesinden gelmeğe kâdir"* olmasına dikkat edilmişti. Ebubekir Efendi'ye Büyük Kale Kalemi tarafından *"icmâl üzere sûret"* verilmiş ve tek bir kişiyi bile koruyup kollamayarak neferlerin tamamını yoklaması, mevcut askerler arasında Kıpti ve gayrimüslim olmamasına dikkat göstermesi ferman edilmişti. Babıâli, Bosna'daki bütün yerli kulu askerlerin tek tek deftere

34 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s. 81.
35 BOA, D.BKL. 31/3.
36 BOA, İE.AS. 67/6085.

yazılmasını ve defterin mühürlenerek İstanbul'a gönderilmesini istiyordu.[37] Bazı hallerde yoklaması yapılan neferattan namevcut olanların ayrı bir deftere yazılması da talep edilebilirdi.[38]

Babıâli, yoklama yapmak üzere görevlendirdiği memurlara yardım edilmesi için taşradaki askeri, idari ve adli ricale hitaben hüküm gönderirdi. 1706 senesinde Bosna askerinin ekserinin muhafaza görevinde bulunmadığı istihbaratını alan Babıâli yoklama için İstanbul'dan gönderilen Mustafa'ya yardım etmek üzere eyaletin valisi Osman Paşa'dan başka, Saraybosna kadısına ve sair kadılara, neferat zabitlerine ve eyaletin defterdarına da hüküm yazılmıştı.[39] Hükümde açıkça bütün neferlerin tek tek yoklanması, yerinde bulunmayanlara müsamaha gösterilmeyip yok yazılması ve bunların beratlarına el konulması, başkasının beratıyla ulufeli neferlik iddia edenlere itibar edilmemesi ve muhafazaya kudreti olmayanların da *mahlûlat defteri*ne yazılması ferman ediliyor, şayet bu emirlere dikkat edilmezse sorumluların şiddetle cezalandırılacakları hatırlatılıyordu.[40]

Yoklamaya memur edilenlerin neferleri bizzat görerek (*bi'l-mu'âyene görüp*) asker olmaya gücünün olup olmadığını da defterde ismi üzerine bir şerh ile düşmeleri gerekirdi.[41] Fakat yoklama memurlarının kuralları harfiyen takip etmeleri de askerlerin şikâyetine sebep oluyordu. Örneğin Moskof serhaddinde önemli bir kale olan Bender'e gönderilen Salih Ağa, kaleye girdiği gün yoklamayı tamamlamış, ertesi gün gelenlere ise yüz vermemişti. Bu şekilde yüze yakın neferin ismi defterden silinmişti. Bir süre sonra Özü Valisi Yusuf Paşa'nın ricası üzerine bunlar yeniden deftere yazılacaktı.[42] Benzer bir vakaya Bosna'da da rastlanır. Bosna yerli kulu askerinin genel yoklaması yapılırken, bu iş için memur edilen Dergâh-ı âli kapıcıbaşı Mustafa Ağa, Pojin Kalesi'ndeki askerin elindeki eski beratları hükümsüz saymış, cemaat

37 BOA, D.BKL. 30/49. Yoklama sonrasında Halil Paşa'nın mührüyle Ekim 1701'de başkente gönderilen defter için bkz. BOA, KK.d. 4896.

38 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 225/995. Bu yoklama emri sonrasında hazırlanan Nisan 1707 tarihli Temeşvar mahlûlatı defteri için bkz. BOA, C.AS. 664/27925; 1714 ilkbaharında Belgrad Kalesi yoklamasından sonra Babıâli'ye gönderilen bir başka mahlûlat defteri için bkz. BOA, D.BŞM.BLH.d. 16751. Keza bkz. BOA, D.BKL. 74/107.

39 BOA, A.DVNS.MHM.d.115, 100/414.

40 BOA, D.BKL. 74/107.

41 Adıyeke, *Girit'te Askeri ve Toplumsal*, s. 1613.

42 BOA, D.BKL. 54/11.

ağalarının verdiği arzları da dikkate almamıştı. Namevcut yazılan neferler ise bu durumu evvela Bosna Valisi Mustafa Paşa'ya şikâyet etmiş, daha sonra da onun aracılığı ile III. Ahmed'in merhametine sığınmıştı.[43]

Fakat Babıâli'nin yoklama için gönderdiği mübaşirler nadiren yukarıdaki örneklerde anlatıldığı kadar hassas davranıyorlardı. 1714'te Temeşvar'daki garnizon askerlerini yoklamak için eyalete gelen memur, kale ve palankaları gezmek yerine, serhad kullarını Temeşvar'a toplayarak yoklama yapmıştı.[44] Bu yoklamanın sonuçları ne kadar sağlıklıydı meçhuldür. Hemen sonrasında başlayan savaşın Büyük Kale Kalemi kâtiplerinin yoklamanın sıhhatini soruşturmalarına imkân vermemişti. Ancak daha erken tarihli bazı vakalar yoklamada yapılan suistimallere karşı Babıâli'nin aldığı tedbirleri gösterir.

Örneğin 1706 senesinde Belgrad Kalesi ve etrafındaki kale ve palankalarda bulunan yerli neferatın yoklaması için tayin edilen Salih Ağa ve Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Kadri Çavuş, yerli yeniçerilerin ağası Yahya başta olmak üzere başka zabitlerle birlikte hareket ederek namevcutları gizlemişti. Bunların yerine *"ecânibden Kıptî ve sabî makûlesi"* deftere yazılmıştı. Bu usulsüzlüğün haber alınması üzerine yoklama için İstanbul'dan gönderilenler de dahil olmak üzere yolsuzluğa adı karışmış herkes azledilmişti. Yerli neferin zabitleri ve Belgrad mukabelecisi de sürülenler arasındaydı. Babıâli derhal yoklamanın yenilenmesini istemiş ve bunun için yerli yeniçerilerinin ağalığına tayin edilen Alaybeyoğlu Mehmed'i ve Belgrad Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin zabiti Turnacıbaşı İbrahim'i görevlendirmişti. Osmanlı sultanının fermanı açıktı: Yoklama neticesinde mahlûl olduğu anlaşılan gediklere *"hıdmete kâdir yarar neferât"* yazılacaktı.[45] İşler Babıâli'nin istediği hızla yürümeyince Turnacıbaşı İbrahim ikaz edilmiş ve bir an evvel yoklamanın tamamlanıp defterinin İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Aksi halde kabahatinin cezasını kesin olarak çekecekti.[46] Ne var ki bir ay sonra Babıâli, bu defa Belgrad Muhafızı Elçi İbrahim Paşa'ya hitaben bir başka hüküm

43 BOA, D.BKL. 64/24.
44 OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 126r. Februar nr.75.
45 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 140/577.
46 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 193/796.

göndererek eksik kalan yoklamanın bitirilmesini yeniden istedi.[47] Aynı sene, Ocak 1707'de, Temeşvar yoklaması sonucunda da yerli kulu ağalarının boş kadrolara adamlarını yerleştirdiğinin duyulması, neferattan bazılarının ise Kıpti veya çocuk yaşta olduğunun anlaşılması üzerine yeni bir yoklama yapılması kararlaştırılmış ve bu iş için Dergâh-ı âli yeniçeri ağalarından Mehmed ve Sadr-ı âli ağalarından Ahmed Temeşvar'a gönderilmişti.[48]

Babıâli yerli kulu askeri yoklayarak çeşitli yolsuzluklarla hazinenin zarara uğramasını engellemeyi amaçladığı gibi serhaddeki ordunun asker gücünü korumayı da hedefliyordu. Yoklama *"noksânları var ise tekmîl ve 'umûrlarının tanzîm olunması"*[49] için yapılan bir durum tespitiydi; bu şekilde firarı önlemeye imkân yoktuysa da ordu saflarında gedikler açılmasının önüne geçilebilirdi. Nitekim yerli kulu cemaatlerinde müceddeden olduğu gibi *mahlûlât*a da yeni nefer yazılır, boşalan gedikler doldurulurdu. Ölüm yahut firar gibi vakalar haricinde, feragat, bir başka gediğe tayin, düşmana esir düşme, ihtiyarlık vb. sebeplerle tekaüde ayrılma, *kendü hevâsında olma* yani askerlik hevesini kaybetme ve *terk-i kal'a* yani muhafazası için görevlendirildiği kaleden ayrılma gibi nedenlerle gedikler mahlûl kalabiliyordu.[50] Bu hallerde boşluklar mahallinde işleyen karar mekanizmasıyla dolduruluyor ve tabii ki bu işin resmiyete dökülmesi sadece tuğralı berat yazılmasıyla mümkün olabiliyordu.

16. yüzyılda, 1579'a kadar, boşalan gediklere bir nefer yazılacağı zaman doğrudan Osmanlı sarayına müracaat edilerek bir tayin mümkün olduğu halde, bu tarihten itibaren beylerbeyinin elinden geçmeyerek doğrudan İstanbul'a gelen arzların meydana getirdiği sorunların önüne geçilmesi adına yerinde karar verilmesi usulü benimsenecekti. Budin Beylerbeyi Üveys Paşa'nın tamamladığı bürokratik reforma göre süreç şöyle işliyordu: Cemaatte bir mahlûl meydana geldiğinde ağa, dizdar yahut sancakbeyi durumu beylerbeyine bildirerek bir aday önermek üzere arz kaleme alırdı. Aday gösterilen kimse arzı valiye getirirdi. Bunun üzerine eyalet divanında bulunan defter incelenerek arzda bahsi geçen gedik araştırılır, doğru

47 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 210/925.
48 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 225/995; C.AS. 664/27925.
49 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 100/414.
50 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 69-70.

çıkması halinde defterdeki kayıt yenilenirdi. Bunun için beylerbeyi bir buyruldu yazardı. Daha sonra İstanbul'daki asıl defterde bulunan kaydın da düzeltilmesi için bir tezkire yazılırdı. Gediğin yeni sahibine İstanbul'da veya yerinde beylerbeyi tarafından bir hatt-ı şerif ile beratı verildiğinde süreç tamamlanırdı.[51]

Budin'de başlatılan bu usulün imparatorluğun diğer eyaletlerinde ne zaman ve ne derecede tatbik edildiğini söylemek mümkün değilse de, 18. yüzyılın başında Habsburg serhaddindeki cemaatlerde bir gedik açıldığında benzer şekilde yeni bir tayin yapılıyordu. Bir örnekle incelemek gerekirse: Eğrili Mehmed Muharrem'in ölümü üzerine Belgrad yerli yeniçerileri cemaatinde boşalan gediği, yerli yeniçerilerin ağası Mustafa'nın "*her vechile mahall ve müstehak olduğu*[nu]" arz ettiği Ahmed İsa'ya, Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'nın *fermân-ı şerîfi* ile tevcih edilmişti. Ahmed İsa'nın ismi daha sonra Belgrad Mukabelesi'ndeki deftere kaydedilmiş, beratının verilmesi için de tezkire yazılmıştı. Büyük Kale Kalemi kâtipleri tezkiredeki bilgilerin kontrolü için kalemin arşivinde tuttukları deftere müracaat ederek önce Mehmed Muharrem'in kaydını bulup çıkarmış ve tezkirenin derkenarına not düşmüşlerdi. Daha sonra tezkire üzerine buyuruldu ibaresi ve sahh çekilmişti. Ahmed İsa'nın kaydının deftere işlenmesiyle birlikte mahlûl gedik doldurulmuş oluyordu.[52]

Boşalan gediklerde sıradan neferler için yapılacak tevcihlerde cemaat ağalarının arzı önem taşıyordu; ağanın bir kimseyi sultanın neferi olmaya layık gördüğünü ifade etmesi çoğu zaman yeterliydi.[53] Bosna'da ise kapudanların da boş kadrolarda asker olarak istihdam edilmek üzere arzda bulunma hakları vardı. Aynı zamanda bir cemaat ağası olan kapudanlar, sadece kendi cemaatlerindekiler için değil, sorumlu oldukları alanda bulunan cemaatlerde boşalan gedikler için de arzda bulunabiliyordu. Örneğin İhlevne Kapudanı Hüseyin, birçoğu Karadağ'daki isyanı bastırmak için savaşırken ölen neferlerden mahlûl kadrolara, yine önemli bir kısmı eski gedik sahiplerinin oğulları veya kardeşleri olan yeni adayların tevcih edil-

51 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 64-66.
52 BOA, İE.AS. 32/2825.
53 Örnek olarak bkz. BOA, D.BKL. 30/61; 30/63; 32/62; 32/87; 46/70; 47/2; 47/108.

mesini arz etmişti.[54] Bu vakada ilginç olan, Hüseyin Kapudan'ın boşalan gedikler için Bosna valisine değil de, doğrudan İstanbul'a hitaben arzlar kaleme almış olmasıdır. Keza aynı tarihlerde yine Kilis Sancağı'nda bulunan bazı kale ve palankalarda ağaların doğrudan yazdıkları arzlarla nefer tevcih edilmişti.[55] Bütün bu arzların ortak özelliği mahlûl gediğin hak sahibi olarak oğula veya kardeşe verilmesidir. Belki de bu sebeple ya da aynı tarihlerde bölgedeki neferatın yoklamasının zaten yapılmış olması nedeniyle Bosna valisine arz edilmeksizin nefer yazılmıştı.

Boşalan gediklere nefer tahriri ağa arzı yoluyla yerinde ya da Babıâli'de kolaylıkla gerçekleşebiliyorken zabitlerin tevcihi biraz daha karışık görünür. Osmanlı merkezi ordusunda, en azından yeniçeri ocağında, terfiler belirli bir düzene konmuştu.[56] Fakat Kavânîn-i Yeniçeriyân'ın anonim müellifine göre tayin ve terfiler de dahil olmak üzere ocağın nizamı henüz 17. yüzyılda *bozulmuş*tu.[57] Osmanlı ordusunun önemli bir birleşeni olan yerli kulu askerinin bir *nizam*ı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak zamanla yerleşmiş ve *kanunlaşmış* geleneklerden bahsedilebilir. Kapudan, dizdar, ağa ve kethüda haricindeki düşük rütbeli zabitler tıpkı nefer tevcihinde olduğu gibi kapudan, dizdar yahut ağa arzıyla tayin ediliyordu. "*Yarar ve emekdâr*" veya "*mahall-i müstehak*" olmak odabaşı, alemdar ya da reis tayin edilmek için yeterliydi; tıpkı sıradan bir nefer gediği için olduğu gibi zabit gediğinin de evlada miras bırakılması söz konusuydu.[58]

Michael Hickok, bir cemaat ya da bölükte ağadan sonra gelen zabit olan kethüdanın tayininde Babıâli'nin taşradan gelen isteklere karşı

54 BOA, D.BKL. 81/25; 81/49; 81/51; 81/60.
55 BOA, D.BKL. 81/33; 81/50.
56 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 285-287; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 72.
57 *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, v.136a-141b. Ocağın bozulması hakkında ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 477-505. Yeniçeri ocağı nizamındaki çürüme için gösterilen kaynaklar arasında yer alan Kavânîn'in esasen bir kanunnameden ziyade bir nasihatname sayılması gerektiği de iddia edilir. Bkz. Pál Fodor, "Bir Nasihat-name Olarak Kavanin-i Yeniçeriyan," *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay., 1985, s. 217-224. Ocağın bozulması hakkında ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 477-505. Şu halde yeniçeri nizamının *bozulması*nı da, pekâlâ Osmanlı *gerilemesi* gibi eleştirel gözle değerlendirmek gereklidir. Bkz. Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s. 293.
58 BOA, D.BKL. 30/125; 47/4; 71/56.

daha titiz davrandığını yazar.[59] Kethüda gediği için bir isim önerileceği zaman adayın *"erbâb-ı istihkâkdan [...] emekdâr," "yarar, emekdâr ve hizmet-i pâdişâhîde sezâvâr"* ve *"yarar ve emekdâr ve her vechile mahall ve sezâvâr ve hidmet-i pâdişâhî 'uhdesinden gelmeğe kâdir"* olduğu vurgulanırdı.[60] Belgrad garnizonuna yeni nizam verilip Budin ve Varad kalelerinin kadim yeniçerileri bir cemaat olarak yeniden örgütlendiklerinde kethüdalığa tayin edilen İbrahim'in, evvelde Budin yeniçerilerinin ağalığını yaptığı, yani *"emekdâr olub her vechile serhadd-i mansûrede perverîş ve zabt u rabtına kâdir"* olduğu özellikle vurgulanmıştı.[61] Belgrad Muhafızı Ali Paşa'nın arzıyla kaledeki bir yeniçeri cemaatine kethüda tayin edilen İbrahim vakası haricinde, yukarıda alıntı yapılan arzlar ağa ya da kapudan elinden çıkmıştı.[62] Üstelik vakalardan birinde –daha derin bir arşiv taramasında başka örneklere rastlanması muhtemel biçimde– kethüdalığa ölen babanın yerine oğlu tayin edilmişti.[63] Temeşvar garnizonundaki topçu cemaatinin kethüdasının ölümü üzerine boşalan gediği ise bizzat kendisinin arzıyla el-Hac Mehmed'e verilmişti.[64]

İstanbul'daki ya da serhaddeki Osmanlı askeri ricalinin kethüda tayinlerinde arzda yazılandan fazlasına dikkat etmiş olabileceklerine dair hiçbir emare bulunmadığı düşünüldüğünde, en azından 18. yüzyılın başı için, Babıâli'nin titizliği sorgulanabilir. Bu tespit cemaat ağalıklarına ve diğer üst düzey makamlara (dizdar ve kapudan) yapılan tevcihler için de geçerlidir. Örneğin Selanik Kalesi'nin topçubaşılığına sipahiden Hasan Ahmed tayin edilmiş, fakat topçuluk ilmiyle alakası bulunmadığı anlaşıldığında, mazul topçubaşı İbrahim, *"ata ve dededen topçubaşı oğlu topçubaşı"* olduğu gerekçesiyle yeniden görevine iade edilmişti.[65] Topçuluk okulunun olmadığı bir çağda, bu ilmin babadan oğula, tıpkı bir zanaat gibi geçtiği kabul edilebilir. Ancak kapudanlık, dizdarlık ya da ağalık söz konusuyken

59 Hickok, *Ottoman Military Administration*, s. 70.
60 BOA, D.BKL. 30/124; 66/1; İE.AS. 49/4479.
61 BOA, İE.AS. 36/3222.
62 Ağa arzıyla kethüda tevcihine iki başka örnek: BOA, AE.SAMD.III 94/9326; D.BKL. 31/40.
63 BOA, D.BKL. 30/124.
64 BOA, D.BKL. 66/88.
65 BOA, C.AS. 80/3777. Babadan oğula bir başka topçu cemaati ağalığı tevcihi için bkz. BOA, D.BKL. 66/90.

de gediğin babadan oğula miras kalabildiği oluyordu. İzvornik Sancağı'nda bulunan Telçak Kalesi'nin dizdarı Mustafa'nın ölümü üzerine gediğine kaledeki muhafız askerin kethüdası olan oğlu Ali tevcih edilmişti.[66] Keza Yenipazar Kalesi dizdarlığına da babasının ölümünden sonra kadı ve kapudanın arzı üzerine oğlu Süleyman tayin edilecekti.[67] Temeşvar garnizonunda azebân ağalığı yine babadan oğula kalıyordu; İbrahim'in askeri meziyetleri varsa bile, Temeşvar Muhafızı Elçi İbrahim Paşa, ahali kendisine gelene kadar bu meziyetlerden habersizdi, fakat oğul İbrahim için bir arz göndermekte tereddüt etmeyecekti.[68] Lipoşka Kalesi kapudanlığına ise sabık kapudan Mahmud'un ölümünden sonra, Hersek Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın *"yarar ve şecâ'at-şi'âr olub mahall ve müstehakdır"* diyerek övdüğü Mahmud'un *"sahîh sülbî oğlu Ali"* getirilmişti.[69] Meselenin sosyo-askeri boyutunu daha sonra ele almak üzere, şimdilik kapudanlık, dizdarlık ve ağalık gibi üst düzey zabit kadrolarının babadan-oğula (veya kardeşe) geçmesine Babıâli'nin müsaade ettiğini, Osmanlı askeri ricalinin bu meselede, tıpkı sipahi dirliklerinin tevcihinde sipahi oğlu olanların gözetilmesinde olduğu gibi, askeri idare kültürünün korunmasından yana tavır koyduğunu söylemeliyiz. Fakat bunun doğal ve kendiliğinden gerçekleşen bir şey olmadığını, kimi zaman babasının mirası ya da gediği için kavga vermenin icap ettiğini de eklemeliyiz.[70]

Emri altında bir bölük asker, kimi zaman bir kale yahut bir askeri bölgenin bulunduğu ağa, dizdar ve kapudanların tevcihi için Osmanlı ricali arasında sayılabilecek kimselerin arzda bulunması beklenirdi. Bosna'da kendi idaresine tabi bir kalenin cemaat ağalığı için bir kapudanın arzına her zaman için dikkat edilirdi.[71] Ancak kapudanın bu konuda Bosna valisinin onayını alması gerektiği, arzdan berata kadar uzanan bürokratik süreçte Bosna valisinin tezkiresinin hâlâ son derece önemli olduğu da

66 BOA, D.BKL. 44/97.
67 BOA, İE.TCT. 24/2543.
68 BOA, İE.TCT. 7/795.
69 BOA, D.BKL. 66/65.
70 Özellikle Bosna'da ağa ve kapudan tayinlerinin 18. yüzyılda işleyişi hakkında bkz. Hickok, *Ottoman Military Administration*, s. 71.
71 BOA, D.BKL. 66/60; 75/45; AE.SAMD.III 136/15089.

bir vakıadır.[72] Nitekim daha sonraki senelerde de Bosna valisi, cemaat ağalarının tevcihi için Babıâli'ye kendi seçtiği kimseler arasından bir ismi önermeye devam edecekti.[73] Yüzyılın başında sadece eyaletin valisinin değil aynı zamanda sancakbeylerinin de ağa ve kapudan tayinlerinde önemli bir rol üstlendikleri bilinmektedir. 16. yüzyıldan itibaren, özellikle dizdarların tayin ve azillerinde sancakbeylerinin sözüne itibar edilirdi.[74] Örneğin Bihke Sancağı Mirlivası Mustafa Bey'in arzı üzerine İzacık ve Sokoliçe kalelerindeki cemaatlerin ağalıklarına tayinler yapılmıştı.[75] Yerli kulu askeri organizasyonunun içinde yer almadığı halde, burada yapılan tevcihata müdahale sancakbeyleri ile de sınırlı kalmamıştı. Tuna kapudanı, nehrin kıyısında bulunan Vidin Kalesi yakınlarındaki Arçar Palankası'na dizdar tayin edilmesi için aracı olmuştu.[76] Keza Bosna hazinesi defterdarı Abdullah Efendi'nin arzı üzerine Bihke Kalesi'ne farisan ağası tevcih edilmişti.[77]

Boşalan bir ağalık gediğini kendisi için isteyenler de olabilirdi. Delibaşı el-Hac Ahmed, geçmişte yaptığı hizmetlere atıfta bulunarak kendisini (Şehr-i) Brot Kalesi kapudanlığına tayin ettirmişti.[78] Hasan bin İsa ise Lipoşka Kalesi'ndeki mahlûl azeban ağalığını bu yolla elde etmişti.[79] Diğer taraftan yukarıda bir örnek bağlamında zikredildiği üzere, bir ağalık ya da dizdarlık için ahalinin ya da neferatın isim önerdiği de oluyordu. Temeşvar'daki Medova Palankası'na yeni bir dizdar tayini icap ettiğinde, *"serhad ihtiyârları"* bu iş için uygun gördükleri Mahmud'u işaret etmişti.[80] Belgrad yakınlarındaki Perakin Palankası'nın mazul dizdarı ise, gedik kavgasını kaybettiği halde ya da bu kavgayı devam ettirerek, palankadaki müstahfız ve azeb cemaatlerinin nefer ve zabitlerinin arzı üzerine yeniden tevcih olunacaktı; fakat bu konuda

72 BOA, İE.AS. 80/7250.
73 Hickok, *Ottoman Military Administration*, s. 71.
74 Géza Dávid, *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, (Çev. Hilmi Ortaç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1999, s. 38.
75 BOA, İE.TCT. 9/1033; D.BKL. 31/34; D.BKL. 32/66.
76 Gradeva, *Between Hinterland and Frontier*, s. 337.
77 BOA, İE.AS. 76/6870. Defterdar arzıyla tayin vakası olarak rastladığım tek örnek budur. Bununla birlikte 17. yüzyılda yerli kulu askerine zabit tayin edilirken defterdarların daha fazla etkin oldukları da bilinir. Bkz. Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s. 156.
78 BOA, AE.SAMD.III 208/20066.
79 BOA, D.BKL. 71/2.
80 BOA, C.TZ. 102/5057.

kararı Belgrad Muhafızı Hasan Paşa vermişti.[81] Dizdarlık,[82] yani bir kalenin komutanlığı mevzubahis olduğunda, atamalar için, her zaman değilse de, genellikle kale muhafızının önerisi dikkate alınıyordu.[83]

Tevcih kayıtlarının bazılarında yer alan ifadelerden hareketle Babıâli'nin ağa ve kapudanlık gibi yüksek rütbeli askeri gediklere tayin yaparken hangi vasıflara dikkat ettiği anlaşılır. Hasan Paşa, Belgrad yakınlarındaki bir palankada azeban ağalığı için önerdiği Muharrem'in *"ağalık 'uhdesinden gelmeğe kâdir"* olduğunu bildirmişti.[84] Bosna Valisi Ahmed Paşa da İmoçka Kalesi kapudanlığına tayin edilmesi için aynı kalede farisan cemaatinin ağası da olan Hüseyin'in *"kapûdânlık 'uhdesinden gelmeğe kâdir"* olduğunu yazmıştı.[85] Yine Bosna'da Vidoşka Kalesi Kapudanı Ali yolsuzluk sebebiyle azledildiğinde yerine Bosna Muhafızı Osman Paşa'nın arzı ile tayin edilen Ahmed, yarar ve emektar olmaktan başka *"serhadd-i İslâmiyye'nin ahvâline vâkıf ve kâr-güzâr"* olarak tarif edilmişti.[86]

Tevcih için ketum bir ifade yeterli olurken, aziller bazı durumlarda kimlerden zabit olmaz ya da kimler artık zabit olamaz sorularına cevap verecek şekilde ayrıntılı yazılabiliyordu. Yolsuzluk yani en yaygın biçimiyle neferatın hak ettiği ulufesinin zimmete geçirilmesi azil sebeplerinden biriydi. Diğer taraftan vazifeli olduğu bir kaleden başka bir yerde yaşayanlar da *"terk-i kal'a ve terk-i hidmet"* etmiş sayılır ve azledilirdi.[87] Banvir Kalesi azeban ağalarından Mehmed Salih ise, sadece kalesini terk etmekle kalmamış, etraftaki *"eşirrâ ile yek-dîl ve yek-cihet"* olup reayadan kanunsuz ve fermansız saliyane namıyla vergi toplamıştı. Mehmed Salih'in kabahati bundan ibaret değildi; eşkıyalık ediyor ve zenginlik hırsıyla yağma ve çapula çıkıyordu.[88] Barış şartlarını gözetmeyerek sınırda ve sınır ötesinde eşkıyalık eden veya eşkıyaya yardım ve yataklık eden Sebeş (Temeşvar) varoşunda-

81 BOA, İE.AS. 32/2839.
82 Kapudan ve ağadan farklı olarak dizdarın görev ve yetkileri daha açıktır. Bkz. Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde*, s. 51-53; Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 102-103; Ergenç, *Osmanlı Merkez Askerinin*, s. 362.
83 Aydın, *Vidin Kalesi*, s. 93.
84 BOA, AE.SMST.II 45/4469.
85 BOA, D.BKL. 74/64.
86 BOA, AE.SAMD.III 151/14855.
87 BOA, İE.AS. 68/6088.
88 BOA, D.BKL. 56/15.

ki iki ağa da azledilecekti. Bunlar kendilerine gönderilen fermana itaat etmediğinden başka, emri altındaki neferlere ve bölgelerindeki reayaya da zulmetmişlerdi.[89] Bosna'da Seniçe Palankası dizdarlığını yapan Mehmed ise *ehl-i fesâd*, ayrıca sarhoş gezecek kadar içkiye düşkün (*şarâbü'l-hamr*) ve geçimsiz biri olduğundan kapudan ve ağalar ile anlaşamıyordu.[90] Bir sonraki başlıkta tartışılacağı üzere doğruluğundan asla emin olunamayacak fakat İstanbul'u harekete geçirdiği için anlamlı olan bu ifadeleri tersinden okuyarak, Babıâli'nin yerli kulu askerini hangi vasıflara sahip zabitlere teslim etmek istediği anlaşılır. Zabitler askerinin başında durmalı, neferatı ve reayayı incitmemeli, özellikle sınırda bulunanlar barışa riayet etmeli, elindeki gücü kötüye kullanmamalı, emre itaat etmeli ve diğer zabitlerle uyumlu biçimde çalışabilmeliydi.

Ancak yukarıdakilere bakarak, 18. yüzyılın başında taşradaki askeri gücü için tayin ve terfi nizamı bulunmayan Babıâli'nin, garnizon kuvvetlerine komutan seçerken askerlik mesleğinin gerektirdiği *rasyonel* karar mekanizmasına sahip olduğu iddia edilemez. İki örnek bu konuda açıklayıcı olacaktır. Yukarıda yolsuzluk sebebiyle azledildiğine işaret edilen Vidoşka Kapudanı Ali'nin azli ve yerine bir başka kapudanın tevcihini aktaran belgeden ayrıca mezkûr Ali'nin "*pîr ve ihtiyâr ve yedi sekiz seneden berü meflûc ve 'amel-mânde olub serhadd-i mansûrenin vâki' olan umûruna ve neferâtın nizâm ve intizâmına 'adem-i iktidârı*" olduğu da öğreniliyor.[91] Kayıtlardan 12 senedir kapudan olduğu anlaşılan Ali'nin nasıl olup da en az yedi yıldır felçli ve iş göremez bir halde kapudanlık gibi önemli bir görevde tutulduğunu anlamak mümkün olmadığı gibi hayret vericidir de.

Diğer vaka ise daha da ilginçtir. Banaluka Kalesi'nde farisan ağasıyken, kapudan ve diğer ağalar tarafından fesat ehli olduğu gerekçesiyle şikâyet edilen ve önce azl sonra hapsedilen Ali Ağa, kalebent olarak tutulduğu Pojin Kalesi'nden firar etmiş ve yakalanınca küreğe mahkûm olmuştu. Bir süre sonra nefsini ıslah ettiğini öne sürerek affını isteyen Ali Ağa serbest bırakılmış ve yine farisan ağalığına tayin edilmişti. Suçu sabit görülerek azledilen, sonra başından hapis, firar ve kürek gibi maceralar geçen Ali

89 BOA, AE.SAMD.III 65/6531; D.BKL. 55/101.
90 BOA, D.BKL. 56/16.
91 BOA, AE.SAMD.III 151/14855.

Ağa'nın bu siciline rağmen Osmanlı ordusunda yeniden zabit olarak istihdam edilmesi –üstelik tenzil-i rütbe bile söz konusu değildir– sadece modern zamanların tarihçisi için değil, Ali Ağa'nın çağdaşları arasında dahi hayreti mucib bir şeydir. Nitekim Bosna Valisi Osman Paşa'nın teftişi sonrasında fesattan geri durmadığı anlaşılan Ali Ağa yeniden azledilecek, Banaluka'da *"umûr-ı muhâfazanın ta'tîline ba'is"* olan fitnesinin önüne geçilmesi için kapudan ve ağalar şehirden sürgün edilmesini isteyecekti.[92]

Yerli kulu neferata özel, askeri işlerde uzmanlaşmış bir bürokrasisi yokken, ayrıca tayin, terfi ve azil gibi kararların denetlenmesi işini gören bürosu esasında bütçe giderlerini denetleyen kâtiplerin çalıştığı Büyük Kale Kalemi[93] olan Babıâli için isabetli karar vermek güçtü. Zira zabit tayinlerinde kilit bir konumda bulunan vali ve muhafız paşalar sıklıkla değişiyordu. Kurumsal hafıza zayıf olduğu gibi, Babıâli'nin valilere yönelik tayin siyaseti de şahsi bir hafıza oluşmasına çoğu durumda izin vermiyordu. Üstelik bu durum, tevcihi için bir yolunu bulup taşradan arz ya da tezkire alanlarla sınırlı değildi. Babıâli, yerli kulu yeniçerilerinin ağalığı gibi fevkalade önemi haiz bir rütbe için bile yanlış karar verebiliyordu.

Şayet Babıâli, yüksek rütbeli zabitlerin tevcihinde herhangi biçimde titiz davranıyorduysa bu yeniçeriyân-ı yerlüyân ağası tayinleri söz konusu olduğunda görülür. Ele alınan dönem içinde Temeşvar'da yerli yeniçerilerin ağası birkaç defa değişmişti ve bunlardan bazılarının tevcihine dair kayıtlar mevcuttur. Temeşvar garnizonuna Eğri nizamı verildiğinde, yerli yeniçerilerin ağalığına da daha önce Eğri yeniçerilerinin ağası olan Mahmud tecrübesine istinaden tevcih edilmişti.[94] Mahmud'un ölümü ile boşalan ağalık makamına Temeşvar Valisi Ali Paşa'nın arzı ile *"zabt u rabt-ı neferâta kâdir"* olduğuna işaret edilen Osman getirilmiştir.[95] Bir süre sonra Osman'ın yerine Mehmed isimli birinin ağa olduğunu ve Mehmed'in ölümü üzerine de yerine halihazırda ocak kethüdası, yani yerli yeniçeriler arasında ağadan sonra gelen zabit olan Mustafa'nın ağalığa getirildiğini öğreniyoruz.[96]

92 BOA, İE.DH. 26/2359.
93 Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 110.
94 BOA, AE.SMST.II 6/555.
95 BOA, D.BKL. 46/78.
96 BOA, D.BKL. 62/69.

Fakat yerli yeniçeri ağalığı tevcihinde askeri tecrübenin aranmadığı, tayin edilen kimsenin siciline dikkat edilmediği durumlar da oluyordu. Aralık 1710'da İstanbul tarafından Belgrad muhafızının arzı olmaksızın, üstelik yerli yeniçeri ağası hâlâ vazifesinin başındayken, Macuncu Mustafa isimli biri Belgrad yerli yeniçerileri cemaatine ağa olarak tayin edilmişti. Haberin Belgrad'da işitilmesinden altı ay sonra ortaya çıkan Macuncu Mustafa'nın kim olduğu soruşturulduğunda meselenin aslı anlaşılmıştı. Macuncu Mustafa, fitne ve fesadı yüzünden Belgrad'dan kaçmak zorunda kalan Mustafa Çorbacı, Ali Odabaşı ve Semendire ve Sirem zaimlerinden Sarı Receb ve Mehmed'in aracılık etmesiyle bir yolunu bulup Babıâli'den tevcih beratını almıştı. Bu kimselerin sözüne güven olmayacağı gibi, Macuncu Mustafa daha önce iki defa yerli ağalığı yaptığı halde birinde yerli neferatın ulufelerinden 7 bin guruşu, diğerinde ise mevâcibin tamamını zimmetine geçirdiğinden azledilmişti. Belgrad yerli kulu yeniçerileri, mazul ağaları Mehmed'in "*müstakîm ve dindâr ve Dergâh-ı âli yeniçerilerinin emekdârlarından olub zabt u rabta kâdir*" olduğunu Muhafız Abdi Paşa'ya bildirmiş ve eski ağalarının görevine dönmesini sağlamıştı.[97]

Macuncu Mustafa'nın tayini ve azli hikâyesi Babıâli'nin taşradaki garnizon askerine komutan seçerken ne derece doğru/yanlış karar verebileceğini de gösterir. Diğer taraftan bu vakada, Belgrad kadar önemli bir askeri merkezde, Babıâli nazarında her bakımdan daha muteber olduğu anlaşılan kapıkulu askerinin zabitlerinin sözü belirleyici olmuştur. Macuncu Mustafa'nın tevcihi meselesini soruşturanların arasında o tarihte turnacıbaşı unvanı taşıyan yayabaşı, cebecibaşı, topçubaşı ve top arabacıbaşı gibi kapıkulu subayları da yer alıyordu. Bilhassa yayabaşı, ağa vekili sıfatıyla Belgrad muhafazasındaki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kumandanlığını yapar ve gerektiği hallerde kalenin muhafızlığı işine de vekâlet ederdi.[98] Gücünü Osmanlı askeri ricali arasında seçkin bir yeri olan yeniçeri ağasından alan zabit, eyalet divanında söz sahibiydi ve valiye itiraz edebilecek kadar da nüfuzluydu.[99] İleride anlatılacağı gibi, Dergâh-ı âli zabitlerinin taşra gar-

97 BOA, D.BKL. 72/77.
98 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 241/1025.
99 Salamon, *Ungarn im Zeitalter*, s. 193.

nizonlarındaki görevleri yoklamadan yerli kulu neferatın sebep olduğu sorunların halline kadar geniş bir alana yayılıyordu.

16. yüzyılda I. Süleyman'ın oğulları Şehzade Selim (daha sonra II. Selim) ve Şehzade Bayezid arasındaki mücadelenin Anadolu'da yarattığı güvensiz ortam sebebiyle, yeniçeriler imparatorluğun önemli şehirlerine asayişi sağlamak için gönderilmişti; 17. yüzyılın başında Celali İsyanları'nın da etkisiyle Anadolu'nun neredeyse her bucağında yeniçeri birliği bulunmaya başlamıştı. Bunlar timarlılar ya da diğer yerli kulu askerin yol açabileceği sorunlara karşı merkezi devletin iktidarını temsil ediyordu.[100] Serhad kalelerindeki kapıkulu varlığı ise daha eskidir. II. Mehmed devrinden itibaren Dergâh-ı âli yeniçerileri önemli kalelerde muhafız olarak hizmet ediyordu.[101]

Dergâh-ı âli askeri, serhad kalelerine üç sene süreyle muhafızlık etmek üzere tayin edilir, süresini tamamlayan cemaatlerin yerine yenisi gönderilirdi;[102] fakat savaş yıllarında ya da bazı başka hallerde bu süre değişirdi.[103] Zamanla imparatorluğun geniş coğrafyasına yayılmış kalelerdeki muhafız kapıkulu askerinin sayısı önemli miktarda arttı; bunların oranı genel içinde yüzde 30 ila yüzde 60 arasında değişir olmuştu.[104] Örneğin 1654 senesinde yeniçeri mevcudunun yüzde 42'si, 1663'te ise yüzde 36'sı taşra garnizonlarına dağılmış bir haldeydi.[105] 1663-1664 tarihli bir yeniçeri kütük defterine göre ise Dergâh-ı âli yeniçerilerinin yarısı imparatorluğun kalelerinde muhafız olarak bulunuyordu.[106] Bazı kalelerde yeniçerilerin sayısı binlerle ifade edilecek kadar çoktu.[107] 18. yüzyılın başında, Osmanlı bütçelerindeki sayılara itibaren, garnizonlardaki kapıkulu askeri oranının yüzde 39 ila yüzde 57 arasında değiştiğine daha önce işaret edilmişti.[108]

100 Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s. 295; Turan, *Şehzâde Bayezid Vak'ası*, s. 176-176; İnalcık, *Military and Fiscal Transformation*, s. 290.
101 Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 79.
102 *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, v.63b.
103 Rhoads Murphey, "Yeni Čeri," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt XI, Leiden, 2002, s. 327.
104 Ágoston, *Empires and Warfare*, s. 128.
105 Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s. 221.
106 Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s. 255.
107 Bazı örnekler için bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 328-329; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, cilt II: *Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014, s. 137. 17. ve 18. yüzyıllarda İran serhaddindeki kalelerde bulunan Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayıları hakkında bkz. Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 119-121.
108 Bkz. Tablo 2: 18. yüzyılın başında garnizon muhafazasındaki kapıkulu askerler.

Marsigli, kapıkulu yeniçerilerinin en iyilerinin seçilerek serhad kalelerine gönderildiğini yazsa[109] da, buna dair bir başka belge ya da bilgi söz konusu değildir. Aynı zamanda serhadde muhafız olarak gönderilen yeniçerilerin tamamı bir cemaate mensup olmadığı gibi, aynı cemaat ya da bölüğün neferatının birden fazla kaleye ve farklı serhadlere muhafız olarak dağıtıldığı da belirtilmelidir.[110] Kalelerdeki Dergâh-ı âli yeniçerilerine, bunları İstanbul'da kalan yoldaşlarından ayırabilmek için *nöbetçi*, muhafız gönderildikleri kalelerdeki yerli kulu yeniçerileriyle karışmamaları için de *odalı* denirdi.[111] Yeniçeri ocağına mensuplar arasından cemaat, sekban ya da bölük askerleri kale muhafazasında bulunurlardı, fakat bir kaledeki bütün Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kumandanı, ocakta kıdemce üstün olmaları sebebiyle cemaat ağaları yani yayabaşılardan seçilirdi. Bunlar işgal ettikleri makamın öneminin bir işareti olarak göreve başladıklarında kalenin anahtarını teslim alır, muhafız paşanın yanında at binerdi.[112] Kale muhafazasındaki yayabaşıların mutat görevi emri altındaki yeniçerilerin disiplinini sağlamak ve askerin firarını önlemekti; ulufelerin dağıtılması, İstanbul'a dönüldüğünde varsa fazla akçenin iadesi de yayabaşının vazifeleri arasında sayılır.[113]

18. yüzyılın başında yeniçeri zabitinin unvanı kalelerde hangi ortaların muhafız bulunduğu ile doğrudan alakalıydı.[114] Mayıs-Temmuz 1705 kayıtlarına göre Belgrad'da 68. cemaat yani turnacılar cemaati ağası Hasan bin Osman yeniçeri zabitiydi.[115] Aynı deftere göre Temeşvar Kalesi'ndeki yeniçeri zabiti ise 29. cemaatin ağası şütürban ağaydı.[116] Keza Belgrad ve Temeşvar yeniçeri zabitlerine gönderilen hükümlerden de, bu kimselerin unvanı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Haziran 1699'da Belgrad'daki yeniçeri

109 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 82.
110 Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s. 251-267.
111 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 328, 330.
112 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 74; Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s. 15; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 160, 215.
113 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 325-326.
114 Krş. Cafer Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, Bahar 2010, s. 33.
115 BOA, MAD.d. 5874, s. 128.
116 BOA, MAD.d. 5874, s. 294.

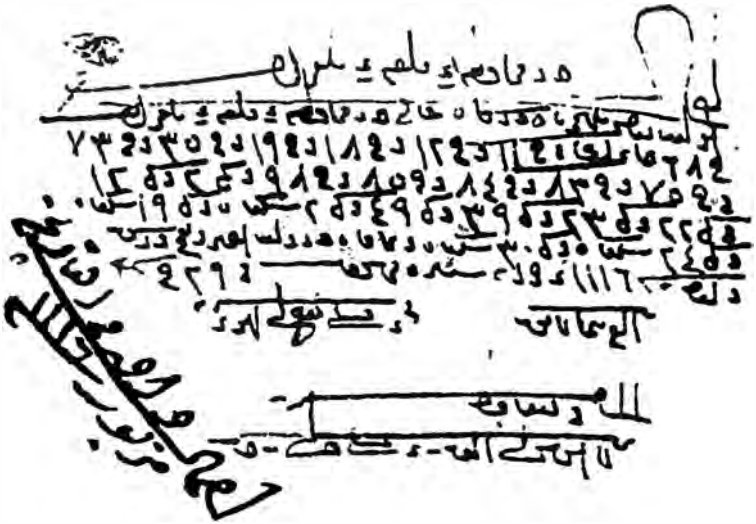
zabitinin unvanı zağracıbaşı,[117] Temmuz 1700'de Temeşvar'daki en yüksek rütbeli yeniçerinin unvanı ise haseki idi.[118]

Kale nöbetindeki cemaat ve bölüklerin değişimi de yeniçeri zabitlerinin eliyle yapılıyordu.[119] Yeniçeri zabiti bulunduğu kaleye nöbetçi olarak gelen cemaatin yoklamasını yapıp defterini ağa kapısına göndermekle yükümlüydü.[120] Ağa kapısı, kale nöbetindeki yeniçerilere dair kararların alındığı merkezi kurumdur. Burada yeniçeri ağası ve kethüda yeri, garnizonlardaki yeniçeri zabitlerine gereken emirleri iletir, nöbete gidecek veya dönecek cemaatler hakkında karar verir ve uygulamayı takip ederdi.[121] Yeniçeri esami ya da kütük defterleri, imparatorluğun geniş coğrafyasına yayılmış bu askeri teşkilatın kontrolü için temel araçlardı.

Daha önce İstanbul yangınlarını ve Vaka-i Hayriye badiresini atlatabilmiş pek az yeniçeri kütüğü olduğundan bahsedilmişti. Bu defterler Hazine-i amire'den ulufe almaya hakkı olan yeniçerileri gösterir ve 16. yüzyılın sonuna kadar her ulufe döneminde üç nüsha halinde tertip edilirdi.[122] Osmanlılar bir seneyi üçer aydan dörde böler ve ulufeyi kıstlar halinde öderdi. Her üç aylık dönemi ifade etmek üzere, o aylar için Babıâli kalemlerinde benimsenmiş kısaltmalardan meydana getirilmiş bir kelime kullanılırdı. *Masar* kıstı muharrem, safer ve rebîü'l-evvel aylarının; *recec* kıstı rebîü'l-âhir, cemâziye'l-evvel ve cemâziye'l-âhir aylarının; *reşen* kıstı receb, şaban ve ramazan aylarının; *lezez* kıstı ise şevvâl, zi'l-ka'de ve zi'l-hicce aylarının kapsadığı dönemi ifade ederdi. Osmanlı maliyesi bir kıstı 85 gün üzerinden hesaplıyordu. Hazine-i amireden düzenli ödeme yapılabildiği senelerde masar kıstı muharrem ayı içinde, recec cemâziye'l-evvelde, reşen ve lezez kıstları ise tek seferde (*kısteyn mevâcibi*) şaban ayında dağıtılırdı.[123]

117 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 28/81.
118 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 343/1185.
119 BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 682/3146; A.DVNS.MHM.d. 111, 21/49; 487/1667; 557/1945.
120 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 548/1913.
121 Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s. 18, 23.
122 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 413.
123 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 411-412. Ayrıca bkz. Erhan Afyoncu, "Mevâcib," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXIX, 2004, s. 419. Osmanlıların farklı tarihlerde başka hesap usulleri de vardı. Bkz. Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 74.

Tablo 24. H. 1115-1116 tarihli icmal defterinden Belgrad Kalesi'ne ait bir kayıt[124]

Der-muhâfaza-i kal'a-i Belgrad

İcmâl-i

Mevâcib-i ba'zı yeniçeriyân-ı Dergâh-ı 'âli der-muhâfaza-i kal'a-i Belgrad
c. 68 cemâ'at-i ağa ve c. 11 ve c. 12 ve c.18 ve c. 19 ve c. 35 ve c. 73
ve c. 75 ve c. 83 ve c. 84 ve c. 85 ve c. 98 ve k. 2 ve k. 12
ve k. 22 ve k. 23 ve k. 39 ve k. 49 ve k. 2 sekbân ve k. 19 sekbân
ve k. 24 sekbân ve k. 30 sekbân ve yamâkân der-vâcib-i masar ve recec ve reşen
ve lezez sene 1116 'an hızâne sitâden fermûde fî 29 cemâziye'l-ahir sene mim
neferen: 2392 ; fî yevm: 20414
el-mukarrer fî 4 kıst: 7226556
İcmâl-dâde fi't-târih-i mezbûr sene 1116

124 BOA, MAD.d. 3923, s. 5.

Kale nöbetinde bulunan askerin mevâcib defterindeki ismi üzerine bulunduğu kaleyi gösteren bir işaret düşülürdü.[125] Bunların yoklaması için muhtemelen 17. yüzyılın ortalarından itibaren ayrı defterler tutulmaya başlanmıştı. Bu defterlerin başında özet bilgi verilen icmaller yer alır. Her bir kale için ayrı tutulan icmalde kalede muhafız olarak bulunan yeniçerilerin zabitinin cemaati (*ağa cemaati*) yazılır, daha sonra diğer cemaat ve bölüklerin numaraları, her birinin başında cemaat mi bölük mü olduğunu gösteren işaretleri takiben sıralanırdı. Cemaatler için *cim* harfi, bölükler için ise *kef* harfi kısaltma olarak kullanılmıştır. Ardından sekban bölükleri ve yamaklara da yer verilirdi. Son olarak icmal kaydının hangi mevâcib dönemini gösterdiği ve hazineden havale emrinin ne zaman çıktığı yer alırdı. Bütün bu bilgilerin siyakat yazısıyla istiflendiği kümenin altına ise yine divan rakamlarıyla toplamda kaç nefer bulunduğu ve bunların yevmiyelerinin kaç akçe olduğu yazılır, altına ise söz konusu mevâcib döneminde ödenen ulufenin toplam meblağı belirtilirdi. Hangi tarihte icmal verildiğine dair bir kayıt düşüldükten sonra başka ekleme yapılmazdı.

Defterin içinde ise cemaatler ve bölükler halinde kale nöbetindeki yeniçerilerin esamisi ve günde kaç akçe ulufesi olduğu yazardı. Kale nöbetindeki yeniçerilerin esami listesinin hazırlanma prensipleri mevâcib defteri ile aynıdır.[126] Cemaat ve bölükler kıdemlerine göre sırayla deftere yazılır, cemaat ya da bölük çizgisinin sol üstüne numarası not düşülürdü. Daha sonra isimler listelenirdi. Her satırın bir tarafında, o satırdaki yeniçerilerin günlük ücretlerinin tutarı toplanırdı. Sayfanın sonunda bu günlük ücretler, şayet cemaatteki bütün yeniçerilerin ismi bir sayfaya sığmaz da bir başka sayfada devam ediyorsa kolaylık olsun diye toplanırdı. Bütün isimler bir sayfada listelendiyse, neferen ve yevmen yekûn hesabı yapılırdı. Bir kaledeki bütün cemaatler, bölükler ve varsa yamaklar ile mütekaitler de yazıldıktan sonra *cem'an* çizgisi çekilir ve altında yekûnlar toplanarak kaledeki muhafız nöbetçilerin mevcudu ve bunlara günlük ne kadar akçe verilmesi gerektiğinin toplamı yazılır, daha sonra yeni bir sayfada bir

125 Mevâcib defteri hakkında bkz. Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s. 81-82; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 431-463.
126 Krş. Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 59.

başka kalenin muhafız yeniçerilerinin listesine geçilirdi.[127] Bu defterler ve yeniçeri cemaat ve bölüklerinin muhafız olarak gönderildikleri kalelerde zabitleri tarafından yapılan yoklamanın defterleri, Osmanlıların taşraya gönderdiği merkezi ordu askerlerini olabildiğince kontrol etmek istediğini gösterir.[128] Fakat garnizon askerini kontrol etmek bahsinde Babıâli yapısal bazı sorunlarla maluldü. Osmanlı bürokrasisi sadece kapıkulları ile yerli kullarının defterini değil, aynı zamanda Dergâh-ı âli yeniçerileri ile diğer nöbetçi kapıkullarının defterlerini de ayrı tutuyordu.[129] Bu durum şüphesiz İstanbul'daki askeri ricalin serhad kalelerindeki garnizonların kontrolünü güçleştirmiş olmalıdır; zira bir kaledeki asker sayısını ortaya koyabilmek için yerli kullarının sayısı Büyük Kale Kaleminden sorulmalı, kapıkullarının sayısı ise yeniçeri, cebeci, topçu ve diğer ocaklardan yahut ilgili kalemlerden öğrenilmeliydi.

Sınırın diğer tarafındaki Habsburg askeri örgütlenmesine bakıldığında ise daha farklı bir yapı görünür. Saray Harp Şurasından daha önce bahsedilmişti; Habsburg ordusunun bütün planlamasının burada yapıldığını hatırlatmak yeterli olacaktır. Habsburglar da hazineden gereksiz para çıkmasını önlemek ve orduda yeterli sayıda askeri hazır bulundurabilmek için yoklama usulüne başvuruyordu. Harp senelerinde her ay yoklama cetvelleri hazırlanır, sefer mevsimi başlamadan önce ve kışlağa çekilirken iki defa genel yoklama yapılırdı. Aylık yoklama cetvellerini her alayın harp komiseri (*Kriegscomissar*) hazırlarken, muhtemel yolsuzluk vakalarını engellemek için genel yoklamaları, yoklaması yapılacak alayla daha önce bağı bulunmayan bir başka harp komiseri yapardı. Saray Harp Şurası, birliklerin yoklaması, asker olamayacak kimselerin defterden çıkarılması, eksiklerin yerine yeni askerlerin yazılması için geniş yetki verdiği harp komiserlerini her sene bir başka alaya tayin ediyor ve böylece bir yerde kök salmasına izin vermiyordu.[130]

127 1699 tarihinde Temeşvar Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı âli yeniçerilerinin esami listesi için bkz. BOA, MAD.d. 6683, s. 97-127.
128 Örneğin, Temeşvar Kalesi'ne gönderilen muhafız nöbetçi yeniçerilerin yoklanıp defterinin bir an evvel İstanbul'a gönderilmesi hakkında Saksonsubaşı Abdullah'a hüküm için bkz. BOA, A.DVNS. MHM.d. 114-1, 297/1402.
129 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 57.
130 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 285-286.

Fakat askeri bürokrasisini merkezileştirebilmesine rağmen, Habsburg ordusunda da hâlâ kadim gelenekler gözetiliyordu. Alaylar komutanın ismiyle anılıyordu; piyade ve süvari birlikleri standartlaşma yolunda hızla ilerliyordu ama Osmanlı hudut boylarındaki Habsburg ordusunun çeşitli isimler altında birlikleri vardı. Topçu ya da cebeci gibi uzmanlık gerektiren sınıfları bir kenara bırakırsak, esasen asker eskilerinden meydana gelen düzenli garnizon askeri (*Freikorps*),[131] yerel ahaliden yazılmış milis kuvveti olan *grenzer*ler, süvari sınıfları (*Cürassier, Dragoner, Huszaren*), imparatorluğun Macar ve Hırvat bölgelerinden yazılan askerlerden oluşan *Haydu*cken bunlar arasındadır.[132]

Osmanlı askeriyesi de kadim geleneklerine bağlıydı; Habsburglarla kıyas edildiğinde Osmanlı ordusundaki çeşitlilik baş döndücürür. En büyük ayrım tabii olarak kapıkulları ve yerli kulları arasındaydı. Babıâli, Dergâh-ı âli askeri ya da yerli kulu olsun fark etmez, neferlerin önemli bir kısmının ulufesini merkezi hazinenin gelirleriyle ödediği halde, kapıkulu ve yerli kulu ayrımında 18. yüzyıl boyunca ısrar etti. Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarına artık cevap veremediğinden devşirme sisteminin terk edildiği bir çağda, kapıkulları ile yerli kulları arasındaki ayrım, ilkinin İstanbul'dan gönderildiği, diğerinin ise yerli nüfus arasından yazıldığından ibaret görünür. Ancak mesele sadece askerin nereden geldiği ile ilgili coğrafi bir sorudan daha fazlasıdır; Babıâli, Dergâh-ı âli yeniçerilerini Osmanlı padişahının hükmünü ya da başka bir ifadeyle kendi iktidarını imparatorluğun taşrasına taşıyan güç olarak görüyordu.[133]

Yerli kulları, imparatorluğun erken dönemlerinden itibaren kaleler muhafazasında istihdam edilen kapıkulu ve timarlı sipahiler haricindeki neferattan meydana gelir. 18. yüzyılda serhad kalelerindeki garnizonlarda yerli yeniçerilerden başka müstahfız, azeb, faris, gönüllü, martolos, topçu, cebeci, humbaracı, barutçu, bentçi, köprücü ve paspan gibi farklı isimler altında piyade, süvari, topçu ve yardımcı birlikler bulunuyordu. Bunlardan başka lağım bağlayıcı, lağımcı ve suyolcu gibi istihkâm sınıflarından askere de tesadüf edilir.[134]

131 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 208; Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 87-88.
132 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 206-211, 454.
133 Anastasopoulos, *Imperial Geography and War*, s. 120-121.
134 BOA, C.AS. 541/22676; İE.AS. 35/3197; 43/3880.

İsmi geçen bu unsurlar arasında, yerli yeniçerilerin bulunmadığı Bosna haricinde Habsburg serhaddindeki Osmanlı ordusunun asıl unsuru *yeniçeriyân-ı yerlüyân* olarak görünür. Osmanlıların hangi tarihten itibaren yerli kulu neferata yeniçeri unvanı verdiği bilinmiyor; fakat 16. yüzyılın sonundaki defterlerde böyle bir unvana rastlanmadığı düşünüldüğünde, muhtemelen 17. yüzyıldan itibaren yerli askerler arasında bir gruba, imparatorluk askeriyesinin en prestijli sıfatlarından biri olan yeniçeri denmeye başlanmıştır.

16. yüzyıldan kalma yerli kulu defterine göre, Budin Kalesi'nde müstahfız, azeb, faris, gönüllü, topçu ve diğer yardımcı unsurlar bulunuyordu.[135] III. Murad devrinde ise *atlu ulufeci* ve *hisareri*[136] gibi başka nefer tiplerine rastlandığı halde serhad kulları arasında yerli yeniçeriler yoktu. Hisareri yahut *merdân-ı kal'a* da denilen zümre, yaşı ilerlemiş Dergâh-ı âli yeniçerileri eskilerinden ya da kabahati nedeniyle ismi yeniçeri kütüğünden çıkarılanlardan oluşuyordu.[137] Dizdara bağlı olarak hizmet görmeleri ve eskiden yeniçeri olmaları sebebiyle bunlar müstahfızla karıştırılır; hatta hisareri, müstahfız ve yerli yeniçerilerin aynı şeyi ifade ettiği öne sürülür.[138] Yerli yeniçerilik, müstahfızların ve hisarerlerinin 17. yüzyılda aldıkları unvan olsaydı ya da Osmanlılar garnizonlarında istihdam ettiği piyadenin ismini bir süre sonra yerli yeniçeri olarak değiştirmiş olsaydı, bu iki sınıfın 18. yüzyılda yerli kulu neferler arasında artık yer almaması gerekirdi. Nitekim hisarerleri 18. yüzyılda serhad kalelerinde değilse de, örneğin Varna Kalesi'nde hâlâ işbaşındaydı.[139] Müstahfızlara ise neredeyse bütün kale ve palankalarda rastlanıyordu.

Şu halde yerli yeniçerilerin kökleri başka yerde aranmalıdır. Vekayinameler hangi tarihten itibaren Osmanlı taşra ordusunda yerli yeniçeriler

135 Bkz. *Ottoman Garrisons on the Middle Danube*.

136 Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s. 17-18 ve başka yerlerde.

137 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 327; Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s. 244.

138 Stein, Osmanlı garnizon kuvvetlerini geniş biçimde ele aldığı kitabında yeniçeriler bahsinde yerli kulu yeniçerilerden bahsetmeyip sadece müstahfızları anlatırken bu ikisinin aynı olduğunu iddia eder. Bkz. Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 79. Aynı şekilde bu üç sınıfın da aynı olduğunu düşünen başka çalışmalar da vardır. Bkz. Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 23; Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 114. Hegyi ise ulufeleri yerel hazineden ödenen müstahfızlar ile ulufeleri merkezi hazineden karşılanan Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kesinlikle farklı iki askeri unsur olduğunu ifade eder, bkz. Hegyi, *Ottoman Military Organization*, s. 118-119.

139 BOA, D.BKL. 46/85.

bulunduğunu yazmasa da, Naîmâ Mustafa Efendi'nin naklettiği bir vaka yerli yeniçerilerin kökeni hakkında bir fikir vermektedir. 1658'de Şam'da yerli kulu yeniçerilerin isyanı bahsinde müverrih, bu yeniçerilerin kadimde Şam Kalesi'ni muhafaza için İstanbul'dan gönderilen Dergâh-ı âli yeniçerileri olduğunu, fakat bunların nöbetleri bittiğinde geri çağrılmalarının ihmal edildiğinden bir zaman sonra *"yerli kulu nâmiyle deftere kayd olunup mevâcipleri*[nin] *Şâm hazînesinden ta'yîn"* edildiğini yazar.[140] Bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere, söz konusu kimselerin ekonomik hayatta kendilerine birçok imtiyaz sağlayan yeniçeri unvanından vazgeçmeyip kendilerini deftere yerli yeniçeri olarak yazdırdıkları düşünülebilir. İmparatorluğun uzun savaşlar, iç isyanlar, ekonomik ve siyasi buhranlarla uğraştığı bir dönemde, diğer önemli kalelerde ve serhadde buna benzer başka vakalar meydana gelmiş midir; yerli yeniçerilerin kökeni, nöbetle gönderildikleri kalede tavattun eden yani yerleşen Dergâh-ı âli yeniçerilerinden mi gelmektedir, bunu şimdilik bilmiyoruz.

Bir diğer ihtimal ise, yerli yeniçerilerin, *gönüllü* adıyla toplanmış ve isimleri deftere yazılana kadar ulufe almadan hizmet edenlerden geliyor olabileceğidir. Şehir ve kasaba ahalisi arasından, yeniçeriliğin imtiyazlarının yarattığı cazibe ile serhaddeki yeniçeri zabitinin defterine isimlerini kaydettirenler oluyordu.[141] Keza serhaddin yarattığı ekonomik fırsatlar, timar ya da ulufe peşinde koşanların gönüllü namıyla buralara toplanmasına sebep olmuştu; yeniçeri çocukları (*kuloğulları*), isimleri defterden çıkarılmış timarlılar veya askerler de gönüllü yazılırdı.[142] Gönüllülerin tarihi 16. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Piyade ve süvari cemaatleri halinde bir ağanın komutanlığında kale muhafazasında bulunuyorlardı.[143] Ancak gönüllüler 17. yüzyılda yerli kulu neferat içinde ulufeli süvariler arasında sayılmalıdır. Osmanlılar bu ayrıma dikkat etmiş, örneğin Budin Kalesi'ndeki gönüllüler arasında at ve sair süvari teçhizatı olmayanların piyade

140 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, cilt IV, s. 1823.

141 Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 95-96; Koller, *Vom Reich der Osmanen*, s. 65-66.

142 Stein, *Military Service*, s. 460-461. Buna karşın gönüllülerin İslamiyeti kabul eden yerli ahaliden oldukları iddiası hakkında bkz. Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s. 163.

143 Halil İnalcık, "Gönüllü," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, s. 1120-1121. Ayrıca bkz. Hegyi, *Ottoman Military Organization*, s. 132-134.

yazılmasını emretmişti.[144] Şayet yerli yeniçerilerin kökeni gönüllüler ise, bu ancak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı garnizonlarında artık rastlanmayan piyade gönüllülerin yerli yeniçeri yazılmış olmasıyla mümkündür.

Diğer taraftan yerli yeniçerilerin ortaya çıkışı Uzun Savaşta (1593-1606) istihdam edilen askerlerden bazılarının terhis edilmeyip kalelerde tutulmaya başlamasıyla da alakalı olabilir. Nitekim savaş sonrasında Habsburg sınırındaki Osmanlı askeri gücünün sıklet merkezi olan Budin'de, bir önceki yüzyılda defterlerde kaydına rastlanmayan yerli yeniçeriler, 1612-1614 tarihleri arasında, üstelik sayıları 1100 ila 1300 arasında değişmek üzere artık mevcuttur.[145] Önceki senelere kıyasla müstahfız, gönüllü ve azeb gibi askerlerin sayısı azaldığı halde bu grupların hiçbirinin defterden kaybolmadığı ve bu üç cemaatten ayrılarak yerli yeniçeri olarak yazılmış olabilecek askerlerin sayısının defterdeki yerli yeniçeri sayısına yaklaşmadığı da dikkat çekicidir. 18. yüzyılda Osmanlı Avrupa'sında imparatorluğun askeri kompozisyonunun önemli bir unsuru olan yerli yeniçerilerin kökeni konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu açıktır.

Yerli yeniçerilerden başka Osmanlı kalelerindeki piyade askerini müstahfız, azeb ve martoloslar meydana getirmektedir. Müstahfızlar neredeyse bütün Osmanlı kalelerinde rastlanan bir asker grubudur. Bunlar esasen tüfekli piyadedir.[146] Stratejik önemi yüksek olmayan, Babıâli'nin muhafız paşa tayin etmediği kale ve palankalarda müstahfız cemaatinin ağası genellikle dizdar olurdu.[147] Müstahfız neferi barış zamanında kalenin tamirinde bedenen çalışır, harp zamanında ise kalesini korumak üzere savaşırdı; ancak ordu-yı hümâyûna katılmak üzere sefere çağrılmazdı.[148]

Azeb ya da azep, Osmanlı askeri teşkilatında kendine yer bulmuş oldukça eski bir asker grubuydu. Osmanlılardan önce de Anadolu Selçukluları döneminde ya da Aydınoğulları zamanında donanmanın ihtiyacı için istihdam edilen bekâr erkeklere azeb denilmekteydi; Osmanlılar da yeniçeri ocağının kurulmasından önce ok ve yayla donattıkları hafif piyade

144 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 89-90.
145 Hegyi, *Ottoman Military Organization*, s. 340. Hegyi eserinde bu *yeni*liği açıklamamaktadır.
146 Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s. 234.
147 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 24.
148 Gradeva, *War and Peace*, s. 158; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 79-80. Müstahfızlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hegyi, *Ottoman Military Organization*, s. 117 vd.

azeb askeri kullanıyordu.[149] Azebler bir süre sonra sadece savaşlarda hafif piyade olarak değil, aynı zamanda kalelerde de muhafız asker olarak istihdam edilecekti. Buna dair en eski kayıt II. Mehmed döneminde Semendire Kalesi'ne muhafız olarak azeb askerinin bırakıldığını gösterir.[150] Bunlar genel anlamda kale ve şehirlerdeki güvenlikten sorumluydular; kale kapılarında nöbet tutarlardı. Azeban savaş zamanında eyalet valisinin idaresi altında sefere katılabildiği gibi, lağım kazılması, köprü kurulması ya da metris açılması gibi işlerde de çalışırdı.[151] Yerel ahali arasından istihdam edilmeleri sebebiyle bir iş imkânı olan azeb gediklerinin miras olarak bırakılması hakkı daha sonra diğer birliklere de tanınacaktı. Fakat erken dönemlerde azebana mahsus olan bu imtiyaz, Osmanlı taşra ordusu içinde bu sınıfı cazip hale getiriyordu. Azeb yazılan kişi sadece kendisi için değil, aynı zamanda ailesi için de uzun seneler devam edecek bir gelir kapısı elde ediyordu.[152] Denizci geçmişleriyle beraber, azeb cemaatlerinde *reis* unvanlı bir zabit bulunması sebebiyle kale muhafazasındaki azebler kimi durumlarda donanma azebleriyle karışabilmektedir.[153] Ancak Habsburg serhaddindeki kalelerde bulunan azeblerin piyade neferi olduğuna dair şüphe bulunmaz.[154]

Bununla birlikte martolosların piyade veya süvari sınıflarından hangisine dahil edilmesi gerektiği her zaman için açık değildir.[155] 15. yüzyılın erken dönemlerinde askeri ve kolluk görevleri için işpence ödememek, öşür ve avârızdan muaf olmak ve angarya işlerde çalışmamak gibi imtiyaza karşılık istihdam edilen martoloslar, zamanla özellikle Macaristan'da ve sair Habsburg serhaddindeki garnizonlarda ulufeli nefer olarak kendi-

149 İdris Bostan, "Azeb," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1991, s. 312; H. Bowen, "Azab," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, s. 807.

150 Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s. 243.

151 Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s. 73, 289; Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 254; Murphey, *Functioning of the Ottoman Army*, s. 178; Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s. 267; Bowen, *Azab*, s. 807; Bostan, *Azeb*, s. 312.

152 Stein, *Military Service*, s. 463; Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 112.

153 Örneğin Kırım'da Kefe Kalesi'ndeki azeb cemaatinin kalenin deniz kıyısında olduğu için denizci kabul edilmesi hakkında bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 221. Keza bkz. Dimitrov, *Introduction*, s. 14, 17.

154 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 27; Gradeva, *War and Peace*, s. 158.

155 Hegyi, *Ottoman Military Organization*, s. 139.

lerine yer bulmaya başlamışlardı.[156] Fakat martolosların imparatorluğun sadece Rumeli topraklarında değil, aynı zamanda Anadolu'da da, örneğin Van Kalesi'nde veya Trabzon Sancağı'nda görev yaptıklarını da belirtmek gerekir.[157] Modern araştırmalar martolosların önceleri ekseriyetle Osmanlı padişahının gayrimüslim tebaasından yazıldığı tespitinde ittifak ederler.[158] Ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren martolos birliklerinde Müslümanlar ya da baba adının Abdullah olarak yazılması sebebiyle ihtida etmiş olarak kabul edilen *yeni* Müslümanlar da görülmeye başlanmıştı.[159] Yine bu dönemde Osmanlı sarayının martolosların imtiyazlarına dikkat etmediği ve Osmanlı tebaası için bu işin artık cazip olmadığı, buna paralel olarak Osmanlı ordu teşkilatı içinde martolosların oranının giderek azaldığı öne sürülür.[160] Ancak bu durum timarlı müstahfızların ulufeli nefere dönüşmesi ve kale defterlerinde görülmeye başlanması ile de ilgili olabilir. Yine de 17. yüzyıl boyunca bazı kalelerde hâlâ önemli sayıda ve oranda martolos bulunuyordu; mesela Peşte'deki Osmanlı askerinin yüzde 27'si martolos birliklerine kayıtlıydı.[161]

18. yüzyıla ait yerli kulu neferlerin esami defterleri incelendiğinde martolosların sayılarının daha da azaldığı ortaya çıkar. Temeşvar garnizonunda sadece iki martolos cemaati vardı ve toplam sayıları ancak 80 neferdi; bu da garnizon içindeki oranlarının yüzde 2'yi dahi bulamadığı anlamına gelir.[162] Bosna Eyaleti'nde ise hem sayıca hem de oran olarak biraz daha fazla martolos bulunduğu halde, anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Önemli bir kısmı Novi Kalesi'nde istihdam edilen martolosların Bosna ordusu içindeki oranı yüzde 7 idi.[163]

156 Vasić, *Osmanlı İmparatorluğunda*, s. 49-50; Bilge Keser, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, 1999, s. 274.
157 Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 117; Bilgehan Pamuk, "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, 2003, s. 185-216.
158 Vasić, *Martoloslar*, s. 62; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 82; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 72; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren yay., 1990, s. 20-21; Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında," *Türkiyat Mecmuası*, 7, 1942, s. 292.
159 Dimitrov, *Introduction*, s. 21; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 83.
160 Vasić, *Martoloslar*, s. 52; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 84.
161 Stein, *Military Service*, s. 463.
162 BOA, D.BKL. 31/14.
163 BOA, MAD.d. 2387, s. 2-9.

Derbend ve geçitlerin korunmasından sorumlu olanlar haricinde, Osmanlı garnizonlarında ve ordusunda asker olarak ulufe karşılığı hizmet eden martoloslar, denizci, piyade ya da süvari olabilirdi.[164] Osmanlı kaynakları çoğu zaman martolos cemaatleri hakkında hangi askeri sınıfa ait olduklarına dair açık bilgi vermezken, Temeşvar'a verilen Eğri nizamına ait defterde bunlar piyadeler arasında sayılmıştır.[165] Vakıa Osmanlı yerli kulu askerleri arasında en az günlük ücreti almaları sebebiyle, martolosların, en azından 18. yüzyılda süvari olmanın gereklerini yerine getirebilecekleri son derece şüphelidir.

Osmanlı serhad askeri içinde süvari sınıfını meydana getiren neferler yukarıda bahsedildiği üzere gönüllüler ve farisandır. Faris kelimesi, 18. yüzyılda daha önce *atlu ulufeci, ulûfeciyân-ı süvârî* ya da *beşlü* olarak da ismi geçen[166] süvari neferinin artık neredeyse standartlaşmış ismi olarak kullanılıyordu. Osmanlı ordusunun ulufeli askerleri içinde en yüksek günlük ücret farislere ödenirdi. Bunun sebebi farislerin atlarının bakımını ve giderlerini bizzat üstlenmiş olmalarıdır.[167] Ancak yine de birçoğunun tam manasıyla teçhizatlı süvari neferi olduğu düşünülmemelidir. Nispeten daha iyi ücret alan gönüllüler dahi 17. yüzyılda süvari teçhizatını tamamlamakta zorluk yaşıyordu.[168] Ancak bu durum Osmanlılara özgü değildi. 18. yüzyılda Habsburg süvarisinin önemli bir kısmının da atı yoktu.[169]

Osmanlı kalelerindeki neferler elbette piyade ve süvariden ibaret değildi. Topçular ve yardımcı sınıflar da bu bahiste zikredilmelidir. Serhad garnizonlarında kapıkulu ocaklarından nöbetçi olarak gönderilmiş Dergâh-ı âli ve bunlardan başka yerli kulu olmak üzere aynı işi yapan farklı topçu ve cebeci birlikleri bulunurdu. Osmanlıların, imparatorluğun erken tarihlerinden itibaren garnizonlarda topçu neferi istihdam ettiğine daha önce işaret edilmişti. Sonraki yüzyıllarda top ve diğer ateşli silahlar Osmanlı kalelerinin cephaneliklerinin önemli bir parçası olduğu gibi, topçular da

164 Anhegger, *Martoloslar Hakkında*, s. 19; Vasić, *Martoloslar*, s. 52; Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 31; Abdülkadir Özcan, "Martolos," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXVIII, İstanbul, 2003, s. 65.
165 BOA, D.BKL. 31/14.
166 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 29; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 70.
167 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 71.
168 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 90.
169 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 111.

–ister kapıkulu olsun, ister yerli kulu– Osmanlı garnizonlarının en önemli unsurlarından biri haline geldiler. Sayısal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ateş gücü, hem top hem topçu sayısı bakımından, çağdaşı devletlerin üzerinde olduğu gibi, 15. yüzyıldan itibaren düzenli topçu birliklerine sahip olması sebebiyle, Osmanlı ordusu aslında bir *zanaatkâr* olan Avrupalı topçulardan daha ehil topçu neferlerine sahipti.[170] Fakat 17. yüzyılda Osmanlı topçusu için manzara değişmişti. Gerçi Montecuccoli Osmanlı topçusunun ateş gücünü tehlikeli buluyordu; Türkler, Avrupalıların topçuluk alanındaki ilerlemesine ulaşamadıysa da iyi gözlemciydi.[171] Çağdaşı Paul Ricaut da, Osmanlıların savaşta esir aldığı topçuların tecrübesinden azami derecede faydalanmak için onları asker yazdığını belirtir.[172] Topçuluk alanında Avrupa'daki gelişmeler 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da da takip ediliyordu.[173] Ancak asker yazılmasındaki düzensizlikler, eksik talim ve yetersiz zabitler Osmanlı topçusunun ehliyeti bahsinde kale komutanlarının dahi şikâyet sebepleri arasındaydı.[174]

Oysa kanuna göre Osmanlı topçusu haftada iki gün talim yapmak zorundaydı; Osmanlı sarayı, valilerine bu hususa dikkat göstermeleri gerektiğini hatırlatan hükümler göndermiştir.[175] İmparatorluğun sınırlarının genişlemesi üzerine yerli topçu sayısı artarken, kapıkulu topçuların az sayıdaki mevcutlarıyla yerli topçulara teknik uzmanlıklarını aktarmaları birincil vazifeleri haline gelmişti; bir anlamda modern taktik ve teknikleri yerli kulu neferata talim ettiriyorlardı.[176] Ancak başkentteki topçu ocağının ulufeli neferlerinin de işlerinde usta oldukları iddia edilemez. Topçu ocağının esamileri ocak ağasına geçimlik olmuştu; harp ilan edildikten sonra mahlûl gedikleri doldurmak için ocağa yeni nefer yazılırdı.[177]

1714'te Venedik Seferi için İstanbul'da yapılan hazırlıkları bildiren Habsburg Elçisi Fleischmann, Osmanlı topçusunun, bir süre önce idam

170 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 52, 58-59; aynı yazar, *Teknolojik Diyalog ve Osmanlı*, s. 154.
171 Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s. 505-506.
172 Ricaut, *History of the Present State*, s. 375-376.
173 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s. 164.
174 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 64.
175 Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s. 109.
176 Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 86.
177 Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s. 37.

edilen Eflâk ve Boğdan voyvodalarının terekesinde buldukları topçulukla ilgili bir kitabı tercüme ettirdiklerini ve sadece bunu okuyarak kısa zamanda topçulukta usta olunabileceğine inandıklarını istihza ile kaleme almıştı.[178] Ancak Habsburg topçusunun da durumu iyi sayılmazdı. Topçu birlikleri ordunun teşkilatıyla tam manasıyla bütünleşebilmiş değildi, topçular hâlâ zanaat sahibi kimseler olarak kabul ediliyordu.[179] 18. yüzyılın başında Eugen tarafından topçu sınıfı için bir mühendishane açılana kadar da bu durum devam edecekti.[180] Nitekim Petervaradin Kalesi'ndeki topçuların son derece eğitimsiz ve tecrübesiz olması sorun olunca, Viyana'dan Osmanlı sınırındaki kaleye tecrübeli topçu gönderilmesi istenmişti.[181] Kaledeki mühimmatı korumakla mükellef cebeciler de acemiydi; kale komutanı Nehem bunların da bir an evvel değiştirilmesini arzetmişti.[182]

Ne var ki usta topçu kolay yetişmiyordu. 17. yüzyılda neredeyse lonca usulü çalışan topçu birliklerinde usta olmak için zorlu çıraklık yıllarını geride bırakmak gerekiyordu. Top ve humbara kullanmayı öğrenmekle başlayan eğitim, daha sonra mühimmatın hazırlanması konusundaki bilgiyi edinmekle devam ediyordu. İş top atışı bahsine gelince çıraklıktan ustalığa geçişin sırrı burada yatıyordu. Bir topçu 500 adımlık mesafeden yani 375 metreden isabetli bir atış yapmalı; bin adımlık mesafeden –ki bu da neredeyse 750 metre demekti– aşırtma atışta da hedefe isabet ettirmeliydi. Asıl mesele 1.500 adımlık bir uzaklıktan (1.125 metre) bir top güllesini yerde üç defa sektirerek atış (*ricochet*) yapabilmekteydi. Bu üçüncü atışta başarılı olamayanlar topçu olarak mezun olmuş sayılmıyordu.[183] Sektirme atışlar, topçu bataryalarının etkili olabileceği mesafeye asla yaklaştırılmadığı çağda son derece önemliydi. Zira taş duvarlar için etkili atış mesafesi sadece 50 metreydi; hedefine bu kadar yaklaştığı takdirde topçu, düşman piyadesinin ateş menzili içinde kalıyordu. İlk olarak 1688 Philipsburg Kuşatmasında

178 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica Kr. 180 Konv. 1 (1714), fol.177r.
179 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 398.
180 Johann Christoph Allmayer-Beck, "The Establishment of the Military Academy in Wiener Neustadt," *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, (Ed. G.Rothenberg, B.K.Kiraly ve P.F.Sugar), New York: Columbia Uni. Press, 1982, s. 117-118.
181 OeStA, KA, HKR Protokollen 419 (Exp. 1703), 709r. August nr.269.
182 OeStA, KA, HKR Protokollen 433 (Reg. 1705), 749r. 13 Juni nr.142.
183 Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, s. 115.

denenen bu usule göre az miktar barutla hedefe paralel ateşlenen top, kale duvarlarında birkaç defa sekerek azami ölçüde zarar verebiliyordu.[184]

Mevcut bilgiler ışığında 18. yüzyılda Osmanlı kalelerindeki topçuların ustalığı hakkında çok fazla söz söyleme imkânı bulunmaz. Serhad kalelerine gönderilen humbaracıların *"beklemek ve ta'allüm eylemek"*[185] vazifelerinin bir parçası olduğu halde, birçok humbaracı, bu işin zorluğundan şikâyet ederek timarını eşkinci ya da lağımcı timarına çevirmek için Babıâli'ye müracaat ediyordu. Humbaracıbaşı Osman Ağa, humbaracıların nizamına halel getirdiği için bu keyfiyetin önüne geçilmesini istemişti.[186] Ancak humbaracıların da meslekte yetersiz oldukları daha önceki bir tarihte, 1683'te anlaşılmıştı.[187]

Babıâli, serhad kalelerine yerli topçu neferi yazılacağı zaman, neferin sanatında mahir olmasını, ehil olmayanların ve çocukların asla deftere yazılmamasını istiyordu.[188] Fakat örneğin Temmuz 1703'te, Bihke Kalesi'ne kısa bir zaman önce gönderilen topları kullanacak kadar nefer olmadığından topçu yazmak icap ettiğini arz eden Bihke kapudanına ve topçu cemaatinin ağası Mustafa'ya, kaledeki müstahfız neferleri arasından topçu yazılması şartıyla izin verilmişti; bunların ağalığına ise kadimde topçubaşı olan Selim getirilmişti.[189] Birkaç yıl sonra Bihke'deki askeri rical, kaledeki topçu sayısının yetersiz olduğu gerekçesiyle yeniden Babıâli'ye müracaat ettiğinde, Babıâli, sadece topçu neferine lüzum var mıdır, yok mudur diye soruşturmuştu. Neticede ihtiyaç olduğu anlaşıldığında yeni nefer tahririne izin verilmişti; topçuların hangi vasıflara sahip olması gerektiğinden ise söz edilmiyordu.[190] Ağustos 1707'de aynı gerekçelerle Banaluka Kalesi'ne topçu neferi yazmak gerektiğinde, bir kısmı azebler arasından, bir kısmı da farislerden olmak üzere toplamda 100 kişilik bir topçu cemaati tertip edilmişti.[191] Mamafih Babıâli nefer sınıflarının değişimine, martolosların

184 Lepage, *Vauban and the French Military*, s. 35.
185 BOA, C.AS. 474/19780.
186 BOA, C.TZ. 154/7672.
187 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 64-65.
188 Adıyeke, *Girit'te Askeri ve Toplumsal*, s. 1617-18.
189 BOA, D.BKL. 44/99.
190 BOA, D.BKL. 56/112.
191 BOA, C.AS. 1179/52541.

azebe, azebin farise dönüşmesine de rıza gösteriyordu.[192] Fakat topçuluk, yukarıda anlatıldığı gibi uzun, yorucu ve emek gerektiren bir sınıftı. Bir askerin sıfatını değiştirerek bir zamanların piyade ya da süvarisinin topçu yapılması ancak kâğıt üstünde, yani defterde ve beratta yapılacak değişikliklerle sınırlı kalıyordu.

Topçu neferinin zabiti olan topçubaşı tevcihinde de pek fazla titiz davranıldığı söylenemez. Babıâli, topçubaşılık gibi son derece ustalık gerektiren bir gedik için bile olağandışı atamalar yapabiliyordu. Tek bir örnekle vurgulamak gerekirse; Hersek'te Vidoşka Kalesi'nin topçubaşılığı Mehmed İsmail'in uhdesindeyken, Seyfullah Paşa'nın arzıyla bu göreve İbrahim isimli biri tayin edilmişti. Fakat sadece Vidoşka Kalesi'ndeki cemaat ağaları değil, Mostar başta olmak üzere Hersek'teki başka kalelerin ağaları ve ahalisi, İbrahim'in topçuluktan anlamadığı gibi çocuk yaşta olduğunu ihbar etmişti; Babıâli'den Mehmed İsmail'in yeniden görevine iadesi isteniyordu.[193]

Bir sonraki başlıkta daha fazla örnek vermek imkânının olacağı benzer gedik kavgaları Osmanlı zabitlerinin yetenekleri konusunda akıllarda soru işareti bırakır. Defterlerden ya da diğer arşiv belgelerinden Osmanlı ordusundaki zabitlerin askeri meziyetleri hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir. Ancak yerli kulu defterleri pekâlâ Osmanlı garnizonlarındaki birliklerde bulunan zabit sayısını ortaya koymamıza imkân verir.[194] Osmanlılar taşra ordularındaki birliklerini, cemaatler ya da söz konusu yerli yeniçeriler ise cemaatlerle birlikte bölükler halinde örgütlemişti. Her birinin altında ise oda ya da bölük olarak isimlendirilen daha küçük birimler bulunurdu. Kural olarak oda ve bölüklerdeki asker sayısı on idi; fakat bu sayı bazı durumlarda azalır, bazen artabilirdi.[195] 18. yüzyıla gelindiğinde bu yapı büyük oranda korunmuştu. Aşağıdaki tablo, bu askeri yapı içinde bulunan Osmanlı zabitlerini ve karşılaştırma imkânı vermesi açısından Habsburg piyade ve süvari birliklerindeki subayları gösterir.

192 BOA, AE.SAMD.III 117/11549; 134/13148; 219/21126.
193 BOA, İE.AS. 72/6483.
194 Engin, *İbrail Kalesi*, s. 25-26.
195 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 32.

Tablo 25. 18. yüzyılın başında Osmanlı[196] ve Habsburg birliklerinde zabitler

Yeniçeriler[197]	Müstahfizân	Farisân	Habs. Piyadesi[198]	Habs. Süvarisi [199]
Çorbacı	Ağa ya da	Ağa	Hauptmann	Rittmeister
Serpiyâde[200]	Dizdar		Yüzbaşı	Süvari yüzbaşı
Kethüda	Kethüda	Kethüda	Lieutenant	Lieutenant
			Teğmen	Teğmen
Kâtip	Kâtip	Kâtip	Fähndrich	Cornet
			Alemdar	Alemdar
Alemdar	Alemdar	Alemdar (x2)	Fourier	Wachtmeister
			Kâtip	Süvari çavuşu
	Çavuş(lar)	Çavuş(lar)	Führer	Fourier
			Klavuz	Kâtip
	Serbölükler	Kulâgûz	Feldscherer	Feldscherer
			Cerrah	Cerrah
		Serbölükler	Musterschreiber	Musterschreiber
			Yoklama kâtibi	Yoklama kâtibi
			Corporal (x6)	Corporal (x3)
			Serbölük	Serbölük
			Gefreite (x12)	
			Onbaşı	

Yukarıdaki tablo Osmanlı birliklerindeki zabit sayısının, çağdaşı Habsburg piyade ve süvari birliklerindeki zabitlere nazaran az olduğunu ortaya koyar. Yerli yeniçeriler haricindeki Osmanlı piyade ve süvari birlik-

196 BOA, KK.d. 4912; MAD.d. 6376 numaralı Temeşvar ve Belgrad kalelerine ait defterlerden hareketle hazırlanmıştır.

197 Yeniçeriler deftere cemaatler ve bölükler halinde yazılırdı; burada sayılan zabitler her bir cemaat ya da bölükteki rütbelilerdir. Bunlardan başka mütekait yeniçeriler bölüğü altında kaledeki yerli yeniçerilerin ağası ve varsa başka rütbelileri de yazılırdı. Örneğin Belgrad'da üç tane halife bulunmaktadır. Bunların tam olarak ne görev yaptıkları anlaşılamamışsa da yerli yeniçerilerin kâtibi oldukları tahmin edilmektedir.

198 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 207. Burada gösterilenlerden başka kâtip için muhafız asker ve üç ya da dört kişilik mehter takımı bulunurdu.

199 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 210-211. Yukarıda sayılanlar haricinde birer nefer olmak üzere trompetçi, saraç ve nalbant istihdam edilirdi.

200 Temeşvar Kalesi'ndeki yerli yeniçeri cemaatlerinin ağaları serpiyâde unvanı taşırdı. Bkz. BOA, KK.d. 4912.

leri genellikle 40 ila 80 nefer mevcuduna sahipti; şu halde bölükbaşı ya da odabaşı da denilen serbölükler haricinde ağa, kethüda, kâtip, alemdar ve çavuş (Bu son ikisi nadiren birden fazla olurdu.) birliği savaşta ve barışta idare etmek zorundaydı. Esasen bu zabit nefer oranı çok kötü bir rakama denk düşmüyordu. Zabit sayısı daha fazla görünen Habsburg piyade birlikleri 150, süvari birlikleri ise yaklaşık olarak 100 kişilik mevcuda sahipti.[201] Her iki ordunun birlikler düzeyindeki örgütlenmesindeki bariz farklılık, sayıları bir kalede bazen bini bulan yerli kulu yeniçerilerin çok az zabitinin olmasında bulunur. Belgrad Kalesi'ndeki yerli yeniçerilerin 1714 tarihli yoklamasına göre örneğin yerli yeniçerilerin 38 mevcutlu birinci cemaatinde bir çorbacı ve bir alemdar vardı; 44 mevcutlu ikinci cemaatte ise zabit olarak sadece çorbacı görünür.[202] Açıktır ki ismi dolayısıyla serhad kullarının seçkin askeri olduğu zannedilecek yerli yeniçerilerin savaşta ve barışta idaresi için yeteri kadar zabiti yoktu.

Habsburg ordusundaki her birlikte bir cerrah ve bir yoklama kâtibi vardı. Osmanlı serhad askeri arasında *cerrahî* adıyla bir doktor görev yapardı;[203] fakat bunlara her cemaatin kadrosunda rastlamak mümkün değildir. Bazen kalede cerrahlık yapanların esamisi üzerine not düşülmemiş olabileceğini de farzetmek gerekir. Mesela Temeşvar ve Belgrad'ın kaybından sonra Vidin'de yaşamaya başlayan Yahudi hekim Yako, Vidin garnizonunda ulufeyle tabiplik yapmak istediğinde, ne Temeşvar ne de Belgrad defterlerinde ismi bulunmuştu.[204]

Defterdeki isimlere bakıldığında, bazı kalelerde ayrı cemaatler halinde yazılan cami hizmetlileri, çavuş ve şakirt gibi vazifelilerden başka, birliğin bir askeriymiş gibi görünenlerin örneğin sıbyan muallimi ya da imam olabileceği anlaşılır.[205] Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat asıl merak uyandıran soru, yerli kulu defterinde ismi çoğu zaman güçlükle okunan *Osmanlı neferinin kim olduğu*dur.

201 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 207, 210-211.
202 BOA, MAD.d. 6376, s. 16-17.
203 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 25.
204 BOA, C.SH. 6/296.
205 BOA, D.BKL. 71/71; İE.AS. 56/5024.

Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri: Habsburg Serhaddinin Sosyo-Askeri Tarihi

Askeri strateji, serhad garnizonlarının yeniden örgütlenmesi, askeri bürokrasinin işleyişi ve benzeri konuların incelenmesine olanak sağlayan arşiv belgeleri ve vekayinameler, tarihi bir figür olarak Osmanlı neferinin hayatını yeniden inşa etmeye yarayacak çok az malzeme verir. Mesele Osmanlı neferini sadece *asker* değil aynı zamanda *insan* olarak, yani garnizon mevcudu içinde bir rakamdan ziyade kendine ait dünyası olan bir sosyal varlık olarak ele almaya gelince kaynaklar büyük ölçüde sessizdir. Birçoğunun tarihte bıraktığı şahsi izi esami defterinde küçük bir yer tutan künyesinden ibarettir. Günlük, anı, mektup gibi birincil ağızdan aktarımlar Osmanlı neferleri söz konusu olduğunda sayılıdır; 1683-1699 Harbinde Habsburglara esir düşen Temeşvarlı Osman Ağa'nın hatıratı[206] haricinde serhadde gün geçirmiş Osmanlılardan kalan otobiyografik malzeme yok denecek kadar azdır.

Kaynakların sessizliği kadar Osmanlı askeri tarihini çalışanların yerleşik açıklamaları terk etmekte isteksiz olmaları da neferi, yani Osmanlı ordusunun ana maddesini tarihçinin merceğinden uzak tutmuştur. Hal böyle olunca, Osmanlı askeri tarihçiliğine derinlik katacak bakış açısı eksik kalmıştır.[207] Askeri tarih çalışmalarına ivme kazandıran *yeni askeri tarihçilik*ten ilham alan araştırmacıların Osmanlı neferinin hikâyesine de çalışmalarında yer vermesi oldukça yenidir.[208] Oysa askeriyenin sosyal tarihi meselesi uzun zamandır Avrupa tarihçiliğinin gündemindedir; üstelik kaynakların yetersizliği Avrupa askeri tarihi için de söz konusudur.[209] Bu noktada askeri tarihin sınırlarını genişletip erken modern dönemde orduyu hiyerarşik bir kurumdan ziyade sosyal bir örgütlenme[210] olarak ele alarak sosyo-askeri tarih mümkün müdür sorusunun peşinden gitmek faydalı olacaktır.

206 Temeşvarlı Osman Ağa, *Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipâhîsi ve Esirlik Hayatı*, (Haz. Haldun Tolasa), Ankara: Akçağ yay., 2004.
207 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 192.
208 Bu cümleden olmak üzere bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 336-375. Hegyi'nin Osmanlı Macaristanı'ndaki garnizon askerlerini hayat şartları, aileleri ve sosyal kökenleri ile birlikte incelediğini de özellikle zikretmek gerekir, bkz. *Ottoman Military Organization*, s. 208-224, 234-267.
209 Hansen, *Zum Problematik*, s. 428, 445-446.
210 Hansen, *Zum Problematik*, s. 434.

Sosyo-askeri tarih, her şeyden evvel Osmanlı neferini yeniden sosyal varlık alanına, beşeriyete çekmeyi icap eder. Ne var ki, belki de Osmanlı devletinin kuruluşunda gaza ve cihadın yeri üzerine yapılan tartışmaların etkisinde kalarak, Osmanlı neferi, sanki sanayi çağının fabrika bandında üretilmiş standart bir nesne gibiymişçesine ordu-yı hümâyûndaki sosyal çeşitlilik görmezden gelinerek, kutsal bir davanın taşıyıcısı olarak karikatürize edilir.[211] Osmanlı ricalinin İslamın yayılması ya da tek imparatorluk gibi emperyal fikirlerini ne derece benimsedikleri bir yana, sıradan insanların sultanın ordusuna asker yazılmasının başka motivasyonları da vardır.

Zorunlu askerliğin icadını mümkün kılacak araçlardan mahrum olan erken modern dönemde devletler, ateşli silahların yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan savaşçı ihtiyacını düzenli orduya geçişe kadar paralı asker havuzundan karşıladılar. Ordunun sağladığı iş imkânı gönüllülerin asker yazılmasında başlıca çekici unsurdu; suçlular da hapis cezası yerine askerlik yapmayı kabul ediyordu.[212] Düzenli orduya geçildiğinde ise yeni asker ihtiyacı ortadan kalkmadığı gibi ölüm, firar ya da başka sebeplerle ordu mevcudunun azalmasını önlemek için sürekli olarak taze kana ihtiyaç duyuldu.[213] Buna bağlı olarak nefer tahririnde birçok sorun yaşanmaya başlanacaktı. Otuz Yıl Savaşları sırasında Fransız ordusuna nefer yazan memurlar, gerekli sayıyı tamamlayamadıkları hallerde yoldan geçenleri çevirerek asker yazıyor ya da hanelere veya kamu binalarına girerek yaşı uygun erkekleri cebren kralın ordusunda savaşmak üzere alıkoyuyordu. 18. yüzyılda böylesi uygulamalar yasaklandığı halde, benzer şikâyetlerin ardı kesilmeyecekti.[214]

Cebren askere alınanlar ya da maceraperestler bir kenara koyulduğunda, 17. ve 18. yüzyıllarda asker yazılanların ortak motivasyonu daha iyi hayat şartlarına kavuşmak olarak özetlenebilir. Maddi kazanç ve toplum

211 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 167.

212 Parker, *Askeri Devrim*, s. 82-84, 86.

213 Peter Wilson, "The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany," *English Historical Review*, 117/472, Haziran 2002, s. 539.

214 Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 360-361. Ayrıca bkz. Parker, *Askeri Devrim*, s. 84. "Uçarı şahısların" cebren askere yazılmalarına dair modern tarih yazımına eleştirel bir gözle yaklaşmak gerektiği hakkında bkz. Frank Tallett, "Batı Avrupa'da Askerler, 1500'ler-1790," *Askerlik "İşi" Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Ed. Erik Jan Zürcher), (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim yay., 2017, s. 132.

içinde daha iyi bir yere gelebilmek arzusu ve imkânı, sıradan bireyleri bedenini uzun yıllar için bir hükümdara kiralamaya itiyordu. Örneğin Portekiz'in sömürge topraklarındaki kalelerini soylular (*fidalgo*) arasından seçilip dört seneliğine garnizon görevi yapan *frontier*olar ile birlikte savunan –ve bunlarla sosyal bir rekabet içinde olan– *moradore*ler toplumsal olarak yükselebilmek için askerlik yapıyordu.[215] Büyük Kuzey Harbi için bütün hür erkekleri asker olmaya çağırdığında, Çar Petro'nun sesine kulak verenler günlük on bir rubleyi bulan ulufeyle birlikte sıcak yemeğe ve yeni kıyafete ikna olan Moskova meyhanelerinin sarhoşlarıydı.[216] Buna rağmen her zaman için parası karşılığında savaşacak asker bulmak kolay olmayabilirdi; Osmanlılar, 1691-1692'de günlük sekiz akçe ücret ve savaş sonrasında da yaşamlarını sürdürebilmeye yetecek kadar parayla mütekaitlik vaat ettikleri halde nefer yazmayı başaramamıştı.[217]

Ulufe kadar ilk günden verilen bahşiş de, işsizlerin asker yazılması için oldukça çekici bir etkendir. Habsburg askeri, sadece nefer yazıldığında değil, savaştan sonra terhis edildiğinde de bahşiş alırdı; fakat imparatorun ordusunda asker olanlar ganimetin de cazibesine kapılmıştı.[218] Osmanlı askeri için, gaza yahut cihatın büyük bir önemi olmakla birlikte, maddi zenginlik yani *doyumluk* da en az Avrupalı meslektaşları için olduğu kadar önemliydi.[219] Hem onlar da Katolik ya da Ortodoks inancın müdafaası için savaşmıyor muydu! Osmanlı padişahı, ordusundaki kapıkulu askerini terakki ve bahşiş gibi ekonomik teşviklerle zinde tutarken, 16. ve 17. yüzyıllarda garnizonlardaki, bilhassa da serhad kalelerindeki neferlerin en büyük beklentisi ganimetti.[220] Nitekim 1683-1699 Harbi sırasında Osmanlı

215 Vidal, *Mazagao*, s. 20.
216 Keep, *Soldiers of the Tsar*, s. 103. Asker yazılmanın motivasyonları hakkında kapsayıcı bir tartışma için bkz. Erik Jan Zürcher, "Giriş: Askere Alımlarda ve Askerî İstahdamda Dünyadaki Değişiklikleri Anlamak," *Askerlik "İşi" Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Ed. Erik Jan Zürcher), (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim yay., 2017, s. 11-40.
217 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V, s. 206.
218 Hansen, *Zum Problematik*, s. 441; Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 96.
219 Bu bahiste gaza ve cihat ile doyumluğun ayrı ve aykırı olmadığını hatırlatmak gerekir. Erken dönemlerde gaza ve cihat kavramları hakkında şu açıklayıcı esere atıfta bulunmak yeterli olacaktır. Bkz. Şinasi Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları' Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gazâ/Cihâd Kavramları Hakkında," *International Journal of Turkish Studies*, 13, 1989, s. 139-204.
220 Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s. 49.

ordusunda zabit olan ve askeriyedeki aksaklıkları gözlemlemek fırsatı bulan Esirî Hasan, özellikle Rumeli ve Macaristan coğrafyasındaki askerin ganimet iştahını küçümser sözlerle aktarır.[221] 17. yüzyılın ortasında Osmanlı serhadlerini dolaşan ve 1663-1664 Osmanlı-Habsburg Savaşında cephede bulunan Evliyâ Çelebi'nin bu bahiste zikrettikleri önemlidir. Osmanlı seyyahı *gâzi* sıfatını çekinmeden kullandığı Osmanlı serhad neferinin sık sık *"çete ve poturalara"* giderek ganimetle döndüğünü yazar.[222] Kimi durumlarda serhad kullarının ganimet iştahı, eyalet valisinin siyasetini zorlayacak derecede yüksek olabiliyordu.[223] Keza Evliyâ Çelebi, Eğri Kalesi'nin zenginlik kaynağı olarak birçok *"garîb yiğit ma'zûlcü 'askerileri"* çektiğini yazmaktadır. Bunlar yerli kulu cemaatlerinde bir gediğin boşalması halinde mevâcib defterlerine isimlerini yazdırabilmek için cesaretlerini kanıtlamak zorundaydı.[224]

Osmanlılar da ateşli silahların yaygınlaşmasına bağlı olarak artan asker ihtiyacını karşılamak üzere devşirme sisteminin sağladığı asker havuzundan ve timarlı sipahilerden daha fazlasını temin etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı ordusunun yeni işgücünü, topraksız köylülerden başka büyük şehirlerdeki işsiz gençler, tarımın verimsiz olduğu Bosna, Arnavutluk ve Kafkasya gibi bölgelerin köylüleri oluşturuyordu.[225] Öte yandan gedik elde etmek –aşağıda anlatılacağı gibi– belki senede birkaç guruşluk ulufe sahibi olmaktan daha fazlasını beraberinde getiriyordu. Sultanın ordusuna nefer yazılmak, askeri sınıfa dahil olmak, reaya karşısında kendisini *devletlü* olarak konumlandırabilmek anlamına geliyordu. Bu öylesine büyük bir nimetti ki, Balkanlar'da İslama geçen gayrimüslim kimselerin çoğunu, basitçe cizye yükünden kurtulmak değil, aynı zamanda yeniçerilik başta olmak üzere bir

221 Hasan Esirî, *Miyârü'd-Düvel*, s. 1406, 1409 vb. Hasan Esirî, ganimet iştahıyla savaşa giden askerleri zenginliğin savaşmaya mani olması sebebiyle ordunun nizamını bozmakla birçok yerde eleştirir. Ona göre savaş zenginlik sebebi olmamalıdır. Örneğin: "Zîrâ sefere gitmeden murâd cenk itmek için olup yohsa ulûfe ve ze'âmet ve timar ve mansıb îrâdını teka'üd ve câmi' ve du'â-gûy vazîfesi gibi ekl etmek için değildür.," *aynı eser*, s. 1495.

222 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/6. kitap, s. 162.

223 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 125.

224 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/7. kitap, s. 63. Osmanlı serhaddinin ekonomik ve sosyal yükselme için bir fırsatlar diyarı olduğundan daha önce bahsedilmişti. Ayrıca bkz. Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 7-8, 14-15; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 125.

225 İnalcık, *Military and Fiscal Transformation*, s. 286; aynı yazar, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 9; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 171.

esami elde etmek fırsatı da harekete geçiriyordu.[226] Nitekim Halepli ya da Antepli Müslümanlar da, yeniçeriliğin sağladığı imkânlardan, örneğin yeniçeri yoldaşlığının himayesinde ticaret yapmak fırsatından yararlanmak için, bu seçkin zümreye girmek istiyordu.[227]

Yeniçeri sıfatıyla Osmanlı neferi olmak sosyal statünün yükselmesi, ticari hayatta güçlü ve yerel siyasette nüfuz sahibi kimselerin şemsiyesi altında kâr etmek demekti.[228] Bunun aksine şehirde iktidarı ele geçiren yeniçerilerden uzak durarak ayakta kalmak ise pek mümkün görünmüyordu. 18. yüzyılın başında Erzurum'daki yeniçeriler hakkındaki gözlemlerini seyahatnamesine yazan Joseph de Tournefort, yeniçeri şemsiyesi altına girmeyenlerin haklarını aramaktan mahrum kaldığını yazar; yeniçeri ağasına para vererek yoldaş olanlar ise *"hiçbir şey yapmama ve her tür nobranlığı yapma ayrıcalığı satın al*[mış]" oluyordu.[229] Şu halde yeniçerilik kâr getiren bir unvan olduğu gibi aynı zamanda kanun dairesinin dışına çıkmak için de cesaret kaynağıydı. Belgrad Kalesi'ne Budin nizamı verilirken yerli yeniçeri yazılan *"re'âyâ makûlesi,"* zabitlerinin aç gözlülüğünden istifade ederek en fazla bir iki ay muhafazada bekleyip sonra izin alarak memleketlerine dönmüş ve kanunsuz işlere bulaşmıştı. İzvornik Sancağı'ndan nefer yazılan söz konusu kimseler *"yeniçeri olduk deyü re'âyâyı tahrîk ve izlâl ve rüsûm-ı ra'iyyetlerin zâbitlerine virdirmeyüb ihtilâle"* sebep oluyordu. Belgrad muhafızı paşadan kale askerlerinin taşraya çıkmasına engel olmasını isteyen Babıâli, İzvornik sancakbeyine de söz konusu kimselerin *"kıyâfetlerin bozub fî-mâ-ba'd yerli yeniçerilik iddiâsı"*

226 Evgeni Radushev, " 'Peasant' Janissaries? ," *Journal of Social History*, 42/2, 2008, s. 448-449. Yeni Müslümanlar sadece yeniçeri ocağına değil, cebeci, bostancı ya da sipahi ocaklarına da yazılmayı talep ediyordu. Bkz. Minkov, *Conversion to Islam*, s. 75-76, 128-129.

227 Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, (Çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul: Küre yay., 2013, s. 83; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul: İletişim, 2009, s. 110. Ayrıca bkz. Çiftçi, *Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin*, s. 38-41.

228 Bu bağlamda Kahire'ye *yerleşen* yeniçerilerin esnafla kurdukları bağlar ve bu bağlar sayesinde ticari hayata girmeleri örnek olarak verilebilir, bkz. André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2016, s. 34. Osmanlı merkezine uzak olan Kahire'nin aksine, Anadolu'nun ortasında, Ankara'da da şehir hayatının akışı bu mecrada olmuştu. Bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 176 vd.

229 Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, cilt II, (Ed. Stefanos Yerasimos), (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Kitap yay., 2013, s. 130.

ettirmeyecek şekilde tedbir almasını emretmişti.[230] Bu hüküm belli ki sonuçsuz kalmıştı; zira bir sene sonra, Şubat 1703'te bu defa bütün Bosna kadılarına ve Bosna'daki yeniçeri serdarına yeni bir hüküm gönderildi. Gerek harp senelerinde gerekse daha sonra kapıkulu veya yerli kulu yeniçeri yazılan kale muhafızlarının, yeniçerilik iddiasıyla kale tamirinde çalışmadıkları ve yardım etmesi gereken reayaya da engel oldukları şikâyet konusu olmuştu; Babıâli, eyalette genel bir teftiş yapılarak yeniçeri defterinde ismi olanların serhadde memur oldukları kaleye gitmelerini, defterde ismi bulunmayanların ise yeniçerilikle alakaları olmadığından reaya kaydedilmesini istemişti.[231]

Osmanlı neferinin motivasyonuna dönecek olursak; serhad kulları için Osmanlı ordusunda asker olmanın maddi kazancı ulufede değil ganimetteydi. Evliyâ Çelebi, 1664'te Habsburg köylerini yağmalayan Kanije askerinin beraberinde getirdiği ganimeti satmasının günlerce sürdüğünü, neticede 80 bin guruştan fazla gelir elde edildiğini yazar. Bu gelirin bir kısmı mal ve değerli eşyanın satışından sağlansa bile, bu akın sırasında esir alınanlar da satılmış ya da fidyesi karşılığında serbest bırakılmıştı; yüksek rütbeli subaylar bin altın karşılığında alıcı bulabiliyordu.[232]

Esir ticaretinde kârlılık oranı o kadar yüksekti ki bazı durumlarda esirleri satmak hakkının kimin olduğu sorusuyla başlayan tartışma açık çatışmaya dönüşebilirdi. Örneğin 1638'de Osmanlı köylerini yağmalamak için akın düzenleyen Karlovac generalinin oğlu Bihke yerli kulları tarafından yakalandığı halde, Kostaniçe ve Östervişçe kapudanları esiri saklamış, daha sonra meseleye Bosna defterdarı dahil olmuş, nihayet hem Bosna hem de Budin beylerbeyileri mezkûrun kendilerine teslim edilmesini istemişlerdi. Haber İstanbul'a ulaştığında bu kadar üst rütbeli biri esir alındığında padişaha göndermenin kanun olduğu iddia edilecekti. Ne var ki, Bosnalılar esiri İstanbul'a göndermek yerine, Habsburg tarafında esir bulunan yoldaşlarından bazılarının serbest kalması ve ayrıca kendilerine 15 bin guruş verilmesi karşılığında ailesine teslim etmişlerdi. Fermanı hilafına hareket edildiğini öğrendiğinde IV. Murad, 40 bin guruş olduğunu işittiği fidyenin kendisine gönderilmesini, aksi halde kulluk dairesinden çıkan serhadlüle-

230 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 38/71; 39/73.
231 BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 9/25.
232 Stein, *Military Service*, s. 459; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 100, 125.

rin kırılarak kalelere yeni nizam verilmesini emretmişti. İşin hayat memat meselesi halini aldığını gören neferler ise, olanların sorumlusu olarak, zaten bir süredir yolsuzlukları sebebiyle şikâyetçi oldukları eyaletin defterdarı Mahmud Efendi'yi görüyordu. Ölmektense öldürmeyi seçen Bosna neferleri defterdarı almak için Banaluka'ya yürüdüyse de, 11 Haziran 1638'de paşa sarayını ateşe vererek başlattıkları çatışmayı kaybedecekti. Birçoğunun cesedi günler sonra Vrbas Nehri'nde bulundu.[233]

Sınırın diğer tarafında da benzer bir manzara vardı. Habsburglu *grenzer*lerin pek azı ulufe alıyordu, önemli bir kısmı savaş ekonomisine bağlı bir hayat sürüyordu.[234] Viyana'da Saray Harp Şurası, serhad kalelerinde istihdam ettiği askere fazla para ödememekten memnun olsa da, bunların yağma ve akınları sadece Osmanlılarla değil, Venedik'le de diplomatik sorunlara yol açıyordu. Habsburg ricali bu akınları kontrol altına almak istese de, örneğin Senj'i teftiş için gönderdiği komiseri Rabatta'nın öfkeli ahali tarafından parçalanmasında olduğu gibi, güçlü bir tepkiyle karşılaşacaktı. Senjli Uskoklar, Venedik köylerine yağma akınlarının yasaklanmasına rıza gösterebilirlerdi ama Rabatta'nın sert tavrı sonraki on yılda sürecek bir kavganın ilk ateşi olmuştu. 1606'da Osmanlı köylerinin yağmalanmasının da yasaklanması, Senj'deki askerlerle Viyana'daki merkezi idare arasındaki husumetin uzun sürmesinin nedenleri arasındadır.[235] Viyana, Senjli Uskokların dağıtılmasıyla güç savaşını kazandığı halde 17. yüzyıl boyunca, aynı sebeplerle *Militärgrenze*de başka isyanlar da çıkacaktı. 1665-1666'da Hırvatistan'da Novigrad ve Sisak'ta ulufenin düzenli ödenmemesi ve ganimete el konulması gibi sebeplerle patlak veren isyan kanlı biçimde bastırılacaktı.[236]

Osmanlı neferinin ulufe haricinde bir gelire ne kadar önem verdiği Evliyâ Çelebi'nin şu satırlarından da anlaşılmaktadır: Özü Kalesi'nin neferlerini sayarken Osmanlı seyyahı, burada Dergâh-ı âli yeniçerisi bulunmadığını çünkü "*duramazlar, zîrâ kazanç ve kâr [u] kisb*" olmayan bir yerde ye-

233 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, cilt II, s. 914-918.
234 Štefanec, *Soziale Unruhen*, s. 192.
235 Catherine Wendy Bracewell, *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkiyalık: Senjli Uskoklar*, İstanbul: Bilgi Üni. yay., 2009, s. 315 vd.
236 Štefanec, *Soziale Unruhen*, s. 194.

niçeri de olmaz diye yazar.[237] Evliyâ Çelebi'den on yıllar sonra, 1718-1719'da Babıâli'ye gönderdikleri arz ile isyan etmek üzere olduklarını bildiren Niş Kalesi'ndeki nöbetçi yeniçeriler de, "*Serhadde alışveriş yok, ancak bir ulûfeye muhtâcız ânı dahi göndermiyorlar. Hem serhad beğlik dirler, hem ulûfemizi virmeyüb karnımızı doyurmazlar, bu nasıl merhametsizliktir.*" diyecektir.[238] Kâr olmayınca serhad beklemeye gitmeyen yeniçerilerin ulufeye muhtaç kaldıkları, ulufeyle de ancak karınlarını doyurabildikleri şeklinde yorumlanabilecek bu bilgiler, Osmanlı neferinin *askerlik işi*nden ne kazandığına daha yakından bakmaya teşvik eder.

Daha önce Kanuni'nin şehzadeleri arasındaki taht mücadelesi sırasında sipahilerin ulufeli olmak için yevmlü yazıldıklarına işaret edilmişti.[239] Bu durum 16. yüzyılın ortalarından itibaren sipahilerin ulufeye rağbet ettiklerinin bir işaretidir. Oysa bir yüzyıl öncesinde yeniçeriler timarla mükâfatlandırılıyordu; 17. yüzyıldan itibaren ise yeniçerilerin timara rağbeti tamamen son bulacaktı.[240] Esasında bu durum Osmanlı sipahisinin timarının geliriyle cebeli teçhiz edemeyecek, kimi hallerde ise geçinemeyecek kadar fakirleşmesinin bir sonucuydu. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomiye hâkim olan yüksek enflasyon, fiyat devrimi ve büyük tağşişler sipahinin gücünü azaltırken, Osmanlı sarayı da sipahiyi desteklemek için –mesela bunların topladığı vergiyi artırmak gibi– gerekli adımları atmadı. Askeri devrimin icabı olarak ordusunda süvari yerine ateşli silahlarla mücehhez piyade istihdam etmek zorunda kalan Osmanlılar, avârız-ı divâniye ya da tekâlif-i örfiye isimleri altında vergi topladı; zamanla kırsaldan toplanan vergilerin önemli bir bölümü de iltizam usulüyle tahsil edilir oldu.[241] Bu tarihten itibaren Osmanlı sipahisi sosyo-ekonomik olarak giderek güçleşen bir hayat sürecekti.[242] Aynî Ali Efendi'nin timar sistemindeki yozlaşmalar olarak gördüğü gelişmelere atfen 17. yüzyılın

237 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s. 95.
238 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 902.
239 Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu," *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4, 1945, s. 295.
240 Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s. 204; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 169.
241 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 140. Bu sürecin geniş bir tasviri için ayrıca bkz. Öz, *Osmanlı'da Çözülme*, s. 30-47.
242 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1981, s. 57.

başında kaleme aldığı nasihatnamesinde yazdığı gibi "*ibtidâ emrine rağbet kalmamıştır* [...] *kapukulu olmak mümkün olucak timara istihkaka kim bakar.*"[243]

Sipahilik kazançlı bir iş olmaktan çıktığı halde, ulufeli nefer olmak ne derecede zenginlik sebebiydi? Sipahiler, hazinenin nakit gelirlerini artırmak için devletin takip ettiği mali politikaların mağduru olurken, ulufeli neferlerin gelirleri tağşiş ve enflasyon karşısında ne derece korunmuştu? Ezcümle ulufe bir zenginlik kaynağı mıydı? Bütün bu soruların cevabını bir solukta vermek kolay değildir. Fakat imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik durumun yeniçeriler de dahil olmak üzere ulufeli herhangi bir neferi etkilememiş olacağı düşünülemez. Nitekim yüzyıllar içinde yeniçerinin ulufesine çeşitli defalar zam yapıldığı halde, akçenin içindeki gümüş oranının sürekli olarak azalması sebebiyle bu artış sadece nominal kalmış, yeniçeri ulufesi reel olarak değer kaybetmişti. Mustafa Akdağ'ın hesabına göre, enflasyon ve tağşiş karşısında değer kaybeden yeniçeri ulufesinin 16. yüzyılın son çeyreğinde iki yüzyıl önceki değerini koruyabilmesi için en az günlük 20 akçe olması gerekirdi. Oysa 1585'te yeniçeriler ortalama yedi-sekiz akçe alıyordu.[244] Üstelik bu ortalamaya yıllar içinde alınan terakkiyle yani zamlarla ulaşılıyordu. 17. yüzyılın başında ocağa giren acemilerin günlük ücreti sadece üç akçeydi; sıradan bir yeniçerinin alabileceği en yüksek yevmiye ise on iki akçeden fazla değildi.[245] 1663-1664 tarihli mevâcib defterine göre ise yeniçeriler sekiz ila on beş akçe arasında, ortalama olarak ise dokuz akçe yevmiye ile Osmanlı padişahı adına savaşıyordu.[246] Neticede yeniçeri ulufesi geçinmeye yetmiyor, kapıkulu yeniçerileri başka işler de yapıyordu; *ocak disiplini*ni korumanın imkânı kalmamıştı.[247]

Serhad kalelerindeki Osmanlı neferlerinin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ise daha elverişsizdi. Bunların birçoğu 16. yüzyılda dört ila sekiz akçe ücret alıyordu; serhad kulları içinde süvari neferleri, bunlar arasında da gönüllüler en yüksek ücreti alan ulufelilerdi. 16. yüzyılın ilk yarısında gönüllü cemaatlerindeki neferler on ila on iki akçe yevmiye sahibiydi.[248] Za-

243 Akdağ, *Timar Rejiminin*, s. 425.
244 Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s. 298.
245 Rhoads Murphey, "Ulufe," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 811.
246 Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s. 187.
247 Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s. 299, 301; İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 147.
248 Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s. 17-18; Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 24-30, Dimitrov, *Introduction*, s. 16-17.

man içinde bu ücretlerin arttığı kesindir. Yüzyıl sonra, 1670'lerde Uyvar Kalesi'nde yerli kulu yeniçeri sekiz akçe, faris on yedi akçe, gönüllü neferi ise on sekiz akçe alacaktı.[249]

Ulufedeki nominal artışa rağmen, sultanın neferi Osmanlı iş gücü piyasasına nazaran düşük ücretle çalışıyordu. Bir karşılaştırma yapabilmek açısından, 1677'de Bosna'da Gradişka Kalesi'nin tamirinde çalışan demirci ustasının günde 40 akçe, duvarcı ustasının ise 25 akçe aldığını eklemek gerekir.[250] Aşağı yukarı aynı tarihlerde İstanbul'da vasıfsız bir işçi günde 18 akçe, ustalık sahibi bir işçi ise ortalama 23 akçe kazanıyordu.[251] Benzer şekilde Fransa'da da işçiler askerlerden daha yüksek ücretle iş bulabiliyordu.[252]

Şu halde reaya neden işçi değil de nefer olmak istiyordu? Osmanlı ekonomisi, erken modern dönemde birçok yerde söz konusu olduğu üzere, devletin askeri sahada yapacağı yatırımlara bağımlıydı ve bu manada devlet, ordusunda istihdam ettiği on binlerce kişiye istinaden tek büyük işverendi. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Bosna'dan gelen arzlarda reayanın yapacak başka işi olmadığından dağılmaması adına nefer olarak istihdam edilmesi gerektiğine dair satırlar bu iddiayı destekler.[253] Diğer taraftan kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, diğer sektörlerin bu kadar işçiyi istihdam etmesine olanak bulunmadığı gibi, herhangi bir işte ustalık sahibi olmak da Osmanlı ordusunda asker olmaktan çok daha zordu.

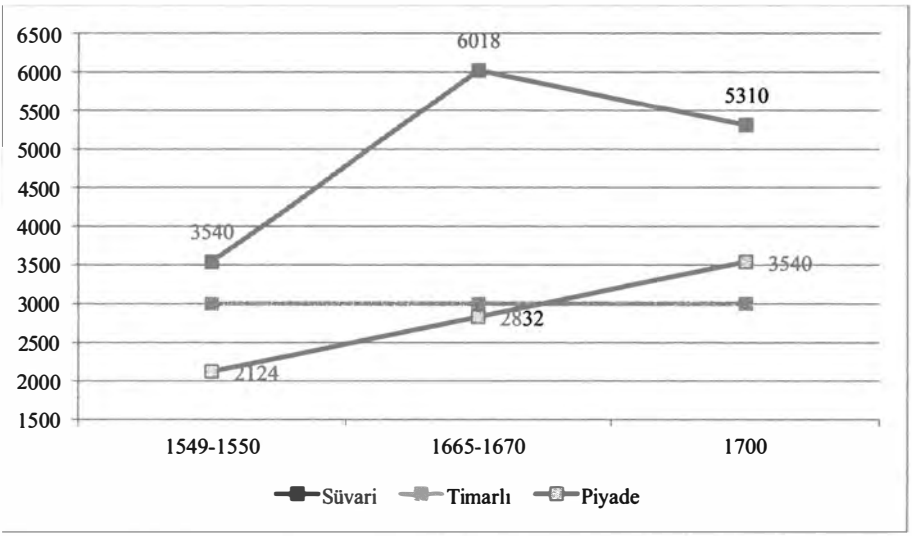
Öte yandan en azından 16. yüzyıl boyunca Osmanlı serhad kulları, Habsburg askerinden daha iyi bir hayat sürüyor ve daha iyi besleniyordu. Vakıa Habsburg sarayı askerlerine daha fazla para ödüyordu; örneğin Habsburg piyadesi ortalama on akçe, süvarisi ise yirmi akçe alıyordu. Ancak ekmek ve et gibi temel gıda fiyatları Habsburg İmparatorluğu sınırları içinde daha yüksekti.[254] Ne var ki 17. yüzyılda Osmanlı akçesinin istikrarsızlığı bu durumu değiştirmiş olabilir; Babıâli'nin Os-

249 Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s. 158, 166, 168.
250 Stein, *Military Service*, s. 457.
251 Süleyman Özmucur ve Şevket Pamuk, "Real Wages and Standarts of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914," *The Journal of Economic History*, 62/2, Haziran 2002, s. 301.
252 Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 151-152.
253 BOA, D.BKL. 64/40; 74/69.
254 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 34-35, 57.

manlı para birimi üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ulufenin değerini olumsuz etkiliyordu.[255]

Babıâli, 18. yüzyılın başında Habsburg serhaddinde inşa etmeye çalıştığı askeri strateji için istihdam ettiği yeni neferleri ise piyade on, süvari on beş akçe günlük ücret ile işe almıştı. Buradan hareketle, akçenin gümüş içeriği üzerinden yapılacak bir değerlendirme, zamanla Osmanlı serhaddinde istihdam edilen yerli kullarının *gerçekte* ne kazandığını görmemizi kolaylaştırır.

Tablo 26. 16.-18. yüzyıllarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (akçe)[256]

Tabloda görüleceği üzere, serhaddeki Osmanlı süvarisi arasında en az kazananların dahi senelik gelirleri timarlı sipahinin gelirinden yüksekti; üstelik zamanla süvari askerinin mevâcibi büyük oranda artmıştı. Yerli

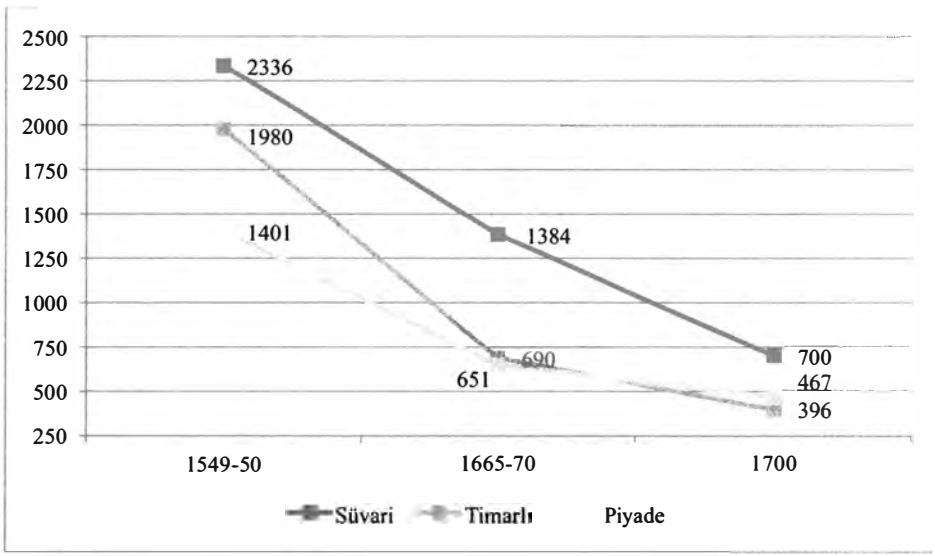
255 Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 174.

256 Yerli kulu neferin ulufe gelirlerinin 150 yıl içindeki değişimini gösteren yukarıdaki tablo, daha önce verilen nefer yevmiyelerinin 354 gün hesabıyla senelik gelire çevrilmesi sonucunda hazırlandı; ulufeli neferin timarlı sipahi karşısındaki durumunu gösterebilmek için ibtida timarın senelik geliri, yani 3 bin akçe sabiti de ayrıca verildi.

kulu piyade ise 17. yüzyılın ortasında timarlı sipahi ile neredeyse aynı gelire sahipken 18. yüzyılda yaklaşık 500 akçe daha fazla kazanmaya başlamıştı.

Mevâcib ve timar geliri gümüş üzerinden hesaplandığında başka bir tablo ortaya çıkar. Serhad kulları da imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik durumdan son derece etkilenmişti; 1660'lardan 1700'lere gelindiğinde hâlâ timarlı sipahilerden fazla kazanıyorlardı ancak yüzyılın başında yevmiyelerinde yapılan tenzilatla nominal olarak da mevâcibleri azalan süvari askerinin reel kazancı neredeyse yarı yarıya düşmüş, piyadelerin kaybı ise yüzde 30'a ulaşmıştı. 1683-1699 Harbinde görülen ekonomik buhran bu kötüleşmeyi ciddi oranda beslemişti. Fakat bu Osmanlıya özgü bir durum değildi. Fransa'da XIV. Louis'nin ordusunda da gerek nefer, gerek zabit ücretleri elli yıl içinde yaklaşık olarak yüzde 40 oranında azalmıştı.[257]

Tablo 27. 16.-18. yüzyıllarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (gümüş)[258]

257 Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 148, 151.
258 Pamuk'un *Paranın Tarihi* künyeli eserindeki akçenin gümüş içeriğine dair bilgilerden yararlanılmıştır.

Habsburg askerleri için de aynı yargıya varmak mümkündür. 17. yüzyılda Viyana, ordusunda ya da kalelerinde istihdam ettiği askerlerin ücretinde kesintiye gitmişti. 1699'daki nizamnameye göre piyade aylık üç flori, süvari ise dört florinin biraz üzerinde ücret alıyordu. Süvari maaşında, yaz aylarında atları için daha az harcama yaptıkları düşüncesiyle kesintiye gidilirdi. Neferler söz konusu maaşlarından ayrıca iaşeleri için de harcama yapmak zorundaydı. 18. yüzyılın başında Habsburg askerinin toplum içindeki yeri dramatik ölçüde kötüleşmişti.[259] Habsburg askeri serhaddindeki *grenzer*lerin de aylık iki ila üç flori ulufe almaya hakları olduğu halde bunun ancak üçte biri nakit olarak ödeniyor, kalanına karşılık ekip biçmeleri için değişen büyüklüklerde arazi veriliyordu. 1699 sonrasında ele geçirilen Macaristan Platosu'nda ise bu ücretler ve tahsis edilen arazinin büyüklüğü belirgin şekilde daha azdı.[260]

Sınırın iki tarafında da askerlerin ulufesiyle geçinmesi mümkün değildi; gerek Osmanlı, gerekse Habsburg neferi erken dönemlerden itibaren başka işlerle de uğraşmak zorundaydı.[261] Osmanlı askerinin, ismiyle anmak gerekirse yeniçerilerin tarım ve ticaretle uğraşmalarının tarihi, ulufeleriyle eline geçen paranın pul olmasından daha öncesine, II. Mehmed zamanına kadar geri gider.[262] En geç 1490'da yeniçerilerin ticaretle uğraştıkları resmi yetkililerce de malumdu.[263] 16. yüzyıl boyunca yeniçerilerin şehirlerden kasaba ve köylere kadar uzanan alanda ticarete ve tarıma giderek daha fazla hâkim olmaya başladıkları, bu durumun Osmanlı vergi düzenini bozduğu, fakat önüne geçilemediği de biliniyor.[264] Yine bu dönemde, özellikle de imparatorluğun uzak vilayetlerinde yerli kulu askerlerin, Osmanlı sarayının iradesi gereğince, vergi tahsili gibi ekonomik işlerle resmen ilgilendiğini de belirtmek gerekir.[265]

259 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 282-283; Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 126-128.
260 Fr. Vaníček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, s. 134.
261 Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s. 36; Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 87.
262 Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 215.
263 Cemal Kafadar, "Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine," *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken- Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul: Metis, 2009, s. 33-34.
264 Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s. 300. Ayrıca Sirem ve Semendire sancaklarında askerlik harici işlerle uğraşan neferler hakkında bkz. Moačanin, *Town and Country*, s. 97-99. Ankara'nın ticari hayatında yeniçerilerin sebep oldukları usulsüzlüklere dair bazı örnekler için bkz. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara*, s. 181. Ticarî hayatta yeniçerilerin usulsüzlükleri hakkında bkz. Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 457-458.
265 Özbaran, *Osmanlı Ekonomisinin*, s. 219; Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara*, s. 176.

Merkezi devlet yeniçeri ve esnaf kaynaşmasına, yeniçerilerin askeri disiplinini korumak zaviyesinden bakmıyordu. Vakıa 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyıl başında askerin ticaret yapmasını engellemek üzere ferman çıkarıldığı da olmuştu.[266] Ancak Osmanlı yetkilileri, yeniçeriler askerlik haricinde başka akçeli işlerle uğraştığında değil, fakat daha çok ticari hayatı düzenleyen kurallara (örn. narh gibi) uymadıklarında müdahale eğilimi gösteriyordu.[267] 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniçerilerin esnaflaşması hız kazandı; pek çoğu aile kuran yeniçeriler, geçinmek için başka bir işle uğraşmak zorunda kaldığında askerlikten uzaklaşırken, Osmanlı padişahının kapısında kul olmanın getirdiği imtiyazları korumak için de siyasi ve sosyal alanda savaştı.[268]

İstanbul gibi aynı zamanda imparatorluk ekonomisinin de kalbi olan bir şehirde yeniçeriler, örneğin gıda sektörüne yatırım yapmıştı. 1682'de başkentte gıda işiyle uğraşan dükkânların yüzde 6'sına *beşe* unvanlılar sahipti. Beşe unvanı taşıyanların yeniçerilikle alakası açıkken,[269] ağa ve bey unvanı taşıyanların sahibi olduğu toplam içinde yüzde 15'i bulan dükkânların ne kadarının yeniçeri ocağıyla bağı bulunanlara ait olduğunu kestirmek güçtür.[270] Taşra garnizonlarındaki yeniçerilerin de ticaretle meşgul oldukları kesindir. Bunlar arasından bazılarının ortaların ihtiyacını karşılamak üzere ticaret yaptıkları biliniyor.[271] Babıâli, en azından 1663-1664 Harbinden sonra ticaret bahanesiyle Belgrad'da kalmak isteyen kapıkulu ve yerli kulu neferlere izin verilmemesini istese[272] bile, bunun askerin ticaretten men edilmesinden ziyade, en azından evvela kışlasına çekilmesini sağlamaya yönelik bir tedbir olduğu düşünülebilir. Zira aynı tarihlerde Uyvar Kalesi'ne iaşe taşıyan gemileri işletme hakkının kadimden kendilerine ait olduğunu ileri süren Estergon Kalesi'nin yerli kulu askeri, ahaliden bazılarının da bu işe el atarak zarar etmelerine sebep oldukları için Babıâli'ye

266 Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31/1, 2014, s. 142.
267 Çiftçi, *Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin*, s. 39-41, 48.
268 Ágoston, *Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da*, s. 250.
269 Bkz. Gradeva, *War and Peace*, s. 156-157; Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s. 121-122.
270 Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s. 200.
271 İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 137.
272 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 365.

şikâyetçi olmuştu.[273] İster Dergâh-ı âli isterse yerli kulu olsun fark etmez, serhadde bekleyen neferler için Balkanlar'da kurulan fuarlar da uluslararası ticarete dahil olmaları için bir imkândı; örneğin Ösek'te kurulan fuarı Kanije askeri korur, buna karşılık dükkânların geliri de ağaları tarafından tahsil edilirdi.[274]

Mamafih az ücretle istihdam edilen neferlerin zanaata ve ticarete bulaşmaları Osmanlılara özgü değildi; bilakis erken modern dönemde neferin asker yazılmaktan umduğu hayat standardını sağlayamayan devletler, bu mali külfeti üstlenmek yerine neferin askerlik harici işlerle uğraşmasına göz yumuyordu.[275] Örneğin barış senelerinde ulufeleri azalan askerler çiftçilik yapıyordu.[276] Asker yazılmadan önce bir zanaat öğrenmek fırsatı bulanlar ise, yine barış zamanlarında zaten azalan ulufelerinden vazgeçerek fakat garnizon sınırlarını terk etmemek kaydıyla, bu becerilerini paraya çevirebilirdi. 18. yüzyılın ortalarında Berlin garnizonundaki neferlerin önemli bir kısmı bu şekilde çalışıyordu.[277] Fakat Osmanlı neferi, hem askerlik hem de zanaatiyle uğraşabilir, hatta sınır ötesine uzanacak şekilde ticaret de yapabilirdi. Sultanın neferi, bu imkânlarıyla çağdaşı olan meslektaşlarından ayrılır.

Karlofça Anlaşması ile sınır ötesine yağma ve akın önceki muahedelerden farklı olarak suç olarak tanımlanıp güçlü biçimde yasaklandığında, Osmanlı neferinin ganimetten gelir elde etme kapısı kapanmıştı. Sultanın neferi olmak bir kimseye toplum içinde muhakkak bir itibar kazandırıyordu. Ancak yukarıda gösterildiği üzere sadece bir neferin değil, orta, hatta kimi yerlerde yüksek rütbeli zabitlerin dahi ulufeleri ancak geçimlikti; Osmanlı neferinin ya da zabitinin sadece mevâciblerinden gelen parayla toplum içinde ekonomik olarak temayüz etmesine imkân yoktu. Fakat sultanın neferi olarak edindikleri toplumsal sermayeyi ticaret yoluyla ekonomik alana tahvil edebilmek mümkündü. Ganimet kapısı kapanmışken, Habsburg serhaddinde istihdam edilen neferler için sınır ötesinde ticaret yapabilmek kapısı hâlâ açıktı.

273 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 157.
274 Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s. 158-159.
275 Zürcher, *Giriş*, s. 22.
276 Jutta Nowosadtko, "Ordnungselement oder Störfaktor? Zur Rolle der stehenden Heere innerhalb der frühneuzeitlichen Gesellschaft," *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana: Böhlau, 1997, s. 11-12.
277 Hansen, *Zum Problematik*, s. 447-448.

Kalabalık heyetlerle Habsburg başkentine giden Osmanlı elçilerinin temin ettiği diplomatik koruma sayesinde uluslararası ticaretle meşgul olan Osmanlı askerinin Viyana'ya kadar gittiği biliniyor. Elçilik heyetleri aslında bu yönüyle aynı zamanda birer tüccar kafilesiydi.[278] Ahmed ve Bugtay (?) bunlar arasında bilinen iki Osmanlıdır. İsimlerini Habsburg evrakına sokan hikâyeleri alacaklıları olan Yusuf Ağa'nın kendilerinden şikâyetçi olmalarıyla başlamıştı. Belgradlı bir yeniçeri olan Yusuf Ağa[279] ortadan kaybolduğunu düşündüğü borçlularının Petervaradin Komutanı Nehem vasıtasıyla teslim edilmesini istemişti.[280] Saray Harp Şurası memurlarının yürüttüğü soruşturmaya göre, Yusuf Ağa'ya borcu olan Osmanlılar, Karlofça Anlaşmasının mübadelesi için gönderilen el-Hac İbrahim Efendi'nin (daha sonra Elçi İbrahim Paşa) beraberinde Viyana'ya gelmişti. Belgrad yerli yeniçerilerinden olan Ahmed ve Bugtay, Viyana'da mallarını satmak için biraz daha uzun kalmak üzere izin istemişti.[281] Kısa sürede satabileceklerinden fazla mal ile mi Viyana'ya gitmişlerdi, yoksa getirdikleri mallara rağbet mi yoktu, bilinmiyor. Fakat kesin olarak söyleyebiliriz ki, mezkûr iki şahısla birlikte başka Osmanlı tüccarına da mallarını satana kadar Viyana'da kalmaları için izin verilmişti. Habsburg idaresi bunun yanı sıra, alacaklarına mahsuben Yusuf Ağa'ya bir miktar para verilmesini, Yusuf Ağa'nın diğer borçluları olan Yekdes (?) ve Ali'nin Belgrad muhafızına teslim edilmek üzere yola çıkarıldığını Nehem'e bildirmişti. Ahmed'in ise Viyana'ya yol izni olmadan gelerek ticaret yaptığı anlaşılmıştı. Bu durumda borcuna karşılık Nehem'in bir yükümlülüğü yoktu; fakat diğerleriyle birlikte elindeki malları satarak geri dönmesi için Ahmed'e de iki hafta süre verildiğini Yusuf Ağa'ya bildirebilirdi.[282]

278 Venedik'e gönderilen elçilerin heyetindekiler için şehrin canlı ticaret merkezi Rialto pazarı bir uğrak noktasıydı, bkz. Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, (Çev. Gökçen Karaca Şahin), İstanbul: Küre yay., 2015, s. 154. Benzer bir örnek de İstanbul'a gelen Lehistan elçilerinin maiyeti için verilebilir. Bkz. Darius Kołodziejczyk, "İstanbul'daki Leh Elçileri ya da Onurunuzu Kaybetmeden Ev Sahibinin Kesesinden Geçinme Yolları," *Soframız Nur Hanemiz Mamur - Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann), (çev. Zeynep Yelçe), İstanbul: Alfa yay., 2016, s. 51.

279 OeStA, KA, HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 397v. 13 August nr.96.

280 OeStA, KA, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 537v. August nr.42; 543r. August nr.83.

281 OeStA, KA, HKR Protokollen 412 (Exp. 1701), 783v. Dezember nr.76.

282 OeStA, KA, HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 498v. 18 October nr.151; 507r. 29 October nr.188.

Habsburg başkentine gönderilen elçiler, Osmanlı askerlerinin Viyana'da ticaret yapabilmeleri için bir kalkan sağlıyordu. Örneğin Bektaş Beşe, Habsburg süvarisine satacağı atlar için yeniden Belgrad'a gitmesi gerektiğinde bu sayede yol izni almıştı.[283] Bir başkası da –belgede yazdığına göre kapıkulu yeniçerilerindendir– Habsburg mülkünde ticaret yapmak için kendisine yol izni verilmesini, ayrıca yasal yüzde 3 gümrük vergisinden başka para talep edilmemesi için yol iznine bir ifade eklenmesini istemişti.[284] Genellikle beşe sıfatını kullandıkları için nefer olduğu kabul edilebilecek birçok kişi Habsburg makamlarına yol izni almak için müracaat etmişti. İmparatorluğun iç bölgelerinde ticaret yapabilmek için Osmanlıların yol iznine ihtiyacı vardı.[285]

Budin, Bratislava ve Raab/Yanık gibi şehirlerde ticaretle uğraşan yeniçeriler adli vakalara da karışmıştı. Budin'de bulunduğu sırada ölen İsmail Beşe'nin terekesi belediye tarafından kayıt altına alınmıştı.[286] Bratislava'da alışverişini tamamlayan Osmanlı tüccarları ise memleketlerine dönerken soyguna uğramıştı.[287] Bunların zararının tazmin edilmesi gerektiğini Viyana'ya bildiren Petervaradin komutanı, ayrıca Tercüman Mustafa Zaim (Sınır tercümanı mıdır, yoksa zeamet sahibi bir Osmanlı mıdır?) ve arkadaşlarının, hiç olmazsa kendilerine 740 guruş borçlu olan Ermeni tüccardan alacaklarının tahsil edilmesini istemişti.[288] Bir başkası, Belgrad yerli yeniçerilerinden Ali Beşe ise üzerinde silah bulundurduğu gerekçesiyle Raab'da tutuklanmıştı.[289]

Yeniçeri tacirlerin üzerinde silahlarıyla yakalanması bir meseleyken, silah ticareti yapanlar her iki imparatorluğun serhad ricalinin sınır diplomasisi yürütmesine neden olacak kadar büyük sorunlar çıkarıyordu. Segedin'de Habsburg gümrük yetkilileri tarafından eşyası içinde 42 adet

283 OeStA, KA, HKR Protokollen 424 (Exp. 1704), 771v. Juni nr. yok.
284 OeStA, KA, HKR Protokollen 424 (Exp. 1704), 902v. August nr.yok.
285 At tüccarı İbrahim Beşe ve başka beşe unvanlı Osmanlı tüccarlarının yol izni müracaatları için bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 464 (Exp. 1710), 670v. August nr.146.
286 OeStA, KA, HKR Protokollen 495 (Reg. 1715), 19r. 4 Januar nr.46.
287 OeStA, KA, HKR Protokollen 480 (Exp. 1713), 327v. April nr.438.
288 OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 66r. Januar nr.233.
289 OeStA, KA, HKR Protokollen 481 (Exp. 1713), 522r. Juli nr.120; 544r. Juli nr.264; 608v. August nr.179.

tüfek (*Karabiner: Süvari filintası*) bulunan Osmanlı tüccarına ne yapılması gerektiği yerel yetkililer ve Viyana arasında çeşitli yazışmalara konu olmuş, sonunda el konulan tüfekler Osmanlı tüccarına iade edilmişti.[290] Bir yıl sonra yine Segedin'de yeniçeri tüccarların ellerindeki tüfek ve pistollere el konulacak, bu defa paraları iade edilecekti.[291] Aynı günlerde eşyası arasında çok miktarda silah bulunan Süleyman isimli bir yeniçeri ise, Temeşvar paşasının araya girmesiyle, silahlarını Segedin'de satmak şartıyla serbest bırakılmıştı.[292] Bu gibi vakaların artması üzerine Viyana'da hem Saray Harp Şurası, hem de Hofkammer silah ticaretinin kesinlikle yasaklanmasını ve Osmanlı tüccarlarının mallarının dikkatle aranmasını emretmişti.[293] Fakat kısa süre önce son bulan Rákóczi İsyanı sebebiyle Habsburg pazarlarında silah satışını engellemek mümkün olmuyordu. Mehmed Beşe, yakalandığında verdiği ifadeye göre Graz'daki pazarda Ösekli bir tüccardan 200 adet pistol satın almıştı.[294] Petervaradin Komutanı Löffelholz, Belgrad'da çok sayıda Habsburg silahının alınıp satıldığını Viyana'ya haber vermişti.[295]

Habsburg siyasetine yön veren Viyana'daki rical yalnızca silah ticaretinin önüne geçmeye çalışmıyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen tuzun Habsburg pazarlarına girişinin engellenmesi Viyana'nın askeri ve iktisadi çıkarları için son derece önemliydi. Habsburg maliyesinin bürokratları, Türk tuzunun Hırvatistan, Slavonya ve Avusturya'ya kadar yayılmasının merkezi hazinenin aleyhine olduğunu, bunun mutlaka önüne geçilmesini istiyordu.[296] Esasında sınır kalelerindeki komutanların şahsi kullanımı için Osmanlılardan tuz almalarına izin veriliyordu. Fakat Habsburg pazarlarında satılan tuzdan daha ucuz ve kaliteli olan Türk tuzu, maliye bürokratlarının şüphesine kulak verilecek olursa, Sava Nehri kenarındaki komutanlarının ihmali ya da işbirliği sayesinde kaçak yollardan piyasaya dağıtılıyordu.[297] Uzun süren ikazlar ve nihayet yapılan teftiş son-

290 OeStA, KA, HKR Protokollen 480 (Exp. 1713), 34v. Januar nr.49; 149v. Februar nr.345.
291 OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 557r. Juni nr.298.
292 OeStA, KA, HKR Protokollen 489 (Reg. 1714), 685r. 4 Juli nr.68.
293 OeStA, KA, HKR Protokollen 490 (Reg. 1714), 1304v. 12 Dezember nr.193.
294 OeStA, KA, HKR Protokollen 494 (Exp. 1715), 839r. August nr.303.
295 OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 565v. Juni nr.356.
296 OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 1028v. Juli nr.355.
297 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr.235: Akten des Karlstädter Generalats 1706, 1706/7/ad10.

rasında yasa dışı tuz ticaretinin Yasenofça, Dubiçe ve Kostaniçe üzerinden gerçekleştiği anlaşılmıştı.[298]

Habsburg kale komutanları Türk tuzunun Hırvatistan'a ve daha iç bölgelere sokulmasına yardımcı oluyorlardı, ancak tuzu satanların kimliği tam olarak malum değil. Osmanlı İmparatorluğu'nda tuzun üretimi, dağıtımı ve ticareti sıkı kurallara bağlıydı ve tuzdan elde edilen gelirler merkezi hazinenin önemli bir kalemini oluşturuyordu.[299] Ancak bu denetime rağmen tuz ticareti son derece kârlıydı; örneğin 17. yüzyılda serhad kalelerinde bulunan neferler, ulufelerini karşılık göstererek aldığı borcu tuz ticaretine atılırken sermaye yapıyordu.[300] 18. yüzyılın başında, özellikle İzvornik'deki tuzlalarda üretilen tuz Osmanlı neferinin de bir parçası olduğu ticaret ağıyla batıya taşınmış olabilir. Fakat Habsburg kayıtları, belki de büyük bir kısmı kaçakçılık yoluyla girdiği için tuz ticaretini kimlerin yaptığı hakkında malumat vermez. Bu konudaki tek kayıt Belgradlı İbrahim Efendi isimli birine aittir. Yaklaşık 2 ton tuzu satmak için yol izni isteyen ve alan Belgradlı İbrahim Efendi, unvanı düşünüldüğünde askerden ziyade bir Osmanlı bürokratı olmalıdır.[301]

Yeniçeri tüccarların bu kadar fazla değeri olan bir malın ticaretini yapıp yapmadıklarını şimdilik bilmiyoruz. El konulan ya da başka yazışmalara konu olan malların kıymeti yazılmadığı gibi, çoğu zaman miktarı da belirtilmezdi. Habsburg gümrük memurlarıyla ödemesi gereken yol vergisi sebebiyle kavga ettiğinden mallarına el konulan yeniçeri Hacı Ali'nin 300 okka kahvesi, bu anlamda az sayıdaki örneklerden biridir. İmparatorluğun her bölgesinde kahvenin fiyatının aynı olmayacağını, bir malın fiyatının aynı zamanda ithal edildiği bölgeye olan uzaklığıyla orantılı olarak artacağını hatırda tutarak şu hesap yapılabilir: 1704-1707 senelerinde Balıkesir'de kahvenin 6 dirhemi 1 para olmak üzere narh konmuştu.[302] 400 dirhem bir okka; 1 guruş 40 para olmak üzere hesaplandığında Hacı Ali'nin satmak

298 OeStA, KA, HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 746r. November nr.292.
299 Lütfü Güçer, "XV-XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1963, s. 118-133.
300 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 126-127.
301 OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 559v. Juni nr.319.
302 Kütükoğlu, "1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir'e Ait Narh Düzenlemeleri," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 23, 2003, s. 20.

için yanında bulundurduğu kahvenin değeri en az 500 guruştu. Günlük ancak birkaç akçelik yevmiyesi olan bir yeniçeri için 500 guruş önemli bir meblağdır. Ancak başka belgelerdeki sayılara itibar edilecek olursa Hacı Ali'nin ticaretinin aslında orta ölçekli olduğu anlaşılır.

1707 ilkbaharında Rákóczi taraftarlarının elinde bulunan Kecskeméth'e ticaret yapmak üzere giden bir grup Osmanlı tüccarı, Rákóczi'nin belirlediği narha göre mallarını satmak istememiş ve şehirdeki ikametlerini mecburen bir süre uzatmak zorunda kalmışlardı. Bu sırada kaleyi aniden kuşatan Sırp milislerden sultanın tebaası oldukları gerekçesiyle endişe etmelerine gerek olmadığı cevabını alan Osmanlı tüccarları, bütün çatışmalar sona erdiğinde –saklanmayı başaran bir ikisi haricinde– tamamen katledilmişti.[303] Bu katliam ve başka bazı anlaşmazlıklar daha sonra iki taraf arasında müzakere konusu olmuş ve nihayet Habsburg tarafı katledilen Osmanlı tüccarlarının zararını tazmin etmeyi kabul etmişti. Müzakerelerde Osmanlı heyetinde yer alan Temeşvarlı Osman Ağa, Viyana'nın 70 kese yani 35 bin guruş ödemeyi kabul ettiğini yazar.[304]

Tazminat talebi için katledilen Osmanlı tüccarını ve bunların mallarının toplam değerini (Malların listesi tarih itibariyle henüz tamamlanmamıştır.) liste halinde Petervaradin'e gönderen Belgrad Muhafızı Elçi İbrahim Paşa'nın mektubundan daha fazla şey öğrenmek mümkündür. Listede kayıpları ayrı ayrı belirtilmiş kimselerin 20 ila 50 bin taler ya da guruşluk[305] mal sahibi oldukları iddia ediliyordu. Listedeki isimlerin hangilerinin Osmanlı askeriyesiyle bağı olduğunu tam olarak anlamak mümkün değildir; bazı isimlerin önünde ya da arkasında unvan yoktur. Bunlar ya yazılmamış ya da tercüme edilmemişti. İbrahim Paşa, listeyi hazırlatırken en azından yeniçerilerin unvanlarına dikkat etmiş olmalıdır, nitekim isimler-

303 Pešalj, *Early Eighteenth Century*, s. 33-34.

304 Temeşvarlı Osman Ağa, *Kendi Kalemiyle*, s. 225. Temeşvarlı Osman Ağa'nın bu müzakerelere dair ayrıca bir hatıratı vardır. Henüz Türkçe neşri bulunmayan hatıratın Almanca tercümesi için bkz. Temeşvarlı Osman Ağa, *Zwischen Paschas und Generälen Bericht des 'Osman Ağa aus Temeschwar über die Höhepunkte seines Wirkens als Diwansdolmetscher und Diplomat*, (Çev. Richard Kreutel), Graz: Verlag Styria, 1966.

305 Listedeki Osmanlı tüccarının kaybı *thaler*, *para* ve *asper* olarak yazılmıştır. *Para*, Habsburg para sisteminde kullanılmayan bir birimdi. Böyle bir birimin tercüme edilmeden bırakılması, İbrahim Paşa'nın gönderdiği listede kur hesabı yapılmamış olabileceğini düşündürür.

den birkaçının askerlikle bağı açıktır. Buna göre Belgrad'da İsmail Odabaşı 842; bir başka odabaşı 3.072; Temeşvar'dan Mustafa Beşe 2.380; Ahmed Beşe 585; diğer Ahmed Beşe 53; Kara Mehmed Beşe 2.187 guruşluk mal sahibiydi. Sırp milisler tarafından yağmalanan mallarına 20 bin guruşun üzerinde kıymet biçilen Ahmed'in mesleğini bilmek ise mümkün değil.[306] Keza 1710'da Dergâh-ı âli yamaklarından Mehmed ve Yusuf, ortakları olan gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının Tise Nehri'nde uğradıkları bir baskında öldürüldüğünü ve mallarının da gasp edildiğini, zararlarının 23 bin guruştan daha fazla olduğunu Babıâli'ye bildirmişti. Babıâli ise meseleyi Belgrad paşasına havale etmişti.[307] Bu vaka, Osmanlı askerinin sadece kendi adıyla değil, aynı zamanda ortaklıklar kurarak da uluslararası ticarette bir yer bulmak için uğraştığını gösterir.

Osmanlı neferi içinde sadece askeri ve siyasi olarak değil, ekonomik olarak da en güçlü zümre olduğu anlaşılan yeniçerilerin, askerlik haricindeki akçeli işleri sınır ötesi ticaretle sınırlı değildi. Bunlar aynı zamanda kredi ticareti de yapıyorlardı. Yeniçeri ortasında biriken paraların zamanla devlet adamlarına borç vererek değerlendirildiği, ihtiyacı olanların, hatta gayrimüslim din adamlarının dahi orta sandıklarından borç aldığı bilinmektedir.[308] Örneğin 16. yüzyılın sonunda Diyarbekir beylerbeyi olan Kuyucu Murad Paşa, savaş sebebiyle harçlığı gelmeyince yeniçeri ocağından borç alarak geçinmişti.[309] Zaman içinde bu borç alışverişi ocaklı neferler arasında yaygınlaşmıştı; öyle ki 17. yüzyılın ortalarındaki tereke kayıtlarına bakıldığında arkasında milyonlarca nakit akçe bırakan yeniçerilerin olduğu görülür.[310]

Serhaddeki cemaat ve bölüklerinin sandıkları vardıysa da buna dair bir belge bulunmuyor. Serhad neferlerinin alacaklı olduğu bazı vakalara rastlanır,[311] ancak belgelerde daha çok borçlu taraf olarak görünürler. Örneğin 1699'da Edirneli Yahudi tacir İsak'tan 27.358 guruş borç alan Temeş-

306 OeStA, KA, HKR Akten Kr.102 (1708 Exp. August-Reg. October), 1708 September 320, fol.2.
307 BOA, A.DVNS.MHM.d. 120, 117/456.
308 Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 471.
309 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, cilt II, s. 374.
310 Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s. 224-227. Ayrıca bkz. Adıyeke, *Girit'te Askeri ve Toplumsal*, s. 1613.
311 Örneğin bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 119r. Februar nr.21; 432v. Mai nr.275; 449v. Mai nr.396.

var farisleri ağası Kılıç Ali ile yerli yeniçeri ağası Mehmed, İsak'ın ölümü üzerine bu borcun ödenmesini uzun süre geciktirmiş, İsak'ın varisleri ise bu iki Osmanlı zabitinden Babıâli nezdinde davacı olmuştu.[312] Temeşvarlı ağaların bu parayı niçin borç aldıkları belli değildir. Fakat yerel mahkemede çözülemeyerek divanıhümayuna kadar uzanan bir başka alacak davasından anlaşıldığı kadarıyla, Temeşvar azeb ağası Mahmud cemaati adına şehrin zenginlerinden olduğu anlaşılan Çınarlı Mustafa'dan 2.150 guruş borç almıştı.[313] Aynı şekilde Belgrad yeniçerilerinin mevâcibi tam olarak ödenmediğinde, eksik kalan 30.800 guruşu çorbacı, çavuş ve kâtib gibi cemaat ve bölüklerin zabitleri, hep birlikte kefaletle borç alarak neferata dağıtmıştı.[314]

Sadece ağalar değil, sıradan neferler de büyük miktarda borç alabilirdi. Belgrad yerli yeniçerilerinden Hamamcı Osman, Hüseyin ve Çukadar Yusuf isimli üç kişi, Kara Hasan isimli birinden 7 bin guruş borç almış, ancak bunun sadece 4 bin guruşunu ödemiş, kalanını ise faiz haramdır diyerek vermemişlerdi. Taraflar arasındaki uzlaşmazlık kadı huzurunda yeniçeriler lehine çözülecekti, zira Kara Hasan borç senedine açıkça 3 bin guruşun anaparanın faizi olduğunu yazmıştı.[315]

Mezkûr yeniçerilerin parayı ne için kullandıkları bilinmiyor. Toplumda ekonomik olarak iyi bir yere gelebilmek için yeniçerilik sermayelerini kullanarak kolaylıkla borçlanan bu kimseler muhtemelen ticarete yatırım yapıyordu. Belgrad Kalesi gibi beslenmeye muhtaç bir asker nüfusunu barındıran şehirde gıdaya yatırım yapmak kârlı olabilirdi. Nitekim Belgrad yeniçerilerine dağıtılan ekmek için Defterdar Ahmed Efendi tarafından mubayaa edilen arpa ve buğday, içlerinde Belgrad'da sakin Hüseyin Beşe, Karamanî Mehmed Beşe ve Ahmed Beşe'nin de olduğu tüccarlardan satın alınmıştı.[316] Belgrad'ın kasaplar kethüdası da, yani şehirdeki kasapların en önde gelen temsilcisi de, Ebubekir Beşe isimli bir yeniçeriydi.[317]

Ticaretle uğraşarak servet biriktirebilen yeniçeriler de vardı. Belgrad yerli yeniçerilerinin 12. bölüğünde nefer olan Aşçı Mustafa, varis bırakma-

312 BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d. 12, 6/9.
313 BOA, A.DVNS.MHM.d. 121, 221/1308.
314 BOA, A.DVNS.MHM.d. 119, 230/931.
315 BOA, İE.ADL. 11/752.
316 BOA, İE.ADL. 8/491.
317 BOA, AE.SAMD.III 78/7832.

dan öldüğünde terekesi beytülmale kalmak üzere kayıt altına alındı. Aşçı Mustafa arkasında 2.500 guruş ederinde Mısır parası, 4.500 guruş değerinde altın, 1.500 guruşluk emtia bırakmıştı. Mustafa'ya ait olduğu anlaşılan, içinde dükkân ve hamamların bulunduğu dört parça mülke ise değer biçilmemişti.[318] Aşçı Mustafa'nın serveti, 18. yüzyılın başında yerli yeniçerilerin 10 akçe günlük ile istihdam edildikleri düşünüldüğünde bir anlam kazanır; ancak Mustafa'nın terekesine bakarak sosyal konumunu söylemek, mezkûr yeniçerinin zengin mi, orta halli mi öldüğünü tahmin etmek güçtür.[319] Fakat yeniçerilik ya da sultanın ordusunda bir başka unvanla asker olmak zenginlik garantisi değildi; örneğin 17. yüzyılda Antep yeniçerilerinin bazısı arkasında borç bırakarak ölmüştü.[320]

Keza askerlik haricinde akçeli bir işle meşgul olan her neferin de ticaretle uğraştığı ya da esnaf içinde güçlü bir pozisyona ulaşabildiği söylenemez. Osmanlı neferleri çiftçilik de yapıyordu. Babıâli her ne kadar *"çiftçi ve Kıbtî* [değil] *'askeri oğlu 'askeri"*[321] kimseler arasından nefer yazılmasını istese de, bazen bu mümkün olmayabiliyordu. Nitekim daha önce çiftliklerinde oldukları için yoklamada namevcut yazılan Bender Kalesi neferlerinin durumuna işaret edilmişti. Daha erken tarihlerde, örneğin fethinden sonra Uyvar'da, Osmanlı idaresi kale neferlerinin bağ ve bahçecilik yapmasına izin vermişti.[322] Keza Bosna'da da, Kamengrad Kazası'nda timar, zeamet ya da vakıf kaydı bulunmayan bir parça arazi, ekip biçmeleri ve Bosna Hazinesi'ne vergilerini vermek şartıyla devlet eliyle Östervişçe neferlerinin tasarrufuna bırakılmıştı.[323]

Çiftçilerden başka, zanaat erbabına da Osmanlı neferleri arasında rastlanırdı. 1699 sonrasında Temeşvar'daki Osmanlı garnizonlarını desteklemek için Vidin'den nakledilen müstahfız neferatı arasında berber, terzi,

318 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 103/571.
319 Terekesi üzerinden ölen kişinin hangi sosyal sınıfa dahil edilmesi gerektiği hakkında bilhassa Edirne örneğinden hareketle bkz. Gülser Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013, s. 83 vd.
320 Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab*, s. 122.
321 BOA, D.BKL. 64/44.
322 Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s. 212.
323 BOA, A.DVNS.MHM.d. 116, 110/453.

derici ve kasap gibi çeşitli meslek gruplarından zanaatkârlar da vardı. Askerlik haricindeki bir işte dikiş tutturamamış olanların da mevcut olabileceğini farz edersek, Babıâli'nin tayin ettiği ulufeye muhtaç olarak yaşayan birçok nefer bulunuyordu. Bir başka açıdan, ulufe sebebiyle garnizonlarda yaşanan sorunlara dikkat edilirse, Osmanlı neferinin önemli bir kısmının buradan gelecek birkaç akçeye hayat memat derecesinde bağımlı olduğu ortaya çıkar. Nitekim Bosna'da bazı kale ve palankaların neferleri, mevâciblerinin erken ödenmesi için gönderdikleri arzlara "*gayr-i kâr ü kesbleri*" olmadığını açıkça yazarak merhamet istemişti.[324]

Babıâli, neferlerin mevâcibinin zamanında ve eksiksiz ödenmesi için eyalet valileri, muhafız paşalar ve defterdarlara hitaben hüküm gönderiyordu.[325] Ancak Osmanlı sultanının ve onun İstanbul'daki bürokratlarının hükmü taşrada her zaman için karşılık bulmayabilirdi. Sık rastlanan sorunlardan biri, ocaklık olarak tayin edilen mukataanın gelirlerinin tahsil edilmesinde yaşanan usulsüzlüklerdir. Serhad neferlerinin ulufesini saliyane yani merkezden gönderilen havale ile almayı arzu etmediğine, keza iltizama verilmiş mukataadan ocaklık tayin edilmesindense biraz indirim karşılığında kendilerinin tasarruf etmek istediğine daha önce işaret edilmişti. Zira saliyane usulünde havaleciler tarafından fazla masraf gösterilerek yapılan kesintilerden sonra mevâcibin ancak küçük bir kısmı neferin eline geçiyordu.[326] Bir mültezimin idaresinde olan mukataadan ocaklık tayin edildiğinde ise, mültezimler çoğu zaman kendi kârlarını düşünerek iş yapıyorlardı. Örneğin; Bosna'da Tuzla Palankası'nın neferatına İzvornik tuz mukataasından ocaklık tayin edilmişti. Adı geçen mukataaya tasarruf eden Fazlıbölükbaşı Ömer, neferlerin mevâcibi için ödemesi gereken meblağı ocaklık beratında kararlaştırıldığı şekilde bir guruşu 190 akçe üzerinden değil, fakat 240 akçe üzerinden hesaplayarak ödemek istediğinde sorun çıkmıştı.[327]

Yayçe Kalesi'ndeki garnizonun mevâcibi ise Bosna Eyaleti'nin cizye gelirlerinden ödeniyordu. Ne var ki Bosna cizyedarı paraya düşkünlüğü se-

324 BOA, D.BKL. 71/22; 71/26; 71/32.
325 Örneğin Temeşvar yerli kullarına mevâciblerinin zamanında ve eksiksiz ödenmesi hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 534/1829; D.BKL. 32/52.
326 BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251.
327 BOA, AE.SAMD.III 61/6119.

bebiyle, kaime resmi adı altında aslı olmayan bir vergi talep ederek neferata mevâciblerini eksik ödüyordu. Babıâli, bu durumu haber aldığında Yayçe neferlerinin ocaklığını değiştirecekti.[328] Tek tek vakalar üzerinden başka örnekler de verilerek Babıâli'nin neferin hakkı olan mevâcibinden türlü isimler altında kesinti yapılmasının önüne bir türlü geçemediği anlatılabilir. Mayıs 1714'te Bosna Valisi'ne, kadılarına ve zabitlerine hitaben gönderilen genel bir hüküm, yolsuzlukların Babıâli'ye rağmen süre gittiğini gösterir. Buna göre Bosna askerinin mevâcibinden kapu harcı, mübâşiriye ve konak akçesi adı altında hukuksuz para alınıyor, havaleciler de türlü bahanelerle askerin eline geçmesi icap eden ulufeyi eksiltiyordu. Bu yolsuzluklar *"dîn ü devlete hıyânet ve ihânet"* olduğundan yasak edilmişti; devam etmesi halinde sorumluların *"serhaddin zâif* [düşmesine] *ve nizâmlarının ihtilâl ve inhilâline* [... ve] *nizâm-ı 'âlem ve umûr-ı serhaddin muhtell olmalarına bâ'is oldukları içün"* azledilmekle kalmayıp şiddetle cezalandırılacakları da hükümde ayrıca belirtiliyordu.[329]

Yine mezkûr hükümden anlaşıldığı kadarıyla, ocaklık olarak tayin edilen mukataaları işleten mültezimler ya da eyalet defterdarı, nefere nakit para yerine çuka ve aba gibi kumaş ya da tütün (*duhân*) veriyordu. Erken modern dönemde yaygın olarak görülen ulufe yolsuzluklarından biri nakit yerine çeşitli eşyalarla ödeme yapılmasıydı. Defalarca yasaklanmasına rağmen, Habsburg askerine bazı yerlerde ulufelerinin yarısı nakden, diğer yarısı ise kumaş ile ödeniyordu.[330] Kumaş yahut örneğin Uskoklara verildiği gibi kimi zaman tahıl olsun fark etmez, askerler eline geçen bu malı paraya çevirmek için zabitleriyle işbirliği yapan tüccarlara müracaat etmek zorundaydı; bu ticaretten kârlı çıkmadıkları ise kesindir.[331] Bosna yerli kullarının elindeki kumaşı nasıl nakde çevirdiği bilinmese de bir başka vaka sayesinde fikir yürütme şansı vardır.

1709'da üç senedir Belgrad ve Temeşvar kalelerinde bulunan Dergâh-ı âli topçuları ulufelerinin ödenmediği gerekçesiyle Babıâli'ye şikâyette bulundular. Son üç senedir (h. 1118-1119-1120) mevâcibleri için Samakov,

328 BOA, D.BKL. 49/90.
329 BOA, A.DVNS.MHM.d. 120, 189/757.
330 Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 98.
331 Bracewell, *Adriyatik'te Korsanlık*, s. 123-124.

Yanya, Sofya, Üsküp ve Rumeli Eyaleti'nin başka yerlerinden havale emri verilmiş ve ulufeleri başçavuşları olan İbrahim eliyle tahsil edilmişti. Ancak İbrahim, h. 1118 ve h. 1119 senelerinde askerlere ulufesini nakden değil, ayni olarak, yani kumaşla ödemişti. Mağdur olduklarını öne süren topçu neferlerine göre, İbrahim ortağı olan bir Yahudi'den aldığı bir zirâsı 1,5 guruşluk çukayı 5 guruş olarak hesap etmişti. Bundan başka nefer başına da ancak iki zirâ (yaklaşık 136 cm.) çuka dağıtmıştı. H. 1120 mevâcibi karşılığında çuka dahi alamayıp İbrahim ortadan kaybolunca topçu neferleri hakkını Babıâli nezdinde aramaya karar vermişti. Şikâyetçilerin hesabına göre her iki kaledeki topçu neferlerine ödenmesi gereken mevâcibden İbrahim'in zimmetinde kalan para 38 bin guruştan daha fazlaydı.[332]

Ulufe yolsuzluğu meselelerinde sadece yerli kullarının mağdur olmadığını, pekâlâ Dergâh-ı âli neferlerinin de kaybedenler arasında olabileceğini göstermesi bakımından değerli olan bu vaka, aynı zamanda bir başka açıdan da oldukça ilginçtir. Topçu neferleri en az iki sene boyunca mevâciblerine karşılık olarak kumaş almıştı. Belgrad ve Temeşvar kalelerinde nöbetçi olarak bulunan topçuların büyük bir askeri disiplinle kendilerine verilen tayinatı yiyip içip kışlalarında beklediğini düşünsek bile, ailelerinin geçimini nasıl sağladıkları sorusuna da cevap vermek gerekir. Şu halde, topçu neferleri eline geçen kumaşı satmak zorundaydı ve her birine ancak bir parça kumaş verildiğine göre, ortak hareket etmeleri gerekiyordu. Muhtemelen zabitleri olan İbrahim'den aldıkları kumaşı topluca satmış ve ellerine geçen parayla bir süre idare etmişlerdi. İbrahim üçüncü sene kumaş bile getirmeyince, aralarındaki uzlaşmayı bozulmuş kabul ederek şikâyetçi olmuşlardı.

Esasen ağa ve diğer zabitlerin neferatın mevâcibi ile ortadan kaybolması neredeyse alışageldik olaylardandı.[333] Bir başka sorun ise ağaların noksan ya da zayıf akçe üzerinden mevâcib vererek askeri mağdur etmesiydi. Daha önce yolsuzluğu sebebiyle azledildiğini gördüğümüz Vidoşka Kalesi'nin kapudanı Ali'nin bu yolla zimmetine geçirdiği para 15 bin guruş yani 1.800.000 akçeydi.[334] Bosna'nın Kilis Sancağı'ndaki Cisr-i Kebir Kalesi'nin

332 BOA, A.DVNS.MHM.d. 116, 116/478; 117/480; İE.AS. 76/6846.
333 Örneğin neferatının mevâcibi olan bin 500 guruşla firar eden Özü Kalesi azeban ağası hakkında bkz. BOA, AE.SMST.II 2/197.
334 BOA, AE.SAMD.III 151/14855.

kapudanı olan Kulenoğlu Salih ise, askerlerine mevâcibini bir sene verip bir sene vermemeyi adet edinmişti; sadece neferlere değil kapudanlığına tabi cemaatlerin zabitlerine de ulufelerinin ancak bir kısmını veriyordu.[335] Keza Belgrad yerli kullarının *"zâbitleri ve söz sâhipleri,"* 1712-1713 senelerinde askerin bir kıst mevâcibini vermemiş, 1714'te ise bir kıstlarını 85 yerine 57 gün olarak hesap etmişlerdi.[336]

Babıâli yukarıda sayılan vakaların hepsinde soruşturma yapılması ve neferin hakkının teslimi için emir vermişti. Fakat Osmanlı başkenti, imparatorluğun taşrasında istihdam ettiği sultanın neferlerine düzgün ödeme yapılması için kaç ferman çıkarırsa çıkarsın, taşra bürokrasisine söz geçiremiyordu. Bilhassa serhadlerin nizamından sorumlu olan muhafız paşalar ile eyalet idaresinde söz sahibi bulunan defterdarın adının geçtiği yolsuzluklar bu bağlamda dikkat çeker. 1706'da Temeşvar Kalesi'nde gönüllüler ağası olan İbrahim ve Dizdar Hasan ile birlikte hareket ederek *mesârıf akçesi* adı altında yerli kulu neferlerin mevâciblerinden 2,5 aylık ulufelerini zimmetine geçiren Defterdar Ömer Efendi, askerlerden mevâciblerinin tamamen ödendiğine dair zorla temessük almıştı. Ömer Efendi'nin Temeşvar'ın o tarihteki muhafızı Ali Paşa'ya güvenerek böyle hukuksuz işlere bulaştığı düşünülüyordu. Babıâli, Temeşvar kadısından meselenin soruşturulmasını, neferlerin ulufesine el koyanların tespit edilmesini ve gereğinin yapıldıktan sonra başkente bildirilmesini istemişti.[337]

Temeşvar kadısının yaptığı tahkikatın sonuçlarını, mezkûr Ali Paşa'nın suçunun sabit olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat iki sene sonra Ali Paşa'nın ismi, bu defa muhafız tayin edildiği Belgrad Kalesi'nin yerli yeniçerilerinin mevâciblerini zimmetine geçirdiği iddiasıyla gündeme gelecekti. Belgrad Kalesi yerli yeniçerilerinin mahzarını İstanbul'a götüren Odabaşı Muhammed'in ifadesine göre, Ali Paşa muhafızlığa getirildiğinde ilk olarak daha önce *"hıyânetleri sebebiyle"* azledilmiş Yahya ve Mustafa'yı tekrar yeniçeri ağası ve kethüdası tayin ettirmişti. Neferatın ocaklığını işleten mültezimlerden önceki iki senenin (1706 ve 1707) mevâcibini alan, fakat askere dağıtmayan Ali Paşa, 1708 senesi de dahil olmak üzere üç senelik mevâcibin teslimi

335 BOA, D.BKL. 73/54; 73/62; 73/66.
336 BOA, A.DVNS.MHM.d. 122, 158/469.
337 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 16/44.

için, neferlere alacaklarının olmadığına dair bir temessük vermelerini şart koşmuştu. "*Vâli-yi vilâyet olduğundan kelâmına muhâlefet idemeyüb* [...] *neferât tarafından cebren memhûr temessük ve hüccet*" alınmıştı. Fakat Ali Paşa, temessük aldıktan sonra geçmiş iki senenin mevâcibinden bir akçe bile vermediği gibi, 1708 mevâcibinden de nefer başına sadece sekiz guruş vermiş, kalanı için masraf göstermişti. Odabaşı Muhammed'in ifadesine göre Ali Paşa'nın zimmetine geçirdiği para 80 bin guruş civarındaydı. Belgrad yerli yeniçerilerinin temsilcisi, meselenin aslının halihazırda İstanbul'da bulunan sabık defterdar da dahil olmak üzere bilenlerden soruşturulmasını istemişti. Babıâli'nin, dolayısıyla da Osmanlı padişahının adaletine sığınan Belgrad yerli kulları adına Muhammed son olarak şöyle diyordu: "*Neferât fukarâsının ahvâli gâyet ile mükedder ve diğer-gûndur.* [...] *Belgrad Kal'ası* [...] *pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerinindir ve vâli-yi vilâyet ve neferât fukârası dahi kullarıdır.*"[338]

Neferlerin ulufesini alamaması *perişân* ve *perâkende* olacağı, yani sosyoekonomik olarak çöküp dağılacağı anlamına geliyordu.[339] Neferatın dağılması yani firar ulufenin ödenmemesi durumunda akla gelen ilk seçeneklerden biriydi. Esasında firarın birçok sebebi vardı; nasıl asker olunduğu (Cebren mi, gönüllü mü?), birliklerin iaşesinin durumu, yetersiz ödeme önde gelen sebepler arasındadır.[340] Osmanlı askeri de, gerek seferdeki ordudan[341] gerekse kalelerdeki garnizonlardan aynı sebeplerle firar ediyordu; fakat Babıâli'nin firar vakaları karşısında kesin bir tavrı söz konusu değildir. 17. yüzyılın ilk yarısında IV. Murad, Budin Valisi Musa Paşa'dan "*kendü hevâsında olanlar*[ın ...] *sâ'ir ihmâl üzere olanlara sebeb-i nasîhat*" için şeriat ve kanuna göre cezalandırılmasını, dirliklerinin de başkalarına tevcih edilme-

338 BOA, D.BKL. 63/104. Keza aynı tarihlerde Belgrad etrafındaki palankalarda istihdam edilen neferlerin mevâcibi de buharlaşmıştı. Bkz. BOA, MAD.d. 692, s. 24.

339 BOA, A.DVNS.MHM.d. 119, 41/262; C.AS. 447/18641.

340 Hansen, *Zum Problematik*, s. 437; Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 409-411. 18. yüzyılda genel olarak firar olgusu için bkz. Michael Sikora, "Das 18. Jahrhundert: Die Zeit der Deserteure," *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 86-111; firarın nedenleri için özellikle bkz. *aynı makale*, s. 91-92.

341 Osmanlı ordusundan firarlar hakkında bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 363-375. 1683-1699 Harbinde ordudan yaşanan firarlar ve buna karşı Bâbıâli'nin aldığı tedbirler için bkz. Murat Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: TTK yay., 2016, s. 127-128.

sini istemişti.[342] Yüzyılın ortasında Banaluka kadısına hitaben yazılan fermanda ise, kale muhafazasında durmayarak evinde ya da çiftliğinde kendi işiyle ilgilenenlerin idam edilmesi emrediliyordu.[343] Ancak her zaman için bu kadar sert ceza verilmediğini, üstelik bazı hallerde ceza dahi verilip verilmediğinin belli olmadığını belirtmek gerekir. Osmanlılar, 16. yüzyıldan itibaren kaledeki görevi başından her ne sebeple olursa olsun ayrılanları *kendü hevâsında olmak*, *terk-i kal'a* ya da *terk-i hidmet* gibi terimlerle anıyordu; düşman karşısında kaçanlar yahut kalesinden ayrılarak suça bulaşanlar *firâr* etmiş sayılırdı.[344]

Esasen bu ayrım, yani ordudan ayrılanların firari olarak kabul edilmesi, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Öncesinde örneğin Almancada firariler *Ausreißer* yani kopup gidenler olarak anılırken, bir suç olarak firarın icadından sonra bunlar *Deserteur* olarak takibata uğrayacaktı.[345] Hazineyi büyük miktarda zarara uğratan ve ordunun zayıf düşmesine neden olan firarın engellenmesi için, Hasbsburg ordusunda firarilerin kulakları ya da burunları kesiliyordu.[346] Ancak firar için sebep ve imkân olduğu sürece, bu gibi cezalar yetersiz kalmaya mahkûmdu. Osmanlı serhaddindeki Habsburg kalelerinin komutanlarının kaleminden çıkan sayısız rapor, garnizonların sefil bir halde bulunduğunu, acilen iaşe ve erzak yardımı yapılması gerektiğini, ücretlerin bir an evvel ödenmesinin elzem olduğunu haber veriyordu. Kale komutanları bu şartlarda firarı engelleyemeyeceklerini açıkça yazmaktan da çekinmiyordu. Askerin firar istikameti çoğu zaman Osmanlı topraklarıydı. Bunların derhal yakalanıp iade edilmesi istense de,[347] bazısı İslamı kabul ederek bu ihtimalin önüne geçiyordu.[348] Habsburg komutanlarının kimi zaman tek çaresi, sınır geçişini zorlaştırmaları için Osmanlı

342 *Sultan Dördüncü Murad'ın*, s. 99.
343 Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s. 343.
344 Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 413, 420; BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 208/887.
345 Peter Burschel, "Die Erfindung der Desertion. Strukturprobleme in deutschen Söldnerheeren des 17. Jahrhunderts," *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 72.
346 *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 340, 350.
347 OeStA, KR, HKR Protokollen 430 (Exp. 1705), 456r. März nr.588; HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 336v. Mai nr.84; 361v. Mai nr.290.
348 OeStA, KR, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 187v. März nr.106; HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 125r. 18 März nr.128; 246r. 30 Mai nr.246.

palankalarındaki dizdar ve ağalarla dostluk kurmaktı.[349] Fakat nasıl önlem alınırsa alınsın, Habsburg askerinin Osmanlı tarafına geçmesi engellenemedi; üstelik daha geç tarihlerde bile, örneğin 1742'de Slavonya'daki Habsburg piyade garnizonundaki askerler uzun süredir ödenmeyen ulufelerini bahane ederek firar edip Osmanlı tarafına geçeceklerdi.[350]

Osmanlılar küçük garnizonlardan firarı önlemek için kendilerine has yöntemler geliştirmişti. Kefaletle nefer yazmak bunlardan biriydi. Osmanlı ordusunda özellikle levent istihdam edileceği zamanlarda, bunların firarını önlemek, daha doğrusu firar halinde hazinenin zararını tazmin etmek üzere bahşiş ve peşin ödenen ulufelerini geri almak için kefille nefer yazılırdı.[351] Kale neferleri için bu duruma sık rastlanmasa da, 1699'da Bosna'da Vranduk'a "*kal'a derûnunda ve kal'a varoşunda mesken peydâ ve ehl ü 'iyâliyle cümlesi sâkin olmak şartıyla*" ağaları Mahmud'un kadı huzurunda *hüccet* vermesinden sonra 60 yeni nefer yazılmıştı.[352]

Babıâli, kale ve palanka muhafazasında istihdam ettiği neferlerin o bölgenin yerli halkından olmasına özen gösteriyordu, zira bir kaleden bir başkasına birlik kaydırmak çoğunlukla neferlerin direnciyle karşılaşıyordu. Banaluka yakınlarındaki tophanenin korunması için kale garnizonundan nefer kaydırılması gerektiğinde Babıâli, gitmek istemeyen olursa gediğinin elinden alınıp bir başkasına verilmesini emretmişti.[353] Ancak Yasenofça Kalesi'ni muhafaza etmek üzere Gradişka garnizonundan nöbet usulüyle birlik gönderilmesinden, buraya nakledilecek askerin "*mevcûd itdirilmesine imkân olmadığından*" vazgeçilmişti. Zira "*aher mahalden nefer nakl ve ta'yîn olduğu sûretde gelüb sâkin olmazlar, ancak kadîmî yerlüsünden hîn-i istilâda perâkende ve perîşân olan ağavât ve neferât* [...] *tavattun eylemeleriyle yine yerlüsünden olmak üzere*" nefer yazılmasına karar verilmişti.[354] Nitekim Bosna'da İstermiçe Palankası'nın neferatının tamamen firar ettiği anlaşıldığında, hudud-ı selâse yani üç devletin sınır-

349 OeStA, KR, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 556v. August nr.173; HKR Protokollen 416 (Reg. 1702), 547r. 11 September nr.133; 591v. 2 October br.25.
350 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 132.
351 BOA, İE.AS. 33/3005.
352 BOA, D.BKL. 30/11.
353 BOA, D.BKL. 38/19.
354 BOA, D.BKL. 31/6; 44/110.

larının kesiştiği yerde olması sebebiyle muhafazası fevkalade önemli olan bu yere, *"binâ-yı palanka-i mezbûr civârında emlâk ve arâzi ashâbından, ehl ü 'iyâlleriyle derûn-ı kal'ada sâkin olub hidmet-i muhafazada mevcûd bulunmak şartıyla"* nefer yazılmıştı.[355]

Daha büyük garnizonlarda ise, önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, firarı önlemek için muhafız paşaların ve zabitlerin tedbirlerine güveniliyordu. Örneğin 1711'de ordu-yı hümâyûna piyade levent yazılan ya da ticaret bahanesiyle kaleden ayrılan askerlerin defterden çıkarılıp yerlerine yenilerinin yazılması istenmişti.[356] Fakat Babıâli'nin bu bahiste görmezden geldiği mesele, geçim derdindeki neferin, ulufesi ödenmediği durumlarda kalesinde hiç bir surette durmayacağıydı.

Firar askerlik hayatının elverişsiz şartlarına karşı bireysel bir tavırken, isyan toplu olarak gösterilen daha güçlü bir tepkiydi. Askeri tarih çalışmaları, tabii Osmanlı askeri tarihi söz konusu olduğunda da, isyanları genellikle bir disiplin sorunu olarak görmek eğilimindedir; oysa bunları sosyal patlamalar olarak da okumak mümkündür.[357] Nitekim 17. ve 18. yüzyıllarda esasen etrafı tahkimatlarla çevrilmiş şehirlerde yaşayan neferler doğal olarak teşehhür ediyor, yani şehirlileşiyordu ve bu durum garnizon askerlerinin kışlalara kapatılmasına kadar böyle devam edecekti.[358]

Ulufenin ödenmemesi orduda ya da garnizonlarda asker isyanlarının en açık tetikleyicisiydi. 16. yüzyılda Habsburg mızraklı piyadesinin (*Landsknecht*) kendilerine verilen sözlerin tutulmaması halinde isyan etmeleri meşru görülüyordu.[359] 17. yüzyılda ise isyan ordunun nizamını bozan bir eylem olarak damgalansa da, bilhassa işverenin mali yükümlülüklerini yerine getirmediği durumlarda askerler tarafından hâlâ etkili bir silah olarak kullanılıyordu. Aslına bakılırsa, firar gibi askeri yükümlülüklerden kaçıştan ziyade, bunları bir süreliğine bir kenara koymak anlamına geldiğin-

355 BOA, D.BKL. 56/43.
356 BOA, MAD.d. 10155, s. 20.
357 Hansen, *Zum Problematik*, s. 428.
358 Holger Th. Gräf, "Militärisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit aus stadtgeschichtlicher Perspektive," *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana: Böhlau, 1997, s. 93-94.
359 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 101.

den isyan, askeri rical arasında da kabul edilebilir bulunuyordu; günümüz iş dünyasına ait bir benzetmeyle isyan, bir çeşit grevdi.[360]

Tarihinin erken dönemlerinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri isyanlar görülmüştü. Garnizonlarda bulunan neferler de hakları olanı ancak cebren alabileceklerine inandıkları zamanlarda isyan etmekten çekinmiyordu. Bu cümleden olmak üzere 1564'te Budin'deki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin ulufelerini alamadıkları için isyan edip defterdarı öldürmelerini literatürdeki en erken tarihli garnizon isyanı olarak zikretmek gerekir.[361]

1683-1699 Harbinde ise kale ve garnizonlardaki isyanlar bilhassa kanlı bir hal almıştı. Ordu-yı hümâyûndaki isyanın da etkisiyle, 1687-1688'de ilk olarak Kandiye'de işaret fişeği yakılan Osmanlı kalelerindeki isyan dalgası, kısa zaman sonra Temeşvar, Kamaniçe ve Eğriboz kalelerinde de görülmüştür. Bunların bazıları Osmanlı kroniklerine "*bî-sebeb*" olarak geçerken, bir kısmı ulufelerin ödenmemesi meselesinden patlak vermişti. İsyan eden asker ilk olarak kale muhafızı paşayı öldürüyor, daha sonra ise paşaların ve diğer önde gelen ricalin mallarıyla birlikte masum ahalinin evlerini yağmalıyordu.[362]

Karlofça Anlaşması sonrasında ulufe sebebiyle ilk isyanlar 1703-1704 kışında Belgrad ve Temeşvar kalelerinde, neredeyse aynı anda çıktı. Belgrad Kalesi'nin yerli kulu neferleri, mevâcibleri için kendilerine havale emri verilen bazı mukataalardan alacakları olan 55 bin guruş henüz gelmediği için 1703'ün son günlerinde isyan etmiş, ganimet için şehri yağmalamıştı. Babıâli, isyan haberini aldığında meselenin aslını araştırmış ve nihayet Belgrad garnizonu askerlerinin mevâcibi için Adana, Yenişehir, Karlıili, Aydın ve Maraş gibi yerlerin mukataa, adet-i ağnam, bedeliye ya da avârız vergilerinden havale emri verildiği anlaşılmıştı. Ancak hicri takvimle tabi-

360 Michael Kaiser, "Ausreißer und Meuterer im Dreißigjährigen Kreig," *Armeen und ihre Deserteure Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 56. İsyan ve grev benzetmesi için ayrıca bkz. Hochedlinger, *Onus Militare*, s. 96; Tallett, *Batı Avrupa'da*, s. 145.

361 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 125.

362 Bu konuda bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1474; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 290, 293, 315-316, 701; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 341, 343, 358, 404-405.

atın zamanı birbirine uymuyordu; söz konusu vergilerden bazıları ancak 1704 senesi Mart ayı içinde tahsil edilecekti. Belgrad yerli kullarının isyanı *"sû-i edebe mutazammın hareket"* idi, fakat *"neferâtın hâllerine merhameten"* kapıkullarının mevâcibi için tahsis edilmiş Samakov ve Sofya cizyelerinden derhal havale yapılması emredilmişti.[363] Belgrad'da isyan ateşinin sönmesi sonrasında neferlerin affedildiğini duyuran Babıâli, isyanın elebaşıları olan yerli kulu başçavuşu da dahil olmak üzere odabaşıların Semendire Kalesi'ne kalebend olarak kapatılmalarını istemişti.[364] Babıâli, Belgrad'daki yerli kulu isyanı ile ilgili son sözlerinde ise kaledeki Dergâh-ı âli yeniçerilerine hitap etmişti. Belgrad'daki kapıkulu yeniçerilerin ağalarına, *"dîn ü devlet-i 'aliyyeye sadâkat ve istikâmet üzere"* hizmet edip isyan dairesine girmedikleri için Osmanlı padişahının nezdinde itibar kazandıkları yazılmış, isyancı elebaşıların Semendire Kalesi'ne kapatılmasındaki hizmetleri sebebiyle de ayrıca memnun olunduğu belirtilmişti.[365]

Temeşvar'daki yerli kulu isyanı ise her bakımdan daha kanlı geçmişti.[366] Başrolünde Eğri Kalesi'nin kadim yerli yeniçerilerinin bulunduğu isyan, bir senedir ulufesini alamayan neferatın tahammül eşiği aşıldığında patlamıştı. Olayları Arad'daki Habsburg generaline haber veren Temeşvarlı Osman Ağa'ya göre yerli kulunun uğruna isyan ettiği para 300 bin taler civarındaydı.[367] İsyancı kitlenin hedefinde yerli yeniçerilerin ağası olan Mahmud, azeban ağalarından Abbas, Temeşvar çavuşları kethüdası Hüseyin, Dizdar Mustafa gibi kimseler vardı. Can havliyle paşa sarayına sığınan bu kimseler, Temeşvar Valisi Yusuf Paşa isyanı yatıştırmak için çabalarken, 800 kadar Eğri yeniçerisinin sarayı bastıkları sırada paşanın gözleri önünde öldürülmüştü. İsyancılar paşa ve defterdara üç gün içinde alacakları ödenmediği takdirde kendi hayatlarının da tehlikede olduğunu hissettirmişlerdi.[368]

363 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-I, 104/575.
364 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-I, 108/591.
365 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-I, 105/579; 130/689.
366 İsyanın seyri ile ilgili en ayrıntılı bilgi isyan sırasında Temeşvar valisi bulunan Yusuf Paşa'nın Bâbıâli'ye gönderdiği kaimesinin genişçe özetlendiği bir hükümde bulunur. Aksi gösterilmediği üzere bütün bilgiler mezkûr hükümden alınmıştır. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-I, 117/631.
367 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 219: Unruhen in Ungarn 1702-03, 1703/12/46b (28 Aralık 1703).
368 OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 219: Unruhen in Ungarn 1702-03, 1703/12/46.

İsyancılar daha sonra saraydan çıkarak Cami-i Kebir'e gitmişti. Hak arayışları için başlayan isyanın muhtemelen kontrollerinden çıkması sebebiyle yeniden şeriat dairesine dönmek isteyen Eğri yeniçerileri Temeşvar Kadısı İsmail'i Yenipalanka'ya sürmüş, yerine de Yanovalı Köse Mehmed'i müftü tayin etmişlerdi. Daha sonra ise katlettikleri zabitlerin yerlerine yenilerini seçmişlerdi. Ardından Cami-i Kebir'de meşveret ederek bir mahzar hazırlamış ve Temeşvar Valisi Yusuf Paşa'ya teslim edip İstanbul'a gönderilmesini istemişlerdi. İsyancıların ifadesine göre 1695-1696 senesinden itibaren ulufeleri ellerine tam olarak geçmediği gibi, geçen sene tek bir akçe bile alamamışlardı; "*beklemeyüb derhâl bir senelik mevâciblerimizi isterüz*" diyerek üç günlük süreyi tekrar hatırlatmışlardı. Yusuf Paşa, Temeşvar hazinesinde neferin dört beş aylık ulufesine yetecek kadar para bulunduğunu, kalanının ise defterdar tarafından borç alınarak ödendiğini ve isyancıların dağıtıldığını kaimesinin sonuna eklemişti.

Saray ve Babıâli isyandan son derece huzursuz olmuş ve Belgrad yerlilerine gösterilen merhameti Temeşvar'daki Eğri yeniçerilerinden esirgemişti. Sorumluların tespit edilerek isimlerinin derhal İstanbul'a bildirilmesi ferman edilmişti.[369] Bu sırada Temeşvar paşası da değiştirilmiş ve Yusuf Paşa'nın yerine, o tarihte Niş muhafızı bulunan Dellak Ali Paşa tayin edilmişti. Ali Paşa'nın hazırladığı defterde ismi geçen başta Eğri yeniçerilerinin yeni ağası İbrahim olmak üzere birçok ağa ve sair zabitin idamı istenecekti.[370] Anlaşıldığı kadarıyla Ali Paşa, sadece isyana önderlik eden ağaları değil, Dergâh-ı âli yeniçerilerinin yardımıyla[371] asi askerleri de kanlı biçimde dağıtmıştı. Ocak 1705'te tamamlanan bir yoklamaya göre Eğri yerli yeniçerilerinden yaklaşık 900 nefer yani birliğin yüzde 60'ı artık yoktu.[372] Bunların bazısı katledilmiş, bazısı ise Arad Kalesi komutanı Löffelholz'un ifadesiyle canını kurtarmak için Rákóczi'nin ordusuna katılmıştı.[373]

1703-1704 kışında Belgrad'da ve Temeşvar'da görülen isyanlar 18. yüzyılın başında Habsburg serhaddindeki ne ilk ne de son isyanlardı. Aralık

369 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 117/631.
370 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 181/884.
371 BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 131/692.
372 BOA, D.BKL. 56/26; D.BKL.d. 32301, s. 10.
373 OeStA, KA, HKR Protokollen 423 (Exp. 1704), 417v. April nr.498.

1710'da Belgrad'da bir başka isyan çıkacak, öldürülmekten korkan Belgrad muhafızı isyanın şiddeti azalıncaya kadar birkaç gün saklanacaktı. Petervaradin'deki Habsburg ricaline göre şehirdeki bazı Habsburg tüccarlarının malları da isyan sırasında yağmalanmış; isyan sonrasında Babıâli muhafız paşayı değiştirmişti.[374]

Köse Halil Paşa da, 1713'te Belgrad'da yerli kullarını mevâcib meselesinde rencide etmesi üzerine çıkan isyan sonrasında azledilecek, yerine gönderilen Köprülü Numan Paşa'nın aldığı sert tedbirler Belgrad neferlerinin önemli bir kısmının firar etmesine yol açınca onun yerine de Çerkes Mehmed Paşa getirilecekti.[375] Sonuçları her zaman neferat için hayırlı olmasa da bu örnekler, yerli kulu askerlerin en azından taşra siyasetinde kanlı yöntemlerle bile olsa söz hakkı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bilhassa ricalin kendilerini rencide etmesi ihtimaline karşı Osmanlı sultanının neferi olmak şayet bir koruma kalkanı sağlamıyorsa, paşaya ya da ağaya karşı olsun fark etmez, silaha sarılmak bir başka yoldu. Sadece mevâcib için değil, sultanın neferi olmanın itibarını toplum içinde, daha doğrusu reaya karşısında zedeleyecek davranışlarla karşılaştıklarında da isyan silahı çekiliyordu. Nitekim 1699-1700 senelerinde Belgrad'da ciddi can kaybına yol açan veba salgını sebebiyle Muhafız Moralı Ali Paşa'nın hastalık nedeniyle ölen yeniçerilerin gasl, cenaze ve definlerinin kalede yapılmasına müsaade etmemesi üzerine çıkan isyanda, yeniçeriler paşayı düşünmeden katletmişti.[376]

Yeniçeri yoldaşlığı ya da bir cemaatte asker olmak *devletlü*ler eliyle gelecek zulme karşı sıradan insanlara bir koruma vaat ediyorken, sultanın neferi olmak sıfatı da yine aynı kimseleri en azından kendi dünyalarında reaya karşısında *devletlü* konumuna yükseltiyordu. Osmanlı ordusuna nefer yazılanlar *devletlü* olmak sermayesini kolayca ekonomik ve toplumsal alanda güç kazanmak için kullanıyorlardı. Tam da bu sebeple ulufesi ne kadar az olursa olsun, nefer yazılmak önemliydi. Bu gücün korunması ve sonraki nesillere aktarılması için ise gedik kavgası dediğim çetin bir mücadele yaşanıyordu.

374 OeStA, KA, HKR Protokollen 469 (Exp. 1711), 45r. Januar nr.57; 46r. Januar nr.62; 240v. März nr.87.
375 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s. 898.
376 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 457; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s. 595.

Daha önce işaret edildiği üzere Osmanlılar, bir gediğin babadan oğula ya da bir başka akrabaya geçmesine çoğu durumda rıza gösteriyordu. Sadece sıradan nefer gedikleri söz konusu olduğunda değil, serbölük, topçubaşı, ağa ve sair zabit gedikleri de mahlûl kaldığında, üstelik aynı unvanla evlada ya da kardeşe verilirdi. Bu konuda daha önce Osmanlı askeri bürokrasisinin zabitliğe tevcih bahsinde yeteri kadar örnek verilmişti ve bunları çoğaltmak mümkündür.[377] Şayet ölen kişinin oğlu ya da kardeşi yoksa, "*karib akrâbasından* [...] *hakk-ı sarîhi*" olanlara da gediğin veraseten nakli söz konusu oluyordu.[378] Üstelik gediğin tevarüsü için eski sahibinin ölmesi gerekmiyordu; Belgrad Kalesi'nde faris ağası olan Mehmed Mustafa bir başka dirliğe geçince, boşalan gediğine Muhafız Hasan Paşa'nın arzı ile oğlu Bektaş tayin edilmişti.[379]

Ölümden önce bir gediğin devri için *kasr-ı yed* yani kendi rızasıyla bir kişinin lehine olacak şekilde feragat etmek yeterli oluyordu. Elbette ki böylesi durumlarda ağa, dizdar, kapudan ya da paşanın arzı gerekliydi; tayin edilecek kişinin göreve layık olup olmadığı ancak bu şekilde *ortaya çıkıyordu*. Kasr-ı yed ile gediğini oğluna ya da kardeşine devreden kimseler, sultanın neferi olarak toplum içinde edindikleri imtiyazlı konumu sonraki nesillere de en emin şekilde aktarmanın bir yolunu bulmuş oluyordu. Yaşlılık ve iş görmezlik bu devir teslim için en önde gelen mazeretlerdi.[380] Yeri gelmişken belirtmek lazımdır ki, sadece evladına ya da kardeşine değil, uygun gördüğü bir başka kişiye de yine yukarıdaki mazeretleri ve yerine önerdiği kimsenin meziyetlerini ifade ederek bir kişinin gediğini kasr-ı yed etmesi mümkündü.[381] Başka bir dirliğe geçenlerin de böyle bir hakkı bulunuyordu. Bihke Kalesi'nde topçubaşı olan Mehmed Ali, bir başka dirliğe tasarruf ettiğinden gediğini Mustafa isimli birine bırakmıştı.[382] Sadece ast rütbeler ya da ağalıklar için değil, kapudanlık gibi

377 Örneğin babadan oğula topçubaşılık için bkz. BOA, AE.SMST.II 2/177. Dizdarlığın oğula tevcihi için bkz. BOA, D.BKL. 74/76. Babasından mahlûl ağalıklara tevcih edilen oğullar için bkz. BOA, D.BKL. 62/22; 74/74. Ağalık ya da nefer gediklerinin kardeşe tevcihi için bkz. BOA, D.BKL. 62/12; 71/36; 75/25.
378 BOA, D.BKL. 72/66.
379 BOA, AE.SMST.II 138/15251.
380 Bkz. BOA, D.BKL.31/52; 63/22; 71/20; 72/33; 75/95.
381 Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 32/55; 54/71; 72/7; 72/30.
382 BOA, D.BKL. 31/70.

daha geniş sorumluluk alanının söz konusu olduğu pozisyonlar için de kasr-ı yed yapılırdı.[383]

Babasının gediğini sağlığında kasr-ı yed ile alamayacak ya da ölümünden sonra ağa veya paşa arzıyla bu gediğe tayin edilemeyecek yaşta olanlar ise 17, 18 yaşlarına geldiklerinde hak iddia edebilirlerdi. Ancak bu hallerde, bir gedik üzerinde hak iddia edenle gediğe tasarruf eden arasında, taşradan Babıâli'ye kadar uzanan bir mücadele başlardı. Örneğin Belgrad'da ince donanmanın kapudanlığı için *"babam etmeğidir deyü"* ortaya çıkarak hak iddia eden ve evvelce babasına ait olan gediğe tayin edilen Yahya oğlu Ahmed'in bu işin üstesinden gelemediğini ispat etmek için mazul kapudan Mustafa'nın şahitler bulması gerekmişti. Aralarında Semendire ve Sirem sancakbeylerinin de dahil olduğu çok sayıda ağa, zabit ve sair rical, Mustafa'nın 16 senedir kusursuz şekilde vazifesinin gereklerini yerine getirdiğine ve Ahmed'in tayininden sonra işlerin aksadığına şahitlik etmişlerdi. Babıâli, bu durumda kararını değiştirip Mustafa'yı görevine iade edecekti.[384]

Buna benzer bir vaka, bir gedik kavgasının uzun yıllar boyunca sürebileceğini açıkça göstermektedir. Bihke Kalesi'nde faris cemaatlerinden birinde ağa olan merhum babasının kadim gediğinin artık reşit olduğu için kendisine verilmesini isteyen Ali, rakibi Süleyman'ın üzerinde bir başka ağalık olmasının da hukuksuz olduğunu savunarak Babıâli'den beratını almayı başarmıştı. Süleyman'ın ağalıktan kolayca vazgeçmeyeceği anlaşılınca Ali her türlü müdahalenin yasaklanması için kaydına şerh düşülmesini istemişti. Ali'nin arzına Büyük Kale Kaleminden düşülen derkenara göre babası Yusuf 1699'da ağalığa tevcih edilmişti. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Yusuf da gediğin önceki sahibi Mustafa ile uzun süre mücadele etmiş, Bihke Kalesi faris cemaatinin ağalığı, *terk-i kal'a, aher dirliğe sülûk* ya da *aher sancakta sâkin olmak* gibi sebeplerle çeşitli defalar bu iki şahıs arasında el değiştirmişti. Büyük Kale Kaleminin kaydına göre Yusuf, Ağustos 1686'da görevi başında olmadığından azledilmiş, yerine yine mezkûr Mustafa tayin edilmişti. Mustafa ise yaşlılığı sebebiyle iş göremez durumda olduğundan dirliğini yukarıda ismi geçen Süleyman'a 1693 senesinde bırakmak zorun-

383 BOA, D.BKL. 54/69; 74/77.
384 BOA, C.AS. 925/40017.

da kalmıştı. Mayıs 1703'te, Yusuf'un oğlu Ali ortaya çıkarak babasının dirliği üzerinde hak iddia etmiş ve gedik kavgasını kazanmıştı.[385]

Gedik kavgaları ile ilgili sayısız örnek verilebilir. *Hilâf-ı inhâ* yani usulsüz ve hukuksuz biçimde gediğine müdahale edilen kimseler bunu bir biçimde ispat etmek zorundaydı; yukarıda işaret edildiği gibi taşradaki Osmanlı ricalinin önde gelenlerinin şahitliğine itimat edilirdi. Keza ağa, dizdar ya da kapudanın arzı da çoğu zaman işin aslının anlaşılmasına yardımcı oluyordu. Örneğin İzvornik Kalesi'nde azeban ağası olan Abdullah Yusuf, asılsız bir şikâyetle azledildiğinden kapudan arzıyla "*babası etmeği*" olan görevine iade edilmişti.[386] Öldüğü haberi çıkınca uhdesinde bulunan ağalığın bir başkasına tevcih edildiğini öğrenen Ali Hasan'ın görevine iadesi ise, ölüm haberinin aslı olmadığını Cisr-i Kebir Kapudanı Hasan, Bosna Valisi Ahmed Paşa'ya bildirince mümkün olmuştu.[387] Böyle asılsız ihbarlarla gediğini kaybetmek istemeyen kimseler Babıâli'ye müracaat ederek, kayıtlarına *murâfa'a* şerhi düşülmesini talep ediyordu.[388] Ne var ki mahkeme ile ya da ricalin şahitliği ile görevine iade edilenlerin dirlikleriyle ilgili rahata kavuştukları söylenemez. Örneğin Temeşvar'da Sebeş Palankası farislerinin mazul ağası Hasan, yeni tayin edilen ağa Mehmed'in göreve başlamasına engel olmuştu.[389]

Babıâli'nin kararına rağmen gediği cebren elinde tutmak mümkün değildi. Gedik kavgasında kaybeden taraf çoğu zaman uygun fırsatı kollamak üzere sadece bir süreliğine geri çekiliyor, başarılı olacağına inandığı zaman yeniden harekete geçiyordu. Bu keyfiyet gedik kavgalarının senelerce sürmesine sebep oluyordu. Bosna'da İhlevne kapudanlığı için Hüseyin ve Bosna ocakzadelerinden Atlubeyzade Mehmedpaşa-oğlu Mehmed'in gedik kavgası üç sene devam etmişti. Hüseyin'in emrindeki askerlerin idaresinde zafiyet gösterdiğini iddia eden Atlubeyzade Mehmed, o tarihte Bosna valisi bulunan sabık Banaluka Kapudanı Ferhadpaşazade Mustafa Paşa tarafından Mayıs 1708'de kapudanlığa tayin edilmişti.[390] Atlubeyzade Mehmed, hamisi Mustafa Paşa'nın

385 BOA, D.BKL. 44/105.
386 BOA, D.BKL. 74/68
387 BOA, C.AS. 125/5584.
388 Bu konuda daha önce Östervişçe Kapudanı Topal Osman'ın davasına işaret edilmişti. Bkz. s. 230-231.
389 BOA, AE.SAMD.III 65/6531. Benzer bir örnek için bkz. BOA, D.BKL. 46/18.
390 BOA, D.BKL. 63/98.

ölümü sonrasında, ikinci defa Bosna valiliğine getirilen Seyfullah Paşa'dan da ibkası için bir arz almıştı. Kendisi de Bosna ocakzadelerinden olan Seyfullah Paşa, Hüseyin'i "*bir hâlim kimse*" diye tarif ederken mahmisi Mehmed'i ise "*neferâtın zabt u rabtı ve nizâmına iktidarı*" olduğu için övüyordu.[391]

Seyfullah Paşa'nın yerine Bosna'ya Saffet Paşa tayin edildiğinde Hüseyin İhlevne kapudanlığını geri almıştı; üstelik rakibi Atlubeyzade Mehmed'i tamamen yok etmek için elinde kalan farisan ağalığını da hamisi olduğu Osman'a tevcih ettirmek için uğraşıyordu. İki sene önce arkasındaki Bosna paşalarının desteğiyle kapudanlığını teminat altına aldığını zanneden Mehmed'in, şimdi ağalığı için de mücadele ediyor olması, 18. yüzyılda taşrada nispeten küçük bir rütbe için dahi Osmanlı dünyasının ne kadar kaygan bir zemine sahip olduğunu gösterir. Mehmed, kendisi yerine tavsiye edilen Osman'ın savaşta firar eden bir korkak olduğunu ispat edince ağalığını elinde tutabildi.[392] Mehmed, rakibi Hüseyin'e karşı yeni bir hamle yapmak için Bosna valisinin değişmesini beklemiş, daha sonra da kale neferatını arkasına alarak harekete geçmiş ve hedefine ulaşmıştı. Bosna Valisi Karayılanoğlu Ali Paşa, Mehmed'in İhlevne kapudanı olarak tevcih edilmesi için Babıâli'ye bir arzda[393] bulunduğu halde, tevcih biraz gecikince Hüseyin de karşı hamlesini yapmıştı: Kilis Sancağı'nda zeamet sahibi olan Atlubeyzade, İhlevne Kalesi'nde ağa olmasına rağmen başka yerde ikamet ediyordu. Hüseyin'e göre, ne kapudanlıkla ilgili meselelerde ne de ulufelerin ödenmesi gibi akçeli işlerde bir kusuru olduğu halde, türlü iftiralarla kapudanlığını elinden almak isteyen Atlubeyzade neferatı da isyana kışkırtıyordu. Hüseyin Kapudan, arzına garnizon askerlerinin ve ahalinin şahitliğini de ekledikten sonra, Bosna valisinden ümidini kestiğinden olsa gerek, bu defa Belgrad Muhafızı Abdi Paşa'ya müracaat etmişti. Belgelerden takip edildiği kadarıyla İhlevne kapudanlığı meselesi, Abdi Paşa'nın arzıyla Hüseyin'in görevinde ibka edilmesiyle sonuçlanmıştı.[394]

Novi kapudanlığı için Küçük İbrahim ile Diroğlu İbrahim'in mücadelesi ise beş seneden uzun sürmüştü. Küçük İbrahim, daha önce "*cümle-*

391 BOA, D.BKL. 64/11.
392 BOA, D.BKL. 66/87.
393 BOA, D.BKL. 72/6.
394 BOA, D.BKL. 72/69.

nin rey'i ve ittifâkıyla" kapudan seçilmiş ve Halil Paşa tarafından tayin edilmişti. Şimdi Bosna sipahilerinden Diroğlu İbrahim, Banaluka kapudanının da yardımıyla, Novi kapudanlığında hak iddia ediyordu. Bu durum karşısında Küçük İbrahim, şimdiye kadarki hizmetlerini delil göstererek azline gerek olmadığını öne sürmüştü. Bosna Valisi Seyfullah Paşa, iki tarafın da iddialarını soruşturduğunda, Sipahi Diroğlu İbrahim'in "*kapûdanlığı almak sevdâsıyla neferât beyninde ihtilâle bâ'is olduğunu*" tespit etmişti; Novi, Dubiçe, Sokov ve Maden-i atik ağalarından başka Bosna Eyaleti'nin halef selef iki defterdarı Süleyman ve Mahmud efendilerin de haklılığına şahitlik etmelerinden sonra Küçük İbrahim kapudanlığında ibka edilmişti.[395]

Bosna valisi değiştiğinde, Diroğlu İbrahim'in Novi kapudanlığını almak için teşebbüste bulunduğu ve bunda başarılı olduğu anlaşılıyor, zira Küçük İbrahim, bir sonraki vali tayininden sonra hakkını aramak için harekete geçmişti. Diroğlu'nu Novi kapudanlığına getiren Elçi İbrahim Paşa'nın Eğriboz'a tayininden sonra, rakibinin hamisinin Bosna'dan uzaklaşmasından faydalanmak isteyen Küçük İbrahim, meseleyi kendi usulünce halletmek isteyince daha büyük zarara uğramıştı. Küçük İbrahim, sabık vali İbrahim Paşa'nın eski bir beratını bularak üzerindeki mührü kesip Novi kapudanlığına kendisinin tevcih edildiğini gösteren sahte beratın üzerine yapıştırmıştı. Bununla da kalmayıp hasmı Diroğlu'nu kalebend ettirmiş ve 2.500 guruş ödemeye mahkûm ettirmişti. Küçük İbrahim'in sahtekârlığı ortaya çıktığında, Diroğlu serbest bırakılarak zararı tazmin ettirilmiş ve yeniden Novi kapudanlığına getirilmişti.[396]

Osmanlı belgelerine yansıdığı kadarıyla Novi kapudanlığı için üçüncü celse Mayıs 1708'de açıldı. Küçük İbrahim, sahte beratla iş çevirdiğini anlayan ve kendisini kalebend olarak kapattıran Osman Paşa'nın Bosna'dan ayrılmasından sonra –arşiv belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla– son bir defa daha hamle yapacak fakat yine başarısız olacaktı. Diroğlu İbrahim kapudanlıkta kalırken, ibka beratında Küçük İbrahim'in önceden "*hüsn-i ihtiyârıyla* [...] *kapûdânlığından kasr-ı yed*" ettiği şimdi ise sahte tezkire ile kapudanlığı kendine tevcih ettirmek için uğraştığı yazar.[397]

395 BOA, AE.SAMD.III 59/5941.
396 BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 104/429.
397 BOA, D.BKL. 62/63.

Küçük İbrahim'in rakibi Diroğlu İbrahim'e kapudanlığını ne zaman (ve niçin?) kasr-ı yed ettiğini, kapudan tayin edilmek için ikinci defa sahte tezkire hazırlamaya nereden cesaret bulduğunu bilmiyoruz. Babıâli kâtiplerinin elinden çıkan evrâkın hakikati ne derece yansıttığı da malum değildir. Gedik kavgasına tutuşarak mağdur olduğunu ifade eden birçok kişi, rakibinin *"kuvvet-i mâliyye ile 'arz ve mahzar peydâ"* ettiğini öne sürüyordu.[398] Küçük İbrahim'in belki de davasında *haklı* olabileceğini, ancak bu haklılığını ispat edebilecek mali güçten mahrum bulunabileceğini de hatırda tutmalıyız.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir göreve tayin ya da görevinde ibka edilen kimselerin caize vermelerinin[399] adet olduğu akla gelirse *kuvvet-i maliye*nin ne derece belirleyici olduğu anlaşılabilir. Daha önce Temeşvar'da ve Belgrad'da adı yolsuzluklara karışmış Ali Paşa'nın, bu valilikleri sırasında tuttuğu irad ve masraf defterinde yerli neferata zabit tayin edildiğinde aldığı caizeler açıkça yazar: Örneğin Belgrad'da yerli ağasının ibkasında ve gönüllü ağasının tevcihinde biner guruş caize verilmişti.[400] Sadece tevcih ve ibka hallerinde değil, kimi zaman gedik kavgasında rakibini susturmak için de para harcanıyordu. Örneğin Kamengrad Kalesi'nde babasının dirliği olan farisan ağalığı için mücadele eden ve *"serhadd-i mansûrenin kâ'idesi üzere"* aslında hak sahibi bulunan İbrahim, rakibine 250 guruş ödemişti.[401]

Parası sayesinde bir ağalık elde edenlerin bu yatırımdan kâr etmek isteyeceği muhakkaktı. Erken modern dönem ordularında rütbe ticareti yaygın olarak görülüyordu. Askeri rütbelerin alışverişinin, orduyu ticari bir kurum, zabitliği de menkul bir değer haline getirdiği için yasaklanması isteniyordu ancak merkezi bütçenin askeriyenin bütün harcamalarını karşılayacak kadar büyük olmadığı bir dönemde bu mümkün değildi.[402] Fransa 18. yüzyılın dönemecinde rütbe alışverişini yasaklarken, Habsburglar da bazı kısıtlamalar getirerek, hiç olmazsa acemilerin subay olmalarının önüne

398 BOA, D.BKL. 73/30.
399 Mustafa Uzun, "Câize," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt VII, 1993, s. 29.
400 BOA, AE.SAMD.III 80/8043.
401 BOA, D.BKL. 55/24.
402 Fiedler, *Kriegswesen und Kriegsführung*, s. 40.

geçmeye çalışıyordu; hizmette belirli bir süreyi doldurmuş subaylar ancak bir üst rütbeyi satın alabilirdi.[403]

Osmanlı taşra ordusunda ise, yukarıda bahsedildiği üzere neferatın mevâcibinin ağa ve sair zabitlerinin eliyle dağıtılması, mali gücüyle zabitlik elde edenlerin bu iş için yaptıkları yatırımdan kâr etmelerine bir imkân sağlıyordu.[404] Bazı hallerde ise ağa, dizdar yahut kapudanlar, başka cemaatlerin ağalıklarına ya da diğer kadrolara kendi adamlarını tayin ettirmeye çalışarak hem iktisadi zeminlerini hem de nüfuz alanlarını genişletmeye çalışıyorlardı. Bunu başarabilenler eyaletin paşasına da söz geçirmeyi başarabiliyordu. Nitekim Temeşvarlı Osman Ağa, Osmanlılar ve Habsburglar arasında 1715'te diplomatik krize sebep olan bir cinayet vakası için, katil zanlısı Ahmed'in hukuktan kaçışını şöyle açıklar: "*Zübde-i nâsdan ya'ni yerlü â'yânlarının güzîdesi 'azebân-ı evvel Muhammed Ağa Pojonoğlu demekle ma'rûf nâm baş ağa mezbûra sâhib çıkup her vech ile sıyânet eyleyüp Paşa hazretlerine her ne tefhîm ederse anın gibi olmak lâzım idi. Bir kimesneye mezbûr sâhib çıkınca ol kimesneye zevâl yok idi.*"[405] Babıâli'ye verdiği temessükle kendisini Bosna valisi tayin ettirmeyi başaran Ferhadpaşazade Mustafa'nın, Banaluka kapudanlığı sırasında diğer ağalıkları da yakın adamları adına ele geçirmek için çaba göstermesi bu manada önemlidir.[406] Nitekim fırsatını bulanlar, kendilerini birkaç cemaate birden ağa olarak tayin ettirebiliyordu. Temeşvar'da azeban-ı evvel ve azeban-ı salis cemaatlerinin ağası aynı kişiydi; üstelik ölümünden sonra her iki ağalığı da oğlu İbrahim'e tevcih edilmişti.[407] Bosna'da ise Bihke Kalesi'nde İbrahimpaşazade Mahmudbey-oğlu Mehmed, müstahfız, faris ve azeb ağalıklarını uhdesine almayı başarmış, şikâyet edilene kadar da bu görevlerini sürdürmüştü.[408]

403 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 116. Habsburg ordusundaki yerleşik *caize* uygulamalarından bazı örnekler için bkz. *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s. 265.
404 Benzer örnekler Batı Avrupa'da da söz konusuydu. Bkz. Michael Sikora, "Paralı Ordularda Değişim ve Süreklilik: Orta Avrupa (1650-1750)," *Askerlik "İşi" Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Ed. Erik Jan Zürcher), (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim yay., 2017, s. 227.
405 Temeşvarlı Osman Ağa, *Kitâb-ı İnşâ'*, s. 116.
406 BOA, D.BKL. 54/61.
407 BOA, D.BKL. 32/72.
408 BOA, D.BKL. 73/24.

Nüfuz ve iktidarını genişletme çabaları sadece ağaları yahut zabitleri etkilemiyordu. İstermiçe Palankası'nın neferatı, Osmanlı sultanının ordusunda asker olmanın gereklerini layıkıyla yerine getirdikleri halde, belli ki herhangi bir kalede ağa dahi olmayan Ali ve Mustafa isimli iki kişinin "*kuvvet-i mâliyye ile aher neferât ta'yîn etdirüb*" kendilerini gadre uğrattıklarını iddia etmişti.[409] Ocaklıklarını işleten mültezimin, ulufelerini dağıtan ağaların ya da muhafız paşaların tek akçesine dokunmadığı hallerde dahi eline çok az bir para geçen ve ailesini geçindirmek için başka işler tutmak zorunda kalan Osmanlı neferi, gediğini korumak için barış zamanında bile savaşmak zorunda kalıyordu.

409 BOA, D.BKL. 62/55.

Sonuç

Osmanlılar için 1715-1718 Harbi Habsburg cephesinde felaketle bitti. Adriyatik'te ve Dalmaçya'da önemli bir başarı kazanamadıkları halde, Osmanlılar Mora Yarımadası'nı kolaylıkla yeniden fethetmişlerdi. Fakat Habsburg İmparatorluğu'nun savaşa Venedik lehine dahil olmasından sonra işin rengi değişmişti. 1716 ve 1717'de, yalnızca iki senede, önceki on yıllar boyunca Osmanlıların tahkim ettiği Habsburg serhaddi düştü. Osmanlılar Temeşvar Kalesi'yle birlikte Macaristan'daki son topraklarını da kaybettiler; Babıâli'nin büyük yatırımlarla inşa ettiği ve güçlü bir garnizonla savunduğu Belgrad Kalesi, yani Rumeli'nin kilidi de Habsburgların eline geçmişti. Bosna'da ise iki büyük kale hâlâ Osmanlıların elindeydi ama Sava Nehri'nin sağladığı koruma duvarı yıkılmıştı.

1683'ten itibaren Osmanlı ordusunun aldığı yenilgilere istinaden imparatorluğun bütün kurumlarıyla *gerilemeye* başladığını iddia eden tarih yorumu, Osmanlı askeriyesinin Avrupa'da askeri devrim ile başlayan teknolojik gelişmeleri takip edemediğini kabul eder. Buna karşılık, şayet topyekûn gerileme önermesi doğru olsaydı, imparatorluğun tarihi boyunca yaşadığı en ağır mağlubiyetlerden biri olan 1683-1699 Harbi (18. ve 19. yüzyıllarda daha kötüleri de olacaktır.) sonrasında Osmanlı Devleti'nin çökmüş olması gerekeceği de ifade edilir.[1] Son yıllarda yapılan askeri tarih araştırmaları teknolojik anlamda geri kalmışlık paradigmasının sorgulanmasına yol açmışken, toprak kayıplarını da beraberinde getiren ağır mağlubiyetleri nasıl açıklamak gerekir?

Bu bağlamda Osmanlı toplarının değilse bile Osmanlı kalelerinin çağın gerisinde olduğu bir açıklama olarak akla gelebilir. Nitekim Osmanlı kalesinin neye benzediğini gösteren arşiv malzemesinin azlığı, diğer taraftan Osmanlı istihkâmlarını tarif eden Avrupalı seyyah, elçi yahut askerlerin yazdıklarına güvenmekte tereddütsüz iyi niyet gösterilmesi, Osmanlı kalelerinin teker teker düştüğü gerçeğiyle desteklendiğinde kendi içinde tutarlı bir hikâye ortaya çıkar. Bilakis Osmanlı kalesi çağın askeri icaplarına göre ve yeni istihkâm ilminin prensipleri dikkate alınarak güçlendirilmişti.

1 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 49.

En azından 18. yüzyılın başında Habsburg serhaddindeki Osmanlı kaleleri söz konusu olduğunda, bunların ortaçağdan kalma yapıların etrafına gelişigüzel çatılmış bazı yeni, fakat askeri geometrinin mantığından uzak tabyalardan ibaret olmadığı açıktır. Bunlar barut devriminin tetiklediği askeri mühendisliğin mantık temelinde bulunan düşmanı kalenin ana gövdesinden uzakta tutmak prensibine göre, fakat Osmanlı mimarlığının ve mühendisliğinin yerleşik gelenekleri de terk edilmeden güçlendirilmişti.

Sonuçta Osmanlı kaleleri, *şeklen* değil *fiilen* mercek altına alındığında, çağın askeri uzmanlarının beklentisini karşılıyordu. 1716-1718 Osmanlı-Habsburg Harbinde Osmanlı kaleleri, Vauban'ın –madem ki Fransız askeri mühendis bu konuda bir otorite olarak kabul ediliyor– bir kalenin başarıyla savunulabileceğini öngördüğü azami süre kadar, hatta Belgrad örneğinde biraz daha uzun, kuşatma ordusuna direnmişti. Askeri geometrinin kuşatma savaşlarındaki etkisi 18. yüzyıl öncesinde hissedilir olmuştu ancak belirleyici değildi.[2] Keza Avrupai tarzda güçlendirilmemiş Çin kalelerinin Afyon Savaşlarında İngiltere topçusunun ateşine karşı durabilmesi örneğinde olduğu gibi 19. yüzyılın ilk yarısında dahi kuşatma savaşlarında teknik üstünlük mutlak bir zafer anlamına gelmiyordu.[3]

Erken modern dönemde kalenin gücü sadece tabyalarının *trace italienne* üslûbu ile inşa edilmiş olmasından ileri gelmiyordu. Güçlü bir garnizon, erzakla dolu ambarlar ve zengin cephanelik de aynı derecede önemliydi. Osmanlı bürokrasisi savaş organizasyonu söz konusu olduğunda, 18. yüzyılın başında hâlâ iaşe ve mühimmatın temini meselesinde başarılıydı. Nitekim Temeşvar ve Belgrad kalelerini ele geçiren Habsburg ordusunun kayıtları da bunu teyit eder.

Güçlü garnizon bahsine gelince; Babıâli, serhad kalelerini kalabalık sayıda nefer ile işgal etmeyi askeri stratejisinin bir parçası olarak görüyordu. 1699 sonrasında Habsburg serhaddinde istihdam edilen on binlerce yerli kulu neferi ve bunları evvelemirde takviye, gerektiğinde de kontrol etmek için gönderilen Dergâh-ı âli askerinin varlığı bunun bir delilidir. Ne var ki defterdeki asker sayısı ile gerçekte serhad muhafazasında bulunan

2 Ágoston, *Empires and Warfare*, s. 132.
3 Şakul, *Military Engineering*.

asker mevcudu arasında ciddi bir fark söz konusudur. Firar, bütün erken modern dönem ordularında olduğu gibi Osmanlı ordusu için de ciddi bir sorunken, Babıâli savaş zamanında garnizonu güçlendirmek için elindeki asker potansiyelini değerlendirmekten asla çekinmiyordu.

Şu halde, askeri devrimin gerektirdiği istihkâmlarla güçlendirilmiş, yeteri kadar erzakı ve mühimmatı olan kalabalık bir garnizonla savunulan Temeşvar ve Belgrad kaleleri neden düşmüştü? Habsburg askeriyesinin temel savaş stratejisini savunma doktrininden hücuma çeviren Eugen,[4] Vauban'ın askeri mühendislik dehasının rafine bir buluşu olan paraleller sistemiyle Osmanlı kalelerini kuşatmıştı. Lağım patlamalarının kale duvarlarında bir gedik açmasından sonra birçok askerin hayatına mal olan genel bir hücumla kaleyi ele geçirmek yerine, kale duvarlarına paralel olarak açılan siperler sayesinde top ve havanı mümkün olduğu kadar kaleye yaklaştırıp yoğun ateş gücü sayesinde düşmanın direncini kırarak teslim olmaya zorlamak düşüncesine dayanan bu kuşatma taktiği çoğu zaman başarılı oluyordu. Ancak 18. yüzyılda savaşın kaderini kuşatmalar değil, meydan muharebeleri belirliyordu; kaleler, ancak bir meydan savaşından sonra zaferi taçlandırmak için hedef alınıyordu. Osmanlı kalelerinin 1716-1718 Harbinde Habsburg ordusu karşısında kaderini belirleyen de, ordu-yı hümâyûnun aldığı açık mağlubiyetler sonrasında kale muhafazasındaki askerin savaşmak için bir sebebinin kalmamasıydı.

Habsburglar Prens Eugen'in şahsında yetenekli, cesur ve şanslı bir general bulmuşlardı. Eugen, Habsburg askeriyesinde 1683 kuşağı olarak tarif edilen başarılı generaller çağının en parlak ismiydi. Osmanlı tarafında ise savaş meydanında çoğu zaman iyi belirlenmemiş askeri hiyerarşi nedeniyle düzensizlik görülüyordu.[5] Askeri geleneğin ve birikimin sözlü olarak aktarıldığı Osmanlı İmparatorluğu'nda 1683-1699 Harbinde yaşanan paşa ve zabit kıyımı, telafisi kolay olmayan hasara sebep olmuştu. Osmanlı ordusunun yenilgilerinde askerin disiplinsizliğine dikkat çeken çalışmalar genellikle bu keyfiyeti ıskalamaktadır.[6] Garnizonlarda ya da ordu-yı hümâyûnda askerin kontrolünü, muharebenin kritik anında doğru karar

4 Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 141.
5 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 110.
6 Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 148, 204.

verilmesini ve bu kararın doğru biçimde uygulanmasını sağlayacak sayıda zabit olmaması da Osmanlı askeriyesinin bir başka sorunuydu.

Oysaki 17. yüzyılın ortasında Habsburg Generali Montecuccoli'nin işaret ettiği gibi, Osmanlı askeri büyük bir cesaretle savaşıyordu.[7] Üstelik geçimine yetmeyen birkaç akçelik ulufesi için çoğu zaman paşa, ağa ya da diğer zabitlere karşı hakkını aramak zorunda kalan, bazen bunun için isyan eden Osmanlı neferi, askerlik hayatının diğer cephelerinde de savaşmak zorundaydı. Babıâli'nin taşradaki askeri gücüne yeteri kadar nüfuz edememesi, Osmanlı neferini kendi başının çaresine bakmaya itiyordu.

Esasen Babıâli içinde, İstanbul'da ve taşrada Osmanlı siyasetinin alamet-i farikası olarak çok sık el değiştiren veziriazamlık ya da muhafız paşalık gibi karar mercilerine yardım edecek, siyaseti/askeri stratejiyi tayin etmese bile bunun gereğini yerine getirecek bir askeri bürokrasinin bulunmayışı, Osmanlıları hasımları olan diğer devletlere nazaran zayıf bırakıyordu. 1736-1739 Harbi, bu zayıflığa rağmen Osmanlıların savaş kazanabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu savaşta Belgrad'ın yeniden fethi, Osmanlı askeriyesinde 1718 sonrasında başlayan ve sonraki senelerde orduyu ve orduyla birlikte devleti de dönüştürebilecek olan reform ihtiyacını gölgelemiş olabilir. Bu tarihten sonra serhad kaleleri ve garnizonları da dahil olmak üzere Osmanlı ordusunun organizasyonunu başkentten kontrol edebilecek bürokratik bir yapı ortaya çıkmadığı gibi, ocaklık usulüyle mevâcib ödenmesi başta olmak üzere askeriye-maliye-iktidar üçgeninde kilit öneme sahip olan, fakat her bakımdan suistimale açık tayin, terfi ve nefer tahriri gibi işler, gücün Osmanlı sarayı ve Babıâli'nin elinden kayarak, kendine taşrada başkente rağmen bir iktidar alanı yaratan ayanın eline geçmesine yol açacaktı.

7 Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s. 492.

Kaynakça

Yayınlanmamış Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bâb-ı Asafî

Divanıhümayun Kalemi (A.DVN.)
A.DVN. 283.
Divanıhümayun Defterleri (A.DVNS.)
Mühimme Defterleri: A.DVNS.MHM.d. 110; 111, 112; 114; 114-I; 115; 116; 117; 119; 120; 122.
Mühimme Zeyli Defterleri: A.DVNS.MHM.ZYL.d. 12.

Bâb-ı Defterî

Büyük Kale Kalemi Belgeleri (D.BKL.)
D.BKL. 30; 31; 32; 33; 38; 44; 45; 46; 47; 49; 54; 55; 56; 57; 60; 62; 63; 64; 66; 71; 72; 73; 74; 75; 80; 81.
Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d.)
D.BKL.d. 32301; 32310; 32376; 32182; 32271; 32277; 32278; 32293; 32294.
Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.)
Başmuhasebe Kalemi Defterleri: D.BŞM.d. 957; 1029.
Başmuhasebe Kalemi Belgrad Hazinesi Defterleri: D.BŞM.BLH.d. 16751.

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.)

KK.d. 4895; 4896; 4898; 4912.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d.)

MAD.d. 692; 1005; 1030; 1729; 2387; 2545; 3798; 3923; 4849; 5874; 6376; 6683; 10155; 18746.

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE)

Sultan Ahmed III: AE.SAMD.III 7/512; 13/1159; 20/1849; 59/5941; 61/6119; 63/16634; 65/6531; 78/7832; 80/8043; 94/9326; 113/11127; 113/11139; 115/11314; 115/11331; 117/11549; 126/12432; 128/12577; 134/12966; 134/13148; 136/15089; 150/14772; 151/14855; 157/15371; 176/17142; 208/20066; 216/20890; 219/21126.

Sultan Mustafa II: AE.SMST.II 2/177; 2/197; 3/282; 6/555; 9/867; 10/965; 45/4428; 45/4469; 136/15067; 138/15251.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

Adliye: İE.ADL. 8/491; 11/752.

Askeriye: İE.AS. 31/2754; 32/2825; 32/2839; 33/3005; 35/3197; 36/3222; 40/3696; 41/3765; 41/3769; 41/3770; 43/3880; 45/4076; 45/4108; 46/4151; 48/4347; 53/4830; 54/4831; 56/5024; 66/5938; 67/6085; 68/6088; 68/6109; 72/6470; 72/6483; 76/6846; 76/6870; 80/7250; 89/8218.
Dahiliye: İE.DH. 15/1413; 20/1885; 21/1925; 24/2189; 26/2359; 28/2547.
Evkâf (Vakıf): İE.EV. 40/4538.
Hariciye: İE.HR. 8/783; 13/1287.
Maâdin: İE.MDN. 3/178.
Maliye: İE.ML. 49/4723; 50/4842; 82/7705; 96/9048; 112/10678; 115/10879.
Şükr ü Şikâyet: İE.ŞKRT. 7/660.
Tevcihat: İE.TCT. 7/795; 9/1033; 9/1096; 24/2543.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

Adliye: C.ADL. 19/1146.
Askeriye: C.AS. 10/4966; 68/28894; 81/3810; 93/4259; 125/5584; 369/15279; 423/17533; 447/18641; 474/19780; 492/20569; 501/20922; 541/22676; 644/27118; 664/27925; 657/2764; 790/33484; 837/35730; 838/35731; 867/37172; 871/37371; 925/40017; 946/41063; 1179/52541.
Bahriye: C.BH. 181/8494.
Evkâf: C.EV. 513/25924.
Maliye: C.ML. 44/2005.
Sıhhiye: C.SH. 6/296.
Timar: C.TZ. 102/5057; 138/6852; 139/6908; 154/7672.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi Belgeleri (HAT)

HAT 1654/51; 1654/52; 1654/53.

Avusturya Devlet Arşivleri (OeStA: Österreichisches Staatsarchiv), Viyana

Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi (HHStA: Haus-, Hof- und Staatsarchiv)

Türkei I: Turcica Kr. 175; 180.
Bosnien: Kr. 1.
Handschriften Sammlungen, Orientalischen Handschriften der Konsularakademie: HS.125. Temeşvarlı Osman Ağa, *Hâzâ kitâb-ı inşâ'dır ki ba'zı serhad mektûbları ve hudûd kat'ı ve sâ'ir sınur ahvâllerine müte'allik mükâleme ve husûsları beyân eder.*

Harp Arşivi (KA: Kriegsarchiv)

Saray Harp Şurası: Hofkriegsrat Akten (HKR Akten)

HKR Akten Kr. 73; 86; 102; 114.

Saray Harp Şurası: Hofkriegsrat Protokollen (HKR Protokollen)

HKR Protokollen 405 (Exp. 1699); 407 (Reg. 1699); 409 (Exp. 1700); 411 (Exp. 1701); 412 (Exp. 1701); 413 (Reg. 1701); 414 (Exp. 1702); 416 (Reg. 1702); 418 (Exp. 1703); 419 (Exp. 1703); 420 (Reg. 1703);

423 (Exp. 1704); 424 (Exp. 1704); 425 (Exp. 1704); 430 (Exp. 1705); 432 (Exp. 1705); 433 (Reg. 1705); 437 (Exp. 1706); 438 (Exp. 1706); 439 (Exp. 1706); 444 (Exp. 1707); 445 (Exp. 1707); 446 (Exp. 1707); 447 (Reg. 1707); 448 (Reg. 1707); 451 (Exp. 1708); 452 (Exp. 1708); 463 (Exp. 1710); 464 (Exp. 1710); 469 (Exp. 1711); 475 (Exp. 1712); 480 (Exp. 1713); 481 (Exp. 1713); 486 (Exp. 1714); 489 (Reg. 1714); 490 (Reg. 1714); 493 (Exp. 1715); 494 (Exp. 1715); 495 (Reg. 1715).

Alte Feldakten (AFA)

Alte Feldakten Kr. 206: Türkenkrieg 1697; 210: Türkenkrieg 1698-1699; 219: Unruhen in Ungarn 1702-03; 234: Akten des Karlstädter Generalats 1705; 235: Akten des Karlstädter Generalats 1706; 267: Unruhen in Ungarn 1708, 301: Unruhen in Ungarn 1711; 339: Türkenkrieg 1716; 343: Türkenkrieg 1716; 345: Türkenkrieg 1716; 345a: Türkenkrieg 1716; 352: Türkenkrieg 1717; 354: Türkenkrieg 1717.

Graz Harp Şurası: Inner Österreichischer Hofkriegsrat Akten

İÖ.HKR Akten Kr. 20.

Harita Koleksiyonu: Kartenammlung

H III c 143 K2; H III c 146-1; H III c 163; H III d 975.

Österreichische Nationalbibliothek

Handschriften und Alte Drucke

İbrahim Naimeddin Efendi, *Hadîkatü'ş-Şühedâ-yı Serhad*, Cod. H.O.93

Bibliothèque nationale de France, Paris

Département Estampes et photographie

EST VA-68 (4): *Plan du neuf Brisach*, 1698 : Ağ içi erişim için bkz. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69023223.r=neuf%20brisach (Son erişim: 11.05.2016).

Moravya Devlet Kütüphanesi (Moranská Zemská Knihovna), Brno

Moll Koleksiyonu (Mollova mapová sbírka)

Moll-0003.308: Etienne Briffaut, Evžen Savojský ve J.J. Khevenhüller-Metsch, *Le Royaume de Bosnie, dans son entier Carte Originale et particuliere de la Bosnie ...*, Viyana, 1738. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/598/2619316507/ (Son erişim: 13.04.2016).

Moll-0003.332: Christoph Weigel, *Mappa der zu Carlovitz geschlossenen und hernach durch zwey gevollmächtigte Commissarios vollzogenen Kaiserlich-Türkischen Grantz-Schneidung: so in dem früh Jahr 1699 angefangen und nach verfliessung 26. Monaten vollendet worden*, Nürnberg, 1701-1725. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/765/2619316667/ (Son erişim 13.04.2016).

Moll-0003.362: Heinrich Jonas Ostertag, *Belgrad schloss, Welches vom Carnaro Anno 1696 erbauet werden*, Regensburg, 1717. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/805/2619316606/ (Son erişim 10.04.2016).

Moll-0003.365: A. Ribro Couttats, *Belgradi, Seu Albegraecae Vera, Et Noua Delineatio 1717*, Viyana, 1717. Ağ içi erişim için bkz. http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/810/2619316691/ (Son erişim: 10.04.2016).

Hessen Devlet Kütüphanesi (Hessisches Staatsarchiv), Marburg

Wilhelmshöher Kriegskarten

WHK 6/44: *Plan der Angriffsanlagen vor der Festung Belgrad, 1688*. Ağ içi erişim için http://www.digam.net/document.php?dok=2635 (Son erişim: 07.04.2016).

Gazeteler

Wiennerisches Diarium no.158, 4-6 Şubat 1705; no.163, 21-24 Şubat 1705;, s. 24; no.164, 25-28 Şubat 1705; no.181, 25-28 Nisan 1705.

Yayınlanmış Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa. *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, (Haz. Ahmet Aslantürk), İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012.

von Angeli, Moritz. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt II: *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Viyana: Verlag des k.k. Generalstabes, 1876.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK yay., 2000.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, (Haz. Ersin Kırca, Vahdettin Atik, Resul Köse vd.), İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., 2016.

Bayramoğlu Ali Ağa. *Ümmü'l-Gaza Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım)*, (Haz. Salim Aydüz ve Şamil Çan), İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Benaglia, Johanne. *Ausführliche Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutshcland, auch was sich Merckwürdiges dabey zugetragen: deß hoch-Gebohrnen Grafen und Herrn Albrecht Caprara*, Frankfurt, 1687.

Beydilli, Kemal ve İsmail E. Erünsal. "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711) (142 sayfa belge ile birlikte)," *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 12/26, 2001, s. 1-181.

Brenner, Domokos. *Histoire des révolutions de Hongrie, oú l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, cilt V: *Qui contient les Memoires du prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, dépuis 1703 jusqu'à sa fin*, Den Haag, 1739.

Busching, A.F. *A New System of Geography*, cilt III, Londra: A.Millar, 1762.

Cantemir, Dimitrie. *Historie de L'Empire Othoman où se Voyent les Causes de son Aggrandissement et de sa Decadence*, (Çev. M. de Joncquieres), cilt II, Paris, 1743.

de la Colonie, M. *The Cronicles of an Old Campagnier (1692-1717)*, (Çev. Walter C. Horsley), Londra: John Murray, 1904.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Devlet Adamlarına Öğütler - Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Haz. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1969.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK yay., 1995.

Demiryürek, Mehmet ve Güner Doğan (Haz.). *Boundary Letters Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara: Birleşik, 2015.

von Diersburg, Philipp Röder. *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften*, cilt II, Karlsruhe: Müllersche Hofbuchhandlung, 1842.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Robert Dankoff, S.A.Kahraman, Y.Dağlı v.d.), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2011.

Eyyubî Efendi. *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Eren yay., 1994.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen, cilt I: *Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, (Ed. Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives), Viyana: Verlag des k.k. Generalstabes, 1876.

Friedens-Schluß zwischen Ihrer Römischen Kayserlichen Majestat Eines und der Ottomanischen Porten Andern Theils zu Carlowitz bey Simach In der General Versammlung der hohen Aliirten Plenipotentiarien aufgerichtet und den 26. Januarii st. n. 1699 unterschrieben, tz.

Genç, Mehmet ve Erol Özvar (Haz.). *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt II: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.

Gerlach, Stephan. *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, cilt II, (Ed. Kemal Beydilli), (Çev. Turkis Noyan), İstanbul: Kitap yay., 2010.

Gökçe, Turan. "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16, 2001, s. 75-104.

Grimm, Jacob ve Wilhelm Grimm. *Deutsches Wörterbuch*, Lepizig: S.Hirzel Verlag, 1971.

Hasan Esirî, "Hasan Esîrî'nin Miyârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)," (Haz. Göker İnan), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2017.

Hayne, J.C.G. *Abhandlung über die Kriegskunst der Türken, von ihren Märchen, Lägern, Schlachten und dergleichen derjenigen Völker, welche unter dem Osmanischen Schutze stehen, als: Griechen, Armenier, Araber, Drusen, Kurden, Jesiden, Tatern, Wallachen, Moldauer u.d. gl. nebst einer militärischen Geschichte der drey letzten Türkenkriege in Ungarn*, Viyana: K.k. Hofbuchdruckerey, 1788.

Heller F. (Haz.). *Militärische Korrespondenz des Prinzen Eugen von Savoyen. Aus österreichischen Quellen*, cilt I: *Jahr 1694-1702*, Viyana: Carl Gerold, 1848.

Hezârfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara: TTK yay., 1998.

Hurmuzaki, Eudoxiu (Haz.). *Documente privitore la Istoria Românilor*, cilt VI: *1700-1750*, Bükreş, 1878.

Karahasanoğlu, Selim. *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2013.

Kavânîn-i Yeniçeriyân – Yeniçeri Kanunları, (Haz. Tayfun Toroser), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2011.
Kırca, Ersin. "Sadaret Yazışmalarını Hâvî Bir Münşeât Mecmuası (1114-1116/1703-1704), İnceleme-Metin," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014.
Kluge, Friedrich. *Etimologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strazburg: Karl Trübner, 1899.
Kołodziejczyk, Darius. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century) An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden: Brill, 2000.
Lubenau, Reinhold. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi – Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*, cilt I, (Çev. Turkis Noyan), İstanbul: Kitap yay., 2016.
Marsili, Graf (Luigi Ferdinando). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (Çev. Kaymakam Niyazi), Ankara: Erkanıharbiye Matbaası, 1934.
Matuschka, Ludwig. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Nach den Feld-Acten und anderen authentischen* Quellen, cilt XVI-XVII, Viyana: Verlag des k.k. Generalstabes, 1891.
Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*, cilt II, III, V, (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1996.
Meninski, François à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ*, Viyana, 1680.
Montecuccoli, Raimond. "Vom Kriege mit den Türken," *Ausgewählte Schriften des Raimond Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall*, cilt II: *Militärische Schriften*, (Ed. Alois Veltzé), Viyana: Wilhelm Braumüller, 1899.
de la Motraye, Aubry. *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, 2 cilt, Londra, 1723.
Muâhedât Mecmûası, cilt III, Ankara: TTK yay., 2005.
Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukû'ât. Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara: Birleşik, 2008.
Mühürdar Hasan Ağa, "Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-tevârih'i," (Haz. Abubekir Sıddık Yücel), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1996.
Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, IV cilt, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK yay., 2007.
Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca yay., 2008.
Ottendorf, Henrik. *Von Wien auff Temeswar, 1663*, (Haz. Ioan Haţegan), Temeşvar: Academia Romana, 2006.
Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550, (Haz. Asparuch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte: Academia Kiado, 1996.
Öztürk, Said. "1042-1045 (1632-1635) Yılları'na Ait Bosna Eyaleti Bütçesi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1999, s. 325-337.
Râşid Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, cilt I ve II, (Haz. Abdülkadir Özcan, Y.Uğur, B.Çakır ve A.Z.İzgöer), İstanbul: Klasik yay., 2013.
Ricaut, Paul. *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1686.
Ricaut, Paul. *The History of the Turks beginning with the Year 1679*, Londra, 1700.
Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*, cilt I: *(971-1003/1563-1595)*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK yay., 1999.

Seyfried, J.Heinrich. *Poliologia, das ist accurate Beschreibung aller vornehmsten in der ganzen Welt befindliche Städten, Schlössern und Befestigungen*, Nürnberg, 1695.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. "Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)," (Haz. Mehmet Topal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2001.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa - Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)," (Haz. Nazire Karaçay Türkal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2012.

Simperto. *Diarium, oder ausführliche curiose Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wieder zuruck in Teutschland*, Augsburg, 1735.

Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümâyûnları- Suver-i Hutût-ı Hümâyûn, (Haz. Önder Bayır), İstanbul: Çamlıca yay., 2014.

Tafferner, Paul. *Curiose und eigentliche Beschreibung des von Ihro Röm. Kays. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß-Botschaffters ... Herrn Graff Walther von Leslie*, Leipzig, 1700.

Temeşvarlı Osman Ağa, *Zwischen Paschas und Generälen Bericht des 'Osman Ağa aus Temeschwar über die Höhepunkte seines Wirkens als Diwansdolmetscher und Diplomat*, (Çev. Richard Kreutel), Graz: Verlag Styria, 1966.

Temeşvarlı Osman Ağa, *Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*, (Haz. Haldun Tolasa), Ankara: Akçağ yay., 2004.

Tolstoy, Pyotr Andreyeviç. *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu- İstanbul'daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Hatıraları (XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, (Ed. M.R.Arunova ve F.S.Oreşkova), (Çev. İbrahim Allahverdi), İstanbul: Yeditepe yay., 2009.

de Tournefort, Joseph. *Tournefort Seyahatnamesi*, cilt II, (Ed. Stefanos Yerasimos), (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Kitap yay., 2013.

Unat, Faik Reşit. "Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri- Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları," *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/2, 1941, s.

Vaniček, Fr. *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken Geschöpft*, cilt I, Viyana: K.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1875.

Veterani, Federico. *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683 bis 1694. Aus dem Italianischen neu übersetzt, mit Zusätzen und Auszügen aus authentischen Handschriften*, Dresden, 1788.

de Warnery, Charles. *Des Herrn Generalmajor von Warnery Sämtliche Schriften*, cilt VI: *Bemerkungen über das türkische und russische Militair*, (Çev. W. von Zechau), Hannover: Helwinsche Hofbuchhandlung, 1787.

Araştırmalar

Abou-el-Haj, Rifa'at. "The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 1963.

Abou-el-Haj, Rifa'at. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), İstanbul: İmge, 2000.

Abou-el-Haj, Rifa'at. *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara: Tan yay., 2011.

Abou-el-Haj, Rifa'at. "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703," *Journal of American Oriental Studies*, 89, 1969, s. 467-475.

Adanır, Fikret ve Suraiya Faroqhi. "Giriş," *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul: İletişim, 2011, s. 7-70.

Adanır, Fikret. "Bosna-Hersek'te 'Müslüman' Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması," *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul: İletişim, 2011, s. 307-350.

Adıyeke, Nuri. "Girit'te Askeri ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler-Gönüllüyan Zümresi," *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt IV/3, Ankara: TTK yay., 2010, s. 1611-1620.

Afyoncu, Erhan. "Mevâcib," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXIX, 2004, s. 418-420.

Ágoston, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap yay., 2006.

Ágoston, Gábor. "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe," *Journal of Economic and Social History of Orient*, 52, 2009, s. 159-163.

Ágoston, Gábor. "Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation," *European Warfare, 1350-1750*, (Ed. Frank Tallett ve D.J.B. Trim), Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2010, s. 110-134.

Ágoston, Gábor. "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler," *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul: TİMAŞ yay., 2012, s. 97-130.

Ágoston, Gábor. "Avrupa-Asya Arasındaki Teknolojik Diyalog ve Osmanlı İmparatorluğu: Barut Çağı'nda Askeri Teknoloji ve Uzmanlık," *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul: TİMAŞ yay., 2012, s. 151-168.

Ágoston, Gábor. "Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da Askeri Dönüşüm, 1500-1800," *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul: TİMAŞ yay., 2012, s. 213-266.

Ágoston, Gábor. "Habsburglar ve Osmanlılar: Savunma, Askeri Değişim ve Güç Dengesindeki Kaymalar," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 111-132.

Ágoston, Gábor. "Venedik ve Avusturya'ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Asır Başlarında Tuna Boylarında Değişen Askeri Güç Dengesi," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 133-154.

Ágoston, Gábor. "Esnek Bir İmparatorluk: Sultan Buyruğu ve Osmanlı Serhatlerindeki Sınırları," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 155-177.

Ágoston, Gábor. "Macaristan'daki Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 179-202.

Ágoston, Gábor. "Macaristan'da Osmanlı-Habsburg -Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: TİMAŞ yay., 2013, s. 203-224.

Ahıskalı, Recep. "Râmi Mehmed Paşa," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2007, s. 449-451.

Ahmed Cevad Paşa. *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I: *Yeniçeriler*, İstanbul, 1299.

Ahmed Refik (Altınay). *Felâket Seneleri (1094-1110)*, İstanbul: Kitâbhane-i Askeri, 1332.

Akdağ, Mustafa. "Timar Rejiminin Bozuluşu," *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4, 1945, s. 419-431.

Akdağ, Mustafa. "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu," *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/3, 1947, s. 291-313.

Aksan, Virginia. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1800*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2010.

Aksan, Virginia. "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires," *Journal of Early Modern History*, 3/2, 1999, s. 103-134.

Aksulu, Nurdan Melek. *Die Hohe Pforte, Türkenkriege, Konflikte und Beziehungen zwischen Abendland und der Türkei (1703-1738)- Aus deutschsprachigen Zeitungen des 18. Jahrhunderts*, Norderstedt: Books on Demand, 2009.

Aktepe, Münir. "1711 Prut Seferiyle İlgili Belgeler," *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 34, 1984, s. 19-55.

Allmayer-Beck, Johann Christoph. "The Establishment of the Military Academy in Wiener Neustadt," *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, (Ed. G.Rothenberg, B.K.Kiraly ve P.F.Sugar), New York: Columbia Uni. Press, 1982, s. 115-121.

Amstadt, Jacob. *Die k.k. Militärgrenze 1522-1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*, Würzburg, 1969.

Anastasopoulos, Antonis. "Imperial Geography and War- The Ottoman Case," *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Studies*, (Ed. Sahar Bazzar, Yota Batsaki ve Dimiter Angelov), Vaşington: Harvard Uni. Press, 2013, s. 111-132.

Anhegger, Robert. "Martoloslar Hakkında," *Türkiyat Mecmuası*, 7, 1942, s. 282-320.

Arık, Özgür. "1699 Karlofça Antlaşmasına Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Sınırları," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2001.

Aslantaş, Selim. "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2011, s. 13-38.

Aslantaş, Selim. "Avusturya Saray ve Devlet Arşivi'ndeki (Haus-, Hof- Und Staatsarchiv) Türkiye Fonları," *Belleten*, 77/278, 2013, s. 109-118.

Avcı, Casim. "Sugūr," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXVII, İstanbul, 2009, s. 473-474.

Aydın, Bilgin ve Rıfat Günalan. XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi, İstanbul: Yeditepe yay., 2008.

Aydın, Mahir. *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul: Ötüken yay., 2015.

Aydın, Mahir. "Faş Kalesi," *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, s. 67-138.

Aydın, Mahir. "Kaleler," *Osmanlı Askeri Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013, s. 11-33.

Aydüz, Salim. "Osmanlı Askeri Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4, 2004, s. 265-295.

Babinger, Franz. "Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches," *Südosteuropa-Jahrbuch*, cilt V: *Die Donau in ihrer geschichtlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Bedeutung*, (Ed. Rudolf Vogel), Münih, 1961, s. 15-25.

Bardakoğlu, Ali. "Had," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1996, s. 547-551.

Barta, János. "Habsburg Rule in Hungary in the Eighteenth Century," *Hungarian Studies Review*, 28/1-2, 2001, s. 133-161.

Baş, Göksel. "Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s to Early 1500s)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2017.

Başagiç, Safvet Beg. *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), İstanbul: Kastaş yay., 2015.

Batmaz, Eftal Şükrü. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1989.

Bıyık, Ömer. "1652-53 Tarihli Şer'iye Sicili'ne Göre Temeşvar," *Karadeniz Araştırmaları*, 45, Bahar 2015, s. 233-251.

Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimatı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.

Birken, Andreas. *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 1976.

Boeck, Brian. "When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695-1711)," *The Journal of Modern History*, 80, 2008, s. 485-514.

Bostan, İdris. "Azeb," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1991, s. 312-313.

Bosworth, C. "al-Thugûr," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 446-447.

Bowen, H. "Azab," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, s. 807.

Bracewell, Catherine Wendy. *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkiyalık: Senjli Uskoklar*, İstanbul: Bilgi Üni. yay., 2009.

Braubach, Max. *Prinz Eugen von Savoyen – Eine Biographie*, cilt III: *Zum Gipfel des Ruhmes*, Viyana: Verlag für Geschichte und Politik, 1964.

Brauer, Ralph W. "Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography," *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series 85/6, 1995, s. 1-73.

Brummet, Palmira. "The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 31-55.

Burschel, Peter. "Die Erfindung der Desertion. Strukturprobleme in deutschen Söldnerheeren des 17. Jahrhunderts," *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 72-85.

Buzov, Snježana. "Friendly Letters. The Early 18th Century Correspondence between Venetian and Ottoman Authorities in Dalmatia," *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova: Cleup, 2007, s. 215-221.

Canard, M. "al-Awasim," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 761.

Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul: İletişim, 2009.

Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi, 1965.

Chase, Kenneth. *1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2008.

Çalışır, Muhammed Fatih. "War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province, 1663-1685," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009.

Çelik, Gülfettin. "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Hazinenin Maliye Büroları," *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 115-147.

Çetinsaya, Gökhan. "Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselemeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 2003, s. 7-15.

Çiftçi, Cafer. "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, Bahar 2010, s. 27-57.

Dabić, Vojin S. "The Habsburg-Ottoman War of 1716-1718 and Demographic Changes in War-Afflicted Territories," *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette: Purdue Uni. Press, 2011, s. 191-208.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt V, İstanbul: Türkiye yay., 1971.

Darling, Linda. "Osmanlı Maliye Tarihinde Gelir-Toplama ve Meşruiyet," *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 39-50.

Darling, Linda. "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century," *Osmanlı Araştırmaları*, 43, 2014, s. 193-226.

Darling, Linda. "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century," *Osmanlı Araştırmaları*, 45, 2015, s. 1-23.

Dávid, Géza ve Pál Fodor, "Osmanlı Tarihi ile İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirmesi," *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt I, Ankara: TTK yay., 2002, s. 1-37.

Dávid, Géza ve Pál Fodor. "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century," *Eurasian Studies The Skilliter Centre-Istituto per l'Oriente - Journal for Balkan, Eastern Mediterranean, Anatolian, Middle Eastern, Iranian and Central Asian Studies*, 4/2, 2005, s. 157-188.

Dávid, Géza. *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, (Çev. Hilmi Ortaç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1999.

Dávid, Géza. "Eğri," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt X, İstanbul, 1994, s. 489-491.

Dávid, Géza. "The Eyalet of Temesvár in the Eighteenth Century," *Oriente Moderno*, New Series 18 (79)/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century*, (Ed. Kate Fleet), 1999, s. 113-128.

Dávid, Géza. "Temeshwar," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 417.

Deák, Antal András ve Miljenko Lapaine, Ivka Kljajić, "Johann Christoph Müller (1673-1721)," *Kartografija i Geoinformacije*, 3, 2004, s. 68-80.

Deák, Antal András. "Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz," *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Institus für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana: R.Oldenbourg, 2005, s. 83-96.

Demircan, Yasemin. *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: TTK yay., 2014.

Dimitrov, Strashimir. "Introduction," *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparusch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte: Akademia Kiado, 1996, s. 9-28.

Djurdjev, B. "Belgrade," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1163-1165.

Djuric-Zamolo, Divna. "Belgrad," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, s. 407-409.

Doğan, Güner. "Osmanlı-Venedik Egemenliğinde Balkanlar ve Dalmaçya Kıyıları: Savaş, Diplomasi ve Sınır (1691-1721)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016.

Doğan, Güner. "Seyyah ve Diplomat İtalyan Luigi Ferdinando Marsigli'nin Osmanlı'sı (1658-1730)," *Türk Yurdu*, 102/310, Haziran 2013, s. 147-155.

Doğan, Güner. "The Rivers of Ottoman in the Balkans on the Reports of Luigi Ferdinando Marsili (1699-1719)," *Boundary Letters. Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara: Birleşik, 2015, s. 23-32.

Doğan, Mehmet. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31/1, 2014, s. 137-152.

Dolleczek, Anton. *Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Viyana: Kreisel & Grögel, 1887.

Duffy, Christopher. *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, Londra: Routledge, 1985.

Duffy, Christopher. *Fire & Stone. The Science of Fortress Warfare, 1600-1860*, Londra: Greenhill, 1996.

Dursteler, Eric. *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, (Çev. Deniz Koç), İstanbul: Koç Üni. yay., 2013.

Džaja, Srećko. *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina- Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, Münih: R.Oldenbourg, 1984.

Egger, Rainer. "Hofkriegsrat und Kriegsministerium als Zentrale Verwaltungsbehörden der Militärgrenze," *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 43: Festschrift Kurt Peball*, 1993, s. 74-93.

Eichberg, Henning. "Ordnen, Messen, Disziplinieren. Moderner Herrschaftsstaat und Fortifikation," *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit*, (Ed. Johannes Kunisch ve Barbara Stollberg-Rilinger), Berlin: Duncker Humboldt, 1986, s. 347-375.

Eichberg, Henning. "Geometrischer Krieg. Über frühmodernes Befestigungswesen und die gesellschaftliche Relativität zweckrationalen Handelns," *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana: Mandelbaum, 2010, s. 131-165.

Elibol, Numan. "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleriyle İlgili Bazı Tespitler," *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 2004, s. 39-50.

Emecen, Feridun. "Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: TİMAŞ yay., 2009, s. 195-217.

Emecen, Feridun. "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu," *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: TİMAŞ yay., 2010, s. 27-70.

Engin, Hakan. *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre (1736-1819)*, İbrail: Editure Istros a Muzeului Brailei, 2012.

Erdoğan Özünlü, Emine. *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara: Berikan yay., 2011.

Erdoğan, Muzaffer. "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları," *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 3/5-6, s. 95-123.

Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine," *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2013, s. 356-366.

Ergenç, Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri," *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2013, s. 367-382.

Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul: Yeditepe yay., 2007.
Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2001.
Fedakâr, Cengiz. *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı. Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014.
Fekete, L. "Berat," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1170-1171.
Fekete, L. "Budin," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1284-1286.
Feneşan, Costin. "O Descriere a Cetăţii Timişoara din August 1716," *Analele Banatului, Serie Nouă, Archeologie – Istorie*, 22, 2014, s. 295-299.
Fenzl, Otto. "Zustandekommen, Vorbereitung und Druchführung des Türkenkrieges 1716-1718," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1950.
Fiedler, Siegfried. *Kriegswesen und Kriegsführung im Zeitalter der Kabinettskriege*, Koblenz, 1986.
Filipović, Nedim. "Ocaklık Timars in Bosnia and Hercegovina," *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1987, s. 149-180.
Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary*, 1593-1606, Viyana: VWGÖ, 1988.
Finkel, Caroline ve Victor Ostapchuk. "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi," *Muqarnas*, 25, 2005, s. 150-188.
Fisher, Alan. "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *A Precious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Otoman Frontier*, İstanbul: ISIS Press, 1999, s. 61-78.
Fodor, Pál. "Bauarbeiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert," *Acta Orientalia Academiae Scientarium Hungaricae*, 25/1, 1981, s. 55-88.
Fodor, Pál. "Bir Nasihat-name Olarak Kavanin-i Yeniçeriyan," *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay., 1985, s. 217-224.
Fodor, Pál. "A temesvári vilajet a török hódoltságban," *In Memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Peşte: JPTE, 1996, s. 195-208.
Genç, Mehmet. Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı," *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 57-64.
Genç, Mehmet. "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken yay., 2000, s. 39-48.
Georgita, Mihai. "Der Festungsbau im westlichen Siebenbürgen im 18. Jahrhundert," *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum: Winkler Verlag, 2005, s. 27-39.
Gerhard, Dietrich. "The Frontier in Comparative View," *Comparative Studies in Society and History*, 1/3, 1959, s. 205-229.
Gezer, Ömer. "XVIII. Yüzyılın Başında Osmanlı-Habsburg Sınırında Veba," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed. Burcu Kurt ve İsmail Yaşayanlar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2017, s. 72-83.
Goichon, A.M. "Hadd," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, s. 21-22.

Göger, Veysel. "16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014.

Gökpınar, Bekir. "Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkması (1716)," *Osmanlı Araştırmaları*, 54, 2019, s. 199-240.

Göyünç, Nejat. "Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert," *Internationaler Kongress für Militärgeschichte Wien 6.-10. Juni 1983, Beiträge*, Viyana, 1983, s. 79-83.

Göyünç, Nejat. "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 269-277.

Göyünç, Nejat. "Defter," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s. 88-90.

Gradeva, Rossitsa. "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century," *Oriente Moderno*, New Series 20 (81), 2001, s. 149-174.

Gradeva, Rossitsa. "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 331-351.

Gräf, Holger Th. "Militärisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit aus stadtgeschichtlicher Perspektive," *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana: Böhlau, 1997, s. 89-108.

Güçer, Lütfü. "XV-XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1963, s. 118-133.

Gümüşçü, Osman. "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı," *Bilig*, 52, 2010, s. 79-104.

Gürbüz, Adnan. "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Müstahfizan Defterleri," *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi – 21-23 Kasım 2012 İstanbul- Bildiriler*, cilt I, Ankara, 2013: s. 379-391.

Gverlac, Henry. "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi," *Modern Stratejinin Ustaları*, (Ed. Edward Mead Earle), (Çev. Selma Koçak), İstanbul: Doruk, 2007, s. 43-77.

Haake, Paul. "Die Türkenfeldzüge Augusts des Starken 1695 und 1696," *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde*, 24, 1903, s. 124-154.

Haas, Haagen. "Belagerungskrieg: Absolutistische Festungsstädte im Ausnahmezustand," *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana: Mandelbaum, 2010, s. 289-318.

Hadduri, Macid. *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, (Çev. Fatih Gedikli), İstanbul: Yöneliş yay., 1999.

von Hammer-Purgstall, Joseph. *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, cilt II, Viyana: Camesinasche Buchhandlung, 1815.

von Hammer-Purgstall, Joseph. *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, cilt VII: *Vom Carlowiczer bis zum Belgrader Frieden 1699-1739*, Peşte: Hartlebens Verlag, 1831.

Hanciç, Adem. "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında," *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay., 1985, s. 263-270.

Hansen, Ernst Willi. "Zum Problematik einer Sozialgeschichte des Deutschen Militärs im 17. und 18. Jahrhundert," *Zeitschrift für Historische Forschung*, 6/4, 1979, s. 425-460.

Hathaway, Jane. "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History," *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 2004, s. 29-53.

Hegyi, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*, 3 cilt, Budapeşte: MTA, 2007.

Hegyi, Klára. *The Ottoman Military Organization in Hungary - Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.

Hegyi, Klára. "Ottoman Network of Fortresses in Hungary," *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden: Brill, 2000, s. 163-194.

Heppner, Harald. "Die Entwicklungsmöglichkeiten für die südosteuropäische Gesellschaft infolge der habsburgisch-osmanischen Auseinandersetzungen des 16. bis 18. Jahrhunderts," *Österreich und die Osmanen- Prinz Eugen und seine Zeit*, (Ed. Erich Zöllner ve Karl Gutkas), Viyana: Öst. Bundesverlag, 1988, s. 203-218.

Hertz, A.Z. "Ada Kale: Key to the Danube," *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, s. 170-184.

Hess, Andrew. *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: Küre yay., 2010.

Heywood, Colin. "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths," *Frontiers in Question. Eurasian Borderlands 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra: Palgrave, 1999, s. 228-250.

Hickok, Michael Robert. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden: Brill, 1997.

Hintze, Otto. "Soziologische und geschichtliche Staatsauffassung," *Gesammelte Abhandlungen*, cilt II: *Soziologie und Geschichte: Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, (Ed. Gerhard Oestreich), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1964, s. 239-305.

Hlavka, Gertrud. "Johann Ludwig Graf Bussy de Rabutin. Feldmarschall, geheimer Rat und kommandierender General in Siebenbürgen 1642-1716," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1941.

Hochedlinger, Michael. *Austria's Wars of Emergency War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, Londra: Longmann, 2003.

Hochedlinger, Michael. "Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und 'Staatsverdichtung' in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie," *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart: Franz Steiner, 2006, s. 217-250.

Hochedlinger, Michael. "'Onus Militare.' Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500-1750," *Kriegsführung und Staatsfinanzen Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*, (Ed. Peter Rauscher), Münster: Aschendorff Verlag, 2010, s. 81-136.

Hohrath, Daniel. "Festungsbau," *Enzyklopädie der Neuzeit*, cilt III, (Ed. Friedrich Jaeger), Stuttgart: Verlag J.B.Metzler, 2006: s. 952-959.

Holmes, Denwood Nathan Stacy. "The Independently Fortified Tower: An International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 2012.

Hummelberger, Walter ve Kurt Peball. *Die Befestigungen Wiens*, Viyana: Paul Zsolnay Verlag, 1974.
Imber, Colin. *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave, 2002.
Ingrao, Charles. *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2003.
Işıksel, Güneş. "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkıyalar: Bir Çözümleme Denemesi," *Kebikeç*, 33, 2012, s. 35-48.
Itzkowitz, Norman. "Eighteenth Century Ottoman Realities," *Studia Islamica*, 16, 1962, s. 73-94.
İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, cilt II: *Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014.
İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2003.
İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt I: *1300-1600*, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Halil Berktay), İstanbul: Eren yay., 2004.
İnalcık, Halil. "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I," *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/9, 1942, s. 178-187.
İnalcık, Halil. "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I," *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/11, 1943, s. 372-384.
İnalcık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337.
İnalcık, Halil. "Dar al-'Ahd," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s. 116.
İnalcık, Halil. "Gönüllü," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, s. 1120-1121.
İnalcık, Halil. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri," *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren yay., 1993, s. 67-108.
İnalcık, Halil. "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar," *Doğu Batı Makaleler -II-*, İstanbul: Doğu Batı yay., 2008, s. 45-60.
İnalcık, Halil. "Timar," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, s. 168-173.
İnciciyan, P.L. ve H.D. Andreasyan. "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-74, s. 11-88.
İnciciyan, P.L. ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-76, s. 101-152.
İreçek, Josef Konstantin. *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1990.
Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi*, cilt I: *18. ve 19. Yüzyıllar*, (Çev. İhsan Durdu), İstanbul: Küre yay., 2006.
Jordan, Klaus. *Bibliographie zur Geschichte des Festungbaues von den Anfängen bis 1914*, Marburg: Deutsche Gesellschaft für Festungsforschungen, 2003.
Jörgensen, Christer ve Michael F.Pavlovic vd. *Dünya Savaş Tarihi*, cilt II: *Erken Modern Çağ, 1500-1763*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: TİMAŞ yay., 2011.
Junkelmann, Marcus. *Kurfürst Max Emanuel von Bayern als Feldherr*, Münih: Herbert Utz Verlag, 1979.
Kafadar, Cemal. "Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine," *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken- Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul: Metis, 2009, s. 29-37.
Kaiser, Michael. "Ausreißer und Meuterer im Dreißigjährigen Kreig," *Armeen und ihre Deserteure*

Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 49-71.

Karagöz, Hakan. "Osmanlı Askeri Tarihinin Kaynağı Olarak Avusturya Arşivleri," *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 109-129.

Karaman, Kıvanç ve Şevket Pamuk. "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi," *Toplumsal Tarih*, 191, 2009, s. 26-33.

Kaser, Karl. *Freier Bauer und Soldat Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881)*, Graz: Böhlau, 1986.

Kaser, Karl. "Das 'Kriegstheather' zwischen den Kulturen - Die habsburgische Militärgrenze in Kroatien," *Krieg und Akkulturation*, (Ed. Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer ve Gerald Weigl), Viyana: Mandelbaum, 2004, s. 85-101.

Keep, John L.H. *Soldiers of the Tsar Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford: Clanderon, 1985.

Keser, Bilge. "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, 1999, s. 267-275.

Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.

Kılıç, Orhan. "Ocaklık," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIII, İstanbul, 2007, s. 317-318.

Kılıç, Orhan. "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, s. 87-127.

Kıvılcımlı, Hikmet. *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Sosyal İnsan yay., 2007.

Kissling, Hans Joachim. "Balyemez," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s. 1007-1008.

Kissling, Hans Joachim. "Betrachtungen über Grenztradition und Grenzorganisation der Osmanen," *Scientia Revue Internationale de Synthése Scientifique*, 104 (Septième Série 63), 1969, s. 1-10.

Kolçak, Özgür. "XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012.

Kolçak, Özgür. "Kitâbiyat: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe," *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 2011, s. 232-238.

Kolçak, Özgür. "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi," *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi – Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2013, s. 217-251.

Kolçak, Özgür. "Marsigli, Luigi Ferdinando," TDV-İslâm Ansiklopedisi, cilt EK-II, 2016, s. 198-200.

Koller, Markus. *Eine Gesellschaft im Wandel- Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*, Stuttgart: Franz Steiner, 2010.

Koller, Markus. "Vom Reich der Osmanen zum Osmanischen Reich –Herrschaft, Macht und Gewalt vom 16. bis zum 18. Jahrhundert," *Das Osmanische Europa Methoden und Perspektiven der Frühneuzeitforschung zu Südosteuropa*, (Ed. Andreas Helmedach, Markus Koller, Konrad Petrovszky ve Stefan Rohdewald), Leipzig: Eudora, 2014, s. 53-72.

Kołodziejczyk, Darius. "Between Universalistic Claims and Reality: Ottoman Frontiers in the Early Modern Period," *The Ottoman World*, (Ed. Christine Woodhead), New York: Routledge, 2012, s. 205-219.

Kołodziejczyk, Darius. "İstanbul'daki Leh Elçileri Ya Da Onurunuzu Kaybetmeden Ev Sahibinin Kesesinden Geçinme Yolları," *Soframız Nur Hanemiz Mamur - Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann), (çev. Zeynep Yelçe), İstanbul: Alfa yay., 2016: s. 49-57.

Köhbach, Markus. "Das Schicksal des Qıbleli-Zade Ali Beg und die Dimension des Großvesirs Amuca-Zade Köprülü Hüseyin Paşa," *Südost-Forschungen*, 40, 1981, s. 18-30.

Köhbach, Markus. "Sozioökonomische Auswirkungen der Türkenkriege im Osmanischen Reich," *Beiträge zur historischen Sozialkunde*, 12/4, 1982, s. 126-130.

Kreiser, Klaus. "Osmanische Grenzbeschreibungen," *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Napoli, 1976, s. 165-172.

Krešavljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Saraybosna: Narodna Stamparija, 1954.

Kroener, Bernhard R. " 'Das Schwungrad an der Staatsmachine?' Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit," *Krieg und Frieden Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, (Ed. Berhnhard R. Kroener ve Ralf Pröve), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1996: s. 1-23.

Kul, Eyüp. "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)," *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, cilt III, (Ed. Zafer Gölen ve Abidin Temizer), Ankara: Gece Kitaplığı, 2016: s. 1043-1066.

Kunt, Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üni. yay., 1978.

Kurat, Akdes Nimet. *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, cilt I, Ankara: TTK yay., 1951.

Kütükoğlu, Mübahat. "1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir'e Ait Narh Düzenlemeleri," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 23, 2003, s. 11-21.

Kütükoğlu, Mübahat. "Berat," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, s. 472-473.

Lazanin, Sanja ve Nataša Štefanec, "Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries)," *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium –International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750," (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed. Drago Roksandić ve Nataša Štefanec), Budapeşte: CEU, 2010, s. 91-116.

Lepage, Jean Denis G.G. *Vauban and the French Military under Louis XIV: an Illustrated History of Fortifications and Strategies*, Jefferson: McFarland, 2010.

Levy, Avigdor. "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," *Middle Eastern Studies*, 18/3, 1982, s. 227-249.

Lewis, Bernard. *The Political Language of Islam*, Şikago: University of Chicago Press, 1991.

Lewis, Bernard. "Daftar," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s. 77-81.

Liedl, Gottfried. "Wettrüsten oder Der Weg der Kanone," *Im Zeichen der Kanone Islamisch-christlicher Kulturtransfer am Beginn der Neuzeit*, (Ed. Gottfried Liedl, Manfred Pittoni ve Thomas Kolnberger), Viyana: Mandelbaum, 2002, s. 43-84.

Lynn, John A. *Giant of the Grand Siècle The French Army, 1610-1715*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1997.

Madunić, Domagoj. "Capi di Morlacchi: The Integration of the Morlacci in the Venetian defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645-1699)," *Türkenkriege und*

Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis 18. Jahrhundert, (Ed. Robert Born ve Sabine Jagodzinski), Memmingen: Jan Thorbecke Verlag, 2014, s. 29-47.

Majer, Hans Georg. "Albaner und Bosnier in der osmanischen Armee. Ein Faktor der Reichsintegration im 17. und 18. Jahrhundert," *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forshungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen –Belgrad, 11.-17. September 1984*, (Ed. Klaus-Detlev Grothusen), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984, s. 105-117.

Marcus, Abraham. *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, (Çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul: Küre yay., 2013.

Maxim, Mihai. "Tımışvar," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, s. 94-95.

McGowan, Bruce. *Economic Life in Ottoman Europe Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1981.

McGowan, Bruce. "Ayanlar Çağı, 1699-1812," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt II: *1600-1914*, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Ayşe Berktay), İstanbul: Eren yay., 2004, s. 761-884.

McNeill, William. *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Şikago: University of Chicago Press, 1964.

Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans. Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Leiden: Brill, 2004.

Moačanin, Nenad. *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden: Brill, 2006.

Moačanin, Nenad. "Exposing Existing Fallacies Regarding The Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th-18th Centuries," *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium International Project Conference Papers 2: 'Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750' (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed. Drago Roksandić ve Nataša Štefanec), Budapeşte: CEU, 2000, s. 75-89.

Molnár, Monika. "Borders of the Ottoman Empire: Theoretical Questions and Solutions in Practice (1699-1856)," *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21th Centuries- Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia 16-17 May 2012*, (Ed. Penka Peyskova ve Gábor Demeter), Sofya ve Budapeşte, 2013, s. 35-49.

Mrva, Ivan. "Vom Brennpunkt zur Peripherie. Festungswesen und Innovation auf dem Gebiet der heutigen Slowakei im 18. Jahrhundert," *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum: Winkler Verlag, 2005, s. 17-26.

Murphey, Rhoads. "The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1369/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şikago: University of Chicago, 1979.

Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul: Homer yay., 2007.

Murphey, Rhoads. "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century," *Poetics Today*, 14/2: *Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Medieval and Early Modern Periods*, 1993, s. 419-443.

Murphey, Rhoads. "Ulufe," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 811-812.

Murphey, Rhoads. "Yeni Çeri," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt XI, Leiden, 2002, s. 322-331.

Müller, Rolf-Dieter. *Militärgeschichte*, Köln: Böhlau, 2009.

Münkler, Herfried. *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, (Çev. Zehra Aksu Yılmazer), İstanbul: İletişim, 2009.
Northedge, A. "Sur," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt IX, Leiden, 1997, s. 881-883.
Nowosadtko, Jutta. "Ordnungselement oder Störfaktor? Zur Rolle der stehenden Heere innerhalb der frühneuzeitlichen Gesellschaft," *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana: Böhlau, 1997, s. 5-34.
O'Reilly, William. "Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521-1881," *Frontiers and the Writing of History, 1500-1800*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover: Wehrhahn, 2006, s. 230-231.
Odenthal, Josef. *Oesterreichs Türkenkrieg 1716-1717*, Düsseldorf: Nolte, 1938.
Oğuz, Gülser. "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013.
Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren yay., 1990.
Ortenburg, Georg. *Heerwesen der Neuzeit: Waffen der Kabinettskriege 1650-1792*, Augsburg: Bechtermünz Verlag, 2005.
Oruç, Hatice. "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, s. 249-271.
Ostapchuk, Victor ve Svitlana Bilyaveya. "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 137-170.
Öz, Mehmet. *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul: Dergah yay., 1997.
Özbaran, Salih. "Osmanlı Ekonomisinin Sınır Bekçileri: Gönüllüyan, Müstahfızan, Azeban, Merdan," *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul: Kitap yay., 2004, s. 216-225.
Özcan, Abdülkadir. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s. 98-100.
Özcan, Abdülkadir. "Martolos," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXVIII, İstanbul, 2003, s. 64-66.
Özcan, Abdülkadir. "Mustafa II," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006, s. 275-280.
Özcan, Abdülkadir. "Serhad Kulu," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2009, s. 560-561.
Özcan, Abdülkadir. "Yerli Kulu," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIII, İstanbul, 2013, s. 484-485.
Özel, Ahmet. "Dârüssulh," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s. 5-6.
Özel, Oktay ve Gökhan Çetinsaya. "Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi," *Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap yay., 2012, s. 15-50.
Özel, Oktay. "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği," *Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap yay., 2012, s. 1-14.
Özgüven, Burcu. "Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1997.
Özgüven, Burcu. *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul: Ege yay., 2001.
Özgüven, Burcu. "Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 171-187.

Özkan, Selim Hilmi. "Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
Özmucur, Süleyman ve Şevket Pamuk. "Real Wages and Standarts of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914," *The Journal of Economic History*, 62/2, Haziran 2002, s. 293-321.
Öztelli, Cahit. *Uyan Padişahım*, İstanbul: Milliyet yay., 1976.
Öztürk, Yücel. *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
Pálffy, Géza. "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)," *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden: Brill, 2000, s. 3-70.
Pálffy, Géza. "Die Akten und Protokolle des Wiener Hofkriegsrats im 16. und 17. Jahrhundert," *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert) Ein exemplarisches Handbuch*, (Ed. Josef Pauser, Martin Scheutz ve Thomas Winkelbauer), Viyana: R.Oldenbourg, 2004, s. 182-195.
Pamuk, Bilgehan. "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, 2003, s. 185-216.
Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012.
Papp, Sandor. "Krımtatarische und ungarische Interessengemeinschaft während des Rákóczi-Freiheitkampfes," *Studia Caroliensia*, 3-4, 2004, s. 63-78.
Parker, Geoffrey. *Askeri Devrim, Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul: Küre yay., 2006.
Parker, Geoffrey. "Barut Devrimi," *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. G. Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014, s. 111-125.
Parker, Geoffrey. "Hanedan Savaşları (1494-1660)," *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014, s. 163-182.
Peacock, Andrew C.S. (Ed.). *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford Uni. Press, 2009.
Peacock, Andrew C.S. "Introduction: The Ottoman Empire and its Frontiers," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 1-27.
Pedani, Maria Pia. *Doğu'nun Kapısı Venedik*, (Çev. Gökçen Karaca Şahin), İstanbul: Küre yay., 2015.
Pedani, Maria Pia. "The Border from the Ottoman Point of View," *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova: Cleup, 2007, s. 195-214.
Pelidija, Enes. "The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia," *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette: Purdue Uni. Press, 2011, s. 111-130.
Pepper, Simon. "Ottoman Military Architecture in the Early Gunpowder Era: A Reassessment," *City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective*, (Ed.) James Tracy, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 283-316.
Perbellini, Gianni. "The Military Architecture of Venetian Famagusta," *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History*, (Ed. Michael J.K. Walsh, Peter W. Edbury ve Nicholas S.H. Coureas), Farnham: Ashgate, 2012, s. 187-198.

Pešalj, Jovan. "Early 18th-Century Peacekeeping: How Habsburgs and Ottomans Resolved Several Border Disputes after Karlowitz," *Empires and Peninsulas Southeastern Europe between Karlowitz ven the Peace of Adrianople, 1699-1829*, (Ed. Plamen Mitev, I.Parvev, M.Baramova ve V.Racheva), Berlin: LIT Verlag, 2010, s. 29-42.

Petri, Anton Peter. *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, Münih: Verlag des Süddeutschen Kulturwerks, 1966.

Popović, Marko. *The Fortress of Belgrade*, (Çev.Olga Kavran), Belgrad: The Institute of the Protection of the Cultural Monuments of Belgrade, 1991.

Power, Daniel. "Introduction –Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe," *Frontiers in Question Eurasian Borderlands, 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra: Palgrave, 1999, s. 1-12.

Radushev, Evgeni. " 'Peasant' Janissaries? ," *Journal of Social History*, 42/2, 2008, s. 447-467.

Rahimguliyev, Bayram. "Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyeler," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2007.

Ratzel, Friedrich. *Politische Geographie*, Leipzig: R.Oldenbourg, 1897.

Raymond, André. *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2016.

Regele, Oskar. *Der Österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Viyana: Öst. Staatsdruck, 1949.

Rieber, Alfred J. "Changing Concepts and Constructions of Frontiers: A Comperative Historical Approach," *Ab Imperio*, 1, 2003, s. 23-45.

Rill, Robert. "Das Festungswesen im Habsburgerreich des 18. Jahrhunderts im Überblick," *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum: Winkler Verlag, 2005, s. 37-52.

Rothenberg, Gunther E. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana: University of Illinois Press, 1960.

Römer, Claudia. *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III., dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Viyana: Öst. Akademie der Wissenschaften, 1995.

Rüstow, Wilhelm. *Militärisches Hand-Wörterbuch*, cilt II, Zürich, 1859.

Sahillioğlu, Halil. "Sıvış Yılı Buhranları," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27/1-2, 1967, s. 75-111.

Salamon, Franz. *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschafft*, (Çev. Gustav Jurany), Leipzig: Haessel, 1887.

Samardžić, Nikola. "The Emergence of the Baroque in Belgrade," *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette: Purdue Uni. Press, 2011, s. 255-266.

Sándor, Mária. "Balkanische Elemente in der türkischen Militärarchitektur in Ungarn im 16.-17. Jahrhundert," *Electronic Journal of Oriental Studies*, 4, 2001, s. 1-6.

Schmidt, Hans. "Militärverwaltung in Deutschland und Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert," *Krieg und Frieden Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, (Ed. Berhnhard R. Kroener ve Ralf Pröve), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1996: s. 25-45.

Schreiber, Wilhelm. *Max Emanuel, Kurfürst von Bayern*, Münih, 1861.

Schwarz, Klaus. *Osmanische Sultansurkunden aus der Zeit Murads III*, (Doçentlik Tezi), Viyana: Universität Wien, 1988.

Sel Turhan, Fatma. *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, İstanbul: Küre yay., 2013.

Sel Turhan, Fatma. "Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/15, 2010, s. 231-244.

Sikora, Michael. "Das 18. Jahrhundert: Die Zeit der Deserteure," *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 86-111.

Sikora, Michael. "Paralı Ordularda Değişim ve Süreklilik: Orta Avrupa (1650-1750)," *Askerlik "İşi" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Ed. Erik Jan Zürcher), (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim yay., 2017: s. 195-232.

Spevak, Stefan. "Unde potentia Turcocum pulsi, bonis universis amissis- Die Emigration der Familie de Vuko et Branko aus dem Osmanischen Reich nach Ungarn (1688-1828)," *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Institus für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana: R.Oldenbourg, 2005, s. 579-596.

Štefanec, Nataša. "Soziale Unruhen im Königreich Dalmatien, Kroatien und Slawonien (16.-18. Jahrhundert)," *Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450-1815) –Vorträge des Jahrestagung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien, 18.-20. Mai 2011)*, (Ed. Peter Rauscher ve Martin Scheutz), Viyana: Böhlau, 2013, s. 177-200.

Stein, Mark. *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2007.

Stein, Mark. "Military Service and Material Gain on the Ottoman-Hapsburg Frontier," *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S.Peacock), Oxford: Oxford Uni. Press, 2009, s. 455-468.

Stoye, John. *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Londra: Yale Uni. Press, 1994.

Stoye, John. *Viyana Kuşatması*, (Çev. Derin Türkömer), İstanbul: Doğan, 2003.

Sućeska, Avdo. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna," *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 30: *III. Me unarodni Simpozijum za Predosmanske i Osmanske Studije, Sarajevo, 18-22. septembra 1978*, 1980, s. 431-447.

Sugar, Peter. "A Near Perfect Military Society: The Ottoman Empire," *War: A Historical, Political and Social Study*, (Ed. Lancelot L. Farrar), Santa Barbara: ABC-Clio, 1978, s. 95-104.

Szakály, Ferenc. "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse," *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, (Ed. János M. Bak ve Béla Király), New York: Columbia Uni. Press, 1982, s. 141-158.

Szalontay, Tibor. "The Art of War during the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto: University of Toronto, 2004.

Şahin, İlhan. "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle," *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, 32: *Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, 1979, s. 905-935.

Şahin, Kaya. *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar – Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, (Çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul: Yapı Kredi yay., 2014.

Şakul, Kahraman. "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askeri Tarihçilik," *Toplumsal Tarih*, 198, 2010, s. 31-35.

Şakul, Kahraman. "Military Engineering in the Ottoman Empire," *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State*, (Ed. Bruce P. Lenman), Dundee: Edinburgh Uni. Press, 2013, s. 179-199.

Şakul, Kahraman. *Military Engineering in the Ottoman Empire (The Original Version)*, https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version (Son erişim 10.01.2016).

Şimşirgil, Ahmet. *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar 1663-1685*, İstanbul: Beylik yay., 2015.

Tabakoğlu, Ahmet. "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4, 1985, s. 389-414.

Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah yay., 1985.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah yay., 2014.

Tallett, Frank. "Batı Avrupa'da Askerler, 1500'ler-1790," *Askerlik "İşi" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Ed. Erik Jan Zürcher), (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim yay., 2017: s. 131-162.

Tekin, Şinasi. "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları' Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gazâ/Cihâd Kavramları Hakkında," *International Journal of Turkish Studies*, 13, 1989, s. 139-204.

Toifl, Leopold ve Hildegard Leitgeb. *Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, Viyana: Öst. Bundesverlag, 1991.

Tosh, John. *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1997.

Tuğluca, Murat. *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: TTK yay., 2016.

Turan, Şerafettin. *Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara: TTK yay., 1961.

Turner, Frederick J. "The Significance of the Frontier in the American History," *Rereading Frederick Jackson Turner- "The Significance of the Frontier in the American History" and Other Essays*, (Ed. J.M.Faragher), New York: Yale Uni. Press, 1999, s. 31-62.

Türkmen, İlhan. "XVI. Yüzyılda Belgrad," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson. *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Çev. Mesut Uyar), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2014.

Uzun, Mustafa. "Câize," *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt VII, 1993, s. 28-29.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara: TTK yay., 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK yay., 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, cilt III/I: *II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar*, Ankara: TTK yay., 1995.

Vasić, Milan. "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar," (Çev. Kemal Beydilli), *İÜEF Tarih Dergisi*, 31, Mart 1977, s. 47-64.

de Vaux, Carra [J.Schlacht]. "Hadd," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, s. 20-21.

Vidal, Laurent. *Mazagao Şehirler de Göçer – Fas'tan Amazon'a (1769-1783)*, (Çev. Nedim Demirtaş), İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2010.

Vocelka, Karl. "Die inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung Österreichs mit den Osmanen," *Südost-Forschungen*, 36, 1977, s. 13-34.

Vogler, Günter. "Borders and Boundaries in Early Modern Europe: Problems and Possibilities," *Frontiers and the Writing of History, 1500-1700*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover,: Wehrhahn 2006, s. 21-38.

Völkl, Ekkehard. "Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'," *Die österreichische Militärgrenze Geschichte und Auswirkungen*, (Ed. Gerhard Ernst), Regensburg: Schriftenreihe des Regensburger Osteuropa-instituts, 1982, s. 9-24.

Wilson, Peter. "The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany," *English Historical Review*, 117/472, Haziran 2002, s. 536-568.

Winkelbauer, Thomas. *Österreichische Geschichte 1522-1699 Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*, cilt I, Viyana: Ueberreuter, 2004.

Winkelbauer, Thomas. "Nervus rerum Austriacum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700," *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart: Franz Steiner, 2006, s. 179-215.

Yardımcı, Mehmet Emin. *15. ve 16. Yüzyıllarda Bir Osmanlı Livası Bosna*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2006.

Yeşil, Fatih. "Mühendis ve Tarihçi: Askeri Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyaloğu," *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 23-28.

Yıldız, Gültekin. "'Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askeri Tarih'e Doğru: Türkiye'de Askeri Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine," *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 2012, s. 3-22.

Yıldız, Hakan. *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul: İş Bankası Kültür yay., 2006.

Yılmaz, Fehmi. "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)," *Osmanlı Araştırmaları*, 20, 2000, s. 165-221.

Yılmaz, Gülay. "The Economic and Social Roles of Janissaries in an 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Montreal: McGill University, 2011.

Zachariadou, Elizabeth. "Udj," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s. 777.

Zarinebaf, Fariba. "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe," *European History Quarterly*, 41/1, 2011, s. 171-173.

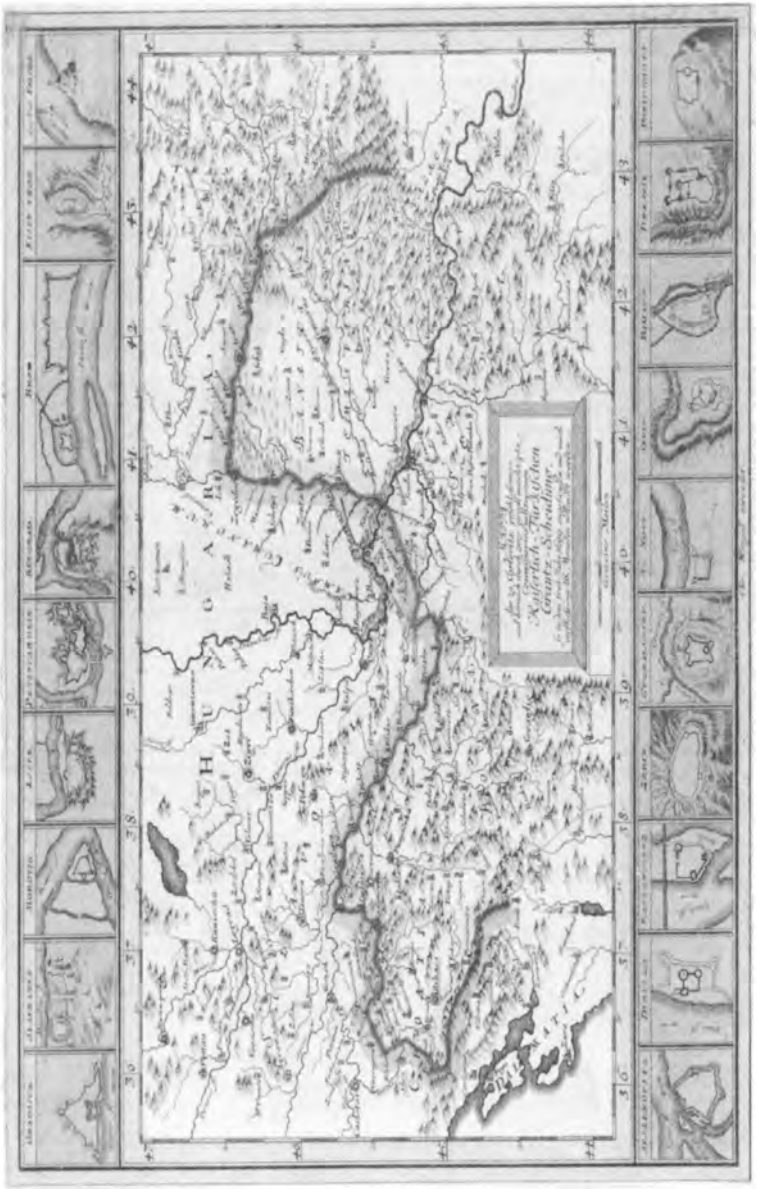
Zhelyazkova, Antonina. "Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslâmlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi," *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul: İletişim, 2011, s. 259-306.

Zimmermann, Jürg. *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*. Frankfurt am Main: Verlag für Wehrwesen, 1965.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V: *1699-1774*, İstanbul: Yeditepe yay., 2011.

Zürcher, Erik Jan. "Giriş: Askere Alımlarda ve Askeri İstahdamda Dünyadaki Değişiklikleri Anlamak," *Askerlik "İşi" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Ed. Erik Jan Zürcher), (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim yay., 2017, s. 11-40.

Ek 1. Karlofça Anlaşmasina Göre Osmanli-Habsburg Siniri

Ek 2. Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları

Ek-2a Temeşvar valilerinin listesi

Vali	Tevcih/İbka	Azl	Nereden	Nereye	Kaynak
Ahmed Paşa (Kasım 1700 sonrasında 1702'ye kadar muhafız paşa olarak Temeşvar'da kalmıştır.)	Ekim 1698	Kasım 1700	Bosna?/ Yanova	Temeşvar/ Tekaüd?	SO I/207; MHM.110 492/2292; MHM. 111 457/1554; MHM. 112 226/815
Elçi el-Hac İbrahim Paşa	Kasım 1700	Ekim 1702	Viyana'da elçi	Rumeli	MHM. 111 456/1552; MHM. 112, 226/813; İE.TCT. 7/838
Hüseyin Paşa	Ekim 1702		Rumeli		İE.TCT. 7/839
Ali Paşa	Aralık 1702		Eğriboz		DSM 753
Yusuf Paşa	Şubat 1703				MHM. 1148/24
İzmirli Dellak Ali Paşa	Mart 1704	h. 1117/ 1705-06	Niş	Rumeli	SO I/283; MHM. 114-1 365/1659
Karayılanoğlu Ali Paşa	Haziran 1706	Ekim 1708		Belgrad	SO I/289; RME II/795
Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Ekim 1708	Aralık 1709	Selanik	Eğriboz	MHM. 115 697/3006; RME II/795; MHM. 116 288/1193; İE.DH. 27/2378; İE.TCT.23/2451
Seyfullah Paşa	Aralık 1709	—	Bosna	Vefat	İE.DH. 27/2378
Sarı Mustafa Paşa (Sabık Defterdar)	Aralık 1709		Yanya Sancağı ile Bender muhafızı		MHM 116, 288/1192; İE.DH. 27/2378; C.AS. 143/6319;
		Kasım 1712?	Eğriboz ya da Rumeli		SO IV/1205

Çakırcıbaşı Hasan Paşa (ikinci defa)	Kasım 1712		Eğriboz		C.AS. 143/6319; İE.TCT. 25/2665
Mustafa Paşa	Kasım 1713		Özü		İE.TCT. 14/1559

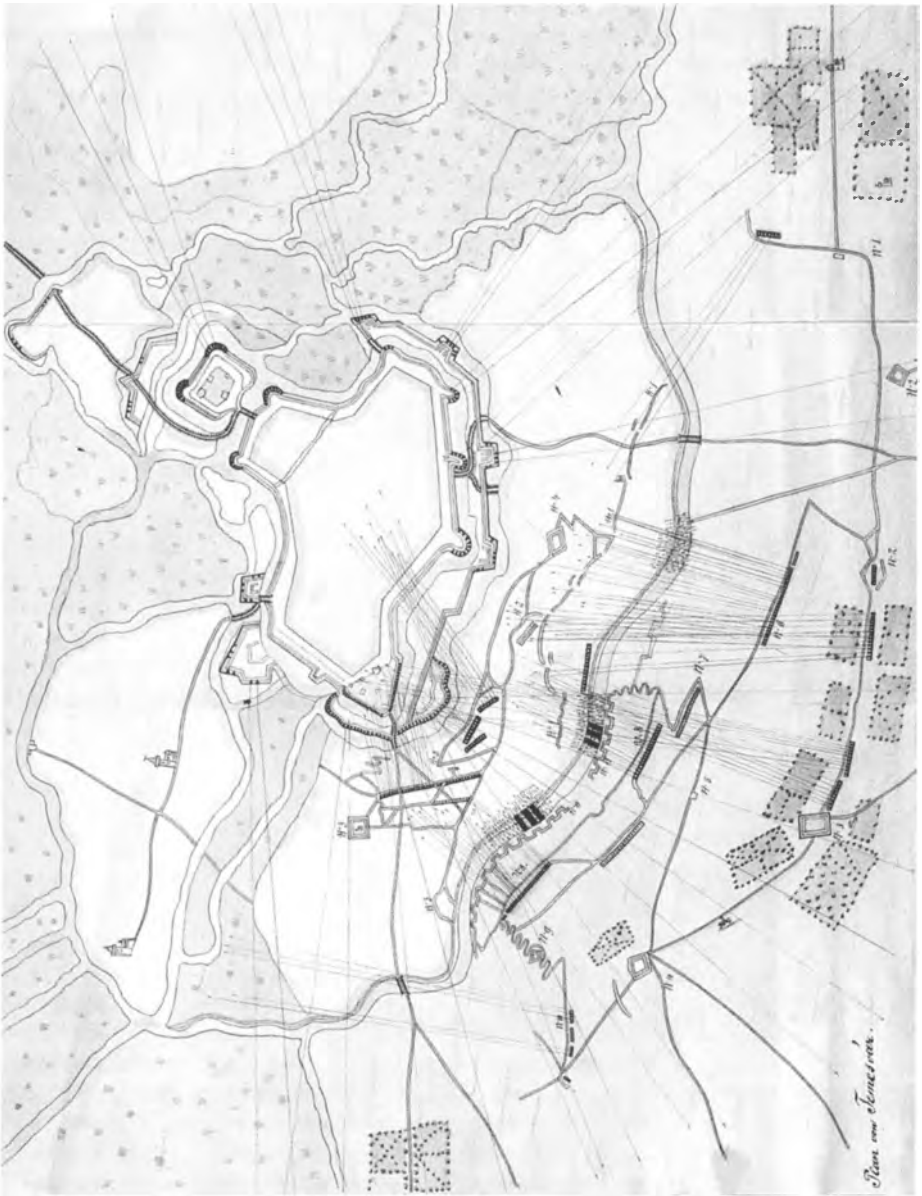
Ek-2b Bosna valilerinin listesi

Vali	Tevcih/İbka	Azl	Nereden	Nereye	Kaynak
Köse Halil Paşa	1698				
	Aralık 1702			Kandiye	DSM 752 İE.TCT. 14/1604
Seyfullah Paşa	Aralık 1702				DSM 752
	Şubat 1703 (ibka)				MHM. 114, 19/72
Doğramacı Mehmed Paşa	h. 1115/1704	Mart 1704	Yeniçeri ağalığı	?	DSM 829, 838.
Elçi el-Hac İbrahim Paşa	Mart 1704	Nisan 1706	Rumeli	Eğriboz	DSM 838; MHM. 114-1, 365/1660; İE.TCT. 19/2146
Osman Paşa	Nisan 1706	Haziran 1708	Eğriboz	İstanbul	İE.TCT. 19/2146;
	Şubat 1707 (ibka)				AE.SAMD.III 204/19961; MHM. 115 595/2635
Veli Paşa	Şubat 1707	Şubat 1707	?	Tekaüd	AE.SAMD.III 204/19961
Ferhadpaşazade Mustafa Paşa	Haziran 1708	Mayıs 1709	Banaluka kapudanı	Vefat	MHM. 115 595/2635 OK 96
Seyfullah Paşa	?	?		Temeşvar	İE.DH. 27/2378; D.BKL. 64/11
Saffet Paşa	?	Aralık 1709		Vefat	RME II/828
Köprülü Numan Paşa	Aralık 1709	1710	Eğriboz	Belgrad	MHM. 116 280/1167;
					RME II/829
Karayılanoğlu Ali Paşa	1710	1712	Belgrad	Konya?	SO I/289
Ahmed Paşa	Temmuz 1712	Mayıs/Haziran 1713			OK 96
Ebubekir Paşa	Mayıs 1713		Yeniçeri ağası		İE.TCT. 14/1554

Ek-2c Belgrad muhafızlarının listesi

Vali	Tevcih/İbka	Azl	Nereden	Nereye	Kaynak
Moralı Ali Paşa	1697	-		Katl	SO I/288
Hüseyin Paşa	?	1702		Tekaüd	DSM 753
Hasan Paşa	Mayıs 1702 (ibka)	Haziran 1703		İstanbul	MHM. 112 232/829; MHM. 114 232/975
İzmirli Dellak Ali Paşa	Haziran 1703	?	Yeniçeri ağası	Niş	MHM. 114 207/883; RME II/641; DSM 838
Hasan Paşa	Eylül 1704 (ibka)	Kasım 1706		Selanik	MHM 114-I 365/1658; C.DH. 32/1557
Yusuf Paşa (Özü ahalisinin arzı ile eski vazifesine iade olunmuştur.)	Ocak 1706	Ocak 1706	Özü	Özü	MHM 114-I 697/3139; MHM. 114-I 286/1357
Elçi el-Hac İbrahim Paşa	Kasım 1706	Ekim 1708	Eğriboz	Vefat	C.DH. 32/1557; MHM. 115 697/3005
Eyüp Paşa (Vekaleten)	Ekim 1708		Tuna Kapudanı	Tuna Kapudanı	MHM. 115 697/3005
Karayılanoğlu Ali Paşa	Ekim 1708 1710	Temeşvar	Bosna	MHM. 115 697/3005	
Köprülü Numan Paşa	1710	1710	Bosna	Veziriazam	RME II/836; İOTK V/52
Köprülü Abdullah Paşa	1710				RME II/836
Abdi Paşa	Ekim 1711 (ibka)				MHM. 119 50/294
Köse Halil Paşa	Mayıs 1713	Kasım 1714	Mısır	Kal'a-i cedid	İE.DH. 28/2547; İE.DH.27/2407
Köprülü Numan Paşa	Kasım 1714	Nisan 1715			İE.DH.27/2407
Çerkes Mehmed Paşa	Nisan 1715		Sadaret Kaymakamı		RME II/898

Ek 3. Temeşvar Kalesi'nin Kuşatma Planı (1716)

Ek 4. Belgrad Kalesi'nin Kuşatma Planı (1717)

Dizin

Ab

Abbas (Azeban ağalarından) 329
Abbasiler 262
Abdi Paşa (Muhafız) 197, 277, 335, 372
Abdullah (Saksonsubaşı) 283
Abdullah adı 289
Abdullah Efendi (Defterdar) 273
Abdullah Paşa (Köprülü) 372
Abdullah Yusuf (Azeban ağası) 334
Ace Kalesi (Kırım) 96
Acu Kalesi (Kırım) 96
Adakale 51
Adana 328; **sipahileri** 165
Afrika 111
Afyon Savaşları 341
Ágoston, Gábor 36, 109
Ağa Tabyası 206
Ahmed (Camii-i Kebir İmamı) 149
Ahmed (Delibaşı el-Hac) 273
Ahmed (Semendire Sancakbeyi) 181
Ahmed (Yagodina Kapudanı) 132
Ahmed (Yahya oğlu) 333
Ahmed (Yerli Yeniçeri) 312
Ahmed (Zanlı) 338
Ahmed Abdullah (Mühtedi) 131, 205
Ahmed Ağa (Sadr-ı âli ağalarından) 163, 268
Ahmed Beşe (Temeşvar'dan diğer) 317
Ahmed Beşe (Temeşvar'dan) 317
Ahmed Beşe 317-318
Ahmed Dede (Zaviyedar) 138
Ahmed Efendi (Defterdar) 154, 318
Ahmed III (Sultan) 70-71, 207, 209, 264, 267
Ahmed İsa 269
Ahmed Paşa (Bosna Valisi) 265, 274, 334, 371
Ahmed Paşa (Diyarbakır Valisi) 61
Ahmed Paşa (Mutasarrıf) 272
Ahmed Paşa (Nişancı ya da Kavanoz) 70
Ahmed Paşa (Temeşvar Muhafızı) 47, 62, 144, 147-148, 156, 160, 162, 370
Ahmed Refik 13
Akdağ, Mustafa 33, 305
Akdeniz 38, 111-112
Akıntıburnu (Kırım) 72, 125
Alacahisar/Alacahisar Sancağı (Temeşvar) 137, 182, 192
Alaman Seferi 40
Aleksinac Palankası 208
Ali (Bihke Kalesi'nde Yusuf oğlu) 333-334
Ali (Borçlu) 312
Ali (Dizdar Mustafa oğlu) 272
Ali (İstermiçe Palankası'ndan) 339
Ali (Kethüda) 272
Ali (Mahmud Kapudan oğlu) 272
Ali (Tımar defterdarı) 85
Ali (Vidoşka Kalesi kapudanı) 274-275, 322
Ali (Yusuf oğlu) 333-334
Ali Ağa (Bayramoğlu) 166
Ali Ağa (Farisan ağası) 275-276
Ali Ağa (Rusçuklu) 248
Ali Ağa (Yeniçeri Ağası) 107
Ali Beşe 313
Ali Efendi (Kıblelizâde) 69
Ali Hasan (İzvornik Kalesi'nde) 334
Ali Odabaşı 277
Ali Paşa (Budin Valisi) 106
Ali Paşa (Hekimoğlu) 217
Ali Paşa (İzmirli Dellak) 183, 330, 370, 372
Ali Paşa (Moralı) 183, 331, 372
Ali Paşa (Şatır) 213
Ali Paşa (Temeşvar Valisi ve Belgrad Muhafızı, Karayılanoğlu) 46, 63, 71, 144-146, 162-164, 170, 181-182, 186-188, 271, 276, 323-324, 335, 337, 370-372
Almanya 111, 179
Alpler 111
Amerikan Tarih Cemiyeti/American Historical Association 15
Anadolu Selçukluları 287
Anapa 35
Antepli(ler) 301
Apenin Yarımadası 111

Arad 47, 74, 108, 146, 329; **Kalesi** 73, 80, 92, 145, 171, 330; **Sancağı** 137
Arap-Bizans 17
Arçar Palankası 273
Arnavut(lar) 57, 165, 169, 206, 213, 232
Arnavutluk 57, 60, 180, 259, 300
askeri devrim 21, 90, 109-110, 117, 120, 124-125, 128, 134, 200, 304, 340, 342
askeri mimari 54, 109, 112, 120-121, 124, 167-168, 201
Aşağı Kale/kal'a-i bâlâ 127, 200, 215
Aşağı Şehir/Su Şehri 211
Atik Gradişka 74
atlu ulufeci 185, 290; **ayrıca bkz. faris/farisan**
Atpazarı 206; **Kapısı** 205
Auersperg (Karlovac Generali) 75
Avusturya 130, 222-223, 314
Avusturya Harp Arşivi: Harita Koleksiyonu (*Kartensammlung*) 33
Avusturya Monarşisi (*monarchia austriaca*) 21, 31
Aydın 328
Aydın, Mahir 35
Aydınoğulları 287
Aynî Ali Efendi 304
Azak 13, 71-72, 134
Azeb Kapısı 171-172
azeb/azeban 26, 139, 146, 159-160, 162-163, 166, 184, 187-188, 200, 219-221, 226-227, 230, 233-234, 248, 263, 272-274, 284-265, 287-288, 293-294, 318, 329, 334, 338
Azerbaycan 41

Ba

Babadağı Kalesi 96
Babıâli 14-15, 19-21, 24-27, 29-32, 44-47, 53-54, 56-57, 60-63, 65, 67-68, 70-81, 83, 85-86, 88-90, 93-95, 97-99, 101-102, 105-108, 120, 128, 131-132, 134, 138, 142-152, 154-158, 160, 162-166, 169-170, 176, 181-183, 185-197, 204-205, 208-209, 211, 216, 227, 229-244, 248-253, 255, 260-268, 270-277, 280, 283-284, 287, 293-294, 301-302, 304, 306-307, 310, 317-324, 326-331, 333-335, 337-338, 340-343
Bağdat 42, 97, 196; **Kalesi** 96; **Kuşatması** 81
Balkanlar 40, 49-50, 54-55, 57-58, 61, 65, 122-123, 181, 300, 311; **geçitleri** 65
Banaluka 64, 132, 226, 303, 325-326, 336, 371; **Kalesi** 24, 52, 79, 99, 134, 216, 228, 233, 238, 244-245, 247-248, 253-254, 256-257, 275-276, 293
Bane 65
Baneska Plankası 265
Banvir/Kal'a-i Banvir yahut Panvir 226, 274
Barkan, Ömer Lütfi 33
barutçu/barutçuyan/barutçu müstahfızı 139, 160-161, 187-188, 284
Basra 35
Batçina 182
Batmaz, Eftal Şükrü 35
Bayezid (I. Süleyman'ın şehzadesi) 278
Bayezid I (Sultan) 45
Bayezid II (Sultan) 121
Beçkerek Palankası 142
Bega Nehri 168
Beki Palankası 142
Bekir Subaşı 96
Bektaş (Mehmed Mustafa oğlu, Faris Ağası) 332
Bektaş Beşe 313
Belgrad Divânı/Divân-ı Belgrad 181
Belgrad/Aşağı Belgrad/Belgrad-ı Engürüs/Nándorfehervár/Tuna Belgradı 14, 24, 40, 46, 49, 53, 60-62, 64-65, 76, 93, 95-96, 139, 144-145, 147, 153, 157, 172, 177, 222, 234, 242, 246, 248, 254, 257, 261, 271, 273-274, 277, 279, 310, 312-314, 329-331, 333, 337, 343, 370-372; **Belgrad Kalesi** 51, 54, 72, 77, 80, 94, 97-99, 116-117, 125-128, 130-132, 134-135, 158, 178-181, 183-216, 229, 244, 256, 263, 266-267, 281, 295-296, 301, 318, 321-324, 328, 332, 340-342, 369, 374; **Kuşatmaları** 15, 118, 141, 178, 180, 184, 200, 202, 204-205, 207, 213, 374; **Mukabelesi** 182, 194, 263, 269; **paşası/paşalığı** 106-108, 181-182, 317
Belgradcık yahut Glamuc Kalesi 99, 237
Benaglia, Johanne 123, 179, 201

Bender Kalesi 119
Berçe 151
Berkoviçe Kalesi 252-253
beşe 310, 313-314, 317-318
Beşkelek/Beçkerek Sancağı 137, 150
beşlü 290
Beyaz Tabya 200, 206
Bırçka 226, 228
Bihke 41, 64, 92, 219, 290, 229, 232, 235, 252, 302; **Kalesi** 24, 52, 99, 134, 216, 228, 234, 238, 240, 245, 247-248, 253-257, 273, 293, 332-333, 338; **Sancağı** 226-227
Bilay Kalesi 252
Bistra 46
Bizans İmparatorluğu 16
Boğdan 66, 79-80, 137, 151, 292
Bohemya 130
Bosna 13-14, 25, 41, 43, 46-49, 52, 58, 61-63, 65-66, 71-72, 75, 84-85, 93, 101, 105, 107-108, 122, 145, 148, 153, 165, 179, 185, 220-221, 223-224, 230-232, 237-240, 242-244, 247, 250-252, 254, 256-257, 262-263, 265-267, 270, 272-276, 285, 300, 302-303, 306, 319, 321-322, 326, 334-335, 338, 340, 370-372; **Eyaleti** 24, 44, 57, 64, 73, 94, 98, 134, 208, 216-219, 231, 235-236, 241, 245-246, 248-249, 253, 264, 289, 320, 336; **Hazinesi** 319; Hırvat hududu 25; **kapudanlıkları/kapudanları** 226-229, 269; **Nehri** 52; **paşası/paşaları** 47, 76, 231-234, 236, 335; **Sancağı** 74, 226, 245
Bosnalı(lar) 30, 244, 249, 302
Bosut Suyu 43
Boşnak(lar) 56, 217-218; **tarih yazımı** 24
boynuz tabya 127, 207
Böğürdelen 182; **Kalesi (Bugün Šabač şehrinde)** 85, 195, 257
Bölük Tabyası 206
Braun, Georg 115
Brod Kalesi/Şehr-i Brot (Brod) Kalesi 14, 44, 47, 80, 92, 235, 238, 245, 251-252, 273
Brod Kazası 244
Brodu (Despot) 240
Brüksel 133
Bucak İsyanı 69
Budin 13, 24, 40, 58, 64, 94, 99, 108, 116, 139, 174, 176, 179-180, 186-187, 189, 200-201, 203, 269; **Eyaleti** 52, 178, 184; **Kalesi** 41, 86, 92, 117, 132, 271, 285-287, 313, 328; **nizamı** 93, 186-189, 193-194, 200, 301; **paşası/paşaları** 106, 178
Bugtay (yerli yeniçerileri) 312
Bulgar(lar) 58, 60
Bulgaristan 65
Büyük Savaş/Büyük Harp/Osmanlı-Habsburg ve Kutsal İttifak Harbi) 43, 52, 91, 102, 116, 133, 139, 147, 179, 193, 200, 242, 248
Büyük Varad Kalesi 92

Ca

Cafer Paşa (Arnavut) 206
Cafer Paşa (Arslan) 141, 168
Cafer Paşa (Belgrad Muhafızı) 206
Cafer Paşa (Boşnak) 165
Cafer Paşa (Küçük) 60
Cafer Paşa Tabyası 206
Caprara, Albrecht 123
cebeci 30, 87-88, 95, 98, 131, 146, 156, 158, 160, 165, 184-185, 187-188, 197-198, 205-206, 247-248, 250, 258, 277, 283-284, 290, 292, 301
Cebeci Tabyası 206
cebelü 84
Celali İsyanları 278
Celalzâde Mustafa 23
Cezayir 111
Charles VIII 111
cihad/cihat 99, 178, 298-299
Cisr-i Çetine *Kulesi* 122
Cisr-i Kebir (Kapudanlığı) 226, 245, 334
Cisr-i Kebir Kalesi (Kilis) 322, 330
Cisr-i Morava Palankası 208
Cisr-i Tara 226, 228
Cizvit(ler) 59
Cornaro, Andrea 126, 130-131, 203-205

Çaçvine 226, 228
Çakova Sancağı 137, 151
Çaldıran 109
Çanad Palankası 142
Çanad Sancağı 137-138, 143, 150
Çarşamba Suyu 45
Çayla Sancağı 137
Çehrin 113
Çetin 230
Çetine Kalesi 122, 263
Çin 16; **İmparatorluğu** 222; **kaleleri** 341; **Seddi** 222
Çorum sipahileri 185

Da

Dalmaçya 13, 216, 219, 250, 340
dârü'l-cihâd 24, 178
darü'l-harb 17-19
darü'l-islam 17-19
Dávid, Géza 143
Defterhâne-i amire 149
Demirkapı geçidi 50-51
Derbend 226, 238, 290
Dergâh-ı âli yeniçerileri (Kapıkulu yeniçeriler) 27, 30, 69, 81, 87-88, 95-98, 139, 146, 156-158, 163, 165, 184, 196-197, 200, 249-250, 258, 267-268, 277-279, 283-286, 303, 328-330
Devlet Giray Han 46
devletlu 20, 38, 331
die Grenze 17-18
die Mark 16
Dimetoka 231
Dimitri Cantemir 130
Divân-ı Lügati't-Türk 18
Diyarbekir beylerbeyi 317
dizdar 50, 67, 85, 182, 184, 205, 227, 229, 239, 264, 268, 270-275, 285, 287, 295, 323, 326, 329, 332, 334, 338
Dobiça 226
Doboy (Doboj) Kalesi 44, 47, 252
Doboy Kapudanı 226, 228, 235
Draç 106
Drina Nehri 52
Dubiçe (Dubica) Kalesi 252; **kapudanı** 219
Dukakin 241, 265
Dupniçe 241
duraklama 109

Eb

Ebubekir Beşe 318
Ebubekir Efendi 105, 265
Ebubekir Paşa 371
Edirne 69-70, 179-180; **Vakası/İsyanı** 69, 87-88, 185, 264
Eflâk 60, 64-65, 79-80, 137, 142, 151, 168-169, 180, 244, 292
Ege Denizi adaları 259
Eğri 13, 24, 35, 40, 92, 94, 138-139; **Kalesi** 112-113, 120, 146-147, 161, 300, 329-330; **Kuşatması** 137; **nizamı** 94-95, 99, 146-149, 154, 159-162, 173, 187, 276, 290; **Vilayeti** 106
Eğriboz Kalesi 74, 85, 96, 107, 145, 170, 328, 336, 370-372
el-'avâsım 17
el-Cedîde Kalesi/Mazagão 111
el-hadd 17-18
Emevi/Abbasi hilafeti 17
Endülüs 17, 111, 121
Engin, Hakan 35
Erblande 21
Erdel 38, 51, 59-60, 80, 91, 93, 137, 139-140, 164, 180
Erzincan Kalesi 96
Erzurum 301; **Kalesi** 96
es-sugûr 17-18
esâme defteri 29
Eski Gradişka 73
Estergon 13, 120; **Kalesi** 310
eşkinci tımarı 84
Eugen (Prens) 14, 47, 108, 133, 135, 141-142, 165, 173-175, 177-178, 180-181, 213-215, 232, 256-257, 292, 342
Evliyâ Çelebi 53, 119, 124, 139, 146, 166, 179, 184, 201, 300, 302-304
Eyüp Paşa (Tuna Kapudanı)

Fa

Façet 150
faris/farisan 139, 146, 148, 159-160, 163, 186, 188, 220, 226-227, 230, 234, 240, 248, 263, 273-275, 284-285, 290, 293-295, 306, 318, 332-335, 337-338
Fas 111
Faule Metze* topu (Alman)/*balyemez 124
Fazıl Ahmed Paşa 114
Fazıl Mustafa Paşa 14, 50, 61, 102, 130, 139, 204
Fedakâr, Cengiz 35
Fekete, Lajos 116
Ferdinand II 59
Ferhad Paşa (Sokullu) 233
Ferriole, Charles de 207
Fethülislam 182; **Kalesi** 97
Feyzullah Efendi (Şeyhülislam) 69
Fleischmann (Habsburg Elçisi) 291
Franco, Giocamo 115
François I (Fransa Kralı) 111
Fransa 16, 23, 45, 71, 90, 111, 125, 130, 258, 306, 308, 337
Fransa-Almanya Harbi 126
Friedrich August (Lehistan Kralı) 141
Friedrich Wilhelm (Büyük Elektör) 23
frontière 16-17

Ga

Gabela 219
Galoppo (İtalyan Mühtedi) 72
gaza 99, 298-299
Generalobrist 223
gerileme 109, 270, 340
Gerlach, Stephan 53
Gırnata 111
Girit 84-85, 97, 114
Glamuç (Belgradcık) Kalesi 99, 237
Globitz (Segedin komutanı) 64, 103
Göle Kalesi 139-140, 147, 156
Göle Sancağı (Temeşvar Eyaleti'nde) 137-138
gönüllü/gönüllüyan 39, 146, 148, 160, 174, 186, 188, 223, 262, 284-287, 290, 298. 305-306, 323-324, 337
Gradçaç 226, 228
Gradişka 219; **Kalesi** 14, 73-74, 220, 226, 234, 240, 257, 306, 326
Gran Kalesi 92
Graz 32, 73, 92, 223-225, 253, 314; **Kalesi** 113
grenzer 19-20, 59-60, 66, 92-93, 221, 257, 284, 303, 309
Gürcistan 41
Gürcü prenslikleri 42
Güvercinlik 50, 180, 182

Ha

Habsburg İmparatorluğu 21, 44, 59, 66, 91, 118, 216, 221, 225-226, 306, 340; **mülkleri** 21, 58; **serhaddi/sınırı/hududu** 13, 15, 19-20, 24, 26, 32, 38-44, 46-49, 51-52, 54, 56-57, 60, 63-66, 68, 71-76, 81-82, 85-86, 93, 95, 97-99, 106-108, 110, 116, 123, 134, 137, 145-146, 156, 169, 180-181, 184, 198, 200, 216, 219-220, 233, 248, 251-253, 257, 261, 269, 285, 287-288, 297, 307, 311, 330, 340-341; **vesikaları** 31
Habsburg-Venedik ittifakı 14
Hacı Ali (Yeniçeri) 315-316
Haçova 192
Halep sipahileri 165
Halepli(ler) 151, 301
Halil Paşa (Bosna Valisi, Köse) 46, 62, 66, 75, 85, 93-94, 100-101, 135, 183, 230-231, 235-236, 239-241, 251, 266, 331, 371-372
Halil Paşa (Serasker) 215
Halil Paşa nizamı 93-94, 235, 238-239, 244-245
Handan (Nefer) 263
Hanya Kalesi 96
Hasan (Cisr-i Kebir Kapudanı) 334
Hasan (Dizdar) 323
Hasan (Kara) 318
Hasan (Sebeş Palankası farisleri mazul ağası) 334
Hasan Ağa (Mühürdar) 114
Hasan Ahmed (Topçubaşı) 271
Hasan bin İsa (Azeban Ağası) 273
Hasan bin Osman (Turnacılar Cemaati Ağası) 279
Hasan Esirî/ Esirî Hasan 43, 300

Hasan Paşa (Belgrad Muhafızı) 76, 190, 193, 208, 269, 274, 332, 372
Hasan Paşa (Çakırcıbaşı) 144, 370-371
Hassa Mimarlar Ocağı 132
Haşanpaşa Palankası 132, 182
havale emri 149, 151, 156, 282, 322, 328
hayduk 6
Hazine-i amire 101-102, 150, 152, 162, 208, 238, 242-243, 252, 280
Hegyi, Klára 36, 139, 285, 297
Hersek 63, 66, 94, 217, 228, 294; **Sancağı** 226-227, 234-238, 245, 272
Hess, Andrew 38
Hırvat(lar) 59-60, 92, 222, 257, 284
Hırvatistan 42, 59, 222, 303, 314-315
Hickok, Michael 270
Hindistan 17
Hisarcık Plankası 180, 182
Hisarcık/Groçka Muharebesi 217
hisareri 285
Hofburg 21, 58, 72, 80-91, 113, 221, 223
Hofkammer 103-104, 144, 225, 314
Hogenberg, Frans 115
Hollanda 111, 141, 167
Hollandalı(lar) 135
Horoz Kapısı 170-171
Hotin Kalesi 79-80
Huguenotlar 130
humbaracı(lar) 30, 72, 95, 146, 158, 160-161, 166, 186-188, 194, 198-200, 284, 293
Hussey, William 61
Hüseyin (Belgrad yerli yeniçerilerinden) 318
Hüseyin (Budin Paşası) 106
Hüseyin (İhlevne Kapudanı) 269-270, 334-335
Hüseyin (Temeşvar Çavuşları Kethüdası) 329
Hüseyin Ağa (Yeğen) 143
Hüseyin Beşe (Belgrad'da sakin) 318
Hüseyin Paşa (Amcazade) 68-69, 87, 207
Hüseyin Paşa (Belgrad Muhafızı) 183, 372
Hüseyin Paşa (Rumeli Beylerbeyi) 73
Hüseyin Paşa (Temeşvar Muhafızı, Topal) 168, 370
Islatine Kulesi 263
İbrahim (Ağa) 330
İbrahim (Azebân-ı sâlis Ağası) 166, 338
İbrahim (Başçavuş) 322
İbrahim (Diroğlu) 335-337
İbrahim (Gönüllüler Ağası) 323
İbrahim (Kethüda) 271
İbrahim (Küçük) 335-337
İbrahim (Mimar) 132
İbrahim (Temeşvar'da azeban-ı evvel ve Azebân-ı sâlis Ağası) 338
İbrahim (Topçubası) 271, 294
İbrahim (Turnacıbaşı) 267
İbrahim Efendi (Şamî, Anadolu Muhasebecisi) 46
İbrahim Naimeddin 173-174
İbrahim Paşa (el-Hac/Elçi)/İbrahim Efendi 71, 73-74, 94, 107, 144, 149-150, 162, 183, 232, 236, 238, 263, 267, 272, 312, 315-316, 336, 370-372
İbrahim Paşa (Temeşvar Valisi) 47, 62-63
İbrail 35
icmal defteri 96, 157-158, 186, 188, 196, 281
İhlevne Kalesi 245, 335
İhlevne Kapudanı 226
İmoçka Kalesi 238; **kapudanlığı** 274
İnalcık, Halil 33
İnebahtı Kalesi 96, 231
İngiltere 141, 341
İntihâ-yı serhadd-i İslamiyye 24, 274
İpek 50
İran 56, 96-97
İrşova Sancağı 51, 137, 143, 150, 180
İsak (Edirneli Yahudi tacir) 317
İslamiyet 17
İslamlaşma 57
İsmail (Müftü) 149
İsmail (Temeşvar Kadısı) 330
İsmail Beşe 313
İsmail Odabaşı 317
İsmail Paşa (Eğriboz Muhafızı) 46
İspanya 45, 71; **Habsburgları** 111;**Veraset Savaşı** 80, 91, 93, 104

İspanyol(lar) 112
İstanbul 13, 19-20, 25, 40-41, 44, 47, 50, 53, 56, 63, 69-71, 76, 89, 99-100, 102, 105, 107-108, 114, 116-117, 132-133, 147-150, 154, 158, 163-164, 168, 169-170, 172, 176, 179, 184-185, 187, 189, 191-193, 207, 221, 226, 233, 235, 240, 243, 250, 261, 265-269, 271, 275, 277, 279-280, 283-284, 286, 291, 302, 306, 310, 320, 323-324, 330, 343, 371-372; **Anlaşması** 71; **Boğazı** 134; **fethi** 109
İstayer (Steiermark) 222-223
İstazin (Cazin) 230; **Kalesi** 237, 252
İstermiçe Palankası 326, 339
İstine (Stijana) Kalesi 230, 252
İstorlik 230
İtalya 111, 121, 179
İtalyan(lar) 72, 111-113, 116-117, 120, 134
İvraca Kazası 192
İzacık (Izačić) Kalesi 252-253, 273
İzvornik 182, 218, 257, 315, 320; **Kalesi** 84, 228, 334; **Sancağı** 84, 271, 226-227, 235-236, 245, 250-252, 272, 301

Ja

Jabya/Ajayık/Sabia/Zsablya 142
Jitva Boğazı Anlaşması 40, 42
Jupanpotok 226, 228

Ka

Kaçnat Sancağı 137
Kadri Çavuş (Dergâh-ı âli yeniçerilerinden) 267
Kafkasya 300
Kal'a-i birûn 172
Kamaniçe Eyaleti 45
Kamaniçe Kalesi 13
Kamengrad Kalesi 337; **kapudanı** 219
Kamengrad Kazası 226, 228, 237, 319
Kandiye/Kandiyeli(ler) 126, 130, 203, 328, 371; **Kalesi** 96-97, 113; **Kuşatması** 113-114, 136
Kanije Eyaleti 261, 311; **Kalesi** 13, 35, 40, 92, 112-113, 116-117, 221
Kanlı Tabya 170
Kanlıkule Kapısı 171
Kanuni'nin şehzadeleri 304
kapıkulu/kapıkulları/kapıkulu askeri 26-27, 30, 34, 68, 84, 87-90, 95-98, 101, 139, 156-160, 185, 195-200, 209, 212, 249-250, 258, 260, 277-279, 283-284, 290-291, 299, 302, 305, 310, 313, 329; **ocakları** 34
kapıkulu süvari/sipahi 87-88
kapu halkı 26, 82
Kapudan Paşa 152
kapudanlık 24, 219-221, 223, 226-228, 230, 233-234, 236, 271-275, 323, 332-338
Karadağ Cumhuriyeti 238
Karadağ İsyanı 237, 265, 269
Karadağlı(lar) 238
Karadeniz 50, 71-72, 134
Karaman sipahileri 165
Karansebeş 149
Karaorman (Kilis) 226, 228
Karintiya (Kärnten) 222-223
Karl (Arşidük) 113
Karl V 111
Karl, Graf 33
Karlıili 328
Karlofça Anlaşması 13-14, 19-21, 43, 45, 60, 63, 65-67, 69-70, 72-73, 76-77, 80, 91-93, 98-99, 104, 106, 138, 142-143, 156, 168, 173, 176, 181, 185, 195, 208, 212, 226-227, 231, 235, 240, 251, 253, 255, 311-312, 328
Karlofça Barışı 105
Karlovac 57, 73, 302
Karlovac/Karlstadt Kalesi 113, 221, 223
Kaschau/Košice Kalesi 92, 221
Kaşgarlı Mahmud 18
Katolik(ler) 56-57, 59, 225, 299
Kavala Kalesi 165
Kavânin-i Yeniçeriyân 28, 270
Kecskeméth 316
Kefe Kalesi 96, 288
Kerç Boğazı 72, 134
kethüda 62, 74, 146, 205-206, 264, 270-272, 276, 280, 295-296, 318, 323, 329

Kethüda Tabyası 206
Kıbrıs 114
Kıladoş-ı kebîr (Velika Kladuša) Kalesi 252
Kılburun Kalesi 96, 132
Kılıç Ali (Faris ağası) 318
Kıpti(ler) 144, 150, 152, 163, 190, 192, 244, 265, 267-268
Kırım 69, 96, 98, 125, 288
Kırka Sancağı 94, 234-235
Kızılhisar 65
Kilis 228, 236; **kapudanı** 219, 227; **Sancağı** 226-227, 235, 237, 245, 270, 322, 335
Kladoş *Şaranposu* 122
Klobuk 226, 228
Kluc 64, 226, 228; **Kalesi** 240, 252
Kobaş 226, 245
Kollonits (Kardinal) 114
Komorno Kalesi 92, 112-113
Konak Palankası 195
Konya sipahileri 185, 371
Koppmayer, Jakop 116
Korasna *Çardağı* 122
Korfu 14
korucu 88, 101
Kostaniçe 315;**Kalesi** 14, 44, 219, 234, 236; **kapudanı** 302
Köprülü hanesi 68
Köprülü, Fuat 33
Köstendil 77, 206
Krabatische* ve *Windische Gränitz 223
Krayina 223
Kriegscomissar 283
Krupa Kalesi 238, 252
Kulaboş Sancağı 137
Kuprez 226
Kurd (Alacahisar Sancakbeyi) 181-182
Kuruc İhtilali/Kuruc İsyanı 66, 91-93, 97, 145
Kuruclar 64-65, 71, 145
Kutsal Roma Germen İmparatorluğu 17, 21, 119, 222
Küçük Eflâk 58
Küçük Kanije/Kanize/Klein Canisca Plankası 142

La

La Salle 136
lağımcı/lağımcılık 30, 72, 77-79, 95, 112, 120, 133, 158, 195, 284, 293
Lajos II 40
Landsknecht 327
Lefkoşa 112; **kuşatması** 112
Leh(ler) 44
Lehistan 13, 46, 141, 312
Leopold Halil 215
Leopold I (İmparator) 47, 92, 225
Leslie, Walter 179
Levasseur 136
Liman Tabyası 200
limes/limite 16
Limni Adası 84
Limni Kalesi 96
Lipoşka Kalesi 273
Lipoşka kapudanı 226, 272
Lipova Kalesi 140
Lipova Plankası 142
Lipova/Lipova Sancağı 137-139, 143, 150
Lofça Kazası 192
Londra 168
Louis XIV 22, 90, 125-126, 308
Löffelholz (Komutan) 73, 107-108, 314, 330
Lubenau, Reinhold 53
Lugoş Muharebesi 68, 140
Lugoş Palankası 142
Lugoş Sancağı 137, 140, 150, 180

Ma

Ma'den-i İpek 192
Maastricht Kalesi 135
Macar Krallığı 21, 40, 178, 222, 225
Macar Seferi 82
Macaristan 13, 36, 38, 40, 42, 49, 51, 53, 55-57, 64, 91-94, 97, 104, 106, 114, 116, 120, 130, 137, 140-142, 145, 162, 167, 178, 180-181, 216, 218, 221-222, 261, 288, 297, 300, 340
Macaristan Platosu 309
Machiavelli 22
Maden-i atik 336

Maglay (Maglaj) Kalesi 252
Magosa Kalesi 112
Magosa kuşatması 112
mahlûl(ât) 25, 85, 99, 162-164, 193, 266-270, 273, 291, 332
Mahmud (Azeb Ağası) 318
Mahmud (Eğri yeniçerilerinin ağası) 276
Mahmud (Lipoşka Kalesi Kapudanı) 272
Mahmud (Vranduk Kalesi'nde ağa) 326
Mahmud (Yerli yeniçerilerin ağası) 329
Mahmud Bey (Gradişka Kapudanı) 220
Mahmud Bey (Medova Palankası'nın dizdarı) 85, 273
Mahmud cemaati 318
Mahmud Efendi (Bosna Eyaleti Defterdarı) 336
Mahmud Efendi (Defterdar) 303
Malta Kuşatması 112
Maraş 328
Maroş Nehri 43, 47, 139, 142, 145
Marsigli, Luigi Ferdinando 46-47, 50, 138, 203, 234, 260, 279
Martin Luther 17
martolos 63, 139, 146, 160-161, 218, 220-221, 224, 227, 234, 237, 248, 284, 287-290, 293
Max Emanuel (Bavyera Prensi) 201-203
Mazarin 258
Medova Plankası 85, 150, 273
Medova Sancağı 143
Mehadiye 52, 180, 215
Mehmed (Alaybeyoğlu) 267
Mehmed (Atlubeyzade Mehmedpaşaoğlu) 233, 334-335
Mehmed (Bosna ocakzadelerinden Atlubeyzade Mehmedpaşa-oğlu) 334-335
Mehmed (Cebecibaşı el-Hac) 131
Mehmed (Dergâh-ı âli yamaklarından) 317
Mehmed (Dergâh-ı âli yeniçerileri ağalarından) 268
Mehmed (Dergâh-ı muallâ kapıcubaşılarından) 85
Mehmed (el-Hac) 271
Mehmed (Hazinedar) 152
Mehmed (İbrahimpaşazade Mahmudbey-oğlu) 338
Mehmed (Semendire ve Sirem zaimlerinden) 277
Mehmed (Seniçe Palankası dizdarı) 275
Mehmed (Temeşvar Vaizi) 149
Mehmed (Yanovalı Köse, müftü) 330
Mehmed (Yeniçeri ağası) 318
Mehmed (Zaim) 277
Mehmed Ağa (Dergâh-ı âli gedikli çavuşlarından) 194
Mehmed Ağa (Dergâh-ı âli yeniçerilerinden) 163
Mehmed Ağa (Fındıklılı) 125, 133, 165, 168, 180, 184, 201, 214
Mehmed Ağa (Frenk, Lağımcıbaşı) 77-79
Mehmed Ağa (Sebeş Palankası farisleri ağası) 334
Mehmed Ağa (Temeşvar garnizonundan) 276
Mehmed Ağa (Turnacıbaşı) 157
Mehmed Ali (Topçubaşı) 332
Mehmed Beşe (Kara) 317
Mehmed Beşe (Karamanî) 318
Mehmed Beşe 314
Mehmed Bey (Karamanoğlu) 45
Mehmed Efendi (Muhsinzade Hacı) 151, 242
Mehmed II (Sultan) 21, 121, 278, 288, 309
Mehmed İsmail (Topçubaşı) 294
Mehmed Muharrem (Eğrili) 269
Mehmed Mustafa (Faris Ağası) 332
Mehmed Paşa (Çerkes) 331
Mehmed Paşa (Defterdar Sarı) 67-68, 77-78, 105, 107, 142, 194-195, 264-265
Mehmed Paşa (Doğramacı) 231
Mehmed Paşa (Elmas) 141
Mehmed Paşa (Köprülü) 120, 150
Mehmed Paşa (Köstendil Mutasarrıfı) 77
Mehmed Paşa (Özü Muhafızı) 132
Mehmed Paşa (Sührab) 74
Mehmed Paşa (Şehid) 150
Mehmed Salih (Banvir Kalesi azeban ağalarından) 274
Meninski, François à Mesgnien 124; ***Thesaurus Linguarum Orientalium*** 18
merdân-ı kal'a 285

mevacib 26, 29, 31, 78, 95-97, 101, 105, 122, 138, 143, 148-156, 162-163, 181, 183-184, 189-192, 229, 238, 240-242, 244-245, 250, 259, 277, 280-282, 286, 300, 305, 307-308, 311, 318, 320-324, 328-331, 338, 343; **defteri** 184, 282, 300, 305
***mevrus memâlik* (Erblande)** 21, 130
Mısırlızâde Tabyası 206
Miliani, Johann 132
Militärgrenzede 59, 226, 303
Ming Çini 221
Moğol(lar) 221
Mohaç Kalesi 116
Mohaç Meydan Muharebesi/Mohaç Muharebesi 13, 40, 109, 117
Moll, Bernhard Paul 33, 48
Mons Kalesi 135
Montecuccoli, Raimondo 81, 116-117, 167, 180, 291, 343
Montesquieu 22
Mora 250; **Seferi** 14, 85, 164, 216; **Yarımadası** 13, 259, 340
Mora(lılar) 46
Morava Sancağı 137
Morava Vadisi 65
Moravya Devlet Kütüphanesi (Brno, Çek Cumhuriyeti) 33, 48
Morlak(lar) 66
Moskof serhaddi 120, 198, 266
Mostar 226, 245, 294; **Kalesi** 238
Motraye, de la 54, 58, 134, 168
Muhammed (Odabaşı) 323-324
Muhammed Ağa (Pojonoğlu) 338
Murad III (Sultan) 285
Murad IV (Sultan) 106, 302, 324
Murad Paşa (Kuyucu) 317
Musa Paşa (Budin Valisi) 324
Musapaşa Palankası/Bela Palanka 123
Mustafa (Ağa) 276
Mustafa (Aşçı) 318-319
Mustafa (Banaluka Kapudanı) 229, 232-233, 334, 336
Mustafa (Bihke Kalesi'nde) 333
Mustafa (Çınarlı) 318
Mustafa (Dizdar) 329
Mustafa (İstermiçe Palankası'ndan) 339
Mustafa (Leboğlu) 106
Mustafa (Macuncu) 276
Mustafa (Telçak Kalesi Dizdarı) 272
Mustafa (Yerli Yeniçerilerin Ağası) 272
Mustafa Ağa (Asker yoklamasını yapan) 238
Mustafa Ağa (Bihke Kapudanı) 229
Mustafa Ağa (Bina Nâzırı) 72
Mustafa Ağa (Dergâh-ı âli kapıcıbaşı) 266
Mustafa Beşe (Temeşvar'dan) 317
Mustafa Bey (Mirliva) 273
Mustafa Çorbacı 277
Mustafa II (Sultan) 68-69, 140-141, 150-151, 153, 165, 181, 264
Mustafa Paşa (Daltaban) 69, 151, 154, 231, 235
Mustafa Paşa (el-Hac) 99, 164-165, 172, 174, 177
Mustafa Paşa (Ferhadpaşazade) 108, 231, 233, 239 245, 334, 338, 371
Mustafa Paşa (Kara) 13
Mustafa Paşa (Lala) 112
Mustafa Paşa (Sarı, Bender Muhafızı) 144, 370
Mustafa Zaim (Tercüman) 313
Mustafa(Kethüda) 323
müceddeden tahrir 29, 186-188, 263
müfredât defteri 263
Müller, Johann Christoph 48
müstahfız/müstahfizân 84-85, 87, 94, 132, 139, 146, 150, 159-161, 187-188, 195, 200, 234, 240, 247-248, 265, 273, 284-285, 287, 298, 293, 295, 319, 338; **tımarı** 84-86, 138, 190, 192, 228-229, 234, 237
mütekait 88, 101, 139, 195, 282, 295, 299

Nâ

Nâbi 70
Nadin 219
Naîmâ Mustafa Efendi 14, 286
nânhoregân 88, 101
Napoléon 214

Nasranî 51
Naylak Sancağı 137
Nehem, Baron de (Petervaradin Generali) 73-74, 76, 92, 108, 185, 292, 312
Nemçe 132, 145, 253; **Tabyası** 206
Neuf-Brisach/Yeni Breisach Kalesi 126-127, 211
Niğbolu 185, 190-192
Nikšić 238
Niş 60, 62, 123, 182, 190, 192, 330, 372; **Kalesi** 53-54, 77-79, 131, 133, 195, 204, 208, 211, 304
Nişava Vadisi 53, 77
Nove (Hersek) 234
Novi 47, 63, 219, 226, 253, 335-336; **Kalesi** 44, 46-47, 216, 230, 237, 245, 251, 257, 289; **kapudanı** 335-336
Novigrad 303
nöbetçi 64, 279-280, 282-283, 290, 304, 322
Numan Paşa (Köprülü) 106, 183, 331, 371-371
Nürnberg 48

Ob

Obrovaç 219
ocaklık 25, 63, 86-87, 143, 149-155, 164, 170, 189-193, 229, 238, 240-245, 250, 260, 317, 320-321, 323, 339, 343
ocakzade 233-234, 335
odalı 279
Onogoşte Kalesi 238, 252
Osman (Ağa) 276
Osman (Hamamcı) 318
Osman (Topal, Östervişçe Kapudanı) 230-231, 334-335
Osman Ağa (Humbaracıbaşı) 72, 158, 293
Osman Ağa (sabık Başbakıkulu) 46
Osman Ağa (Serhumbaracı)/*Neferât-ı Osman Ağa* 188, 186, 194
Osman Ağa (Temeşvarlı) 75, 177, 297, 316, 329, 338
Osman Paşa (Bosna Valisi) 94, 236, 238, 263, 266, 274, 276, 336, 371
Osman Paşa (Yeğen) 117, 203
Osmanlı-Habsburg Harbi 15, 51, 248, 256, 341-342
Osmanlı-Habsburg sınırı/hududu 13, 15, 19, 38-40, 42, 45-49, 51, 53-54, 63, 65-66, 75-76, 86, 107, 180, 216, 251
Osmanlı-Habsburg ve Venedik Harbi 84
Osmanlı-Safevi Harbi 81, 97
Osmanlı-Venedik 38, 45-46, 65; **Harbi** 112, 216
Ostroviç (Ostrožac) Kalesi 252
Ostroviça-i atîk (Ostrovica) 252
Otranto Kalesi 120
Ottendorf, Heinrich 166
Otuz Yıl Savaşları 22, 42, 91, 103, 298
Ömer (Fazlıbölükbaşı) 320
Ömer Efendi (Defterdar) 147-148, 162, 323
Ömer Efendi 187, 262
Ösek 311; **Kalesi** 14, 80, 92, 116
Ösekli 314
Östervişçe 319; **kapudan(lığ)ı** 226, 230, 237, 263, 302, 334
Özbaran, Salih 35
Özü 107, 145, 183, 371-272; **Kalesi** 96, 122, 128-129, 303

Palamedi Kalesi 136
Palanka-i cedîd 150-151
palanka/palánk/párkany 24, 29, 40, 42-44, 47, 50, 52-54, 65-67, 73-74, 79, 85, 94-95, 107, 122-123, 132, 139, 141-142, 147, 150-151, 163-164, 166, 173-174, 176, 180, 182, 188, 190-195, 200, 208, 216, 220, 223, 226-227, 230, 233, 235, 238-240, 242, 245-246, 248, 251-254, 261, 265, 267, 270, 273-275, 285, 287, 320, 324, 326-327
Pálffy, Géza 173
Pançova Plankası 52, 150-151, 213
Pançova Sancağı 137
Paris 119, 258
Parker, Geoffrey 110
Pasarofça 182; **Anlaşması** 131, 216, 257
paspan 160-161, 188, 200, 238, 247-248, 284
Paşa Sancağı (Bosna) 235
Peacock, Andrew 36-37

Perakin 192; **Kalesi** 181; **Palankası** 208, 273
Petervaradin 73-74, 316, 331; **Kalesi** 80, 92, 108, 130, 132, 185, 200, 292; **Muharebesi** 135, 165, 173, 213, 256
Petrasch 256-257
Petro I (Çar) 72, 90, 134, 299
Philipsburg Kuşatması 292
Piyâde Mukâbelesi 258
Poçitel 226
Podolya 13
Pojega Sancağı 94, 235
Pojin (Bužim) Kalesi 252, 266, 275
Poliologia 51
Portekiz 111, 299
Prut Harbi 14, 66, 197

Ra

Raab/Yanık 313; **Kalesi** 112-114, 221
Rabatta (Sınır Komutanı) 57, 303
Rabutin (General) 60, 75, 92, 149, 156
Radushev, Evgeni 35
Rahova Kazası 190-192
Rákóczi İsyanı/taraftarları 60, 64, 71, 104, 143, 145, 157, 196, 314, 316, 330
Râmi Mehmed Paşa 68-69, 72, 107, 153-154
Râşid Mehmed Efendi 78, 133; ***Târih-i Râşid*** 77, 125, 131, 142, 157, 165, 196, 255, 264
Ratzel, Friedrich 16
Rebce Kalesi 252-253
Receb (Sarı) 277
Reconquista 111
Ren Nehri 126
Revan 42; **Kalesi** 41
Rialto pazarı 312
Ricaut, Paul 41, 184, 204, 291
Richelieu 258
Roma kilisesi 57
Römer, Claudia 35
Rönesans askeri mimarisi 112, 121
Rum(lar) 63
Rumeli 18, 50-51, 53-55, 57, 60, 64, 73, 77, 117, 127, 137, 145, 180, 183, 203, 259, 261, 289, 300, 340, 370-371; **Eyaleti** 52, 169, 182, 208, 213, 218, 265, 322
Rumeli Hisarı 121
Rus serhaddi/Rusya hudutları 44, 80
Rus(lar) 66
Rusya 13, 16, 71-72, 90, 223

Sâ

Sâbit 70
Safevi(ler) 96; **serhaddi** 41-42
Saffet Paşa 231, 335, 371
Sakız Kalesi 96
Salankamen 46; **Muharebesi** 139
Salih (Kulenoğlu) 323
Salih Ağa 266-267
Samakov Nahiyesi 205, 244, 321, 329
Saray Harp Şurası 32, 50, 59, 64, 66, 75-76, 80, 91, 103, 108, 140, 146, 203, 222-223, 225, 283, 303, 312, 314
Saraybosna 64, 240, 248-250, 266
Saruhan sipahileri 185
Sasaniler 16
Sathmar Kalesi 92
Sava Nehri 13-14, 43-44, 73-74, 127, 180-181, 192, 194-195, 200-201, 203, 206-207, 211, 213-216, 218-219, 224, 234, 251-252, 257, 314, 340
Schwarz, Klaus 35
Sebeş Sancağı 137, 150, 180, 274; **Kalesi** 140; **Palankası** 142, 334
Sebeş/Lugoş 143
Secrétariat de la Guerre 258
Sedd-i İslam 219, 234
sedd-i sedîd 24, 253
sedd-i sedîd-i İslâmiyye 147
Segedin 66, 80, 142, 313-314; **Kalesi** 92, 119; **Sancağı** 137
Seksen Yıl Savaşları 167
Selanik 170, 370, 372; **Kalesi** 96, 271
Selânikî Mustafa Efendi 112
Selim (Topçubaşı) 293
Selim II (Sultan) 278

Semendire Sancağı 52, 77, 178, 181, 189-190, 192, 208, 277, 309, 333; **Kalesi** 180, 195, 288, 329; **Palankası** 182
Senj 303
Senjli Uskoklar 221, 303
serbölük 295-296, 332
serhadd-i mansure 45, 55, 90, 94, 194, 271, 275, 337
serhadlü 19-20, 38, 44-45, 55, 66, 70, 84, 146, 260, 302
Seyfried, Johann Heinrich 51
Seyfullah Paşa 85, 144, 230, 233-234, 242, 294, 335-336, 370-371
Sırbistan 65, 195, 216; **Cumhuriyeti** 123
Sırp(lar) 56, 58, 60, 63, 75, 172, 316-317
Sibirya 16
Silistre 52, 192
Sinan Paşa (Koca) 114
Sirem 46, 48, 56, 66, 178, 182, 208, 277; **Sancağı** 137, 192, 195, 309, 333
Sisak 303
Sissek Kalesi 113
Sivas sipahileri 165
Siyasi Vasiyetname 23
Skradin 219
Slavon 92
Slavonya 225, 314, 326
Sofya 180, 322, 329
Sokol Kalesi 85
Sokoliçe Kalesi 252, 253, 273
Sokov 47, 235, 336; **Kalesi** 252; **Kulesi** 236, 240
sosyo-askeri tarih 31, 297-298
Srebreniç Kalesi 85
Srebrenika Kalesi 85
St. Gotthard Muharebesi 81
St. Marco Aslanı 66
Starhemberg Planı 92, 120
Starhemberg, Ernst Rüdiger von 91
Stari Eflâk (Bosna) 62, 66, 244
Stein, Mark 285; ***Osmanlı Kaleleri*** 35
Su Kapısı 170-171, 205-206
sugur 18
sugûr-ı İslamiyye 24, 147
Suttinger, Daniel 114
Süleyman (Bihke Kalesi'nde) 333
Süleyman (Kapıcılar Kethüdası) 62
Süleyman (Yeniçeri) 314
Süleyman (Yenipazar Kalesi dizdarı) 272
Süleyman Efendi (Defterdar) 336
Süleyman I (Kanuni ,Sultan) 40, 117, 178, 200
Şam Kalesi 286
Şam-ı Şerif Kalesi 96
şans (şanis, şanes)/die Schanze/şans tabya 124-125, 127
Şans Adası 124
şaranpo/şaranpov/Schrankbaum 74, 76, 120, 122-125, 128, 165, 170, 201, 205-206, 211-212, 238, 245, 251-252, 255
Şehirköy 190, 192
Şehr-i Brud 226
Şehriyari Tabyası 200
Şimşirgil, Ahmet 35
Şütürban Ağa 279

Tabya-i bâb-ı cedîd 200
Tabya-i kebir 200, 206
Tahtalıgirdap 50
Talman, Michael 70-71, 76
Taman Kalesi 72
Tatar(lar) 44, 130, 213
Tebriz 42
Telçak Kalesi 272
Temeş Nehri/Temeş Suyu 52, 168
Temeşvar 14-15, 46, 48, 51-52, 59, 61-64, 66, 75, 93, 146, 148, 153, 162, 180, 187-188, 216, 234, 242, 256, 267-268, 273-274, 276, 290, 296, 317, 329-330, 334, 337-338; **beylerbeyi/paşası** 60, 106-108, 144-145, 172, 314, 330; **Eyaleti/Vilayeti** 40, 43, 47, 54, 137-139, 142-144, 150-152, 154-156, 159, 163, 176, 244, 370-371; **Kalesi** 24, 41, 52, 54, 72, 77, 86, 94-95, 97-99, 109, 112, 116, 130, 134-135, 137-142, 147, 149-

150, 156-161, 163-178, 190, 196, 198, 200, 208, 213-214, 246, 248, 154, 261-262, 271-272, 279-280, 289, 295, 319, 321-323, 328, 340-342, 373
Temrük Kalesi 72
Teşne (Kapudanlığı) 226
Teşne (Tešanj) Kalesi 252
Teşne *Palankası* 122
Thökely İmre 185
timarlı sipahi 26, 40, 78-79, 81-84, 252, 257, 284, 300, 307-308
Tırhala 169-170
Tırşiç (Tržac) Kalesi 252-253
Tise Nehri 43, 75, 142, 213, 317
Todornovi Kalesi 230, 252
Tolstoy (Elçi) 72, 81, 134, 232
top arabacı 30, 87, 95, 98, 146, 158, 184-185, 198, 250, 258, 277
topçu 26, 30, 87-88, 95, 98, 109-110, 112, 132, 138-139, 146, 156, 158-161, 165, 167, 174, 176, 184-185, 187-188, 197-200, 205, 207, 215, 234, 246-248, 250, 258, 271, 277, 283-285, 290-294, 321-322, 332, 341
Topçubaba Tekkesi 138
Tott, Baron de 121
Tournefort, Joseph de 301
Törökmihalpekler (Pećigrad) Kalesi 122, 230, 252
Trablusşam 240
Trabzon Kalesi 96
Trabzon Sancağı 289
trace italienne 110-114, 117, 120, 200, 203, 341
Travnik 64, 248
Tuna Nehri 14-15, 43, 49-50, 52, 54, 61, 65, 75, 124, 127, 133, 135, 137, 140-142, 148, 157, 163, 178, 180, 182, 192, 207, 209-211, 213-215, 262; **donanması** 51, 177, 213
Turner, Frederick J. 15-16, 19
Tuzla 232; **Palankası** 320
Türk(ler) 42, 58, 63, 80, 123, 134, 166, 185, 222-223; **Harpleri** 32
uc 18, 54, 139, 218
Udvina 219
Ulah(lar) 56, 58, 221, 224-225; **Statüsü/*Statuta Valachorum*** 59, 225
ulufe 41, 85-87, 95, 97, 100, 102, 148-149, 228-229, 237, 240, 249, 259, 280, 286, 290, 299-300, 303, 305, 307, 309, 320-322, 328
Una Kalesi 252
Una Nehri 14, 44, 47, 52, 218, 220, 237
Uskoklar 219, 253, 321
***uti possidetis*/alâ hâlihî** 46
Uyvar Kalesi 13, 35, 40-41, 86, 92, 95, 112-117, 221, 306, 310, 319
Uzun Savaş/Uzun Harp 40, 43, 81, 113, 224, 261, 287
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 28, 165, 259; ***Kapıkulu Ocakları*** 34
Üsküp 241-243, 322
Üveys Paşa (Budin Beylerbeyi) 268

Vaka-i Hayriye 280
Vakf-ı Una Kalesi 252
Valoislar 16
Van 42; **Kalesi** 96, 289
Varad Kalesi 13, 41, 86, 115, 138, 140, 147, 186, 188-189, 271
Varazdin Kalesi 113, 221, 223
Varoş-ı Kebir 230
Vasvar Anlaşması 74
Vauban, Sébastien Le Prestre de 23, 90, 113, 125-126, 128, 135-136, 211, 341-342
veba 64-65, 179, 183, 331
Vehran/Oran Kuşatması 112
Veli (Farisan ağası) 273
Veli Paşa 231, 371
Velkov, Asparuch 34
Venedik 13-14, 57, 66, 80, 101, 113-114, 135, 218, 221, 227, 235, 250, 252, 303, 312, 340; **Cumhuriyet** 253; **Harbi** 216, 249; **Seferi** 291
Verseç Sancağı 137
Veterani, Friedrich Graf von 139-140

Vırgoraç 219
***via militaris* (Roma askeri yolu)** 53, 77
Vidin 31, 50-51, 117, 143, 296, 319; **İskelesi** 153; **Kalesi** 35, 54, 119, 131, 133, 204, 273; **Sancağı** 137, 152, 154-155, 242
Vidoşka 226, 275; **Kalesi** 274, 294, 322
Viranovgraç (Vrnograd) Kalesi 152
Viyana 13-14, 20-21, 25, 32, 41, 46-47, 50, 58-60, 63-64, 70, 73, 75, 91-93, 103-104, 108, 113-114, 116, 126, 130, 132-133, 144, 146, 149, 156, 169, 171, 178, 185, 202, 204, 215, 221-225, 251-253, 292, 303, 309, 312-314, 316, 370; **Kuşatması (I)** 40; **sarayı (Hofburg)** 20, 58, 80, 113, 223
Viyana Şark Kumpanyası 179
von Rosenstein (Komutan) 171
Vrana 219
Vranduk 326
Vrbas Nehri 52, 247-248, 303
Vulçıtrın Sancağı 137, 244

We

Weigel, Christoph 48
Wiener Stadt-Banco 104
***Wilhelmshöher Kriegskarten* (Hessen Devlet Kütüphanesi, Marburg, Almanya)** 33
Wilson (Arad Generali) 65, 146

Ya

Yabanada 207
Yagodina 182, 190, 192
Yahudi (Başçavuş İbrahim'in ortağı) 322
Yahudi(ler) 63
Yahya (Yeniçeri ağası) 323
Yahya (Yerli yeniçerilerin ağası) 267
Yako (Hekim) 296
Yanova Kalesi 140, 147
Yanova Livası/Sancağı 137-138, 370
Yanya 169-170, 322; **Sancağı** 370
Yasenofça Kalesi 44, 47, 235, 238, 252-253, 315, 326
Yayçe 226, 228, 238, 244, 321; **Kalesi** 247, 320
yeni askeri tarihçilik 34
Yeniçeri Kalemi 258
Yenikale Kalesi 72, 134
Yenipalanka/Ujpalanka Plankası 52, 330
Yenipazar (Bosna) 226, 228; **Kalesi** 272
Yenişehir 328
Mora Yenişehri 136
yerli kulu/yerliye/ yerli kulu nefer/yerli kulu neferat 26-27, 30, 34-35, 47, 64, 68, 78, 84, 86-90, 94-96, 99, 101, 106, 139, 146-150, 152-156, 158-165, 170, 182-186, 189-195, 198-200, 212, 229, 235-236, 240-241, 243, 248-250, 259-261, 263-266, 268, 270, 273, 275-279, 284-286, 289-291, 294, 296, 300, 302, 306-311, 323, 328-329, 331, 341
yerli yeniçeriler/yeniçeriyan-ı yerlüyan 160, 164, 186, 188, 193-195, 248-249, 267, 269, 276-277, 284-287, 294-296, 301, 312-313, 318-319, 323-324, 329-330
yoklama defteri 35, 200, 233
Yukarı Kale/kal'a-i zîr, 127, 200-201, 207, 211-212, 215
yurtluk ocaklık 229
Yusuf (Çukadar) 318
Yusuf (Yamak) 317
Yusuf Ağa (Belgradlı yeniçeri) 312
Yusuf Ağa (Bihke Kalesi'nde) 333
Yusuf Ağa (Hassa Mimarı) 132
Yusuf Paşa (Özü Muhafızı, Valisi) 46, 183, 266, 372
Yusuf Paşa (Temeşvar Valisi) 329-330, 370
Yusuf Paşa 370

Za

Zaçesna Sancağı 94, 235-235
Zadra 219
zeamet 62, 68, 138, 181, 192-193, 195, 229, 252, 313, 319, 335
Zemun 182, 219
Zenta Bozgunu/Zenta Muharebesi 68, 141, 156, 165, 181, 185, 207
Zigetvar Kalesi 92, 112, 116-117
Ziştovi Kazası 142
Zrin kapudanı 219

Geçtiğimiz yirmi yıldan bu yana kaynakların çeşitlendirilmesi ve yeniden değerlendirilmesi sayesinde Osmanlı askeri tarihi baştan yazılıyor. Osmanlı ve Habsburg arşivlerindeki zengin malzemeye dayanarak kaleme alınan bu kitap da 1699 sonrasında imparatorluğun Habsburg serhaddindeki askeri gücüne odaklanarak bu alana katkı sağlıyor. Osmanlılar, 1683'te Viyana'yı ele geçirmek üzereyken ağır bir bozgun yaşadılar ve takip eden savaşta sınırlarını koruyan kalelerin neredeyse tamamını kaybettiler. İmparatorluğun çekirdek coğrafyası, hatta başkenti İstanbul bile ortaya çıkan askeri zafiyet nedeniyle tehdit altında kaldı. Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Babıali, bu zafiyetin üstesinden gelmek için yeni savunma hatları oluşturmak üzere harekete geçti. Kuzeyde Rusya ve Lehistan, güneyde Venedik, batıda ise Habsburg sınırında imparatorluğun askeri gücü yeniden örgütlendi. Habsburg serhaddinde, Bosna'dan Temeşvar'a kadar uzanan bir coğrafyada, sıklet merkezinde Belgrad Kalesi'nin bulunduğu bir savunma hattı oluşturuldu. Bu amaçla modern tabyalar inşa edilerek kaleler tahkim edildi ve çok sayıda asker yazılarak serhad garnizonları güçlendirildi. Bu askeri programın masraflarını karşılamak için imparatorluğun mali kaynakları seferber edildi. Babıali'nin çabaları sonucunda Habsburg sınırındaki Osmanlı askeri gücü, çoğu yerli kulu neferler olmak üzere, neredeyse 40 bin askere çıkarıldı. Ne var ki 1716-1718 Savaşı'nda Babıali'nin inşa ettiği savunma hattı Habsburg ordusu karşısında ayakta kalamadı: 1716'da Temeşvar, 1717'de Osmanlı Avrupası'nın en önemli kalesi Belgrad düştü. İmparatorluğun 1699'dan itibaren seferber ettiği askeri ve mali kaynaklara rağmen bu savunma hatları niçin bu kadar kolayca çöktü? Yazar kale mimarisinden serhad garnizonlarının yapısına kadar uzanan bir alanda Habsburg serhaddindeki Osmanlı askeri gücünü, sosyo-askeri ve ekonomik yönlerini de ihmal etmeden incelediği kitabında bu soruyu Osmanlı askeri bürokrasisinin yetersizliğine işaret ederek cevaplıyor.

Ömer Gezer, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde araştırmalarını sürdürüyor.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-605-105-199-4

9 786051 051994

THG 0915710 RFH

T 48.00